

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

**XIV. ULUSLARARASI
MEVLİD-İ NEBİ SEMPOZYUMU**

İSLÂM VE ÇOCUK

14-15 ARALIK 2020

TEBLİĞLER KİTABI

ŞANLIURFA

Kitabın Adı

XIV. Uluslararası Mevlid-i Nebi
Sempozyumu "İslâm ve Çocuk"
Tebliğler Kitabı

ISBN No: 978-625-409-233-6

Yayın Tarihi: 29 Ocak 2021

Mizanpaj: Arş. Gör. Selim YILMAZ

Yayın Sahibi

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Prof. Dr. Celil ABUZAR

Editörler

Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ
Arş. Gör. Selim YILMAZ
Arş. Gör. Abdulkaki ÇİFTÇİ
Arş. Gör. Coşkun BORSBUĞA

Elektronik Yayın Adresi

<http://ilahiyat.harran.edu.tr/tr/sempozyum/sempozyumlar/>

**Tebliğ içeriklerinin bütün hukukî ve akademik sorumluluğu yazarlarına
aittir.**

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne aittir.

Bütün hakları saklıdır.

Kitabın tümü, bir bölümü ya da bazı bölümleri
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin yazılı izni olmadan
herhangi bir yolla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

© Copyright 2021 by Harran University Faculty of Theology.

All rights reserved.

No part of this book may be printed, reproduced or
distributed by any means without the written permission of
Harran University Faculty of Theology

Sempozyum Onursal Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Sabri ÇELİK, Harran Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Celil ABUZAR (Düzenleme Kurulu Başkanı)
Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Düzenleme Kurulu Başkan Yardımcısı)
Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ (Düzenleme Kurulu Başkan Yardımcısı)
Prof. Dr. Atilla YARGICI
Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK
Doç. Dr. Ömer SABUNCU
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARTAL
Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE
Arş. Gör. Abdalbaki ÇİFTÇİ
Arş. Gör. Selim YILMAZ

Bilim Danışma Kurulu

Prof. Dr. Celil ABUZAR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı)
Prof. Dr. Abdullah YILDIZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Abdulvahab YILDIZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Abdurrezzak MERZUK (Mağrib/Marakiş, Camiatu'l-Kadi İyaz)
Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Atilla YARGICI (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKPINAR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Kasım ŞULUL (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Muhammed Tawfik eş-ŞATÎ (Lübnan/Beyrut, Kulliyetu'd-Da'veti'l-Camiyye li'd-Dirasati'l-İslamiyye)
Prof. Dr. Memun Furaiz CERRAR (Ürdün/Amman, Camiatü'l-Ulûmi't-Tatbikiyye)
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Salah Eddine Salime ARKADAN (Kuveyt, Haliç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Ali TENİK (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Deham İbrahim el-HESNEYÂNÎ (Irak/Musul, el-Camiatu'l-Hurra)

Doç. Dr. Gül GÜLER (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Ömer SABUNCU (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KARTAL (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi))

Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÖZDEMİR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Sekretarya:

Arş. Gör. Abdulkaki ÇİFTÇİ

Arş. Gör. Selim YILMAZ

SEMPOZYUMDA KATKISI OLAN KURUMLAR

Harran Üniversitesi

**Harran Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi**

SEMPOZYUMDA TEBLİĞ SUNAN AKADEMİSYENLER

- Prof. Dr. Celil ABUZAR, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Hasan KESKİN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ahmet EKŞİ, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ahmet ÖZ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ali TENİK, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Mustafa ÖZTOPRAK, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ömer SABUNCU, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkaki DENİZ, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim ARSLAN, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Mahmoud Zakaria Tawfik, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ACARLIOĞLU, Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Cuma KARAN, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan TEMİR, Tokat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Halit ÇİL, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TELLİ, Mersin Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa AKALIN, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa KANİK, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ÇİFTÇİ, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Latif ALTUN, Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali ASAR, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GENÇ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Nejla HACIOĞLU, Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÖZDEMİR, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Salih ÇİNPOLAT, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf OKTAN, Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Arş. Gör. Dr. Orhan AYZAN, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arş. Gör. Dr. Yusuf Erdem GEZGİN, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Doktora Öğrencisi Şehba YAZICI, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

**SEMPOZYUMA YURTDIŐINDAN KATILAN VE TEBLİĞ SUNAN
AKADEMİSYENLER**

Prof. Dr. Abdullah SAHRAVİ, Setif-2 Üniversitesi, CEZAYİR

Prof. Dr. Muhammed Tawfik eş-ŐATİ, Beyrut Üniversitesi, LÜBNAN

Prof. Dr. Salah Eddine Salime ARKADAN, Haliç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, KUVEYT

Prof. Dr. Abdurrezzak MERZUK, Kadî İyâz Üniversitesi, FAS (MAĞRİB)

Doç. Dr. Deham İbrahim el-HESNEYANİ, el-Hurra Üniversitesi, IRAK

Dr. Abdelhakim BOUSSELB, Setif-2 Üniversitesi, CEZAYİR

Kıymetli Misafirler,

Bugün Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ailesi olarak; kesintisiz bir şekilde XIV'cüsünü gerçekleştirmekte olduğumuz, Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumumuzdan dolayı Rabbime hamd ediyorum. Yaşadığımız şu pandemi şartlarına rağmen böyle bir programın yapılıyor olması takdire şayandır. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ailesi olarak bunun haklı gururunu yaşıyoruz.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bizim rehberimiz, rol modelimiz, prototipimiz, üsve-i hasenemiz, yaşayan canlı Kur'an'ımız, dünya ve ahiretimizin huzur kaynağıdır. O'nun her bir sünneti, her bir hadis-i şerifi bizim için yolumuzu aydınlatan birer fener gibidir.

Bugün başta Ümmet coğrafyası olmak üzere bütün insanlık, O'nun getirdiği ilkelerden, huzur ikliminden uzaklaştığından, dünya daha yaşanmaz bir hâl almış durumdadır.

Savaşlar, zulümler, kan ve gözyaşı insanlığın nasıl da bir uçuruma doğru gittiğinin göstergesidir. Bir tavuk kanının bir Müslüman kanından daha kıymetli olduğu bir durum yaşıyor adetâ...

Bu bağlamda, Günümüz Müslümanları olarak bizler, yaşanan olayların muhasebesini çok iyi yapmalı ve sorumluluklarımızın gereğini yerine getirmek için cihat ruhu ile çalışmak zorundayız.

Bizler, bazen suyun içindeki balık misali sahip olduklarımızın kıymetini, değerini unutabiliyoruz. Elimizde Kur'an gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.) gibi Rehberimiz varken neyin sıkıntısını yaşayacağız? Yeter ki biz bu iki hayat klavuzumuza uyalım, Onları hayatımıza hayat yapalım, o takdirde çözülemeyecek hiç bir meselemiz kalmayacaktır.

Kıymetli Misafirler,

Bu seneki Sempozyum konumuzun "İSLÂM VE ÇOCUK" olarak belirlenmiş olmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum. Çocuklarımız bizim göz bebeğimiz, onları en iyi şekilde yetiştirmek isteriz ama o konuda da çok arızaların olduğunu da görmekteyiz. Bu bağlamda, Kur'an ve Hz. Peygamber rehberliğinde nasıl çocuk yetiştirmemiz gerektiğini, onlarla nasıl iletişim kurmamız gerektiğini bugün buradaki birbirinden değerli tebliğlerde bulacağız inşallah.

Bu vesileyle, sempozyumumuzun hayrlara vesile olmasını dilerken, sempozyumun bu aşamaya gelmesinde emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Başta Sayın Rektörüm, Fakültemizin birbirinden değerli akademik ve idari bütün üyelerine, hassaten Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ ve Doç. Dr. Kadri ÖNEMLİ hocalarıma, çok kıymetli Araştırma Görevlisi arkadaşlarıma ve tabii ki birbirinden kıymetli tebliğleriyle sempozyumumuza destek veren Ülkemizin her köşesinden, yurt dışından katılım gösteren Kıymetli Akademisyen Hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Rabbim hizmetlerinizi kabul etsin, bereketlendirsın inşallah.

Prof. Dr. Celil ABUZAR

BİRİNCİ BÖLÜM: KUR'AN VE SÜNNET'TE ÇOCUĞUN YERİ

Kur'an'da Çocukların Sınav Vesilesi Olduğunun Özellikle Zikredilmesinin Anlamı.....1	
Hasan KESKİN	
Evlilik Akdi Bağlamında Kur'an'ın Çocuğu Gözetmesi.....9	
Ahmet GÜNDÜZ	
Hak ve Sorumluluk Bağlamında Kur'an'da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi.....21	
Ahmet ÖZ	
Çocukların Eğitim ve Terbiyesinde Kur'anî İlkelerin Yeri Ve Önemi34	
İsa KANİK	
Kütüb-i Sitte'deki Rivayetler Çerçevesinde Allah Rasûlü'nün Çocuklara İsim Koyma Konusuna Yaklaşımı.....46	
Mustafa ÖZTOPRAK	
Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Sünnetinde Kız Çocuklarının Yeri.....58	
Ahmet ACARLIOĞLU	
"Üç Kız Çocuğunu Yetiştiren Cennete Gider" Rivayetinin Sened ve Metin Açısından Tetkiki.....77	
Mehmet Emin ÇİFTÇİ	
Hz. Peygamber'in Yeni Doğan Çocuklarla İlgili Bir Uygulaması: Tahnik.....90	
Nejla HACIOĞLU	

İKİNCİ BÖLÜM: İSLÂM HUKUKUNDA ÇOCUK

İslâm Miras Hukukunun Çocukların Haklarını Korumadaki İşlevi.....105	
Ahmet EKŞİ	
İslam Hukukunda Velâyet ve Evlat Edinme.....125	
Abdülbaki DENİZ	
İslâm Hukukuna Göre Çocukta Vücûb Edâ ve Ceza Ehliyeti.....146	
Muhammed Latif ALTUN	
Taşıyıcı Annelik Neticesinde Doğan Çocukların Velayeti Problemine Fikhî Bir Yaklaşım.....160	
Yusuf Erdem GEZGİN	
Biyoloji, Nöroloji Ve Psikiyatri Temelli Fikh Usûlü'ne Göre Çocuklarda İslâmî Kimlik İnşâsı.....174	
Mehmet Nuri GÜLER	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SİYER'DE ÇOCUK

Hiz. Peygamber'in Himayesinde Yetişen Çocuklar.....	184
Ömer SABUNCU	
Hiz. Peygamber Ve Yetimler.....	194
Abdurrahim ARSLAN	
Hiz. Peygamber'in Küçük Oldukları İçin Savaşa Almadığı Çocukların Tesbiti Ve Bunlar Üzerine Bir Değerlendirme.....	209
Cuma KARAN	
Çocuk ve Ölüm Bağlamındaki Olaylara Hiz. Peygamber'in Yaklaşımı.....	225
Hasan TELLİ	
Tahkirden Ta'zîme Giden Yolda Hiz. Peygamber'in Çocuklarla Münasebetleri.....	238
Halit ÇİL	
Hiz. Peygamber Döneminde Çocuk Oyunları ve Eğlence Araçları.....	247
Hakan TEMİR	
Çocuk Hataları Karşısında Nebevî Tutum.....	265
Yusuf OKTAN	
Hiz. Peygamber'in Gayrimüslimlerin Çocukları Hakkındaki Tasarrufu İle İlgili Rivayetler.....	275
Şehba YAZICI	

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DİN EĞİTİMİNDE ÇOCUK

Allah'ın Bize Emaneti Olan Çocuklarımıza İslam Akidesinin Öğretilmesi.....	286
Kadri ÖNEMLİ	
Ölüm Döşegindeki Yahudi Bir Çocuğun İman Etmesi İle İlgili Bir Hadisin Düşündürdükleri.....	293
Mustafa GENÇ	
Çocuk Eğitiminde Nebevî İlkeler.....	303
Ömer ÖZDEMİR	
Yahudilik, Hristiyanlık Ve İslam'da Çocuğun Masumiyeti Ve Günahkârlığı Anlayışının Dine Giriş Törenlerine Etkisi.....	311
Salih ÇINPOLAT	
Gazzâlî Ve Mevlânâ Örneğinde Sûfilere Göre Çocuk Eğitimi.....	332
Ali TENİK	

BEŞİNCİ BÖLÜM: SOSYAL HAYAT VE ÇOCUK

- Çocukların Kimlik İnşasında Hz. Peygamber'in Rol Modelliği.....343
Celil ABUZAR
- Hız. Peygamber'in Çocuklarla İletişiminin Temel İlkeleri.....348
Muhammet Ali ASAR
- Ağ Toplumunda Çocukların Dini Sosyalleşmesi: Riskler ve İmkânlar.....360
Orhan AYZ

ALTINCI BÖLÜM: MUHTELİF KONULARDAKİ ARAPÇA TEBLİĞLER

- حقوق الطفل في الشريعة والقانون.....370
دحام إبراهيم الهسناني
- السنة الشريفة والتشريع العالمي لحقوق الطفل.....381
صلاح الدين سليم أرقه دان
- أطفال حول الرسول صلى الله عليه وسلم.....395
محمد توفيق الشاتي
- تربية القيم : منطلقات و مقاصد النظرية التربوية الإسلامية.....444
عبدالله صحراوي - عبد الحكيم بوصب
- خصائص طفولة النبي صلى الله عليه وسلم وأثرها التربوي في الأطفال.....462
عبد الرزاق مرزوق
- أثر صلاح الآباء في العناية بأحوال الأبناء (قراءة في تفسير قوله تعالى : وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا)..... 468
أحمد زكريا

BİRİNCİ BÖLÜM: KUR'AN VE SÜNNET'TE ÇOCUĞUN YERİ

KUR'AN'DA ÇOCUKLARIN SINAV VESİLESİ OLDUĞUNUN ÖZELLİKLE ZİKREDİLMESİNİN ANLAMI

Hasan KESKİN*

İnsanın sınava tâbi tutulması, Allah'ın insanlar için koymuş olduğu değişmez bir yasadır.¹ Bu yasa gereği Allah'ın akıl ve irade verdiği bütün insanlar sınava tâbi tutulurlar. Bu nedenle Allah, insanı sınanacak kabiliyet ve donanımlarla yaratmış², sınav şartlarının bir gereği olarak ona peygamber ve kitap göndermiş, kendisine de sınanacağını ve sınav kurallarını bildirmiştir³. İnsanın böyle bir sınava tabi tutulması, başıboş bırakılmayıp⁴ kulluk görevlerinin olmasından ve hangi insanın daha güzel amel yapacağını denemesinden kaynaklanmaktadır.⁵ Kâinat her ne kadar muayyen kanunlarla işlese ve insanın sınavı başka sebeplerin etkisi altında tezahür etse de asla Allah'tan bağımsız olması düşünülemez.⁶ Kur'an insanların Allah tarafından sınanıldığını açık bir şekilde bildirmektedir.⁷ Konu ile ilgili ayetlerden biri şu mealdedir: "*Her nefis ölümü tadacaktır. Bir sınav olarak (fitneten) sizi şerle de hayırla da deneriz ve ancak bize döndürüleceksiniz.*"⁸ Ayette, eğri ile doğru arasında seçim yapabilme kabiliyeti ile donatılmış bir varlık olan insanın hayatın iyi veya kötü tezahürleriyle yani hayır/nimet ve şer/musibet ile karşı karşıya kalmak suretiyle sınanacağı ifade edilmektedir. Burada özellikle dünyanın bir sınav alanı olarak düzenlendiği, yapılan sınavın niteliği gereği olarak her iyiliğin yanı sıra başında bir de kötülüğün olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu sınav ve deneme, hayatın doğal verileri sayılan mal, mülk, evlat, sağlık, bol rızık gibi nimet sayılan şeylerle olabileceği gibi ölüm, hastalık, musibet, yokluk, düşman tasallutu gibi çeşitli belâ ve kederlerle de olmaktadır.⁹ Dolayısı ile Allah, insanların iman ve ahlaktaki samimiyetlerini kanıtlamaları için bir imtihan olmak üzere onları hayırla da şerle de deneyip sınar. Yani diğer bir ifade ile sınav hem nimetten hem de perişanlık ve zahmetten zuhur eder. Genel olarak kişilerin elinde bulunan maddî ve manevî her türlü nimet ve karşılaştığı her çeşit

* Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Ankebût, 29/3.

² İnsân, 76/2.

³ Mülk, 67/2.

⁴ Kıyâme, 75/36.

⁵ Keskin Hasan, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, (İstanbul 2003) 162.

⁶ Kıyâme, 75/36.

⁷ Enbiyâ, 21/35

⁸ Enbiyâ, 21/35

⁹ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, s.170-189. İlgili ayetler için bkz. Enbiyâ,21/35; Tâhâ,20/131; Enfâl, 8/28; Teğâbün, 64/15; Zümer, 39/49; Tâhâ, 20/40; Tevbe, 9/126; Hacc, 22/11.

musibet aynı zamanda onlar için bir sınav vesilesidir. Nimetlerle sınanma, insanın şükür testinden geçirilmesinin bir gerekçesi, musibetlerle sınanma da onun sabır ve samimiyet testinden geçirilmesinin başka bir gerekçesidir.¹⁰ Ancak insanlar genellikle musibetlerin, sıkıntıların birer sınav olduğunu, nimetlerin ise sadece lütuf olduğunu zannederler. Hâlbuki nimetlerle yapılan sınavın kazanılması, musibetler ve sıkıntılarla yapılan sınavın kazanılmasından daha zor olabilir.¹¹ Bu sınavda karşılaşılan musibetler ve nimetler kimin şükredip kimin nankörlük yapacağını, kimin sabredip, kimin ümitsizliğe düşeceğini anlamları içindir.

İlahi imtihan olgusu, insanoğlu için yaratılış amaçlarını gerçekleştirip gerçekleştirmediğini tespitinde zorunlu bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan dünya hayatı insanlar için bir sınav salonudur. Bütün insanlar gerek bireysel ve gerekse toplumsal olarak bu salonda sürekli sınanılmaktadırlar. Kur'an insanların bu sınavda başarılı olmalarını öğütlemektedir. İnsanın bu salondan ayrılmasıyla da sınavı sona ermektedir.¹² İnsanoğlu için dünya hayatının sonu olan ölümle sınav sona erecek, bu sınav sonucunda insanların gerçek durumları ortaya çıkacak, onlardan hangisinin üstlendiği sorumluluğu daha güzel bir şekilde ortaya koyduğu, hangisinin bu tasdikinde samimi olduğu belirlenecektir¹³. Sınavın sonuçlarına göre sınava tâbi tutulanlara karşılık olarak mükâfat veya ceza verilecektir.

İnsanoğlunun kendisine bahşedilen maddi ve manevi nimet ve imkânlarla sınanacağı genel olarak ayetlerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır¹⁴. Bu çerçevede kendisine verilen can, sağlık, beden, mal, makam, anne, baba, eş, evlat kardeş, akraba vb. nimetler aynı zamanda birer sınav vesilesidir. Bize bu nimetleri lütfeden Allah, her türlü nimetine karşılık hatırlanmasını ve şükredilmesini, kendisine karşı nankörlük edilmemesini istemektedir.¹⁵ Bu çerçevede insanoğlu kendisine verilen dünya hayatının en değerli nimetlerden birisi olan çocuklar ile de sınanacaktır. Dolayısıyla insana ilahi bir hediye ve emanet olarak verilen çocuklar başta anne baba olmak üzere büyükler (anne-baba, veli, öğretmen, idareci ve toplum) için çok önemli bir deneme ve sınav vesilesidir.

“Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer sınav sebebidir(fitne) ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır.”¹⁶, “Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir sınav vesilesidir(fitne). Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır”¹⁷ meallerindeki ayetlerde mal ve çocukların birer sınav vesilesi olduğu özellikle zikredilmekte ve buna özel vurgu

¹⁰ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, 170-189.

¹¹ Keskin, Hasan, *Kur'an ve Çocuk*, (Ankara 2009) 79.

¹² Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, 30; *Kur'an ve Çocuk*, s.79.

¹³ Mülk, 67/2.

¹⁴ Enbiyâ, 21/35; Tâhâ, 20/131; Enfâl, 8/28; Teğâbün, 64/15; Zümer, 39/49; Tâhâ, 20/40; Tevbe, 9/126; Hacc,22/11.

¹⁵ Bakara, 2/152.

¹⁶ Enfâl, 8/28

¹⁷ Teğâbün, 64/15

yapılmaktadır. İlahi bir armağan olarak verilen çocuğun varlığı bir sınav vesilesi olduğu gibi insanın bu armağandan mahrum edilmesi de farklı bir sınav vesilesidir. Sınavlar bazen nimet sayılan değerlerin verilmesiyle olduğu gibi, bazen de bunların verilmemesiyle olur. Kendilerine çocuk nimeti verilmeyen ve bu çok değerli varlıktan mahrum olan ailelerin bu durum karşısında Allah'a isyan edip etmedikleri, böyle bir mahrumiyete sabredip etmedikleri ölçülmektedir.¹⁸ İnanan kimse fiziki sebeplere riayet ettikten sonra çocuk sahibi olamamış ise, şuna kesin olarak inanmalıdır ki, Allah kullarından bazılarına çocuk nimetini verir.¹⁹ Bazılarını da bu nimetten mahrum bırakır. Şu ayette bu husus açıkça ifade edilmektedir. "... O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir, Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter"²⁰

Biz bu tebliğimizde saymakla bitirilmeyecek kadar çok olan nimetler arasında özellikle "Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer sınav sebebidir(fitne) ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır."²¹, "Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir sınav vesilesidir(fitne). Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır"²² meallerindeki ayetlerde geçen mal ve çocukların sınav vesilesi olduğunun zikredilmesinin ve özellikle tebliğ konumuz çocuklar ile ilgili olduğundan burada çocukların sınav vesilesi olduğunun özel olarak zikredilmesinin sebeplerini anlamağa çalışacağız.

Tebliğimizde öncelikle söz konusu ayetleri yer aldıkları bağlamları çerçevesinde doğru anlamaya çalışacağız. Anne ve babaların çocuklarıyla sınanmasının anlamını ve sınavın çeşitli yönlerini tespit etmeye çalışacağız. Yine çocukların birer sınav vesilesi olduğunun özel olarak zikredilmesinin ve özellikle mal ile sınavın söz konusu ayetlerde birlikte bulunmalarının sebeplerini açıklamaya çalışacağız. Yine tebliğimizde "sınav vesilesi" anlamında farklı kelimeler bulunmasına rağmen özellikle "fitne" kelimesinin kullanılmasının nedenleri üzerinde durmaya çalışacağız.

"Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer sınav sebebidir(fitne) ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır."²³, "Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir sınav vesilesidir(fitne). Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır"²⁴ meallerindeki ayetlerde çocukların birer sınav vesilesi olduğu "fitne" kelimesi ile ifade edilmektedir. Her iki ayette de yer alan *fitne* sınav aracı anlamındadır.²⁵ Bu ayetlerdeki geçen *fitne* kelimesi,

¹⁸ Keskin, *Kur'an ve Çocuk*, s.79.

¹⁹ Keskin, *Kur'an ve Çocuk*, s.79.

²⁰ Şûrâ, 42/49-50.

²¹ Enfâl,8/28.

²² Teğâbün,64/15

²³ Enfâl,8/28

²⁴ Teğâbün,64/15

²⁵ Bkz. Râğib el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, Thk. Safvân Adnan Dâvûdî, (Dimeşk 1997), 624; İbnü'l-Cevzî, Cemaledin Ebü'l-Ferec Abdurrahmân, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. Muhammed B.

Türkçe'ye sınav olarak değil de *fitne* olarak aktarıldığı zaman görüleceği gibi bir yanlış anlama riski ortaya çıkmaktadır. Bu şekildeki bir meal, bunu okuyan insanların zihninde çocukların ve malın olumsuz olduğu şeklinde yanlış bir çağrışıma yol açabilecektir. Hâlbuki bu ayetlerde çocuklar ve mallar konusunda olumsuz bir tablo çizilmemektedir. Çünkü *fitne* kelimesinin Türkçe'de kullanıldığı anlam²⁶, Arapça'daki esas anlamından farklıdır.²⁷ Kelime, Arapça'da 'sınav' anlamına da gelmektedir²⁸. Bu ayetlerde geçen *fitne* kelimesi sınav anlamında kullanılmıştır.²⁹

Muhammed Esed (1992), söz konusu bu ayetlerde geçen *fitne* sözcüğünün bulunduğu anlam örgüsü içinde en iyi karşılığının "sınav ve ayartma" sözcüklerinde bulunduğunu ifade etmektedir³⁰. Buna göre mal ve çocuklar kaybetme riski fazla, kazanılması zor olan deneme ve sınav araçlarıdır. Özellikle mal ve çocukların- Kur'an'da "sınav" anlamını karşılayan başka kelimeler bulunduğu halde (örnek: bela, imtihan), daha çok ağır ve zor sınavları ifade eden bir kelime ile (*fitne*)- zikredilmeleri, insana verilen her iki nimetin önemini gösterdiği gibi insanın bunlara olan tutkusundan dolayı aynı zamanda kaybetme riski yüksek ve kazanılması zor sınav olduğunu da göstermektedir. Bu açıdan ayette mal ve çocukların sınav araçları olduklarının başka kelimelerle değil de "fitne" kelimesi kullanılarak ifade edilmesi de oldukça dikkat çekicidir.

Zemahşeri (538/1143), mal ve evladın, *fitneye* -yani, günaha veya azaba-düşmeye- ya da Allah'ın emirlerini yerine getirme hususunda kullarının nasıl davrandığını denemeye birer vesile olduklarından dolayı *fitne* diye isimlendirildiğini söylemektedir³¹.

Burada ele aldığımız "*Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir.*"³² meâlindeki âyette geçen *fitneyi*, "(mallarınız ve evlatlarınız sizi), meftûn eder, günaha ve belâya sokabilir bir dert ve imtihandır." şeklinde açıklayan Elmalılı Hamdi Yazır, "Binaenaleyh ne mal-ü evlâda ne de başka bir şeye meftun olup da hıyanet tehlikesine

Abdurrahman Abdullah, (Beyrut 1987). 3/235; Beyzâvî, Nasırüddin Ebû Sâîd Abdullah b. Ömer, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (İstanbul, 1984). 6/282; Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-Tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (İstanbul, 1984) 6/282; Hâzin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-Tenzîl*, (İstanbul, 1984) 6/282; İbn Kayyim El-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed, *İğâsetü'l-lehefân fî masâidi's-şeytân*, thk. Bişr Muhammed 'Uyûn, (Riyad ty.) 2/580; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Kahire 1980), 4/376; Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *Tenvîrül-mikbâs min tefsîr-i İbn Abbâs (Mecma' u't-tefâsîr içerisinde)*, İstanbul 1984,VI,282; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut ty., Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul ty.) 8/259; 11/474; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul 1971), 8/5435.

²⁶ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, 33-36.

²⁷ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, 19-36.

²⁸ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, 19-36

²⁹ Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, s.46-75.

³⁰ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meâl-Tefsir*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, (İstanbul 1996) 1/327-328.

³¹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/154. Benzer bir yaklaşım için bkz. İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîrüt'tahrîr ve't-tenvîr*, 9/325.

³² Enfâl,8/28.

düşmeyin, düşüp de o büyük ecirden mahrum olmayın." sözleriyle de âyetin sunduğu mesajı ifade etmektedir³³.

Esed (ö.1992) de "dünyevi şeylere karşı duyulan tutku ve meyil, kişinin ailesi için beslediği kayırma ve koruma duygusu bazen insanı haddi aşmaya (ve dolayısıyla Allah'ın mesajında öngörülen ahlaki ve manevi değerlere ihanete) sevk ettiği içindir ki, bunlar fitne olarak nitelendiriliyor" demektedir. İşte bu her iki ayette de Allah, özellikle insanlar için çekiciliği olan mal ve çocukların insan için büyük sınav vesilesi ve bir deneme konusu olduğunu belirterek müminleri dikkatli olmaları hususunda uyarılmaktadır.³⁴ Her iki ayetten önce gelen ayetler ve sebebi nüzulleri, ayetlerin kapsadığı çerçeveyi daha iyi anlamamız açısından bize yardımcı olacaktır. Enfal suresinin 28. ayetinin yer aldığı bağlama baktığımızda bu ayetin hemen öncesindeki *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygambere hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanet/erinize hainlik etmiş olursunuz."* mealindeki 27. ayette, müminlerden Allah ve elçisine ve bile bile emanetlere hainlik etmemeleri istenmektedir.

İşte söz konusu yaptığımız her iki ayette de (Enfâl, 8/28 ve Teğâbün, 64/15) Allah, mal ve çocukların insan için kazanılması zor ve önemli bir sınav konusu olduğunu belirterek müminleri sınavı kazanmaları için çok dikkatli olmaları hususunda uyarılmaktadır. Bu zorluk da kişinin imanının gerektirdiği ahlak, iyilik ve adalet seviyelerini korumakta güçlük çekmesidir.³⁵ Her iki ayetten önce gelen ayetler ve sebebi nüzulleri, ayetlerin kapsadığı çerçeveyi daha iyi anlamamız açısından bize yardımcı olacaktır. Enfâl suresinin 28. ayetinin yer aldığı bağlama baktığımızda bu ayetin hemen öncesindeki *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygambere hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanet/erinize hainlik etmiş olursunuz."* mealindeki 27. ayette, müminlerden Allah ve elçisine ve bile bile emanetlere hainlik etmemeleri istenmektedir. Bu ayetin sebebi nüzulü hakkında şu olay anlatılır: Hz. Peygamber Yahudi kabilesi Kurayza'yı 21 gün muhasara eder. Bu sürenin sonunda Kurayzalılar, Beni Nadir'in anlaştığı şartlarda anlaşma yaparak Şam bölgesinde Ezria ve Eriha'ya yerleşmek isterler. Hz. Peygamber, onların bu isteklerine razı olmayıp, Sa'd b. Muaz'ın vereceği hükme boyun eğmelerini ister. Onlar da bunu kabul etmeyerek Ebu Lübabe b. Abdü'l-Münzir'i kendilerine göndermesi talebinde bulunurlar. Çünkü Ebu Lübabe, malı, ailesi ve çocukları onların yanında olduğundan onların kendine itimat ettikleri biriydi. Hz. Peygamber Ebu Lübabe'yi onlara gönderir. Ebu Lübabe onların yanlarına vardığında onlar, Sa'd b. Muaz'ın görüşünü kabul edip etmemeleri konusundaki fikrini alırlar. Ebu Lübabe, eliyle boğazını göstererek o'nun hükmünün kılıçtan geçirmek olduğunu dolayısıyla kabul etmemelerini işaretlerle onlara bildirir³⁶. Bu olayla ilgili Ebu Lübabe şöyle der: "Vallahi henüz orayı terk

³³ *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2392.

³⁴ Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîrü'l- Merâğî*, 10/130.

³⁵ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, (İstanbul 1996), 2/228.

³⁶ Vâhidî, Ebu'l -Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-nüzûl*, (Kahire, 1968), 157-158.

etmemiştim ki, Allah ve Rasulüne ihanet ettiğimi anlamıştım." Ebu Lübabe geri geldiğinde kendini mescidin direklerinden birine bağlar ve "Allah'a yemin olsun ki, ölünceye veya Allah tövbemi kabul edinceye kadar yiyip içmeyeceğim" der. Burada bayılıp düşene kadar yedi gün kalır ve sonra Allah o'nun tövbesini kabul eder. Tövbesinin kabul olduğu kendisine bildirildiğinde " Hz. Peygamber gelip çözene kadar bağını çözmeyeceğini" söyler. Neticede Hz. Peygamber gelip bağını çözer. Sonra Ebu Lübâbe'nin şöyle dediği bildirilir: "Tevbemi, günah işlediğim kavmimin yanına gidip malımın tamamını bağışlayarak tamamlayacağım." Hz. Peygamber üçte birinin bedel olarak yeteceğini söyler.³⁷ Nüzul sebebini zikrettiğimiz Enfal 27. ayetin hemen akabinde 28. ayette mal ve çocukların birer sınav aracı olduğunun bildirilmesi, bu iki varlığa olan tutkunun bazen ihanete sürükleyebileceği hususunda müminleri uarmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Teğabün suresinin 15. ayetinden bir önceki ayette ise "*Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır. Çok merhamet edendir.*"³⁸ buyrulmaktadır. Bu ayetin, bir rivayete göre, cihada çıkması ailesi ve çocukları tarafından engellenmek istenen Avf b. el-Eşca'i hakkında nazil olduğu belirtilmektedir³⁹.

Görüldüğü üzere çocukların bir sınav vesilesi olduklarını bildiren hem Enfâl 28. ayet ve hem de Teğabün 15. ayetinin yer aldıkları bağlamlardan hareketle şunları söyleyebiliriz: Mal ve çocuklara olan tutku⁴⁰ müminleri bazen günaha ve hatta ihanete bile düşürebilir, onları Allah'a kulluktan uzaklaştırabilir. Hâlbuki mal ve çocuklar müminler için bir gaye ve bir amaç değil bilakis bir sınav sebebidir. Ayetlerin yer aldığı bağlam göz önünde bulundurulduğunda sözünü ettiğimiz ayetlerde çocukların oldukça önemli bir sınav vesilesi (fitne) olduğu belirtilerek, bu hususta müminlerin daha dikkatli davranmaları vurgulanmaktadır.

Enfâl suresi 28 ve Teğabün suresi 15. ayetlerinde çocukların sınav vesilesi olduğunun özel olarak zikredilmesi ve bu konuda müminlerin özel olarak uyarılması ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

İnsanoğlu, yaratılıştan mal ve evlada düşkün⁴¹, mal, şehvet ve evlat sevgisi ile donatılmıştır.⁴² "*Kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, sağlam hayvanlar ve ekinlerden yana nefsin arzu duyduğu şeylerin sevgisi insanlara güzel*

³⁷ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 158.

³⁸ Teğabün, 64/14.

³⁹ Râzî, Fahreddin, *Et-Tefsîru'l-Kebîr, (Mefâtihu'l-Ğayb)*, 30/26

⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/14, Ayrıca bkz. Kehf, 18/46; Fecr, 89/20; Âdiyât, 100/8.

⁴¹ Âdiyât, 100/8.

⁴² Âl-i İmrân, 3/14.

gösterildi. Bunlar dünya hayatının menfaatleridir..."⁴³ Mealindeki ayette de bu husus açıkça ifade edilmektedir. Bu nedenle Kur'an insanoğlunu bu hususlar ile ilgili olarak sık sık uyarmakta⁴⁴ onların cazibesine kapılarak kulluk görevleri aksatmamalarını onlara bildirmektedir.

Anne-babanın çocuklarına karşı onların birer emanet ve sınav vesilesi olduğunu unutarak aşırı sevgi, tutku ve ilgisi, koruma ve kollama duygusu, geçindirme ve istikballerini düşünme kaygısı, dünyada bolluk içinde yaşatma hevesi, rahat ettirme planları vb. hususlar bazen anne babayı Allah'a kulluktan, namaz, hac, zekât, cihat, infak vb. gibi Allah'a karşı vazifelerini yerine getirmekten alıkoyarak bozulmasına, doğru yoldan şaşıp sapmasına neden olabilir. Örneğin sözkonusu bu duygular anne babanın kendilerine verilen bu nimeti doğru anlayamayıp bu durumu başkalarına karşı bir üstünlük sebebi olarak algılamalarına, övünme aracı görmelerine, kulluk görevlerini eksik yapmalarına, harama el uzatmalarına, Müslümanlara ihanet etmelerine İslam'a uygun olmayan davranışlar sergilemelerine, adâletten uzaklaşmalarına, haddi aşırıp haksızlık yapmalarına sürükleyebilir, Allah yolundan, O'na kulluk ve ibâdetten alıkoyabilir.⁴⁵

*"Kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, sağmal hayvanlar ve ekinlerden yana nefsin arzu duyduğu şeylerin sevgisi insanlara güzel gösterildi. Bunlar dünya hayatının menfaatleridir..."*⁴⁶ Mealindeki ayette de belirtildiği üzere çocuklar, sayısızca nimetler arasından insanlar için sevdirilmiş çekici özel nimetler arasında zikredilmiş, bununla birlikte kaybetme riski kazanmaya göre daha fazla olan bir sınav vesilesi olduğu da belirtilmiştir.⁴⁷ Kur'an dünya hayatında kişiye güvence sağlayabilen dünyevi servet ve evlat sevgisinin cazibesine karşı anne ve babaları değişik vesilelerle birçok ayette uyarmakta, yaratılışlarının asıl gayesini unutmamalarını onlara bildirerek yer yer dünyevi nimetlere aşırı düşkünlük göstermenin tehlikelerine işaret etmekte ve asıl gözetilmesi gereken hedefi göstermektedir.⁴⁸ Enfâl suresi 28 ve Teğâbün suresi 15. ayetlerinde de müminlerin söz konusu mal ve çocuklar hususunda daha dikkatli davranmaları gerektiği vurgulanmakta,⁴⁹ onların, mal ve çocuklarına aşırı sevgi ve bağlılık duymalarının doğurabileceği tehlikelere işaret edilmektedir.⁵⁰ Kur'an mal ve evlatlarının kendilerini Allah'a karşı görevlerini yerine getirmekten alıkoymaması hususunda da müminleri şöyle uyarmaktadır: *"Ey İnananlar Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı*

⁴³ Âl-i İmrân, 3/14,

⁴⁴ Münafikûn, 63/9.

⁴⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 3/502.

⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/14.

⁴⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/327.

⁴⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/152; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, 9/646; İbn Âşûr, 9/324; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/5038.

⁴⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/152; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, 9/646; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 9/324.

⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 15/152; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, 9/645-646; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 9/324.

anmaktan alıkoymasın; böyle olanlar hüsrana uğrayanlardır. ⁵¹ Bu çerçevede birçok insan, fazla mal ve soyunu devam ettirecek evlat sahibi olmayı hayatın tek gayesi saymak suretiyle Allah ile olan münasebetini tehlikeye düşürmektedir. Kur'an bu tutkunun, Allah'ın rızasını kazanma temeli üzerine kurulduğunda, insanı Allah'ın zikrinden ayıran ve en önemlisi O'na ortak koşmaya kadar götüren saptırıcı bir unsur olabileceğini bildirilmiştir. Allah'ın kendilerine verdiği çocuğu, Allah'ı unutarak bir yaşam gayesi haline getiren ve böylece O'na ortak koşan ailelerin örneği Kur'an'da şöyle anlatılır: *"O, sizi tek bir nefisten yarattı ve kendisiyle durulup-yatışması için ondan esini var etti. Onu (eşini) örtüp-bürüyünce, o da bir yük yüklendi de bununla (bir süre) gezindi. Nitekim ağırlaşınca, ikisi Rableri olan Allah'a dua ettiler: "Eğer bize sâlih (bir çocuk) verirsen, andolsun şükredenlerden olacağız." Ama O, onlara sâlih (bir çocuk) verince, kendilerine verdiği şey konusunda O'na ortaklar kılmaya başladılar. Allah, onların şirk koştuklarından yücedir. Kendileri yaratılıp dururken, hiçbir şeyi yaratamayan şeyleri mi ortak koşuyorlar?"*⁵²

Kaynakça

- Afzalur Rahman. *Sîret Ansiklopedisi*. İstanbul, 1996.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîrüt'tahrîr ve't-tenvîr*, yy., ty.
- Bezzâvî, Nasîrüddin Ebû Sâîd Abdullah b. Ömer. *Envârüt-Tenzîl ve Esrârüt-Te'vîl*. İstanbul 1984. (*Mecma' u't-tefâsîr İçerisinde*)
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l- Akli's-Selîm İlâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut ty.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meâl-Tefsîr*, (Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul 1996.
- Firûzâbâdî, Meccüddin Muhammed b. Ya' kub. *Tenvîrüt'l-Mikbâs Min Tefsîr-İ İbn Abbâs*. İstanbul 1984. (*Mecma' u't-tefâsîr İçerisinde*),
- Hâzin, Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-Te'vîl Fî Meâni't-Tenzîl*. İstanbul, 1984. (*Mecma' u't-tefâsîr İçerisinde*).
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed. *İğâsetü'l-lehefân fî masâidi's-şeytân*. thk. Bişr Muhammed 'Uyûn. Riyad, ty.
- Keskin, Hasan. *Kur'an'da Fitne Kavramı*. İstanbul, 2003.
- Keskin, Hasan. *Kur'an ve Çocuk*. Ankara, 2009.
- Râğîb el-İsfahânî. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Dımeşk, 1997.
- Reşit Rızâ. *Tefsîrüt'l-Menâr*. Mısır, ty.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medâriküt-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. İstanbul, 1984. (*Mecma' ut-Tefâsîr İçerisinde*),
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîrüt'l- Merâğî*. yy., 1974.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbü'n-Nüzûl*. Kahire, 1968.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul, 1971.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd B. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l - ekâvîl fî vücûhi't- te'vîl*. Beyrut, ty.

⁵¹ Münafikûn, 63/9.

⁵² A'râf Suresi, 189-191

EVLİLİK AKDİ BAĞLAMINDA KUR'ÂN'IN ÇOCUĞU GÖZETMESİ

Ahmet GÜNDÜZ*

Giriş

Aile efradının hak ve hukuku söz konusu olunca çoğu zaman Müslüman toplumunun aklına gelen şey anne baba hakkıdır. Bu konuda akla gelen ilk ayet ise şudur: {وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا (23) وَاحْفَظْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا (24)}

“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. ‘Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster.’ diyerek dua et.”¹ Burada unutulmaması gereken şey aile bireylerinde hakkı gözetilen ve Kur’ân tarafından koruma altına alınan sadece anne-baba değildir, çocuklar da hak ve hukukları açısından koruma altına alınmışlardır.

Kur’ân geçmişte çocuğa, özellikle de kız çocuklarına yapılmış zulmün boyutlarına dair bazı ayrıntılara yer vermiştir: {وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (58) يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (59)}

“Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!”²

Cahiliye dönemi güçlülerin zayıfları ezdiği ve her an hayat hakkını elinden almaya maruz bırakabileceği bir dönemin adıdır. Çocuk her halükârda aciz olduğu için örfün katı kuralları içerisinde hak bakımından mağduru olanların önde gelen kesiminden idi: {وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِّكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُذْذَوْهُمْ وَلِيَلْبَسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ وَمَا يَفْتَرُونَ}

“Bunun gibi, ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gösterdi ki hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyleyse onları uydurduklarıyla baş başa bırak!”³ Kur’ân inşa ettiği medeniyette savunmasız olan çocukların savunmasını üstlenmiş bu

*Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, gunduzhmet63@hotmail.com

¹ İsrâ, 17/23-24.

² Nahl, 16/58-59.

³ En’âm, 5/137.

{قُلْ تَعَالَوْا أَنُلْ مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ } “De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız.”⁴ Kur’ân çocukların öldürülmemesi gerektiğini farklı bir yerde daha bir kez vurgulamıştır: {وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسِيَّةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا} “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”⁵

Ayette özellikle bu öldürmenin ekonomik kaynaklı boyutuna bir vurgu vardır. O da fakirlik korkusudur. Yüce Allah rızık konusunu kendi kefaletine almak suretiyle bu endişenin yersiz olduğunu söylemiş, böylece bu işten vazgeçmelerini istemiştir. Böylece bütün çağlarda çocukların öldürülmeleri için öne sürülebilecek bir bahanenin önüne geçmek istemiştir.

Yukarıdaki ayette her ne kadar fakirlik korkusu vurgusu varsa da çocukların fakirlik korkusu dışında başka bir gerekçe ile öldürülmeleri de caiz değildir.⁶ Buna rağmen bundan vazgeçmeyenleri Kur’ân apaçık ve ağır ifadelerle kınamaktadır: {قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} “Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah’ın kendilerine verdiği rızkı, Allah adına yalan söyleyerek (kadınlara) yasaklayanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır; bunlar yoldan sapmışlardır, doğruyu bulacak durumda değillerdir.”⁷

İnsanın acizliği arttıkça kaybetme riski olan haklarının sayısı ve büyüklüğü de artmaktadır. Korunması gereken hakların en önemlisi hayat hakkıdır. Hayat hakkı tanınmayan bir kimsenin diğer haklarının hiçbir önemi yoktur. Savaş veya bir topluma baskı çerçevesinde çocukların öldürülmesi Kur’ân’ın anlatımında Firavunun özelliği olarak özellikle zikredilmektedir. Böylece çocuğa hayat hakkı tanımayan kimseler Firavun ile özdeşleştirilmiş olmaktadır.⁸

⁴ En’âm, 5/151.

⁵ İsrâ, 17/30.

⁶ Muhammed b. Ömer Fahrudin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb* (Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420), c. 10, s. 48.

⁷ En’âm, 5/140.

⁸ “Hatırlayın ki sizi Firavun’un adamlarından kurtardık. Onlar size işkencenin en kötüsünü revâ görüyorlar, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bu size reva görülenlerde rabbinizden büyük bir imtihan vardı.” Bakara, 2/49.

“Musa, milletine dedi ki: “Allah’ın size olan nimetlerini anın; size işkence eden, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden sizi kurtardı; bütün bunlarda Rabbinizden size büyük bir imtihan vardır.” (İbrahim, 14/6)

Cahiliyye döneminde çocukların aile efradı tarafından öldürülmesi kız çocuklarının gömülmesinden ibaret değildi. Annenin çocuğu düşürmesi gibi bir yol da söz konusuydu. Bugün ise bu durum kürtaj yoluyla farklı bir boyut kazanmıştır. Aileler maddi kaygılar veya rahatının kaçması endişesi sebebiyle bu yola başvurmaktadır. Hastaneler ise gerekçesini bile sormadan maddi kazanç mantığıyla bunu hemen yapmaktadır. Bugün kürtaj yoluyla öldürülen çocuk sayısı Cahiliyye döneminde öldürülen çocuk sayısından fazladır. Annenin çocuğu taşıyan kişi olması ona bu hakkı vermemektedir. Bu sebeple İslam'a gönül verecek olan kadınlar için bundan vazgeçmeleri konusunda Kur'ân'da özel bir vurgu vardır:

{يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَاسْتَعْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ عَفْوَ رَحِيمٍ} *“Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”*⁹

1. Nikah Akdinde Çocuğu Gözetmesi

1. 1. Temiz Eş Seçme Zorunluluğu

Doğan çocuğun erkek olmaması durumunda bazı kültürlerde kabahat annede aranmaktadır. Bu açıdan anne horlanmakta ve aile içi bir takım huzursuzluğun nedeni olarak görülmektedir. Oysa erkek ve kız çocuğu hangisi doğacak karar veren Allah'tır: {لِلَّهِ} *“Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.”*¹⁰ Bu ayet ile Kur'ân çocuğun anneye haksızlık ve nefret söyleminin kaynağı olmasının da önüne geçilmiştir.

Kur'ân erkek çocuğu doğuracak eşler arama yerine, kişinin Müslümanlığına, iffetine yakışacak şekilde eş araması gerektiği konusunu eşleştirmeler ile dile getirmektedir. Kur'ân eş seçimi ve tarafların denkliklerine ilişkin olarak ise birtakım izahatlar yapmaktadır:

⁹ Mümtehine, 60/12.

¹⁰ Şûrâ, 42/49.

{الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ}

“Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakar veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır.”¹¹

{الْحَبِيبَاتُ لِلْحَبِيبِينَ وَالْحَبِيبُونَ لِلْحَبِيبَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَكُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ}

“Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır.”¹²

Buralarda çocuklara ilişkin açık bir beyan veya bu tedbirin çocuklar için alındığına dair bir kayıt yoktur. Ancak doğacak çocuğun içinde bulunacağı ahlaki koşullar sebebiyle bundan etkilenmemesi mümkün değildir. Bunu Kur’ân’ın o belîğ ifadesi ile şöyle izah etmek mümkündür: {وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ} {الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ} “Güzel memleketin bitkisi Rabb’inin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz.”¹³

Aklı selim ve iman sahibi şahsın bu ayetler çerçevesinde bir eş seçimine gitmesi gerekmektedir. Çünkü aile kurmaya ilişkin olarak taraflara uygun eş seçimi bu ailenin meyvesi olacak çocuğu da etkileyecektir. Kur’ân evlilik akdinin daha en başından yani eş seçiminden itibaren taraflara rehberlik etmektedir. Böylece olacak çocuğun geldiği yer ile dokuz ay ikamet edeceği yeri ve sonrasında aralarında yaşayacağı kimselerden oluşacak ortamın olabildiğince nezih olmasına imkân sunmaktadır.

1.2. Evlenme Yasağı Getirerek Sağlanan Koruma

Cahiliye dönemin en çirkef tablolarından biri de evlenme usul ve şekilleriydi. Bu o kadar hadsiz ve edepten yoksun bir seviyeye ulaşmıştır ki ifade edilmesi bile güçtür. Örneğin eşleri takas etmeler, üvey anne ile evlenmeler, aile efradının bir eşi ortak kullanması¹⁴ bunlardan bazılarıdır. İslam terbiyesinden nasibini almamış, Kur’ân ve sünnetin yasaklarından haberdar olmayan veya bunları umursamayan fertler arasında günümüzde de benzer şeyler olmaktadır.

Kur’ân Cahiliyyenin sınır tanımaz evlilik anlayışını evlenilemeyecek kişileri belirlemek suretiyle bir sınıra kavuşturmuş bu konuda şöyle bir hüküm getirmiştir: {حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعُمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي

¹¹ Nûr, 24/3.

¹² Nûr, 24/26.

¹³ ‘Arâf, 7/58.

¹⁴ Cevâd Ali, *el-Muffassal fî tarihî’l-Arab kable’l-İslâm* (Beyrut: Dâru’s-Sâki, 2001), c. 10, s. 206; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve evrensel mesajı* (Ankara: D.İ.B, 2005), 40; Şemsettin Günaltay, “İslâm’dan önce Araplar arasında kadının durumu aile ve türlü nikâh şekilleri”, *Marife* 3 (2002), 197-198.

أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتِكُمْ مِنَ الرِّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا {
Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, sütbacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiginiz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”¹⁵

Burada oğullardan, kızlardan yeğenlerden, süt kardeşlerden ve üvey kızlardan bahsedilmekte, bunlarla ilgili bazı evlilik yasakları getirilmektedir. Ancak bunlara ilişkin bir yaştan yani çocukluklardan bahsetmemektedir. Burada konumuz açısından önemli olan şey şudur; Bir kimsenin yeğeniyle, geliniyle ve annesiyle evlenip gerdeğe girdiği kadının başkasından olan kızıyla evlenemeyeceği hükmünün varlığıdır. Böylesi bir hüküm, bu kişiye bu konumda olan çocuklara eş olabileceği gözüyle değil de akraba gözüyle bakıp ona göre muamele etmesi durumunu ortaya koymaktadır. Böylece çocuğun muhafazanın gerekçesini akraba ilişkisi ve ona karşı vefa borcunu eda etme üzerine inşa edilmesini istemektedir. Cahiliyye döneminde sınır tanımamazlık böylece bir sınıra kavuşturulmuş, modern dünyada cahiliyyece hareket ederek ahlaki dejenerasyona sebep olacakların önüne dîni anlamda set çekmiştir. Dolayısıyla çocuk daha bebekliğinden itibaren mahremiyet yasaklarına kavuşturulmuş, onunla koruma altına alınmış olmaktadır.

1. 3. Çocuğun Nesebinin Korunması

Kur'an getirdiği kurallar vesilesiyle aldığı tedbirlerin bir kısmında doğrudan çocukları zikretmemektir. Ancak bunların bir kısmı çok boyutlu olarak tefekkür edildiğinde çocukları ilgilendiren yönleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Zina ile ilgili hüküm böylesi bir konu içerisinde değerlendirilebilir. Ayet: {وَلَا تَقْرُبُوا الرِّثَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا} “Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayasızlıktır, çok kötü bir yoldur.”¹⁶ demek suretiyle evlilik dışı ilişkiyi tamamen yasaklamaktadır. Bu yasak toplumun ahlaki yapısını korumaya katkı sunduğu gibi; neseplerin karışmasını engellemekte ve bununla birlikte doğacak çocuğun baba konusunda yaşayacağı problemlerin de önüne geçmektedir. Bugün tıp yoluyla nesebin tespiti mümkün olmaktadır. Ancak babası olduğu kişi bulunamamış ve DNA testi için bundan tahlil için örnek alınamamış durumlar da bir vakiadır. Neticede nesebi tespit olsa bile, çocuk yapılan gayr-ı meşru ilişkiye dair hiçbir suçu olmadığı halde sosyal çevresinde kötü bir damga yemeye ve dışlanmaya maruz kalabilecektir. Ayrıca çoğu

¹⁵ Nisâ, 4/23.

¹⁶ İsrâ, 17/32.

zaman gayr-ı meşru ilişkiden doğan çocuklar için erkekler çoğu zaman sahiplenme duygusu taşımamakta, gözetim ve şefkatinden mahrum bırakılmaktadırlar. Böyle bir tavrın kadın tarafından gösterilmesi de pekâlâ mümkündür.

2. Talak Durumunda Çocuğu Gözetmesi

2. 1. Talak Durumunda Çocuğun Etkisi

İslam aile birlikteliğinden yanadır. Ancak boşanma gibi bir husus olunca bu durumda boşanma ile ilgili İslam Hukuku devreye girmektedir. Talak lafızlarının sarıh olanları kullanılmış olsa bile kadının beklemesi gereken bir süreç vardır. Bu süreci belirleyen ise boşama lafzını kullanan erkeğin durumu değil, kadının durumudur.

Müresel ve sahîh olan bir rivayete göre sahâbe Hz. Peygamber'e (s.a.s): "Yâ Resûlallâh, adet görmeyen, adetten kesilmiş kadının iddeti nasıl olacak diye sorunca şu ayet nâzil oldu: *وَاللَّائِي يَيْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ اِزْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحْضْنَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا* "Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir.¹⁷¹⁸

İbn Mesud yukarıdaki ayetin yani iddetin doğum ile biteceğini söyleyen ayetin, ölüm veya boşanma iddetlerini belirleyen ayetlerden sonra indiğini, bu sebeple onların anlamını tahsis ettiğini söylemektedir. Bundan hareketle doğumun iddeti bitirdiği kanaatindedir. Buna karşılık Hz. Ali¹⁹ ve İbn Abbâs'a göre eşinin ölümü sebebiyle iddet bekleyen gebe kadının ölüm iddeti ile doğum iddetinden en uzun olanını bekler.²⁰

Ayetin de açıkça ifade ettiği gibi; boşanan kadın gebe ise iddet olarak bekleyeceği süre doğuma kadar uzamaktadır. Kadının iddeti bitmesine bir gün kala bile olsa gebe olduğu anlaşılırsa, ayetin beyanına istinaden iddet süresi doğuma kadar uzar.

Gebeliğin anlaşılması durumunda iddetin uzatılması çocuğun nesebini koruduğu gibi, ilahi rahmetin neticesi olarak kendisine mesken kılınan ana rahminin yabancı mayalardan da korunmasına imkân sağlayacaktır. Böyle bir parça mesken dokunulmazlığı bu şekilde sağlanmış olacaktır.

¹⁷ Talâk, 65/4.

¹⁸ Selim b. 'İd el-Hilâlî - Muhammed b. Musa Âl Nasr, *el-İsti'âb fî beyâni'l-esbâb* (Suudi Arabistan: Dâr İbn Cevzî, 1425), c. 3, s. 432.

¹⁹ Döndüren, *Delilleriyle aile ilmihali*, 461.

²⁰ Muhammed b. Ömer Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), c. 30, s. 563.

2. 2. Gebeliğin İddet Müddetinde Nafakaya Etkisi

Cahiliye döneminde boşamanın sonuçları kadın üzerinde çok çetin bir şekilde tezahür etmekteydi. Kadının kendisi bir meta muamelesi görmekteydi. İddet ve boşama konusunda erkeğin sahip olduğu sınırsız tasarruf sebebiyle bazen hiç boşanamamaktaydı. Oysa İslam ile birlikte sınırsız boşama yetkisi üç ile sınırlanmıştır. Bunun yanı sıra iddet süresinde kadın için mali birtakım tedbirler de almıştır: {أَنْسِكُوهُنَّ} مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أَوْلَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ {يَضَعْنَ} “O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın.”²¹

Tanınan bu mali haklar, vefa borcu ve zayıf olan kadını zor zamanlarda ortada bırakmama açısından son derece medeni bir hukuktur. Cahiliyenin örfünü nasıl yıktığı da hesap edildiğinde bunun medeni seviyesi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu süreçte gücü nispetinde mesken temin etmesi erkeğe özellikle hatırlatıldığı gibi, özellikle vurgulanana bir diğer şey de gebeliğinin gözetilmesidir. Bunun için de nafakasının temin edilmesi istenmektedir. Bâin talak olması durumunda anneye nafaka temin edilmesini zorunlu kılan husus anne karnındaki çocuktur.²² Doğum gerçekleşene kadar bunun ihmal edilmeden yapılması emredilmektedir.

2. 3. Emzirme Hakkının Koruması

Kur'an getirdiği düzenleme ile doğumdan sonra da anne çocuk arasındaki yakın ilişkinin bir müddet daha devamını ve çocuğun en temel gıda ile beslememesini sağlamaktadır. Bâin talak ile boşanmış annenin gebeliği durumunda maddi anlamda kendisini bir parça rahatlatan ayet, aynı şekilde boşanmanın akabinde çocuğun emzirilmesine ilişkin şöyle bir hüküm getirmektedir: {فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأُتْمِرُوا} “Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir.”²³

Emzirmenin üst sınırını ve sütten kesilmesine ilişkin tarafların kararını ise başka şu ayetler açığa kavuşturmaktadır: {وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا} “Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır.”²⁴ Bu iki buçuk yıl anlamına gelmektedir. Bunun en az altı ayı gebeliktir zira şu ayet emzirmenin iki yıl olduğunu söylemektedir: {وَالْوَالِدَاتُ}

²¹ Talâk, 65/6.

²² Muhammed b. Ömer Fahrudin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 30, s. 564; Vehbe b. Mustafa Ez-Züheylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fikhi'l-İslâmî* (Dimeşk: Dâru'l-Hayr, 2006), c. 2, s. 158; b. Ali b. Muhammed Abdülkerim en-Nemle, *el-Mezheb fi ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâran* (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999), c. 4, s. 1783.

²³ Talâk, 65/6.

²⁴ Ahkâf, 45/15.

يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ وَبِوَالِدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınamaz.... Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz munasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah’ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.”²⁵

Yukarıdaki ayetler annenin emzirme arzusunu gözetmiş ancak bunun maddi külfetini hatta bu annenin giyim külfetini bile babaya yüklemiştir. Boşanma ve doğum sebebiyle annenin yaşadığı yıpranmayı böylece bir nebze azaltmıştır. Boşanma akabinde emzirecek çocuğun durumunu açıklayan ayetlerin her ikisinde de işin bu maddi yönüne bir vurgu vardır. Ancak bu iki yerde dikkat edilmesi gereken başka hususlar da zikredilmiştir. Bunlardan biri annenin bunu fırsata çevirip akla hayale sığmayan meblağlar istemesinin önüne geçmektedir. Bununla birlikte anneye çocuğu emzirme gibi bir zorunluluk da getirilmemiş, isteğine bırakılmıştır.²⁶ Ayrıca talak gibi anlaşmazlıkların yaşandığı bir süreçte işin gönüllülük esasına bağlanmış ve tarafların birbirlerine karşı olabildiğince güzel bir muamele sergilemeleri istemiştir.²⁷ Anne babanın rızalarına binaen iki yıldan önce ihtiyaca binaen süttten kesmek de mümkündür.

Çocuğun emzirilmesi konusunda eşlerin anlaşamaması ihtimal dahilindedir. Bu durumda çocuğun süt anneye verilmesi ve külfetinin ise boşama yetkisi kullanmış olan baba tarafından karşılanabileceği beyan edilmektedir. Mama vb. birçok beslenme aracı varken süt anneye verilmesine imkân sağlanmış olması çocuğun bu kritik ve gelişim sürecinde en tabii ve en zengin beslenme aracıyla beslenmesine imkân sunulmuştur.

2. 4. Çocuğun Şantaj Aracı Olmaktan Kurtarılması

Boşanmanın akabinde ortada bir evlat varsa, bu çoğu zaman taraflar arasında bir başka problemin kaynağı haline gelmektedir. Çocuğun bakım masrafları, emzirilmesi, velayet hakkı vb. birçok konu bu polemiğin temel konuları olmaktadır. Bunların bir kısmına ilişkin izahlara ve ayetlere yukarıda temas edildi. Bu izahların yanında Kur’ân şu ifadeye de ayrıca yer vermiştir: {لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ وَبِوَالِدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ} *“Ne ana çocuğu*

²⁵ Bakara, 2/233.

²⁶ Fahrüddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 30, s. 564; Vehbe b. Mustafa Ez-Züheylî, *et-Tefsiru'l-munîr fi'l-Akideti ve's-şer'i'ati ve'l-menheci* (Dimeşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1418), c. 28, s. 284.

²⁷ Muhammed b. Muhammed Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitabi'l-kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), c. 8, s. 263.

yüzünden zarara uğratılsın ne de babası (çocuk kendinden olan erkek) çocuğundan dolayı zarar görsün.”²⁸ İfade genel verilmek suretiyle bu zararın her türlü nehyedilmiştir.

Modern hukukta çocuk üzerinden yaşanan polemiklere maalesef daha çok rastlamaktayız. Çocuğu babasına göstermeyen annelerin, aynı şeyi yapan babaların ve çocuğunu görebilmek için mahkeme mahkeme koşan ebeveynlerin sayısının haddi hesabı yoktur. Bazen çok daha vahim tablolar oluşmaktadır. Bunları basında hemen hemen her gün görmek mümkündür. Mahkeme kararına binaen bir ücret yatırıp memurlar eşliğinde kapiya dayanmalar ve çocuğu birkaç saatliğine sevmek için zorla alıp götürmeler modern dünyanın medeniyet adı altındaki deni tablosundan başka bir şey değildir. Bu sahnelerde çocuğun gitmek istemeyişi her seferinde seyredip durduğumuz acı sahnelerdir. Nedeni ise çocuğu yanında tutan velinin karşı tarafın ne kadar kötü biri olduğunu anlatarak ona kin ve nefreti aşlamış olmasıdır. Şehir değiştirmek suretiyle karşı tarafın çocuğuna ulaşmasına engel olunmaya çalışılması da diğer vahim bir tablodur. Oysa anne ve babanın çocuklar sebebiyle eziyet görmemeleri gerektiğini söyleyen aynı ayetin sonunda şu vurgu da yapılarak konun ciddiyetine ve tehlikesine işaret edilmiştir: {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} “Allah’ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.”²⁹

Çocuğu karşı taraftan kaçırmak bazen çocuğu koruma gayesi taşımış olsa da bunun başka bir sebebi de vardır. O da karşı tarafı çocuk üzerinden yıpratmaktır. Bütün bu süreçte en çok yıpranan kişi çocuktur. Zira yaşının masumiyetine binaen akli süreçleri yeterince teşhis ve tetkik edememektedir. Yanında bulunduğu velisinin kendisini koruduğunu sanmaktadır. Oysa kendisine bir şantaj malzemesi muamelesinde bulunduğu kesinlikle farkında değildir. Kur'an bu süreçlere ilişkin kurallar ve açıklamalar getirmek suretiyle temelde şunları hedeflemektedir. Bunlardan biri münazaraya yer bırakmamak ve diğeri ise üç tarafın da zarar görmesini engellemektir.

2. 5. Çocuğun Öz Babasıyla Bağının Korunması

Evlât edinme mevzuu günümüze has bir mevzu değildir. Geçmişte Arap toplumunda da cari olan bir konuydu. Bizzat evlât edinenlerden biri de Hz. Peygamberdi. Hz. Zeyd bir baskın sonucu ele geçirilmiş ve köle yapılmıştı. Nihayetinde Hz. Hatice'ye yeğeni Hâkim b. Hızâm tarafından hediye edildi. Hz. Hatice ise Hz. Peygamber (s.a.s) ile evelenince onu Allah Resûlü'ne (s.a.s) hediye etti. Hz. Zeyd'in ailesi bir müddet sonra izini buldu ve bir bedel karşılığında onu geri almak istedi. Ancak Allah Resûlü bedeli kabul etmek yerine Hz. Zeyd'i kendisi ile asli babası arasında muhayyer bıraktı. Zeyd ise Hz. Peygamber'i (s.a.s) tercih etti. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.s), o dönemin adetlerine istinaden şöyle dedi: “Bundan böyle Zeyd benim oğlumdur. Ben ona o da bana

²⁸ Bakara, 2/233.

²⁹ Bakara, 2/233.

mirasçısıdır.”³⁰ Bu olaydan sonra Zeyd b. Hâris’eye Muhammed’in oğlu denmeye başlandı. Bunun üzerine şu ayet indi³¹: {ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ} فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا} “Evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adaletle daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz. Allah çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir.”³²

Hız. Zeyd hicretin 5. yılında Peygamber’in (s.a.s) halasının kızı olan eşi Zeyneb b. Cahş’ı boşadı. Sonrasında inen şu ayet Allah Resûlü’ne (s.a.s) Zeyneb ile evlenmesini emretti: {وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ} مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا} “Bir zaman, Allah’ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütuftakar davrandığın kişiye, ‘Eşinle evlilik bağıni koru, Allah’tan kork.’ demiştin. Bunu derken Allah’ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun, kendisinden çekinme hususunda Allah’ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla beraber olduktan sonra müminlere, evlâtlıklarının - kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah’ın emri elbet yerine getirilecektir.”³³

Bu iki ayet neticesinde evlat edinme uygulaması tamamen kalkmış oldu.³⁴ Evlatlık müessesesinin kalkmış olması demek, hiçbir çocuğun uygun şartlar dahilinde bakımının üstlenilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Buradaki en önemli hususlardan biri çocuk adına asıl korunulan şeyin ne olduğudur. O da bakımı üstlenen çocukların asıl babalarına nispet edilerek anılmalarıdır. Böylece kimsesiz çocuğun bakımını üstlenen şahıs veya şahısların; çocuğun asıl babası, dolayısıyla geçmişiyle bağıni koparmasının önüne geçilmiş olmaktadır.³⁵ Aynı şey velayet hakkını alan anneler için de geçerlidir. Hatta bu durum bu çerçevede daha sık rastlanan bir durumum halini almıştır. Kur’ân’ın aldığı bu tedbir çocuğun nesebinin kaybolmasını engelleyen bir başka bir hükümdür.

³⁰ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle aile ilmihali* (İstanbul: Altınoluk, 2004), 298.

³¹ Muhammed b. İsa Et-Tirmizî, *Sünenu’t-Tirmizî*, thk. Beşâr ‘Avvâd (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), Tirmizî, Tefsîr Ahzâb 34; Ali b. Ahmed El-Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûli’l-Kur’ân*, thk. ‘İsâm b. Abdülmusin el-Humeydân (Dammam: Dâru’l-İslah, 1992), 352.

³² Ahzâb, 33/5.

³³ Ahzâb, 33/37.

³⁴ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (Dâru Taybe: Beyrut, 1420), 6, s. 426.

³⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, 6, s. 378.

Sonuç

Kur'an çocuğun varlığından önce bile kendisi için birtakım hazırlıklar yapmaktadır. Bu çerçevede geleceği yerin ve aynı şekilde anne bedeninde kalacağı yerin nezahetini sağlamak için tedbir almaktadır. Gayr-ı meşru ilişkileri yasaklamak ve nikahı teşvik etmek suretiyle bu işi hem erkek de kadın cenahında sağlamaktadır. Sahih bir evlilik için de eş seçiminde dengini aramaktan bahsetmektedir. Bu konularda doğrudan doğruya çocukların maslahatından bahsetmemektedir. Fakat bu husus, çocuğun menfi kişilerin yer aldığı bir ortam içinde menfi bir etkileşime maruz kalmasını olabildiğince en aza indirmektedir.

Bir insanın öncelikli hakkı hayat hakkıdır. Zira dini yaşamak için bile bir hayata ihtiyaç vardır. Kur'an çocuğun hayat hakkına özellikle temas etmiş ve bunu güvence altına almıştır. Geçmişte olduğu gibi bugün de birçok çocuk maddi kaygılar ve rızık endişesiyle öldürülmektedir. Kur'an çocukların maddi kaygılar sebebiyle öldürülmesinin önüne geçmek için açık bir beyanda bulunmuştur. Bu sebeple rızkın kefaletinin Allah'ta olduğunu { نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ } , { نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ } demek suretiyle bunu dile getirmiştir. Bu cümleler bir isim cümlesidirler. İsim cümlelerinin sebat bildirdiği de hesap edildiğinde maddi kaygının ne kadar gereksiz olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Çocukların babalarına nispet edilmesi mevzusu Kur'an'ın bir sebab-i nüzûle nispeten bahsettiği bir konudur. Ancak getirdiği hüküm oluşan yeni sosyal şartları ve vakiaları da dizayn edecek genel bir hüküm içermektedir. Bu konuda bir hüküm koymak suretiyle, aile içerisinde çocuklar üzerinden yıllarca sürebilecek tartışmaların önüne geçmektedir. Bugün aile kavgaları neticesinde, eşler arasında çocuğun taşıyacağı soyadı bile tartışma konusu olduğu düşünülürse böyle bir hükme ne kadar ihtiyaç olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır.

Boşanan kadının iddetinin çocuğun doğumuna bağlanmış olması, çocuk için anne karnında nezih bir ortam sağlama adına önemli bir tedbir de içermektedir. Zira gebe bir kadının evlenememesi çocuğu anne karnındaki meskeninde yabancı mayalara bulanmaktan kurtarmaktadır.

Kur'an gebe iken boşanan kadının nafakasına ilişkin birtakım beyanlarda bulunmaktadır. Böylece henüz dünyaya gelmemiş çocuğun tüketeceği gıdaları anne üzerinden garanti altına almıştır. Aynı çocuk için dünyaya gelince emzirme hakkını da gözetmiş ve 2 yıl gibi bir süreye vurgu yapmıştır. Emzirme süreçlerinde oluşabilecek mali haklara ilişkin düzenlemeleri beyan etmek suretiyle çocuğu belirsizlikler içerisinde yıpranmaktan korumuştur.

Boşanma durumunda çocuklar vesilesiyle eşlerin birbirlerine, özellikle de erkeğin kadına zarar vermemesi emredilmektedir. Bununla çocuğun şantaj aracı, intikam ve istirap vesilesi kılınmasının önüne geçilmektedir. Buna engel olunması, eşler nezdinde

çocuğun bir mal, koz ve silah değil de bir evlat ve can olduğu şuurunun unutulmamasını sağlamaktadır.

Bütün bunlar gösteriyor ki savunmasız bir can olan çocuk için Kur'an kalınacak yeri, hayat fırsatını, boşanma durumunda onun hatırına annesini ve bu süre zarfında her ikisinin maddi birtakım haklarını koruma altına almıştır. Bununla birlikte hiçbir şeyden habersiz olan bu masum varlığın tartışma ve çekişmelere araç kılınmasına engel olmuştur. Talak konusundaki beyanların dikkate alınması modern dünyada birçok konunun mahkeme vesilesi olmasının da öne geçecektir.

Kaynakça

- Abdülkerim en-Nemle, b. Ali b. Muhammed. *el-Mezheb fî ilmi usûli'l-fıkhî'l-mukâran*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999.
- Cevâd Ali. *el-Muffassal fî tarîhi'l-Arab kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle aile ilmihali*. İstanbul: Altınoluk, 2004.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitabi'l-kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Fahrudin er-Râzî, Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Günaltay, Şemsettin. "İslâm'dan önce Araplar arasında kadının durumu aile ve türlü nikâh şekilleri". *Marife* 3 (2002), 189-199.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Dâru Taybe: Beyrut, 1420.
- Sarıçam, İbrahim. *Hizmeti Muhammed ve evrensel mesajı*. Ankara: D.İ.B, 2005.
- Et-Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşâr 'Avvâd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Ez-Züheylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Vecîz fî usûli'l-fıkhî'l-İslâmî*. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Hayr, 2006.
- Ez-Züheylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsiru'l-munîr fi'l-Akideti ve's-şeri'ati ve'l-menheci*. 30 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1418.

HAK VE SORUMLULUK BAĞLAMINDA KUR'AN'DA EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİ

Ahmet ÖZ*

Giriş

İnsanlığa hayat rehberi olarak gönderilen Kur'an-ı Kerîm, insanı ilgilendiren her türlü konuyu içerisinde barındırmaktadır. Toplumun en küçük birimi olan aile de Kur'an'da üzerinde önemle durulan bir konudur. Anne, baba ve çocuklardan oluşan ailede, her bireyin kendi hak ve sorumlulukları vardır. Çocuk yapma ve onu öncelikle ahlaklı bir insan ve iyi bir Müslüman olarak yetiştirme görevi, anne-babanın en temel görevlerinden birisidir. Kur'an'da ebeveyn-çocuk ilişkisi ile ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı nasihatler, Hz. Yakup'un Yusuf ve kardeşlerine verdiği öğütler gibi. Kur'an'da çocukların eğitimi ile ilgili geçen bütün örnekler, karakter ve kişilik sahibi iyi insanlar yetiştirmeye yönelik ilkeler ortaya koymaktadır. Bu ilkeler, çocuğu önce rabbine karşı kulluk bilinciyle yetiştirirken, büyüklere saygı duymayı, herkesin hak ve hukukunu gözetmeyi, nezaket kurallarına uymayı, insanlara, hayvanlara ve kısacası tüm canlılara ve çevreye karşı duyarlı olmayı öğretmektedir.

Genellikle ebeveynler tarafından çocuklara verilen öğüt ve bilgilendirmeler, bazen tam tersi olarak, çocuklar tarafından da ebeveynlerine yönelik olmaktadır. Kur'an'da Hz. İbrahim'in putperest olan babasına tevhid inancını anlatması, çocukların bazen ebeveynlerinin göremediği bazı gerçekleri görebildiğini ve bazı konularda ebeveynlerinden daha bilgili olabileceklerini göstermesi açısından önemlidir. Bu yüzden çocukların fikirlerine ve önerilerine önem vermek, bazı konularda onlarla istişarede bulunarak görüşlerini almak gerekmektedir. İşte biz bu sempozyum bildirisinde, Kur'an'da sunulan örneklerden hareketle ebeveyn-çocuk ilişkisi ile ilgili ilkeleri tespit etmeye çalışacağız. Üzerinde hassasiyetle durulması gereken böyle bir konuyu, bir sempozyum bildirisi sınırlılıkları çerçevesinde, ana hatlarıyla özetleyeceğiz.

1. Kur'an'da Aile ve Çocuk

Kur'an'da aile ve ebeveyn-çocuk ilişkisinden bahseden pek çok örnek anlatılmaktadır. Nitekim doğrudan çocuklardan bahseden yaklaşık 300 âyetin yanında, dolaylı olarak çocuklarla ilgili olan 340 âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde başta Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) ve ailesi olmak üzere, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. İbrahim, Hz. Salih, Hz. Yakup, Hz. Lût, Hz. Davut, Hz. Nuh, Hz. Eyüp ve İmrân ailesi gibi peygamberlerin ailelerinden bahsedilmektedir. Bunlardan Hz. İbrahim ve Hz. Lokman'ın

* Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

aileleri ebeveyn-çocuk ve eşler arası iletişim açısından ideal aileler olarak zikredilirken, Hz. Nuh'un ve Hz. Lût'un aileleri, ebeveyn-çocuk ve eşler arası iletişim açısından olumsuz örnekler olarak anlatılmaktadır. Özellikle olumsuz örnekler olarak zikredilen çocuklar ve eşler hakkında peygamberlerin çektikleri sıkıntı ve endişe de âyetlerde dile getirilmiştir. Hz. Nuh'un iman etmeyerek boğulan oğlu için endişelenip üzülmesi,¹ Hz. Lut'un iman etmeyen eşi hakkında endişelenmesi² gibi.

Yüce Allah'ın insanlara vermiş olduğu sayısız nimetlerinden birisi de çocuktur. Çünkü aile içerisinde çocuk ebeveyn için mutluluk vesilesi, göz aydınlığı, güç ve teselli kaynağı, onları yaşama umutla bağlayan, şevkle çalıştıran önemli bir etken olduğu gibi, ölümlerinden sonra da soylarını devam ettirecek özel bir varlıktır. Nitekim Yüce Allah: *"Mal mülk, çoluk çocuk, bütün bunlar dünya hayatının süsleridir"*³ buyurmaktadır. Kendilerine çocuk / çocuklar ihsan edilen bazı aileler tarafından bunun kıymeti tam olarak anlaşılmasa da çocukları olmayan bir çiftin bu nimete ulaşmak için ne kadar maddi ve manevi fedakârlıkta bulunduğu herkesin malumudur.

Diğer yandan, dünyada insanın hoşuna giden her çeşit güzelliğin toplandığı yer olan cennet hayatında da özellikle, çocukların varlığından, insanların fitraten hoşlandığı ifadeler kullanılarak bahsedilmektedir. Kur'an üç ayrı surede, saçılmış incilere benzetilen cennet çocuklarından bahsetmektedir.⁴ Bu husus, anne-baba için çocuğun, dünyevi nimetler içerisindeki değerini göstermektedir. Toplumlara, zamana ve mekâna göre fazla değişkenlik taşımayan, insanın doğasına yerleştirilmiş fitri arzu ve cazibe merkezlerinin ele alındığı *"Kadınlar, çocuklar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, güzel cins atlar, etinden ve sütünden yararlanan hayvanlar ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara cazip kılındı..."* (Âl-i İmran 3/14) mealindeki âyette, çocukların da sayılması dikkate değer bir durumdur. Yüce Allah bu âyette, insanın fitratında mevcut olan bir tutkuya işaret etmektedir. İnsan kadına, evlada, çok miktarda altın ve gümüşe kısaca tüm dünya varlığına düşkündür. Bunlardan ne kadar elde etse de daha fazlasına sahip olmak ister. İnsanlara verilen nimetleri hatırlatan şu âyette de çocuk nimetinin büyüklüğü vurgulamaktadır: *"Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter."*(eş-Şûrâ 42/49-50) Görüldüğü üzere bu âyette Allah, insanlar için bir mutluluk vesilesi, aynı zamanda bir güç ve ölümlerinden sonra da soylarını devam ettirecek bir varlık olan evlatları da bu nimetler arasında zikretmektedir.⁵

¹ Hûd 11/45.

² el-Hicr 15/60, 65.

³ el-Kehf 18/46.

⁴ el-İnsan 76/19; el-Vakıa 56/17; et-Tur 52/24.

⁵ Hasan Keskin, "Çocuklarla İlgili Anne-Babaya Yapılan Kur'ani Uyarılar" *Kur'an'da Aile Sempozyumu*, Ed. Hüseyin Yaşar vd. (İzmir: Tıbyan Yayıncılık 2011),1/190-191.

Çocuk, Yüce Allah'ın insanoğluna bir hediyesi⁶ ve müjdelenecek kadar insanı mutlu eden bir lütfudur. Nitekim Yüce Allah, *"Ey Zekeriya! Biz sana Yahya adında bir oğlun olacağını müjdeliyoruz"* (Meryem 19/7) buyurarak çocuğun müjde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca kendisinden salih bir evlat isteyen Hz. İbrahim'e de *"Biz ona akıllı uslu bir oğlu olacağını müjdeledik."*(es-Sâffât 37/101) buyurulmaktadır.

2. Ebeveynin Çocuklarına Karşı Görev ve Sorumlulukları

Anne-baba için çocuk, bir yandan Allah'ın büyük bir lütfu ve nimeti iken, diğer yandan imtihan vesilesidir.⁷ Yüce Allah tarafından bahşedilen bütün nimetler, birer emanet olarak algılanmalıdır. Hz. Peygamber'in "Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz"⁸ hadis-i şerifi, bu sorumluluğu teyit etmektedir. Bilinçli bir ebeveyn, kendilerine emanet olarak verilen çocuk/çocukları, Allah'ın emrettiği şekilde korumak ve ona karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmekle mükelleftir. Bu görev ve sorumlulukları özetle şöyle sıralayabiliriz:

2.1. Çocuğu Helal Rızıkla Beslemek

Kur'an-ı Kerim'de bir çocuğun sağlıklı bir şekilde yedirilip içirilmesi ve giyim kuşamının temini, babasının üzerine bir sorumluluk olarak verilmiştir.⁹ Diğer yandan Yüce Allah, insanların yeme-içmelerinde dikkat etmesi gereken konuları da Kur'an'da açıklamıştır. Kur'an'da nimetlerin temiz ve helal olanından yemek gerektiği, âyetlerde şöyle ifade edilmektedir: *"Ey insanlar! Yeryüzündeki helâl ve temiz nimetlerden yiyin..."*(el-Bakara 2/168)¹⁰

Verdiği nimetlerin çoğunu helal kılan Yüce Allah, bazılarını da yasaklamıştır. Helal kılınan şeyler, insanların yararına olan nimetlerdir. Haram edilenler ise insanlara zararlı olan şeylerdir. Ancak hikmet açısından, zarar ve yarar dengesi tespit edilmiş olsa da bir Müslümanın Allah'ın helal kıldığını yemesi içmesi, haram kıldığı şeylerden de doğrudan kaçınması gerekir. Dolayısıyla Müslüman bir anne baba, çocuğunu helal rızıklarla beslemeli, haram olan yiyecek ve içecekten uzak tutmalıdır. Eğer Allah'ın helal kıldığı bir rızık, haram yoldan kazanılırsa, o zaman o da haram olur. Bu yüzden evinin nafakasını temin eden anne veya baba, kazancına dikkat etmek ve helal yoldan kazanmaya gayret etmek zorundandır. Çünkü haram yiyeceklerle büyüyen bir çocuk, karakter olarak da problemlili bir kişi olacaktır.

2.2. Çocuğu Sevgi ve Merhametle Büyütmek

Bir çocuğun merhametli ve güzel ahlak sahibi olarak yetişebilmesi için en önemli şey, sevgi ve merhamettir. Çocuğun anne sevgisi ve şefkati ile ilişkisi, hamilelik

⁶ Meryem 19/19.

⁷ el-Enfal 8/28.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Cuma", 11 (No. 893).

⁹ el-Bakara 2/233.

¹⁰ Ayrıca Bkz. el-Bakara 2/172; en-Nahl 16/114.

döneminde başlar, beslenmesini anne sütünü emerek sürdürmesi ile devam eder. Bu konuda yapılan araştırmalar, anne sütünden mahrum olarak yetişen çocukların, sevgi ve merhamet duygularının eksik olduğunu, annesinden yeterli düzeyde süt emen çocukların duygusal yönden iyi karakterli olduğunu ortaya koymaktadır. Anne sütü ile beslenen çocukların ruh ve beden bakımından daha sağlıklı, dengeli ve başarılı olmalarının sebebi budur.¹¹

Kur'an-ı Kerîm'de Yüce Allah, çocuğun emzirilme süresinin iki yıl olduğunu ifade etmektedir: *"Anneler, çocuklarını iki tam yıl emzirsinler. Bu, emzirmeyi tam olarak uygulamak isteyenler içindir..."*(el-Bakara 2/233) Bu âyette, çocuğun hem fizyolojik gelişimi, hem de duygusal gelişimi için gerekli olan emzirme süresinin, eğer tamamlanmak istenirse, iki yıl olduğu ifade edilmektedir. Âyetin devamında, eğer anne-baba kendi aralarından anlaşılırsa, bu sürenin kısaltılabileceği de ifade edilmektedir. Ancak bir şeyin tam olarak yapılması, o işin mükemmelliğe ulaşmasını sağlar.

İnsan, her gelişim aşamasında sevildiğini hissetme ihtiyacı duyar. Özellikle yaşamın ilk yıllarında, çocuğun beklediği sevgi, koruyucu sevgi olarak adlandırılır. Bu, sağlıklı büyümesi, sağlam bir kişilik geliştirmesi için çocuğa verilen karşılıksız sevgidir. Anne baba ve çocuk arasındaki ilişkilerde sevgi, en önemli faktördür. Sevgiden uzak olarak büyütülen çocuk, susuz bırakılan bir bitkiye benzetilebilir. Sevgi ve şefkat eksikliği, çocuğun gelişmesini her yönüyle etkileyebilir. Bu dönemde bebeğe gösterilen sevginin sürekli olması ve en çok bir iki kişiden gelmesi gerekir. Sevgi gösteren kişilerin sürekli değişmesi, bebeğe güven verici olmaz. Bu dönemde annenin sevgi ve şefkat dolu yaklaşımı, bebeğin zihni ve ruhi gelişmesi için de en kuvvetli vitamindir ve buna işaret olarak anne sevgisine "büyüme vitamini" adı verilmiştir.¹² Dolayısıyla çocuğun küçük yaşlarda anneden ayrılması, başka kişi ya da kişilerin eline verilmesi doğru değildir.

Çocuğun daha sonraki hayatında önce küçük çapta, sonra daha önemli işlerde sorumluluk sahibi olabilmesi için de köklü bir iyilik ve sevgi duygusuna sahip olması gerekir. Çocuk, sevilip korunduğuna inandığı zaman, daha rahat serpilip gelişir. Böylece yetişkinlerin onu eğitme işi de kolaylaşmış olur'.¹³

Kur'an-ı Kerîm, anne-babaların evlatlarına karşı yaratılıştan ve içten gelen bir sevgi ve şefkat beslediklerini belirtmektedir. Bu durum bazı âyetlerde çocuk kelimesi yerine, gözbebeği manasına gelen *"Kurratu a'yun / göz aydınlığı"* ¹⁴ tabirinin kullanılmasından da anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Musa'nın Firavunun sarayında tekrar annesine kavuşması olayının anlatıldığı âyetlerde de *"Biz onu tekrar annesine kavuşturduk ve böylece istedik ki annesinin gözü aydın, gönlü ferah olsun..."*(el-Kasas 28/13) şeklinde göz aydınlığı ifadesi kullanılmaktadır. Aynı zamanda Hz. Yusuf'un kaybolmasına karşı, babası Hz.

¹¹ Betül Tunç, "Kur' an-ı Kerîm'de Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk İlişkisi" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5/5 (1998), 218-220.

¹² Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019),27.

¹³ Tunç, "Kur' an-ı Kerîm'de Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk İlişkisi" 223.

¹⁴ el-Furkan 25/4; el-Kasas 28/9.

Yakub'un çocuğuna karşı duyduğu şefkat ve hasretten dolayı ağlayarak gözlerinin kör olması,¹⁵ bu sevgi ve şefkatin ne derece kuvvetli olduğuna bir delildir.¹⁶

2. 3. Çocuğa Güzel Bir İsim Vermek

Kur'an-ı Kerîm'de, Hz. İsa'nın annesi Meryem'in, daha doğmadan önce annesi tarafından Allah'a adandığı zikredildikten sonra, onun doğumunun hemen ardından ona Meryem adını verildiği şöyle anlatılmaktadır: *"Hani bir vakit İmran'ın hanımı şöyle demişti: "Ya Rabbî, karnımda taşıdığım çocuğumu sana adadım, her türlü bağdan âzade olarak senin yoluna hizmet edecektir. Adağımı lütfen kabul buyur. Şüphesiz duaları işiten, niyetleri bilen yalnız Sen'sin! Derken onu doğurunca da: "Ya Rabbi, dedi, ben bir kız doğurdum. -Zaten Allah ne doğurduğunu çok iyi biliyordu-, erkek evlat, elbette kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum. Onu da, onun neslinden gelecekleri de o mel'un şeytanın şerrinden korumanı niyaz ediyorum."* (Âl-i İmran 3/35-36)

Bu âyetler, çocuğa doğumundan hemen sonra ilk fırsatta isim verilmesi ve verilen ismin anlamının güzel olması gerektiğini göstermektedir. Nitekim Meryem ismi, rabbine ibadet eden¹⁷, hizmet eden üstün kişi anlamına gelmektedir. Ayrıca Kur'an'da Hz. İsmail'in, Hz. İshak'ın,¹⁸ Hz. Yakub'un¹⁹ ve Hz. Yahya'nın²⁰ isimlerinin kendilerine Allah tarafından verildiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla her biri güzel anlamlar içeren bu isimler gibi çocuklara güzel isimler verilmesi gerektiği örneklerle anlatılmaktadır. Nitekim Peygamberimiz(sav):*"Kıyamet günü sizler isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız. Öyleyse çocuklarınıza güzel isimler koyunuz"*²¹buyurmaktadır. İslâm âlimleri, çocuğa güzel bir isim vermenin, çocuğun ebeveyn üzerindeki temel haklarından birisi olduğunu söylemektedirler.²²

Bugün isim koyma konusunda, dinimizin ve geleneğimizin tavsiye etmediği şekilde, farklı uçlarda savrulduğumuz da bir gerçektir. Bunlardan ilki bazı anne-babaların kura ile Kur'an'dan isim bulma, dinî isim koyma gibi ifadelerle dillendirdikleri faaliyetlerdir ki bunların dinde mesnedi yoktur. İkincisi ise bize ait olmayan, kültürümüzle yakından ilgili bulunmayan kelimelerin çocuklara isim olarak verilmesidir; bu da genellikle modern

¹⁵ Yusuf 12/84-86.

¹⁶ Tunç, "Kur'an-ı Kerîm'de Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk İlişkisi",224.

¹⁷ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvili fi Vucûhü't-Te'vil*,Thk. Muhammed Abdussealam Şahin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1995),1/350.

¹⁸ İbrahim 14/39.

¹⁹ Hûd 11/72.

²⁰ Âl-i İmran 3/39; Meryem 19/7.

²¹ Ebu Davut, *Sünen-i Ebu Davut*, Thk. Muhammed Muhiddin Abdulhamid, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Edep" 4948.

²² Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları,1990),158.

algının üzerimizde bıraktığı yıkıcı tesirlerden sadece birisidir.²³ Dolayısıyla çocuklara anlamı güzel olan isimler koymak gerekmektedir.

2. 4. Çocukları Güzel Ahlak Sahibi Birer Müslüman Olarak Yetiştirmek

Çocuğun büyümesi, gelişmesi, ahlaklı ve karakterli bir Müslüman olarak yetişebilmesi için fizyolojik ihtiyaçlarının yanında, ruhi olarak onu olgunlaştıracak ahlak ve din eğitimine de ihtiyacı vardır. Bazı bilim adamlarına göre anne karnında başlayan, bazılarına göre küçük yaşlardan itibaren başlayan eğitim-öğretim süreci, hayat boyu devam etmektedir. Bu eğitim sürecinde en önemli dönem, 3-4 yaş aralığıdır.²⁴

Çocuk eğitiminde, ailenin yerini tutacak herhangi bir alternatif bugüne kadar ortaya konulamamış, üretilen alternatiflerde karşılaşılan başarısızlıklar, tekrar aileye dönülmesini sağlamıştır. Bu düşünce ve uygulama psiko-sosyal açıdan böyledir. Erken çocukluk döneminde anlatılanlar değil, yaşananlar önemlidir. Çocuk daha çok anne babasını izleyerek onları taklit etmeye çalışır. Dini kavramların genellikle soyut özelliği göz önüne alındığında, ebeveynin örnek olarak yaşamasının önemi anlaşılmış olur.²⁵

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, ebeveyni, çocuklarının cehenneme sürüklenmesine sebep olacak yanlış yollara gitmemeleri için eğitmeleri gerektiği konusunda şöyle uymaktadır: *“Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyunuz.”* (Tahrim 66/6) Âyette ifade edilen görevi ifa etmek isteyen bazı anne-babalar, istedikleri şekilde başarı elde edememektedirler. Âyette bu konu şöyle anlatılmaktadır: *“Fakat bir de öyleleri var ki, kendisini imana davet eden anne ve babasına: "Öf be! Yetti artık! Benden önce nice nesiller ölüp de geri dönmediği halde, siz beni öldükten sonra dirilmekle mi korkutuyorsunuz!" der. Onlar, Allah'a sığınıp yalvararak oğullarına hidayet nasip etmesini isterken bir yandan da: "Yazık ediyorsun kendine! imana gel, Allah'ın vâdi elbette gerçektir" derler. O ise yine de: "Bu âhiret inancı eskilerin masallarından başka bir şey değildir" diye diretir.”* (Ahkâf 46/17) Bu âyette anlatılan ve ahirete inanmayan gençlere karşı ebeveyne düşen görev, sevgi ve merhamet sınırları içerisinde onu doğruya yöneltmek için çaba sarf etmektir. Eğer başarılı olamazsa da Allah'a yönelip çocuğunun ya da çocuklarının hidayeti için dua etmelidir. İnsanın bir başkasını zorla hidayete yöneltme gücü yoktur.²⁶ Nitekim bazı peygamberler de kendi çocuklarına söz geçirememiş ve onları hidayete yöneltememiştir. Hz. Âdem'in oğlu²⁷ ve Hz. Nuh'un oğlu²⁸ gibi.

²³ Mustafa Çoban, “Dinî Referanslarda Ailenin Sorumluluğu Bağlamında Çocuğun Dinî Eğitimine Dair Bazı İlkeler”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/22 (Haziran 2019),189.

²⁴ Mehmet Emin Ay, *Ailede verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler, İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi II*, (İstanbul: Ensar Neşriyat,2005), 364.

²⁵ Çoban, “Dinî Referanslarda Ailenin Sorumluluğu Bağlamında Çocuğun Dinî Eğitimine Dair Bazı İlkeler” 190-192.

²⁶ el-Bakara 2/272.

²⁷ el-Maide 5/27-31.

²⁸ Hüd 11/42.

Kur'an-ı Kerîm'de çocuk eğitimi ile ilgili örnek anlatımlardan en geniş olanı, Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütlerdir. Bu sempozyum bildirisinin kısıtları içerisinde, söz konusu âyetleri ayrıntılı olarak inceleme şansımız olmayacaktır. Ancak çok kısa bir şekilde, âyetlerin verdiği mesajı sunmaya çalışacağız. Konu ile ilgili müstakil kitaplar, tezler ve makaleler bulunmaktadır.

“Lokman, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti.” (Lokman 31/13) Bu âyette oğluna Tevhid inancını anlatan Hz. Lokman, şirke düşmemesi konusunda onu uyarmaktadır. Çünkü bu husus, bütün peygamberlerin ana mesajıdır. Âyetin devamında Hz. Lokman oğluna, Allah'ın adaletli olduğunu, herkese hak ettiği karşılığı vereceğini ifade etmekte, böylece ona Allah'ı tanıtmaya çalışmaktadır. Devam eden âyet ise şöyledir: *“Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Çünkü bunlar azim ve kararlılık gerektiren işlerdendir.”* (Lokman 31/17) Burada dinin en önemli rükünlerinden olan namaz ibadetine dikkati çeken Hz. Lokman, oğluna namazı bırakmamasını öğütlemektedir. Çünkü namaz, Hz. Âdem'den son Peygamber Hz. Muhammed'e (sav) kadar tüm peygamberlere emredilen ve onların da ümmetlerine öğrettikleri en önemli ibadettir.²⁹

Şu iki âyette de Hz. Lokman, oğluna bazı ahlak ilkelerini öğretmektedir: *“İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; Allah, kendini beğenip övünen kimseleri asla sevmez. Yürürken ölçülü, dengeli yürü! Konuşurken sesini ayarla, bağırarak konuşma! Unutma ki seslerin en çirkinini, avazı çıktığınca bağırarak eşeklerin sesidir.”* (Lokman 31/18-19) Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Lokman, bir yandan kibirlenmenin, kendini beğenmenin, yanlış bir davranış olduğunu, alçak gönüllü olmak gerektiğini vurgularken, diğer yandan da tevazu ile yürümesi ve konuşurken de insanları rahatsız edecek düzeyde yüksek sesle konuşmaması gerektiği konusunda ona öğüt vermektedir.

Hz. Lokman'ın oğluna, "Yavrucuğum" diyerek, şefkat ve merhamet dolu bir hisle yaklaşması; her öğüdün başında, bu sevgi ve şefkat dolu ifadesini tekrarlamış olması, çocuğa yaklaşım bakımından bu eğitim metodunun önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca nasihatlerin önem sırasına göre dizilmiş olması, çocuğun yaş ve gelişim seviyesine göre tedriciliği göz önünde bulundurması da eğitim metodu açısından kayda değer bir durumdur.³⁰

Sonuç itibari ile Kur'an, ebeveynin çocuğuna / çocuklarına karşı en önemli sorumluluklarından birisinin ona / onlara güzel ahlaki melekeler kazandırması, sağlam bir karaktere sahip olması için çaba sarf etmesi ve iyi bir Müslüman olarak yetiştirmesi olduğunu pek çok âyette vurgulanmaktadır.

²⁹ el-Bakara 2/83; el-Maide 5/12; Yunus 10/87; İbrahim, 14/40; Hûd 11/87 vd.

³⁰ Zeki Duman, "Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakim'in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri" *Diyanet İlmî Dergi* 27/3, (Eylül 1991),112.

2. 5. İyi Bir Rol Model Olmak

Çocuklar küçük yaşlarda kendilerine hayranlıkla baktıkları anne-babalarını ya da başka büyüklerini örnek alırlar. İyi veya kötünün ne olduğunu tam olarak bilmedikleri için, onları gözlemleyerek, birebir taklit etmeye çalışırlar. Bu yüzden ebeveynler, çocuklarının yanında konuştukları her şeye, yaptıkları her davranışa, dikkat etmek zorundadırlar. Örneğin, sürekli yalan söyleyen bir anne-baba, çocuğa yalan söylemenin normal bir iş olduğu yönünde kötü bir rol model olmuş olur ve o çocuk çok rahat bir şekilde yalan söylemeye başlar. Aynı şekilde iyi örneklerde de çocuk ebeveynini taklit eder ve bu konuda ebeveyn, onların güzel davranışlarına sebep olur. Kur'an'da Yüce Allah bu konuda mü'minlere davranışlarında tutarlı olmaları gerektiğini söylemektedir: *“Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et.”* (Tâhâ 20/132) *“Kitapta İsmail hakkında anlattıklarımızı da hatırla. O sözünün eri idi ve tarafımızdan gönderilmiş bir peygamberdi. Ailesine namaz kılmayı ve zekât vermeyi söylerdi. Rabbinin razı olduğu biri idi.”* (Meryem 19/54-55)

Yukarıdaki iki âyette Allah, ebeveynlere çocuklarına namaz kılmalarını söylerken, kendileri de namaz kılma konusunda herhangi bir zafiyet göstermemelerini, sabırla namaza devam ederek çocuklarına iyi örnek olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca ikinci âyette, Hz. İsmail'in sözünde duran, verdiği sözün gereğini yerine getiren, karakterli bir insan olduğuna dikkat çekilmektedir. Burada da ailesine / çocuklarına namaz kılmalarını söyleyen Hz. İsmail'in, sözünde durması yönüyle çocuklarına iyi bir örnek olduğu vurgulanmaktadır. Tefsirlerde geçen bir rivayet göre, Hz. İsmail bir gün, bir adamla bir yerde buluşmak için sözleşmiştir. Hz. İsmail sözleştikleri saatte anlaştıkları yere gitmiş, ama sözleştiği kişi gelmemiştir. Hz. İsmail o gece orada sabaha kadar beklemiştir. Adam ertesi gün gelmiş ve unuttuğu için gelemediğini söylemiş ve ona “dünden beri burada mı bekledin?” diye sormuş. Hz. İsmail, “sen buraya gelinceye kadar bekleyecektim” diye cevap vermiştir. İbn Kesir tefsirindeki rivayette, üç gün orada beklediğini söylemiştir.³¹ Bu yüzden Yüce Allah Hz. İsmail'den “sözüne sadık” birisi diye bahsetmektedir.³²

Kur'an'da söz ve davranış arasındaki olması gereken tutarlılığa dikkat çekilmekte ve kitap ehli bu konuda şöyle uyarılmaktadır: *“İnsanlara iyilik yapmalarını söyleyip kendinizi unutup musunuz yoksa?”* (el-Bakara 2/44) âyette kitap ehli bu yüzden kınanmaktadır. Ayrıca Allah, yapmayacağı ya da yapamayacakları şeyleri yapacakmış gibi anlatan mü'minleri de *“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?”* (Saf 61/2) âyetiyle uyarmakta, söz ve davranışta tutarlı olmalarını istemektedir.

³¹ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Thk. Heyet, (Beyrut, Dâru'l-Marife, 1969),3/125.

³² et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili âyi'l-Kur'an*, Thk. İslam Mansur Abdulhamid, vd. (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010),7/767.

Sonuç olarak ebeveyn, çocuklarına iyi ve ahlaklı bir tavırla ve doğru sözle örnek olursa, çocuklar da onları örnek alarak iyi ve ahlaklı bireyler olarak yetişirler. Eğer Salzmann'ın dediği gibi tam tersi olursa, çocuk kötü karakterli ve yalancı olur.³³

2. 6. Çocukların Geleceği İçin Hayır Duada Bulunmak

İslâm eğitiminin doğum öncesi ve sonrasında devam eden en önemli ilkelerden biri de "dua"dır. Dua, İslâmi eğitim anlayışı ile diğer sistemleri birbirinden ayıran en önemli faktördür. Duanın eğitimde yer alması, insanı eğitenlerin aczini ifade etmektedir. İnsan terbiyesi, herhangi bir canlının terbiyesine benzemez. Genelde hayvanlar, doğdukları anda türlerinin gerektirdiği hareketi yapmak için, eğitime ihtiyaç duymaz. Oysaki insanın bir kelime söyleyebilmesi ve bir adım atabilmesi için, bir yıla yakın bir süre, öğrenmesi gerekir. Diğer taraftan, insan kendisine kabul ettirilmeye çalışılan her şeye tepki gösteren bir varlıktır. Bu özelliği, onun eğitimini güçleştirmektedir. Eğer biz, onun manevi yönden mükemmel bir seviyede olmasını istiyorsak, iş gittikçe zorlaşmakta, hatta eğitimcinin gücünü aşmaktadır. Eğitimin bu noktasında, Peygamberler bile aciz kalmakta ve onun için devreye duayı sokarak ilahi müdahaleyi istemektedirler. Eğitimi, Peygamber olsa bile, kendi gücü ile eğitim faaliyetini yüksek bir oranda yürütmesi mümkün değildir. Hatta eğittiği kişiler, kendi çocukları olsa bile. Eğitimin öyle bir alanı vardır ki beşeri iradenin eğitici olarak orada faaliyet yürütmesi çok güçtür, hatta imkânsızdır, denilebilir. Kur'ani anlamda buna "hidayet" diyoruz. İnsanın hem fikren ve hem de imani manada doğru yola girmesi, Allah'ın müdahalesi olmadan imkânsızdır.³⁴ Nitekim Yüce Allah pek çok âyette bu hususu şöyle ifade etmektedir: *“İnsanların hidayeti senin elinde değildir; Fakat Allah istediğine/isteyene hidayeti nasip eder.”* (el-Bakara 2/272) *“Şüphesiz ki sen sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin; fakat Allah isteyeninin doğru yola yönelmesini diler: zira O kimin doğru yola girmek istediğini çok iyi bilir.”* (el-Kasas 28/56)

Kur'an'da, ebeveynin daha çocukları olmadan önce, kendilerine sâlih evlatlar vermesi için dua ettikleri, Hz. İbrahim örneğiyle şöyle anlatılmaktadır: *“Ey Rabbimiz, bizi sana teslim olan kul eyle ve bizim neslimizden sana teslim olan bir ümmet meydana getir. Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.”*(el-Bakara 2/128-129) Bu iki âyete de kişi Peygamber bile olsa, bir noktadan sonra; kendisi yetersiz kalacağı için, Rabbine dua etmekten başka çaresinin olmadığı vurgulanmaktadır.

³³ Christian Gotthilf Salzmann, *Yengeç Kitabı /Nerede Hata Yaptık*, Çev. Zeki Karakaya (Ankara: Birleşik Dağıtım, 1992),31-34.

³⁴ Bayraktar Bayraklı, “İslâm Eğitimi İle Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-8-9-10 / 524-525 (1995).

Hız. İbrahim, başka bir duasında Allah'a şöyle yalvarmaktadır: *"Rabbim! Beni ve çocuklarımı/torunlarımı namaza devam edenlerden eyle. Rabbim duamı kabul buyur."* (İbrahim 14/40) Yüce Allah bu dua usulünü, Müslümanın bir vasfı olarak ele almaktadır. Furkan Suresi'nin 63. âyeti ile 77. âyetleri arasında Rahman'ın kulu olanların özellikleri sayılırken, 74. âyette Müslümanın şu şekilde dua edeceğini ifade edilmektedir: *"Ey Rabbimiz! Bize göz aydınlığı olacak eşler ve nesiller ver ve bizi muttakilere önder eyle."* (el-Furkan 25/74)

Görüldüğü gibi, "Dua" İslâm eğitiminin temel ve önemli usullerinden biridir. Duasız eğitim, susuz çeliğe benzer. Duasız eğitim, Allah'ın mülkünde, O'nun müdahalesi olmadan bir işi yapmaya benzer.³⁵

2. 7. Yaşlarına Uygun Konularda Onlarla İstişare Etmek

Aile içi iletişim ve muhabata değer vermek açısından istişare, çok önemli bir konudur. Ebeveynler, çocuklarını genellikle pek bir şey bilmeyen ve tecrübesi olmayan kişiler olarak görmektedirler. Bu yüzden çoğunlukla, onları ilgilendiren konularda bile onlarla istişare etmek yerine, kendi bildikleri gibi karar vermektedirler. Oysa istişare, hem doğru karar vermeye yardımcı olur hem de kendisiyle istişare edilen kişiye değer verildiğini hissettirir. Nitekim Kur'an'da Yüce Allah, Hz. Peygamber'e önemli kararlar vereceği zaman arkadaşları ile istişare etmesini emretmektedir.³⁶ Ayrıca Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmesi yönünde gördüğü rüya ile ilgili oğluyla yaptığı istişare, âyette şöyle anlatılmaktadır: *"Babasıyla beraber yürüyüp geyecek ve onu anlayacak çağa gelince, Babası: "Canım Oğlum! Rüyamda seni kurban gibi kestiğimi görüyorum; bir düşün; ne dersin?" dedi. O da, "Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap! İnşallah beni sabredenlerden bulursun" diye cevap verdi."* (es-Sâffât 37/102)

Âyetteki örnekte görüldüğü gibi, çocukların söylenenin mahiyetini anlayacağı yaşa gelmesinden itibaren, onlarla özellikle kendilerini ve aile bireylerini ilgilendiren konularda istişare etmek gerekmektedir. Diğer yandan, her ne kadar çocuklar anne babaları kadar bilgi sahibi olmasalar da bazı konularda ebeveynlerinden daha doğru bilgiye sahip olabilirler. Nitekim Kur'an'da anlatıldığı gibi, Hz. İbrahim, putperest olan babasına, taptığı putların anlamsızlığını söyleyerek, onu hidayete çağırmıştır.³⁷ Dolayısıyla çocukların fikirlerini, öneri ve tekliflerini ciddiye almak gerekmektedir.

3. Çocukların Ebeveynlerine Karşı Görev ve Sorumlulukları

3. 1. Anne-Babaya İtaat Edip Saygıda Kusur Etmemek

Kur'an'ın birçok âyetinde Allah'a imanla birlikte anne-babaya itaat emredilmektedir.³⁸ Çünkü insanın yaratıcısı Allah ve varlık sebebi de anne-babasıdır.³⁹ Bu âyetlerden sadece iki tanesini burada zikretmek suretiyle konuyu özetlemek istiyoruz.

³⁵ Bayraklı, "İslâm Eğitimi İle Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar", 527.

³⁶ Âl-i İmran 3/159.

³⁷ el-En'am 6/74; Meryem 19/42-44 vd.

³⁸ el-Bakara 2/83; Nisa 4/36; el-En'am 6/151; el-İsra 17/23.

³⁹ Rifat Oral, "Kur'an'da Lokman (as) ve Çocuk Eğitimi" *Mehir Dergisi*, (İlkbahar 1999),64.

“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine «öf!» bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.” (el-İsrâ 17/23) *“Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer. İnsana buyurduk ki: "Hem Bana, hem de annene babana şükret, unutma ki sonunda Bana döneceksiniz.”* (Lokman 31/14)

Yukarıdaki âyetlerde ve bu konuları içeren pek çok âyette, Allah'a itaatten sonra anne babaya itaat emredilmektedir. Çünkü özellikle annenin hamilelik sürecinden itibaren, çocuğu yetişkin olana kadarki süreçte çektiği sıkıntılar, onu sonsuz saygıya müstahak kılmaktadır. Anne kadar olmasa da babalar da çocuklarının nafaka temininden tutun her türlü sıkıntılarına çözüm üreten merci olması yönüyle, fazlasıyla saygıyı hak etmektedirler. Dolayısıyla çocukların ebeveynlerine saygıda kusur etmemeleri, onları dinleyip itaat etmeleri gerekmektedir. Ancak Kur'an'da, anne babanın çocuğuna Allah'a şirk koşmasını emretmesi durumunda, onlara bu konuda itaat edilmemesi gerektiği, ifade edilerek⁴⁰ itaate sınır konulmuştur.

3. 2. Hasta veya Bakıma Muhtaç Olduklarında Onlara Bakmak

İnsanoğlu belli bir yaşa ulaştığında onda çeşitli hastalıklar ve yaşlılığın getirdiği sıkıntıların olması doğal bir durumdur. İşte bu durumda çocuklarına düşen görev, onlarla ilgilenmek, tedavi edilmesi gerekiyorsa tedavi ettirmektir. Ancak hem yaşlı olan ebeveyn hem de ona bakan çocuklar için sıkıntılı geçen bu süreçte, çocukların ebeveynlerinden kaynaklanan sıkıntılara sabırla katlanmaları, onlara kızmamaları ve kötü söz söylememeleri gerekmektedir. Çünkü onlar, kendilerine bebeklik ve çocukluk dönemlerinde verdikleri pek çok sıkıntıya rağmen, nasıl merhametle yaklaşmış ve gereken sevgiyi göstermişlerse, ebeveynlerine karşı da kendilerinin aynı hassasiyeti göstermesi gerekmektedir. Âyette bu husus şöyle dile getirilmektedir: *“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine «öf!» bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Şefkatle, tevazu ile onlara kol kanat ger ve şöyle dua et: "Ya Rabbi, onlar küçüklüğümde nasıl beni özenle yetiştirdilerse, ona mükâfat olarak Sen de onlara merhamet eyle!”* (el-İsra 17/24)

Nitekim Sevgili Peygamberimiz (sav) bir defasında şöyle buyurmuştur: *“Burnu yere sürtünsün, Burnu yere sürtünsün Burnu yere sürtünsün”* diye üç defa tekrar edince, yanındakiler, Ya Rasulallah, kimin burnu yerde sürtünsün? diye sormuşlardır. O da Anne babası ihtiyarladığında, bunlardan birine veya her ikisine yetişip de ona bakmayıp saygıda kusur eden ve cennete giremeyen kimsenin⁴¹ buyurmuştur.

⁴⁰ el-Ankebut 29/8.

⁴¹ Müslim b. Haccac Ebu'l-Hasan el-Kuşeyri, *Sahih-i Müslim*, Thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabi, ts), Bir ve Sıla, 9 (No.2551).

3. 3. Arkalarından Hayır Duada Bulunmak

Anne-babanın çocukları için ettikleri hayır duaları gibi çocukların da ebeveynlerini için dua etmeleri gerekmektedir. Nitekim Kur'an'da çocukların ebeveynleri için yaptıkları dua örnekleri pek çoktur. Bunlara birkaç önek olarak şu âyetler zikredilebilir: "*Ey Rabbimiz! Beni, annemi, babamı ve bütün müminleri kıyamet günü affeyle.*" (İbrahim 14/41) "*Ya Rabbi, beni, anamı, babamı ve evime mümin olarak girenleri, erkek ve kadın bütün müminleri affeyle...*" (Nuh 71/28)

Yukarıdaki âyetlerde geçen dua örnekleri, çocukların anne-babalarına karşı bir vefa borcu olarak arkalarından dua etmeleri gerektiğini göstermektedir. Ayrıca konuyla ilgili olarak, Peygamberimiz (sav) bir hadisinde: "İnsan öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Yalnız üç şey müstesna; sadaka-i cariye, faydalanılan bir ilim ve kendisine dua eden sâlih bir evlat"⁴² buyurmaktadır. Bu hadis-i şerifte de iyi bir çocuğun ebeveyni için hayır duada bulunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Sonuç

Hak ve sorumluluklar açısından ebeveyn-çocuk ilişkisini ifade etmeye çalıştığımız bu sempozyum bildirisinde, Kur'an'da her iki kesimin de birbirine karşı görev ve sorumluluklarından bahsedildiğini tespit ettik. Sempozyum bildirisi olması hasebiyle, çok özet olarak yaptığımız bu çalışma, konunun daha geniş bir şekilde incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Bir toplumun medeniyet düzeyinin yükselmesi, o toplumdaki bireylerin kaliteli olmasıyla doğru orantılıdır. Kaliteli insan, güzel ahlak sahibi ve sağlam karakterli insandır. Kaliteli insan yetiştirmenin yolu, aile ocağından geçmektedir. Yapılan istatistikler, aile terbiyesiyle yetişen insanların hayatta daha başarılı ve toplum içinde daha az sorun çıkaran insanlar olduğunu ortaya koyarken, aile terbiyesi görmeyen, sahipsiz ya da anne-baba sevgi ve şefkatinden yoksun olarak yetişen çocukların, topluma uyum problemleri yaşadıklarını ve suç işleme oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu durum, anne-baba ve çocuklar arası iletişimin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüzde özellikle çalışan annelerin çocuklarını bakıcıların eline teslim etmek yerine, 3-4 yaşına kadar gerekirse ücretsiz izin almak suretiyle, çocuklarına bizzat kendilerinin bakmaları eğitim uzmanları tarafından önerilmektedir.

Ebeveyn çocuk ilişkisinde üzerinde önemle durulması gereken bir diğer konu, anne-babanın iyi bir rol model olabilmesidir. Özellikle küçük yaşlarda çocuklar, ebeveynlerini birebir taklit etme eğilimindedirler. Bu yüzden anne-baba, en azından çocuklarıyla birlikte geçirdikleri süre içerisinde, çocuklara kötü örnek olacak davranışlar içerisine girmemesi, onların yanında kötü söz ve yalan söylememesi gerekmektedir. Onların istedikleri bir şeyi yapma ya da istedikleri bir eşyayı alıp almama konusunda dürüst davranmak gerekmektedir. Eğer yapılabilecek bir şey istiyorsa "yapacağım" demek,

⁴² Müslim, "Vasiyye", 14 (No.1631).

yapılamayacak bir şey istiyorsa “yapamayacağım” demek ve ikna yolunu seçmek gerekiyor. Aynı şekilde istediği eşya için de “alacağım” ya da “alamayacağım” diye net cevap vermek ve gerekçesini zikrederek ikna etmeye çalışmak gerekmektedir. Böylece çocuk da karakter olarak, dürüst olması gerektiğini anne-babasından öğrenmiş olur. Eğer çocuğu susturmak için yalan söylenirse, çocuk yalan söylemenin normal bir şey olduğunu düşünür ve ilerde kendisi de rahat bir şekilde yalan söyleyebilir.

Çocukların yaşlarına ve anlayış kapasitelerine göre, onlarla öncelikle kendilerini ilgilendiren konularda ve aile ile ilgili genel konularda istişarede bulunmak gerekmektedir. Kendisiyle istişare edilen çocuk, kendine verilen değerden dolayı, hem anne babasına olan saygısı artar, hem de kendine güvenen, fikirlerine rahatça ifade edebilen bir kişi olarak yetişmiş olur. Kendi düşüncesini anlatmaktan aciz, bir konuda gösterilmesi gereken tavrı ortaya koyamayan kişiler, hayatta başarılı olamazlar. Bu yüzden çocuklara özgüven kazandırmak, yeri geldiğinde büyükleriyle bile saygılı bir şekilde fikir tartışmasına girebilme cesareti kazandırır.

Kaynakça

- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Ay, Mehmet Emin, *Ailede verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi II*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Bayraklı, Bayraktar. “İslâm Eğitimi İle Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-8-9-10 (1995), 518-528.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Çocuk*. İstanbul: Kayihan Yayınları,1990.
- Çoban, Mustafa. “Dinî Referanslarda Ailenin Sorumluluğu Bağlamında Çocuğun Dinî Eğitimine Dair Bazı İlkeler.” *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10/22 (Haziran 2019),182-196.
- Duman, Zeki. “Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakim'in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri.” *Diyanet İlmî Dergi*, 27/3 (Eylül 1991), 103-116.
- Ebu Davut, Süleyman b. Eşhas b. İshak. *Sünen-i Ebu Davut*. Thk. Muhammed Muhiddin Abdulhamid, 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- İbn Kesir, İsmail b. Kesir. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife,1969.
- Keskin, Hasan. “Çocuklarla İlgili Anne-Babaya Yapılan Kur'ani Uyarılar” *Kur'an'da Aile Sempozyumu*. Ed. Hüseyin Yaşar vd.1/188-209. İzmir: Tıbyan Yayıncılık 2011.
- Müslim, b. Haccac Ebu'l-Hasan el-Kuşeyri. *Sahih-i Müslim*. Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabi, ts.
- Oral, Rifat. “Kur'an'da Lokman (as) ve Çocuk Eğitimi” *Mehir Dergisi*, (İlkbahar 1999),63-66.
- Salzmann, Christian Gotthilf. *Yengeç Kitabı / Nerede Hata Yaptık*. Çev. Zeki Karakaya Ankara: Birleşik Dağıtım, 1992.
- et-Taberi, Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyan an Te'vili âyi'l-Kur'an*.Thk. İslam Mansur Abdulhamid, vd. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2010.
- Tunç, Betül. “ Kur' an-ı Kerim'de Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk İlişkisi.” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 5/5 (1998),195-240.
- ez-Zemahşeri, Ebu'l-kasım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvili fi Vucûhü't-Te'vil*.Thk. Muhammed Abdussealam Şahin,4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1995.

ÇOCUKLARIN EĞİTİM VE TERBİYESİNDE KUR'ÂNÎ İLKELERİN YERİ VE ÖNEMİ

İsa KANİK*

Giriş

Kur'ân'da; rubûbiyeti, ehadiyeti, kudreti, rızık vermesi, herhangi bir ihtiyaçtan müstağni oluşu, merhameti ve yaratıcılığı gibi sıfatlarıyla Yüce Allah, insan zihninin tasavvur edebileceği genel hususlardan bahsetmektedir. Yer ve göklerin yaratılması, dil ve renklerin farklılığı, gece ve gündüzün varlığı, rahmet rüzgârlarıyla yağmurları göndermesi ve denizde dağlar misali gemileri yüzdürmesi onun varlığının âyet ve işaretlerindedir.¹ Allah'ın varlığı ve birliğinin âyetlerinden biri de yaratılanların en değerli ve kıymetlisi olan insandır.² Çocuk ise insana özgü bir varlık unsurudur. Yüce Allah evlat edinmekten münezzehdir.³ İnsanı muhatap alan Kur'ân'da genel olarak erkek ve kadın; özel olarak da anne, baba ve çocuklara yönelik hususlardan bahsedildiği görülmektedir. Bir yaratılış aşaması olarak anne karnında gelişimi ve dünyaya gelişi, maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması, anne ve baba için imtihan oluşu ve her ebeveynin arzulaması gibi konular genel olarak Kur'ân'ın çocuklarla ilgili dile getirdiği hususlardandır.⁴ Kur'ân'da çocuklarla ilgili olarak “وَلَدٌ/veled”⁵, “طِفْلٌ/tıff”⁶, “غُلَامٌ/gulâm”⁷ ve “صَبِيٌّ/sabiyy”⁸ gibi kelimeler kullanılmaktadır. Aralarında bazı ince anlam farklılıkları bulunan bu kelimeler genel olarak çocukları karşılamakta ve bunların kullanıldığı âyetler çocuklarla ilgili muhtelif hükümleri de ihtiva etmektedir. Çocukların eğitim ve terbiyesi de söz konusu kelimeler bağlamında âyetlerde ifade edilen konulardandır. Bu nedenle araştırmamızda çocukların eğitim ve terbiyesinde Kur'ânî ilkelerin yeri ve önemine değinilmektedir.

Allah tarafından faziletli kılınması ve yeryüzündeki her şeyin kendisi için yaratılmış olmasıyla doğru orantılı olarak insanın sorumluluk ve mükellefiyet alanı da genişlemektedir.⁹ Çocuklar, insanların dini ve dünyevi sorumlulukları arasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü çocuk, Yüce Allah'ın insana en güzel nimeti, en önemli emaneti ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Dalı. İsa.kanik@ahievran.edu.tr

¹ *Kur'ân Yolu Meali*, haz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: DİB, 2014), Bk. er-Rûm 30/22-23-24-25-46; el-Fussilet 41/37-39; eş-Şûrâ 42/29-32.

² el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/4.

³ Meryem 19/35-92; ez-Zümer 39/4.

⁴ Bk. ez-Zümer 39/6; el-Bakara 2/233; el-Enfâl 8/28; et-Teğâbün 64/15; el-Furkân 25/74.

⁵ Bk. el-Bakara 2/233; Âl-i İmrân 3/47; en-Nisâ 4/11-12-176; Yûsuf 12/21; Lokmân 31/33.

⁶ el-Hâc 22/5; en-Nûr 24/31; el-Mü'min 40/67.

⁷ Âl-i İmrân 3/40; Yûsuf 12/19; Meryem 19/8-20.

⁸ Meryem 19/12-29.

⁹ el-Bakara 2/29; el-İsrâ 17/70.

en değerli hediyesidir.¹⁰ Bu nedenle annelerinden hiçbir şey bilmiyorken tertemiz olarak dünyaya gelen; şükretmesi için kulak, göz ve gönüller verilen çocukların nafakalarının temini, karakter ve kişiliklerinin geliştirilmesi, merhamet gösterilmesi, terbiye edilmesi ve eğitilmesi anne-babaların en önemli sorumlulukları arasında değerlendirilmektedir.¹¹

Her şeyin hâlıkı olan Yüce Allah insanı da yaratmıştır.¹² Yaratılanı en iyi bilen de yine o'dur.¹³ Kur'an; insanları doğruya yöneltmesi, onların sıkıntı ve dertlerine şifa olması, leh ve aleyhlerine olabilecek durumları anlatması yönüyle bir "مَوْعِظَةٌ/mev'ize"dir.¹⁴ Dolayısıyla Allah'ın en güzel biçimde yarattığı insanoğlunun ahlâkî gelişiminde Kur'ânî ilkelerin önemi izahtan varestedir. Özellikle çocukluk dönemi karakter ve kişilik inşasında bahse konu ilkelerin yeri ve ehemmiyeti inkâr edilemez bir gerçeklik arz etmektedir. Zira kadın ve erkeğiyle insanoğlunu varlık sahnesine çıkaran ilahî güç ile bir nur ve hidayet rehberi olan Kur'ân mesajının kaynağının ortak oluşu da bu tezi güçlendirmektedir.

1. Kur'ân'da Eğitim ve Terbiye

Kur'ân; ilme, eğitime, yetiştirmeye, öğrenme ve öğretmeye değer veren ilahî bir kitaptır. Kur'ân'da Fâtiha'dan Nâs sûresi'ne kadar pek çok sûrede sarîh veya gayr-i sarîh şekilde insan eğitiminin yapı taşlarını oluşturacak hüküm ve ilkelerin bulunduğu bilinmektedir. Kur'ân'daki; akıl etme, tedebbür, tezekkür, tefekkür ve nazar gibi doğru bilginin hakikatini idrake vesile olan emirler eğitim ve terbiye bağlamında önem arz etmektedir. İnsan nasıl düşünür, nasıl öğrenir, nasıl yetişir ve niçin öğrenir türünden soruların cevabı olan âyetler Kur'ân'ın eğitim ve terbiye ile ilgili âyetleridir. Duhâ ve İnşirah sûrelerinde arayış içerisinde olan insanı Kur'ân vahyinin ferahlandıracağı, yetiştireceği, Allah'a kurbîyetine vesile olacağı, evveli ve ahirine bakıldığında kişiyi eğiteceği anlaşılmaktadır. İlk emrin "اقْرَأْ/oku", ilk mükellefiyetin de "قِرَاءَةٌ/okumak" olması eğitim ve terbiyede okumanın ehemmiyetini anlatmaktadır.¹⁵ Aynı şekilde bir eğitim ve öğretim vasıtası olarak kaleme, kelimeye ve yazıya da vurgu yapılmaktadır.¹⁶

Eğitim ve öğretim anlamında kullanılan تربية/terbiye ve تعليم/ta'lim lafızları Kur'ân'da geçmemektedir. Bununla birlikte insanın düşünmesi, bilmesi, öğrenmesi,

¹⁰ Bk. el-En'âm 6/84; el-Enbiyâ 21/90; Sâd 38/30; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. M. Abdulkâdir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,1410/1990), "Tefsir", 3.

¹¹ en-Nahl 16/78.

¹² el-En'âm 6/102; er-Rahmân 55/3.

¹³ el-Mülk 67/14.

¹⁴ Yûnus 10/57.

¹⁵ Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyet'in eğitimimize getirdiği değerler ve Kur'ân-ı Kerîm'in eğitim ile ilgili âyetlerinin tahlili* (İstanbul: MEB., 1991), 52-58.

¹⁶ el-Kalem 68/1; Kehf 18/109; Lokmân 31/27; el-Alâk 96/1-5.

eğitilmesi ve yetiştirilmesi konusunda “عَلَّمَاء/ul’lemâ”¹⁷, “عَالِمُونَ/â’limûn”¹⁸, “اِعْلَمُوا/il’lemû”¹⁹ ve “تَعْلَمُونَ/ta’lemûn”²⁰ gibi “علم/il’im” kökünden müştak kelimelerin geçtiği; söz konusu mefhuma delalet eden onlarca âyet bulunmaktadır.²¹ Râgıb el-İsfahânî’ye (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre تعليم/ta’lîm, manaların tasavvuru için nefsin uyarılmasıdır. Ona göre tâlim, öğrenen üzerinde kalıcı bir iz oluşturacak kadar tekrar etmeye ve çoğaltmaya tahsis olunmuştur.²² İsim ve sıfat olarak Kur’ân’da; yetiştiren ve mevcudatın maslahatını gözetip koruyan anlamlarıyla “رب/rab” lafzı sıkça kullanılmaktadır.²³ Yerden yükseltmek, artırmak, murakabe ve ıslah etmek anlamlarındaki “رَبُّو/rabv” kökünden türeyen تَرْبِيَّة/terbiye; bir şeyi aşama aşama, derece derece olgunluk sınırına ulaştırmaktır.²⁴ Cürcânî’ye (öl. 816/1413) göre تَرْبِيَّة/terbiye, insanların içerisinde yaşadıkları çevrede dengeli bir hayat sürmelerine imkân veren; neslin, ahlakî, aklî ve bedenî bakımdan yükselip gelişmesini sağlayan faaliyetler bütünüdür. Diğer bir ifadeyle terbiye; insandaki bütün yetenek ve eğilimlerin uyarılması, geliştirilmesi ve yetiştirilmesidir. Bu açıdan terbiye, kişilere salt bilgi kazandırma ve zihin eğitimi de diyebileceğimiz tâlimden daha şümulüdür.²⁵ Çocukların eğitim ve terbiyesinde bilgi; marifet, fazilet ve güzel ahlakla desteklenmelidir. Çünkü Kur’ân’da kişilerin bilgiyle ulaşabilecekleri iman yanında sâlih amelde bulunmaları da emredilmektedir. İslam kültürüne bakıldığında terbiye ve eğitimin müradif lafızlar olarak kullanıldığı görülmektedir. Eğitim; psikolojik ve sosyolojik yönleri de bulunan, anlam ve ilgi alanı geniş bir kavramdır. Modern zamanlarda eğitim; tâlim, terbiye, öğretim, öğrenme, hedef ve reform gibi kavramlarla ilişkisi bakımından farklı açılardan tanımlanmaktadır. İnsanın ruhî ve bedenî gelişimi, bilgi ve beceri kazanımı yaşamı boyunca devam emektedir. Bu yüzden eğitim, “bireyin davranışlarında kendi yaşantıları (bilgi, beceri, değer) yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişimler (davranış, bilişsel, duygusal) meydana getirme süreci”²⁶

¹⁷ el-Fâtır 35/28; eş-Şu’arâ 26/197.

¹⁸ el-Ankebût 29/43.

¹⁹ el-Bakara 2/194.

²⁰ es-Sâf 61/11; et-Tekâsür 102/3-4-5;

²¹ Bk. el-En’âm 6/50; et-Tevbe 9/122; er-Ra’d 13/16-19; en-Nahl 16/43-78; Tâhâ 20/114; er-Rûm 30/50; el-Fâtır 35/28; ez-Zümer 39/9; el-Mücâdele 58/11.

²² Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, thk. S. Adnân Dâvûdî, (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1417/1997), 580.

²³ Bk. M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (İstanbul: Çağrı, 1410/1990), 285-298.

²⁴ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve’s-sihâhu’l-arabiyye*, thk. A. Abdülğafûr Attâr, (Beirut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1407/1987), 6/2350; İsfahânî, *Müfredât*, 336; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî, *Esâsü’l-belâga*, thk. M. Bâsil Ayûn es-Sûd, (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418/1998), 1/327; Ebü Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, (Beirut: Mektebetü’l-A’sriyye, 1419/1999), 117.

²⁵ Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, et-Ta’rîfât, thk. M. Abdurrahman el-Mar’aşî, (Beirut: Dâr en-Nefâs, 1427/2007), 118; Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 2. Baskı, (İstanbul: Şûle, 1997), 51-53.

²⁶ Münire Erden, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, 11. Baki, (Ankara: Arkadaş, 2017), 13; Ayhan, *Eğitim*, 18.

olarak tanımlanmaktadır. Eğitim ve terbiyede hazır bulunuşluk, tedricîlik, programlılık, iletişim, hedef ve kazanımlar da önemli başlıklardandır. Tanımlar ekseninde Kur'ân'ın eğitim ve terbiye metoduna, insanlara yüklediği ödev ve mükellefiyetlere veya bireylerin kazanımlarına bakıldığında da eğitim ve terbiyenin insan yaşamının tamamını kapsadığını, bu sürecin Kur'ân'ın nüzulünden kıyamete kadar devam edeceğini ifade etmek mümkündür.

2. Kur'ân'da Terbiye ve Tâlim Muhtevalı Âyetlerin Tahlili

İnsan; huy, mizaç ve cibilliyet açısından sabit tabiatlı görünse de zaman ve şartlara göre değişken, dinamik ve mütekâmil bir potansiyele haizdir.²⁷ İnsanın irade hürriyeti, sorumluluğu, anatomik özellikleri ve yetenekleri gibi hususiyetleri onun eğitilebilen bir varlık olduğunu göstermektedir. Çünkü insan fitraten eğitim ve terbiyeye teşne olarak dünyaya gelmektedir. Kur'ân'da güzel ahlak, terbiye ve erdemli davranışlarla ilgili pek çok âyet bulunmaktadır. Araştırma hacminin sınırlılığı sebebiyle konu bağlamında zikredilmesi elzem birkaç âyete burada yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyim.

Kur'ân'da anne-babaya saygı ve hürmet, Allah'a itaat ile birlikte zikredilerek “ *فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا / Onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle*”²⁸ ifadeleriyle ebeveynlerine yönelik aşırı ve haksız davranışları noktasında çocuklar tedip edilmektedir.²⁹ Aynı şekilde bir diğer âyette de “ *وَاحْفَظْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا / Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. 'Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster' diyerek dua et*”³⁰ buyrulmaktadır. Bu âyette de anne-babanın özellikle ihtiyarlıklarında ihtiyaç duyacakları merhamet unsuru, mecazî bir üslupla kuşların yavrularına kanat gemesi ifadesiyle anlatılmaktadır. Ayrıca çocukların korunma, beslenme, sevgi, ilgi, merhamet, yetenek ve şahsiyet inşası gibi bilhassa küçüklük dönemi terbiye konularında ebeveynin muallim ve mürebbi rollerinin vurgulandığı görülmektedir.³¹ Yine burada fitri bir durum tespiti yanında terbiyenin; yani şahsiyet oluşturma, sosyalleştirme ve kemale yönelik değişim ve olgunlaştırmanın çocukluk döneminde başlaması gereken ve çocuk için şükür gerektiren bir ebeveyn vazifesi olduğuna da işaret edilmektedir.³²

²⁷ el-İsrâ 17/83-84, M. Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, (Ankara: Nobel, 2006), 4-5.

²⁸ el-İsrâ 17/23.

²⁹ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-A'rabî, 1407/1986), 2/658.

³⁰ el-İsrâ 17/24.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî, *Fethu'l-kadîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1993), 3/260.

³² Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (İbn Âşûr), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1404/1984), 15/73.

Kur'ân'da; mahremiyet eğitimi, özel hayat ve kişilik hakları gibi beşeri münasebetlerde de çocukların terbiye edilmesi istenmektedir. Nûr Sûresi'nde, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ /Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar..."³³ buyrulurken bir sonraki âyette de "وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمْ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ / Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorsa onlar da öyle izin alsınlar. Allah âyetlerini işte size böyle açıklıyor; O her şeyi bilir, yerli yerinde yapar"³⁴ buyrulmaktadır. Bu âyetlerde de çocukların terbiyesi bağlamında kişilik hakları ve özel hayatın mahremiyeti açısından gerekli olan izin isteme gibi her kültürde değer verilen önemli bir nezaket kuralına değinilmektedir. Eğitim bilimciler bedenî gelişmenin yirmili yaşlarda sonlanırken ruhî gelişmenin ömür boyu devam edeceğini belirtmektedir.³⁵ Bu nedenle örtülmesi gereken yerlerin istemsizce açılabilmesi özellikle uyku ve dinlenme zamanları gibi vakitlerde çocukların bu kurala dikkat etmeleri sağlanarak bedenî ve ruhî terbiyelerinin sürekliliği ve olumlu gelişimine katkıda bulunulmalıdır.

Terbiye ve eğitim, öncelikle kişinin kendisi ve ailesinden başlamalıdır.³⁶ Bu minvalde Tahrîm Sûresi'nde de "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا فُؤَا أُنْفُسِكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ" /Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"³⁷ mealindeki âyetle ailenin en hassas üyelerinden biri olarak çocukların dini ve dünyevi bütün alanlarda korunması ve terbiye edilmesi gereken bir birey olduğu anlatılmaktadır. Bu anlamda ailenin ve çocuğun korunup terbiye edilmesinden tıpkı bir çoban gibi öncelikle baba sorumludur. Bu maksatla çocuğuna güzel bir isim vermeli, dua, zikir, terbiye ve güzel ahlâkı öğretmeli, namazı emretmeli, ibadetlere alıştırmalıdır.³⁸

2. 1. Çocukların Terbiye ve Tâlimlerine Yönelik Kur'ânî Metotlar

Çocukların eğitimi, terbiyesi, karakter ve kişiliklerinin güzel ahlak ve erdemler açısından şekillendirilmesi konuları Kur'ân âyetleri ve hadis kaynaklarımızın bazı bölümlerinde önemle vurgulanan hususlardandır.³⁹ Kur'ân, dünyada sadece belirli bir

³³ en-Nûr 24/58.

³⁴ en-Nûr 24/59.

³⁵ Ayhan, *Eğitim*, 89.

³⁶ M. Ali es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr* (İstanbul: Dersâadet, ts.), 2/541.

³⁷ et-Tahrîm 66/6.

³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî(el-Cessâs), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. M. Ali Şahin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/238-491; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî(İbnü'l-Arabî), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/300; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmu's-Sahîh*, thk. M. Züheyr b. Nâsır, (B.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "Nikâh", 81; Nîsâbü'rî, "Edeb", 41 (No.7676).

³⁹ Bk. el-İsrâ 17/24; Buhârî, "Edeb", 18-20-22; Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc, el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), "Birr ve's-Sıla", 45; Ebû

vakte kadar yaşama imkânı verilen insanoglunun; “تُرَابٌ/toprak”, “نُطْفَةٌ/nutfе”, “عَلَقَةٌ/alak”, “طِفْلٌ/bebek”, “أَشَدُّ/güçlü çağı” ve “شُبُوحٌ/yaşlılar” gibi kelimelerle ifade edilen farklı yaratılış ve gelişim evrelerinden geçtiğini anlatmaktadır.⁴⁰ Bebeklik ve çocukluk dönemleri söz konusu evrelerden biridir. Kur'ân üslubu ve retorikine baktığımızda mümin, müşrik, münafık ve ehl-i kitâba yönelik farklı hitap ve delillerin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum insanın terbiye ve eğitiminde çeşitliliğin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle çocukların terbiye ve eğitiminde bir Kur'ân davet metodu olan hikmet, mevize ve tartışma yöntemlerini kullanmak mümkündür. Kur'ân'da “ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ” /Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış⁴¹ buyrulmaktadır. Her çocuk farklı bir dünyadır. Bu hakikat, onlara karşı eğitim ve terbiye açısından farklı metot ve yöntemlerin kullanılmasını gerektirmektedir. Kur'ân'ın metot, muhteva ve mesaj bakımından insan için bir öğüt ve hatırlatma olması çocukların eğitiminde onun en temel kaynak olabileceğini göstermektedir.⁴² Kur'ân'ın peyderpey indirilmesi, kolaylaştırılması, kolaydan başlayarak aşamalı ve bölümsel bir terbiye metodunu izlemesi de çocukların eğitim ve terbiyesinde takip edilmesi gereken önemli ipucu ve inceliklerdendir.⁴³

İnsan düşünen ve sorgulayan bir varlıktır. Kur'ân'ın edebî anlatım üslubundaki istifham ifadeleri sormanın; öğrenme, öğretme, eğitime ve terbiyede bir yöntem olarak kullanıldığına delalet etmektedir. Hz. İbrahim'in, oğlu hakkında gördüğü rüya neticesinde “فَأَنْظُرْ مَاذَا تَرَى” /Düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?⁴⁴ ifadesi çocukların bilişsel gelişim ve eğitimlerinde sorunun önemine işaret etmektedir. Özgüven ve sorumluluk eğitimi açısından onların bu duygularını geliştirecek görevler verilmesi de bir başka terbiye yöntemidir. Hz. İbrahim'in, Kâbe'nin temellerini oğluyla birlikte yükseltmesi; hakeza terbiye faaliyeti sürecinde gerekli adımları izlemekle birlikte “رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ” /Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle⁴⁵ diye dua etmesi de çocukların eğitim ve terbiyesinde sözlü ve fiilî uygulamaların yanında duanın önemini anlatması bakımından dikkate değerdir.

Kur'ân; günümüzde de pedagojik açıdan kabul görmeyen zorba, katı kuralcı ve dayatmacı yaklaşımın aksine nasihat ve öğüt yöntemini kullanmaktadır. Kur'ân'da Hz. Lokman'ın; namaz kılması, mütevazı olması, sabretmesi, şirk koşmaması, insanlardan yüz

Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî, (B.y.: Dâru İhyâ'îl-Kütübî'l-A'rabî, ts.), “Edeb”, 3.

⁴⁰ el-Mü'min 40/67.

⁴¹ en-Nahl 16/125.

⁴² Kâf 50/45.

⁴³ el-İsrâ 17/106; el-Furkân 25/32; el-Kamer 54/17-22-32-40; el-Müzzemmil 73/20.

⁴⁴ es-Sâffât 37/102.

⁴⁵ el-Bakara 2/128.

çevirmemesi ve kibirlenmemesi gibi konularda evladını eğitirken ona öğüt vermesinden bahsedilmektedir.⁴⁶ Söz konusu nasihat yönteminde ism-i tasğîr kalıbıyla “بُيِّتِي / *Sevgili oğlum!*” şeklinde samimiyeti, meveddeti ve nasihat edilenlere teşviki ima eden bir dil kullanılması da bir başka edebî inceliklerdir.⁴⁷ Aynı şekilde çocukların karşılaşacakları tehlikelere karşı tedbirli olmaları konusunda Hz. Yakup’un çocuklarına şehre farklı kapılardan girmelerini tavsiye etmesi de çocuklara öğüt ve nasihatte bulunmanın terbiye sürecinde bir metot olduğunun bir başka örneğidir.⁴⁸

2. 2. Çocuk Terbiyesinde Nebvî Örnekler

Peygamberler; beraberlerinde gönderilen ilahi mesaja muhatap kitle tarafından kendilerine tabi olunsun ve örnek alınsınlar diye melek olarak değil, beşer olarak gönderilmişlerdir.⁴⁹ Diğer insanlar gibi çarşıda yürüyor ve yemek yiyor diye eleştirilseler; hatta peygamber olmaları için beraberlerinde melekler ve hazineler indirilmesi beklenilse de onlar mücadeleleri, yaşantıları, evlilikleri, aileleri, çocukları ve diğer insanlarla ilişkileri noktasında birer numune-i imtisaldirler.⁵⁰ Allah’ın ayetlerini insanlara okuması, kitabı, hikmeti ve bilmedikleri şeyleri öğretip onları arındırması Hz. Peygamber’in öncelikle bir mürebbi ve muallim olarak gönderildiğini göstermektedir. Onun bütün peygamberlik hayatı bir talim ve terbiye faaliyeti içerisinde geçmektedir.⁵¹ Bu bağlamda Hz. Peygamber özelinde “...يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ... / *Ey peygamber! Eşlerine ve kızlarına söyle...*”⁵² ifadesiyle terbiye ve eğitimde öncelik sırasına; kişinin evvela kendi eşi ve çocuklarından başlayarak onlarla konuşmasına işaret edilmektedir.⁵³

Çocukların gelişim evrelerine uygun olarak eğitim ve terbiyesinde iffet ve hayâ duygusunun da önemli bir yeri vardır. Olumlu bir kimlik ve kişilik kazanmaları, yaşadıkları çevrede dengeli ve uyumlu hareket etmeleri açısından bu durum ebeveyn tarafından hassasiyetle izlenmelidir. Kasas sûresi’nde anlatıldığına göre Hz. Musa ile Medyen kuyusunda karşılaşan kızların öne çıkarılan özelliklerinden biri de utangaç bir edaya sahip olmaları, iffet ve hayâ konusunda babaları tarafından güzel terbiye edilmiş olmalarıdır.⁵⁴

Kur’an’daki peygamberler ve kavimlerini konu alan kıssalar bağlamında meseleye baktığımızda peygamberlerin, aileleri ve çocuklarıyla münasebetlerine ilişkin terbiyevi yaklaşım örneklerine de ulaşmak mümkündür. Çocukların terbiye ve eğitimlerinde güzel örnek ve rol modellik önemlidir. Bu konuda Hz. İbrahim’in, oğlu Hz. İsmail’e Kâbe’nin

⁴⁶ Lokmân 31/13-19.

⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 21/155.

⁴⁸ Yûsuf 12/67.

⁴⁹ en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7.

⁵⁰ el-İsrâ 17/93; el-Furkân 25/7-8; et-Teğâbün 64/6; el-Mümtehine 60/4; el-Ahzâb 33/21.

⁵¹ el-Bakara 2/129; Âl-i İmrân 3/164; el-Cum’a 62/2; İbn Mâce, “İmân”, 17 (No. 229).

⁵² el-Ahzâb 33/59.

⁵³ M. Mütevellî eş-Şa’râvî, *Tefsîru’s-Şa’râvî*, (B.y.: Metâbiu ehbâri’l-yevm, 1417/1997), 19/12160.

⁵⁴ el-Kasas 28/25.

inşası ve kurban kesimi gibi emirlerin imtisalinde örnek oluşu câlib-i dikkattir.⁵⁵ Hakeza kardeşler arasındaki muhtemel kıskançlık ve çatışmaları öngörerek Hz. Yakub'un, " يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ /Yavrucuğum! Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma"⁵⁶ demesi, irade eğitimi ve sır tutmak gibi konularda çocuk terbiyesi bakımından değerlidir.

Dünya hayatının süsü ve çocuklukla övünme vesilesi olan evlatlar, insan için kolay olmayan bir imtihan unsurudur.⁵⁷ Bu zorlu sınavda onların hata ve yanlışları görmezden gelinmemeli, pedagojik yöntemlerle ıslah edilmelidir. Bu minvalde nebevî bir terbiye konusu olarak Kur'ân'da Hz. Nûh'un evladına karşı hassasiyeti, evladının yanlış tercihinin sonuçlarından haberdar ederek ciddiyetle onu engellemesi, hatasını düzeltmeye çalışırken kötü söz söylememesi ve azarlamaması da çocukların terbiyesi bağlamında gözden kaçırılmamalıdır. Aynı şekilde "فَلَا تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ /Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme"⁵⁸ uyarısından da evlatların menfaatlerinin kesin olarak idrak edilemediği konularda, onlar hakkındaki talep ve dualarında ebeveynin titiz olması gerektiği anlaşılmaktadır.⁵⁹

2. 3. Karakter ve Kişilik Gelişimi

İnsanların çevreye uyum biçimleri ve süreklilik gösteren özelliklerine kişilik/şahsiyet denmektedir.⁶⁰ Karakter ise onların kişiliklerine özgü davranışlar bütünüdür.⁶¹ Kur'an'daki ahsen-i amel, ahsen-i takvim ve esfel-i safilin gibi kavramlar insanların iki uç nokta arasında bizzat kendi tercihleriyle yaşantılarında bazı değişiklikler gösteren bir süreci yaşamakta olduklarına delalet etmektedir. Her ne kadar dönemsel farklılıklar gösterse de büyüme ve gelişim insan yaşamıyla atbaşı giden iki önemli kavramdır. İnsan yaşamını etkilemesi bakımından bu sürecin en önemli aşamasını çocukluk dönemi oluşturmaktadır.

Her insan, özünde temiz bir fitratla dünyaya gelmektedir.⁶² Her çocuk da o fitrat üzere doğar; fakat ailesi ve çevresi onu değiştirmektedir.⁶³ Kur'ân'a göre çocuklar ailenin göz bebeğidir.⁶⁴ Çocukların karakter ve kişilik eğitimleri öncelikle ailede başlamakta ve yaşamlarının geri kalan kısmını etkilemektedir. Çocukların sosyalleşmeleri ve yaşadıkları topluma faydalı olabilmeleri için karakter, kişilik ve mizaçları geliştirilmelidir. Çocukların

⁵⁵ el-Bakara 2/127.

⁵⁶ Yûsuf 12/5.

⁵⁷ el-Enfâl 8/28; el-Hadîd 57/20; et-Tekâsür 102/1.

⁵⁸ Hûd 11/46.

⁵⁹ Hûd 11/42-43.

⁶⁰ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, (Ankara: y.y. 1998), 28.

⁶¹ Aydın, *Çocuğun Ahlak Eğitimi*, 2.

⁶² er-Rûm 30/30.

⁶³ Buhârî, "Cenâiz", 78.

⁶⁴ el-Furkân 25/74; el-Kasas 28/9.

tanınması, ilgi ve yeteneklerinin uygun mecralara sevki, bedeni ve ruhi gelişim merhalelerinin takip edilmesi kişilik ve karakter eğitimi açısından önemlidir.

Kur'ânî terbiyenin en belirgin özelliği imanı esas alması ve inançlı insan yetiştirmeyi hedeflemesidir. Bu nedenle dengeli bir kişilik ve karakter eğitiminde çocuklara öncelikle iman esasları anlatılmalıdır.⁶⁵ Çünkü dengeli kişilik ve sağlam karakter özellikleri ancak böyle bir inanç zemininde gelişme imkânı bulmaktadır. Hz. Lokman'ın, "لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ /Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma"⁶⁶ şeklinde evladına iman noktasındaki uyarısı bunu göstermektedir.

Çocukların olumlu kişilik ve karakter gelişiminde ibadetler önemli bir yere sahiptir. Tâhâ sûresi'ndeki "وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا..."⁶⁷ emrinde Hz. Peygamber şahsında çocuklar dâhil bütün aileye namazın emredilmesi anlatılmaktadır. Bu âyet nazil olduktan sonra Hz. Peygamber'in her sabah Hz. Ali ve Fatıma'nın evine giderek onları namaza uyandırdığı nakledilmektedir.⁶⁸

Salih, kusursuz bir evlat; iyi bir soy ve temiz nesil dünyada her insanın arzuları arasındadır.⁶⁹ Çünkü evlat sevgisi fitraten insana çekici kılınmıştır.⁷⁰ Dinî, ahlaki ve hukuki sorumluluklar gereği Kur'ân'a göre anne ve çocukların uygun ölçüler içerisinde beslenmeleri babalarına aittir.⁷¹ Kur'ân tam iki yıl süreyle çocuğun emzirilmesini tavsiye etmektedir.⁷² Çünkü o dönemde anne sütü ve şefkati çocukların bedenî gelişimleri, ruhi terbiyeleri ve kişilik kazanımları bakımından önemlidir. Kendilerini güvende hissetmeleri, nicelik ve nitelik bakımından helal ve temiz gıdalarla beslenmeleri de onların kişilik ve karakterlerini olumlu yönde etkilemektedir.⁷³

Terbiye, bir çocuğa bakmak ve bütün işlerini güzelce idare etmektir.⁷⁴ Bu anlamda Kur'ân'da "أَلَمْ نُرَبِّكَ فَيَنَّا وَوَلِيدًا" /Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi?"⁷⁵ ifadesiyle Hz. Musa'nın küçük bir çocukken Firavun ailesince terbiye edilip yetiştirildiğinden bahsedilmektedir. Burada Firavunun, Hz. Musa'nın sözleri ve davası karşısındaki haksız tepkisi ve âyetin mefhumundan anlaşılan o ki, söz konusu terbiyenin kişinin karakteri ve kişiliği üzerinde tesiri olmalıdır. Çünkü mezkûr terbiyenin tesiri olmalı

⁶⁵ İbrahim Turan, "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'ân'da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/35, 82.

⁶⁶ Lokmân 31/13.

⁶⁷ Tâhâ 20/132.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmet el-Berdûnî vd., (Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1384/1964), 11/263.

⁶⁹ el-A'râf 7/189-190; el-Furkân 25/74.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/14.

⁷¹ el-Bakara 2/233.

⁷² Lokmân 31/14.

⁷³ el-Mâide 5/88.

⁷⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 19/111.

⁷⁵ eş-Şu'arâ 26/18.

ki, bu terbiyeyi alan bireyler toplumun ve mürebbilerin paradigmalarına mugayir davranmamalıdır.

2. 4. Çocuklara Şefkat ve Merhamet

Çocukların fizyolojik ihtiyaçları yanında psikolojik ve duygusal ihtiyaçları da bulunmaktadır. Şefkat, merhamet ve sevgi bunlar arasında önemli bir yere sahiptir. Çocukların ebeveynleri tarafından en çok ihtiyaç duydukları şey sevgidir. İnsandaki çocuk sevgisi fitrî ve ebedi bir duygudur.⁷⁶ Hz. Nuh ve Yakup ile Hz. Musa'nın annesinin evlatlarına şefkat ve merhametleri bu bağlamda Kur'an'da anlatılan örneklerdendir.⁷⁷ Diğer bütün duygularımız gibi şefkat ve muhabbetin de dengeli ve ölçülü kullanılması gerekmektedir. Özellikle bu duygunun çocuklar arasında adil kullanılmaması aile içi kargaşa ve kıskançlıklara neden olur ki bu da onların eğitim ve terbiyesinin akametine yol açmaktadır.⁷⁸ Çocukların terbiye ve eğitimlerinde sevgi ve şefkat kilit rol oynamaktadır. Kur'an, gerek insanlar arası gündelik ilişkilerde, gerekse düşünce ve tekliflerin telkininde yumuşak bir üslup kullanmayı, rahatlatıcı söz söylemeyi tembihlemektedir.⁷⁹ Çünkü güzel sözün büyüleyici bir etkisi vardır.⁸⁰ Çağımız pedagoglarınca da vurgulanan sevgi ve şefkat duygusuyla süslenmiş terbiye yaklaşımları çocuklar nezdinde olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Hz. Yusuf'a yapılanlar karşısında Hz. Yakup'un, çocuklarıyla iletişimini koparmaması, onları affetmesi, şefkatle "فَصَبْرٌ جَمِيلٌ /Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir"⁸¹ demesi, onları cezalandırma veya onlarla tartışma yoluna gitmemesi zor durumlarda bile merhamet ve şefkat dilinin çocukların terbiyesinde olumlu sonuçlar doğuracağını göstermektedir.

Sonuç

Eğitim ve terbiye insanlık tarihiyle başlayan bir faaliyettir. İnsanlar çevreleriyle etkileşimleri neticesinde hayatları boyunca edindikleri kazanım ve tecrübeleri sonraki kuşaklara aktarma ihtiyacı duymaktadır. Aynı şekilde toplumlar da yeni yetişen kuşaklara kültür, bilgi birikimi ve tecrübelerini aktararak onların ortak bir kimlikle yetişmelerini istemektedir. Bu durumun eğitim olgusunu doğurduğu anlaşılmaktadır.

Terbiye/tâlim; ilerlemeye, ideal ve makul olana doğru olgunlaşmaya yönelik sürekli bir oluşturma. Eğitimciler insan hayatını genellikle; çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerine ayırmaktadır. Bunlar arasında etkisi ve sonuçları bakımından en önemli ve dikkat edilmesi gereken dönem aralığı çocukluktur. Çocuklar; kimi zaman düşünme, kimi zaman yaratılıştan gelen temiz ve sağlam duyguları uyandırma, kimi

⁷⁶ el-İnsân 76/19; et-Tûr 52/24; el-Vâkıa 56/17.

⁷⁷ Hûd 11/45; Yûsuf 12/84; el-Kasas 28/10-13; Tâhâ 20/40.

⁷⁸ Yûsuf 12/5-8-9.

⁷⁹ el-Bakara 2/83; el-İsrâ 17/28; Tâhâ 20/44.

⁸⁰ Buhârî, "Nikâh", 47.

⁸¹ Yûsuf 12/18-83.

zaman da durumların gerekçe ve sonuçlarından bahsederek akılları işletme gibi yöntemlerle terbiye edilmeye çalışılmaktadır.

Terbiyede temel gaye, kişinin maslahatı ve iyiliği gözetilerek belirli bir süreç içerisinde gözlemlenebilen bir olgunlaştırma ve ıslah ameliyesidir. Kur'ân'ın nüzul süreci ve ahkâmındaki tedricîlik unsuru bu anlamda onun tâlim ve terbiyevî hikmet alanını yansıtmaktadır. Peygamberler, gönderilmiş oldukları kavimler içerisinde seçilen rol model muallimler; tebliğ ettikleri vahiy ve ilahi mesajlar ise en temel eğitim materyalleri olarak değerlendirilebilir. Çocukların terbiye ve eğitimleri konusunda müstakil bir sûre veya sûreler grubu bulunmamaktadır. Bununla birlikte Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde baktığımızda iman, amel, ahlak ve âdâb-ı muaşeret gibi konularda genellikle yetişkinlerin uyarılması, çocukların eğitim ve terbiyesi bakımından da elbette önemlidir. Kur'ân'ın evrenselliğini sağlayan şahsına münhasır özelliklerinden biri de âyetlerde tebyîn olunan bazı özel konular dışında insanların durumlarıyla ilgili mutlak ve küllî hükümlerden bahsetmesidir. Çocukların eğitimi ve terbiyesiyle ilgili hadislerde daha ayrıntılı ve hususi izahlar bulunmaktadır. Bu yüzden tebliğimizde daha çok Kur'ânî pencereden meseleye bakılmaya çalışılmaktadır. Bu durum da bizi kıssalar veya daha genel ifadeler üzerinden meseleye yaklaşmamıza neden olmaktadır.

Buraya kadarki ifade edilen düşünce, tespit ve yorumlardan anlaşılan o ki; Kur'ân'ın, terbiye ve tâlim muhtevalı âyetleri, eğitim ve terbiye konusundaki farklı metotları ve çocukların terbiyesiyle ilgili sunduğu nebevî örneklikleri insan eğitimi ve özellikle çocukların eğitiminde Kur'ân'ın evrensel rehberliğinin son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, M. Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li-elfâz'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: Çağrı, 1410/1990.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat. *İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'ân-ı Kerîm'in Eğitim ile İlgili Âyetlerinin Tahlili*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1991.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*. Ankara: Nobel, 2006.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: y.y. 1998.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmu's-Sahîh*. thk. M. Zühre b. Nâsır en-Nâsır. B.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve's-sihâhu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali Şâhîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Cürçânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, et-Ta'rîfât, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî, 2. Baskı, Beyrut: Dâr en-Nefâs, 1427/2007.
- Erden, Münire. *Eğitim Bilimlerine Giriş*. 11. Baki, Ankara: Arkadaş, 2017.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tunûsî. *et-Tahrîr ve't Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyyetü Lî'n-Neşr, 1404/1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. B.y.: Dâru İhyâ'l-Kütübi'l-A'rabî, ts.

- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 2. Baskı, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1417/1997.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'ân Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmet el-Berdûnî vd., Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc, el-Kuşeyrî en-Neysabûrî. *Sahîhu Müslim*. thk. M. Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtârü's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: Mektebetü'l-A'sriyye, 1419/1999.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. İstanbul: Dersâdet, ts.
- Şa'râvî Muhammed Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî*. B.y.: Metâbiu ehbâri'l-yevm, 1417/1997.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1993.
- Turan, İbrahim. "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'ân'da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (2013). 71-104.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Ayûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmî, 1418/1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-A'rabî, 1407/1986.

KÜTÜB-İ SİTTE'DEKİ RİVAYETLER ÇERÇEVESİNDE ALLAH RASÛLÜ'NÜN ÇOCUKLARA İSİM KOYMA KONUSUNA YAKLAŞIMI

Mustafa ÖZTOPRAK*

Giriş

İnsanın birey olarak kendisini diğerlerinden farklı kılan unsurların başında ismi gelir. Çünkü kişinin ismi, ona ait alanı, kimliği, nevi şahsına münhasır gerçek kişiliği ifade edebilme vesilesidir. Milyarlarca insanın yaşadığı dünyada her bir bireyin ismi kendisini diğerlerinden ayıran bir yöndür. Duyulduğunda zihinlerde beliren bir duruşun, anlayışın, yaşam şeklinin, hayata bakışın ve kişiliğin göz önünde beliren halidir. Etkisi hangi seviyede olur bilinmez ancak konulan isimler kişiliklerin/şahsiyetlerin oluşmasında etkilidir.¹ Dünya kurulduğundan günümüze insanoğlu bu yönünü farklı yol ve yöntemlerle etkin bir şekilde kullanmış ve kullanmaya da devam etmektedir.

İsim koyma hususunda kültürel değerler kadar dini değerler, hayata bakış, içinde yaşanılan coğrafya vs. etkilidir. Çünkü insanı inşa eden değerler bunlardır. Bireylerin şahsiyet şekillenmesinde mezkûr nedenler belirleyicidir. İsim, yön vermek demektir. Hayata hangi pencereden bakılacağını oluşturmaktır. Mesela Allah Rasûlü'nün bir çocuğa isim koyarken dua etmesi, ezan okuması ve mana yönüyle, içeriğiyle dini motifleri barındıran güzel bir isim vermesi bir amaca matuf eylemlerdir. Dolayısıyla isim koymada olduğu gibi din, insanın hem dünya hem de ahiret boyutuyla bireyi şekillendirmeyi amaç edinmektedir.

Allah Rasûlü sahabenin dini yönlerinin yanında isim koyma gibi günlük hayata dair konularıyla da ilgilenmiştir. Büyüklerin isimlerinden mana bakımından uygun görmediklerini değiştirmiş,² talep edildiğinde yeni doğan çocuklara isimlerini bizzat koymuştur.³ İsim koyduğu çocukların ya etrafındaki yakınları ya da kendisine gelen sahâbîlerin çocukları olduğu tespit edilmektedir. Tabiidir ki sahâbîlerden isteyenler çocuklarına isimlerini kendileri koymuşlardır. Rasûlüllâh'ın bu noktadaki yaklaşımı gönüllülük esasına dayanmaktadır.

* Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafaoztoprak@yaani.com

¹ Konu ile ilgili geniş bir değerlendirme için bakınız: <https://www.nevzattarhan.com/isminiz-kisiliginizi-olusturuyor.html>.

² İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen* nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, (Kâhire: Dâru ihyâ'it-türâsî'l-Arabî, 1975), "Edeb", 31; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdf es-Sicistânî, *es-Sünen* nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (byy.: Dâru'l-fikr, ts.) "Edeb", 69.

³ İbn Mace, "Edeb", 31; Ebû Dâvûd, "Edeb", 69.

Çalışmamız, Kütüb-i Sitte’de yer alan konu ile alakalı rivayetler kapsamında olacaktır. Zira Kütüb-i Sitte’de geçen konu ile ilgili rivayetler, genel olarak isim koyma mevzuundaki hadislerin numunelerini taşımaktadır. Başka bir ifadeyle Kütüb-i Sitte’nin isim koymada bütün hadis kitaplarının örneklerini sunduğu söylenebilir. Bu muteber hadis kitapları hem ilim dünyasında sıhhat açısından hem de halk nazarında “sahîh” hadislerin çoğunlukla toplandığı eserler olarak da kabul edilmektedir. Dolayısıyla diğer konularda olduğu gibi isim koymada da mümkün olduğunca “sahîh” hadislerden faydalanmak meseleyi doğru anlamaya yardımcı olacaktır. Çalışmada konu üç farklı başlık altında incelenecektir.

1. İsim Koyma Adabı

Aileler açısından çocuğun olması mutluluk vesilelerindedir. Çocuk doğduktan sonra mutluluğunun yanında maddi ve manevi görevlerin de yapılması gerekmektedir. Bakımı, iâşesi, eğitimi, ahlakı ve sağlığının yanında güzel bir isme sahip olması üzerinde hassasiyet gösterilen konulardandır. Çünkü aileler hem ismin telaffuzu hem de manası bakımından kültürel veya dini boyutuyla güzel olmasını istemektedir. Zaman zaman da dünyaya bakışla doğru orantılı bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu süreç, hamileliğin başından itibaren anne-babaların gündemini meşgul etmekte, hatta çiftler arasında sıkıntıya bile vesile olabilmektedir. İsim koymada her anne-babanın ve toplumun belli hassasiyetleri vardır. İslam’ın ilk yıllarından itibaren dini içerikli bir yaklaşımın Müslümanların gündemini belirlediğini söylemek mümkündür. Bu noktada Allah Rasûlü’nün meseleye nasıl yaklaştığına bakmak, konuyu somutlaştırma açısından önem arz etmektedir.

Sahâbîler çocukları olduğunda Allah Rasûlü’ne götürmüşler ve ona isim vermesini istemişlerdir.⁴ Daha önceki dönemlerde böyle bir uygulama var mı bilinmez ancak İslami dönemde Hz. Peygamber’in birçok çocuğa isim koyduğu tespit edilmektedir. Buradan şöyle bir sonuç çıkmamalıdır: her sahâbî doğan çocuğunun ismini Hz. Peygamber’e koydurmaktadır. Mevcut rivayetlerde çocuğuna isim koyduran sahâbîler sınırlıdır. Kütüb-i Sitte’deki rivayetler çerçevesinde bakıldığında, Peygambere erkek çocukların getirdiği, ismini koyduğu bir kız çocuğunun bile getirilmediği tespit edilmektedir. Yaptığımız kısa bir araştırmaya göre diğer hadis kaynaklarında da konu ile alakalı rivayet bulunmamaktadır. Bu durum, yeni bir anlayış ve hayata bakış süreci yaşayan toplumun bütün katmanlarından cahiliye kültürünün temizlenemediğini göstermektedir. Tabiidir ki sosyolojik değişimler bir süreci ihtiva etmektedir. İsim koyma hususunda da mevcut eski anlayışların değişimi zaman alacaktır. Bu noktada, Allah Rasûlü hayattayken meselenin henüz istenilen seviyeye gelmediği anlaşılmaktadır.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa (Lübnan: Dâru İbn Kesîr, 1407), “Edeb”, 108.

Hız. Peygamber isim koyarken belli bir silsileyi takip etmektedir. Öncelikle gelen çocuğu sevmiş, ona dua etmiş, ezan okumuş⁵, hurma ile tahnik⁶ yapmış ve ismini koymuştur. ⁷ Bazı rivayetlerde, ismi yedinci günde koyduğu ve akika kurbanı kestiği veya tavsiye ettiği geçmektedir.⁸ Gün ifade eden rivayetin etmeyenlere göre “şaz” kalması, bazı rivayetlerde “doğduktan sonra Peygambere gittik”⁹ ifadelerinin geçmesi, meselenin zorunlu değil, bireylerin kendi tercihleriyle şekillendiği sonucunu çıkarmaktadır. Konuya Hız. Peygamber açısından bakıldığında, mevcut rivayetlerin hiçbirinde gelen çocukların ismini yedinci gün değil diye koymadığı tespit edilmemektedir. Allah Rasûlü açısından da bu duruma zorunluluk değil tercih yönüyle bakıldığı anlaşılmaktadır.

Rivayetlerde Rasûlü Ekrem’in isim koyarken dikkat ettiği bir nokta, mana bakımından güzel olmasıdır. Bunu hem dünya hem de ahiret boyutuyla istemektedir. Bir hadiste, “Sizler kıyamet günü isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, öyleyse isimlerinizi güzelleştirin”¹⁰ ifadesi geçmektedir. O’nun koyduğu isimler bu yaklaşımı desteklemektedir. Mesela, “Münzir”, “Abdullah”, “Abdurrahman”, “İbrahim”, “Hasan”, “Hüseyin”, “Muhsin”, “Cemile”¹¹ Dikkat edilirse koyduğu isimler, “Uyarıcı”, “Allah’ın Kulu”, “Rahmanın Kulu” ve “Güzel” gibi anlamlara gelmektedir. Mezkûr isimlerde kulluğu ifade eden manalar dikkati çekmektedir. Bu noktada Allah Rasûlü’nden meseleyi açıklayan “Kulluğu ifade eden isimler, Allah katında en güzel isimlerdir.”¹² hadisi nakledilmektedir.

Güzel isimlere yönlendirme var ise, kötü isimlerden de sakındırma söz konusudur. Rivayetlere bakıldığında, kötü manalı isimlerin daha fazla geçtiği tespit edilmektedir. Mesela, uyarıda bulunduğu isimlerden bazıları şunlardır: “Melikül Emlâk” (Hükümdarların Hükümdarı), “Eflâh” (Kurtulan), “Rabâh” (Kazançlı), “Yesâr” (Kolaylık), “Nâfi” (Yasaklayan), “Necîh” (Başarılı), “Âsî” (İsyan Eden), “Azîz” (Güçlü Olan)...¹³

⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Ahmet Muhammed Şâkir (Beyrut: Daru İhyâ’it-türâsî’l-Arabî, ts.), “Edahi”, 16.

⁶ Tahnik: Hurmanın ezilip, (yeni doğan) çocuğun ağzının içinde damağına sürülmesi, ağızda yemekten kalan tat anlamına gelmektedir. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm el-Herevî el Bağdadî, *Garibül Hadis*, thk: Muhammed Abdülmüid Hân (Haydarabad: Matbaatü daireti’l maarifî’l-Osmanî, 1384), 1/174; Cemalüddin, Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Garibül Hadis*, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, 1405), 1/247; Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi garibi’l-hadis*, (Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, 1399), 4/271.

⁷ Müslim b. el-Haccac, Ebû’l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ’it-türâsî’l-Arabî, ts.), “Edeb”, 5, 24, 25.

⁸ Tirmizî, “Edeb”, 63.

⁹ Buhârî, “Edeb”, 108.

¹⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdi es-Sicistanî, *es-Sünen* nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Byy: Dâru’l-fikr, ts.), “Edeb”, 68.

¹¹ İbn Mace, “Edeb”, 31; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69; Müslim, “Adab”, 1, 5, 15.

¹² Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu’cemü’l-İvşad* thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân. (Riyad: Mektebetü’l-maârif, 1405), 1/214.

¹³ Buhârî, “Edeb”, 114; Müslim, “Adab”, 2, 4.

Zikredilen isimlerden isyan ve kibir içerikliler dışındakilere Allah Rasûlü daha sonraki süreçte itiraz etmemiştir.¹⁴ İki nokta burada ön plana çıkmaktadır: Birincisi, kibir ve isyan içerikli rivayetlere karşı duruş sergilenmektedir. İkincisi, mana bakımından problem teşkil etmeyecekler ilk başta izin verilmezken daha sonra müsaade edilmiştir. Muhtemelen Allah Rasûlü, mezkûr isimlerin farklı yönere çekilmeyecek manaya sahip olduklarını, belki de toplumun onları olumsuz yönde anlamayacak seviyeye geldiğini düşünmüştür.

Konulan/tavsiye edilen ve yasaklanan isimlerde genel olarak dikkat edilen nokta dini kaygı gibi görünmektedir. Tavsiye edilenlerde hem dünya hem de ahiret boyutuyla meseleye bakıldığı tespit edilirken, yasaklananlarda isyan, kibir gibi insanı aldatıcı mahiyet içermesine dikkat çekilmiştir. Her iki noktada ne kültür ne asabiyete önem verilmezken bir Peygamber olması hasebiyle dini bakış açısının etkili olması önemlidir. O, isim koyarken güzele talip olmuş, kötü olanlara karşı durmuştur. Adeta “iyiliği emretme, kötülükten sakındırma” anlayışını isim koyma sürecine taşımıştır.

2. İsim Değiştirmek

Allah Rasûlü isimlerin değiştirilmesi hususunda iki saikle hareket etmiştir. Bunlar, mana bakımından kötü olanları güzel ve doğru olanlarla,¹⁵ manası Allah’ın sıfatlarıyla benzer anlam taşıyanlar.

Allah Rasûlü’nün manası itibariyle değiştirdiği isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: Berre’yi (iyi, Günahsız) Zeyneb ve Cüveyriye’ye,¹⁶ Âsiye’yi (İsyan Eden) Cemile’ye (Güzel),¹⁷ Efram’ı (Kesilmiş, Budanmış) Zür’â’ya (Münbit),¹⁸ Hasîn’ı (Koruyan) Abdullah’a (Allah’ın Kulu),¹⁹ Ekber’i (En büyük) Beşîr’e (Müjdeleyen),²⁰ Harp’i (Savaş) Selem’e (Barış), Müzdaci’ (Yatan) Münbeis’e (Kalkan), Afira’yı (Bir arazi ismi) Hazira’ya (Yeşillik), Dalâlet Vadisi’ni Hidâyet Vadisi’ne, Zinaoğulları ve Azginoğulları’nı Faziletoğulları’na²¹ çevirmiştir. Kütüb-i Sitt’e’deki rivayetlerde bazı ne ile değiştirdiği geçmeyen isimler de bulunmaktadır. Mesela; “Şihab”, “Atele”, “Hakem”, “Gurab”, “Hubab” ...²²

Allah Rasûlü bazen bir ismi hoş karşılamadığında sebebiyle açıklama yoluna gitmiştir. Açıklama yapmak, bir nevi ikna etme yolunu, muhatabın niçin yeni isme

¹⁴ Müslim, “Adab”, 13.

¹⁵ Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu sahihi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsi’l-Arabî, ts.), 22/208.

¹⁶ Buhârî, “Edeb”, 108; Müslim, “Adab”, 3.

¹⁷ Müslim, Adab, 15.

¹⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69.

¹⁹ İbn Mace, “Edeb”, 32. Burada Abdullah olarak kastedilen sahâbi, önceleri Yahudi olan sonra Müslüman olan Abdullah b. Selâm’dır.

²⁰ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesaî, *Sünenü’l-kübrâ*. thk. Abdülgaffar Süleyman Bûndarî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan. (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1411) “Amelül Yevm ve’l-Leyle”, 125.

²¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69. Kütüb-i Sitt’e dışındaki hadis kaynaklarından örnekler için bakınız: *Hadislerle İslam*, ed: Mehmet Emin Özafşar (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 4/123.

²² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69.

geçmesi gerektiğini ifade etmek için kullanılabilir. Zira Rasûlüllâh zorla bir değişikliğin yapılmasını tercih etmemektedir. Bu meyanda bir örnek şu şekildedir: Zeynep bt. Ebû Seleme (ö. 73/693)'nin ismi "Berre" idi. Allah Rasûlü bunu hoş karşılamadı ve şöyle dedi: "nefislerinizi tezkiye etmeyin, iyilerden olanları en iyi bilen Allah'tır. Hangi ismi koyalım dediler, O da "Zeynep" olsun dedi."²³ Örnekte de görüldüğü gibi ilk önce sebep açıklanıyor daha sonra ise tercih edilen isim zikrediliyor. Burada muhatabın yeni isme hazır olup-olmaması müşahede edilmiş görünmektedir.

Değiştirilen isimlere bakıldığında mana bakımından kötü anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr örneklerin yaşandığı sahabîlerden kimse yapılan değişikliğe itiraz ettiğine dair bilgi en azından rivayetlerde olmadığı tespit edilmektedir. Rasûlüllâh'ın isimlere müdahaleleri sahabîlerin ona olan sevgilerinden dolayı itiraza bile yönelmemişlerdir. Onun tavsiyelerini itirazsız kabul etmişlerdir.

Her durumun istisnası olduğu gibi Peygamber (s.a.s.) döneminde isim değiştirme eylemini kabul etmeyen de vardır. Tabî'nin önde gelen âlimlerinden Saîd b. Müseyyib (ö. 94/713)'in dedesiyle karşılaşan Allah Rasûlü ona ismini sormuş o da zorluk ve sıkıntı anlamına gelen "Hazn" demiştir. İsmi anlamını hoş karşılamayan Rasûlüllâh kolay anlamına gelen "Sehl" olsun teklifinde bulunmuş ancak sahabî "bu ismi babam koydu değiştiremem ve insanlar arasında bununla marufum" demiştir. Teklifi kabul görmeyen Allah Rasûlü sahabîye karşı herhangi bir şey söylememiş, torunu Said b. Müseyyib konu ile alakalı değerlendirmesinde, o "Huzûne" üzere devam ediyoruz demiştir.²⁴ Âlimler onun kastının ne olduğu hususunda farklı kanaatlere sahiptirler. Mesela, "Hazn" kelimesi "zorluk" anlamına gelmesi sebebiyle, Allah Rasûlü'nün teklifi kabul edilmediği için hayatımız zorluk, sıkıntı üzere ve aynı ismi kullanmaya devam ediyoruz şeklinde anlayanlar olmuştur.²⁵ Said b. Müseyyib'in hayatında ekonomik sıkıntı çektiğine dair bir bilgi yoktur. Aksine, Emevîlerin tahsis ettiği 30 bin dirhemi yönetime karşı olumsuz yaklaşımından dolayı reddetmiştir. Ancak kendisi ticaretle uğraşmaktadır. Ticaretin kendi hayatı için daha uygun olduğunu ifade etmiştir.²⁶ Bu noktada onun ifadesini, kendisinin Allah Rasûlü'ne olan muhabbetinden hareketle, dedesinin kendisine yapılan teklifi kabul etmemesinin üzüntüsünü yaşıyoruz şeklinde anlamak mümkündür.

Diğer rivayetlerin yanında tek kalan mezkûr hadisi birkaç açıdan değerlendirmek mümkündür. Her şeyden önce isim değiştirme eylemi Allah Rasûlü'nün sahabîlere dini

²³ Müslim, "Âdab", 19.

²⁴ Buhârî, "Edeb", 107.

²⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik İbn Battâl, *Şerhu sahihi'l-Buhârî*, nşr. Ebû Temîm Yâsîr b. İbrahim (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, ts.) 9/346; Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî Bâcî, *el-Münteka* (Kâhire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1913), 7/296.

²⁶ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ*, 5/102; Zehebi, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, 5/136. Geniş bilgi için bakınız: Yaşar Kandemir, "Said b. Müseyyib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 35/563-564.

olarak bir emri değildir. Eğer böyle olsaydı mutlaka burada onu belirtir veya yapılan itiraza karşı delilini söylerdi. Ancak rivayete bakıldığında böyle bir durum yaşanmamıştır. Zaten dini bir emir olsaydı, sahâbîlerin buna itirazı söz konusu olamazdı. Sahabenin bu teklifi kabul etmemesi, onun hayatında olumsuz yansıması olduğunu söylemek oldukça zordur. Bu sadece bir tahmin olabilir. Dini bir emir olsa ve bunu sahâbî yapmamış olsaydı dinin temsilcisinin emrine uymadığı için böyle bir sonuçla muhatap oldu sonucuna varılabildi. Bu sonuç bile, kişinin kaderiyle ne kadar irtibatlı değerlendirilebilir, üzerinde tartışma götürecek bir durumdur. Bir başka açıdan, bu rivayet konuya dair tek rivayettir. Diğer rivayetlerin yanında “şaz” kalmaktadır. Onlara göre istisnai bir durumu ihtiva etmektedir. Hayatına bakıldığında genel geçer olan birçok uygulamanın istisna olan yönleri olduğu tespit edilmektedir. Hükümler de genele göre oluşturulup özel durumlara göre olmadığı için rivayetler çerçevesinde Rasûlüllâh’ın isim değişikliği teklifleri sahabe tarafından hüsnü kabul gördüğünü söylemek mümkündür.

Rasûlüllâh (s.a.s.), zaman zaman farklı isim gruplarını birbirleriyle karşılaştırarak “iyisi bu, kötüsü bu” şeklinde ifadeleri olmuştur. Direkt söylemese bile, bu isimlere sahip olanlar için “bunlar uygundur” şeklinde dikkat çekmiştir. Konu ile alakalı şu örnek verilebilir: Allah’a en hoş gelen isimler, “Abdullah” ve “Abdurrahman”, en doğru olanlar “Haris” ve “Hemmâm”, en kötüsü ise “Harb” ve “Mürre”dir.²⁷ Bazen de sahâbîler Peygamber vefat ettikten sonra isimlerle ilgili değişime devam etmişlerdir. Hz. Ömer (ö. 23/644), Mesruk b. Ecda’ ile karşılaşınca, “Ecda” isminin “Şeytan” anlamına geldiğini Allah Rasûlü’nden duyduğunu söylemiştir. Mesruk b. Ecda’ Hz. Ömer’in uyarısı üzerine ismini Mesruk b. Abdurrahman (ö. 63/683) olarak değiştirmiştir.²⁸ Hz. Ali (ö. 40/661), oğulları “Hasan”, “Hüseyin” ve “Muhsin” den her biri doğduğunda Allah Rasûlü’ne gelmiş “Ben isminin “Harb” olmasını istiyorum” demiş ancak Nebi (s.a.s.) sırasıyla “Hasan”, “Hüseyin” ve “Muhsin” isimlerini koymuştur.²⁹ Bu rivayet dikkate alındığında, Hz. Ali’nin cahiliye dönemindeki isim algısını İslami dönemde de devam ettirme eğiliminde olduğu görülmektedir.

İsim değişikliği, yeni bir toplum inşa etmenin adımlarıdır. Çünkü hayatın her aşaması yeni anlayışa göre şekil alırken, isimlerin onlardan bigâne kalması düşünülemezdi. Yapılan değişikliklerde asabiyetin ve cahiliye anlayışının tasfiyesi, yeni düzenin inşası uygulamaya konulmuştur. Allah Rasûlü isimlerin oluşumunda bile İslam’ın

²⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 68.

²⁸ İbn Mace, “Edeb”, 31; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Hüseyin el-Esed. (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1405), 5/24. Mesruk b. Ecda ismini Mesruk b. Abdurrahman olarak değiştirdiği halde, Diyanet İslam Ansiklopedisi’ndeki ilgili madde de Mesruk b. Ecda olarak tercih edilmiştir. Madde yazarı açıklamadığı için amacının ne olduğu bilinmez ancak en azından mezkûr alimin isim değiştirme tercihinin uyularak sonraki isim tercih edilebilir veya parantezle değişen hal zikredilebilirdi.

²⁹ Ahmed b. Hanbel Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnaûd, (Kâhire: Müessesetü’l-Kurtuba, 1375), 1/119.

kuşatıcı yaklaşımını sergilemiştir. Ne cahiliye döneminde kullanılan bütün isimleri değiştirmiş ne de o dönemde kullanılan isimleri yasaklamıştır. Rasûlüllâh (s.a.s.) tamamen ilkesel hareket ederek manalara yoğunlaşmış ve değiştirilen isimlerin de dini boyutlu olmasına dikkat etmiştir.

3. İsim, Sünnet ve Kültür İlişkisi

Kuranı Kerim’de Rabbimiz, Peygamberin “İnananlar için en güzel örnek”³⁰ olduğu beyan etmektedir. Rasûlüllâh’ın fiillerinin değerlendirilmesi, farklı yönleri ifade etmektedir. Âlimler bu yönde birçok taksimatta bulunmaktadırlar. Mezkûr taksimatlarla girmek konumuzun sınırları içinde değildir. Ancak meseleyi anlatma açısından konuya kısaca değinmek gerekir. Âlimler, Allah Rasûlü’nün fiillerini; dini, bireysel ve kendine has (Hasâisü’n-Nebî) uygulamalar olarak ayırmaktadır.³¹ Kuran-ı Kerim’de de birçok ayette geçtiği üzere, Peygamberin dini, beşerî ve özel durumları söz konusudur. Rabbimizin ayetlerde zikrettiği çerçevede Peygamberi anlamak, bu noktada meseleyi anlama adına yardımcı olacaktır.

Kütüb-i Sitte’deki hadislere bakıldığında isim konusu hem dini hem de kültürel yönü olan bir uygulamadır. Verilen ve değiştirilen isimlere dikkat edildiğinde iki yönü de görmek mümkündür. Mesela, “Abdullah”, “Abdurrahman”, “Münzir” vs... isimler ne kültürel ne de asabiyet ifade eden bir yöne sahiptir. Arap kültürüne bakıldığında, savaş terminolojisiyle bezenmiş isimlere yer verildiği tespit edilmektedir. Peygamber böyle bir ortamda, yaşadığı toplumdaki uygulamayı aynen devam ettirmemiş hatta “Harp” gibi eski dönemi yansıtan isimleri değiştirmiş, ona tavır almıştır. Diğer taraftan koyduğu isimler, değiştirdikleri ve tavsiyeleri, bunları yaparken ikna metodunu uygulaması ve meseleyi zorunlu hale getirmemesi fevkalade dikkat çekicidir. Allah Rasûlü eğer meselenin dini boyutu olduğunu düşünseydi, mutlaka bunu güçlü ifadelerle, “Helâl”, “Haram”, “Emir” ve “Nehiy” gibi dini terminolojiyle açıklaması beklenebilirdi. Kütüb-i Sitte’deki rivayetlere bakıldığında bu meyanda bir yaklaşıma rastlanmamaktadır. Bu noktada isim koyma ameliyesini Allah Rasûlü, isimlerin içeriği bakımından İslam kültürünün bir yansıması, zorunlu olmaması yönüyle de kültürel bir tercih olarak düşündüğü anlaşılmaktadır. Tamamen sünnet veya kültürel bir uygulama demek mümkün görünmemektedir. Ancak İslam kültürünün inşası anlamında değerlendirmek isabetli olacaktır.

Kütüb-i Sitte’de isim koyma hususundaki rivayetlerin geçtiği yerlere bakıldığında Nesâî (ö. 303/915) hariç diğerlerinin Edeb/Âdab bölümlerinde yer aldığı tespit edilmektedir. Nesâî’de ise, *es-Sünenül Kübrâ*’nda “Amelül yevm ve’l-Leyle” kısmında zikredilmektedir. Mezkûr bölüme bakıldığında içerik bakımından diğer Kitabü’l Edeb’lerden çok fazla bir

³⁰ el-Ahzâb, 33/21.

³¹ Konu ile ilgili etraflıca bilgi için bakınız: Talat Sakallı, “Sünnet’in Bağlayıcılık Açısından Taksimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (1995), 39-102.

farkın olmadığı aşikardır.³² Dolayısıyla Kütüb-i Sitte’de isim koyma mevzuu “Edeb” kapsamında değerlendirilmiştir.

Hadisin altın çağında yaşamış âlimlerin isim koymayı Kitabü’l Edeb çerçevesinde değerlendirmesi, hüküm açısından buradaki rivayetlere bakışı da ortaya koymaktadır. Günlük hayata dair, bireyin şahsi tercihleriyle belirlenen uygulamalar gözüyle bakılmaktadır. Bu da ictihadi durumu yansıtmaktadır.

Peygamber, yaşadığı bölge açısından yeni bir inanç ve uygulamayı dikkatlere sunmuştu. Hayata yeni bir bakış, daha önceki bilgilerin dışında bilinmeyen ve ilgi çeken yeni anlayışlar ortaya koymuştu. Her bir peygamber, getirdiği yeni düzeni inşa etme yolunda gayret etmişti. Allah Rasûlü de hem Mekke hem de Medine’de yeni bir sistemi hayata geçirmeyi amaçlamıştı. Özellikle Medine dönemi bu meyandaki uygulamalara muhtevidir.

Hz. Peygamber, günlük yaşam içinde birçok noktaya dokunmuştur. Mesela, yeme-içme, ibadet şekilleri, alışveriş, oturma, yatma, kalkma, selamlaşma, yolculuk vs. Tabîdir ki burada zikredilenler yapılanların kısmi halini yansıtmaktadır. Hayatın her aşamasını kapsayan uygulamaları söz konusudur. Mezkûr örneklerden bazılarının üzerinde ayrıntılı düşünmek yerinde olacaktır.

Rasûlüllâh (s.a.s.), isimler konusunda İslami kültür bakışını yansıttığı tespit edilmektedir. Daha çok dini boyutu olan, Allah’ın sıfatlarını yansıtmayan, içerik bakımından çirkin manada olmayan hatta güzel manayı ihtiva eden, şahsi veya asabiyet yönlerini taşımayan özelliklere yönlendirme çabası vardır. Dikkat edilirse burada bir amaç ve gaye bulunmaktadır. Ancak bunlar, mutlaka yapılması gerekenler kapsamında değil, kişisel tercihlerle şekillenen bir yönü içinde barındırmaktadır.

Rasûlü Ekrem kültürel uygulamaları da içerik bakımından problem olmadığı sürece göz ardı etmemiştir. Çünkü İslam, milletlerin kültürlerinin gayri İslami bir durum olmadığı sürece yaşamasına müsaade etmiştir. Kendi hayatında da kültürün izleri görülmektedir. Mesela, iki oğlundan birine babasının ismi Abdullah’ı diğerine ise İbrahim (a.s.)’in ismini koymuştur. Konu ile alakalı örnek olarak şu rivayet zikredilebilir: “Bu gece bir oğlum oldu. Ona atam İbrahim’in ismini verdim.”³³ Abdullah ve İbrahim Mekke’de doğmuş,

³² Kitabü’l Edeb bölümlerine muhaddisler özel önem atfetmişlerdir. Bugün edeb denilince akla büyük oranda kadınların giyimi, kadın erkek ilişkileri ve genel olarak da dilden dökülen iyi/kötü serdedilen edebli/edebsiz içerikli ifadeler için söylenmektedir. Ancak Kitabü’l Edeb bölümlerinde hayatın her aşamasını kapsayan yönler bulunmaktadır. Mesela Buhârî ve İbn Mace, anne-babaya iyilikle, Müslim ise isim/lakap koyma, Ebû Dâvûd, Peygamberimizin edebe yaklaşımı, özellikle çocuklarla münasebetleri ve Tirmizî ise aksırma ile ilgili rivayetlerle başlamaktadır. Sadece bölümlere başladıkları konulara bakıldığında bile meseleyi ne kadar etraflıca inceledikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bugün anlaşılan çerçevedeki özellikle kadın-erkek ilişkileri kapsamında rivayetlere ise sadece Tirmizî Kitabü’l Edeb’inde yer vermektedir. Bu nokta, hadisin altın çağında yaşayan muhaddislerin edeb anlayışıyla günümüz açısından zikredilenlerin büyük oranda farklı olduğunu göstermektedir.

³³ Ebû Dâvûd, “Cenaiz”, 23, 24.

isimleri konmuş ve orada vefat etmişlerdir.³⁴ Yaşanılan dönem Peygamberlik geldikten sonrasındır. İki ismin anlamları düşünüldüğünde İslami bir içeriğe sahip olduğu, “atam” ifadesinden hareketle kültürel bir yön barındırdığı anlaşılmaktadır. Benzer isim koyma uygulamasının Anadolu’da da görüldüğü malumdur.

Türklerde isim koyma süreci Allah Rasûlü’nün içinde bulunduğu toplumda yaşadıklarından farklı değildir. Müslüman olmadan önce toplum olarak önem verilen değerlerle şekillenen isimler Müslüman olduktan sonra İslami kültüre göre konulmuştur. Mesela “Boğaç Han” ismini Boğadan almıştır.³⁵ Karahanlıların hükümdarı Satuk (Deve Aygırı) Buğra Han (ö. 344/955) Müslüman olduktan sonra “Abdülkerim” ismini almıştır.³⁶ Sahâbîlerin Allah Rasûlü’ne isim koymak için çocuklarını getirme uygulamasının benzeri Türkler de Dede Korkut’a getirilerek yapılmış, o da isim koymuş ve dua etmiştir.³⁷ Rivayetlerde çocuğun isminin yedinci günde konulduğu ifade edilmekte, Türklerde ise bir mücadeleye girmesi, baş kesmesi ve onu kazanması gerekmektedir. Yani kendi rüşünü ispat etmesi beklenmektedir. Mesela Bamsı Beyrek’in ismi on altı yaşında kazandığı bir mücadeleden sonra konulmuştur.³⁸ Görüldüğü üzere Türklerin İslam’dan önce ve sonra isim koyma süreci farklılaşmıştır. Dolayısıyla İslami kültür, kendine tâbî olanları şekillendirmiştir.

Bugün ülkemizde cârî olan isim koyma kültürünün de rivayetlerde geçen İslami kültürden çok farklı olmadığı tespit edilmektedir. Mesela, yeni Müslüman olanlara mutlaka İslami anlayışı yansıtan bir isim verilmektedir. İsmi değiştirmek isteyenler mahkemelere başvururken yeterli gerekçe sunmak zorundadır. Mahkemeler ise, alınan kararlarda bireyin kabul ettiği kültür ve öncelendiği din gibi değerlerine göre karar almaktadır. Bu çerçevede alınan bir mahkeme kararı ve gerekçesi şu şekildedir:

“4721 Sayılı Türk Medeni Yasasının 27. maddesi hükmü uyarınca kişi, haklı nedenlere dayanarak adının değiştirilmesini hâkimden isteyebilir. Hangi hallerin haklı sebep teşkil ettiği konusu her bir davadaki özel koşullara göre mahkemece belirlenecektir. Bu belirleme yapılırken objektif koşullardan çok değiştirme isteminde bulunanın mahkemeye sunacağı özel nedenlerin dikkate alınması gerekir. Bu özel, kişiye özgü nedenler; istemde bulunanın kişiliği, sosyal statüsü, aile ilişkileri de göz önünde bulundurularak hâkim tarafından değerlendirilmelidir. Ad ve soyadı kişiliğin ayrılmaz bir ögesidir, kişi bununla anılır ve tanımlanır. Ad ve soyadı niteliği gereği onu taşıyan kişi tarafından benimsendiğinde anlam taşır. Adını benimsemeyen kişiliği ile

³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-hancî, 1421) 1/110-111.

³⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 14.

³⁶ Ömer Soner Hunkan, “Satuk Buğra Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 36/181.

³⁷ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 58, 168-169.

³⁸ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 58, 59.

özdeşleştirmeyen kimsenin, adını değiştirmek istemesi en doğal hakkıdır. Böyle bir durumda, ad değiştirme istemlerinin ve önceliklerin dikkate alınması gerekir. Türk Medeni Yasasının öngördüğü ‘haklı neden’ bu kapsam içinde değerlendirildiğinde hâkimin bu konudaki takdiri; ileri sürülen nedenin ve yeni alınmak istenen ad veya soyadının toplum değerlerine ve yasanın buyurucu kurallarına ters düşmeyen, özellikle başkalarına veya çevreye zarar vermeyen, incitmeyen nitelikte bulunduğu saptanmasıyla sınırlı olmalıdır. Somut olayda; davacı isteği ile Hıristiyan dinini tercih etmek suretiyle dinini değiştirmiş ve bu husus, nüfus kaydına işlenmiştir. “Ramazan” olarak taşıdığı ad İslam dininin kutsal aylarından birinin adıdır. Davacının dinini değiştirmesinin yanında kendi dinini ve kültürel yapısını yansıttığına inandığı adı kullanmak istemesi haklı bir neden sayılmalıdır. O halde, mahkemece yukarıda açıklanan hususlar da dikkate alınarak, davanın kabulüne karar verilmesi reddi yolunda hüküm kurulması doğru görülmüştür.”³⁹

Görüldüğü üzere, Allah Rasûlü’nün cahiliyeden yeni çıkmış toplumu isim koyma ve değiştirmede yönlendirdiği uygulamalar, Müslüman olmadan önce ve sonraki Türklerin yaşadıkları süreç ve günümüz açısından cârî kültürün hem sünnet hem de kültürü içinde barındırdığı yaklaşımların aynı minvalde olduğu tespit edilmektedir.

Sonuç

Her bir ailenin yaşadığı isim koyma süreci Kütüb-i Sitte çerçevesinde üç başlıkta incelenmiştir. Söz konusu başlıklar şunlardır: “İsim Koyma Adabı”, “İsim Değiştirme” ve “İsim, Sünnet ve Kültür İlişkisi”. Çalışmamızda Kütüb-i Sitte’de tespit edebildiğimiz 65 rivayetten istifade ettik. Rivayetler büyük oranda tekrardan kaçılarak tespit edilmiştir. Elbette tamamen tekrardan kaçıldığını söylemek mümkün değil, zira bazı rivayetler kısmen veya farklı isnadlı olarak başka bir kaynakta da geçebilmektedir. Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892) ve Ebû Dâvûd (ö. 275/889)’dan toplamda 62, Nesâî (ö. 303/915)’den 1, İbn Mâce (ö. 273/887)’den ise iki rivayet seçilmiştir. İsnad bakımından rivayetlerin “merfu” oldukları tespit edilmiştir.

Çalışma neticesinde isim koyma ameliyesi, her anne-babanın tabii hakkı olduğu hem dini hem de kültürel olarak anlaşılmıştır. Anne-baba isterlerse değer verdikleri bir kişiden görüş alabilirler veya tümünden onun belirlediği bir ismi çocuklarına koyabilirler. İslamiyet’le birlikte isim koymada yeni bir süreç başlamıştır. Allah Rasûlü içeriği kötü olmayan isimlere dokunmamış, kötü olanları ise alternatifleriyle değiştirmeye çabalamıştır. Teklif ettiği isimlerin ne asabiyet ne de cahiliye dönemini ihtiva etmediği, dini veya güzel bir manaya sahip olduğu tespit edilmiştir. İsim koyma ve değiştirme ameliyesinin hem dini hem de kültürel yönlerinin olduğu görülmüştür. Dini açıdan zorunlu bir emir gibi değil “mendub” kapsamında peygamberin tavsiyesi olduğu

³⁹ 16.04.2008, Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yargitay-din-degistiren-isim-degistirebilir-8712279>.

anlaşılmaktadır. Rivayetler, hadis alanında yazılan en önde gelen kitaplarda geçmektedir. Bu eserlerin müellifleri ilgili hadislere “Edeb/Âdab” bölümlerinde yer vermiştir. Mezkûr bölümlerde yer almaları yazarların isim koyma rivayetlerine nasıl baktıklarını da göstermektedir. Bu da yukarıda söylediğimiz gibi “mendub” yaklaşımını tezahür ettirmektedir.

Anadolu kültürü, isim koyma konusunu büyük oranda dini olarak algılamaktadır. Bu durumun izlerini Türklerin ilk Müslüman olduğu yıllara kadar götürmek mümkündür. O günden bugüne aynı anlayış devam etmektedir. İnsanlar, bir ismin anlamına değer verdiği kadar, onun Kuran’da veya hadislerde geçip geçmemesiyle de ilgilenmektedir. Ehl-i dünya olan, dini yönü fevkalade zayıf olan kişilerde bile bu yaklaşımı görmek mümkündür. Mezkûr durumlar, Allah Rasûl’ünün meseleye yaklaşımıyla örtüştüğü hatta dini yöne daha fazla ağırlık verildiği sonucuna ulaştırmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnaûd, Kâhire: Müessesetü’l-Kurtuba, 1375.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefi, *Umdetü’l-kârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa, Lübnan: Dâru İbn Kesîr, 1407.
- Cemalüddin, Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî. *Garibül Hadis*, 1-2. Beyrut: Daru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1405.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zührî İbn Sa’d. *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü’l-hancî, 1421.
- Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesaî, *Sünenü’l-kübrâ*. thk. Abdülgaffar Süleyman Bûndarî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan. Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1411.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî, *es-Sünen* nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, byy.: Dâru’l-fikr, ts.
- Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Ahmet Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.
- Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm el-Herevî el Bağdadî, *Garibül Hadis*, thk: Muhammed Abdülmuîd Hân, 1-4, Haydarabad: Matbaatü daireti’l maarifi’l-Osmanî, 1384.
- Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî. *el-Mu’cemü’l-evsâd* thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân. Riyad: Mektebetü’l-maârif, 1405.
- Ebû’l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa’d et-Tücibi Bâcî. *el-Müntekâ*. Kâhire: Dâru’l-fikri’l-Arabî, 1913.
- Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi garîbi’l-hadîs*. 1-4. Beyrut: Mektebetü’l-ilmîyye, 1399.
- Ergin. Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Hadislerle İslam*, ed: Mehmet Emin Özafşar vd. 4, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Hunkan, Ömer Soner. “Satuk Buğra Han”, 36/181-182, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- İbn Battâl, Ebû’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, *Şerhu sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Ebû Temîm Yâsîr b. İbrahim, Riyad: Mektebetü’r-rüşd, ts.
- İbn Mace. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen* nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Kâhire: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1975.
- Kandemir, Yaşar. “Said b. Müseyyib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 563-564.

- Müslim b. el-Haccac, Ebû’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.
- Sakallı, Talat. “Sünnet’in Bağlayıcılık Açısından Taksimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (Isparta, 1995), 39-102.
- Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1405.
- 16.04.2008, Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yargitay-din-degistiren-ism-degistirebilir-8712279>).
- <https://www.nevzattarhan.com/isminiz-kisiliginizi-olusturuyor.html>.

HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) SÜNNETİNDE KIZ ÇOCUKLARININ YERİ

Ahmet ACARLIOĞLU*

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca toplumların neredeyse tamamında erkek çocukları kız çocuklarından daha değerli görülmüştü. İslâm'dan evvel Arap toplumunda da durum böyleydi. İslâm dini vahyin ruhuna ve insan fıtratına aykırı olan örf, adet, gelenek ve göreneklere kademeli olarak kaldırmıştır. İslâm'ın mücadele ettiği kötü anlayış ve davranışların başında da kız çocuklarına karşı varolan olumsuz bakış gelir.¹ Câhiliye Arap toplumunda kız çocukları ailenin en zayıf halkası olarak görülür ve onlara değer verilmezdi. Babalara kız çocuklarının dünyaya geldiği haber verildiğinde kendilerini değersiz hisseder ve dünyaları başlarına yıkılmış gibi üzülürlerdi. Kur'ân-ı Kerîm bu hususu *“Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!”* (Nahl, 16/58-59) diyerek ifade eder.

1. Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Hakir Görülmesinin Sebepleri

İslâm'dan evvel Arap toplumunun kız çocuklarını hakir görmelerini çeşitli sebepleri bulunmaktaydı. Bunların başlıcaları fakirlik korkusu, namus kaygısı, kız çocuklarının uğursuzluk getirdiği düşüncesi, dengi olmayan erkekle evleneceği endişesiydi. Şimdi bunları kısa kısa açıklamaya çalışacağız.

1. 1. Fakirlik Korkusu

İslâm'dan önce Arap toplumunda kız çocuklarına karşı varolan olumsuz bakış açısının en başta gelen sebebi açlık ve fakirlik korkusuydu.² Zira bu insanlar çoğunluğu itibariyle açlık sınırında³ zar zor geçimini devam ettirmekteydiler. Durum böyle olunca erkeklere nazaran işe yaramadıklarını, uğursuz olduklarını⁴ düşündükleri kız çocuklarını kendileri için bir yük olarak görüyorlardı. Fakirlik kaygısıyla erkek çocuklarını öldürmemeleri –pek nadir de olsa erkek çocuklarını gömenler de bulunmaktaydı-ise onların ekonomik, siyasi, sosyal ve askeri hayatın merkezinde bulunmalarından

* Dr. Öğretim Üyesi Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Orhan Yılmaz, “Hadis/Sünnet Işığında Kız Çocuklarına Verilen Değer”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30 Haziran 2017), 176.

² es-Seyyid Mahmûd Şükri Alûsî el-Bağdadî Alûsî, *Bülûğu'l Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l Arab*, thk. Mahmut Behcet Eleseriy (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmîyye, ts.), 3:44.

³ M. Şemsettin Günaltay, “Kable'l-İslâm Araplarda İctimâi Aile”, *Darü'l Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 1/4 (ts.), 86.

⁴ Cevad Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l Arab Kable'l İslâm* (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1992), 5:88.

kaynaklanıyordu.⁵ Toplumda o derece bir fakirlik ve açlık vardı ki insanların toprakla kanı karıştırıp adına العلهز (Alhez) dedikleri yemekleri bulunmaktaydı.⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de konuyla alakalı el-Enâm Sûresi 6/151 ayet-i kerîmesinde "(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız.... Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız" denilmekte, konuyla alakalı diğer bir ayet-i kerîme olan İsra 17/31 âyetinde de "Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır" buyurularak tüm insanlık açlık korkusuyla böyle bir günahı irtikap etmekten sakındırılmaktadır.⁷

Fakirlik anlamında kullanılan (املاق) kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir ki "bir kişinin elindekileri kaybederek fakirleşmesi" anlamındadır. Bu kelimenin diğer bir manası ise (املقت المرأة) "bir kadının düşük yaparak çocuğunu kaybetmesi"dir.⁸ Kelimenin manasından anlaşılacağı üzere câhiliye Arap toplumunda kız çocuklarının aileyi fakir düşüreceği ve kız olan imkanlarını tüketeceğinden korkulmaktaydı. Allah (c.c.) ise (Hûd 11/6) ayet-i kerîmesinde tüm yarattıklarının hepsinin rızıkını, yaşaması için gerekli gıdayı garanti altına aldığı ifade buyurmaktadır.⁹ Bu ayet-i kerîme'de dikkati çeken bir diğer husus ise hitâbın "kız çocuklarını öldürmeyin" şeklinde değil de "çocuklarınızı öldürmeyin" biçiminde gelmesidir. Bu da az da olsa İslâm'dan önce Arap toplumunda erkek çocuklarının da ebevyenleri tarafından katledildiğini göstermektedir.¹⁰

⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 5:94-96. Kebîre bint Ebî Süfyân gibi nadiren de olsa erkek çocuklarını da gömenler bulunmaktaydı. Kebîre, müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e gelerek dört tane erkek çocuğunu gömerek öldürdüğünü ifade etmişti. Fakat bu kadın dışında cahiliye dönemine ait kaynaklarda erkek çocuklarını açlık korkusuyla veya başka bir sebeple öldüren başka biri zikredilmemektedir. Bu olay bizlere İslâm'dan önce Arap toplumunda insanların çocuklarını çeşitli yollarla öldürmelerinin temel sebebinin fakirlik olduğunu göstermektedir. Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el Askalânî (852/1448) İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Darü'l Kütüb el İlmîyye, 1415), 8:296; Ebu'l Hasen Ali b. Ebî'l Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvahid eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1232) İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l Gabe fi Ma'rifeti's Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz (Darü'l Kütübü'l İlmîyye, ts.), 7:243. Câhiliye Arap toplumunda Kebîre bint Ebî Süfyân ile ilgili rivayetlerde geçen erkek çocuklarının öldürülmesi ile ilgili son zamanlarda yapılan çalışmalarda dört erkek çocuğ değil de dört kız çocuğu diye de verilmektedir. Bkz. Adnan Demircan, "Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İSTEM* 3 (01 Aralık 2004), 22.

⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 5:88.

⁷ Aişe Abdurrahman bt. Şatı, *Resûlullah (sav)'in Hanımları (Annelerimiz)* (Konya: Uysal Kitabevi, 1987), 43.

⁸ *Mu'cemü'l-Vasît* (Mısır: Şurûku'd-Devliyye, 2004), 885.

⁹ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberi, *Câmiü'l-Beyân an Te'vilî'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Müessesetü'r-Risâle, 2000), 15:240; Alûsî, *Bülûğu'l Ereb*, 3:42.

¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8:296; Alûsî, *Bülûğu'l Ereb*, 3:43.

Câhiliye Arap toplumunda kız çocuğunu genellikle fakirler öldürürlerken, zengin olmasına rağmen bunu yapanlar veya buna teşebbüs edenler de bulunmaktaydı. O dönem Araplar arasında seçkin ve itibarlı konumundan dolayı Kureyş arasında bu çirkin adet görülmemektedir. Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt'ın üç erkek çocuğu çeşitli sebeplerden dolayı vefat edince dördüncü bir çocuğu olur o da kız olursa onu diri diri gömeceğini söyler. Dördüncü kızı doğduğunda ise annesine gösterilmeden gömülmesini emreder. Bunu duyan Kureyş'in ileri gelenleri ona "İnsanlar bunu fakirlik korkusu ile yaparlarken sen zenginsin" diyerek kendisine engel oldular. Bu olaydan da anlaşılacağına göre Kureyş içerisinde kız çocuklarını gömerek öldürme adeti yer bulamamıştı.¹¹

1. 2. Namus Kaygısı

Câhiliye Arap toplumunda kızların ailede hakir görülmesinin sebeplerinden biri de namus kaygısıydı. Araplar arasında ırz aynı zamanda şeref manasına da gelirdi. Onlar kendi ırzlarını korumaları gerektiği gibi kabilesinin ve komşularının da ırzını koruması gerektiğine inanırlardı. Onlar arasında bir kişi ırzını korumak için bütün yollara başvurur, gerekirse şiddete başvurur, hatta adam öldürürdü. Bir kişinin ırzının lekelenmesi, asabesinin yani kan bağı olan bütün kişilerin de namusunun lekelenmesi manasına gelirdi. Bu sebepten kişi namusuna sürülen lekeyi temizleyinceye kadar durmazdı. Bu ölçüde ırzını lekeleyen kişinin boğazlanarak öldürülmesi ile olurdu.¹²

Kız çocuklarının öldürülme sebeplerinden birisi de namuslarının lekelenmesi değil, namuslarının lekelenmesi ihtimalinden gelen ar duygusudur. İslâm'dan önce Arap toplumunda evlenirken insanlar nesebe dikkat ederlerdi. O dönemde insan ve asker çokluğu güç manasına geldiğinden akrabalığa önem verilirdi. Bir kişinin başına bir iş gelse başvuracağı merci işte bu akrabaları olurdu.¹³

Câhiliyede kabilelerin geçim kaynaklarından bir tanesi yağma ve talan yoluyla elde ettikleri ganimetlerdi. Elde edilen bu ganimetler arasında esir edilen kadın ve kızlar da bulunurdu. Bu savaş hukukunun bir gereği olarak galip tarafın hakkı olarak görülürdü.¹⁴ Esir edilen kadınlar arasında bu aşağılanmaya dayanamayarak intihar edenler bulunsada bazı kadınlar da içine düştükleri durumu kabullenirlerdi.¹⁵ Esir edilen bu kadınlarla evlendikleri gibi onlara zorla fuhuş yaptırdıkları da olurdu.¹⁶ (en-Nûr 18/33) Düşmanına esir düşen bu kadınların aileleri ve kabileleri ne kadar güçlü ise kurtulma ihtimalleri de o

¹¹ Ebî Cafer Muhammed İbn Habîb, *Kitabu'l Münemmâk Ahbârü Kureyş*, thk. Ahmed Faruk (Beyrut: Âlemü'l Kitâb, 2010), 335.

¹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 4:572-574.

¹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 4:52.

¹⁴ Aişe Abdurrahman bt. Şatı, *Resûlullah (sav)'in Hanımları*, 23.

¹⁵ Rıza Savaş, *Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Kadın* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora, 1991), 14.

¹⁶ Mustafa Çağrı, "Asr-ı Saâdet'te Oluşan İslâm Ahlâkı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007), 3/33.

derece yüksek olurdu. Böyle bir durumda karşı bir saldırı ile kadınlarını kurtardıkları olduğu gibi bazen de kadınlar fırsat bulurlarsa kendileri kaçarlardı.¹⁷

Câhiliye Arapları arasında namus meselesinden dolayı ilk kez kızını öldürdüğü iddia edilen kişi Lokman b. Âd idi. Karılarının kendisini başkalarıyla aldattığı haberi verilince gitmiş onları öldürmüş, bununla da yetinmemiş ileride aynı ahlaksızlığı yapabilir düşüncesiyle kızını da öldürmüştü.¹⁸ Zira onlara kız çocuğunun doğumu, evine namus lekesi getirmesiyle bir kabul edilmekteydi.¹⁹ İslâm'dan önce Arap toplumunda kız çocuklarının namusu için bir diğer tehlike de toplumdaki zina temayülü idi. Özellikle kimsesiz ve himayesiz kadınların namusları tehlike altındaydı.²⁰ Câhiliye döneminde nikah olarak addedilen gayr-i ahlâkî birlikteliklerin, çok çirkin adet ve anlayışların birçoğunun temelinde toplumdaki bu temâyül yer almaktaydı.²¹

İslâm'dan önce Arap toplumunda bir babaya kız çocuğunu evlendirmek çok ağır gelirdi. Zira bunu namusuna sürülen bir leke gibi görürdü. Bazı babalar bu durumdan duydukları rahatsızlığı ve hissettikleri utancı şiirlere dökmüşlerdi. Onlardan bir tanesi olan Akîl b. Alkame kızı Harbe kendisinde istenildiğinde "Bana seni evlendirmek için bin köle ve deve verilseydi bile senin vasıtanla birileriyle akraba olmaksızın bana daha sevimli gelirdi." demişti.²² Kendileri evlenirken bir namussuzluk yapmış hissine kapılmayan bu insanlar kızları evlenmek için istendiğinde bir anda kızları hakkında ar duygusuna kapılmaktaydılar. Öyle anlaşılıyor ki İslâm'dan önce Arap toplumunda namus duygu ve düşüncesi onları muhtemel namus lekesiyle mücadele etmeye sevk etmekteydi ve bu sebepten bu hissi daha yoğun yaşayan bazı Araplar kız çocuklarını doğduklarında diri diri gömerek katletmekteydi.²³

1. 3. Kızların Uğursuzluk Getireceği Düşüncesi

İslâm'dan evvel kız çocuklarının hakir görülme sebeplerinden bir diğeri ise uğursuzluk getirdikleri düşüncesi idi. Onlar doğan kız çocukları mavi gözlü, alacalı, benli, topal, çolak veya kusurlu olursa bunu uğursuzluk kabul ederlerdi. Aynı zamanda böyle çocukların hastalıklı veya sakat çocukların büyüdüklerinde evlenemeyeceklerini düşünür ve kendilerine yük olmalarını istemezlerdi. Durum böyle olunca bazı babalar çirkin kızlarını gömerlerken, güzel kızlarına ise karışmamaktaydılar.²⁴ Uğursuzluk getirir

¹⁷ Ebî Muhammed Abdulah b. Müslim İbn Kuteybe (276/889) İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-Şu'arâ*, thk. Muhammed Abdu'l-Münim el-Aryân (Beyrut: Dâr'ü İhyâ'ü'l 'Ulûm, 1987), 450.

¹⁸ Aişe Abdurrahman bt. Şatı, *Resûlullah (sav)'in Hanımları*, 34.

¹⁹ Abdurrahman Muhammed Abdülğani, *Zevcâtu'n Nebi ve Esbâbü Teaddüdi Zevâcihî* (Kahire: Mektebetü Medbuli, 1988), 33.

²⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 5:134; Çağrı, "Asr-ı Saâdet'te Oluşan İslâm Ahlâkı", 3/21-85.

²¹ Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000)*, 70 (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), 70.

²² Alûsî, *Bülûğ'u'l Ereb*, 2:9.

²³ Alûsî, *Bülûğ'u'l Ereb*, 1:17, 3:42.

²⁴ Taberi, *Tefsir*, 8:51.

düşüncesiyle gömülerek öldürülmek isteyen kızlardan bir tanesi de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) annesi Âmine'nin nenelerinden bir tanesi olan Sevde bt. Zühre b. Kilâb idi. Doğduğunda kapkara olan Zühre'den ailesi uğursuzluk getirir diye korkmuşlar ve babası Zühre b. Kilâb²⁵ onun kız çocuklarının gömüldüğü yer olan Hacûn mevkiine götürülerek gömülmesini emretmişti. Bu bebeği öldürmek için görevlendirilen kişi "O kızı gömme, o masumu bırak." diye sesler duyunca korkmuş ve bu işi yapamamıştı. Bu olayı anlatsa da kızın babası ikinci kez onun gömülmesini emretti. Aynı şekilde ikinci kez de kafiyeli sesler duyan bu kişi çocuğu gömememiş ve babasına geri getirmişti.²⁶

Müslüman olmadan evvel kız çocuğunu gömenlerden bir tanesi olan Kays b. Asım Allah Resûlünün (s.a.s.) yanına gelmişti. Kendisi öldürdüğü kız çocuklarından bahsedince Allah Resûlü (s.a.s.) ona öldürdüğü her bir kızı için bir köle azat etmesini söylemişti. O "benim develerim var" deyince de Resûlullah (s.a.s.) ona "O zaman onların her birine karşılık bir deve kes." buyurdular.²⁷

2. İslâm'dan Sonra Kız Çocuklarının Durumunda Meydana Gelen Değişiklikler

İslâm dinine göre anne baba çocuklarının sahibi değil, onların emanetçisidir.²⁸ Çocuğa sahip çıkma onları bir mal gibi görme günah olduğu gibi tersine onlara sahip çıkmama da günahdır. Bir hadîs-i şeriflerinde Resûlullah (s.a.s.) müminleri bu hususta şöyle uyarır ve "... Kim göz göre göre çocuğunu (n kendisine ait olduğunu) inkâr ederse (kıyamet günü) Allah da onu rahmetinden uzaklaştırır ve gelmiş geçmiş herkesin önünde rezil eder."²⁹ buyurur.

Kur'ân-ı Kerîm'de konuyla alakalı "*Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihandan ibarettir. Katında büyük mükâfat olan ise ancak Allah'tır.*" (Enfâl, 8/28) buyrulur anne babaların çocuklarıyla imtihan oldukları hatırlatılmakta ve onlara karşı sorumlulukları vurgu yapılmaktadır. (Mü'minûn, 23/55-56) bir yandan da Allah Resûlü (s.a.s.) sorumluluğunun bilincinde olan ebeveynleri anneler özelinde teşvik eder "Kocasından dul kalıp da asil ve güzel olmasına rağmen evlenmeyerek, yetimleri evlenene, yuva kurana kadar ya da ölünceye kadar kendisini onlara adayan, bu uğurda (güneşte çalışmaktan) yanakları kararan kadın ile ben cennette şu iki parmağım kadar

²⁵ Zühre b. Kilâb Hz. Peygamber'in (s.a.s.) anne tarafından dedesi olmaktadır. Bkz. Ebi Abdullah el-Musab b. Abdullah b. el Musab ez-Zübeyrî (156-256/772-869) Zübeyrî, *Kitâbu Nesebu Kureyş*, thk. Livi Profnesal (Daru'l Marife, 1953), 261; Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebî Halebî (1044/1635), *İnsânü'l Uyun fî Sireti'l-Emini'l-Ma'mun* (Beyrut: Darü'l Kütübü'l İlmiyye, 1427), 1:73.

²⁶ Alûsî, *Bülûğu'l Ereb*, 3:43.

²⁷ Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Matir el-Lahmî Ebü'l Kâsım et-Taberânî (360/970) Taberânî, *el-Mu'cemü'l Kebîr*, thk. amdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), XVIII: 337; Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zühri (230/845) İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebe Hancı, 2001/1421), IV: 585, V: 90.

²⁸ Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), "Fedâilü's Sahâbe", 107.

²⁹ Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), "Talâk" 28-29.

birbirimize yakın olacağız.”³⁰ Resûlullah (s.a.s.) Abdullah b. Amr b. Âs'ı aile hukuku ile ilgili uyarırken “Çocuğunun senin üzerinde hakkı var!”³¹ buyurarak ona çocuklarına karşı olan sorumluluklarını da hatırlatmıştır.

2. 1. Kız Çocuklarına Kurban (Akika) Kesilmesi

İslâm'dan önce var olan geleneklerden biri de kurban kesmektir. Araplar genellikle çocuğun doğumunun yedinci gününde koç keser, kanını bebeğin alnına sürer, bu kurbanı da akika derlerdi. Araplar çocuğun anne rahminde biten saçına akika derlerdi. Buradan esinlenerek yeni doğan çocuk için kesilen kurbanı da bu isim verildi. Eğer çocuk için kurban kesilmezse çocuğun kâmil olamayacağı düşünülür ve ailesi kınanırdı.³²

Allah Resûlü (s.a.s.) vahyin nüzûlünden sonra bu adeti devam ettirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) İbn Ömer'in (r. anhümâ) rivayet ettiği bir hadiste yeni doğan çocuklara yedinci gününde isim konulmasını, yıkanarak pisliklerden temizlenmesini ve onlar için akika kurbanı kesilmesini emretmişti.³³ Resûlullah (s.a.s.) Hudeybiye'de anlaşma yapıp da kurbanlar kesilirken "Yeni doğan erkek çocukları için iki, kız çocukları için ise bir kurban kesilir." buyurdular.³⁴ Çocuklar için kurban kesmenin ne kadar önemli olduğunu ise “Her çocuk akikası ile rehinlidir; yedinci günü onun adına kurban kesilir, saç tıraş edilir ve isim konur.” diyerek anlatmışlardır.³⁵ Hz. Hatice (r. anhâ) her erkek çocuğu için iki, kız çocuğu için de bir tane ohmak üzere akika kurbanı kesmişti.³⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.) oğlu İbrahim için doğumunun yedinci gününde,³⁷ torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için de yine doğumlarından yedi gün geçtikten sonra birer akika kurbanı koç kesmişti. Hz. Fâtıma (r. anhâ) ise oğlu için akika olarak bir deve kurban etmişti.³⁸

Resûlullah (s.a.s.) yeni doğan çocuklarına kurban kestiği gibi ana rahminde uzayan saçlarının ağırlığı miktarınca kendileri için gümüş tasadduk ederdi.³⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.) oğlu İbrahim doğunca evvela ismini koydu daha sonrasında ise saçının ağırlığınca

³⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Edeb” 120-121; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî I (241/855) Ahmed b. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), VI: 128.

³¹ Müslim, *Sahîh*, “Sıyâm” 182, 183.

³² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV: 652.

³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 364; Ebû Dâvûd, “Edahi” 21; Tirmizî, “Edahi” 23, “Edeb” 63; Nesai, “Akika” 5; İbnu Mace, “Zebahi” 1.

³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi Vâkıdî (207/823) Vâkıdî, *el-Meğazi*, thk. Marsden Jones (Dar el-Kütüb, 1984), II: 615.

³⁵ Tirmizî, *Câmiü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), “Edahi” 5; Nesâî, *es-Sünenü'l-Müctebâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), “Akika” 5.

³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, I: 111; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Cihad” 120; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I: 294, III: 435.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I: 112; Cemâlü'd Din Ebü'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (597/1201) İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l Ümeme ve'l Mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dar'ül Kütüb el İlmiyye, 1992), III: 345.

³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, I: 112; Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud (279/892) Belazûrî, *Ensâbü'l Eşraf*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Dar'ül Fikir, 1997), III: 267.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V: 364.

gümüşü başta Suffe ashâbından müslümanlar olmak üzere ihtiyaç sahiplerine dağıttı. Oğlu İbrahim'in kesilen saçları da emriyle gömüldü.⁴⁰ Resûlullah (s.a.s.) oğlu İbrahim'de olduğu gibi torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de saçlarının ağırlığınca gümüş tasadduk etmişti. Ayrıca Hz. Zeyneb ve Hz. Ümmü Külsüm için de saçlarının ağırlığınca gümüş tasadduk etmişti.⁴¹

2. 2. Kız Çocuklarının Sünnet Ettirilmesi

Câhiliye Arap toplumunda erkek çocuklarıyla beraber kız çocukları da sünnet ettirilmekteydiler. Erkek çocuklarının sünnet ettirilmesi Hz. İbrahim'den kalma bir adetti.⁴² Resûlullah'ın (s.a.s.) fitrattandır diyerek tırnak kesme, misvak kullanma, bıyık ve sakal kesip düzeltmenin yanında sünnet olmayı da saymıştı.⁴³ İslâm'dan önce Arap toplumunda çocuklar sağlıklı olmaları için sünnet ettirilirdi. Sünnet olmayan erkek veya kadın için elhan/lahnâ (الْحَنُّ/لُحْنَاءُ) denirdi ki bu "avret yeri pis kokan" manasına gelmekteydi.⁴⁴ Aynı şekilde onların sünnet olmayan kişiler için اغفل، اغلف، اغرل gibi ifadeler de kullandıkları ve sünnet olmayanları ayıpladıkları, böyle kişileri eksik gördükleri belirtilir.⁴⁵

Resûlullah (s.a.s.) sünnet olmanın erkekler için bir sünnet iken kadınlar için ise bir fazilet olduğunu söyler.⁴⁶ Buradan da anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde erkek çocuklarının tamamı sünnet edilirken kız çocuklarının ise bir kısmı sünnet edilmekteydi. Örneğin Resûlullah (s.a.s.) bir kişiye gusül abdestinin ne zaman gerekeceğini anlatırken "Eğer iki sünnet yeri birbiriyle temasta bulunursa gusül lazımdır." buyurmuşlardı.⁴⁷

Hz. Peygamber döneminde Mekke'de ve Medine'de kendilerine Hâtine (حَاتِنَة) veya Hâfida (خَافِضَة) denilen ve sünnetçilikle uğraşan kadınlar bulunmaktaydı. Bu işi yapan kadınlar arasında Mekke'de Sakîfli Şüreyk b. Amr b. Vehb'in azatlısı⁴⁸ olan Ümmü Enmâr'ın,⁴⁹ Medine'de de Ümmü Atiyye'nin isimleri sayılır.⁵⁰ Kadınlar arasında isimleri

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I: 112; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, III: 345.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V: 364, VI: 354.

⁴² Müctebâ Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumu* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 13.

⁴³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), "Libâs" 63-64; Müslim, *Sahîh*, "Tahâra" 49; Tirmizî, *Câmi*, "Edeb" 14; Nesâî, *es-Sünenü'l-Müctebâ*, "Tahâra" 9-10.

⁴⁴ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (817/1415) *Firûzâbâdî*, *el-Kâmûsu'l-Muhîd* (Beyrut, 1986), 1587; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Mısırî b. Manzûr İbnü'l-Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Dâru's Sadr, 1415/1994), XIII: 383.

⁴⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, IV: 653.

⁴⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), "Edeb" 167; Taberânî, *Kebîr*, VII: 273-274.

⁴⁷ Buhârî, *Sahîh*, "Gusül" 28; Müslim, *Sahîh*, "Hayz" 88; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Tahare" 81,83.

⁴⁸ Vâkidî, *Meğâzî*, I, 285; Taberî, *Târih*, II, 516.

⁴⁹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 329; Vâkidî, *Meğâzî*, I, 285; Taberî, *Târih*, II, 516.

sayılanlar dışında sünnetçilik yapanlar da bulunmaktaydı. Örneğin Hz. Hamza'nın Uhud savaşı sırasında Sibâ b. Abdüluzâ'ya "Ey bizirleri kesen kadının oğlu!" diyerek seslenmiş ve kendisine sünnetçilik yapan annesi Ümmü Enmâr'ı hatırlatmıştı.⁵¹

2. 3. Kız Çocuklarına Sevgiyle ve Adaletle Muamele Edilmesi

Anne babalarının çocuklarına karşı şefkat hissi ile yaklaşımları esastır. Bir anne baba çocuklarına bu hisle yaklaşır ve bu şekilde onlara sahip çıkarlar.⁵² Çocuklar için sevilmeme hissi o kadar önemlidir ki büyükler için değer verilme ve saygı duyulmaya eşdeğerdir.⁵³ Günümüzde pedagoglar da "Çocuğun oyuna olan ihtiyacı gıdaya olan ihtiyacı gibidir." ve "Oyun sevgiden sonra gelen en önemli ruhi besin kaynağıdır." diyerek bunun önemini ifade etmektedirler.⁵⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.) çocuklarla bol bol şakalaşır. Onun gerek torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile gerekse de başka çocuklarla oynaması ve şakalaşması ile ilgili bir çok örnek verebilir.⁵⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.) çocuklarla şakalaşırken de kız erkek ayrımı yapmıyordu. Her fırsatta kız çocuklarıyla da oynuyor, onlarla da şakalaşıyordu. Resûlullah (s.a.s.) banyo yaparken Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb bt. Ebu Seleme'ye eliyle su serpererek kendisine şaka yapmıştı.⁵⁶

İnsanoğlu sevme kabiliyetini sevile sevile elde etmekte; anne babasından tevârüs etmektedir. Büyüyüp anne baba olduklarında bu kişiler de çocuklarına, anne babaslarından gördükleri gibi davranacaklardır.⁵⁷ Çocuğa karşı sevgi izhar edilmediği takdirde çocuğun sevgiyi tatması ve içselleştirmesi imkan dahilinde değildir.⁵⁸ Anne babaların bu sebeple çocuklarına bedensel ve fiziksel sevgi davranışlarını göstermeleri gerekmektedir.⁵⁹ Bu çocuğun özgüvenini artıracak ve gelecekte daha dengeli hareketler ortaya koymasını sağlayacak; bir nevi onun ruhunu besleyecektir.⁶⁰

⁵⁰ Hâkim, *Müstedrek*, III, 603; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l Gabe*, V, 473; İbn Asâkir, *Tarih*, XXIV, 282; Cevad Ali, *Mufassal*, IV, 637-638.

⁵¹ Vâkîdî, *el-Meğazi*, I: 285; Belazûrî, *Ensâbü'l Eşrâf*, IV: 385,392; Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV: 637.

⁵² Ali Efendi (916/1510) Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî* (Bulak, 1833), II: 18.

⁵³ Zeynüddin Ahmed b. el-Med'uv bi Abdurra'uf b. Tâc el-Ârifin b. Ali b. Zeyd el-Âbidin el-Münâvî (1031/1621) Münâvî, *Fezû'l Kadîr Şerhü'l Kadîr* (Mısır: Mektebetü't Ticâriyye, 1356/1937), VI: 209 (8975).

⁵⁴ Jacquin Guy, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, çev. Mehmet Toprak (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976), 14; Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976), 172.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II: 532.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l Gabe*, VII: 132; Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (ö.990/1582) Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfâsi nefis* (Beyrut: Müessesetu Şa'ban, ts.), I: 467.

⁵⁷ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 146.

⁵⁸ Adnan Demircan, *Hz Peygamber'in (sas) Ailesi ve Aile Hayatı* (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014), 134.

⁵⁹ Bertrand Russell, *Eğitim Üzerine*, çev. Nail Bezel (İstanbul: Say Yayınları, 1993), 138.

⁶⁰ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 21; Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı, "Kur'an-ı Kerime Göre Ailede Çocuk Eğitimi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 187.

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) çocuklarla şakalaşması ve onlara sevgisini çeşitli yollarla izhar etmesi bize garip gelirse de sevginin emaresini dahi özellikle kız çocuklarına karşı göstermenin ayıp kabul edildiği, baş başa kaldıklarında dahi çocuklarını sevmeyen insanlardan kurulan bir toplumda son derece garipti. Hız. Peygamber (s.a.s.) böyle bir toplumda kız erkek ayırt etmeden çocukları kucağına almış, onlarla oynamış,⁶¹ onları sırtında taşımış⁶² sevmiş, okşamış ve öpmüştür.⁶³ Allah Resûlü (s.a.s.) çocuklara karşı o kadar sevgi dolu ve şefkatliydi ki her fırsatta onlara karşı sevgisini izhar etmekten çekinmiyordu. Bir gün torunu Hasan b. Ali'yi öpünce orada bulunan Akra' b. Hâbis et-Temîmî 'Benim on çocuğum var ama hiçbirini öpmüş değilim.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) "Merhamet etmeyene merhamet edilmez!"⁶⁴ buyurarak mevzunun ehemmiyetini kendisine anlattılar.

2. 3. 1. Çocuklar Arasında Adaletle Muamele

Allah Resûlü (s.a.s.) kişinin erkek veya kız sahibi olmasının iradesi dışında olduğunu belirtir.⁶⁵ Anne babanın yapması gereken erkek olsun, kız olsun çocukları için Allah'a şükretmek ve onu bir emanet görerak, en güzel şekilde onu yetiştirmeye çalışmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de "kızlarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda yönüyle size daha yakın olduğunu bilemezsiniz" (Nisâ, 4/11) buyurularak kız veya erkek çocuklarından hangisinin daha hayırlı olacağını bilinemeyeceği ifade edilir. Kız veya erkek, kişiye verilen evlatların Allah'ın lütfu gereği olduğunu bildiren ayet-i kerîme'de (Şura 42/49) kız çocuğu ilk önce zikredilmektedir. Alimler kızların daha evvel zikredilmesinin anne babaları için daha hayırlı olduklarını gösterdiğini savunurlar.⁶⁶

Câhiliye Arap toplumunda kızlara evlat olarak değer verilmediği gibi erkek çocuklarıyla aralarında adalet ve eşit muamele aramak da mümkün değildi. Onların arasındaki adaletsizlik daha doğumlarında başladı. Özeldede babalar olmak üzere ebeveynler erkek çocukları doğduğunda mesrur olup bunu eğlencelerle kutlarken, kız çocukları doğduğunda evlerini bir hüznün kaplamaktaydı.⁶⁷ Hız. Peygamber'in (s.a.s.) iki erkek evladı daha bebekken vefat etmelerine rağmen dört tane kızı olmasına hiçbir zaman içerlememişti. Hız. Fâtîma'nın (r.anhâ) doğumuyla beraber dört kızı olmuştur ki

⁶¹ Buhârî, *Sahîh*, "İlim" 18.

⁶² Tirmizî, *Câmi*, "Menâkıb" 30.

⁶³ Hız. Peygamber'in (s.a.s.) çocuklarla ilgili şakalaşmaları ile ilgili örnekler için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI: 405; *Ensâbü'l Eşraf*, IV: 40; Zübeyrî, *Neseb*, 24; el-İmam Ebi'l Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred (210-275/825-888) Müberred, *el-Kâmil*, thk. Dr Muhammed Ahmed ez-Zâlî (Beyrut: Müessesü'r-Risâle, 1997), II: 1375; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, V: 306; Buhârî, *Sahîh*, "Büyü" 49; Müslim, *Sahîh*, "Fedâil" 80.

⁶⁴ Buhârî, *Sahîh*, "Edeb" 18; Müslim, *Sahîh*, "Fedâil" 65.

⁶⁵ Müslim, *Sahîh*, "Hayz" 34.

⁶⁶ Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyûb b. Sa'd Şemsuddin b. Kayyim el-Cevziyye (751/1350) İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-Mevrûd bi-Ahkâmî'l-Mevlûd*, thk. Abdülkadir Arnavut (Şam: Dârü'l Beyân, 1971), 11.

⁶⁷ Aişe Abdurrahman bt. Şatı, *Rasulullah (sav) Efendimizin Kızları ve Torunları*, çev. İsmail Kaya (Konya: Uysal Kitabevi, 1991), 44; M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, çev. Mehmet Mahfuz Söylemez - Sabri Hizmetli (Ankara: Ankara Okulu, 2013), 118.

artık onu dört kız babası diyerek çağırılmaya başlamışlardı. Fakat o buna kesinlikle kulak vermiyor, söylenenleri duymuyordu.⁶⁸

Kız çocuklarına karşı adaletsizliğe karşı Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (c.c.) "...Kitapta, kendilerine (verilmesi) farz kılınan (miras)ı vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara, zavallı çocuklara ve yetimlere adil davranmanıza dair, size okunmakta olan âyetler de bunu açıklıyor. Ne hayır yaparsanız şüphesiz Allah onu bilir" (Nisâ 4/127) buyurulmaktadır. Vahidî, ayet-i kerîmelerin iniş sebeplerini incelediği eserinde bu ayet-i kerîmenin yanında yetim bir kız çocuğu bulunan ve büyüdüğüde ona malını vermeyen bir Gatafanlı hakkında nazil olduğunu söyler. Amcası olan bu Gatafanlı⁶⁹ kız çocuğu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) giderek şikayetçi olur. Bu şikayetin akabinde de ayet-i kerîme nuzûl eder. Bu adam "Allah'a ve Resûlü'ne iaat ettik" diyerek kız çocuğuna mallarını verir.⁷⁰

Bir anne babanın çocuklarına göre en önemli görevlerinden biri onlar arasında ayırım yapmamak, kız-erkek, büyük-küçük demeden onlara eşit ve adil davranmaktır.⁷¹ Adaletle davranmak denildiğinde sadece maddi meseleler akla gelmemelidir. Bunun kapsamına sevgi, ilgi, şefkat gibi manevi unsurlar da girer. Eğer ebeveyn çocuklarına karşı maddi-manevi hususlarda adil davranmazlarsa kardeşler arasındaki uhuvvet bozulur.⁷² Ailesinde adil ve eşit bir muamele görmeyen kişiler daha sonraki hayatlarında stresli, kıskanç, kavgacı, saldırgan olmaktadır. Böyle bir ailede yetişen çocuklar kendilerini başkalarına ispat etmek için hırsızlık gibi suçlar dahi işleyebilmektedirler.

Allah Resûlü (s.a.s.) ise her fırsatta kız çocuklarının aleyhine olan durumu lehlerine çevirmek için gayret sarf etmekteydi. Bir nevi Resûlullah (s.a.s.) kız çocuklarına yönelik pozitif ayrımcılık uygulamaya başladı. Bir hadîs-i şerîflerinde "kim bir kız çocuğu ile imtihan olur da onlara iyi davranırsa kıyamet günü cehenneme karşı perde olur" buyurmuşlardır. Başka bir hadîs-i şerîfte ise kimin bir kız çocuğu olur da onu diri diri toprağa gömmez, onu hor görmez ve erkek çocuğuna karşı onu tercih etmezse (yani ona ikinci sınıf muamele etmezse) Allah onu cennete koyar" buyurmuşlardır.⁷³

Maddi adaletsizliğin açık görüldüğü yerler mal bağışlanması hususunda olmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu meselede ümmetini uyarır ve erkek çocukları

⁶⁸ Aîşe Abdurrahman bt. Şatı, *Rasulullah (sav) Efendimizin Kızları ve Torunları*, 59.

⁶⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 480-485. Cevad Ali, İslâm'dan önce Arap toplumunda gerek kız gerekse de erkek çocuklarının mirastan pay alamadıklarını belirtir. Bir gün Zü'l Mecâsid lakablı Âmir b. Ceşm b. Ganem b. Habib'e bir ailenin miras meselesi hakkında gidilir. Bu hakem de o günün şartlarında farklı bir karar verir. Buna göre erkek çocuğuna iki, kız çocuğuna ise bir hisse verilmesine karar verilmesini söyler bu kararı İslâm'a da uygun düşer.

⁷⁰ Ebî'l Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidi en- Nisabûrî Vâhidi, *Esbâbü'n Nüzûl en-Nâsîh ve'l-Mensûh* (Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, ts.), 104.

⁷¹ Buhârî, *Sahîh*, "Hibe" 12-13; Müslim, *Sahîh*, "Hibat" 9-19.

⁷² İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara, 2004), 301-304.

⁷³ Aîşe Abdurrahman bt. Şatı, *Rasulullah (sav) Efendimizin Kızları ve Torunları*, 44.

lehine olan kayırmacılıkla mücadele eder.⁷⁴ O günün anlayışının tersine olarak "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaleti gözetin."⁷⁵ buyurduktan sonra "Şayet ben çocuklarımdan birini üstün tutacak olsaydım, kızları üstün tutardım." diyerek ümmetine tavsiyede bulunur.⁷⁶

Çocuklara adil muamele hususunda Resûlullah (s.a.s.) her fırsatta ümmetini uyarmaktaydı. Bir gün bir adam oturmaktaydı, oğlu çıkageldi. Adam onu öptü kokladı ve dizine oturttu. Az sonra da kızı çıkagelmesine rağmen onu öpüp koklamadığı gibi dizine de oturtmadı. Bunu gören Allah Resûlü (s.a.s.) "Niçin onları bir tutmadın?" diyerek kendisini uyardı.⁷⁷ Başka bir hadîs-i şerîflerinde de "Allah öpmeye varıncaya kadar her hususta çocuklar arasında adaletli davranmanızı sever."⁷⁸ diyerek çocuklar arasında anne babaların nasıl muamele etmeleri gerektiğini ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm çocuklar arasında yapılacak maddi veya manevi muamele farkının ulaşacağı boyutu Hz. Yusuf'un hikayesiyle tüm inananlara anlatır (Yusuf 12/1-21).

Ebeveynin çocukları arasında gayr-i âdil muamelesi, çocukların onlara karşı olan saygılarına zarar verecektir. Resûlullah (s.a.s.) "Çocuğunun kendisine iyi davranmasında ona yardımcı olan babaya, Allah ralinînetini bol kılsın." buyururlar. Aksi durum aynı zamanda kardeşler arasında bulunması gereken (rahim) bağına zayıflatacak, onların aralarını açacaktır.⁷⁹

Hadîs-i şerîflerinde Allah Resûlü'nün (s.a.s.) istediği yardım çocuklar arasında adil muameleye bağlıdır. Bu hususu İbn Hacer, vâcibe götüren husus vâcib olduğu gibi harama yani "kat'u'r-rahim ve'l-ukûk"a götüren hususlarda dolayısıyla haramdır" diyeek açıklar.⁸⁰ Eğer iki kardeşten birini kayırmak buna götürüyorsa bu da haram olmaktadır. Bu hususta Münâvî de dünya ve ahiretin düzeninin adalete bağlı olduğunu çocuklar arasında farklı muamelenin karşılıklı nefrete, buğza ve düşmanlığa, bunun yanında anne babaya karşı da bir kısmının sevgisinin artmasına diğerlerinin ise buğzuna sebep olur diyerek hadîs-i şerîfi şerh eder.⁸¹

⁷⁴ Adem Apak, "Hz. Peygamber'in Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (01 Ocak 2010), 52.

⁷⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), II: 125; Buhârî, *Sahîh*, "Hibe" 13; Müslim, *Sahîh*, "Hibat" 13; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "İcarat" 47; Tirmizî, *Câmi*, "Ahkam" 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV: 268-276.

⁷⁶ Buhârî, *Sahîh*, "Hibe" 12; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Tereccül" 21; Apak, "Hz. Peygamber'in Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler", 53.

⁷⁷ Ebul Hasan Nuriddin Ali b. Ebi bekir b. Süleyman (807/1404) el-Heysemî, *Mecmû'z-Zevâid ve Menba'ü'l Fevâid*, thk. Hüsâmüddin el-Kudusî (Kahire: Mektebetü'l Kudusî, 1994), VIII: 156.

⁷⁸ Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el Askalânî (852/1448) İbn Hacer, *Fethü'l Bârî Şerhu Sahih'i'l Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beyrut: Darü'l Ma'rife, 1379), VII: 218.

⁷⁹ Münâvî, *Fezû'l Kadîr*, IV: 29.

⁸⁰ İbn Hacer, *Fethü'l Bârî*, VI: 141.

⁸¹ Münâvî, *Fezû'l Kadîr*, V: 55.

2. 4. Kız Çocuklarının Cenneti Kazanmanın Vesilesi Olarak Görülmesi

Allah Resûlü (s.a.s.) birçok vesile ile kız çocuklarına sahip çıkılmasını erkek çocukları ile aralarında adil muamelede bulunulmasını nasihat etmektedir. Çeşitli vesilelerle üç kız, iki kız ve hatta bir kız çocuğunu Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yetiştirip güzel bir şekilde de evlendiren yuvasını kuranları cennetle müjdelemekte⁸², Başka bir hadislerinde de kız çocuklarından dolayı karşılaştıkları sıkıntı ve zorluklara sabredenele de "o kızlar onun için cehennem ateşine siper olur." buyurmaktadırlar.⁸³

Vâkıdî'nin (ö. 207/822) aktardığı bir rivayette Resûlullah (s.a.s.) kaza umresini eda ettikten sonra Medine'ye dönerken Hz.Hamza'nın kızı Ümâme de Medine'ye gitmek ister. Bunun üzerine bakımını kimin üstleneceği ve kimin yanında kalacağı hususunda Zeyd b. Hârise, Hz. Ca'fer b. Ebî Tâlib ve Hz. Ali çekişmeye başlarlar. Hz. Peygamber (s.a.s.) eşi Esmâ bt. Umeyy, Ümâme'nin teyzesi olduğu için Hz.Cafer tarafından bakımının üstlenilmesini uygun bulur; Hz. Cafer bu olaya çok sevinir.⁸⁴

2. 5. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kız çocuklarına karşı sevgisi ve muamelesi

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kız çocuklarına karşı olan muamelesi müslümanlar için de son derece önemlidir. Zira Anne babalar Resûlullah (s.a.s.)'in çocuklarına olan muamelesine bakarak kendilerini ayarlamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) kızı Hz. Fâtıma (r.anhâ) yanına geldiğinde sevinir, onu ayakta karşıladığı gibi ellerinden tutarak yanaklarından öper, ona iltifat eder, yanına oturturdu. Hz. Fâtıma (r.anhâ) da babası ziyaretine geldiğinde ona aynı şekilde davranırdı. Resûlullah (s.a.s.) kızını o kadar severdi ki bir sefere çıkmadan evvel en son Hz. Fâtıma (r.anhâ)'yı ziyaret eder, sefer dönüşü de ilk olarak kızını görmeye giderdi.⁸⁵ Bu davranışlarıyla Hz. Peygamber (s.a.s.) kızını mutlu ve mesut etmekte ve onun şahsında kız çocuklarına verdiği kıymeti göstermekteydi. Resûlullah (s.a.s.)'in kızına seslenmesi dahi şefkat hissiyle doluydu. Ona "babasının annesi Fatıma" diye seslenmekteydi.⁸⁶ Hz. Âişe'nin (r.anhâ) rivayet ettiğine göre hal, tavır, davranış bakımından Resûlullah (s.a.s.)'e en çok benzeyen Hz. Fâtıma (r.anhâ)

⁸² Müslim, *Sahîh*, "Birr" 46; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Edeb" 120-121-131; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III: 96; Tirmizî, *Câmi*, "Birr" 13; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace İbn Mace 273/887, *Sünen İbn Mace* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413), "Edeb" 3; Ebu Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeviyye b. Nu'aym b. el-Hükmü'd Dabiy et-Tahmânî en-Nisabûrî el Maruf bi İbnî'l Bey' (405/1014) Hâkim, *el-Müstedrek 'ale es Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dar'ül Kitâb, 1410/2005), IV: 195.

⁸³ Buhârî, *Sahîh*, "Zekât" 10, "İlim" 36, "Cenaiz" 6, "İtisam" 9; Müslim, *Sahîh*, "Birr" 152, 46; İbn Mace, *Sünen*, "Edeb" 3; Aişe Abdurrahman bt. Şatı, *Rasulullah (sav) Efendimizin Kızları ve Torunları*, 44.

⁸⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, II: 739; Buhârî, *Sahîh*, "Meğâzi" 43; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Talak" 34.

⁸⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, thk. Abdülbâki (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l İslâmî, 1989), 337; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Edeb" 143-144; M. Yaşar Kandemir, *Fâtıma* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 12/219-223.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l Gabe*, VI: 220; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV: 377; Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Mûsa b. Mihran el isbehâni (430/1067) Ebû Nuaym, *Marifetü's-Sahâbe*, thk. Adil b. Yusuf el Azêzî (Riyad: Dâru'l Vatan, 1998), II: 39.

idi.⁸⁷Allah Resûlü (s.a.s.) kızlarına bu şekilde davranarak bir nevi müslümanlara da sizler de kız çocuklarınıza benim davrandığım gibi davranın demektedir.

Resûlullah (s.a.s.) erkek torunları Hz. Hasan ve Hz Hüseyin karşı sevgilerinin yanında kız torunlarını da sevmeyi onlara değer vermeyi ihmal etmiyor, torunları arasında sevgide ve muamelede eşit davranmaya gayret ediyordu. Resûlullah (s.a.s.)'ın kızı Hz. Zeyneb Medine'ye hicret ettikten sonra kızı Ümâme ile birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hücrelerinden birine yerleşmişti. Resûlullah (s.a.s.) Ümâme kucağında ashâbına namaz kıldırması. Secdeye varırken onu yere bırakmış, kıyama kalkarken de onu tekrar kucağına almıştı.⁸⁸ Burada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) en büyük amacının toplumda kız çocuklarına karşı câhiliye döneminden kalma negatif anlayışı yıkmak olduğunu görüyoruz. Zira fiil ile ortaya koymak söz ile açıklamaktan daha tesirlidir.⁸⁹ Resûlullah (s.a.s.)'ın torunu Ümâme'ye karşı sevgi ve şefkatinin tezahürleri bundan ibaret de değildi. Allah Resûlü (s.a.s.)'ne bir gerdanlık gelmişti ki bunu aile fertleri arasında en sevdiği kişiye vereceğini söylemiş ve onu Ümâme'ye vermişti.⁹⁰

2. 6. Kız Çocuklarının Eğitimi ve Terbiyesi

İslâm dininde eğitim hususunda kız ile erkek çocuk arasında bir fark bulunmamaktadır. Anne babalar erkek çocukları gibi kız çocuklarını eğitim ve terbiyesinden de sorumludurlar. Çocuklarının eğitimini öğretmenlere devretmekle sorumluluk ebeveynin düşmemektedir.⁹¹ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kız çocuklarının terbiyesi ve eğitimi ile alakalı bir çok hadîs-i şerîfleri bulunmaktadır. Bunlardan birinde "Kim üç kız çocuğunun geçimini üstlenir, onları terbiye edip evlendirir ve onlara güzel davranırsa, ona cennet vardır."⁹² İslâm'a göre evladının eğitim ve terbiyesini ihmal eden, ciddiye almayan, Allah'ın rızası çerçevesinde onları yetiştirmeyen anne babalar kıyamet günü hem kendileri hem de çocuklarının hüsrana uğraması içten bile değildir (Zümer, 39/15).

Câhiliye Arap toplumunda kadınlar zor şartlar altında yaşamaktaydılar. Birçok haktan mahrum kaldıkları gibi okuma yazma hakkından da mahrum bırakılmaktaydılar. Bu hususta Hz. Ömer (r.a.) "Câhiliye devrinde kadına değer vermezdik. İslâm gelip

⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Edeb" 143, 144.

⁸⁸ Buhârî, *Sahîh*, "Salât" 106; Müslim, *Sahîh*, "Mesâcid" 9, 41; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Salat" 171; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V: 295.

⁸⁹ Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed Aynî, *'Umdetu'l-Kâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2001), V: 440; Ahmed Nâim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sârih Terceme ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), II: 458.

⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Hatem" 8.

⁹¹ İbrahim Canan, *Hazreti Peygamberin Sünnetinde Terbiye* (İstanbul: Işık Akademi, ts.), 465.

⁹² Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Edeb" 120-121; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III: 96.

Allah'ın onlardan söz ettiğini görünce onların üzerimizde birtakım haklarının olduğunu anladık.”⁹³ diyerek o dönemdeki durumu gözler önüne sermektedir.

Bu dönemde dünyanın neredeyse tamamında kadınların durumu benzerlik göstermekteydi. Eski Hindistan'da da kız çocuğu hakir görülür ve sevilmezdi. Onlara okuma yazma da öğretmezlerdi. Onlara bunun yerine çocuk bakımı, ev işleri, yemek yapma, tarla ve bağ bahçe işleri öğretilirdi.⁹⁴ Çin'de de durum Hindistan'dan farksızdı. Kız çocuklarına değersiz görüldüklerinden isim dahi konulmamaktaydı. Onlara okuma-yazma ve matematik yerine ev işlerini öğretirlerdi.⁹⁵ Eski Roma'da da durum aynıydı. Onlar da kızların eğitimlerine önem vermezler, onların konuşmalarına dahi izin vermez, buna engel olmak için ağızlarına “müzlir” denilen demir kilitler vururlardı.⁹⁶

İslâm dininde kadınların eğitimine son derece önem verimeye başlandı. İslâm'ın zuhurûndan sonra câhiliye dönemi ile aralarındaki en temel fark eğitimde eşitliğin esas olması yani kadın ile erkek arasında bir fark görülmemesi olmuştur. Kız çocuklarını Allah'ın bir emaneti olarak gören İslâm dini onların ilim öğrenmelerini farz kılmıştır.⁹⁷ Dinimizde kadınlara yönelik pozitif ayrımcılığın yansımaları eğitim alanında da görülür.⁹⁸ İslâm, ümmetin annelerini eğiterek bir nevi müslümanların kalitesini yükseltmeyi hedeflemiştir.⁹⁹

Hz. Peygamber döneminde kızların eğitimi hususunda ezvâc-ı tâhirât'ın ön plana çıktıkları görülmektedir. Onların ve kadın sahâbîlerin yüksek gayretleriyle toplumda kız çocukları ve kadınlar arasında tahsil oranı hızla arttı. Kız çocuklarının ve kadınların eğitimi hususunda diğer önemli etken suffaydı. Allah Resûlü (s.a.s.) suffanın bir kısmını eğitim ve öğretim faaliyetleri için kadınlara ayırmıştı.¹⁰⁰ İlimin kaynağı olan Hz. Peygamber (s.a.s.) haftada bir gün kadınlara vaaz ettiği gibi¹⁰¹ sahâbîlerine de eşlerinin gece dahi olsa mescide gelmelerine engel olmamalarını emretmişti.¹⁰²

Hz. Âişe (r.anhâ)'ya isnad edilen bir hadîs-i şerîfte "kadınları odalardan çıkartmayın, onlara yazı öğretmeyin, onlara ip eğirmeyi ve nur süresini öğretin"

⁹³ Buhârî, *Sahîh*, "Libas" 31; Müslim, *Sahîh*, "Talak" 31.

⁹⁴ Nafi Atif Kansu, *Pedagoji Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1952), 46-56.

⁹⁵ H. Fikret Kanad, *Pedagoji Tarihi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1963), I: 26.

⁹⁶ Kanad, *Pedagoji Tarihi*, I: 37.

⁹⁷ İbn Mace, *Sünen*, "Mukaddime" 17.

⁹⁸ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Asr-ı Saadet'ten Günümüze Aile", *Aile Sempozyumu* (Ankara: Medeniyet Vakfı, 2015), 139.

⁹⁹ Demircan, *Hz Peygamber'in (sas) Ailesi*, 19.

¹⁰⁰ Rıza Savaş, *Hz Muhammed Devrinde Kadın* (İstanbul: Ravza Yayınları, ts.), 102.

¹⁰¹ Buhârî, *Sahîh*, "İlim" 36.

¹⁰² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l Arabî, 1392), "Salat" 138.

buyurulduğu iddia edilir. İmâm Darekutnî ise bu hadîs-i şerîfin tahlilini yaptıktan sonra ravisinin kezzâb olduğunu söyler ve hadis mevzudur der.¹⁰³

2. 7. Mehir

İslâm'dan önce Arap toplumunda kız çocuklarının maruz kaldığı zulümlerden bir tanesi de mehir hususundaydı. Araplar arasında mehir kızın hakkı dense de kızın babası veya velisi olan başka bir akarabası evlilik ihtiyaçları adı altında bu paraya el koyar ve kızına bir şey vermezdi. Buna الحوان da denirdi. Kızı doğan kişiler doğumuna üzülürlerken, bir yandan da evlendirirken erkek tarafından alacakları mehri düşünürlerdi. Kızını evlendirmesi karşılığında kişinin aldığı paranın isimlerinden bir tanesi de النافجة idi. Bundan dolayı kızın birine "Nâficen mübarek olsun!" derlerdi.¹⁰⁴

İslâm dini mehri kızın bir hakkı olarak belirledi. (Nisâ 4/4) Şer'î olarak mehir evlenirken veya nikah gerçekleşikten sonra erkeğin kadına ödediği bir miktar para veya maldır. Bu aynı zamanda erkeğin eşine olan bir hediyesi olarak görülür. Kadın aynı zamanda kendisine ödenen bu mehir karşılığında bir çeyiz hazırlamak zorunda da değildir. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de "iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı..." (Nisâ 4/24) buyurularak erkeğin üzerine bir sorumluluk olarak yüklenirken "...kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız sizin için helal olmaz..."(Bakara 2/229) buyurularak artık erkeğin bu parayı almasının helal olmayacağı bildirilmiştir.¹⁰⁵

2. 8. Evlenmelerde Rıza

Câhiliye Arap toplumunda ailesi üstünde sınırsız yetkisi olan babalar evlendirirken kızlarının rızasını aramaz; onları istedikleri kişiyle evlendirirlerdi.¹⁰⁶ Kızın anne babasına muhalefet etme yetkisi bulunmamaktaydı.¹⁰⁷ Toplumda aristokrat ailelerin bir kısmı ise kızlarını evlendirirken rızalarını sorarlardı.¹⁰⁸

İslâm dini evliliklerde hem erkek hem de kızın karşılıklı rızalarını (icab-kabul) şart koşmuştur.¹⁰⁹ Rıza konusunda kızın rızasının erkeğin rızasının önüne geçirildiği ve bu şekilde yine kız çocuklarına karşı potitif bir ayrımcılık yapıldığını söyleyebiliriz. Zira kadın kendisine gelebilecek zararları erkek gibi bertaraf edemez. Fukahâ'nın ittifakı ile velileri onları rızaları olmadan evlendiremez.¹¹⁰

¹⁰³ el-Heysemî, *Mecmû'z-Zevâid*, IV: 93, (6430).

¹⁰⁴ Taberi, *Tefsir*, VII: 557; Cevad Ali, *el-Mufassal*, V: 552.

¹⁰⁵ Buhârî, *Sahîh*, "Nikah" 36-37.

¹⁰⁶ Ebî Cafer Muhammed İbn Habîb, *Kitâbü'l Muhabber*, thk. Ahmed Faruk (Beyrut: Âlemü'l Kitâb, ts.), 310.

¹⁰⁷ Buhârî, *Sahîh*, "Zekat" 10.

¹⁰⁸ Cevad Ali, *el-Mufassal*, IV: 636.

¹⁰⁹ Ebû Yahya Muhammed Hüseyin, *Nizâmü'l Üsra fi'l İslâm* (Amman, ts.), 106.

¹¹⁰ Muhammed Halef, *Nizâmül Üsra ve'l Müctema' fi'l İslâm* (Amman: Daru'l Fikir, 1436/2015), 108.

Resûlullah (s.a.s.) peygamberlikten evvel puta tapmamıştı ama toplumun değerlerine uygun bir şekilde yaşamına devam etmişti. böyle olmasına rağmen kızlarını biri istediğinde evlendirmeden evvel rızasını sorardı. Bütün kızlarında böyle yapmıştı. Ebu'l As, kızı Zeyneb'i isteyince Resûlullah, kızının da Ebu'l As'a gönlü olup olmadığını öğrenmek için ona "Kızım! teyzenin oğlu Ebu'l As b. Reb'i senin adını andı." dedi. Hz. Zeyneb suskun kalınca onun da gönlü olduğunu anladı.¹¹¹ Hz. Ali, Hz. Fâtıma (r.anhâ)'yı istediğinde de aynı şekilde "Ali seni istedi" dedi. O cevap vermeyince Hz. Peygamber (s.a.s.) de dışarı çıkarak onları evlendirdi.¹¹²

Sonuç

Câhiliye Arap toplumunda kız çocuklarına değer verilmezdi. Erkek çocuklarının doğumları şenliklerle kutlanırken kız çocuklarının doğumu yas vesilesi olarak görülürdü. Câhiliye döneminde babalar, kızlarını evlendirirken maddi beklentiye girer, kızlarının çeyiz parası olarak aldıkları mehirlerine el koyarlardı. Câhiliye ailesi tamamen erkeklerin hakim olduğu ataerkil bir aileydi; kadınların ve çocukların hakları erkeğin onlara tanıyacağı sınırları aşamazdı. Bu sebepten kız çocuklarını evlendirirken rızaları sorulmazdı. Câhiliye Arap toplumunda erkek çocuk güç ve kuvvet manasına gelmekteydi. Bundan dolayı erkek çocukları aile ve kabile için bir asker olarak görülürken kız çocukları ise ailesinin namusuna söz getirecek bir ar sebebi olarak görülürdü. Kadınlar evlendiklerinde erkek çocuğu doğurmadıkları takdirde aileden bir parça kabul edilmezken, öldüklerinde de kocalarına taziyede bulunulmazdı. Şayet birini öldürürlerse fidyesinin ailesi tarafından ödenmesi talep edilirdi. Adet gören kadın uğursuz ve pis kabul edilir ve ondan uzak durulurdu.

İslâm dininin gelişiyle beraber kız çocukları el üstünde tutulmaya başlandı. Hz. Peygamber (s.a.s.) İslâm gelmeden önce dahi insanlar kız çocukları doğduğunda üzüldüğü yas tutarlarken erkek çocuklarının doğumuna sevindiği gibi kız çocuklarının doğumlarına da sevindi; onlar için de akika kurbanları kesti. Hz. Peygamber (s.a.s.) nasıl erkek çocuklarını sevdiyse kız çocuklarını da sevdi ve onlara şefkatle davrandı. Aile içinde çocuklara karşı adaletle davranılmasını, o güne kadar hayatında bir kez dahi kız çocuğunu öpmemiş insanlardan oluşan Câhiliye Arap toplumuna bunun nasıl olması gerektiğini bizzat yaşayarak gösterdi. Kız çocuklarını güzelce yetiştirip yuva kurmalarına vesile olanları cennetle müjdeledi. Onların okuma yazma öğrenmelerini teşvik etti. Kızlarını evlendirirken rızalarını almayı unutmadı. Evlendirdiği kişilerden satış bedeli gibi mehir istemedi. Kızlarını evlendirdikten sonra onlardan ilgisini çekmedi; kızlarının çocuklarıyla şefkatli bir baba olarak ilgilendiği gibi aile olarak maddi manevi ihtiyaçlarında onların yanlarında oldu.

¹¹¹ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el-Mezidi (Beyrut: Dar el-Kütüb el-İlmiyye, 2004), I: 278; Aişe Abdurrahman bt. Şatı, *Rasulullah (sav) Efendimizin Kızları ve Torunları*, 79.

¹¹² İbn İshâk, *Sîre*, I: 274.

İslâm dini câhiliye de değersiz bir meta olarak hakir görülen kız çocuklarını hak ettiği yere yükseltmiş; onları tüm dünyaya örnek teşkil edecek İslam toplumunun mimarları haline getirmiştir. Ebeynine kız çocuklarına sevgi, şefkat ve adalet ile muameleyi emrettiği gibi, bir anne olduklarında da çocuklarına, “cennet annelerin ayakları altındır” buyurarak onlara karşı saygıda kusur etmemeleri noktasında kendilerine uyarıda bulunmuştur.

Kaynakça

- Abdülğani, Abdurrahman Muhammed. *Zevcâtü'n Nebi ve Esbâbü Teaddüdi Zevâcihî*. Kahire: Mektebetü Medbuli, 1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî I (241/855) Ahmed b. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Aişe Abdurrahman bt. Şatı. *Rasulullah (sav) Efendimizin Kızları ve Torunları*. çev. İsmail Kaya. Konya: Uysal Kitabevi, 3. Basım, 1991.
- Aişe Abdurrahman bt. Şatı. *Resûlullah (sav)'in Hanımları (Annelerimiz)*. Konya: Uysal Kitabevi, 1987.
- Alûsî, es-Seyyid Mahmûd Şükri Alûsî el-Bağdadî. *Bülûğ'u'l Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l Arab*. thk. Mahmut Behcet Eleseriy. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, ts.
- Apak, Adem. “Hz. Peygamber'in Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (01 Ocak 2010), 43-67.
- Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed. *'Umdetu'l-Kâri şerhu Sahîhi'l-Buhâri*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-ilmiyye, 2001.
- Bayraklı, Prof. Dr. Bayraktar. “Kur'an-ı Kerime Göre Ailede Çocuk Eğitimi”. *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Belazûrî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud (279/892). *Ensâbü'l Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkar. Beyrut: Daru'l Fikir, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-Müfred*. thk. Abdalbâki. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l İslâmî, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Canan, İbrahim. *Hazreti Peygamberin Sünnetinde Terbiye*. İstanbul: Işık Akademi, ts.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fî Tarihi'l Arab Kable'l İslâm*. 10 Cilt. Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1992.
- Çağrı, Mustafa. “Asr-ı Saâdet'te Oluşan İslâm Ahlâkı”. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2., 2007.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm ed-. *Sünenü'd-Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Demircan, Adnan. “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”. *İSTEM* 3 (01 Aralık 2004), 9-29.
- Demircan, Adnan. *Hz Peygamber'in (sas) Ailesi ve Aile Hayatı*. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.
- Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (ö.990/1582). *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfâsi nefis*. Beyrut: Müessesetu Şa'ban, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Mûsa b. Mihran el isbehânî (430/1067). *Marifetü's-Sahâbe*. thk. Adil b. Yusuf el Azêzî. Riyad: Dâru'l Vatan, 1998.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (817/1415). *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut, 1986.
- Guy, Jacquin. *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*. çev. Mehmet Toprak. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.
- Günaltay, M. Şemsettin. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. çev. Mehmet Mahfuz Söylemez - Sabri Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu, 2013.

- Günaltay, M. Şemsettin. "Kable'l-İslâm Araplarda İctimâî Aile". *Darü'l Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 1/4 (ts.).
- Hâkim, Ebu Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeviyye b. Nu'aym b. el-Hükmü'd Dabiy et-Tahmânî en-Nisabûrî el Maruf bi ibni'l Bey' (405/1014). *el-Müstedrek 'ale es Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Darü'l Kitab, 1410/2005.
- Halebî, Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebî, (1044/1635). *İnsânü'l Uyun fî Sireti'l-Emini'l-Ma'mun*. Beyrut: Darü'l Kütübü'l İlmiyye, 2. Basım, 1427.
- Heysemî, Ebul Hasan Nuriddin Ali b. Ebi bekir b. Süleyman (807/1404) el-. *Mecmü'z-Zevâid ve Menba'ü'l Fevâid*. thk. Hüsâmüddin el-Kudusî. Kahire: Mektebetü'l Kudusî, 1994.
- İbn Habîb, Ebî Cafer Muhammed. *Kitabu'l Münemmâk Ahbârü Kureys*. thk. Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemü'l Kitâb, 2010.
- İbn Habîb, Ebî Cafer Muhammed. *Kitâbü'l Muhabber*. thk. Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemü'l Kitâb, ts.
- İbn Hacer, Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el Askalânî (852/1448). *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Darü'l Kütüb el İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el Askalânî (852/1448). *Fethü'l Bârî Şerhu Sahihî'l Buhârî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. Beyrut: Darü'l Ma'rife, 1379.
- İbn İshâk. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Ahmed Ferid el-Mezidi. Beyrut: Dar el-Kütüb el-İlmiyye, 2004.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyûb b. Sa'd Şemsuddin b. Kayyim el-Cevziyye (751/1350). *Tuhfetü'l-Mevrûd bi-Ahkâmi'l-Mevlûd*. thk. Abdülkadir Arnavut. Şam: Dârü'l Beyân, 1971.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdulah b. Müslim İbn Kuteybe (276/889). *es-Şî'r ve's-Şu'arâ*. thk. Muhammed Abdu'l-Münim el-Aryân. Beyrut: Dâr'ü İhyâü'l 'Ulûm, 3. Basım, 1987.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn Mace, 273/887. *Sünenu İbn Mace*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri (230/845). *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebe Hancı, 2001/1421.
- İbnü'l Cevzî, Cemâlü'd Din Ebü'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (597/1201). *el-Muntazam fî Târîhi'l Ümeme ve'l Mülûk*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Darü'l Kütüb el İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l Hasen Ali b. Ebi'l Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvahid eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1232). *Üsdü'l Gabe fî Ma'rifeti's Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz. Darü'l Kütübü'l İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Mısırî b. Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. Dâru's Sadr, 1415/1994.
- Kanad, H. Fikret. *Pedagoji Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1963.
- Kandemir, M. Yaşar. *Fâtıma*. 12/219-223. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Kandemir, Yaşar. *Örneklerle İslam Ahlâkı (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000)*, 70. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Kansu, Nafi Atif. *Pedagoji Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1952.
- Kınalızâde, Ali Efendi (916/1510). *Ahlâk-ı Alâî*. Bulak, 1833.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Muhammed Halef. *Nizâmü'l Üsra ve'l Müctema' fi'l İslâm*. Amman: Daru'l Fikir, 1436/2015.
- Muhammed Hüseyin, Ebû Yahya. *Nizâmü'l Üsra fi'l İslâm*. Amman, ts.
- Müberred, el-İmam Ebi'l Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred (210-275/825-888). *el-Kâmil*. thk. Dr Muhammed Ahmed ez-Zâîf. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Münâvî, Zeynüddin Ahmed b. el-Med'uv bi Abdurra'uf b. Tâc el-Ârifîn b. Ali b. Zeyd el-Âbidin el-Münâvî (1031/1621). *Fezû'l Kadîr Şerhü'l Kadîr*. Mısır: Mektebetü't Ticâriyye, 1356/1937.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Nâim, Ahmed. *Sahîhi Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sârih Terceme ve Şerhi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983.
- Nesâî. *es-Sünenü'l-Müctebâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, 1392.
- Russell, Bertrand. *Eğitim Üzerine*. çev. Nail Bezel. İstanbul: Say Yayınları, 1993.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara, 2004.
- Savaş, Rıza. *Hız Muhammed Devrinde Kadın*. İstanbul: Ravza Yayınları, ts.
- Savaş, Rıza. *Hız Peygamber (s.a.v.) Döneminde Kadın*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora, 1991.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Asr-ı Saadet'ten Günümüze Aile". *Aile Sempozyumu*. Ankara: Medeniyet Vakfı, 2015.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Matir el-Lahmî Ebü'l Kâsım et-Taberânî (360/970). *el-Mu'cemü'l Kebir*. thk. amdi b. Abdülmecid es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2., ts.
- Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmiü'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tirmizî. *Câmiü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Uğur, Müctebâ. *Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumı*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Vâhidi, Ebi'l Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidi en-Nisabûrî. *Esbâbü'n Nüzûl en-Nâsih ve'l-Mensûh*. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, ts.
- Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi Vâkîdî (207/823). *el-Meğazi*. thk. Marsden Jones. Dar el-Kütüb, 3. Basım, 1984.
- Yılmaz, Orhan. "Hadis/Sünnet Işığında Kız Çocuklarına Verilen Değer". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 173-173. <https://doi.org/10.18498/amauidf.325834>
- Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976.
- Zübeyrî, Ebi Abdullah el-Musab b. Abdullah b. el Musab ez-Zübeyrî (156-256/772-869). *Kitâbu Nesebu Kureyş*. thk. Livi Profnesal. Daru'l Marife, 3. Basım, 1953.
- Mu'cemü'l-Vasîf*. Mısır: Şurûku'd-Devliyye, 2004.

“ÜÇ KIZ ÇOCUĞUNU YETİŞTİREN CENNETE GİDER” RİVAYETİNİN SENED VE METİN AÇISINDAN TETKİKİ

Mehmet Emin ÇİFTÇİ*

Özet

Resûlullah'ın (s.a.v.) gönderildiği coğrafyanın inanç problemlerinin yanı sıra sosyal birçok probleminin olduğu da bilinmektedir. Bu problemlerin bir kısmı toplumda kadının konumuna dairdir. Cahiliye döneminde kız çocukları, ailede bakımı ve büyütülmesi istenilmeyecek kadar değersiz bir meta ve sosyal yönden varlığı utanç duyulacak kadar sorunlu bir konuma düşürülmüştür. Sosyo-ekonomik birçok saikin de oluşmasında etkili olduğu bu ayrımcı tutum, sosyal bir yara ve hatta açık bir cinayet şekline dönüşmüştür. Alemlere rahmet olarak gönderilmiş olan Hz. Peygamber (s.a.v.) toplumdaki çeşitli problemlerin çözümü için çalıştığı gibi kız çocuklarla ilgili olumsuz algının ıslahı için de çalışmıştır. Bu bağlamda Resûlullah'a isnad edilen "Kim üç tane kız çocuğu yetiştirir, güzelce terbiye eder, evlendirir ve onlara iyilikte bulunursa, o kişi için cennet vardır." rivayeti önem arz etmektedir. Bu hadis birçok muteber hadis kaynağında farklı tarik ve lafızlarla yer almıştır. Bu metinlerden hareketle Resûlullah'ın kız çocuklarıyla ilgili ortaya koyduğu ideal tutum tespit edilebilmektedir. Buna göre Resûlullah, kız çocuğunu yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütme, terbiye etmek, geçimlerini güzelce sağlamak, evlendirmek, onlara iyilikte bulunmak, onlar hakkında Allah'tan korkmak gibi hususları tavsiye etmiştir.

Bu tebliğde öncelikle söz konusu hadis Kütüb-i Tis'a'dan tahriç edilecektir. Hadisin tarikleri ile metnin rivayetinde zikredilen muhtelif lafızlar tespit edilecektir. Rivayette Resûlullah'ın tavsiye ettiği hususlar onun genel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilecektir. Söz gelimi Resûlullah'ın kız çocuklarını yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütme ile ilgili teşvikinin, kız çocuklarının diri diri gömülmeleri geleneğine karşı üretilmiş bir söylem olduğu ileri sürülebilir. Hadis metninin nüansları çerçevesinde metinlerde, kız çocuklarını terbiye etme, evlendirme, güzel bir şekilde yetiştirme gibi tavsiyelerin de tamamı tespit edilecek, böylece hadisin ana fikri/vermek istediği mesaj belirlenecektir. Ayrıca hadis şerhlerinde hadise dair görüşler ele alınacaktır.

Giriş

Yüce Allah: “Ey insanlar! Şüpheler yok ki, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boy ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız ona karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.” (Hucurat, 49/44) ayet-i kerimesinde, yaratılış

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

itibariyle, hiç kimsenin kimseden üstün olmadığını belirtmiştir. Bununla beraber insanlık tarihinin bazı dönemlerinde cinsiyet ayırımı yapılmış ve zayıf olanlar güçlüler tarafından zulme maruz bırakılmıştır. Özellikle kadınlar ve kız çocukları daha çok mağdur edilmiştir. Bu durumu Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’in: “Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!” (Nahl 16/58-59) ayeti kerimeleriyle ifade etmiştir. Yüce Allah çocuklarla ilgili ayetlerde kız ve erkek ayırımı yapmamış ve tüm çocukların ana-babaları için bir imtihan vesilesi olduklarını ifade etmiştir. “Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah’ın katındadır.” (Tegâbün 64/15)

İslam dini öncelikle çocukların yaşama haklarını garanti altına almıştır. Çünkü yaşam hakkı, bütün hakların en başında gelir. Yaşam hakkı elinden alınan bir çocuğun başka haklarının varlığından söz edilemez. Dolayısıyla Yüce Allah: “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.” (En’âm 6/151.) buyurarak çocukların yaşam haklarının korunmasını istemiştir.

Ayet ve hadislerde, insanlardan alınan bey’atın şartlarından bir tanesi çocukların öldürülmemesidir. (Mümtehine, 60/12) Hz. Peygamber (s.a.v.) Akabe bey’atında bulunan sahâbîlere “Allah’a hiçbir şey ortak koşmayacağınıza, hırsızlık yapmayacağınıza, zinâ etmeyeceğinize, çocuklarınızı öldürmeyeceğinize, kendinizden uydurduğunuz şeylerle başkalarına iftira etmeyeceğinize, iyilik yapmakta bana isyan etmeyeceğinize dair bana bey’at edin. Sizden kim bunları yerine getirirse onun karşılığı (sevabı) Allah’a aittir. Kim de bu cürümlerden birini yaparsa dünyada cezalandırılır ve o cezâ ona kefarettir, Kim de bu cürümlerden birini işler de onu gizlerse, o Allah’a kalmıştır, Allah isterse onu affeder, isterse onu cezalandırır.” buyurmuş, Ashab da bu şartlar üzerine Peygamber’e (s.a.v.) bey’at etmişlerdir.¹ Hz. Peygamber (s.a.v.), çocukların öldürülmeceğine dair şartı, Akabe’den sonraki dönemlerde aldığı bey’atlarda da ileri sürmüştür. Ümmü Atiyye’nin naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine’ye hicret ettikten sonra da Medine’de Ensar kadınlarını bir evde toplamış ve onlara “Ben, size Allah’ın elçisiyim, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamanız, hırsızlık yapmamanız, zina etmemeniz, çocuklarınızı hiçbir şekilde öldürmemeniz, kendinizden uydurduğunuz şeylerle başkalarına iftira etmemeniz, iyilik yapmakta Allah’a isyan etmemeniz üzerine bey’ât ediyorsunuz.” buyurmuştur. Onlar da bu şartları kabul ederek bey’at etmişlerdir.²

İlgili rivayetler ve sosyal saikler göz önüne alındığında fakirlik nedeniyle öldürülen çocukların kız çocukları olduğu düşünülmektedir. Kız çocuklarının öldürülmeleri Kuran’da

¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır (Beyrût: Dâru Tûku’n-Necât, 1422), 1/12. Buhârî, İmân, 9 (No. 18)

² Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 34/395. (No: 20797)

ve diğer rivayetlerde iki sebebe bağlanmıştır. Bunlardan birincisi fakirlik korkusudur. Kız çocuklarının bakımı ve büyütülmeleri, çöl baskınları nedeniyle iffetlerinin muhafaza edilememe endişesi ve erkek çocuklarının çöl hayatına daha uygun olmaları gibi gerekçeler bu tür öldürmenin zeminini oluşturmaktadır. Ayetlerde ve hadislerde çocuklar hakkında müzekker ifadenin kullanılması, erkek çocuklarının da zaman zaman aynı endişeyle öldürüldüğüne işaret etse de burada daha çok kız çocuklarının söz konusu olduğu söylenebilir. Çocuk katlının sebeplerinden ikincisi ise dini içerikli olup çocukların, tanrılara kurban sunulmaları gayesiyle ebeveynleri tarafından öldürüldükleri düşünülmektedir.³

Hz. Peygamber döneminde Mekke toplumunun en karakteristik özelliklerinden biri kız çocuklarına karşı olumsuz tutumlarıdır. Rahmet Peygamberi bu yanlış tutumun ıslahı için uyarılarda bulunmuş ve yanlış örf ve adetleri düzeltmeye çalışmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.), hiçbir şekilde cinsiyet ayırımı yapılmaması gerektiğini uygulamaları ve tavsiyeleri ile anlatmıştır. Hz. Peygamber, kız çocuklarına değer vermeyen toplumda, kızı Fatıma'ya 'babasının annesi Fatıma'⁴, 'sevgili kızım Fatma'⁵ şeklindeki hitapları ve 'Fatma benden bir parçadır'⁶ sözleriyle, kızına verdiği değeri izhar etmekten çekinmemiş ve topluma örnek olmuştur. Hz. Peygamber kızı Fatma evlendikten sonra da her sabah evine gider ve "Haydi namaza, namaza! Allah bununla sizden günahları giderecek ve sizi temizleyecek ey ev halkı!" diyerek onlara seslenirdi. Onların namaza kalkmalarıyla bizzat alakadar olurdu.⁷ Hz. Peygamber bu tutum ve davranışıyla kız çocuklarına karşı olan algıyı müspet bir sahaya çıkaracak bir bakış açısı getirmiştir. Nitekim Resûlullah, kız çocukları ve kadınlara iyi muamele konusunda birçok mesaj içeren hadisler söylemiştir. Bu mesajlardan bir tanesi de üç kız çocuğunun güzelce terbiye edilmesi ile ilgili hadisidir. Bu hadis Resûlullah'ın olumlu gördüğü birçok davranışı barındırması nedeniyle onun tavrının özeti mahiyetindedir.

Bu makalede Hz. Peygamber'in "kimin üç kızı olup güzelce yetiştirirse cennet ona vacip olur" hadisi bağlamında kız çocuklarına gösterilmesini istediği davranış biçimleri ele alınacaktır. Bu hadisin birçok farklı tarihi olduğu gibi metinlerinde de lafız farklılıkları bulunmaktadır. Bunun sebeplerinden bir tanesi Hz. Peygamber'den hadis dinleyenlerin farklı anlamaları ve ezberlemeleridir. Ayrıca hadislerin çoğunlukla mana ile rivayet edilmiş olmaları ve rivayetin uzun bir süre ezber yoluyla aktarılması lafız farklılıklarını izah etmektedir. Bir diğer sebep de Resûlullah'ın muhatapların durumlarına göre farklı

³ Adnan Demircan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2/3 (2004), 17.

⁴ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer - thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Ma'ved, (ed.), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1415), 8/262.

⁵ İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbefî Marifeti's-Sahâbe* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1989), 3/624.

⁶ İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbefî Marifeti's-Sahâbe*, 3/400.

⁷ İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbefî Marifeti's-Sahâbe*, 3/631.

nasihatlerde bulunmuş olmasıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in konuyla ilgili mesajının doğru anlaşılması için bütün rivayetlerin tespiti yapıp sened ve metinlerin bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekir. Amacımız bu rivayetler ışığında, aynı zamanda kız çocuklarının yetiştirilmesinde İslâm’ın getirdiği ahlaki prensiplere dikkat çekmektir. Hz. Peygamber’in bu konudaki örnekliliği ve tavsiyeleri, geçmişte olduğu gibi günümüzde de geçerlidir ve geçerliliğini gelecekte de sürdürecektir. Çünkü her coğrafyada ve her dönemde benzer problemler görülmüştür. Hz. Peygamber’in diğer birçok konuda olduğu gibi bu konudaki mesajları da evrensel niteliktedir.

1. Üç Kız Çocuğu Hadisinin Tarikleri ve Metinleri

Üç kız çocuğunun yetiştirilmesi ile rivayetler, Süheyl b. Amr (ö. 18/639), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Ebû Hammâd Ukbe b. Âmir b. Abs el-Cühenî (ö. 58/678), Abdullâh b. el-Abbâs (ö. 68/687-88), Avf b. Mâlik (ö. 73/692), Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697), Ebû Saîd Sa’d el-Hudrî (ö. 74/693-94), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ve İbn. el-Münkedir (ö. 131/748)’den gelmiştir. Bu rivayetlerin metinlerinde kızların sayıları, yakınlıkları, onlara karşı yapılması istenilen görevler ve buna karşılık elde edilecek mükafatlar konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmada rivayetler ilk ravilerine göre tasnif edilecektir. Her sahabîden rivayet edilmiş olan hadisler birlikte değerlendirilecektir. Daha sonra bütün rivayetlerin ortak noktaları ve farklılıkları tespit edilecektir. Böylece rivayetlerin bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulması mümkün olacaktır.

1. 1. Hz. Âişe’den Gelen rivayetler

Hz. Âişe’den bu konuda birkaç tarikle rivayetler tahric edilmiştir:

a) Abdurrezzâk-Ma’mer-ez-Zührî-Urve b. Zübeyr-Hz. Aişe tarikiyle gelen rivayet şöyledir: “Yanıma beraberinde iki kız çocuğu olan bir kadın geldi. Bir şeyler istedi. Yanımda bir hurmadan başka bir şey yoktu. Onu verdim. Kadın hurmayı aldı ve ikiye bölerek iki kızına verdi. Kendisi ise ondan bir şey yemedi. Kadın ve kızları gittiler. Sonra Resûlullah (s.a.s.) geldi. Olanları anlattım. Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu:

"Her kim kız çocukları yüzünden bir sıkıntıya uğrar da onlara iyi bakarsa, bu çocuklar onu cehennem ateşinden koruyan bir siper olurlar."⁸ Bu rivayet aynı metinle ve farklı isnatlarla İbn Hanbel,⁹ Buhârî,¹⁰ Müslim¹¹ ve Tirmizî tarafından tahric edilmiştir. el-

⁸ Mamer B. Raşid, *el-Câmi'*, thk. Habîburrahman A'zamî (Pakistân: el-Meclisu'l- İlmiye, 1403), 10/450. (No: 19693)

⁹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 41/120. (No:24572), Bu rivayetin tariki şöyledir: Bişr b. Şuayb-Babası-ez-Zührî-Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm-Urve b. Ez-Zübeyr-Aişe.

¹⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır (Beyrût: Dâru Tûku'n-Necât, 1422), 8/7. (No:5995), Rivayetin tariki şöyledir: Ebû'l-Yemân-Şuayb-ez-Zührî-Abdullah b. Ebî Bekr-Urve b. Ez-Zübeyr-Aişe.

Elbâni ve Tirmizî rivayet için sahih demiştir.¹² İbn Hibbân'ın tahriç etmiş olduğu rivayette ise "onlarla (kız çocuklarıyla) güzelce sohbetle bulunursa onunla cehennem arasında siper olur" lafzı bulunmaktadır. Şuayb el-Arnâvût bu hadisin de Müslim'in şartına göre sahih olduğunu ifade etmiştir.¹³

b) Ebû Dâvud et-Tâyâlisî'nin tahriç etmiş olduğu Ebû Dâvud- Hasan b. Vekkâs el-Ensârî-Annesi- Hz. Aişe rivayetinin metni ise biraz farklıdır. Bu rivayette bahsi geçen çocuklar erkektir ve hurma sayısı da üçtür. Hz. Aişe'nin vermiş olduğu üç hurmadan ikisini anne çocuklara vermiştir. Çocuklar hurmalarını yiyince annelerin ağzındaki hurmaya bakmışlar. Kadın da ağzındaki hurmayı çıkarıp iki çocuğu arasında paylaşmıştır. Bu durum Hz. Aişe'nin çok hoşuna gitmiş ve şahit olduğu bu olayı Hz. Peygamber'e anlatmıştır. Allah Resûlü de: "Allah kadını, çocuklarına merhametinden dolayı mağfiret etmiştir." buyurmuştur.¹⁴

1. 2. Ebû Hüreyre'den Gelen rivayetler

Hammâd b. Masade - İbn Cüreyc- Ebû Zübeyr- Amr b. Nebhân- Ebû Hüreyre tarikiyle gelen rivayete göre Hz. Peygamber: "Kimin üç kızı olur ve bu çocuklarından dolayı sıkıntıya düşer de bu sıkıntıya sabrederse kızlarına iyi muamele ettiğinden dolayı cennete girer" buyurmuştur. Bunu duyan sahâbeden biri, "Ya iki kız olursa?" diye sormuş. Hz. Peygamber aynı müjdenin iki kızı olan için de geçerli olduğunu söylemiştir. Bir başka şahıs bir kızı olanın durumunu sorunca Resûlullah bir kızı olana da aynı mükâfatın verileceğini bildirmiştir.¹⁵ Bu rivayette üç, iki hatta tek kız çocuğu da olsa onlara iyi muamele ve onların yetiştirilmesinde çekilecek sıkıntılara katlanmanın cennete girmeye vesile olacağı ifade edilmiştir.

1. 3. Ebû Saîd el-Hudrî Tarikiyle Gelen Rivayetler

a) Muhammed b. es-Sabbâh-İsmâîl b. Zekeriyâ-Süheyl-Saîd b. Abdurrahman b. Mükmil-Eyyûb b. Beşîr el-Ensârî-Ebî Saîd el-Hudrî tarikiyle gelen rivayette göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; "Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi yahut iki kızı veya iki kız

¹¹Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnü'l-Haccâc el-Kuseyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muammed Fuâd Abdülbâki (Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, tsz), 4/2027. (2629), bu rivayetin tarihi şöyledir: (Ebû Bekr b. İshâk- Ebû'l-Yemân-Şuayb-ez-Zührî-Abdullah b. Ebî Bekr-Urve b. Ez-Zübeyr-Aişe).

¹²Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Fuad Şâkir (I-II)- Muhammed Fuâd Abdülbâki (III)-İbrahim Atvah (IV-V), (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatu'l-Albâbî, 1975), 4/319. (No: 1915) Bu rivayetin tarihi şöyledir: (Ahmed b. Muhammed-Abdullah b. El-Mubârek-Ma'mer-İbn Şihâb- Abdullah b. Ebî Bekr-Urve b. Ez-Zübeyr-Aişe).

¹³İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîh, (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân, İbn Balaban tertibi)*, thk. Şuayb Arnâvût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 7/201. (No: 2939) Bu rivayetin tarihi şöyledir: (İbn Kuteybe-Harreme b. Yahyâ-İbn Vehb-Yûnus-İbn Şihâb- Urve b. Ez-Zübeyr-Aişe).

¹⁴et-Tâyâlisî, Suleyman b. Dâvud, *Müsned* (Mısır: Dâri Hicr, 1999), 3/61. (No: 1550)

¹⁵Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnâvût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 14/148. (No: 8425); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah el-Kûfî, *el-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 5/222. (No: 25440)

kardeşi olup da geçimlerini sağlar, onlar hakkında Allah'tan korkarsa, o kişi için cennet vardır."¹⁶ Bu rivayette iki-üç kız veya kız kardeşin geçimlerinin sağlanması ve bu hususta Allah'tan sakınmanın cennete vesile olacağı şeklindedir.

b) Ahmed b. Muhammed-Abdullah b. Mubârek-İbn Uyeyne-Süheyl b. Sâlih-Eyyûb b. Beşîr-Saîd el-Âmeş- Saîd el-Hudrî tarihinde ise: “Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi veyahut da iki kızı veya iki kız kardeşi olup da geçimlerini sağlar, onlarla güzelce sohbet bulursa onlar hakkında Allah'tan korkarsa, o kişi için cennet vardır.”¹⁷ Şeklindedir. Bu rivayette önceki rivayetten farklı olarak “onlarla güzelce sohbet bulursa” lafzı bulunmaktadır.

c) Dâvud b. Abdullah-Abdulaziz b. Muhammed-Süheyl b. Ebî Sâlih es-Semmâni-Saîd b. Abdurrahman b. Mükmil-Eyyûb b. Büşeyr el-Muâvî- Saîd el-Hudrî tarihinde “onlara iyi muamelede bulursa” cennete girer.¹⁸ Şeklindedir.

d) Affân-Hâlid-Süheyl b. Ebî Sâlih-saîd el-Âmeş-Eyyûb b. Büşeyr-Ebî Saîd el-Hudrî tarihiyle gelen rivayette göre Hz. Peygamber: “Kim üç kız evladı güzelce terbiye edip ve onlarla güzel muamele bulursa ona cennet vardır.”¹⁹ Buyurmuştur. Bu rivayette üç kız evlada güzel terbiye verilmesi ve güzel muamele edilmesi şeklinde bir lafız farklılığı bulunmaktadır.

e) Müsedded-Hâlid- Süheyl b. Ebî Sâlih-Saîd el-Âmeş-Eyyûb b. Büşîr el-Ensârî-Ebî Saîd el-Hudrî tarihiyle gelen rivayette ise Hz. Peygamber: “Kim ki üç tane kız çocuğu yetiştirir, güzel terbiye eder, evlendirir ve onlara iyilikte bulursa, o kişi için cennet vardır.”²⁰ buyurmuştur. Bu rivayette ise öncekilerden farklı olarak onların evlendirilmesi ilavesinin olduğu görülmektedir.

f) Kuteybe-Abdulaziz b. Muhammed-Süheyl b. Ebî Sâlih-Saîd b. Abdurrahman-Ebî Saîd el-Hudrî tarihiyle gelen rivayet, “Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi olup onlarla güzelce muamelede bulursa cennete girer.”²¹ lafzıyla tahriç edilmiştir.

Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen rivayetlerden sonra bir değerlendirme yapmamız yerinde olacaktır. İki veya üç kız çocuğu veya kız kardeşi olsun bunlara iyi muamelede bulunma, merhametle yaklaşma, güzelce terbiye etme, onları evlendirme, güzel sohbet etme ve bu hususlarda Allah'tan sakınma durumunda cennete girer şeklindedir. Aynı

¹⁶ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 17/476. (No: 1912)

¹⁷ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 4/318. (No: 1916)

¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 5/221. (No: 25438)

¹⁹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 18/413.

²⁰ Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Aşâş, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriy, tsz), 4/338. (No: 5147)

²¹ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 4/318. (No: 1912)

sahabîden rivayet edilmiş bir hadisin farklı lafızlarla rivayet edilmiş olması ravilerin hadisleri mana ile rivayet etmeleriyle açıklamak mümkündür. Hadisler çoğunlukla mana ile rivayet edilmiş olduğundan anlamı bozmayacak lafız farklılıklarıyla aktarılmış olmasını makul görmek mümkündür. Evlatlara karşı yapılması gereken görevler bilindiğinden bazı raviler sadece onların hakları hususunda “Allah’tan sakınırsa” demekle yetinmiştir. Bazı raviler de duruma göre onlarla iyi muamele ederse, güzel terbiye ederse, onlardan dolayı gelecek sıkıntılara sabrederse gibi lafızlarla aktarmışlardır. Hadislerde kız kardeşleri kız çocukları ile aynı değerle tutulmuştur. Dolayısıyla hadislerde yer alan ifadelerin, kişilerin bakmakla yükümlü görüldükleri tüm kız çocuklarını kapsadığını söylememiz mümkündür.

1. 4. Enes B. Mâlik Tarihiyle Gelen Rivayetler

a) Yûnûs-Hammâd b. Zeyd-Sâbit-Enes’den gelen rivayette göre Hz. Peygamber: “Her kim iki kız evlat yahut üç kız evlat yahut iki kız kardeş yahut üç kız kardeşe, kendi yuvasını kuruncaya veya ölünceye kadar bakımlarını üstlenirse kıyamette ben ve o şöyle olacağız” diyerek orta parmak ile işaret parmağını birleştirip ashabına göstermiştir.²²

b) Yûnûs-Muhammed b. Ziyâd el-Bürümî-Sâbit el-Bunânî-Enes b. Mâlik tarihiyle gelen rivayette göre Hz. Peygamber: “Her kim üç kız evlat yahut üç kız kardeşe, onlara görevi yerine getirme hususunda Allah’tan sakınırsa ben ve o cennete şöyle olacağız. Dört parmağını göstererek çocuklarla birlikte cennete olacaklarını belirtmiştir.”²³

c) Muhammed b. Ziyâd el-Bürümî-Sâbit-Enes b. Mâlik tarihiyle gelen rivayet ‘üç kızı olan benimle cennete olur’ farkıyla tahriç edilmiştir.²⁴

Enes b. Mâlik tarihiyle gelen rivayette Hz. Peygamber, kız çocuğa veya kız kardeşe ihtiyaçları olduğu müddetçe bakımını üstlenen için cennete kendisiyle birlikte olma müjdesini vermiştir.

1. 5. Avf B. Mâlik Tarihiyle Gelen Rivayetler

a) Alî b. Âsım-en-Nehâs b. Kahm-Ebî Ammâr Şeddâd-Avf b. Mâlik tarihine göre Hz. Peygamber: “Her kim üç kız evlat yahut üç kız kardeşe, veyahut iki kızı veya kız kardeşe onlar kendi yuvasını kuruncaya veya ölünceye kadar bakarsa bu konuda Allah’tan sakınırsa onunla ateş arasında perde olur.”²⁵ buyurmuştur.

²² Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 19/480. (No:12498)

²³ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 20/47. (No: 12593)

²⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *et-Târîhu’l-Kebîr* (Hâyder Âbâd: Dâirtu’l-Me’arif, ts.), 1/83. (No: 227)

²⁵ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 39/419. (No:23991)

b) Muhammed b. Bekr-en-Nehâs-Şeddâd Ebî Ammâr-Avf b. Mâlik tarikiyle gelen rivayette göre Hz. Peygamber (s.a.v.): “Her kimin üç kız evladı olursa kendi yuvasını kuruncaya veya ölünceye kadar onlara infakta bulunursa onunla ateş arasında perde olur. Bir kadın iki olsa dedi iki de olur.”²⁶ buyurmuştur.

c) İdrîs b. Ca’fer el-Attâr-Osmân b. Ömer b. Fâris-en-Nehâs b. Kahm-Şeddâd Ebî Ammâr-Avf b. Mâlik tarikiyle gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.): “Her kimin üç kız evladı olursa yuvalarını kuruncaya veya ölünceye kadar onlara infakta bulunursa onunla ateş arasında perde olur. Bir kadın iki olsa dedi iki de olur”²⁷ buyurmuştur.

Avf b. Mâlik tarikiyle gelen rivayetin öncekilerden farkı evlenene kadar veya ölünceye kadar infakta bulunan için bu yapılan iyilik onunla ateş arasında perde olacaktır.

1. 6. Ukbe B. Âmir el-Cühennî Tarikiyle Gelen Rivayetler

a) Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yezîd el-Mükrî’-Harmele b. İmrân-Ebû Uşâne el-Muâfirî-Ukbe b. Âmir el-Cühennî tariki ile gelen rivayette göre Hz. Peygamber: “Kim ki üç tane kız çocuğu olur da buna sabreder (yani çocuklarının kız olduğundan şikâyetçi olmaz) varlığından onlara yedirir, içirir ve giydirirse kıyamet günü o kız çocukları onun için cehennem ateşine perde olurlar.”²⁸ İbn Mâce de bu hadisi aynı metinle tahriç etmiştir.²⁹

1. 7. Cabir B. Abdillâh Tarikiyle Gelen Rivayetler

a) Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) Süfyân b. Hüseyin- Muhammed b. el-Münkedir (ö. 131/748)-Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) tariki ile gelen rivayette göre Hz. Peygamber: “Kimin üç kızı olup onların bakımlarını üstlenir, onlara merhamet ederse, yumuşak nazik davranırsa o cennete benimle birlikte olur.”³⁰ Buyurmuştur.

b) Huşeym-Alî b. Zeyd-Muhammed b. El-Münkedir- Câbir-tarikiyle gelen rivayet ise “Hz. Peygamber, ‘Kimin üç kızı olup barındırır, merhamet eder bakımlarını üstlenirse cennet ona vacip olur.’ Dedi. ‘Ya Resûlullah iki olursa?’ diye sorulunca Resûlullahi ‘İki de olsa.’ Buyurdu. ‘Bir (kız çocuğu) olursa?’ denilince Hz. Peygamber, ‘Bir de olsa.’ dedi.”³¹ şeklindedir.

²⁶ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2001, 39/432. (No:24007)

²⁷ et-Taberânî Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdilmeccid es-Silefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994), 18/56. (No:102)

²⁸ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 28/622. (No:17403)

²⁹ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muammed Fuâd Abdülbâkî (Dâru'l-Kutubî'l-Arabî, tsz), 2/1210. (No: 3669) bu hadisin senedi şöyledir:El-Hüseyin b. El-Hasan el-Mervezî-İbn Mübârek-Harmele b. İmrân-Ebû Uşâne el-Muâfirî-Ukbe b. Âmir el-Cühennî.

³⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 5/221.(No: 25434)

³¹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 22/150. (No: 14247)

Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27)- Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)- İbn el-Münkedir (ö. 131/748) rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi olup da geçimlerini güzel sağlar, onlar hakkında Allah'tan sakınırsa o kişi için cennet vardır." Buyurmuştur. Bu rivayette ister kendi kızları olsun ister de kız kardeşleri olsun ilavesi³² dikkat çekmektedir.

1. 8. İbn Abbas Tarihiyle Gelen Rivayette

Ahmed b. Dâvud el-Mekkî-İsâ b. İbrâhîm el-Birekî-Mutemir b. Süleymân-Ebî-Haneş-İkreme-İbn Abbas tarihiyle gelen rivayette göre Hz. Peygamber: "Kim ki bir yetimin bakımını üstlenirse ona yedirir, içirirse veya iki veya üç kız evladına iyilik yapar, terbiye eder ve sıkıntılarını sabrederse cennete gider."³³ Buyurmuştur.

Yûsûf b. Mûsâ-Cerîr-Süheyl tarihiyle gelen rivayette göre iki veya üç kız kardeş ve kız çocuğu şeklindedir.³⁴

2. Hadiste Kız Çocuklarına Karşı Üstlenilmesi İstenen Sorumluluklar

Alemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s.) en çok merhamete muhtaç olan kesime şefkat ve merhametiyle yaklaşmış ve Müslümanların da bu şekilde davranmalarını istemiştir. Yukarıda geçen hadislerde Hz. Peygamber Müslümanlara ister kendi kız çocuklarına ister başka kız çocuklarına veya kız kardeşlere iyi davranmayı tavsiye etmiştir. Onların barınmalarının üstlenilmesini ve onlara merhamet ile yaklaşılmasını istemiştir. Hz. Peygamber'in kız çocuklarına karşı yapılmasını istemiş olduğu görevleri aşağıdaki gibi maddeler halinde yazmak mümkündür.

2. 1. Kızların Bakımlarını Üstlenmek

Hz. Peygamber kız çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanmasını tavsiye etmiştir. Yemeleri, içmeleri ve giyimleri konusunda harcamada bulunulmasını istemiştir.³⁵ **Hz. Peygamber, Allah'ın rızasını umarak ailesinin geçimini sağlamak amacıyla aileye yapılan harcamaların sadaka olduğunu ifade etmiştir.**³⁶ Yine O (s.a.v.): "Bir kimsenin harcadığı paraların en değerlisi ailesinin ihtiyaçlarına harcadığı para, Allah yolunda cihâd etmek için beslediği atına harcadığı para ve bir de beraberce Allah yolunda cihâd

³² Mamer B. Raşid, *el-Câmi'*, 10/458.

³³ et-Taberânî Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994), 11/216. (No: 11542).

³⁴ Ebû Dâvud, *Sünen*, 4/338.

³⁵ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2001, 39/432. (No:24007).

³⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır (Beyrût: Dâru Tûku'n-Necât, 1422), 6/72. Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnü'l-Haccâc el-Kuseyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muammer Fuâd Abdülbâki (Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, tsz), 2/691. Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 4/344.

ettiği arkadaşlarına sarf ettiği paradır”³⁷ buyurarak onlara yapılacak harcamanın, kişiyi cehennem ateşinden koruyacağını söylemiştir.³⁸

2. 2. Kızlara Merhametle Muamele Etmek

Hz. Peygamber tüm çocuklarla yakın ilgi kurmuş, onlara şefkat, merhamet gösterilmesini, güzel muamele gösterilmesini, onlarla güzelce sohbette bulunulmasını³⁹ ve onların en iyi şekilde eğitilmelerini öğütlemiştir.⁴⁰ Resûlullah (s.a.v.) onlara iyi muamelede bulunmanın cennete girmeye⁴¹ vesile olacak amellerden olduğu müjdesini vermiştir.⁴²

2. 3. Kızlara Karşı Sabırlı Davranmak

Hz. Peygamber (s.a.v.) kız çocuklarının sorumluluklarından kaynaklanabilecek sıkıntılara karşı sabırla muameleyi istemiştir. O (s.a.v.), “Kimin üç kızı olur ve bu çocuklardan dolayı sıkıntıya düşer de bu sıkıntıya sabrederse kızlarına iyi muamele ettiğinden dolayı cennete girer”⁴³ buyurmak suretiyle kız çocukları ile ilgili maddi veya manevi sıkıntılarda sabır gösterilmesini tavsiye etmiştir.

2. 4. Yetiştirmek ve Terbiye Etmek

Hz. Peygamber kız çocukların güzelce terbiye edilmesini istemiştir.⁴⁴ “Kim bir yetimin bakımını üstlenirse onu yedirir, içirir veya iki veya üç kız evladına iyilik yapar, terbiye eder ve sıkıntılarını sabrederse cennete gider.”⁴⁵ buyuran Hz. Peygamber: “Hiçbir baba, çocuğa güzel bir terbiyeden daha üstün bir hediye bırakmış olamaz.”⁴⁶ Diyerek çocukların eğitiminin önemine de işaret etmiştir. Yine Cabir b. Semüre (r.a.)’dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kişinin, çocuğunu edepli ve terbiyeli bir şekilde yetiştirmesi bir ölçek sadaka vermesinden daha hayırlıdır.”⁴⁷ Bu hadisi şeriflerle Hz. Peygamber (s.a.s.), çocuklara karşı davranış şeklimize ve onların güzel bir şekilde eğitilmesinin gereğine işaret etmiştir. Peygamberimiz, çocukların eğitimi konusunda kız veya erkek herhangi bir ayırma gitmemiş her ikisinin de en güzel şekilde terbiye edilmeleri gerektiğine işaret etmiştir. Kız çocuklarının toplumdan dışlandığı, hor görüldüğü bir ortamda kız çocuklarının eğitilmelerine ve güzelce

³⁷ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 4/344.

³⁸ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2001, 19/480. (No:12498)

³⁹ İbn Hibbân, *Sahîh, (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân, İbn Balaban tertibi)*, 7/201. (No: 2939)

⁴⁰ Mamer B. Raşid, *el-Câmi’*, 10/457. Et-Tayâlisî, *Müsned*, 3/61.

⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fî’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 5/221. (No: 25438)

⁴² Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2001, 18/413.

⁴³ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2001, 14/148. (No: 8425); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fî’l-Ehâdis ve’l-Âsâr*, 5/222. (No: 25440)

⁴⁴ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2001, 18/413.

⁴⁵ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, 1994, 11/216. (No: 11542)

⁴⁶ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 4/338.

⁴⁷ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2001, 34/491; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, 4/337.

yetiştirilmelerine yaptığı vurgu oldukça anlamlıdır. Kız çocukların eğitimi üzerinde hassasiyetle durulması gereken konulardan biridir. Zira iyi terbiye edilmeyen bir çocuğun zararı derece derece, ailesine, komşularına, yaşadığı muhite ve hatta bütün insanlığa dokunur. Faydası da aynı şekildedir.

2. 5. Evlendirmek ve Evlendirdikten Sonra İlgii Kesmemek

Hz. Peygamber: “Kim ki üç tane kız çocuğu yetiştirir, güzel terbiye eder, evlendirir ve onlara iyilikte bulunursa, o kişi için cennet vardır.”⁴⁸ Buyurmuştur. Başka bir rivayette: “Her kim iki kız evlat yahut üç kız evlat yahut iki kız kardeş yahut üç kız kardeşe, kendi yuvasını kuruncaya veya ölünceye kadar bakımlarını üstlenirse kıyamette ben ve o şöyle olacağız” diyerek orta parmak ile işaret parmağını birleştirip ashabına göstermiştir.⁴⁹ Bu rivayetlerde kız çocuklara evlenene kadar veya ölünceye kadar infakta bulunma tavsiyesi bulunmaktadır. Evlenen kız çocuklarının geçimi ise başka bir mercie tevdi edilmekte, nikahı altında bulunduğu kimseye yüklenmektedir.

2. 6. Sorumluluk Konusunda Allah’tan Korkmak

Hz. Peygamber: “Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi yahut iki kızı veya iki kız kardeşi olup da geçimlerini sağlar, onlar hakkında Allah’tan korkarsa, o kişi için cennet vardır.”⁵⁰ Buyurarak kız çocukları konusunda Allah’tan sakınılmasını istemiştir. Burada Allah’tan korkmaktan maksat, O’nun azabından ve gazabından korkarak kız çocuklarına haksızlıktan sakınmalarıdır. Çünkü Allah’tan korkan insanın diğer insanlara karşı tutumlarında daha fazla sorumluluk sahibi olması beklenir. Korkudan kastedilen bir diğer mana da Allah’ın rahmetinden mahrum kalmaktan korkmak şeklinde düşünülebilir.

2.7. İyilikle Muamele Etmek, Yumuşak ve Nazik Davranmak

Hz. Peygamber kızların tabiatları gereği narin ve kırılğan olduklarına işaret ederek onlarla güzel sohbetle bulunmayı ve rıfk ile muamele etmeyi istemiştir. Sözlükte “yumuşak ve yararlı olmak; yardım etmek” anlamlarındaki rıfk kelimesi terim olarak “iyi huyluluk, uyumlu, geçimli ve nazik olma, yumuşak davranma” mânalarına gelir. İslâm ahlâkına dair kaynaklarda Câhiliye dönemi diye adlandırılan İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın olan kabalık, saldırganlık, şiddet gibi tutum ve davranışlara karşı rıfk, hilim, sabır, af gibi kavramlarla ifade edilen erdemler Müslüman insanı Câhiliye insanından ayıran nitelikler olarak değerlendirilmiş, bilhassa güçlü ve haklı olduğu halde hilm ve rıfk ile muamele etmenin değerine vurgu yapılmıştır.⁵¹

⁴⁸ Ebû Dâvud, *Sünen*, 4/338. (No: 5147)

⁴⁹ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2001, 19/480. (No:12498)

⁵⁰ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 2001, 17/476. (No: 1912)

⁵¹ Mustafa Çağrı, “Rıfk”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/51.

Sonuç

Kız çocuklarının bakımı ve onlarla iyi muamele etme konusunda rivayetlerin tetkikinde Hz. Peygamber, toplumda ikincil bir konuma mahkûm edilmiş olan kız çocuklarına şefkat ve merhametle muamele etme, himaye, iyilik ve ihsanda bulunmayı sorumluluk haline getirmiş. Böylece cahiliye döneminin olumsuz tutumunu ıslah etmeye yönelik önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Allah’ın Resûlü onlara şefkat ve merhametle muamele edilmesi konusunda tüm insanlığa tavsiye ve telkinlerde bulunmuştur. Sadece kız çocukları değil kız kardeş ve diğer muhtaç olan kızların bakımının üstlenilmesini istemiştir. Hz. Peygamber bir kimsenin iki veya üç kız çocuğunu yetiştirmesi ve onlara iyi muamele etmesi halinde ateşle arasına perde gireceği, hatta böyle bir kimsenin kendisi ile cennette komşu olacağı müjdesini vermiştir.

Kız çocuklarının himâyesi, onların dürüst ve namuslu bir kişiyle bir yuva kurmasını sağlayıncaya kadar devam eder. Hatta Resûlüllah (s.a.v.)’in işaret buyurduğuna göre ailenin himâyesi kızını evlendirdikten sonra da devam eder.

Hız. Peygamber’in kız çocukları ile ilgili tavsiye ve telkinleri sadece anne ve babaya yönelik değildir, bilakis tüm Müslümanları kapsar mahiyettedir. Yani o, ümmetine kendi kızlarına iyi muamele etmelerini tavsiye ettiği gibi başkalarının kız çocuklarına da iyi muamele etmelerini tavsiye etmiştir. Kız çocuklarının statüsünü artırmaya yönelik bu nebevi telkinler ve tavsiyeler etkili olmuş, Müslüman toplumlarda kız çocuğu algısı müspet yönde önemli değişiklikler göstermiştir. Ancak kız çocuklarına yönelik bu değişim İslam toplumlarında hiçbir zaman sünnette bildirilen düzeye ulaşmamıştır. Hatta zaman zaman Hz. Peygamber’in bu konudaki öğütleri unutulmuş, kız çocuklarıyla ilgili örfî tutumlar sünnetin önüne geçmiştir.

Günümüzde Hz. Peygamber’in yetimler konusundaki tavsiyeleri de dikkate alınarak, imkânları müsait olan ailelerin, ister yakınları olsun isterse başkasına ait olsun, bakıma muhtaç kız çocuklarını yasalara uygun olarak ve mahremiyet sınırlarını da gözeterek evine alıp şefkat ve sevgi ile büyütmesi, eğitip topluma kazandırması dini bir görev olarak algılanmalıdır.

Kaynakça

- Ahmed İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî. *Umdetü’l-Kârî Şerhu’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi’t-türâs, tsz.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu’l-Kebîr*. 8 Cilt. Hâyder Âbâd: Dâirtu’l-Me’arif, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu’l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tûku’n-Necât, 1422.
- Çağrıca, Mustafa. “Rıfk”. *DİA*. 35/51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Demircan, Adnan. “Câhiliyye Araçlarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”. *İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2/3 (2004), 9-30.

- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Aşaş. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriy, tsz.
- Et-Tayâlisî, Suleyman b. Dâvud. *Müsned*. 4 Cilt. Mısır: Dâri Hicr, 1999.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasan. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyâd: Dâru'n-Naşr, 2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah el-Kûfî. *el-Musannef fî'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*. thk. Kemal Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî - thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Ma'ved, (ed.). *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1415.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîh, (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân, İbn Balaban tertibi)*. thk. Şuayb Arnavût. 17 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, tsz.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî (ed.). *Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1989.
- Mamer B. Raşid. *el-Câmi'*. thk. Habîburrahman A'zamî. 11 Cilt. Pakistân: el-Meclisu'l-İlmiye, 1403.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnü'l-Haccâc el-Kuseyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, tsz.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Fuad Şâkir (I-II)-Muhammed Fuâd Abdülbâkî (III)-İbrahim Atvah (IV-V),. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebetu ve Matbaatu'l-Albâbî, 1975.

HZ. PEYGAMBER'İN YENİ DOĞAN ÇOCUKLARLA İLGİLİ BİR UYGULAMASI: TAHNİK

Nejla HACIOĞLU*

Giriş

Her toplumda yeni doğan çocukla ilgili çeşitli merasimler mevcuttur. Kültürel kimliğin bir parçası olan bu merasimler, çeşitli gelenek, görenek ve inançları da beraberinde taşımaktadır. Yeni doğan çocukla ilgili uygulamalar toplumdan topluma hem benzerlikler hem de değişiklikler barındırabilmektedirler.

İslam toplumunda da yeni doğan çocuklarla ilgili çeşitli uygulamaların olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında çocuklara güzel isim koyma,¹ kulağına ezan okuma,² akıka kurbanı kesme³ gibi yaygın olarak bilinenlerin yanı sıra saçlarını traş etme,⁴ saçlarının ağırlığına gümüş sadaka verme⁵ ve *tahnîk* gibi uygulamalar da mevcuttur.

Hz. Peygamber'in yeni doğan çocuklara tahnîk yaptığına dair çok sayıda rivayet kaynaklarda yer almaktadır. Araştırmamızda Hz. Peygamber'in tahnîk yaptığı çocuklar ve onlarla ilgili rivayetler tespitiye çalışılacak ancak rivayetlerin sıhhat analizine girilmeyecektir. Tahnîk, Hz. Peygamber'in uyguladığı olmasa da sebebiyle sünnet ve müstehap kabul edilmiştir. Aynı zamanda bu uygulamanın fazilet sahibi ve salih kişiler tarafından yapılması ve sürdürülmesi de güzel görülmüştür. Bu bağlamda tahnîkin sünnet kabul edilerek çocuklara uygulanmasının tavsiye ve teşviki, uygulanma şekli ve sonuçları tarafımızca müzakere edilmesi gerekli bir konu olarak görülmüştür.

1. Tahnîk Kavramı

Sözlükte “damak” anlamındaki “hanek” kökünden türeyen *tahnîk* kelimesi çeşitli anlamlara gelmekle birlikte⁶ yeni doğan çocuğa yapılan bir işlem olarak; hurmayı ağızda

*Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

¹Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1991/1412), “Âdâb”, 12; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Avvâme (Medîne: Dâru'l-Yusr, 3. Basım, 1431/2010), “Edeb”, 61. Ayrıca çirkin görülen isimlerin değiştirilmesi ile ilgili olarak bk. Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “Edeb”, 66.

²Tirmizî, “Edâhî”, 16; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 106-107.

³Tirmizî, “Edeb”, 63; Nesâî, “Akıka”, 5.

⁴Tirmizî, “Edeb”, 63.

⁵Tirmizî, “Edâhî”, 19.

⁶Tahnîk kelimesinin taşıdığı anlamlar için bk. Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmîrî (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 3/64; Ebu's-Seâdât Mecdüddîn İbnu'l-

çiğneyip yumuşattıktan sonra çocuğun ağzına aktarmak, sonra onunla damağını ovmak demektir.⁷ Bu işlem genellikle çocuğa anne sütü verilmeden önce gerçekleştirilmekle birlikte daha sonra da yapılabilmektedir.

Tahnîkin, tatlılığının tabii olması sebebiyle kuru hurma ile yapılması efdal görülmüş, bulunmadığı takdirde taze hurma, o da yoksa arı balı, bal da bulunmadığı takdirde ateş görmemiş tatlı bir şeyin tercih edilebileceği belirtilmiştir.⁸

Tahnîk uygulamasına dair rivayetlerde Hz. Peygamber'in tahnik ile birlikte dua ettiği, bereket niyazında bulunduğu ve isim koyduğu kaydedilir. Bereket, dua ve ibadetlerle elde edilmeye çalışılan bolluk, genişlik, hayır ve saadet anlamlarında dinî bir tabirdir ve iyi ve hoş karşılanan şeylerin süreklilik arzedişini ifade eder.⁹ Hz. Peygamber'in çocuklara bereket niyazında bulunması onlar için Allah'tan hayırlı ve uzun ömür istemesi anlamı taşımaktadır.¹⁰

Tahnîk yapmak suretiyle yeni doğan çocuğu hayatının ilk anlarında tatlı bir şey ile karşılamak bir hayır ve uğur telakkisi olarak görülmüştür.¹¹ Hadis şârihleri tahnik uygulamasını Hz. Peygamber'in teberrüken¹² yani hayır ümit ve beklentisiyle yaptığını, ayrıca doğumun ilk günlerinde veya daha sonra faziletli ve salih kişiler tarafından da bu işlemin yapılmasının ve onların hayır dualarını almanın müstehap olduğunu söylemişlerdir. Tahnik yapan kişinin kadın veya erkek olması farketmemektedir.¹³ Bedreddin el-Aynî'ye (öl. 855/1451) göre hurma ile tahnik yapma, çocuğun inançlı olmasını sağlama ve Allah'tan lütuf beklentisi içinde olma düşüncesine dayanmaktadır. Hz. Peygamber, hurma ile mümin arasında benzerlik kurmuş, hurmanın çekirdeğine varıncaya kadar faydalı olması gibi müminin de her zaman faydalı işler yaptığını söylemiştir.¹⁴ Tahnikin bebeğin çene ve ağız adalelerini güçlendirerek annesini emmeye

Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1399/1979), 1/453;

⁷ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/64; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, 1/452; Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm, *Garîbu'l-Hadîs*, thk. Huseyn Muhammed Şeref (Kahire: y.y., 1404/1984), 3/22; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993), 10/416.

⁸ Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392/1973), 14/126; Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 17/196.

⁹ Günay Tümer, "Bereket", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05.12. 2020).

¹⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/126.

¹¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm* (b.y.: y.y., 1422/2001), 8/243-244.

¹² Teberrük, lügatte uğurlu sayma, bereket umma anlamına gelmektedir. Bk. Ebu't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: y.y., ts.), 3/303.

¹³ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/126; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 17/ 51.

¹⁴ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 21/84.

hazır hale gelmesi¹⁵ ve yemeğe alıştırılması gibi faydalarından da bahsedilmiştir.¹⁶ Tahnik uygulamasıyla çocuğun ruh ve beden açısından sağlıklı olmasının hedeflendiği, sâlih bir kişiyi duasından bereket umulduğu, çocuğun midesine de ilk defa helâl ve tatlı bir besinin girmesinin arzulandığına da açıklama olarak yer verilmiştir.¹⁷ Ancak bereketin salih kulların tükürüklerinden beklendiğine yönelik anlayışların dile getirilmesi dikkat çekmektedir. Nevevî'nin (öl. 676/1277) salih kişilerin tükürükleriyle teberrük edilebileceğini belirterek bu uygulamanın teberrük yönünü salih kişilerin tükürüklerine bağlaması düşündürücüdür.

İslam'dan önce mevcut olan ve Hz. Peygamber tarafından sürdürülen tahnik uygulaması daha sonraki dönemlerde de, bebeğin sâlih, âlim bir kişiye götürülmesi suretiyle devam ettirilmiştir. Bu durum sünnetin ibkası olarak görülmüştür.¹⁸

Günümüzde de tahnik uygulaması Türkiye'de ve çeşitli İslâm ülkelerinde farklı isimler altında ve değişik biçimlerde sürdürülmektedir.¹⁹ Bu uygulamanın Arap ülkelerinde daha yaygın olduğu görülmektedir.²⁰

Ancak günümüzde çocuk yetiştirme ve eğitimi konusunda dünyadaki gelişim ve değişim, aile yapısındaki değişimler, köyden kente göç, ebeveynlerin eğitim düzeyinin artması, çeşitli kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve gelenekten bilimselliğe yönelme gibi sebeplerle çocuk eğitiminde geleneksel uygulamalardan uzaklaşıldığı da gözardı edilemeyecek bir gerçektir.²¹

2. Hz. Peygamber'in Tahnik Yaptığı Çocuklar

Çalışmamız esnasında Hz. Peygamber'in azımsanmayacak sayıda çocuğa tahnik yaptığı görülmüş ve 15 çocuk ismi tespit edilmiştir. Bu isimler arasında kaynaklarda en fazla zikredilenler başta Abdullah b. Ebî Talha olmak üzere, Abdullah b. Zübeyr ve İbrâhim b. Ebû Mûsâ el-Eş'ârîdir. Bu bilgiler o dönemde tahnikin yaygın bir uygulama olduğunu göstermektedir.

¹⁵ Abdullah Nâsîh Ulvan, *Terbiyetü'l-evlad fi 'l-İslâm* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2002), 1/61; Eşvak Said Radîni, "Doğumunun İlk Haftasında Bebek İle İlgili Hükümler", çev. Abdülkadir Şanalımış, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 683.

¹⁶ İbrahim Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980), 81.

¹⁷ Zekeriya Güler, "Tahnik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06.12.2020).

¹⁸ Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, 81.

¹⁹ Güler, "Tahnik". Mesela tahnik, Uygur Türklerinde "Bovakni ağızlandırış" adı ile uygulanmaktadır. Geniş bilgi için bk. Adem Öger, "Uygur Türklerinin Doğum Âdetleri", *Turkish Studies* 7/1 (2012), 1686.

²⁰ Erol Erkan, "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme Gaziantep Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/2 (2016), 80; İbrahim Baz, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Irak ve Suriye'ye Göçen Cizreli Alim ve Sufiler", ed. M. Nesim Doru, *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)* (İstanbul: y.y., 2012), 252.

²¹ Handan Asûde Başal, "Türkiye'de Doğum Öncesi, Doğum ve Doğum Sonrası Çocuk Gelişimi ve Eğitimine İlişkin Gelenek, Görenek ve İnançlar", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/1 (2006), 45-70.

Tahnîk ile ilgili rivayetler pek çok kaynakta yer almakla birlikte Müslim *Sahîh*'inde tahnîk ile ilgili özel bir bâb açmıştır.²²

Tahnîk konusunda kaynaklarda en fazla zikri geçen bir rivayet Hz. Âişe'den nakledilmektedir. Hz. Âişe, yeni doğan çocukların Hz. Peygamber'e getirildiğini, Hz. Peygamber'in de onlara tahnîk yapıp bereket duasında bulunduğunu aktarmaktadır.²³

Hz. Peygamber'in tahnîk yaptığını tespit ettiğimiz çocuk isimleri ve onlarla ilgili bilgileri zikredeceğiz.

1. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin'e tahnîk yaptığı bilgisi oldukça sınırlı sayıda rivayet ve kaynakta yer almaktadır.

Hz. Ali'den nakledilmekte olan bir rivayet şöyledir: "Hasan doğduğunda ona Harb ismini verdim. Ebû Harb künyesiyle anılmak hoşuma gidiyordu. Nebî geldi, ona tahnîk yaptı. "Oğluma ne isim verdiniz?" dedi. "Harb" dedik. "Onun ismi Hasen'dir" dedi. Sonra Hüseyin doğdu. Ona Harb ismini verdim. Nebî geldi ona tahnîk yaptı. "Oğluma ne isim verdiniz?" dedi. "Harb" dedik. "Onun ismi Hüseyin'dir" dedi."²⁴

Tespit edebildiğimiz başka bir rivayet, Hz. Hüseyin ile ilgili olup bu rivayette Hz. Peygamber'in ona tahnîk yaptığı, dua ettiği ve Hüseyin adını koyduğu bildirilmekte, babasının Harb veya Cafer ismini vermiş olduğundan, yedinci günde ismi konup akîka kurbanı kesildiğinden bahsetmektedir.²⁵

Bazı rivayetlerde tahnîkten bahsetmeyip sadece Hz. Peygamber tarafından isimlerinin konulduğu zikredilmektedir.²⁶ Hasan ile ilgili bir rivayet Ebû Râfi'den şöyle nakledilmektedir: "Hz. Fatıma oğlu Hasan'ı doğurduğu zaman, Rasûlullah'ı kulağına ezan okurken gördüm."²⁷ Rivayetin bazı tariklerinde onun için bir akîka kurbanı kesildiği bilgisi de yer almaktadır.²⁸

²² "Yeni doğan çocuğa tahnîk yapılmasının ve onun salih bir kimseye götürülerek tahnîk yapılmasının güzel görülmesi..." başlıklı bâb başlığı. "Âdâb", 5) Müslim, "Âdâb", 5.

²³ Ebû Abdillâh Amed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2011), 6/212; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhibbiddîn el-Hatîb - Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400), "Edeb", 109; "Akîka", 1; Müslim, "Tahâra", 101, "Âdâb", 27; Ebû Dâvûd, "Edeb", 115.

²⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el- Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhâr*, thk. Mahfûz Rahmân Zeynullâh - Adil b. Sa'd - Sabrî Abdilhâlik eş-Şâfi'î (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009), 2/315.

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/474.

²⁶ Ebu'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö.807/1405), *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, nşr. Hüsâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1414/1994), 8/52.

²⁷ Ebu Dâvud, "Edeb", 115; Tirmizî, "Edâhî", 17.

²⁸ Tirmizî, "Edâhî", 17.

2. Abdullah b. Ebî Talha

Hız. Peygamber'in tahnik yaptığı çocuklar ile ilgili rastlayabildiğimiz en fazla bilgi Abdullah b. Ebî Talha hakkındadır ve bu bilgiler çok sayıda kaynakta zikredilmiştir. Enes b. Mâlik'in yeni doğan kardeşi Abdullah ile ilgili rivayetlerin²⁹ hepsi Enes b. Mâlik'ten nakledilmektedir.

Kaynaklarda Abdullah b. Ebî Talha'nın tahniki ile ilgili iki tür rivayetten bahsedilebilir. Bir kısım rivayet sadece Abdullah'ın doğumu ve sonrası işlemlerden bahsederken bir kısmı Ebû Talha ve Ümmü Süleym'in bir çocuklarının vefat ettiği gün ile ilgili bazı bilgilerin akabinde Abdullah'ın doğumundan bahsetmektedir.³⁰

Enes b. Mâlik'in naklettiği birbirine benzer içeriğe sahip rivayetlerden biri şöyledir: "Ümmü Süleym bir oğlan çocuğu dünyaya getirince, çocuğu benimle Rasûlullah'a göndermek istedi. Ben de hurma ile birlikte çocuğu Rasûlullah'a götürdüm. Rasûlullah'ın üzerinde bir aba vardı ve devesini katranlıyordu. Rasûlullah çocuğu görünce 'Yanında hurma var mı?' diye sordu. Ben de 'Evet, var' dedim. Bunun üzerine Rasûlullah hurmaları ağzına atıp çiğnedi. Sonra çocuğun ağzını açtı ve hurmayı içine koydu. Çocuk da onu emmeye (yalanıp, ağzını şapırdatmaya) başladı. Bunu gören Rasûlullah, 'Ensar'ın sevdiği şey hurmadır'(bazı tariklerde 'Ensâr'ın hurma sevgisine bakın'), buyurdu. Rasûlullah tahnikten sonra çocuğa Abdullah adını verdi."³¹

3. Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm

Abdullah b. Zübeyr ile ilgili birçok kaynakta yer alan ve pek çoğu Esmâ bnt. Ebî Bekr'den nakledilen benzer içerikli rivayetlerden birisi şöyledir:

Esmâ bnt. Ebî Bekr şöyle anlatıyor: "Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'e hamile kalmıştım. Doğum yaklaşmıştı ki, Mekke'den çıktım ve Medine'ye geldim. Kubâ'da misafir kaldım ve çocuğumu Kubâ'da doğurdum. Sonra Rasûlullah'a giderek çocuğu onun kucağına verdim Rasûlullah hemen bir hurma istedi. Hurmayı ağzında çiğneyerek ezdikten sonra, çocuğun ağzına koydu. Böylece çocuğun midesine inen ilk şey Rasûlullah'ın tükürüğü oldu. Sonra (yumuşattığı o) hurma ile çocuğun damağını ovdu, çocuğa dua etti ve bereket diledi.³² Müslüman aileden ilk doğan çocuk bu idi. (Medine'de

²⁹ Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym bnt. Milhân, Enes'in babası Mâlik b. Nadr'dan sonra Ebû Talha ile evlenmiş, bu evlilikten Ebû Umeyr ve Abdullah adlarındaki çocukları dünyaya gelmiştir. Geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Süleym", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 03 Aralık 2020).

³⁰ Bu ikinci tür rivayet için bk. Buhârî, "Akîka", 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/175. Müslim, "Âdâb", 23.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 10/401, 10/403; Buhârî, "Akîka", 1; Müslim, "Âdâb", 22.

³² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/474; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, t.s.), 5/6; Buhârî, "Akîka", 1; Müslim, "Âdâb", 25-26; Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî, *es-Sahîh*. thk. Şu'ayb Arnaût (Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 16/56.

bütün Müslümanlar) onun doğumuna çok sevindiler. Çünkü 'Yahudiler size sihir yaptılar, asla doğum yapamayacaksınız' diye bir şaya çıkarılmıştı."³³

Kaynakların verdiği bilgiye göre Muhacirler Medine'ye gelince Yahûdilerin onlara büyü yaptığı, bu yüzden çocuklarının olmayacağı şeklinde bir dedikodu çıktığı için, Medine'de dünyaya gelen ilk muhacir çocuğu olması dolayısıyla Abdullah b. Zübeyr'in doğumu Müslümanlar arasında büyük bir sevince yol açmış öyle ki Medine tekbir sesleriyle inlemiştir.³⁴

Ümmü Gülsüm'ün Hz. Aişe'den naklettiği bir rivayete göre Abdullah'ı Hz. Peygamber'e Hz. Âişe götürmüş, Hz. Peygamber onun ismini koyup tahnik yaptıktan sonra Âişe'ye "sen Ümmü Abdullahsın" demiş ve bundan sonra Hz. Âişe'ye -çocuğu olmadığından- bu şekilde hitap edilmiştir.³⁵ Rivayetin başka bir tarikinde de Rasûlullah'ın Zübeyr'in evinde bir kandil görüp, "Ey Âişe! Ben Esmâ'yı doğum yapmış zannediyorum. Sakın çocuğa isim koymayın, ben isim koyacağım!" dediği, sonra isim koyup tahnik yaptığı zikredilmektedir.³⁶

4. İbrâhim b. Ebû Mûsâ el-Eş'arî

Bu hususta Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Bir oğlan çocuğum dünyaya geldi. Onu alıp Nebî'ye götürdüm. Çocuğun adını İbrahim koydu ve hurma ile tahnik yaptı. Bereket dileğinde bulunduktan sonra da çocuğu bana verdi."³⁷

5. Abdullah b. Abbâs

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, Abdullah b. Abbâs'ın doğumu ile ilgili zikredilen bilgiler şöyledir:

"Abbâs, Ümmü'l-Fadl Abdullah'a hamile kaldığı zaman Hz. Peygamber'e gelerek: 'Yâ Muhammed! Öyle sanıyorum ki karım Ümmü'l-Fadl hamile kalmıştır.' deyince Hz. Peygamber: 'Umarım ki Allah onun doğuracağı çocuk sebebiyle gözlerinizi aydın kılar, yüzünüzü ağartır.' diye dua etmiştir. Daha sonra Abbâs, Abdullah doğar doğmaz onu Hz. Peygamber'in yanına getirmiş, Rasûlullah da onu kucağına alarak: 'Allahım onu dinde fakih kıl, Kitab'ın açıklamasını ona öğret.' diye dua etmiş ve tükürüğünü onun ağzına

³³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, nşr. Âdil b. Yûsuf el- Azzâzî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 3/1647; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstîâb fî marifeti'l-ashâb*, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413/1992), 3/906.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/473; Buhârî, "Menâkibu'l-Ensâr", 45; "Akîka", 1; Müslim, "Adâb", 25; Ebû Nu'aym *Ma'rifetu's-sahâbe*, 3/1647; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 3/ 906.

³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/475.

³⁶ Tirmizî, "Menakib", 45.

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/100; Buhârî, "Edeb,109; "Akîka", 1; Müslim, "Âdâb", 24.

sürmüştür. Ashâb, Rasûlullah'ın bunu Abdullah'tan başka kimseye yapmadığını rivâyet etmiştir.³⁸

6. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattâb el-Adevî

Hz. Ömer'in ağabeyi Zeyd b. Hattâb'ın oğlu Abdurrahman doğduğunda dedesi Ebû Lübâbe, onu hurma liflerine sararak Hz. Peygamber'e götürmüş, Hz. Peygamber de âdeti üzere onun adını koyduktan sonra tahnik yapmış ve onun başını okşayarak dua etmiştir. Hz. Peygamber vefat ettiğiinde Abdurrahman altı yaşındadır.³⁹

Rivayetin başka bir tarikinde Ebû Lübâbe çocuğu götürünce Rasûlullah'ın: "Elindeki nedir" diye sorduğu, Ebû Lübâbe'nin "Kızımın oğlu" diye cevap verdiği, Hz. Peygamber'in: "Bu kadar küçük yaratılışta bir çocuk daha önce hiç görmedim" dediği nakledilmektedir.⁴⁰

7. Abdullah b. Hâris b. Nevfel

Bu konudaki rivayet şudur: "Hâris b. Nevfel'in Hz. Peygamber zamanında bir oğlu oldu. Adı Abdullah b. Hâris idi. Doğduğunda babası onu Rasûlullah'a götürdü. Rasûlullah ona tahnik yaptı ve dua etti."⁴¹

8. Muhammed b. Sâbit b. Kays

Bu hususta nakledilen bilgilere göre Cemile bnt. Ubeyy, Sâbit b. Kays'dan bedel karşılığı boşandıktan sonra bir çocuk doğurmuş ve onu hurma liflerine sararak Sâbit'e göndermiştir. Sâbit onu Rasûlullah'a götürmüş, Rasûlullah ona tahnik yapmış ve Muhammed ismini koymuştur.⁴² Rivayetin bazı tariklerinde Rasûlullah'ın "Allah onu rızıklandırısın diye dua ettiği ve acve hurması ile tahnik yaptığına dair bilgiler yer almıştır.⁴³

9. Nu'mân b. Beşîr

Ensar arasında hicretten sonra doğan ilk çocuk olan Nu'mân b. Beşîr'in doğumuyla alakalı bilgiler kendi ağzından şöyle anlatılmaktadır:

³⁸ Ebu'l-Fidâ İsmâîl İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1997), 12/79, 81; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 3/935.

³⁹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 2/834; Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Umrevî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 27/319; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 17/121; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvad (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 5/30.

⁴⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 2/834; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 27/319; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 17/121; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 5/30.

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/52; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 27/319.

⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/343; Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ* (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1421), 2/390.

⁴³ Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk b. Mende, *el-Mustahrec min kütübi'n-nâs li't-tezkirati ve'l-mustatrafi min ahvâli'r-ricâl li'l-ma'rife*, thk. Amir Hasen Sabrî et-Temîmî (b.y.: y.y., ts.), 2/140.

“Ben Rasûlullah'ın Medine'ye hicretinden sonra ensardan ilk doğan çocuğum. Annem Abdullah b. Ravâha'nın kardeşi Amra binti Ravâha beni Rasûlullah'a götürmüş. O bana bir hurma ile tahnik yapmış. Ben yalayıp şapırtıdınca Rasûlullah: 'Ensarın hurma sevgisine bak' demiş”. Rivayetin devamında Amra'nın onu yedinci gününde Rasûlullah'a götürdüğü ve Rasûlullah'ın saçının traş edilmesini istediği, onu traş edip hayır duada bulunduğu ve ona bir akika kurbanı kesilmesini söylediği zikredilmektedir.⁴⁴ Rivayetin başka bir tarikinde Amra'nın Hz. Peygamber'den onun malının ve çocuklarının çok olması için dua etmesini istediği nakledilmektedir.⁴⁵

10. Abdullah b. Âmir b. Kurayz b. Rabîa

Abdullah b. Âmir hicretten 4 yıl sonra Mekke'de doğmuş, Rasûlullah yedinci yılda umre için (*Umretü'l-kazâ*) Mekke'ye geldiğinde üç yaşlarında iken Hz. Peygamber'e getirilmiş, Hz. Peygamber ona tahnik yapmış, onu okşamış ve “O bizim oğlumuzdur, içinde bize en çok benzeyen odur”, “Hiçbir zaman susuz kalmasın” diye dua etmiştir.⁴⁶ Bazı tariklerde “Muttaki ol” diye dua ettiği kaydedilmiştir.⁴⁷

11. Yahyâ b. Hallâd ez-Zürakî

Yahya b. Hallâd ile ilgili rivayete göre o, doğduğunda Rasûlullah'a götürülmüş, Rasûlullah ona tahnik yapmış ve “Ona Yahyâ b. Zekeriyya'dan sonra verilmemiş bir isim vereceğim” diyerek onu Yahyâ olarak isimlendirmiştir.⁴⁸

12. Sinan b. Seleme b. el-Muhbik el-Hüzelî

Sinan b. Seleme'nin doğumu ile ilgili olarak Huneyn Gazvesi'nde doğduğu, doğumu müjdelendiğinde babası Seleme b. el-Muhbik'in, “onunla birlikte bana ondan daha sevgili olan Allah yolunda savaşacağım” dediği ve onu Hz. Peygamber'e götürdüğü, Hz. Peygamber'in tahnik yaparak Sinan ismini koyduğu bildirilmektedir.⁴⁹

13. Muhammed b. Nübayt

Muhammed b. Nübayt Hz. Peygamber hayatta iken doğmuş, Hz. Peygamber ona Muhammed ismini koymuş ve tahnik yapmıştır.⁵⁰

⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/363-364.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/364.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/48; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 29/ 249.

⁴⁷ Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, nşr. Servet Ukkâşe (b.y.: el-Hey'etu'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1413/1992), 321.

⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/75.

⁴⁹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 2/657; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, (ö.279/893), *Ensâbu'l-Eşraf*, nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zerkelî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 11/254; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî (Beyrut: y.y., 1952), 4/250.

⁵⁰ İbnü'l-Esir el-Cezerî. *Üsdü'l-Ğâbe*, 5/108; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 2/213; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 6/202.

14. Abdullah b. Hâris b. Amr el-Kureşî

Abdullah b. Hâris Hz. Peygamber zamanında doğmuş, Hz. Peygamber ona tahnîk yapmıştır.⁵¹

15. Münzir b. Ebû Üseyd es-Sâidî

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "Tahnîk" maddesinde Hz. Peygamber'in tahnîk yaptığı çocuklar arasında ismi zikredilen Münzir b. Ebû Üseyd'e Hz. Peygamber'in tahnîk yaptığına dair bir bilgi tespit edemedik.

Onun doğumu ile ilgili tespit ettiklerimiz şu bilgilerle sınırlıdır: Sehl b. Sa'd, Münzir b. Ebû Üseyd doğduğunda onu Hz. Peygamber'e götürmüş, Hz. Peygamber onu dizine oturtmuş ismini sormuş, ismini söylediklerinde o ismi reddederek ona Münzir adını vermiştir.⁵²

Tahnîkin Sünnet Olarak Kabulü ve Değerlendirilmesi

Hz. Peygamber tarafından yaygın bir biçimde tatbik edildiği anlaşılan tahnîk eyleminin Hz. Peygamber'in fiilleri içerisindeki yerinin tespit edilmesi ve bu eylemin sünnet olup olmadığının değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Öncelikle belirtilmesi gereken husus tahnîk uygulamasının İslam'dan önce de uygulanan bir Arap âdeti olduğu hususudur. İslam'dan önce de uygulanmakta olan bir âdetin Hz. Peygamber tarafından onaylanmış ve sürdürülmüş olması söz konusudur. Mesele bu tür bir uygulamanın sünnet olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir.

Tahnîkin cahiliyede uygulanan bir âdet olduğu bilgisi kaynaklarda kaydedilmiştir. Cevâd Ali (1907-1987), *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm* isimli eserinde cahiliye döneminde çocuk doğduğunda kesilen akîka kurbanının anlam ve uygulama şekli bahsederken tahnîki de zikrederek, bu eylemin ağızda yumuşatılmış bir hurma, arı balı veya ateş değmemiş tatlı cinsinden bir şey sürülerek gerçekleştirildiğini ifade eder.⁵³ Muhammed Revvâs Kal'acı'de tahnîkin İslam'dan önce de uygulanan bir Arap âdeti olduğunu belirtir.⁵⁴ Tahnîk dışında yeni doğan çocuklar için akîka kurbanı kesmek, başlarını traş etmek ve bunları yedinci günde yapmak gibi uygulamalar da cahiliye döneminde mevcut âdetlerden olup⁵⁵ -bir kısmı bazı değişikliklere uğrayarak- devam

⁵¹İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/20.

⁵²Ebu'l-Hasen Alî b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî. *Müsnedü İbni'l-Ca'd* (b.y.: y.y., 1417/1996), 431; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-Evsât*. nşr. Mahmûd İbrahim Zâyed (Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1397/1977), 1/86; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1448; Müslim, "Âdâb", 29.

⁵³Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm* (b.y.: y.y.,1422/2001), 8/243-244.

⁵⁴Muhammed Ravvâs el-Kal'acı, *el-Mevsûatu'l-Fikhiyye el-Müyessera* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1431/2010), 1/445.

⁵⁵Mehmet Birsin, "Akika Kurbanı Fikhi Hükümünün Tayininde Rivayetlerle Taşınan Âdetin Etkisi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/18 (2011), 114,129.

ettirilmişdir.⁵⁶ Hadis rivayetleri de bu uygulamaların İslam öncesi Arap toplumunda yer aldığına delalet etmektedir.⁵⁷

Cevâd Ali, akîka, ve tahnik gibi uygulamalardan bahsederken bu tür âdetlerin toplumsal ve kültürel yönüne de dikkat çekmektedir. Yahûdilerin çocuğu tuzla ovduklarını, yeni doğan çocuğu bu tür şeylerle karşılanmanın eski toplumlarda çok yaygın olduğunu, günümüz toplumlarının aksine eski toplumlarda bu gibi âdet ve uygulamaların birbirlerinden pek farklı olmadığını söyler. Yeni doğan çocuğun bedenini tatlı bir şey veya tuz ya da benzer bir şey ile ovarak karşılanmanın bir hayır ve uğur telakkisi manasını taşıdığını belirtir. Tatlının saadet ve sevincin simgesi, tuzun ise eski toplumlarda hayatın önemli unsurlarından biri olduğunu, ekmek ve tuzun ikisi birlikte günümüzde bile sadakat ve meveddetin simgesi olduğunu belirtir.⁵⁸

Bir âdet olduğu anlaşılan tahnik uygulaması belirttiğimiz üzere Hz. Peygamber tarafından onaylandığı ve bizzat uygulandığı için sünnet ve müstehap olarak kabul edilmiştir.⁵⁹

Günümüzde de gerek İslam'da çocuk eğitimi ve terbiyesi konusunda kaleme alınan kitap ve makale düzeyindeki çalışmalarda gerekse sosyal medya mecralarında tahnik uygulamasının sünnet olduğu ifade edilmekte ve bazılarında da bu uygulamanın devam ettirilmesi tavsiye edilmektedir. İslam'da çocuk eğitimi ve terbiyesi konusunda yapılan çalışmalarda tahnik hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında; bu uygulama nebevî terbiye medotunda yer alan bir unsur olarak görülmüş,⁶⁰ sünnet ve müstehap olduğu yönünde oldukça yaygın bir kabulle karşılanmış,⁶¹ bebeğin doğduğu ilk hafta içerisinde icra edilmesi gereken sünnet ve âdâbın en önemlileri arasında sayılmış, İslâm'ın yeni doğan çocuk için yerine getirilmesini gerekli kıldığı uygulamalardan ve haklardan birisi olduğu söylenmiş⁶² ve ashâb döneminde titizlikle uygulanan bu âdâbın maalesef bugün, özellikle de ülkemizde, unutulmuş İslamî âdetler arasında yer aldığı ifade

⁵⁶ Birsin, "Akika Kurbanının Fıkhi Hükümünün Tayininde Rivayetlerle Taşınan Âdetin Etkisi", 128-130.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 20; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 12/124.

⁵⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 8/243-244.

⁵⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 14/126

⁶⁰ Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, 81; Ulvan, *Terbiyetü'l-evlad fi-l-İslâm*, 1/61; Abdulhalim Oflaz, "Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebevî Metod", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2017), 293.

⁶¹ Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, 81; Ulvan, *Terbiyetü'l-evlad fi-l-İslâm*, 1/61; Asaf Ataseven, "Çocuğun Süt Dönemi ve Süt İle Beslenmesi", *İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (I)*, 2005, 265; Abdurrahman Daş, "Türklerde Ad Koymanın Dini ve Millî Boyutu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 397; Erol Erkan, "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme Gaziantep Örneği", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/2 (2016), 80; Hatice Toksöz, "Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak* (İstanbul: y.y., 2012), 70.

⁶² Eşvak Said Radıñı, "Doğumunun İlk Haftasında Bebek İle İlgili Hükümler", çev. Abdülkadir Şanalmiş, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 579.

edilmiştir.⁶³ Sosyal medya mecralarında da tahnîk ile ilgili sorulan sorulara cevap olarak bu uygulamanın, sabit bir sünnet, mendup ve müstehap olduğu yönünde fikirler beyan edilmektedir.⁶⁴ Yine aynı sitelerde bu uygulamanın salih bir kimseye yaptırılarak devam ettirilmesinin güzel olacağı zikredilirken, bazılarında bugünkü ortamda ilk günden bebeğe bir hastalık bulaşma riski bulunduğundan ihtiyaten terk edilmesinin tercih edileceği belirtilmiştir.⁶⁵

Kuşkusuz bu mesele sünnetin mahiyeti ve Hz. Peygamber'in her söz, fiil ve onayının sünnet olarak görülüp görülmeyeceği yani sünnetin bağlayıcılığı problemi ile ilgilidir. Esasen neyin sünnet olup olmadığı, sünnetse ne ölçüde bağlayıcı olduğu meselesi, kökleri sahâbe dönemine kadar uzanan, tarihi süreç içerisinde ve günümüzde de devam edegelen bir meseledir. İslam düşüncesinde Hz. Peygamber'in neredeyse bütün davranışlarını tâbi olunması gereken bir sünnet olarak değerlendiren anlayış ve ekoller bulunduğu gibi, onun fiillerini bağlayıcılık açısından kategorize eden anlayış ve yaklaşımlar da mevcut olmuştur. Bu husus ile daha çok fıkıh usûlcüleri meşgul olmuştur. Sünnet, Hz. Peygamber'in dînî ve ahlaki örnekliliği olarak tanımlandığında, Hz. Peygamber'in beşer olarak yaptığı davranışları, tebliğle ilgisi bulunmayan hal ve fiilleri sünnet kavramının dışında kalmaktadır. Bunları da sünnete dahil ederek kavramı genişleten usûlcüler ise "Âdet Sünneti", "Din Sünneti" gibi ayrımlara gitmek zorunda kalmışlardır.⁶⁶ Nitekim konumuz bağlamında Muhammed Revvâs Kal'acî tahnîkin, bir Arap âdeti olduğundan ibadet sünneti değil âdet sünnetleri arasında sayılması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷

Son asırlarda çok sayıda İslam âlimi sünneti ve Hz. Peygamber'in fiillerini bağlayıcılık açısından çeşitli şekillerde tasnif etmiş ve Hz. Peygamber'in her fiilinin bağlayıcı olmadığını ortaya koymuşlardır.⁶⁸ Biz bu yaklaşımlardan konumuzun sınırları çerçevesinde ve tasniflerinde sadece âdet ve geleneklerin sünnet içerisindeki yerine temas eden âlimlerin görüşlerine kısaca temas edeceğiz.

Hz. Peygamber'in âdet olarak yaptığı eylemlerden iki şey kastedilmektedir. Birincisi, Hz. Peygamber'in dînî ve taabbudî herhangi bir gaye gütmeyen yaptığı iş ve

⁶³ Cemal Ağırman, "Ad Koyma ve Hz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 130.

⁶⁴ <https://sorularlailslamiyet.com/yeni-dog-cocugun-agzina-hurma-surme-hususunda-bilgi-verir-misiniz>; <https://fetvameclisi.com/fetva-tahnik-nedir-ve-nasil-uygulanir-bu-zamanda-uygulanmali-mi-74688.html>; <http://www.sorusorucevapbul.com/soru-cevap/muhtelif/yeni-dogan-bebegin-agzina-tatli-surmenin-hikmeti-nedir>

⁶⁵ <https://fetvameclisi.com/fetva-tahnik-nedir-ve-nasil-uygulanir-bu-zamanda-uygulanmali-mi-74688.html>;

⁶⁶ Hayreddin Karaman, "Zaman ve Mekânın Değişmesi Halinde Sünnetin Geçerliliği", *Sünnetin Dindeki Yeri – Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-* 43-48. (b.y.: Ensar Neşriyat, ts.), 43.

⁶⁷ Muhammed Ravvâs el-Kal'acı, *el-Mevsûatu'l-Fikhiyye el-Müeyyessera* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1431/2010), 1/445.

⁶⁸ Talat Sakallı, "Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 39-102.

alışkanlıkları, diğeri de içinde yaşadığı toplumun örf ve âdetleri gereği yaptığı ve işlediği fiillerdir.⁶⁹

Şah Veliyyullah Dihlevî (öl.1176/1762), sünneti ikiye ayırmış, ibâdet niyeti olmaksızın âdet kabilinden olanları risaletin dışında kalan bağlayıcı olmayan fiilleri olarak değerlendirmiştir.⁷⁰

Muhammed Ebû Zehre (1898-1974) Hz. Peygamber'in insanlık icâbı ve Arabistan'da yaygın olan geleneklere göre yapmış olduğu iş ve hareketleri tâbi olunması gereken fiilleri dışında tutmuştur.⁷¹

Süleymân el-Eşkâr, Hz. Peygamber'in bu tür fiillerini din ile alakası olmayan içinde bulunduğu toplumun âdet ve geleneklerine uyararak yaptığı fiiller olarak değerlendirmiştir.⁷²

Yûsuf el-Karadâvî'ye göre de bugün sünnet zannettiğimiz birçok fiil, kendi zamanına ve çevresine uygun Arap âdetidir.⁷³

Bu değerlendirmelerden hareketle diyebiliriz ki; bir Arap âdeti olduğu bilinen, İslam'dan önce de tatbik edilen tahnik uygulaması da Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu toplumun âdet ve geleneklerine uyararak yaptığı fiillerdendir, dînî bir yönü bulunmamakta ve sünnet kapsamına girmemektedir.

Sonuç

Tahnik, İslam'dan önce de yeni doğan çocuklara tatbik edilen bir Arap âdetidir. Hz. Peygamber bu uygulamayı sürdürmüş ve çok sayıda çocuğa tahnik yapmıştır. Bu uygulama Hz. Peygamber tarafından onaylandığı ve bizzat tatbik edildiği için sünnet olarak değerlendirilmiştir. Bu uygulamanın salih ve fazilet sahibi kişiler tarafından sürdürülmesi sünnetin ibkası olarak görülmüş, teşvik ve tavsiye edilmiştir.

Bu noktada sünnetin anlam ve muhtevasının doğru tespit edilmesi ve Hz. Peygamber'in fiillerinin bağlayıcılık açısından değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'in fiillerini bağlayıcılık açısından kategorize eden pek çok İslam âliminin ileri sürdüğü üzere Hz. Peygamber'in âdet ve gelenek olarak yaptığı fiilleri, sünnet kapsamı dışındadır veya bağlayıcı olmayan sünnet sınıfına dâhildir. Tahnik uygulamasının da bu sınıfa girdiği açıktır.

⁶⁹ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto Yayınları, 4. Basım, 2014), 249-350.

⁷⁰ Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-bâliğâ*, thk. Seyyid es-Sâbık (Beyrut: Dâru'l- Cîl, 1426/2005), 1/271.

⁷¹ Muhammed Ebû Zehre, *İslam Hukuku Metodolojisi*, trc. Abdülkadir Şener (Ankara: Fecr Yayınları, 4. Basım, 1986), 101.

⁷² Muhammed Süleyman el-Eşkâr, *Ef'âlü'r-Rasûl (s.a.v) ve delâletuhâ ale'l-ahkâmi's-şer'iyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 1/247.

⁷³ Yûsuf el-Karadâvî, *el-Cânibu't-teşrî' fî's-sünneti'n-nebeviyye (es-Sünnetü'n-Nebeviyye ve menhecuhâ.....içinde)* (Ammân: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1991), 984.

Ayrıca tahnîk, çok çeşitli bulaşıcı hastalık ve mikropların yaygın olduğu günümüz dünyasında hastalıklardan korunmada hijyen ve temizliğin önemi yönünden değerlendirildiğinde de sağlık açısından uygulanması değil uzak durulmasını gereken bir âdettir. Zararlı olduğu tespit edilen âdet ve uygulamaların terkedilmesi “faydanın temini ve zararın giderilmesini (celb-i maslahat ve def-î mefsedet)” ilkesini gaye ve temel esas kabul eden dinimiz açısından da bir zorunluluk olarak görünmektedir.

Kaynakça

- Ağırman, Cemal. “Ad Koyma ve Hz. Peygamber’in İsimlere Karşı Tutumu”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 123-143.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Amed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. Nşr. Şu’ayb el-Arnaût. 38 Cilt. b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2011.
- Alî b. el-Ca’d, Ebu’l-Hasen Alî b. el-Ca’d b. Ubeyd el-Cevherî. *Musnedu İbni’l-Ca’d*. b.y.: y.y., 1417/1996.
- Ali el-Kârî, Ebu’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî. *Şerhu’s-Şifâ*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421.
- Ataseven, Asaf. “Çocuğun Süt Dönemi ve Süt İle Beslenmesi”. *İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi (I)*, 2005, 261-271.
- Aynî, Bedruddîn Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetu’l-kârî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. Thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer. 25 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 2009.
- Başal, Handan Asûde. “Türkiye’de Doğum Öncesi, Doğum ve Doğum Sonrası Çocuk Gelişimi ve Eğitime İlişkin Gelenek, Görenek ve İnançlar”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/1 (2006), 45-70.
- Baz, İbrahim. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Irak ve Suriye’ye Göçen Cizreli Alim ve Sufiler”. Edt. M. Nesim Doru. *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)*. 239-255. İstanbul: y.y., 2012.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbu’l-Eşrâf*. Nşr. Süheyl Zekkâr - Riyâd ez-Zerkelî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1417/1996.
- Birsin, Mehmet. “Akika Kurbanının Fıkhi Hükmünün Tayininde Rivayetlerle Taşınan Âdetin Etkisi”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/18 (2011), 111-136.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi’u’s-sahîh*. Thk. Muhibiddîn el-Hatîb - Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 4 Cilt. Kahire: el-Matbaatu’s-Selefiyye, 1400.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu’l-evsat*. Nşr. Mahmûd İbrahim Zâyed. Kahire: Mektebetu Dâri’t-Turâs, 1397/1977.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu’l-kebîr*. Haydarâbâd: Dâiratü’l-Ma’ârifil-Osmâniyye, t.s.
- Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi’l-Arab Kable’l-İslâm*. 20 Cilt. b.y.: y.y., 1422/2001.
- Daş, Abdurrahman. “Türklerde Ad Koymanın Dini ve Milli Boyutu”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 399-406.
- Dihlevî, Şah Veliyyullâh. *Hüccetüllâhi’l-bâliğa*. Thk. Seyyid es-Sâbık. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l- Cîl, 1426/2005.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. Thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Medîne: Dâru’l-Yusr, 3. Basım, 1431/2010.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma’rifetu’s-sahâbe*. nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. 7 Cilt. Riyâd: Dâru’l-Vatan, 1419/1998.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm. *Garîbu’l-Hadîs*. Thk. Hüseyin Muhammed Şeref. Kahire: y.y., 1404/1984.

- Ebû Zehre, Muhammed. *İslam Hukuku Metodolojisi*. Trc. Abdülkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınları, 4. Basım, 1986.
- Erkan, Erol. "Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat: Uyum, Karşılaşma, Benzeşme Gaziantep Örneği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/2 (2016), 51-92.
- Eşkâr, Muhammed Süleyman, *Ef'âlû'r-Rasûl (s.a.v) ve delâletuhaâale'l-ahkâmi's-ser'iyye*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub. *el-Kâmûsu'l-muhît*. 4 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Güler, Zekeriya. "Tahnik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06.12.2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahnik>
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. Thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmîrrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed. *el-İstîâb fî marifeti'l-ashâb*, Nşr. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413/1992.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. Amr b. Gurâme el-Umrevî. 80 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî. 9 Cilt. Beyrut: y.y., 1952.
- İbnu'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. Thk. Alî Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*. Nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mu'avviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî. *es-Sahîh*. Thk. Şu'ayb Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. Nşr. Servet Ukkâşe. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1413/1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993.
- İbn Mende, Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk. *el-Mustahrec min kütübi'n-nâs li't-tezkirati ve'l-mustatrafi min ahvâli'r-ricâli li'l-ma'rife*. Thk. Âmir Hasen Sabri et-Temîmî. 3 Cilt. b.y.:y.y., ts.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl İyâz b. Mûsâ Yahsubî. *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1988.
- Kal'acı, Muhammed Ravvâs. *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye el-Müyesserâ*, 2 cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâs, 3. Basım, 1431/2010.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ümmü Süleym". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-suleym>
- Karadâvî, Yûsuf. *el-Cânibu't-teşrî' fî's-sünneti'n-nebeviyye (es-Sünnetü'n-Nebeviyye ve menhecuhâ....içinde*. Ammân: Müessesetü' Âli'l-Beyt, 1991.
- Karaman, Hayreddin. "Zaman ve Mekânın Değişmesi Halinde Sünnetin Geçerliliği". *Sünnetin Dindeki Yeri –Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi-* . 43-48. b.y.: Ensar Neşriyat, ts.

- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991/1412.
- Nebevî, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc şerhu sahîhi Muslim b.Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 18 Cilt, 1392/1973.
- Oflaz, Abdulhalim. "Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebevî Metod". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2017), 287-306.
- Oflaz, Abdulhalim. "Hadisler Işığında Sütten Kesilinceye Kadar Çocuğun Bakım ve Eğitiminde Ebeveynlere Düşen Görevler". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*. 2016, 319-330.
- Öger, Adem. "Uygur Türklerinin Doğum Âdetleri". *Turkish Studies* 7/1 (2012),1679-1694.
- Radîni, Eşvak Said. "Doğumunun İlk Haftasında Bebek İle İlgili Hükümler". Çev. Abdülkadir Şanalmiş. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 679-702.
- Sakallı, Talat. "Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1995), 39-102.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Toksöz, Hatice. "Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi". *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*. 55-94. İstanbul: y.y., 2012.
- Tümer, Günay "Bereket". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05.12. 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bereket>
- Ulvan, Abdullah Nâsîh. *Terbiyetü'l-evlad fî-l-İslâm*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2002. <https://fetvameclisi.com/fetva-tahnîk-nedir-ve-nasil-uygulanir-bu-zamanda-uygulanmali-mi-74688.html>;
- <https://fetvameclisi.com/fetva-tahnîk-nedir-ve-nasil-uygulanir-bu-zamanda-uygulanmali-mi-74688.html>;
- <http://www.sorusorucevapbul.com/soru-cevap/muhtelif/yeni-dogan-bebegin-agzina-tatli-surmenin-hikmeti-nedir>
- <https://sorularlailamiyet.com/yeni-dog-cocugun-agzina-hurma-surme-hususunda-bilgi-verir-misiniz>

İKİNCİ BÖLÜM: İSLAM HUKUKUNDA ÇOCUK

İSLÂM MİRAS HUKUKUNUN ÇOCUKLARIN HAKLARINI KORUMADAKİ İŞLEVİ

Ahmet EKŞİ*

Giriş

Toplumun en zayıf halkasını oluşturan çocuklar hem kişilikleri hem de sahip oldukları haklar bakımından korunmaya ve kollanmaya en çok ihtiyaç duyan kesimlerin başında gelir. Gerek fıkıh kitaplarında gerekse çocuk gelişimi ve eğitime yer veren bazı eserlerde, gelişim safhaları ve bazen de cinsiyetleri dikkate alınarak farklı tanımlamalar yapılsa da genel itibarıyla çocuk, “henüz bulûğ çağına ermemiş insan”a denir.¹ İslâm hukukunda ise doğumla başlayan ve ergenlik çağına kadar devam eden döneme “çocukluk”, bu dönemi yaşayan kimseye de “çocuk” denir.² Sağ olarak dünyaya gelmek şartıyla başlayan çocukluk evresi, temyiz çağına ve temyizden ergenliğe kadar olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci dönemdeki çocuğa “gayri mümeyyiz”, temyiz çağındakine de “mümeyyiz” denir. Her iki dönemdeki çocuklar farklı dinî-hukukî hükümlere tâbidir.³

İslâm dini daha ana rahmine düştüğü andan itibaren çocuğa özel bir değer atfetmiş başta onun fiziki varlığı olmak üzere sahip olduğu haklar bakımından da koruma altına almıştır. Kürtajın yasaklanması, ona karşı bir cinayet işlenmesi halinde gurre⁴ denilen bir ceza-tazminat ön görülmesi, onun insan olarak varlığını korumayı hedeflemektedir. Diğer taraftan sağ doğmak şartıyla mürisinin ölmesi durumunda miras payının ayrılarak bekletilmesinin ve lehine yapılan malî tasarrufların geçerli kabul edilmesinin, daha cenin döneminden itibaren çocuğun malî haklarının korunmasına matuf esaslar olduğu söylenebilir.⁵ Doğduğu günden itibaren kendisine vücut ehliyetinin tanınması ve rüşdüne erinceye kadar iş ve işlemlerinin veli/vasi tarafından çocuğun yararına ve adalet ilkesine uygun olmak kaydıyla yürütülmesinin şart koşulması⁶ da yine çocukların malî haklarını korumaya yönelik hukuki prensiplerdendir.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aeksi72@hotmail.com

¹ Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/359.

² Mehmet Akif Aydın, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/361.

³ Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usulü's-Serahsi*, thk. Ebu'l Vefa el-Afgani, (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 2/333-334; Aydın, “Çocuk”, 8/361.

⁴ İslâm hukukunda düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken malî tazminata “gurre” denir. Serahsî, *el-Mebcut* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1993), 26/87.

⁵ Serahsî, *Usulü*, 2/333.

⁶ Bk. Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud Kâsânî, *Bedâ'ü's- sanâi' fi tertibi's-Şerai'* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 2/241.

İslâm miras hukukunda bazı istisnalar hariç olmak üzere kız olsun erkek olsun mûrisin çocukları her durum ve şartta mirastan pay alma hakkına sahiptirler.⁷ Diğer mirasçılarla beraber bulduklarında alacakları paylar değişiklik arzetsede de hiçbir şekilde sakıt olmaları mümkün değildir.⁸ Hatta kötü niyetle olmasa bile mûris bir başkasına vasiyet edecek olsa malının 2/3 bunun dışında tutulmak suretiyle genelde varislerin özelde de çocukların mirastaki payları koruma altına alınmıştır.⁹

Bu çalışmada çocukların mal varlığı hakları miras hukuku bağlamında ele alınarak toplumun en savunmasız kesimini oluşturan çocukların bu haklarını korumaya yönelik hukuki düzenlemeler dikkatlere sunulacaktır. Bunun için başta ilgili ayet ve hadisler olmak üzere konuyla ilgili klasik ve modern dönem çalışmalarından istifade edilecektir.

1. Genel Anlamda Çocukların Hakları ve Bu Hakları Korumaya Yönelik Hükümler

Çocuk hakları, toplumun en zayıf ve güçsüz halkasını oluşturan çocukların özel durumlarını dikkate alan bir kavramdır. Bu kavram, güçlülerin güçsüzlere, yetişkinlerin yetişmekte olanlara karşı yükümlülükleri ile güçsüzlerin ve yetişmekte olanların yetişkinler üzerindeki haklarını kapsar.¹⁰ Burada söz konusu haklardan sadece konumuzla alakalı olanla haklara kısaca değinilecektir.

İnsanoğlu, sadece insan olması hasebiyle hakların bir kısmına daha ana rahmine düştüğü andan itibaren sahip olur. Bunun yanı sıra sağ doğmak şartıyla sahip olduğu bütün haklar, henüz buluşa ermemiş insan olarak tanımlanan çocuklar için de aynen geçerlidir ve hukuk çerçevesinde koruma altına alınmıştır. İnsan olmaktan kaynaklanan bu haklara yönelik her türlü saldırı yasaklanmış ve saldırının failleri için de çeşitli müeyyideler ön görülmüştür. Zira daha ilk dönem usul eserlerinde ehliyet konusu incelenirken ilgili âyetlerde geçen emanet¹¹, zimmet¹² ve ahid¹³ kavramlarından hareketle masuniyet (dokunulmazlık, suçsuzluk karînesi), hürriyet ve mülkiyet hakları insana doğuştan tanınan haklar arasında zikredilir.¹⁴

Bu esaslara binaen başta hayat hakkı olmak üzere insanların bütün şahsiyet hakları bizzat Şari' tarafından kesin ifadelerle koruma altına alınmıştır. Dolayısıyla bu haklara yönelik işlenecek haksız fiiller başta Allah'ın emrine muhalefet olacağından hukuka aykırı

⁷ Bk. en-Nisâ 4/11.

⁸ Abdüsselam Arı, *İslâm Miras Hukuku* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 26-27.

⁹ İbn Mâce, "Vasâyâ", 5.

¹⁰ Dünyaya gelen her çocuğun ebeveyni üzerindeki hakları için bk. Ayhan Hıra, "Karslızâde Mehmed Cemaleddin'in Me'debetü'l-Hıtan Adlı Eserinin İslâm Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Kars Âlimleri Sempozyumu Tam Bildiriler Kitabı*, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2018), 78-79.

¹¹ Bk. el-Ahzâb 33/72.

¹² Bk. et-Tevbe 9/10;

¹³ Bk. el-İsrâ 17/34.

¹⁴ Serahsî, *Usul*, 2/334.

kabul edilmiştir.¹⁵ İnsanın yaşaması ve yaşatılması temel gayelerden biri olarak benimsenmiştir. Bir insanın haksız yere öldürülmesinin, bütün insanların öldürülmesiyle eş değer tutulması, katile verilecek cezanın ağırlığını daha da artırmaktadır. Kur'ân'da "Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın..."¹⁶ buyrulurken hayat hakkına yapılacak tecavüzler yasaklanmıştır. Bu yasağı çiğneyenler, "Büyük günah işlemiş olmak"¹⁷, "Ebedi olarak cehennemde kalmak"¹⁸ gibi uhrevî; "kısas"¹⁹, "diyet, keffaret"²⁰, "ta'zir"²¹ ve "mirastan mahrumiyet"²² gibi dünyevi müeyyideler ile cezalandırılmışlardır. Görüldüğü gibi İslâm'da insan hayatına büyük önem verilmiş, onun korunması ve kollanması için maddi ve manevi bütün tedbirler alınmıştır.

Çocuğun sahip olduğu bir diğer hak da nesep hakkıdır. Nesep, aile fertlerini birbirine bağlayan ve dolayısıyla aileyi kuran en önemli bağıdır. Bu bağ sayesinde akrabalık ilişkileri ve buna bağlı olarak miras ve nafaka gibi karşılıklı hak ve ödevler vücut bulur. Bu nedenle İslâm hukuku neslin (nesebin)²³ muhafazasını dinin korunmasını hedeflediği zarurî maslahatlardan biri olarak kabul etmiştir. Evliliğin teşvik edilmesi, zinanın haram kılınması, iddetin teşri kılınması, evlat edinmenin ve nesebin öz babadan başkasına nispet edilmesinin yasaklanması²⁴ ve soyların karışmasına yol açacak düzenlemelere cevaz verilmemesi neslin insana yaraşır biçimde korunabilmesi için alınan önlemlerin başında gelir.²⁵

Çocuğun ebeveyn üzerindeki haklarından biri de maddi ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Fıkıhta nafaka olarak isimlendirilen bu hak çocuğun mesken, gıda, sağlık, eğitim ve giyim gibi temel ihtiyaçlarını içerir. Baba yok ise veya bu sorumluluğu yerine getirmekten aciz durumda ise, verasetteki sıraya göre gücü yeten bir diğer akraba nafakadan sorumlu tutulur. Diğer taraftan malî haklar bakımından düşünüldüğünde anne-babanın çocuklara

¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstalahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ts.), 3/145; Abdülkadir Udeh, *et-Teşriü'l-Cinaiyyü'l-İslâmî: Mukarenen li-kanuni'l-vaz'i* (Beyrut: Darü'l-Kâtibi'l-Arabî, ts.), 1/206.

¹⁶ el-İsrâ 17/33.

¹⁷ Bk. Buharî, "Hudud", 44; Tirmizî, "Tefsirü's-Süre", 4; Nesaî, "Tahrim", 3.

¹⁸ Bk. en-Nisâ 4/93.

¹⁹ Bk. el-Bakara 2/178; el-Mâide 5/45.

²⁰ Bk. en-Nisâ 4/92.

²¹ Udeh, *et-Teşriü'l-Cinai*, 2/260-261.

²² Udeh, *et-Teşriü'l-Cinai*, 1/632.

²³ Bazı âlimler "neslin korunması" yerine "nesebin korunması" tabirini kullanmışlardır. Geniş bilgi için bk. Ali Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü's-Şeria* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 176.

²⁴ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucühi't-te'vil*, thk. ve talik ve dirase Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz; şarik fi tahkik Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), 5/49-50.

²⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, "Nesep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/573; İbrahim Yılmaz, "İslâm Aile Hukukunda Nesebin (Soybağının) Reddi", *Marife* (Bahar 2014), 32.

bağışta bulunurken birisini diğerlerine üstün tutmasının hükmü ile ilgili görüşlerin²⁶ temelinde şu hadis vardır: Sahabeden Beşir b. Sa'd, oğlu Numan'a bir (arsa veya köle) hibede bulunmak istediğinde eşi Hz. Peygamber'i buna şahit tutmasını ister. Beşir bunun için Rasul-i Ekrem'e gelir ve olayı anlatır. Rasulullah Beşir'e, "Öteki çocuklarına da bir şey bağışladın mı?" diye sorar. Hayır, cevabını alınca da şöyle buyurur: "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın."²⁷ Buna göre sevgi ve kaynaşmayı sağlayıp kin ve nefreti gidermeyi amaçlayan bağış, çocuklar arasında birisi diğerine üstün tutularak yapıldığında sevgi ve kaynaşmayı ortadan kaldırıp, kin ve nefreti ortaya çıkarıyorsa bu bağış amacından sapmış ve maksadını gerçekleştirmekten uzak hale gelmiş demektir.²⁸ Bu hassas noktaya dikkat çeken Hz. Peygamber: "Bir öpücükle bile olsa çocuklarınız arasında ayrımcılık yapmayın."²⁹ buyurmuştur.

2. Çocuğun Miras Hakkının Korunması

Kök, temel; birinin diğerinden devraldığı eski durum, bakiye anlamındaki "irs" kökünden türeyen miras, ölen bir kimsenin mal varlığının varislere dağılımını düzenleyen kurallar bütünüdür ifade eder. Klasik fıkıh literatüründe mirasla ilgili hükümler genellikle "ferâiz" başlığı altında işlenmektedir.³⁰

Ferâiz ilminin ana hatları Kur'ân-ı Kerîm'de³¹ ve Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında³² belirlenmiştir. Bu yüzden naklî bir karakter taşıyan İslâm miras hukuku kendine özgü bir anlayış ve usule sahiptir. Konumuzla doğrudan alakalı olan belli başlı hükümler şöylece özetlenebilir:

Tevarüse mani olan din farkı ve öldürme fiili gibi bir engelin bulunmaması durumunda mûrisin (miras bırakan) vefatı sırasında ona kan hısımlığı, evlilik ve velâ gibi sebeplerle bağlı olup da hayatta olanlar mirasçı olurlar. Bazı hukuk sistemlerinde olduğu gibi evlatlık bir tevarüs sebebi sayılmamıştır.

Terikeden hisseleri oranında öncelikle Kitab, Sünnet ve icmâ ile payları belirtilmiş olanlar (ashâbü'l-ferâiz), hisselerini aldıktan sonra artan malı "asabe" grubuna dâhil olan varisler alır. Bir diğer husus da mûrisin terike üzerindeki tasarruflarının üçte birle

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. İmam Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-mevdud bi-ahkâmî'l-mevlud*, thk. Fevz Ahmed Zemerli (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1997), 191-193.

²⁷ Buhari, "Hibe", 12, 13; Müslim, "Hibat", 13.

²⁸ Saffet Köse, İslâm Hukukuna Göre Anne-Babanın Bağış (Hibe) Konusunda Çocukları Arasında Yaptığı Ayrımcılık, *Mehir S 4* (1999), 18.

²⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk es-San'ani, *el-Musannef*, nşr. Habiburrahman el-A'zainî (Beyrut: y.y., 1390-92/1970-72), 9/99-100, nr. 16501.

³⁰ Bk. Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mavsili, *el-İhtiyar li Ta'îli'l-Muhtar* (İstanbul: Pamuk Yayınları, ts.), 590; Hamza Aktan, "Miras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/143.

³¹ Bk. el-Enfâl 8/75; el-Ahzâb, 33/6; en-Nisâ 4/7, 8, 11, 12 ve 176.

³² Bk. Buhârî, "Ferâiz", 5, 7, 9, 10; Müslim, "Ferâiz", 2-4; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 5, 7.

sınırlandırarak en yakın mirasçıdan en uzak mirasçıya kadar her dereceden mirasçının üçte iki oranında hisselerinin mahfuz tutulmasıdır.

Varislerin payları, genel olarak ‐aile içindeki hak ve sorumluluklar‐ ile ‐yakından uzağa ilkesi‐ dikkate alınarak belirlenmiştir. Nimet-külfet dengesinin gözetildiği bu duruma göre evlatlar, öz ve baba bir kardeşler arasında erkeklerin hissesi, kadınların hissesinin iki katı olarak belirlenmiştir.

Miras hukukunda en dikkat çekici hususlardan biri de başta anne, baba ve eş olmak üzere çocuklar (oğul ve kız) başkalarıyla birlikte bulunmaları durumuna göre paylarında farklılık olsa da hiçbir zaman mirastan mahrum olmamalarıdır. Bütün bunlardan sonra çocukların miras hukukundaki yerine biraz daha yakından bakabiliriz.

2. 1. Cenin Döneminde Miras Hakkının Korunması

Çocuklar, miras hakkını da kapsayan malî hakların bir kısmına ana rahmine düştüğü andan itibaren sahip olur. Zira İslâm Hukuku'na göre ‐haklara ve borçlara ehil olan varlık‐ anlamındaki şahsın varlığının başlangıcı olarak ana rahmine düşme anı kabul edilir.

Cenin doğuncaya kadar varlığı annenin varlığına bağlı olsa da cenin olarak teşekkül anından itibaren ayrı bir varlık kabul edildiğinden kendisine eksik bir kişilik ve eksik bir vücûb (hak) ehliyeti tanınmış, doğum zamanına kadar zayı olması muhtemel birtakım hakların onun için saklı tutulması kabul edilmiştir. Bu kuralın sonucu olarak ceninin varis olabileceği bir kimse öldüğü takdirde ona düşmesi gereken en büyük pay ayrılıp onun adına muhafaza edilir. Ayrıca kendisine bir vasiyet yapıldığında vasiyet edilen şey onun mülkünde sabit olur.³³

Ceninin anne babasıyla nesebinin sübutuna bağlı olarak onlar vasıtasıyla diğer yakınlarıyla akrabalık ilişkisi doğar. Anne baba da dâhil bu yakınlarından biri öldüğünde onlara mirasçı olur. Bunun için iki önemli şartın sağlanması gerekir. Birincisi mûrisin ölümü esnasında ceninin anne karnında olmasıdır. Bir diğer ifadeyle mûris ölmeden kadın hamile kalmış olmalıdır. Anne karnında var olduğu kabul edilen ceninin hukuken sağ olduğu takdir edilir. Bir diğer şart ise ceninin doğum anında canlı olmasıdır. Bir ceninin doğum anında hayatta olduğu, bağırması, aksırması, ağlaması, bir uzvunu kımlıdatması, nefes alıp vermesi gibi hayat emarelerinin birisiyle anlaşılır.³⁴ Doğum anında ceninin hayatta olduğuna dair ebenin şahitliği konusunda ise ihtilaf vardır. Ebu Hanife'ye göre miras hükümleri bakımından çocuğun canlılık emareleri göstermiş olması (istihlâl) tek başına ebe kadının şahitliği ile sabit olmaz. Çünkü çocuğun hayat bulmuş olması Hanefilere göre gayb bilgisidir. Ancak bu, çocuğun ses çıkarması veya hareket

³³ Serahsî, *Usul*, 2/333; Selman Eroğlu, *İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta Çocuk Hakları* (Diyarbakır: İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2011), 82.

³⁴ Bk. Muhammed İbn Mahmud el-Üsrûşenî, *Ahkamu's-sığar*, trc. İbrahim Canan, (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984), 429; Hilal Özey, *İslâm Hukukunda Cenin* (İstanbul: Cihan Yayınları, 2018), 100-103.

etmesi ile zahir olur. O hâlde canlı doğmuş olması bizim hakkımızda bu emarelere izafe edilir. Miras hükmü de canlı doğmuş olmasına bina edilir. Bu ise ebe kadının şahitliği ile sabit olmaz. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre doğan çocuğun canlılık belirtisi göstermesi genellikle istihlâle izafe edilir. Ancak ebe kadının şahitliği ile de canlılık sabit olur. Bundan dolayı böyle bir çocuk sağ doğduktan sonra hemen ölürse hem cenaze namazı kılınır hem de kendisine miras hükümleri uygulanır.³⁵ Eğer cenin normal yolla değil de dışarıdan bir müdahale ile dünyaya gelirse sağ olup olmamasına bakılmaksızın varis olur. Mesela hamile bir kadının dövülmesiyle ölü olarak düşen cenin varis kabul edilir. Çünkü böyle bir durumda kadına vuran canlı bir cenine karşı işlenen cinayetin diyeti olarak gurre ödeyecektir. Dolayısıyla gurre bakımından sağ muamelesi gören çocuğa miras hukuku bakımından da sağ doğmuş hükmü uygulanır.³⁶

Ceninın kız veya erkek olduğu bilinirse cinsiyetine göre eğer cinsiyeti bilinmezse cenin için en avantajlı durum esas alınarak miras paylaşılır ve onun payı doğuma kadar bekletilir. Sağ doğarsa kendi payına hak kazanır. Fazla pay ayrılmışsa artan kısım, ölü doğmuşsa ayrılan payın tamamı diğer mirasçılara intikal ettirilir. Ceninden başka mirasçı yoksa veya mirasçılar ceninin doğumu ile pay alamayacak duruma düşüyorsa paylaşırma ceninin doğumuna kadar bekletilir. İkiz veya üçüz doğum nadiren vuku bulduğu için önceden buna göre hesap yapılmaz. Ancak böyle bir durumda terike buna göre yeniden taksim edilerek mirasçılara fazladan ödenen kısım geri alınır.³⁷

Bütün bu düzenlemelerden, İslâm miras hukukunda ceninle ilgili bütün ihtimaller göz önünde bulundurularak daima çocuğun lehine olacak şekilde hükümlere yer verildiği anlaşılmaktadır. Hatta çocuğun cinsiyeti, akrabalık bakımından yakınlığı ve çoklu doğmaları gibi durumlarda daima en çok alınabilecek hisse mahfuz tutulmak suretiyle çocuğun lehine yani onun malî haklarını garanti altına almaya yönelik düzenlemelere yer verilmiştir.

TMK'nın 643/1. maddesine göre, "miras bırakanın ölümü anında mirasçı olabilecek bir cenin var ise doğuma kadar mirasın paylaşılması ertelenir."³⁸ denilerek İslâm miras hukukuna benzer bir düzenlemeye yer verilmiştir.

2. 2. Varis Olarak Çocuğun Miras Hakkının Korunması

Cahiliye hukukuna göre miras, biri nesep diğeri de sebep olmak üzere iki şekilde intikal edebiliyordu. Miras intikalinde "sebep", hilf ve anlaşma (vela/muvalat) ile tebennî

³⁵ Serahsî, *Usul*, 2/330.

³⁶ Bilmen, *İstilahât*, 5/359-360; Ayrıca bk. Orhan Çeker, "Çocuk Düşürme", *Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/364.

³⁷ Bilmen, *İstilahât*, 5/361-362; Mustafa Uzunpostalcı, "Cenin", *Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/369; Ayrıca konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Özay, *İslâm hukukunda Canin*, 104-110.

³⁸ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf> (erişim 11 Aralık 2020).

olmak üzere iki esastan oluşmaktaydı.³⁹ İslâm hukuku bu cahiliye âdetinden hilf ve evlat edinmeyi miras sebebi olmaktan çıkararak miras intikalini; kan hısımlığı, nikâh ve velâ (anlaşma) olmak üzere üç temel sebebe bağlamıştır. Kan hısımlığı mirasın intikalinde, ölen kişinin üst ve alt soy bağı ile bağlı olduğu nesep bağına dayalı akrabalıktır. “... Allah’ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur...”⁴⁰ ayetindeki tertibe uyarak önce ashabü’l-ferâizden olanlar daha sonra asabe olanlar mirastan payını alır. Bunların olmadığı durumlarda miras zevi’l-erhama intikal eder. Sayılan gruplardan mirasçısı olmayanların malını velâ anlaşması yapılanlar miras olarak almaya hak kazanırlar.⁴¹

Velâ antlaşması yapanlar hariç tutulursa akrabalık bağına (nesep) dayalı kanuni mirasçılığı kabul eden İslâm hukukunda, mûrisin varislerini mirastan mahrum etmemesi için bazı tedbirlere yer verilmiştir. Bu tedbirlerin başında ise doğrudan bir çözüm olarak mûrisin varislerini mirastan mahrum etme hakkının olmaması, varislerin de mirası reddetme yani mirasın hukuken sübutuna mâni olma hakkının bulunmamasıdır.

Mirasın taksim ve intikali dînî ve hukûkî birtakım kurallara bağlanarak anne, baba, eş, kız ve erkek çocukların mirastan alacakları paylar naslarla tespit edilmiştir.

*“Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından, erkeklere hisse vardır. Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da hisse vardır. Bunlar, az veya çok, belirli bir hissedir.”*⁴²

*“Allah çocuklarınız hakkında, erkeğe iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder. Eğer kadınlar ikinin üstünde ise, bırakılanın üçte ikisi onlarındır; şayet bir ise yarısı onundur. Ana babadan her birine, ölenin çocuğu varsa yaptığı vasiyetten veya borcundan arta kalanın altıda biri, çocuğu yoksa anası babası ona varis olur, anasına üçte bir düşer. Kardeşleri varsa, altıda biri annesindedir; babalarınız ve oğullarınızdan menfaatçe hangisinin size daha yakın olduğunu siz bilmezsiniz. Bunlar Allah tarafından tesbit edilmiştir. Doğrusu Allah bilendir, Hâkim olandır.”*⁴³

“Kadınlarınızın çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir, çocukları varsa, bıraktıklarının ettikleri vasiyetten veya borçtan arta kalanın dörtte biri sizindir. Sizin çocuğunuz yoksa ettiğiniz vasiyet veya borç çıktıktan sonra bıraktıklarınızın dörtte biri karılarınızındır; çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadına kelale yollu (çocuğu ve babası olmadığı halde) varis olunuyor ve bunların ana-bir erkek veya bir kız kardeşi bulunuyorsa, her birine edilen vasiyetten veya borçtan

³⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavî, (Beirut: Dâru İhyâ’it-Türâsî’l-Arabi, 1985), 3/2-3.

⁴⁰ el-Enfâl 8/75.

⁴¹ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/3-6; Serahsî, *Mebcut*, 29/138.

⁴² en-Nisâ 4/7.

⁴³ en-Nisâ 4/11.

arta kalanın altıda biri düşer; ikiden çoksalarsa, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar. Bunlar Allah tarafından tavsiye edilmiştir. Allah bilendir. Halim'dir."⁴⁴

Buna göre, aldıkları paylar konumuz açısından önem arz etmediği için, buldukları konum bakımından değişen paylara değinmeksizin sadece çocukların mirasçılık durumlarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:⁴⁵

1. Ashab-ı feraiz içinde bulunan çocuklar: Ana bir kardeşler, kız, oğlun kızı, ana baba bir kız kardeşler ve baba bir kız kardeş.

2. Asabe içinde bulunan çocuklar:

a. Binefsihi asabe olan çocuklar: Furu (oğullar, oğlun oğlu...), aslın furuu (baba tarafından erkek kardeşler ve bunların erkek çocukları), dedenin furuu (amcalar ve erkek çocukları).

b. Bigayrihi asabe olan çocuklar: Oğul ile beraber kızlar, oğlun oğlunun ... oğlu ile beraber oğul kızları, ana-baba bir erkek kardeşlerle beraber ana-baba bir kız kardeşler ve baba bir erkek kardeşlerle baba bir kız kardeşler.

c. Asabe maal gayr olan çocuklar: Ölenin kızı veya oğlun kızı ile beraber bulunan öz kız kardeşler.

Adalet ve hakkaniyeti esas alan İslâm miras hukukunda, kız olsun erkek olsun çocukların mirastaki payları ile ilgili bütün ayrıntılar ortaya konulmuştur. Mûris ile varisler arasındaki cihet, kurbiyet ve dereceye göre belirlenen paylarda temel kriter, İslâm'ın öngörmüş olduğu aile ve toplum düzeninde kadın ve erkeğin üstlenmiş olduğu roller ve ekonomik sorumluluklar ile ihtiyaç ilkesi ve nimet-külfet dengesi olmuştur. Denge prensibi çerçevesinde genelde bütün varislerin ve bunlar içerisinde çocukların alacakları paylar tespit edilerek hem malî hakları koruma altına alınmış hem de miras yoluyla haksız kazanç sağlamalarının önüne geçilmiştir.

2. 3. Dede Yetimi Olan Çocuğun Miras Hakkının Korunması

Dede yetimi, ölenin erkek çocuklarıyla birlikte kendisinden önce ölmüş diğer çocuklarının oğlunu veya kızını yani ölenin torununu ifade için kullanılır. Bu durumun ortaya çıkmasının sebebi, miras paylaşımında esas alınan "kurb-i derece (yakınlık derecesi)" ve "yakın uzağı hacbeder (engeller)" ilkeleridir. Örneğin iki oğlu bulunan mûrisin bir oğlu kendisinden önce ölmüşse onun çocuğu veya çocukları mirasçı olamamaktadır. Zira sağ olan amca dedelerine daha yakındır.

⁴⁴ en-Nisâ 4/12.

⁴⁵ Bütün bu sınıflarda yer alan her bir varisin bulunduğu durumlara göre aldıkları pay için bk. Ali Himmet Berki, *İslâm Hukukunda Feraiz ve İntikal*, sad. İrfan yücel (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985), 28-60; Arı, *İslâm Miras Hukuku*, 87-161.

Dede yetiminin ortaya çıkmasında etkili olan ve öteden beri en çok eleştirilen bir diğer faktör de İslâm miras hukukunda halefiyet ilkesinin yani kız veya erkek evladın olmaması durumunda çocuklarının (torunların) onların yerini alması şeklindeki uygulamanın tam olarak⁴⁶ olmamasıdır.⁴⁷ Hâlbuki Kur'ân ve sünnette halefiyeti yasaklayan bir hüküm olmadığı gibi zevi'l-erham olan mirasçılara hisse dağıtımında halefiyet kuralı işletilmektedir. Diğer taraftan "Kelamda aslanan hakikattir."⁴⁸ ve "Manayı hakiki müteazzir oldukta mecaza gidilir."⁴⁹ gibi külli kaideler açıklanırken şöyle bir örnek verilir: Bir kimse kendi evladına veya başka birinin evladına vakıfta bulunsa bakılır; eğer çocuğu varsa onlar lehine yoksa torunları lehine vakıf geçerli kılınır.⁵⁰ Dikkat edilirse hakiki anlamda evladı yok ise evlat sözcüğünün mecazi anlamına gidilerek torunlar onların yerine halef kılınmaktadır. Hatta bazı İslâm ülkelerindeki miras kanunlarında halefiyet kuralı kabul edilerek uygulanmaktadır.⁵¹

İslâm miras hukukunda genel anlamda halefiyet kuralının uygulanmaması sebebiyle dede yetimi olarak isimlendirilen çocukların mağduriyetinin önüne geçilmesi için başka çözüm yolları da gündeme getirilmiştir. Bunlardan biri de zorunlu vasiyettir. Buna göre dede, vefat etmiş evladının mirastaki payı kadar miktarı veya tüm malın üçte birini geçmeyecek bir miktarı torunları için vasiyet etmelidir. İbn Hazm, bu görüşünü "Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı."⁵² ayetine dayandırmıştır.⁵³ Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm, varislere miras dağıtılırken varis olmayan kimselere bile miras malından bir şeyler vermelerini tavsiye etmektedir.⁵⁴ Bu sebeple dede yetimlerinin miras dağıtılırken gözetilmesi Kur'ân'ın bu tavsiyesine uygun düşmektedir.⁵⁵ Böylece

⁴⁶ Bazı durumlarda uygulanabilmektedir. Örneğin hayatta başka oğlu yoksa ölenin tek kızıyla birlikte oğlunun kızı birlikte bulunurlarsa oğlun kızı 1/6. Bu durum halefiyetten ziyade miras paylaşımındaki başka kurallar (tekmilete'n-li's-sülüseyn) gereğidir. Zira ölenin iki kızı olsaydı oğlun kızı sakıt olacaktı.

⁴⁷ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "İslâm Miras Hukukunda Halefiyet, Dede Yetimi ve Vacip Vasiyet", *Dini Araştırmalar* 1/3 (Ocak-Nisan 1999), 156.

⁴⁸ Ali Himmet Berki (haz.), *Mecelle-i Ahkâmî Adliyye*, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), md. 12.

⁴⁹ Mecelle, md. 61.

⁵⁰ Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, thk. Muhammed Mutî el-Hafız (Dimaşk: Darü'l-Fikir, 1983), 78; Hocaeminefendizade Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/130.

⁵¹ Gökmenoğlu, "İslâm Miras Hukukunda Halefiyet, Dede Yetimi ve Vacip Vasiyet", 167; Alpaslan Alkış, "İslâm Miras Hukuku ile Türk Miras Hukukunun Varisler Yönüyle Karşılaştırılması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 63-64.

⁵² el-Bakara 2/180.

⁵³ Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri İbn Hazm, *el-Muhalla*, thk. Muhammed Münir ed-Dimaşkî (Dimaşk: İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, h. 1352), 9/314.

⁵⁴ en-Nisâ 4/8.

⁵⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı/Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı (DİB), <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/907/dede-yetimi--babasi-dedesinden-once-vefat-eden-cocuk--dedesinin-olumu-uzerine-ona-mirasci-olur-mu-?enc=QisAbR4bAkZg1HlImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d> (erişim 12 Aralık 2020).

çocukların, mûrisinden önce ölen babaları dolayısıyla yaşayacakları hak mahrumiyetinin ve mağduriyetin önüne de geçilmiş olunacaktır.

Türk Medeni Kanunu'nun 495/3. maddesinde "Miras bırakandan önce ölmüş olan çocukların yerini, her derecede halefiyet yoluyla kendi altsoyları alır." denilerek sorunun halefiyet yoluyla çözümü sağlanmıştır.

2. 4. Mefkud Olan Çocuğun Miras Hakkının Korunması

Nerede olduğu ve yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen kişiye mefkud denir. İstishab-ı hal ilkesi gereği mefkud, kayıp olduğu andan itibaren kendisi için mevcut olan hakları bakımından başkalarına nispetle hayatta olduğu kabul edilir. Dolayısıyla malı vârislere intikal etmez ve ölümüne hükmedilinceye kadar bu hal üzerine devam eder.⁵⁶

Kazanılacak haklar bakımından ölü sayılan mefkud kayb olduğu tarihten sonra başkasına vâris olamaz. Çünkü kişi ancak mûrisi öldüğü esnada hayatta olmak şartıyla varis olabilir. Ancak öldüğü de kesin olarak bilinmediğinden mefkudun sağ olması halinde alacak olduğu miras payı ayrılarak ölümüne hükmedilinceye kadar veya sağ olarak çıkıp gelinceye kadar bekletilir. Eğer sağ olarak çıkar gelirse veya yaşadığı anlaşılırsa ayrılan pay kendisine teslim edilir. Ancak mûrisinden önce öldüğü tespit edilir veya mahkeme ölümüne hükmederse mirasın paylaştırıldığı andan itibaren ölü kabul edilerek miras diğer varisler arasında mefkud olan kişi yokmuş gibi paylaşılır.⁵⁷

Ölüm kararının verilmiş zamanı konusunda ihtilaf olmakla birlikte, bu karar verilmeye kadar mefkudun, malvarlığı açısından hayatta sayılacağı ve mallarının, karısı dâhil olmak üzere mirasçıları arasında taksim edilmeyeceği hükmü, mefkudun mâli haklarının korunması bakımından dikkat çekicidir.⁵⁸ Ayrıca varis olarak alacağı payın ayrılarak bekletilmesinin de yine mefkudun haklarını muhafazaya yönelik bir tedbir olduğu söylenebilir. Mefkudun, her yönüyle korumaya muhtaç bir çocuk olması durumunda ise tedbir niteliğindeki bu hükümler bir kat daha önem arz etmektedir.

Türk Hukuku'nda kaybolan kişinin yakınlarının talebi doğrultusunda mahkeme ölüme değil gaipliğe karar verir. TMK'nın 32. Maddesinde bu durum şöyle düzenlenmiştir:

"Ölüm tehlikesi içinde kaybolan veya kendisinden uzun zamandan beri haber alınamayan bir kimsenin ölümü hakkında kuvvetli olasılık varsa, hakları bu ölüme bağlı olanların başvurusu üzerine mahkeme bu kişinin gaipliğine karar verebilir."

Hakkında gaiplik kararı verilen kişinin mirasıyla ilgili ise aynı kanunun 584. maddesinde şöyle bir düzenleme yer almaktadır.

⁵⁶ Serahsî, *Mebcut*, 9/34; Bilmen, *Istilahât*, 7/210.

⁵⁷ Serahsî, *Mebcut*, 9/34-35; Bilmen, *Istilahât*, 7/210.

⁵⁸ Abdülkerim Ünalın, "İslâm Hukukunda Gaibin/Mefkûdun Evlilik ve Miras Durumu (Mukayeseli Olarak)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 136.

“Hakkında gaiplik kararı verilmiş bir kimsenin mirasçıları veya mirasında hak sahibi olan kişiler, tereke malları kendilerine teslim edilmeden önce bu malları ileride ortaya çıkabilecek üstün hak sahiplerine veya gaibin kendisine geri vereceklerine ilişkin güvence göstermek zorundadırlar. Bu güvence, ölüm tehlikesi içinde kaybolma durumunda beş yıl, uzun zamandan beri haber alınamama durumunda on beş yıl ve herhâlde en çok gaibin yüz yaşına varmasına kadar geçecek süre için gösterilir. Beş yıl, tereke mallarının tesliminden; on beş yıl, son haber tarihinden başlayarak hesaplanır.”

Söz konusu düzenlemelerle hem gaibin hem de yakınlarının haklarının korunması hedeflendiği anlaşılmaktadır. Hatta teminat istenmek suretiyle gaibin hakları güvence altına alınmıştır.

2. 5. Lakîtin Mirası

Bakımını sağlamaktan aciz kalma veya zina töhmetinden kaçınma gibi sebeplerle bir yerde bırakılmış veya kaybolmuş fakat anne babası veya birinin kölesi olduğu bilinmeyen kimsesiz çocuğa lakît denir.⁵⁹ Yetim ve kimsesiz çocuklarda olduğu gibi lakîtin velisi, “*Velisi olmayanın velisi sultandır.*”⁶⁰ hadisi gereği devlet başkanıdır. Bu nedenle çocuğu korumak, eğitmek, nafakasını temin etmek ve varsa malından tasarrufta bulunma devlet başkanının yetkilendirdiği hâkime aittir. Aynı şekilde tazminat gerektiren bir suç işlediğinde devlet başkanı adına beytülmal sorumlu olur. Diğer taraftan “Nimet külfete göredir.”⁶¹ ve “Bir şeyin nef’i damanı mukabelesindedir.”⁶² kaideleri gereği çocuk aleyhine bir suç işlendiğinde diyete, öldüğünde de mirasına beytülmal sahip olur.⁶³

Bulutlu çocuğun nesebi meçhul olduğu için imkânlar dâhilinde nesebini tespit etme gerekir. Bu nedenle birisi, buluntu çocuğun nesebini kendisine isnat etse makul yaş farkı olmaması gibi bir mâni de yoksa lakîtin nesebi o kimseden sabit olur. Malikiler dışında diğer üç mezhep bu konuda hem fikirdir.⁶⁴ Özellikle Hanefiler, çocuğun bir nesebe ve korunmaya ihtiyacından dolayı bulan kişinin onu kendisine nispet etmesini istihsanen caiz görürler. Burada istihsanın dayanağının (vechül istihsan) çocuğun maslahatı olması⁶⁵ konumuz açısından dikkat çekicidir. Zira lakîti bulup onun üzerinde

⁵⁹ Serahsî, *Mebcut*, 10/209; Saffet Köse, “Lakît”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 17/68; Abdülmuttalib Abdürrezzak Hemedan, *Ahkâmü'l-lakîti fi'l-fıkhî'l-İslâmî* (İskenderiye: Dâru'l-Cemaati'l-Cedide, 2006), 23.

⁶⁰ Tirmizî, “Nikâh”, 15; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19; İbn Mâce, “Nikâh”, 15.

⁶¹ Mecelle, md. 88.

⁶² Mecelle, md. 87.

⁶³ Serahsî, *Mebcut*, 10/210; Kâsânî, *Bedâi'*, 6/198.

⁶⁴ Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Esna'l-metalib şerhu Ravzi't-talib* (b.y.: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.), 3/149; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 6/123; Üsrüşeni, *Ahkâmü's-sığar*, 342; Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk* (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1990), 197.

⁶⁵ Serahsî, *Mebcut*, 10/211-212; Kâsânî, *Bedâi'*, 6/199; Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'l-lakîti* (Bağdat: Matbaatü Selman el-Azamî, 1968), 17.

nesep iddiasında bulunan kişinin iddiası kabul edilince gerçek nesep tahakkuk etmiş ve çocuk da iddia sahibinin gerçek çocuğu olmuş olur. Bir diğer ifadeyle böyle bir durumda yeni bir nesep inşası değil nesebin ispatı söz konusudur. Lakîtin nesebinin tespitinde ve tashihinde de asıl amaç çocuğun menfaati ve maslahatıdır.⁶⁶

2. 6. Evlilik Dışı İlişki Sonucu Dünyaya Gelen Çocukların Miras Hakları

Fıkıh literatüründe kadının nikâhsız olarak veya nikâh şüphesi olmaksızın (evlilik dışı) dünyaya getirdiği çocuğa veled-i zina denir. Bilindiği üzere çocuğun nesebinin sabit olması ve buna bağlı olarak mirasçı olabilmesi, taraflar arasında geçerli bir nikâh akdinin varlığına veya nikâh şüphesine dayalı bir ilişkiye bağlıdır. Hal böyle olunca evlilik dışı olarak dünyaya gelen çocukların nesebi anne bakımından sabit olur ve anne öldüğünde de ona varis olurlar. Ancak çocuğun babası bilinse dahi, zina mahsulü oluşu babasına nispet edilmesine engel kabul edilmiştir. Dolayısıyla babasıyla arasında tevarüs de söz konusu olmaz. Diğer taraftan karısının dünyaya getirdiği çocuğun kendi çocuğu olmadığını öne süren koca, bu iddiasını doğrulayacak delili yoksa karısını dolaylı olarak zina suçu ile itham etmiş olur. Nûr suresinin 4-9. ayetlerinde belirtildiği üzere karı koca arasında lanetleşme gerçekleştikten sonra hâkim nikâh akdini fesheder. Bu durumda tıpkı veled-i zinada olduğu gibi çocuğun nesebi ana tarafından sabit, fakat baba tarafından meçhul kabul edilir. Veled-i mülaane denilen bu çocukların annesine mirasçı olacağına, fakat annesiyle lanetleşme (lian) yapan kişiye babalık iddiasıyla mirasçı olamayacağına görüş birliği vardır. Çünkü nesebin sübutu bir nimettir. İslâm şeriatının suç saydığı zina fiili, nesep gibi bir nimet ve mirasçılık için sebep görülemez.⁶⁷

Allah hakkını (kamu yararını) ihlal suçlarından sayılan zina, ahlaki değerleri tehdit ederek toplumu derinden etkilemektedir. Zina mahsulü çocuğa mirastan pay vermek bir yönüyle bu ahlaksız ve gayri meşru fiilin işlenmesine ödün vermektedir. Diğer taraftan çocuk ise “cezanın şahsiliği” ilkesine aykırı olarak başkalarının işlediği bir günahın cezası olarak mirastan mahrum kalmaktadır. İki fesatla karşı karşıya kalınan böyle durumlarda kamu yararı öne alınarak “zarar-ı ammi def için zararı has ihtiyar olunur”⁶⁸ kuralına göre hareket edilir. Dolayısıyla toplumun temeli olan aileyi temelinden sarsan zinayı engellemek için sözü geçen gayr-ı meşru fiilin meyvesi olan çocuğun babaya nispeti kabul edilmemiş ve mirastan pay alması engellenmiştir. Yani çocuğun yararı değil kamu yararı tercih edilmiştir.⁶⁹

⁶⁶ Zeydan, *Ahkâmü'l-lakît*, 21; Ziyad Ahmed Selame, *Etfalü'l-enabib beyne'l-ilm ve's-şeria* (Beyrut: Dârü'l-Beyrûk, 1996), 86-87; Ahmet Ekşi, *Şeriyeye Sicilleri Örneklüğünde İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme (Tebenni)* (İstanbul: Ensar, 2019), 97.

⁶⁷ Muhammed Ebu Zehra, *Ahkâmü't-Terikat ve'l-Mevaris* (b.y.: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1963), 228-229.

⁶⁸ Mecelle, md. 26.

⁶⁹ Adnan Koşum, “İslâm Hukukunda Evlilik Dışı İlişki Sonucu Dünyaya Gelen Çocukların Babalarına Mirasçılığı Sorunu”, *Dini Araştırmalar* 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 162.

Türk Medeni Kanunu'nda evlilik dışı doğan çocukların baba cihetinden nesebi, ya babanın tanınması (ikrarı) ya da hâkimin kararıyla tespit edilir.⁷⁰ Nesep tespitiyle beraber böyle bir çocuk evlilik içi dünyaya gelen çocuk gibi mirasçı olur. Çocuğun menfaatini ön planda tutan düzenleme şu şekildedir: “Evlilik dışında doğmuş ve soybağı, tanıma veya hâkim hükmüyle kurulmuş olanlar, baba yönünden evlilik içi hısımlar gibi mirasçı olurlar.”⁷¹

2. 7. Hünsâ Olan Çocuğun Miras Hakkının Korunması

Allah (c.c.) insanoğlunu ya erkek ya da dişi olarak yarattığını bildirmiştir.⁷² Dolayısıyla insan, fitrî olarak ya erkektir ya da kadındır. Üçüncü bir tür yaratılmamıştır.⁷³ Ancak az da olsa bu iki cinsiyetin belirleyici organ ve işaretlerini birlikte taşıyanlar, ikisine birden sahip olanlar da dünya ya gelmektedir. Tıp dilinde “hermafroditizm/intersex” olarak isimlendirilen bu kişilere, fıkıh istilâhında “hünsâ” denilmektedir. Hünsâ, doğuştan hem erkeklik hem de dişilik organına sahip bulunan veya erkek mi kadın mı olduğu tespit edilemeyen kişiyi ifade eder.⁷⁴ Bir manada fitrata aykırı, sakat, fazlalıklı veya eksiklikli doğanlar gibi kabul edilen hünsâ, insanlarda çok ender rastlanan bir yapısal bozukluktur.

Fıkıhî hükümlere muhatap olma bakımından hünsâ iki gruba ayrılır: “Hünsâ-i gayr-i müşkil”, erkeklik ve dişilik belirtilerine birlikte sahip olmakla beraber biri diğerine baskın olan, yani erkek veya kadın olduğuna kolayca hükmedilen kimsedir. Bunlar hakkında belirgin olan cinsiyetin hükümleri uygulanır. İkincisi, hangi cinsten olduğuna kolayca hükmedilemeyecek tarzda erkeklik ve dişilik organına birlikte sahip olan veya bu organlardan hiçbirini taşımayan kimse olup buna da “hünsâ-i müşkil” denilir. Hünsâ denilince genelde bu ikinci gruba giren kimseler kastedilir. Bunlara müşkil denmesinin sebebi, cinsiyetlerinin tespitindeki zorluk veya imkânsızlık nedeniyle kendilerine uygulanacak hükümleri belirlemenin de zor olmasından dolayıdır.⁷⁵

İslam hukukunda hünsâ-i müşkil ile ilgili hükümler belirlenirken o insanın kendini hangi cinsten gördüğü, saydığı, hissettiği esas alınır ve buna göre işlem yapılır.⁷⁶ Ayrıca ihtiyat prensibinden hareketle hünsâ bazen kadın bazen erkek statüsünün kapsamına alınır. Bazen de bu iki cins için belirlenen hükümlerden farklı hükümlere tabi tutulur.⁷⁷ Hünsânın mirastaki durumu da bu esaslara göre belirlenmiştir.

⁷⁰ Bk. Türk Medeni Kanunu (TMK), *Resmî Gazete* 24607 (22 Kasım 2001), Kanun No. 4721, md. 42.

⁷¹ TMK, md. 498.

⁷² Bk. en-Necm 53/45-46.

⁷³ Bilmen, *İstilahât*, 5/367.

⁷⁴ Kâsânî, *Bedâi'*, 7/483; Orhan Çeker, “Hünsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/491; Ayrıca bk. Hilal Duman, “İslam Hukukunda Hünsâ (Çift Cinsiyetliler)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/1 (2002), 302.

⁷⁵ Çeker, “Hünsâ”, 492; Duman, “İslam Hukukunda Hünsâ”, 303.

⁷⁶ Hayrettin Karaman, <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00208.htm> (erşim 26 Aralık 2020).

⁷⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, 7/485; Duman, “İslam Hukukunda Hünsâ”, 305.

Hünsâ-i müşkilin mirası hususunda Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Bevl etmesine göre miras verilir.*”⁷⁸ buyurmuştur. Fukaha bu hadisten hareketle hünsâ-i gayri müşkilin mirastaki payını, yakın olduğu cinsi esas alarak belirlemiştir.⁷⁹

Ebu Hanife’ye göre hünsâ-i müşkil erkek veya kadın olarak hangi durumda daha az pay alıyorsa kendisine o kadar pay verilir. Buna göre, hünsâ-i müşkil, murisinin vefatından sonra başka varis bulunmazsa mirasın tamamını alır. Ancak kendisiyle beraber başka varis bulunursa alabileceği en az payı alır. Yani önce erkek olduğu düşünülerek miras pay edilir. Bir de kız olduğu düşünülerek miras pay edilir. Bu iki durumdan hangisine göre daha az pay alıyorsa o kadar kendisine pay verilir. Eğer bu iki durumdan birine göre varis olamıyorsa o zaman kendisine hiç pay verilmez.⁸⁰ Örneğin ölen birisinden bir erkek bir de hünsâ varisi olsa mirasın üçte ikisini erkek, üçte birini de hünsâ alır. Ebu Hane bu konuda “şek ile yakın zail olmaz”⁸¹ prensibini esas alarak hükme varmıştır. Zira hak iktisabında ihtimalle değil kesin delille hareket edilmesi esastır.⁸²

Şâfiî mezhebinde hünsâyâ ve hünsâdan etkilenen diğer mirasçılara alacaklarının en azı verilir. Fazlası hünsânın durumu belli oluncaya ya da vârislerle hünsâ arasında anlaşma sağlanıncaya kadar bekletilir.⁸³

İmam Malik, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre; hünsâ-i müşkile, kadın olarak alacağı hissenin yarısı ile erkek olarak alacağı hissenin yarısı verilir. İki durumdan birisine göre varis oluyor, diğerine göre olmuyorsa, varis olarak alacağı hissenin yarısını alır.⁸⁴ Hanbeliler de bu görüştedir.⁸⁵

Diğer taraftan hünsâ-i müşkil, çocuk olursa kendisine alabileceği en az hisse verilmekle beraber diğer varislerden kefil alınır. Daha sonra durumu belli olurda daha fazla pay alması gerekirse diğer varislerden eksik olan pay alınıp çocuğa verilir.⁸⁶

Hünsânın mirasına dair bu görüşler incelendiğinde hem hünsânın hem de onunla beraber bulunan mirasçıların haklarının korunmasının hedeflendiği dikkat çekmektedir. Hünsânın alacağı hisse hususunda ihtiyatla yaklaşan Ebu Hanife başkalarının haklarını korumayı öncelerken aslında hünsânın da haksız kazanç edinmesinin önüne geçmek

⁷⁸ Beyhaki, “Feraiz”, 52.

⁷⁹ Bk. Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*, (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1985), 8/257. (8 cilt)

⁸⁰ Bilmen, *Istilahât*, 5/368.

⁸¹ Mecelle, md. 4.

⁸² Serahsî, *Mebcut*, 30/109; Kâsânî, *Bedâi'*, 7/484.

⁸³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri Nevevî, *Ravzatü't-talibin*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 5:41. (Tamamı 8 cilt)

⁸⁴ *el-Mevsuatü'l-fikhiyye (mv.f.)*, “İrs” md., (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuunî'l-İslâmiyye, 2004), 3/63-64. (tamamı 17-80).

⁸⁵ Kâsânî, *Bedâi'*, 7/484; Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Mahmud İbn Kudâme, *el-Muğni şerhü Muhtasari'l-Hirakî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Muhammed Abdü'l-Fettah el-Hulvi, (Riyad: Daru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 9:108-109. (tamamı 11 cilt)

⁸⁶ Bilmen, *Istilahât*, 5/371.

istemmiştir. Hanefilerden İmameyn, İmam Malik, İmam Şafii ve Ahmet b. Hanbel ise her iki ihtimali de göz önünde bulundurarak varislerin hisselerini belirleme yoluna gitmişlerdir. Öte yandan hüsnânın çocuk olması durumunda, aldığı hisse dışında, alması muhtemel hisse için diğer varislerden kefil istenmesi bu çalışmanın konusu bakımından ayrıca önem arz etmektedir.

3. Miras Hukukunda Çocuğun Haksız Kazanç Sağlamasına Engel Teşkil Eden Esaslar

İslâm miras hukukunda mûrisle arasındaki bağ dikkate alınarak çocuğun varis olarak terikeden alacağı pay tespit edilerek malî hakları korunma altına alındığı gibi hakkı olmayanı da almak suretiyle haksız kazanç sağlamanın da önüne geçilmiştir. Çalışmanın bu kısmında çocuğun malına haksız olarak katılacak malın önüne geçmek için alınan önlemler ele alınacaktır. Bu konuda vasiyetle ilgili hükümler, evlat edinmenin irs sebebi sayılmaması, miras paylaşımında nimet külfet dengesinin gözetilmesi gibi hususlar dikkat çekmektedir.

3. 1. Vasiyet

Bir kimsenin malını öldükten sonra bir şahsa veya hayır cihetine teberru yoluyla temlik etmesine vasiyet denir. İslâm Hukuku'nda vasiyet, ölenin malvarlığının üçte biriyle sınırlandırılmak suretiyle varislerin hakları koruma altına alınmıştır.⁸⁷ Diğer taraftan Resullullah'tan nakledilen "*Varise vasiyet yoktur.*"⁸⁸ hadisiyle de mûrisin, varisler arasında adaletsizliğe sebebiyet verecek tasarruflarının önüne geçilmiştir. Zira mirasçılara vasiyet yapılmasının yasaklanmasının temelinde yakın akraba arasında ayırım yapmayı engelleme, mal dağılım ve bölüşümü sebebiyle aralarında huzursuzluk meydana gelmesini önlemenin yanı sıra haksız kazancın önüne geçme düşüncesi yatmaktadır. Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de miras paylarını belirlemiş olması da⁸⁹ mirasçılar arasında ortaya çıkabilecek hoşnutsuzluğu giderme amacına yönelik olmalıdır.⁹⁰

3. 2. Evlat Edinme

İslâm hukukunda "... Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur..."⁹¹ ayetinin mucibince tevarüs (miras hükümleri) akrabalık bağı olanlarla sınırlandırılmıştır. Her ne kadar "... Yemin akdiyle mirasçı kıldıklarınızın paylarını da verin..."⁹² ayeti varislerin kapsamını genişletse de buna evlatlık dahil

⁸⁷ Bk. Mavsîlî, *el-İhtiyar*, 769.

⁸⁸ Buhârî, "*Vesâyâ*", 6; Ebu Davud, "*Vesâyâ*", 6; "*Büyu*", 88; Timüzi, "*Vesâyâ*", 5; Nesai, "*Vesâyâ*", 5; İbn Mace, "*Vesâyâ*", 6; Darimî, "*Vesâyâ*", 28.

⁸⁹ Bk. en-Nisâ 4/11, 12, 176.

⁹⁰ Köse, İslâm Hukukuna Göre Anne-Babanın Bağış (Hibe) Konusunda Çocukları Arasında Yaptığı Ayrımcılık, 18.

⁹¹ el-Enfâl 8/75.

⁹² en-Nisâ 4/33.

değildir.⁹³ Şöyle ki, ayette geçen “*yemin akdiyle*” ifadesi, İslâm’ın ilk yıllarında kardeşlik anlaşması ve hilf yapılanlar ile evlatlıklar ve hicret edenler olarak yorumlanmaktaydı. Daha sonra Enfâl suresinin 75. ayetiyle hicret edenler ile kardeşlik anlaşması yapanların mirastan pay alma hükmü, “*onları babalarına nispet ederek çağırın.*”⁹⁴ ayetiyle de evlat edinme ve dolayısıyla evlat edinenden miras alma hükmü neshedilmiştir. Velev ki evlatlığa mirastan pay verilmesini yasaklayan açık bir nas bulunmasa da evlat edinmeyi yasaklayan naslar mirastan pay almamayı da içermektedir.⁹⁵ Evlat edinmenin tevarüs sebebi sayılmamasının sebeplerinden biri varislerin hakkını korumak ve evlatlıkların haksız kazanç elde etmelerine mâni olmaktır. Zira günümüz İslâm ülkelerinde mûrislerin genel anlamda varislerini özelde kız çocuklarını tamamen veya kısmen mirastan mahrum etmek amacıyla başvurdukları yöntemlerden biri de evlat edinmektir.⁹⁶

Türk Medeni Kanunu’na göre ölenin mirasının intikal edeceği kişiler; ölenin kan hısımları, eşi, evlatlığı ve devlet olmak üzere dördtür.⁹⁷ Evlatlığın mirasla ilgili haklarını düzenleyen 500. maddeye göre “evlatlık ve evlatlığın birinci dereceden altsoyu, evlat edinene kan hısımları gibi mirasçı olur.” Bu maddeden açıkça anlaşıldığı üzere, evlatlık sadece kendisini evlat edinen kimseye mirasçı olabilecektir. Evlatlık, evlat edinenin üstsoy ve altsoy hısımlarına mirasçı olamayacaktır. İlgili maddenin devamında “evlat edinene ve hısımları, evlatlığa mirasçı olmazlar.” denilmek suretiyle evlat edinmeyi bir kimsenin mirasına konma veya mirasından pay alabilme yolu edinmenin de önüne geçilmesi hedeflenmiştir.⁹⁸

İlgili maddenin son fıkrasında ise “evlatlığın kendi ailesindeki mirasçılığı da devam eder.” denilerek evlatlığın iki halde çifte mirasçılığına kapı aralanmıştır. Bunlardan birincisi, bir çocuk varisi olduğu bir akrabası tarafından evlatlık alınması durumunda söz konusu olur. Ancak böyle durumda çocuk sadece bir hakkını kullanabilir. Bir diğeri ise evlatlığın, hısımlık kurduğu evlat edinene ile birlikte, eski ailesine de mirasçı olmasıdır. Evlatlık bu son durumda “Evlatlığın, miras ve başka haklarının zedelenmemesi, aile bağlarının devam etmesi için evlatlığın naklen geldiği aile kütüğü ile evlat edinene aile kütüğü arasında her türlü bağ kurulur. Ayrıca evlatlıkla ilgili kesinleşmiş mahkeme kararı her iki nüfus kütüğüne işlenir.”⁹⁹ hükmü gereğince iki hakkını da her hâlükârda kullanarak iki tarafa da mirasçı olur.

⁹³ Ebü’l-Mehasin Yusuf b. Musa Hanefî, *el-Mu’tasar mine’l-muhtasar min Müşkili’l-Asar* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, ts.), 2/294-295.

⁹⁴ el-Ahzâb 33/5.

⁹⁵ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Ekşi, *Evlat Edinme*, 67-71.

⁹⁶ İbrahim Yılmaz, “İslâm Hukukunda Kız Çocuğunun Miras Hakkı ve Cahiliye Döneminde Kız Çocuğunu Mirastan Mahrum Etmenin Günümüz İslâm Ülkelerindeki İz Düşümü”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* S 29 (2017), 263-264, 266.

⁹⁷ TMK, md. 495-500.

⁹⁸ Necip Kocayusufpaşaoğlu, *Miras Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987), 86.

⁹⁹ TMK, md. 314/5.

3. 3. Miras Paylaşımında Nimet-Külfet Dengesinin Gözetilmesi

Mirasın intikalinde, ölen kişinin üst ve alt soy bağı ile bağlı olduğu nesep bağına dayalı kan hısımlığı en önemli sebep kabul edilir. Cihet bakımından farklı olsa da kurbiyet bakımından aynı derecede bulunan anne ve baba (üst soy) ile kız ve erkek evladın (alt soy) aynı anda bulunması, miras paylarını etkilese bile asla birbirlerini sakıt etmeleri söz konusu değildir. Bununla birlikte İslâm miras hukukunda, İslâm'ın kabul etmiş olduğu aile ve toplum yapısının bir gereği olarak miras taksiminde prensip olarak erkek ve kız çocukları arasında "ikiye-bir" oranı benimsenmiştir. Nitekim bu husus Kur'ân'da; *"Allah size çocuklarınız hakkında erkeğe, kadının payının iki misli (mirastan pay) vermenizi emreder."*¹⁰⁰ İslâm hukukunun, erkek ve kız çocukları arasında prensip olarak getirmiş olduğu "erkek çocuğunun mirastaki payının kız çocuğunun payının iki misli olması" şeklindeki düzenleme, her ne kadar kimileri tarafından şekil açısından bir eşitsizlik olarak görülse de, İslâm'ın öngörmüş olduğu aile düzeni ve toplumsal yapı içerisinde bu düzenleme Müslüman toplumlar tarafından bir haksızlık ve adaletsizlik olarak görülmemiştir. Çünkü İslâm aile hukukunda erkek, evlendikten sonra ailenin geçimini temin etmekle yükümlü olduğu gibi evlenirken karısına mehir vermekle de yükümlüdür. Bu durumda erkek çocuğun mirastaki payının kız çocuğunun payının iki misli olmasının temel gerekçesi, İslâm'da kadına (kız çocuğuna) verilen "değer" ile ilgili değildir. Aksine, İslâm'ın öngörmüş olduğu aile ve toplum yapısında, erkeğin ve kadının üstlenmiş olduğu rol ve malî yükümlülüklerle ilgilidir.¹⁰¹

Nimet-külfet dengesi gözetilerek yapılan bu taksimatta sorumlukları oranında pay verilmek suretiyle bir taraftan erkek evladın hakları korunurken diğer taraftan kız evladın fazladan pay almasının önüne geçilmiştir.

Diğer taraftan İsviçre medeni hukukundan iktibas edilmiş olması nedeniyle Türk Medenî Kanununun kabul ettiği miras sistemi zümre (parantel) sistemidir. Bu sisteme göre ölenin fûrûu, (ölenin çocukları ve aşağı doğru tüm torunlar) birinci zümreyi¹⁰², ölenin baba ve annesi ile bunların fûrûları, (ölenin anne ve baba ile bunların fûrû olan kardeş ve kardeş çocukları ile kardeşlerin aşağı doğru tüm torunları) ikinci zümreyi¹⁰³ oluşturur.¹⁰⁴ Miras paylaşımında zümreler arasındaki sıra esas alındığından önceki zümrede mirasçı varsa sonraki zümredelikler mirasçı olamazlar. Örneğin, mûrisin çocuğu veya torunu varken, ana babasına miras düşmez.¹⁰⁵

¹⁰⁰ en-Nisâ 4/11.

¹⁰¹ Yılmaz, "İslâm Hukukunda Kız Çocuğunun Miras Hakkı", 353-355.

¹⁰² Miras bırakanın birinci derece mirasçıları, onun altsoyudur. (TMK, md. 495).

¹⁰³ Altsoyu bulunmayan miras bırakanın mirasçıları, ana ve babasıdır. Bunlar eşit olarak mirasçılardır. (TMK, md. 496).

¹⁰⁴ Zahit İmre, *Miras Hukuku* (İstanbul: Der Yayınevi, 1993), 14.

¹⁰⁵ İmre, *Miras Hukuku*, 18.

İslâm hukukunda ise cihet bakımından farklı olsa da kurbiyet bakımından aynı derecede bulunan anne ve baba (üst soy) ile kız ve erkek evladın (alt soy) aynı zümrede kabul edilir. Yani alt soyun varlığı anne babanın miras almasına engel değildir.

“... Ana babadan her birine, ölenin çocuğu varsa yaptığı vasiyetten veya borcundan arta kalanın altıda biri, çocuğu yoksa anası babası ona varis olur, anasına üçte bir düşer. Kardeşleri varsa, altıda biri annesinindir; babalarınız ve oğullarınızdan menfaatçe hangisinin size daha yakın olduğunu siz bilmezsiniz. Bunlar Allah tarafından tesbit edilmiştir. Doğrusu Allah bilendir, Hâkim olandır.”¹⁰⁶

Bu durumda baba alt soyla bağlantılı olarak şu üç duruma göre her hâlükârda mirastan pay alır.

- Mûrisin kızı veya oğlun kızı varsa baba 1/6 ve kalanı alır.
- Mûrisin oğlu veya oğlunun oğlu varsa baba sadece ashâb-ı ferâizden olarak 1/6 alır.
- Ölenin kız veya erkek altsoyu (füruu) yoksa baba sadece asabe olarak kalanı alır.

Anne ise yine alt soyla bağlantılı olarak şu üç durumdan birine göre mirastan pay alır:

- Anne; çocuk (oğul, kız, oğlun oğlu ve oğlun kızı) veya iki kardeş ile birlikte 1/6 alır.
- Birinci hâl olmamak şartı ile (ölenin alt soyu ve iki veya daha fazla kardeşi yoksa) sadece eş ve baba ile beraber bulduklarında ana kalanın 1/3'ünü (sülüsü ma yebkâ) alır.
- Birinci ve ikinci hâl yoksa (sadece babayla ya da baba, eş veya baba, eş ve tek kardeşle birlikte bulunursa) ana 1/3 alır.

Sonuç

İslâm hukuku, cihet, kurbiyet ve derece esaslarına göre varisleri gruplandırarak nimet ve külfet dengesine göre yaptığı adil paylaşım sayesinde varislerden her birinin mirastan hak ettiği payı almasını sağlamıştır. Ayrıca bu sistem sayesinde varislerin fazladan pay almasının da önüne geçilmiştir. Böylece genelde bütün varislerin bunun içinde çocukların mirastaki hakları iki yönlü olarak koruma altına alınmıştır.

Kaynakça

- Aktan, Hamza. “Miras”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizade. *Dürrü'l-hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. İstanbul. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Alkış, Alpaslan. “İslâm Miras Hukuku ile Türk Miras Hukukunun Varisler Yönüyle Karşılaştırılması”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 60-79.

¹⁰⁶ en-Nisâ 4/11.

- Arı, Abdüsselam. *İslâm Miras Hukuku*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Aydın, Mehmet Akif. "Çocuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Berki, Ali Himmet (haz.). *Mecelle-i Ahkâmi Adliyye*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.
- . *İslâm Hukukunda Feraiz ve İntikal*. sad. İrfan yücel. Ankara: Diyanet İşleri başkanlığı Yayınları, 1985.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstalahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ts.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1985.
- Çeker, Orhan. "Çocuk Düşürme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- . "Hüsnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/491-492. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- . *İslâm Hukukunda Çocuk*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1990.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı/Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. Erişim 12 Aralık 2020. <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/907/dede-yetimi--babasi-dedesinden-once-vefat-eden-cocuk--dedesinin-olumu-uzerine-ona-mirasci-olur-mu-?enc=QisAbR4bAkZg1HımMxXR n5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Nesep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/573-575. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Duman, Hilal. "İslam Hukukunda Hüsnâ (Çift Cinsiyetliler)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/1 (2002), 295-318.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Ahkâmü't-Terikat ve'l-Mevaris*. b.y.: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1963.
- Ebü'l-Mehasin Yusuf b. Musa Hanefî. *el-Mu'tasar mine'l-muhtasar min Müşkili'l-Asar*. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts..
- Ekşi, Ahmet. *Şeriyeye Sicilleri örneğinde İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme (Tebennî)*. İstanbul: Ensar, 2019.
- Ensârî, Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed. *Esna'l-metalib şerhu Ravzi't-talib*. 4 Cilt. b.y.: Darü'l-kütübi'l-ilmiiyye, ts.
- Eroğlu, Selman. *İslâm Hukukunda ve Modern Hukukta Çocuk Hakları*. Diyarbakır: İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2011.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. "İslâm Miras Hukukunda Halefiyet, Dede Yetimi ve Vacip Vasiyet", *Dini Araştırmalar* 1/3 (Ocak-Nisan 1999), 143-170.
- Hemedan, Abdülmuttalib Abdürrezzak. *Ahkâmü'l-lakât fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. İskenderiye: Dâru'l-Cemaati'l-Cedide, 2006.
- Hıra, Ayhan. "Karlızâde Mehmed Cemaleddin'in Me'debetü'l-Hıtan Adlı Eserinin İslâm Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi". *Uluslararası Kars Âlimleri Sempozyumu Tam Bildiriler Kitabı*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2018), 60-88.
- Hökelekli, Hayati. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1993). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>. erişim 11 Aralık 2020.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri. *el-Muhalla*. thk. Muhammed Münir ed-Dımaşkî. 11 Cilt. Dımaşk: İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, h. 1352.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, İmam Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr. *Tuhfetü'l-mevrud bi-ahkâmi'l-mevlud*. thk. Fevz Ahmed Zemerli. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1997.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *el-Muğni şerhü Muhtasari'l-Hirakî*. 11 Cilt. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Muhammed Abdü'l-Fettah el-Hulvi. Riyad: Daru Âlemi'l-Kütüb, 1997.

- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Eşbah ve'n-Nezair*. thk. Muhammed Muti' el-Hafız. Dimaşk: Darü'l-Fikir, 1983.
- İmre, Zahit. *Miras Hukuku*. İstanbul: Der Yayınevi, 1993.
- Karaman, Hayrettin. <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00208.htm> (erşim 26 Aralık 2020).
- Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud. *Bedâi'u's- sanâi' fi tertibi's-Şerai'*. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kocayusufpaşaoğlu, Necip. *Miras Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987.
- Koşum, Adnan. "İslâm Hukukunda Evlilik Dışı İlişki Sonucu Dünyaya Gelen Çocukların Babalarına Mirasçılığ Sorunu". *Dini Araştırmalar* 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 151-169.
- Köse, Saffet. "Lakît". *Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/68-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- . İslâm Hukukuna Göre Anne-Babanın Bağış (Hibe) Konusunda Çocukları Arasında Yaptığı Ayrımcılık, *Mehir S 4* (1999), 14-20.
- Mavsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud. *el-İhtiyar li Ta'fili'l-Muhtar*. İstanbul: Pamuk Yayınları, ts.
- el-Mevsuatü'l-fıkhiyye*. "İrs" md. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2004, 3/17-80).
- Nevevi, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *Ravzatü't-talibin*. 8 Cilt. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Özay, Hilal. *İslâm Hukukunda Cenin*. İstanbul: Cihan yayınları, 2018.
- Pekcan, Ali. *İslâm Hukuk Felsefesinde Makâsîdü's-Şeria*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Selame, Ziyad Ahmed. *Etfalü'l-enabib beyne'l-ilm ve's-şeria*. Beyrut: Dârü'l-Beyarık, 1996.
- Sanani, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk. *el-Musannef*, nşr. Habiburrahman el-A'zainî. 11 Cilt. Beyrut: y.y., 1390-92/1970-72.
- Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usulü's-Serahsi*. thk. Ebu'l Vefa el-Afgani. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- . *el-Mebsut*. 30 Cilt. Beyrut: Darü'l-Marife, 1993.
- TMK, Türk Medeni Kanunu. *Resmi Gazete* 24607 (22 Kasım 2001). Erişim 13 Aralık 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>.
- Udeh, Abdülkadir. *et-Teşriü'l-Cinaiyü'l-İslâmî: Mukarenen li-kanuni'l-vaz'i*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kâtibi'l-Arabî, ts.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Cenin". *Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/369-370. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ünalın, Abdülkerim. "İslâm Hukukunda Gaibin/Mefkôdun Evlilik ve Miras Durumu (Mukayeseli Olarak)". *Dicle üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 110-148.
- Üsrüşenî, Muhammed İbn Mahmud. *Ahkâmü's-sığar*. trc. İbrahim Canan. İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.
- Yılmaz, İbrahim, "İslâm Hukukunda Kız Çocuğunun Miras Hakkı ve Cahiliye Döneminde Kız Çocuğunu Mirastan Mahrum Etmenin Günümüz İslâm Ülkelerindeki İz Düşümü". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* S 29 (2017), 261-297.
- . "İslâm Aile Hukukunda Nesebin (Soybağının) Reddi". *Marife* (Bahar 2014), 31-51.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucühi't-te'vil*. thk. ve talik ve dirase Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz; şarik fi tahkik Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998.
- Zeydan, Abdülkerim. *Ahkâmü'l-lakît*. Bağdat: Matbaatü Selman el-Azamî, 1968.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*. 8 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1985.

İSLAM HUKUKUNDA VELÂYET VE EVLAT EDİNME

Abdulkaki DENİZ*

Giriş

Kök harfleri itibariyle “yakınlık, sevgi, dostluk, sorumluluk yüklenme” manâları olan “vely/veliye (ولي)” fiilinin masdarı olan ve baş harfi (و) hem üstün hem esre olarak okunabilen “velâyet/vilâyet (ولاية)” ifadesinin birinci hâlinden “yakın, dost, arkadaş, yardımcı ve tâbî”, ikinci hâlinden de “sorumlu, yönetici, sahip ve hâmi” gibi anlamlar türemiştir.¹ Sibeveyh’e (v. 180/796) göre ilk harfin fethalı olması masdar, kesreli hâli ise “nikâbe” ve “imâre” kelimeleri gibi isimdir.² Bu durumda “vâli” gibi kelimelere kaynaklık ettiği anlaşılan “vilayet” daha çok kelimenin siyasi ve sosyal boyutuyla ilgilidir. Neticede “sorumluluk bilinciyle yardımcı olma” yahut “işleri üstlenen otorite” gibi farklı anlamlar ifade ettikleri söylene de konumuz bağlamında her iki anlamı dikkate almak mümkündür. Zira başkasının işlerini takip etmekle mükellef kılınan bütün herkese “veli” dendiğinden velâyet, çocukların gerek şahısları gerek mallarıyla ilgili olarak hukukun ana-babaya yahut diğerlerine tanıdığı tasarruf hakkı ve yüklediği ödevlerin tamamını ifade etmekte olup bunun temelinde de yakınlık, sorumluluk ve idare yatmaktadır. Veli kelimesi hem fâil hem mef’ûl mânasıyla kullanıldığından Kur’an’da Allah müminlerin, müminler Allah’ın; şeytan inkârcıların ve zalimlerin, inkârcılar ve zalimler de şeytanın velîsi olarak zikredilir. (el-Bakara, 2/257; Âl-i İmrân, 3/68; el-Mâide 5/55; el-A’râf, 7/196; eş-Şûrâ, 42/9; Muhammed, 47/11). Ayrıca müminler müminlerin, kâfirler de kâfirlerin evliyasıdır. (et-Tevbe, 9/71; el-Enfâl, 8/73). Kur’an’da geçen mevlâ kelimesi velî ile ortak kökene ve aynı anlamlara sahiptir. (el-Bakara, 2/286; Âl-i İmrân, 3/150; el-Enfâl, 8/40; el-Hac, 22/78; Muhammed, 47/11; et-Tahrîm, 66/2.). Bu bağlamda “veli/mevlâ” kelimesinin Resulullah’tan sonra ümmeti idare eden “ulû’l-emr, halife” manâsında kullanıldığı Hz. Ebû Bekir’in bir münasebetle ifade ettiği “...Ben Allah Resulü’nden sonra onun velisiyim. O, nasıl hareket etmişse öyle davranırım...” (أَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ بَعْدَهُ، أَعْمَلُ فِيهَا) (بِمَا كَانَ يَعْمَلُ) ³ sözünden açıkça anlaşılmaktadır. Hz. Ömer de aynı ifadeyi söz konusu anlamda kullanmıştır. “...Ebû Bekir vefat edince onun velisi (halifesi) ben oldum... (ثُمَّ تَوَلَّيْتُ).

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abdent@gmail.com

¹ Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Kâmil fi’l-lüğâ ve’l-edeb*, thk. Abdulamîd Hindâvî (Arabistan: Dâru’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1419), 3/18, 197; Muhammed b. Abdurrezzak el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, “ولي” md. thk. Abdüsettâr Ahmed Ferec (Küveyt: et-Türâsü’l-Arabî,1385), 10/ 398.

² Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*,10/400.

³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel (v. 241), *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dârü’l-Hadis, 1416),1/483, No: 425.

، فَكُنْتُ أَنَا وَوَلِيِّ أَبِي بَكْرٍ،”⁴ Bu durum Hz. Peygamber’in Gadir-i Hûm’da Hz. Ali ile ilgili “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah’ım! Onu veli edinenlerin velisi ol ve ona düşmanlık edenlere de düşman ol! (مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ)”⁵ şeklindeki emir ve tavsiyesinin ne anlama geldiğini ortaya çıkarmak açısından da önemli dinamikler içermektedir. Fıkıhta çocuğun velisi “onun adına tasarrufta bulunma hakkına sahip olan reşit kimseyi”⁶ ifade etmektedir.

Velâyetle yakından ilişkili yahut onun kapsamında değerlendirilen hidâne, vesâyet ve lakît gibi bazı kavramlar söz konusudur. Zira “Çocuğun şahsı üzerinde, malı üzerinde ve terbiyesiyle ilgili” olmak üzere toplam üç türlü velâyet söz konusudur. Hidâne bunların sonuncusuyla ilgili olup evlilik birliği devam ettiği sürece küçüğün velâyeti kural olarak babaya, bakım ve gözetimi de anneye aittir. Ancak eşler arasında ayrılık olunca hidâne hakkının kadınlarda ve özellikle annede, anneannede ve babaannede vs. devam edeceği, bunların olmaması durumunda baba ve dede gibi erkeklere geçeceği hususunda genel bir uzlaşmadan bahsetmek mümkündür.⁷ Bu hak ve sorumluluk genelde müşterek olarak kullanılmakla birlikte annenin hidâneyi kabul etmemesi durumunda söz konusu hak mutlak velâyeti gereği baba ve diğerlerine geçmektedir. Vesâyet ise özellikle velilerinin ölümünden sonra yahut sorumluluklarını yerine getirmekten aciz olmaları veyahut ciddi ihmal etmeleri gibi sebeplerle ehliyesiz/eksik ehliyetli kimselerin himayesine yönelik olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Söz konusu yetkiyi veren veliye (baba ve dede) “mûsî”, yetki verilen kimseye “vasî” yahut “mûsâ ileyh”, vesâyet altındaki kimseye de “mûsâ aleyh” ve yapılan bu işleme de “vesâyet” denir. Vesâyet de velâyetin bir alt kategorisidir. Zira velâyet başka bir açıdan “aslî” ve “temsili (niyabeten)” olmak üzere temelde iki kısma ayrılmaktadır. Akıllı ve reşit birinin kendisi için yaptığı bütün tasarruflar aslî iken başkası adına yapılan tasarruflar onları “temsil” içindir. Bu tür temsiller de ya ihtiyaridir (belli bir akit gereği yaşayan bir kimseye vekâlet gibi) yahut icbâridir. Kaynağı şer’ yahut kanun olan icbârî velâyet şahıs yahut mal üzerinde olabilir. Anne ve babanın çocuk yahut kısıtlılar üzerindeki velâyet yetkisi hem şahısları hem malları üzerinde iken vasînin yetkisi sadece söz konusu kişilerin malı üzerindedir.⁸ Sözlükte “fa’îl” veznindeki “lakît (لقيط)” ifadesinden aslında “mef’ul” veznindeki “melkût (ملقوط)” kastedilmekte olup genel

⁴ Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır (Dâru Tavki’n-Necât, 1422), 4/79, No: 3094.

⁵ Ahmed b Hanbel, *Müsned*, 2/596, No: 1016, 1167; İbn Hanbel, *Fezâilü’s-sahâbe*, 2/585, No: 991; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasan Adulmunim Şelebî (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1421), 7/310, 437; Alaüddin Ali b. Husamiddin b. Kâdîhân el-Kâdirî el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-ümmâl fî süneni’l-akvâli ve’l-ef’âl*, thk. Bekrî Hayyânî- Safvet Sakâ (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1401), 11/602, No: 32903.

⁶ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslamî ve ediletühü* (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, ts.), 4/2984.

⁷ Zuhaylî *el-Fıkhu’l-İslamî*, 10/ 7299.

⁸ Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *el-Hâvî’l-kebîr fî fıkhi’l-imâmî’s-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Mu’avvad-Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1414), 8/340; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslamî*, 4/2485.

olarak “yerden alınan ve kaldırılan herhangi bir şey” olmakla birlikte sonradan “bulunan ve sahiplenilen metruk ve kimsesiz buluntu çocuk” terim anlamı yaygınlaşmıştır.⁹ İslam hukuku, sebebi ne olursa olsun terkedilmiş, yetim, kimsesiz ve bakıma muhtaç bütün çocukların şefkatle himaye edilmelerini ferdî ve toplumsal bir görev olarak kabul etmiştir.

Fıkıh usulünde anne-babanın çocuklar üzerindeki velâyetlerinin illeti üzerinde durulmuştur. Velâyetin illeti olarak yakınlığa (karabet) vurgu yapan İslam hukukçuları, mevcut olmaları durumunda baba yahut dedenin önceliği hususunda genel bir uzlaşmadan bahsetmek mümkündür. Ancak söz konusu velilerin kız çocuklarını evlendirmeleri meselesinde icbâr yetkisine sahip olup olmadıkları ihtilafa konu olmuştur. Ayrıca kadının kendisi hakkındaki velâyeti, fâsıkın velâyeti, baba ve dede dışındakilerin küçük kızı evlendirme velâyetinin şer’î durumu, oğlunun annesini evlendirme velâyeti, en yakın (yetkili) velinin gaybubeti durumunda velâyetin kime geçeceği, velilerden birinin kızı denk olmayan biriyle evlendirmesi, velinin yahut vasînin sorumluluğu altındaki kızla evlenmesi ile velinin kölesini evliliğe icbârı gibi konular tartışılmış ve mezhepler arasında muhtelif fikirler oluşmuştur.¹⁰ Velâyet ve vesâyet gibi kavramların muhtevasında genellikle temsil edilenlerin maslahatı düşünülmeyle beraber söz konusu tasarrufun bazen kötüyeye kullanılma ihtimali de değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda velâyetle ilgili söz konusu kavramlar sırasıyla açıklanacak, böylece konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılacaktır. Fıkıh usulü ve fıkıh eserlerinde velâyet, hidâne, vesâyet ve lakît hakkında dağınık hâlde de olsa aynı isimle oluşturulan bâblarda yeteri düzeyde malumat varken¹¹ evlat edinmeyle ilgili olarak aynı bâb ismiyle tasnif ve malumat söz konusu değildir. Fıkıh kaynaklarında evlatlıkla ilgili bilgiler ise genellikle “Sübûtü’n-neseb”, “Da’vâ’n-neseb”, “Lakît/Lükatâ” ve “Mefkûd (kayıp)” gibi başlıklar altında dağınık ve parçalar halinde ele alınmıştır. Modern fıkıh kaynaklarında ise konu genellikle “Aile Hukuku” ana başlığı altında işlenmektedir. Bunda evlat edinmenin kat’î naslarla yasaklanmış olmasının, dolayısıyla mufassal bir nizam tesisine ihtiyaç duyulmamasının etkili olduğu söylenebilir. Çalışmamız arşiv araştırması yöntemine dayandığından klasik fıkıh ve fıkıh usulü eserleri yanında modern dönemde bu konularda yapılmış bazı çalışmalardan istifade edilmiştir. Bu kapsamda önce velâyet ve ilgili kavramlara yer verilecek bilahare evlatlık edinme meselesi değerlendirilecektir.

⁹ Muhamed b. Ferâmerz Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm şerhu gureri’l-ahkâm* (Dâru İhyâ’i’l-Kütüb, ts.), 2/129.

¹⁰ Muhammed b. Ali b. Şuayb Ebû Şucâ Fahrudin İbnu’d-Dahhân, *Takvimu’n-nazar fi mesâile hilafiyye zâi’a ve nübez mezhebiyye nâfi’a*, thk. Salih b. Nasir el-Huzeym (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd,1422),1/115.

¹¹ Bu konular klasik usul kaynaklarında özellikle ehliyet bahislerinde, furu’ kaynaklarında ise Kitabu’n-nikâh, neseb, rada’, nafaka, hidâne, velâye, vesâyâ, İrs, lakît, şehâdât, da’vâ gibi bölümlerinde meselecî bir yaklaşımla ve dağınık olarak ele alınmaktadır. Çağdaş İslâm hukûku çalışmalarında ise bu konular genelde “el-Ahvalü’s-Şahsiyye” türü eserlerde işlenmektedir.

I. İslam Hukukunda Velâyet

İnsan, sorumluluk sahibi bir birey olarak hem kendisi hem de başkası hakkında tasarruf yapma ehliyetini hâiz olacak şekilde yaratılmıştır. Bu tür sorumluluk ve tasarrufların gerçekleşmesi ise hem aklî hem de bedenî açıdan belli bir kıvamda olmasını gerektirmektedir. Cenin evresi dâhil “insan” olma sıfatına sahip olan herkese birtakım haklar tanıyan (vücûb ehliyeti) İslam hukuku söz konusu hakların bizzat kullanılması hususunu da (eda ehliyeti) temyiz, bülûğ ve rüşd gibi süreçlere yaymak suretiyle tedricî bir yöntem izlemiştir. Eda ehliyetinde esas olan akıl ve aklî melekeleri kullanma yetisidir.¹² Genel hatlarıyla çocukluk, kişinin doğum anından bülûğ çağına kadar geçen süre boyunca devam etmektedir. Bülûğ hususunda erkeklerde ihtilam olma veya gebe bırakma (ihbâl), kızlarda ise hayız (adet görme) ve habl (gebe kalma) dini açıdan ergenliğin fiziki alametleri olarak kabul edilmesine rağmen bunun bölgesel yahut iklimsel özelliklere göre değişken olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı bülûğla ilgili belli bir yaş sınırlamasının getirilmesi hukuki işlemler açısından daha sağlıklı gözükmektedir. Bu hususta günümüz hukuk sistemlerinin de uzak olmadığı Ebû Hanife'nin “erkeklerde on sekiz, kızlarda ise on yedi”¹³ şeklindeki görüşü esas alınabilir. Velâyet esas itibariyle bülûğ çağına kadarki süreçte çocuklar hakkındaki tasarruf yetkisine dayanmaktadır. Bundan dolayı velâyet “rıza bakılmaksızın bir sözün başkası hakkında geçerli ve sonuç doğurucu kılınması”¹⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Velâyet esas itibariyle “âmm” ve “hasa” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Velâyet-i âmm, şahısların kendileri yahut malları üzerinde kamu otoritesi yahut temsilcisi olan vali veya hâkimlere tanınan tasarruf hakkını ifade ederken velâyet-i hasa, şer'in kâsır (akıl ve temyiz gücüne dayalı edâ ehliyetindeki eksikliğe sahip) kişinin mâlî ve şahsî işlerini yürütmek üzere baba/dedenin yahut diğer akrabalara tanınan tasarruf hakkını ifade etmektedir. Velâyet-i hasa icbarî ve ihtiyarî (ilgili kişinin onayına bağlı) olmak üzere iki kısımda değerlendirilmektedir. Belirli bir velinin bulunmadığı veya bazı nedenlerden ötürü velinin velâyet hakkını yitirdiği durumlarda velâyet altındaki kişinin bütün salahiyetleri umumi velinin tasarrufuna geçer. Velâyet-i hassada sıralama hususunda yaşanan ihtilafta cumhura göre velâyet önceliği asabenin (erkek akrabalar) hakkıdır. Asabe bulunmadığı takdirde velâyet yetkisi sultana geçer.¹⁵ Hanefilere göre ise asabe bulunmadığı durumlarda velâyet zevî'l-erhâma (asabe dışında kalan akrabalar) geçmektedir.¹⁶

¹² Muhammed Hudari Beg, *Usulü'l-Fıkh* (Beirut: 1987), 89.

¹³ Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'* (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406), 7/171.

¹⁴ H. Yunus Apaydın, “Velâyet” (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/15-19.

¹⁵ Ebû'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî (Beirut: Dârü'l-Ğarbî'l-İslâmî, 1994), 4/245.

¹⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dârü'l-Marîfe, 1993), 4/219.

İslam hukukunda velâyetin illetinin tespiti meselesi ihtilafa konu olan ilk hususlardan sayılmaktadır. Bu kapsamda “çocukluk” durumunun erkek çocuğun velisine onu evlendirmeye illet teşkil ettiği gibi ortak illetten dolayı aynı yetkinin kızın ve küçük dul kızın (seyyibe) evlendirilmesi için de geçerli olduğu ifade edilmektedir.¹⁷ Aynı şekilde “akıllı bir şekilde erginleşmek” babanın erkek çocuk hakkındaki velâyetinin son bulması için illet olduğu gibi aynı durum kız çocuğu için de geçerlidir. Yine “çocukluk” babanın çocuğunun malı hakkında tasarruf velâyetine illet olduğu gibi aynı gerekçe onun şahsı hakkında da tasarruf hakkı tanımaktadır. Gazzâlî (v. 505/1111) velâyetin sebebi sadedinde “bizzat çocukluk” yerine onun hikmeti olan “kendisine bakmaktan aciz olması” hususuna dikkat çekerek aynı gerekçenin deliller için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸ Bundan dolayı bu tür durumlarda velâyetin çatı gerekçesi “tedbir aklının işlevsizliği (فَقْدُ عَقْلِ التَّدْبِيرِ)” olmalıdır.¹⁹ Hakkında nastan hüküm bulunan bir meselenin illetini tespitite illetin, hükmün cinsine müessir olmasına “küçük kızın nikâh velâyetinin malı üzerindeki velâyete kıyas edilmesi” örnek olarak gösterilmektedir. Zira kızın malı üzerindeki velâyet hususundaki icmâ aynı cinsten olan evliliğine de müessirdir.²⁰ Baba ve dedeye tanınan icbâr velâyetinin gerekçesinin “küçüklük” yahut “bekâret” olduğu ihtilafında; Şafîiler “küçüklük” unsurunun “dul, kendisini evlendirme hususunda velisinden daha evlâdır”²¹ gibi hadislerle geçersiz kılındığından “bekâreti” öncelemişlerdir. Şafîî’ye göre velilere tanınan söz konusu icbâr yetkisi şefkat ve fitrat gibi etkenlerle çocukların lehinde tezahür etmesi beklenen hususlarla birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Bundan dolayı “veli, küçüğün malından hibe edemez ancak onun lehinde hibe kabul edebilir” gibi kayıtlar hükme bağlanmıştır.²² Ebû Hanife ise icbâr velâyetinin gerekçesi olarak “küçüklük” illetine vurgu yapmıştır.²³ Bundan dolayı Hanefi usulcülere göre icbârî velâyet, ehliyetini yitiren (akıl hastası) ile küçük yaştaki erkek ve kızları kapsamaktadır.²⁴ Erkek ve kız çocuğunun mal yahut nikâhı için oluşan icbâr velâyetinden hareket eden Hanefiler kıyas yoluyla söz konusu icmâi dul olan erkek ve kız çocuğuna da teşmil etmişlerdir. Yani aslında oluşan icmâi “küçüklük” ortak illetinden dolayı kıyas

¹⁷ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâşî, *Usûlü’s-Şâşî*, (Beyrut: Dârü’l-Kitâb, 1402), 1/330.

¹⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi’l-usûl* (İran: Dâru’z-Zehâir, 1368), 1/330.

¹⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/330.

²⁰ İbnu’d-Dahhân, *Takvimu’n-Nazar*, 1/97.

²¹ Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Razî el-Cessâs, *Şerhu muhtasari’t-Tahâvî*, thk. Heyet (Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1431), 4/285; Emir Padişah Muhammed Emin b. Mahmud el-Huseynî, *Teysîru’t-tahrîr li İbni’l-Hümâm* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts), 1/137; Abdul’ula Muhammed b. Nizâmuddîn el-Ensârî, *Fevâtihu’r-rahâmût şerhu müsellemi’s-sübût fî usûli’l-fikh*, nşr. Abdullah Mahmut Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1433), 2/26.

²² Mahmud b. Ahmed Ebû’l-Menâkib Şihabuddin ez-Zencânî, *Tahrîcu’l-fürû ‘ala’l-usûl*, thk. M. Edip Salih (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1398), 258; Cemâluddîn Abdurrahîm b. Hasan el-İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl şerhu minhâci’l-vusûl* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 1/333.

²³ Zencânî, *Tahrîcu’l-fürû*, 258.

²⁴ Zeynuddîn İbn Nuceym, *el-Bahru’r-râ’ik şerhu kenzi’l-hakâik* (Beyrut: Dârü’l-Marîfe, ts), 3/117.

yoluyla dullar için de geçerli kılmışlardır.²⁵ Cessâs (v. 370/981), velâyeti hak edişte “ergenlik” niteliğinin hem kızda hem de dulda dikkate alınan bir “manâ” olduğu hâlde söz konusu hak edişte “bekâretin” etkisine dair üzerinde ittifak edilen bir şey bilinmediğinden Hanefîlerin görüşünün daha tutarlı olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla ergin bâkirenin ergin dul gibi düşünülmesi reşit olmayan kız gibi değerlendirilmesinden evlâdır.²⁶ Bu açıdan Şafiîlerde icbârın illeti “bekâret” olduğundan dul bir kız çocuğu evliliğe icbar edilemez. Ancak Hanefîlerde “çocukluk” durumu devam ettiği sürece icbar edilebilir. Yine Şafiîlerde ergin ve bakire kız çocuğu veli tarafından evliliğe icbar edilebildiği hâlde Hanefîlerde ancak onun rızasıyla evlendirilebilir.

İslam hukukunda nesebi sabit olan çocukla ilgili radâ’ (emzirme), hidâne, nafaka ve eğitimi gibi haklar doğumla birlikte tahakkuk eder ve çocuğun reşit olmasına kadar devam eder.²⁷ Meşru yahut gayr-i meşru çocuğun annesi belli olduğundan nesebin sübutu daha çok babayla ilgili olup sahit²⁸ yahut şüpheli bir ilişkiye²⁹ dayalı da olsa ancak nikâhla yahut ikrarla mümkündür.³⁰ Dolayısıyla zina yoluyla nesebin sübutu söz konusu olmaz. Bu bağlamda emzirme yoluyla yabancı bir çocuğu aile ortamına alma, anne-babalık ve kardeşlik duygusundan tatmasını sağlamak mümkündür.

İslam hukukunda genel olarak veliyle ilgili olarak İslam, erginlik, akıllı olma ve tasarruf ehliyeti gibi şartlara yer verilmekte, velâyet sebepleri kapsamında da akrabalık ve kamu otoritesi gibi hususlara dikkat çekilmektedir. Bundan dolayı meşru velisi olmayan çocukların velisinin sultan/devlet olduğu hususu ittifak düzeyinde kabul görmüştür. Ayrıca kölenin, çocuğun ve delinin velâyetlerinin olamayacağı ifade edilmektedir.³¹ Bunların yanında Malikîlere nispet edilen bazı muhalif görüşlere rağmen gayri Müslimler arasında gerçekleşen ve genel usul ve esaslara aykırı olmayan nikâhlar ve birbirlerine velâyetleri de geçerli kabul edilmiştir.³² Bundan dolayı bazı kaynaklarda velinin şartları kapsamında taraflar arasında “din birliğine” vurgu yapılmaktadır.³³

²⁵ Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *Ravdatu'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir*, nşr. Seyfuddîn el-Kâtib (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1401), 2/205; Ebû'l-Hasan Seyfuddîn Ali b. Ebî Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981), 3/251; Alâuddîn Abdulaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 3/351.

²⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fî'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşmî, (Kuveyt: 1985), 4/161-163.

²⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4/2992.

²⁸ Aslen meşru olmakla birlikte vasıflarında eksiklik olan nikâh.

²⁹ Kendisine helal sanıp bâin talakla boşanmış olduğu eşiyile ilişki yaşamak gibi.

³⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 10/7247, 7249.

³¹ Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcabbâr b. Ahmed el-Mervezî es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdullah b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî (Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 1419), 2/ 403; Kemaluddin Muhammed b. Abdilvahid İbnu'l-Hümâm es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, ts.), 3/255, 284.

³² İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/412.

³³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4/2993.

Babanın velâyetinde “adalet” şartıyla ilgili bazıları, bunu nikâhtaki velâyete ilhak ederek insan tabiatının fûrûu (altsoy) ve usulü (üstsoy) hakkında zarar verme ve taksirde bulunmayı engelleyici yönünü öne çıkarmışlardır. Yani bu hususta babadan herhangi bir olumsuzluk beklenmeyeceği için adalet şartına da gerek duyulmamaktadır. Bazıları da aynı gerekçenin mal velâyeti hakkında da geçerli olduğunu ancak kendisi taraf olması durumunda olumsuz bir durum yaşanma ihtimaline karşı adaleti şart koşma yönünde görüş beyan etmişlerdir. Aynı şekilde baba kadar hassas olması beklenmeyen “vasîler” için de adalet şartı söz konudur.³⁴ Her hâl-u kârda veli olunan kişilerin maslahatı öncelikli olduğu anlaşılmaktadır.

Şafiîlere göre kadının velâyeten, niyâbeten yahut müstakil olarak evlendirme yetkisinin olmadığı bazı hadislerle³⁵ dayandırılmaktadır. Bundan maksat baba için sabit olan genel velâyete yahut evlendirme velâyetidir. Zira velâyetin bir kısmını teşkil eden hidânedede öncelik anne yahut kadınlarıdır. Hatta babanın olmadığı durumlarda da velâyetin anneye geçebileceği bilinmektedir. Bundan dolayı Hanefiler “...(kadın) başka biriyle evlilik yapınca kadar..(حَتَّى تَنْكحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)” (el-Bakara, 2/230) gibi bazı âyetlere dayanarak kadına evlendirme yetkisinin verilebileceğini savunmuşlardır. Zira söz konusu âyette evlilik akdi bizzat kadına izafe edilmiştir.³⁶ Serahsî (v. 483/1090) erkeğin kendisi hakkındaki velâyetin gerekçesinin “ma’kûl” olmasından yola çıkarak aynı hakkın kıyas yoluyla kadına da verilebileceğini ifade etmektedir. Yani asıl olan erkek için oluşan ittifakın kıyas yoluyla fer’î olan kadına da sirayeti mümkündür.³⁷ Başka bir ifadeyle “ergenlik” ve “hür olma” esasına dayanan ve asılda oluşan icmâ aynı esaslarla kadına da geçmesi sahihtir.³⁸ Nikâh velâyetine öncelik meselesinde genellikle çocukların maslahatı önemli bir yer işgal etmektedir. Bu hususta akrabalık ve en yakınından başlamak üzere kan bağı önem kazanmaktadır. Bunda da öncelik daha âdil davranması beklenen baba ve dedenindir. Velâyetin, kardeşler yahut amcalar gibi yetkide eşit olan kimselere geçmesi durumunda veli tayininde çocuğun görüşüne başvurulması gerekmektedir. Ayrıca akrabaların kamu otoritesine tercih edilmesi esastır.³⁹

Oğlun annesi üzerindeki velâyetini caiz görmeyen Şaffî’nin bu husustaki görüşüne ve gerekçelerine karşı çıkan Karâfî (v. 684/1285) “velî” ve “mevlâ” kelimelerinin sözlük anlamlarından yola çıkarak erkek çocuğun da annesi üzerindeki velâyetin önünde bir

³⁴ İzz b. Adisselam, *Kavâidu’l-ahkâm*, 1/78; Tacududdin b. Abdilvehhâb es-Süpkî, *el-Eşbâh ve’n-nazâir* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1411), 1/368.

³⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, “Nikâh”, 4/200, 27, No: 5376.

³⁶ İbnü’l-Dahhân, *Takvîmu’n-nazar*, 4/26

³⁷ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî* (Beyrut: Dâru’l-Marife, ts.), 2/196.

³⁸ Sem’ânî, *Kavâti’u’l-edille*, 2/174.

³⁹ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülaziz b. Abdisselam, *Kavâidu’l-ahkâm fî mesâlihî’l-enâm* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.),1/77, 86.

engel bulunmadığını savunmaktadır.⁴⁰ Nitekim bu meselede sadece Malikîler değil diğer mezhep mensuplarının büyük bir kısmının Şafîî'ye muhalefet ettikleri anlaşılmaktadır.⁴¹

Mâlikîler, Şafîîler ve Hanbelilerin özellikle kızların evlendirilmesinde cebrî velâyeti baba/dedeye tanımış olmalarının uygulamada bazı sorunlara sebep olması muhtemeldir. Söz konusu hakkın mutlak olarak anlaşılması ve sorumsuzca kullanılarak kızın iradesinin dikkate alınmaması kızın sevdiğine kaçma, ailelerin karşı karşıya gelmesi ve namus cinayetleri gibi kapanması zaman alan toplumsal yaralara zemin hazırlamaktadır. Hâlbuki daha önce temas edildiği gibi şefkat sâikiyle hareket etmesi beklenen baba/dedeye tanınan icbâr yetkisinin kızın iradesine yardımcı mahiyette değerlendirilmesi Kur'an ve sünnetin ruhuna daha uygundur. Diğer taraftan Hanefîler ve Caferîlerin de kızın iradesini mutlak olarak serbest bırakmadıkları anlaşılmaktadır. Zira evlilik tesisi sadece veli yahut sadece kızın irade ve rızasına bırakılabilecek bir olgu değildir. Veli, sosyal statüsünü ve kendi önceliklerini ön planda tutabileceği gibi kız da hayatın gerçeklerini dikkate almaksızın sadece duygusal etkenlerle hareket edebilir. Her iki durumun da ileride sebep olabileceği sorunlar söz konusudur. Dolayısıyla mutluluk esaslı ve uzun vadeli bir evlilik zemini tarafların ortak irade ve rızalarına dayalı olması maslahata en yakın olanıdır. Aslında cebrî velâyeti tanıyan yahut tanımayan bütün mezheplerin temel beklenti ve endişelerinin bu noktada birleştiğini söylemek mümkündür.

İslam hukukunda eşler arasında evlilik birliği devam ettiği sürece çocuk üzerinde anne-babaya müşterek bir velâyet hakkı tanındığı, çocuğun eğitim, sağlık, sosyalleşme ve ekonomik haklarının korunması ve menfaatine olacak şekilde geliştirilmesinin öngörüldüğü vurgulanmaktadır. Bu kapsamda çocuğun topluma yararlı bir fert olarak yetiştirilmesi için nebevî terbiye ile donatılmasının gereği, ilgili nasların icaplarından olduğu açıktır.

1. Hidâne

“Çocuğu şefkatle kucaklamak” sözlük anlamıyla hidâne/hadâne (حضانة), İslâm hukukunda “küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin büyütülüp yetiştirilmesi ve eğitilmesi amacıyla şâriin belli şahıslara tanıdığı hak ve sorumlulukları” ifade etmektedir.⁴² Bunu üstlenen kimseye “hâdın/hâdine” denir. Hidâne, hayatî önem taşıdığından vacip görülmüş⁴³ ve söz konusu hakkın evlilik içinde ve evlilik birliğinden

⁴⁰ Ebû'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî el-Mâlikî, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 3/102, 126.

⁴¹ Ebû'l-Huseyn Yahya b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmî's-Şafîî*, nşr. Kasım Muhammed en-Nûrî (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1421), 9/168.

⁴² Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 4/41.

⁴³ Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, ts.), 7/612.

sonra da annede olması gerektiğine dair icmâ oluşmuştur.⁴⁴ Bu açıdan hidâne, genelde mümeyyiz olmayan çocuğun (7-9 yaş) terbiyesi yahut aklî melekedden yoksun büyüklerin bakımıyla ilgili olduğundan bir nevi velâyettir. Hidâne hakkının ilke olarak annede yahut kadınlarda olmasının sebebi, kadınların çocuklarına yönelik şefkatinin başkalarıyla kıyasa kâbil olmayan bir nitelik taşıması ve fitraten çocuğun bakım ve terbiyesine daha yakın olmalarıdır. Çocuğun mallarının idaresi, nafakasının temini ve şahsına bağlı hakların kullanımı gibi yetkiler (velâyet) babaya veya onun yerini tutan kişiye verilirken daha çok çocuğun küçüklük dönemini kapsayan hidâne de anneye veya annenin yerini tutacak kadın yakınlarına verilmiş, böylece çocukların maslahatı düşünülerek tarafların güç ve kabiliyetleri değerlendirilmiştir.⁴⁵

İslam hukukunda hidâne ile ilgili düzenlemeler, daha çok evliliğin sona ermesiyle önem kazandığından “talâk” konusu kapsamında ele alınmıştır. Hâdın/hâdinelere “ergenlik, akıl, adalet ve bakım işinden anlama” gibi şartlar ileri sürülmüştür. Şafii ve Hanbelilerde İslam şartı da söz konusudur.⁴⁶ Medeni Kanun’da evlilik bağının kopmasından sonraki süreçte velâyetin hangi tarafa verileceği hususunda çocuğun yaşı, menfaati ve tarafların malî durumunu göz önünde bulundurmak kaydıyla hâkime geniş bir takdir alanı bırakılmıştır.⁴⁷ Bu kapsamda çocuğun menfaati gerektiriyorsa hâkim, taraflar yerine üçüncü bir kişiyi de tayin edebilir.

2. Vesâyet

Baba ve babanın babası hayatta oldukları sürece çocuklarının hak ve hukuku üzerinde tam bir velâyet hakkına sahiptirler. Çocuğun velisi olmaması durumunda bu yetkiyi kural olarak kamu otoritesi kullanmaktadır. Dolayısıyla “baba yahut dedenin tayin ettiği vasi” ile “kamu otoritesi/hâkimin tayin ettiği vasi” olmak üzere iki tür vasîden bahsetmek mümkündür. Vasîde “rüşd, akıl, İslam (mûsâ aleyh Müslüman ise) ve adalet” gibi şartlar aranır. Erkekler vasî olabileceği gibi kadınlar da olabilir.⁴⁸

Vesâyet ilke olarak çocukların malî üzerindeki tasarruf hakkına dayanmaktadır. Baba ve dedenin çocukların mali hakları üzerindeki tasarruf hakkı bir akitle asabe yahut asabeden olmasa bile bir başkasına devredilebilir. Ancak çocukla ilgili evlendirme gibi diğer hususlardaki tasarruf baba ve dededen sonraki asabe olan diğer akrabalarda devam eder. Vasînin, ilke olarak baba ve dedede olduğu gibi küçüğü evlendirme yetkisi

⁴⁴ Şeyhzâde Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman, *Mecma’u’l-ehür fi şerhi mülteka’l-ebhür* (Dâru İhyâi’t-Tütâsi’l-Arabî, ts.), 480.

⁴⁵ Kasânî, *Bedâi’*, 4/40; Ali Bardakoğlu, “*Hidâne*” (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/467-471.

⁴⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslamî*, 10/7306.

⁴⁷ Turgut Akıntürk, *Aile Hukuku* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1996), 442-443.

⁴⁸ İsmail b. Yahya Ebû İbrahim el-Müzenî, *Muhtasar’l-Müzenî* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1410), 8/246; Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 8/328; Muhyiddîn Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcu’t-tâlibîn ve ‘umdetü’l-müftîn*, nşr. Muhammed Tâhâ Şa’bân (Beyrut: Dâru’l-Minhâc, 1426), 1/194; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslamî*, 10/7337.

bulunmaz. Ancak küçüğün lehinde olması muhtemel bir imkândan istifade düşüncesiyle yahut baba veya dedenin açıkça belirttiği bir husus söz konusuysa vasîye bu yetkiyi tanıyan fakihler de vardır. Bundan dolayı Kâsânî (v. 587/1191) velâyetin tertibinde babadan sonra vasî hatta vasînin vasîsine öncelik vermiş, sıralamada dedenin vasîsini de aynı kapsamda değerlendirmiştir. Bu hususta hâkim bunlardan sonra gelmektedir.⁴⁹

Vasînin sorumluluğu, tasarrufta bulunduğu malın aslını koruma ve gelirini arttırma gibi yükümlülükleri yerine getirmekle sınırlıdır. Bu bağlamda taraf olmaması kaydıyla onun malıyla ticaret de yapabilir.⁵⁰ Bu hususta vasîsi bulunduğu kişinin yararını gözeterek hareket etmesi esastır; kasti kusuru bulunmadığı sürece uğranılan zarardan sorumlu tutulmaz. Ancak küçüğün malını kendine satamadığı gibi kendi malını da küçüğe satamaz. Bazı hukukçular ise söz konusu alış-verişin geçerliliğini çocuğun maslahatına bağlı olarak değerlendirmişlerdir.⁵¹ Vasî için ücret takdiri ise tamamen baba/dede yahut hâkimin iznine bağlıdır. Vasînin ölümü, vesâyet süreli ise sürenin dolması, muayyen bir iş içinse onun ifası, küçüğün reşit olması, vesâyet akıl hastalığı, ateh (bunama) ve sefeh (ergin olmakla birlikte kısıtlı olmasını gerektirecek kadar ölçsüz harcamalar yapma durumu) gibi sebeplerle oluşmuşsa bu engellerin zâil olması hâlinde vesâyet de sona erer. Vasî, vesâyete ehliyet için aranan şartları yitirdiğinde azledilmiş sayılır veya hâkim tarafından azledilir ve yeni bir vasî belirlenir.⁵²

Medeni Kanun'da vasînin tayini için sadece ehliyet ve reşitlik niteliklerine vurgu yapılmakta ve bazı engellerden söz edilmektedir.⁵³ Ayrıca velâyet altında bulunmayan küçükleri, kendilerini yönetmekten aciz kişileri, gerek şahısları gerekse malları bakımından korumaya ve onları temsil etmeye yönelik olarak anlam bulan vesâyet ile velâyet kavramları amaçları bakımından büyük benzerlikler taşımakla birlikte aralarında önemli farklar vardır. Velâyet, doğrudan hısımlığa dayanan ve doğumla birlikte kendiliğinden oluşan özel hukuk kapsamında değerlendirilirken vesâyet, bazı sebep ve hâllerin bulunması durumunda mahkeme kararıyla doğan ve kamu hukukuna giren bir kurumdur. Ayrıca velâyet hakkı sadece ana ve babaya tanınmış olup onların dışında hiç kimse veli olamaz. Vesâyet ise kanunca belirlenen şartlara sahip herkesi kapsayabilir.⁵⁴

3. Lakî (Buluntu Çocuk)

Fakihlerin ıstılahında lakî “yeni doğmuş yahut henüz temyiz çağına ulaşmamış ve korumaya muhtaç çocukları” ifade etmektedir. Bundan dolayı Serahsî lakînin tanımında

⁴⁹ Kasânî, *Bedâ'i*, 5/155; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 8/343, 348.

⁵⁰ Mâverdî, *el-Hâvi*, 6/536.

⁵¹ Ebû'l-Ma'âlî Burhanuddin Mahmud b. Ahmed b. Abdilaziz b. Ömer b. Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdulkerim Sami el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 7/36; Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mavsîlî, *el-İhtiyar li ta'lîl'l-muhtâr* (Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1356), 5/68.

⁵² Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 10/7344.

⁵³ Akıntürk, *Aile Hukuku*, 459-460.

⁵⁴ Akıntürk, *Aile Hukuku*, 272.

“fakirlikten yahut zina ithamından kurtulmak için yakınları tarafından terkedilen yeni doğmuş canlı çocuk”⁵⁵ gibi hususları vurgulamıştır. Buna göre mümeyyiz ve ergin çocuklar tanımın dışında kalmaktadır. Şemseddin er-Remlî (v. 1004/1596) gibi bazı Şafiiler ise “korumaya muhtaç mümeyyiz ve delilerin de lakît kapsamında değerlendirilebileceğini” söylemişlerdir.⁵⁶ Bu durumda akıllı ve erginler bu kapsamda değerlendirilemezler. Malikîler ise tanımın kapsamına kayıp olanları da (mefkûd) katarak lakîti “kefaletini üstlenecek kimsesi olmayan kayıp çocuk”⁵⁷ şeklinde tanımlamayı tercih etmişlerdir. Bu açıdan lakît kapsamında doğal afetler ve savaşlar neticesinde kimsesiz kalan çocukları da değerlendirmek mümkündür.

Fıkıh eserlerinde lakîti bulan kişinin (multakıt) bazı şartlarından söz edilmektedir. İslam ülkesinde yahut çoğunluğu Müslüman olan toplumlarda lakît durumundaki çocukların İslam terbiyesiyle büyütülmelerine büyük önem atfedilmiştir. Zira bu tür himayeler aynı zamanda velâyeti de gerektirdiğinden gayr-i Müslimlerin Müslümanlar üzerindeki velâyeti ilke olarak kabul edilmemiştir. Ayrıca multakıtın akıllı ve reşit olması bütün mezheplerin ortak şartı iken “adalet” niteliği Şafiîlere nispet edilmektedir. Onlara göre “fâsık” ve onun gibi değerlendirilen “sefih” kimsenin Müslüman bir çocuğu terbiye etme yetkisi yoktur.⁵⁸ Adalet şartı çocukla ilgili tasarruflarla çocuğun iyi terbiye alması ve topluma faydalı bir birey olarak yetiştirilmesi açısından önemlidir. Lakîtin bulunduğu yerin sâkinlerinin mensup oldukları din onun dinini tayin ve tespitinde ölçü alınması mümkün olsa da⁵⁹ farklı amaçlarla lakîti kendisine nispet etmek isteyenlerin ortaya çıkması muhtemel olduğundan söz konusu nesep iddialarının şüpheye mahal vermeyecek tarzda kanıtlanması gerekmektedir. Zira özellikle farklı dinî mensuplarının olduğu toplumlarda bu durumun istismar edilmesi mümkündür. Bundan dolayı lakîtin nesebini kendisine ilhak etmek isteyenlerden ikna edici kanıtlar talep edilir, neticede muteber olanlar dikkate alınarak nesep tespiti yapılabilir. Hatta böyle bir işlem çocuğun maslahatı için daha uygundur. Bu hususta günümüzdeki tıbbî olanaklardan ve DNA⁶⁰ gibi yöntemlerden de istifade edilebilir. Bu yöntemle ortaya çıkan sonuç, şer’î nesebin oluşmasına dair aklî ve bilimsel bir delil olarak kabul edileceği hususunda şüphe yoktur. Neticede akıl ve aklî veriler şer’in anlaşılması ve yaşanması için en önemli vasıtalaradır.

⁵⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Kitâbu’l-Mebsût* (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 10/209.

⁵⁶ Şemsuddin Muhammed b. Ebî’l-Abbas Ahmed b. Hamza Şihabuddin er-Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-minhâc* (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1404), 5/445.

⁵⁷ Hattâb er-Rü’aynî Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed, *Mevâhibu’l-celîl li şerhi muhtasari Halîl* (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1412), 6/80.

⁵⁸ Remlî, *Nihayetü’l-muhtâc*, 5/446.

⁵⁹ İbnu’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 6/114.

⁶⁰ Genler vasıtasıyla anne babadan çocuklara aktarılan, canlının kendine özgü özelliklerini ve karakterlerini belirleyerek özel kimliğini belirleyen moleküle verilen ad olan DNA yoluyla nesebin ispatındaki başarının kesine yakın olduğu ancak bu yolla şer’î değil biyolojik babanın ispat edildiği belirtilmelidir. Bkz. Ahmed Muhammed Sair es-Sa’dî, “İsbâtü’n-neseb ve nefyihî bi’l-basmatî’l-virasiyye dirase fikhiyye mukarene” (e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 2014), 12/49-85.

Belli bir dinî telkinle yetiştirilmeyen lakîr reşit olduktan sonra herkes gibi özgür iradesiyle herhangi bir dini yahut düşünceyi benimseme hakkına sahiptir. Ayrıca lakîrin evlatlık edinilmesi de diğer çocuklarla ilgili hükümlere tabidir.⁶¹ Nitekim aşağıda evlatlıkla ilgili hususlara yer verilecektir.

İslam hukuku, sebebi ne olursa olsun terkedilmiş yahut kayıp çocukların masum oldukları ve şefkatle sahiplenmeleri gerektiğine hükmetmiştir. Zira sokaklara bırakılan ve aile ortamından uzak kalan çocukların sonraki süreçlerde sebep olduğu toplumsal sorunlar çöktür. Bu çocukların her türlü istismara açık hâle geldikleri sır değildir. Dolayısıyla İslam hukuku onları yetimlere yönelik hükümlere tabi tutarak bu hususta topluma ve kamu otoritesine maddi-manevi bazı sorumluluklar yüklemiştir. Bu kapsamda bütün fıkıh eserlerinde “lakîrin bulunduğu yerde tehlikelere maruz bırakılarak terkedilmemesi, öncelik multakıtta olmak üzere himayesinin sağlanması gerektiği” özellikle vurgulanmıştır. Hatta bunun hükmü hususunda buldukları yerden alınmalarını hâlinde çocuğun maruz kalabileceği tehlikeler dikkate alınarak farz-ı ayn, farz-ı kifâye ve mendup⁶² gibi farklı görüşler beyan edilmiştir. Lakîr, öncelikle onu bulanın hakkı olmasına rağmen Hanefîler, istihsan yoluyla kendisinden doğmuş olması muhtemel birinin nesebini iddia etmesini müddeiye nispeti için yeterli görmüşlerdir.⁶³ Şafiîler ve Hanbelîler de buna yakın görüş beyan etmekle birlikte⁶⁴ Malikîler söz konusu istilhâkı şüphe götürmeyen kanıt (beyyine) dayandırmayı şart koşmuşlardır.⁶⁵ Zahirîler de müddeinin sadece Müslüman olması durumunda kabul edilebileceği belirtmişlerdir.⁶⁶ Multakıt, lakîrin maddi ve manevi bütün ihtiyaçlarını temin etmekle yükümlüdür.⁶⁷ Aksi hâlde lakîti kamu otoritesine teslim etmesi gerekir. Zira bu durumdaki çocuğun bütün masraflarının hazineden karşılanması esastır.⁶⁸ Multakıtın lakîr üzerindeki velâyet hakkı ve sınırları hususunda ihtilaf yaşanmıştır. Hanefîler ve Malikîlere göre söz konusu yetki terbiye ve bakımla sınırlıdır. Lakîrin şahsı ve malı üzerindeki velâyet yetkisi sadece devletindir.⁶⁹ Şafiîler “multakıtın lakîrin malı üzerinde bağımsız hareket edebileceği” yahut “devlet yetkililerinin izniyle bu işlemi yapabileceği” şeklinde iki görüş beyan

⁶¹ Abdulkerim Zeydan, *Ahkâmu'l-lakîr fi'ş-şeri'ati'l-İslamiyye* (Bağdat, Matbaatü Selman el-A'zamî,1388), 21.

⁶² Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz b. Abidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ala'd-dürri'l-muhtâr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1412), 3/423; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4/417; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/680; Hattâb, *Mevâhibu'l-celîl*, 8/53; Ali b. Ahmed b. Hazm ez-Zâhirî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bindârî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1984), 8/316; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*,5/ 444.

⁶³ Kâsânî, *Bedâi'*, 6/198.

⁶⁴ İbn Kudame, *el-Muğni*, 5/680;

⁶⁵ Nevevî, *Ravzatü't-Talibîn*, 5/437; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâci ilâ ma'rifeti meânî alfâzi'l-minhâc* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 2/422.

⁶⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/176.

⁶⁷ Kâsânî, *el-Bedâi'*, 6/198; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/418; Muhammed Ebû Zehra, *el-Ahvâlu's-şahsiyye*, 400.

⁶⁸ Kâsânî, *Bedâi'*, 6/ 200; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/420.

⁶⁹ İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/424; Muhammed b. Ahmed b. Arefe ed-Dusûkî el-Mâlikî, *Hâşiyetü'd-Dusûkî 'ala's-şerhi'l-kebîr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/125.

etmişlerdir.⁷⁰ Hanbelîler ise bu hususta multakita velâyet yetkisi vermişlerdir.⁷¹ Aslında şartlarını hâiz multakit sorumluluk bilinciyle terbiye ve himaye hususunda iyi sîret üzere olduğu müddetçe velâyet hakkına sahip olması lakîtin de maslahatıdır. Aksi halde kamu otoritesinin müdâhil olması ve lakîti kendi gözetimine alması yahut ona yönelik bir vasî tayin etmesi en uygun yoldur.

Günümüzde sosyal yapılanmanın büyük oranda değişmesine bağlı olarak kimsesiz, yetim ve buluntu çocukların daha çok devlet gözetiminde kurumsal düzeyde himaye edildikleri görülmektedir. Zira yaşanan savaşlar, göçler, deprem ve sel gibi doğal âfetler dünya genelinde yüzbinlerce çocuğu kimsesiz ve yetim bırakmış, bunların bakım ve terbiyesi de ciddi oranda maddi kaynak ve personel ihtiyacının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bütün bu ihtiyaçların karşılanması bireysel düzeydeki çabaları aşmış, ulusal hatta uluslararası nitelik taşıyan bir boyut kazanmıştır. Bundan dolayı bu hususa yönelik olarak Birleşmiş Milletler başta olmak üzere kurumsal düzeyde özel kurumlar oluşturulmuş, her ülke de farklı isimler altında bu tür işleri yürütmek üzere bakanlıklar yahut müdürlükler ihdas etmiştir.

II. İslam Hukukunda Evlat Edinme

Kur'an'da evlatlıkla ilgili olarak "babasından başkasının adına nispet edilerek çağrılan kişi" anlamında "de'î (دعي)" kelimesinin çoğulu olan "ed'iyâ (ادعاء)" ifadesi kullanılmaktadır. (el-Ahzâb, 33/4, 37). Sonradan yaygınlaşan "tebennî" (تبني) ise kelime yapısı olarak "başkasının oğlunu kendine oğul edinmek" anlamında olmakla birlikte⁷² söz konusu evlat edinme hem erkekleri hem de kızları kapsamaktadır. Hatta Osmanlılardan itibaren kızların evlat edinilmesinin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Tebenni ifadesinin oğul (ابن) kelimesinden türemiş olması ise cahiliye dönemine ait ataerkil bazı izler taşıdığı söylenebilir. Ancak evlat edinmeden maksat genel olarak "kız yahut erkek başkasına ait bir çocuğun nesebe katılması yahut himaye edilmesi"dir.

Evlatlık edinmenin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bu hususta yapılan bazı çalışmalarda Babilliler, Asurlular ve Romalıların bazı uygulamalarına yer verilmektedir. Roma kanunlarından etkilenen Hristiyanlık ile Yahudilikte bu uygulamanın eserlerini görmek mümkün olmakla birlikte⁷³ evlatlık edinmeyi söz konusu iki dinin kutsal kitaplarına dayandırmak zor gözükmektedir.⁷⁴ İslam öncesi dönemde Araplar arasında da evlatlık uygulaması yaygındı. Bunun psikolojik, biyolojik, sosyolojik, ekonomik ve askeri

⁷⁰ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 3/604; Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1412), 4/493.

⁷¹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, 5/754.

⁷² Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1300), "bvn", 3/13.

⁷³ Murtaza Köse, *Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi* (Erzurum, 2001), 306.

⁷⁴ Mehmet Akif Aydın, *"Evlat Edinme"* İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995), 11/527-529.

birçok sebebinden bahsetmek mümkündür. Evlat edinme yahut başkasını nesebe katma anlayışı çocuklarla sınırlı olmadığı ve adam, kadın, esir, köle ve hür olanları da kapsadığı görülmektedir. Meşhur şair Antere b. Şeddâd (v. 608) örneğinde olduğu gibi bir kölenin gösterdiği kahramanlıktan dolayı ödül olarak efendisi tarafından azat edilip evlat edinilmesi söz konusu uygulamalardandır.⁷⁵ Ayrıca evlatlık edinilenin nesebi meçhul olabildiği gibi nesebi malum da olabilirdi. Bu hususta tek ölçü halkın huzurunda ilgili kimsenin evlatlık olarak nesebe katıldığıнын ilan edilmesiydi. Bu işlemden sonra öz evladın tabi olduğu nesep hukuku bütün yönleriyle tahakkuk ederdi.

Bunların yanında cahiliye döneminde yatak (firâş), doğum ve iddia gibi nesep tespit yollarından bahsetmek mümkündür. Yataktan maksat, evli eşlerin evlerinde doğup büyüyen çocuklardır. Bunların anne-babalarına nispetinde bir sakınca yoktur. Nitekim İslam bazı şartlarla bu âdeti ipka ederek devam ettirmiştir.⁷⁶ Birden fazla erkeğin uğradığı kadınlardan doğan çocuğun kendisine benzediği gerekçesiyle⁷⁷ babalık iddiası (istilhâk) gibi muameleler İslam'ın yasakladığı ve ilga ettiği hususlardandır. Evlatlığın öz evlat gibi lehinde ve aleyhinde olan bütün haklardan yararlanması, miras, nikâh ve talak gibi hususlarda ailenin bir ferdi gibi muamele görmesi de bu kapsamdadır. Bu hususta erkek çocuklarının tercih edilmesinin güç, iftihar ve ganimet gibi hususlarla ilgisi açıktır. Bundan dolayı öz evlat yahut anne de olsa kadın ve kızlara miras hakkı yoktu.⁷⁸

Evlatlık kurumu İslam'dan önce ve sonra değişik kültürel kodların hâkim olduğu toplumlarda bazı açılardan himayeye muhtaç çocukların lehinde gözükebilecek kısa ve uzun vadede sebep olduğu bazı sakıncaları söz konusudur. Bunların başında nesebin karışması, mirasın taksiminde gerçek vârislerin mağdur edilmesi, yapmacık ve gerçek nesebi taklide dayalı evlatlık anlayışının beraberinde getirdiği yalan ve tezvîr ortamı ile aile ortamında yaşanan yahut yaşanması muhtemel ahlaki ve mahremiyet sorunları gelmektedir. İslam hukukunda nesebin korunması akıl, mal, can ve dinin yanında zarûriyyât kapsamında değerlendirilen beş unsurdan biri olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda toplumda nesebin karışmasına sebep olan zina yasaklanmış ve nesebin sübutu sahih bir nikâha bağlanmıştır. Mirası hakkı için de kan bağı (akrabalık) ve evlilik (el-Enfâl, 8/75) gibi hususlara vurgu yapılmış ve bunlar dışındaki yapmacık bağlar ilgâ edilmiştir. Bu açıdan aileye yabancı birinin mirasa ortak olması fitne ve huzursuzluğa vesiledir. Evlatlığın sebep olabileceği ahlakî olumsuzluklara örnek olması açısından Hz. Yusuf ile onu evlat edinen azizin eşi arasında sonradan yaşanan olayın Kur'ân'da özellikle vurgulanmış olması (Yusuf, 12/23) dikkat çekicidir.

⁷⁵ Ebû'l-Ferec Ali b. Huseyn el-Asfahânî, *el-Eğânî*, thk. Samir Cabir (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 8/246.

⁷⁶ Osman b. Ali b. Mihcen el-Bârî'î Fahrüddin ez-Zeylâî, *Tebyînu'l-hakâik Şerhu kenzi'd-dekâik ve hâşiyetü's-Şilbî* (Kahire: Bulak: el-Mektebetü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1313), 3/43.

⁷⁷ Cahiliye döneminde söz konusu benzerliğin tespiti için kâif (القافة/قائف) olarak isimlendirilen uzmanların görüşlerine başvuruluyordu.

⁷⁸ Cevat Ali, *Tarihu'l-Arab kable'l-İslam* (Bağdat: el-Mecma'u'l-İlmî, 1959), 5/275.

İslam'dan sonra ilk başlarda buna müdahale edilmemiş, belki de uygun bir zaman kollanmıştır. Nitekim Mekke dönemi boyunca kalpler iman ile tanışıp İslamî ilkeler ile ahlakî meziyetler insanların hayatında önemli bir mevki edindikten sonra hicretin beşinci yılında “...Evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır.” (el-Ahzâb, 33/4) âyetiyle bu duruma dikkat çekilmiş, ardından “Evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adaletle daha uygun bir davranıştır.” (el-Ahzâb, 33/5) âyetiyle de söz konusu çocukların gerçek babalarına nispet edilmeleri gerektiği açıkça emredilmiştir. Bu âyetlerin nüzûluna sebep olan Hz. Peygamber'in evlâtlığı Zeyd b. Hârise de onun oğlu olarak anılıyordu.⁷⁹ Allah, bizzat resulünün üzerinden toplumda kök salmış olan bu âdeti terk etmelerini sağlamak için boşama gerçekleştikten sonra Zeyd'in eşi Zeynep binti Cahş'la evlenmesini irade buyurmuştur. (el-Ahzâb, 33/37).⁸⁰ Böylece evlatlığın gerçek evlat muamelesi göremeyeceği somut bir örnek üzerinden beyan edilmiştir. Bu husus ayrıca “Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir.” (el-Ahzâb, 33/40) âyetiyle de pekiştirilmiştir. Hz. Peygamber de cahiliye âdeti olan evlatlık edinme kapısını kapatmış ve buna tevessül eden Allah'ın gazabı, laneti ve cennetten mahrumiyetle ikaz etmiştir.⁸¹ Bundan dolayı Hasan-ı Basrî (v. 110/728); Rasûlullâh: “Çocuk doğduğu yatağa aittir” dediği halde Muâviye'nin Ziyad'ı nesebine katmasını onu helâka götüren dört uygulamasından biri olarak saymıştır.⁸²

Söz konusu yasaktan dolayı İslam kültüründe evlat edinmeyle ilgili oluşmuş bir kurumdan bahsedilemeyeceği gibi bu hususta İslam hukukunda ihtilaf zemini yok denecek kadar azdır. İslam hukukunda gerçek evlat gibi evlatlığın nesebe katılması ve mirastan pay alması kesinlikle yasaklanmışken⁸³ aynı zamanda muhtaç çocukları himaye etmek şerefli bir insanlık ödevi olarak telakki edilmiş ve teşvik edilmiştir.⁸⁴ Bundan dolayı İslam ülkelerinde hukukî sonuç doğurmayan manevî evlat,⁸⁵ ahiret kardeşliği ve besleme⁸⁶ gibi bazı uygulamalardan söz etmek mümkündür. Bunlardan manevi evlatlık, çocuğu olmayan ailelere anne-babalık duygusunu yaşatma yahut çocuğun himayesine yönelik iken besleme, olumsuz bir imaj içerse de muhtaç çocukların bakımını üstlenerek

⁷⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâr-ü Hecer, 1422), 2/207.

⁸⁰ Kâdî Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir b. el-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 3/575.

⁸¹ Buhârî, “Magâzî” 3/1446, No: 4071, 2/1204, No: 3317.

⁸² Muhammed b. Cerîr Ebû Cafer et-Taberî, *Târihu'r-rûsûl ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), 5/279; Ebû'l-Hasen İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 1417), 3/82.

⁸³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 10/7248.

⁸⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulkâkî (Beyrut: Dâru'l-İhyâ, 2001), “Zühd”, 42.

⁸⁵ Aytekin Ataay, *Medeni Hukukta Evlat Edinme* (İstanbul: 1957), 14.

⁸⁶ Köse, *Evlat Edinme Problemi*, 268.

aile ortamında onların basit işlerinden istifade etmeye dayanmaktadır. Ahiret kardeşliği ise tamamen ilgili şahıslar arasındaki manevi bağların güçlendirilmesi esasına yöneliktir. Manevi evlatlıktaki himaye ise öz çocuk gibi değil, bir din kardeşi gibi muameleyi gerekli kıldığından Osmanlı Şer'iyeye Sicillerinde görülen ve hukukî neticelerinden mahrum fiili evlatlık müessesesi de⁸⁷ bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Değişik sebeplerden dolayı Müslüman toplumlarda bir ihtiyaç olarak algılanan evlatlık edinme anlayışı modern hukuk sistemlerinin de teşvikiyle farklı şekillerde devam ettiği için bunun olabilecek asgari bir şer'î bir zemine oturtulması arayışları gündeme gelmiştir. Bazıları evlatlığın özellikle ergenlikten sonra aile ortamında bulunmasına imkân tanımaya yönelik 0-2 yaş aralığında ailenin annesi tarafından emzirilmesi ve süt hısımlığının oluşmasının gereğini vurgulama ihtiyacı hissetmişlerdir.⁸⁸ Ayrıca (en-Nûr, 24/31) âyeti gereği temyiz çağına kadar söz konusu çocukların aile ortamında bulunmalarında da bir sakınca yoktur. Bu tür çocuklar gayr-i meşru yollarla dünyaya gelmiş olsalar da masumdurlar ve anne-babalarının yaptıklarından sorumlu tutulamazlar. (el-İsra, 17/15). Evlat edinen de onlara mirastan pay vermek yerine ona malından üçte bir oranında vasiyette bulunma hakkına sahiptir.⁸⁹ Bu durumda evlatlığın nesebe katılmadan, hukuki ve şer'î sonuç doğurmadan himayesinin sağlanması mümkündür. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra Avrupa'nın birçok ülkesinde hukuki mevzuata giren evlatlık uygulamasında 6-8 yaş aralığında evlatlık edinilene gerçek çocukları olmadığına dair bilgi verilmesinin yaygın olması çocuğun doğal hakkı olduğu gibi ileride ortaya çıkması muhtemel bazı sorunlara da engel olabilecek dinamikler içermektedir.

Evlatlığın iki yaşından büyük yahut reşit olması durumunda ise “büyüklerin emzirilmesi” meselesini gündeme getirmektedir. İslam tarihinde Ebû Huzeyfe'nin kölesi Salim'in aile ortamında kalmasını sağlamaya yönelik Hz. Peygamber tarafından bulunan çözümün sonradan Hz. Aişe tarafından “umûmî mahiyette” anlaşılmasına rağmen “Salim'e hâs” yahut “mensûh” olduğuna kanaat getiren İslam hukukçuları büyüklerin emzirilmesinin hukukî sonuç doğurmayacağını kabul etmişlerdir.⁹⁰ Zira emzirme yoluyla (radâ) hısımlığın gerçekleşmesi muteber görüşlere göre yirmi dört ay ile otuz ay aralığında olup bu hem âyet hem de sünnetle sabittir.⁹¹ Dolayısıyla bu durumdaki

⁸⁷ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya, 1989), 2/106.

⁸⁸ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebû Bekir Alauddin es-Semarkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414), 2/236.

⁸⁹ M. Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: 1985), 101.

⁹⁰ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410), 5/30; Kasânî, *Bedâi'*, 4/6; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-hidâye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/441.

⁹¹ Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia, Ebû Süfyan'ın eşi Hind'in öz kardeşidir. Nesebi bilinmeyen Salim'i evlat edinmişti. Evlatlık yasaklanınca bülûğ çağını aşan bir adam olmuştu. Aslında Ebû Huzeyfe de onun aile içindeki konumundan rahatsızlık duymaya başlamıştı. Ebû Huzeyfe'nin eşi bu durumu Resulullah'a bildirince onu emzirmesini söylediğine dair rivayetler söz konusudur. Bu rivayetlerin değerlendirilmesinde ağırlıklı görüş büyüklerin doğal yollardan emzirilmesi yahut farklı yöntemlerle süt içmelerinin sağlanmasının süt hısımlığını doğurmayacağı yönündedir. Salim'le ilgili uygulama ya ona özeldir yahut

çocukların evlat edinilmesinin şer'î referanslardan destek bulamayacağı açıktır. Ancak hangi açıdan değerlendirilse değerlendirilsin Hz. Peygamber'in Salim'e yönelik söz konusu çözümü evlatlıkların himaye edilmelerinin teşvik edildiği izlenimi vermesi açısından önemlidir. Nitekim ilgili âyetler indikten sonra da Hz. Peygamber'in evlatlığı Zeyd ile din kardeşliği esasına dayanan olumlu ilişkileri nasların çizdiği sınırlarda devam etmiştir.

Tanımlarından da anlaşılacağı üzere lakît başta olmak üzere himaye edilmeye çalışılan diğer çocuklar ile evlatlık arasında yakın bir ilişki olmasına rağmen hükümlerde farklılık söz konusudur. Evlatlık nesebi meçhulden olabildiği gibi nesebi malum olanlardan da olabilir. Lakît ise sadece nesebi meçhul çocukları kapsamaktadır. Ayrıca evlatlık yasaklanmış iken lakîti ve himayeye muhtaç diğer çocukları sahiplenmek sevap olarak kabul edilmiştir. Bunların yanında lakît, yetim ve kimsesiz diğer çocukların himaye ve terbiyesini üstlenmek onları evlat edinmeyi mucip değildir.

Modern hukuk sistemlerinin kabul ettiği evlat edinme kurumunda ise evlatlık sahih nesebin hemen hemen tüm imkânlarından yararlanmaktadır.⁹² En az 35 yaşında olan evli çiftlerin çocuk özlemini gidermek ve kimsesiz çocukları aile ortamı şefkatinden yararlandırmak gayesiyle aralarında en az 18 yaş farkı olan evlatlıklar edinebilirler. Çocuk mümeyyiz ise onun, değilse varsa anne-babasının rızası aranır. Neticede hâkimin izniyle resmi senet düzenlenir, hısımlık ve mirasçılık tahakkuk eder. Evlatlık evlat edinenin soyadını almakla birlikte vatandaşlıkla ilgili hususlar bazı şartlara bağlıdır. Evlatlık hem sahih neseple mensup olduğu ailenin hem de kendisini evlatlık edinenin mirasından faydalanır (çifte miras). Evlat edinen ile evlatlık ve onlardan biriyle diğerinin karı veya kocası arasında evlenme yasaktır. Fakat bu kesin olmayan bir evlenme engeli olduğundan yasağa karşı yapılmış olan evlenme geçerlidir. Sadece eşler arasındaki evlatlık ilişkisi kanundan ötürü ve kendiliğinden kalkmış olur.⁹³ Batı kaynaklı hukuk sistemlerinin evlatlık edinme meselesini değerlendirirken evlatlığı meşru gören ve sonuç doğurucu haklar tanıyan Hristiyanlık ve Yahudilikten bağımsız hareket ettikleri

sonradan nesh edilmiştir. Ümmü'l-müminin Ümmü Seleme de bu görüştedir. Bu görüş temelde el-Bakara, 2/233 ile en-Nisa, 4/23 âyetleri ile süt emzirmeyi genel olarak iki yılla sınırlayan diğer hadislerle dayanmaktadır. İbn Hazm ez-Zâhirî gibi bazı fakihler Hz. Aişe'nin söz konusu rivayetini esas alarak büyüklemin emzirmesi suretiyle süt hısımlığının oluşabileceğini savunmuşlardır. İbn Teymiyye ve Şevkânî gibi fakihler ise Salim örneğinde olduğu gibi zaruret durumlarında bir istisna olarak bu tür uygulamalara gidilebileceğini savunarak orta yolu bulmaya çalışmışlardır. Bkz. Semarkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2/236-237; Kasânî, *Bedâi'*, 4/6: Bâbertî, *el-İnâye*, 3/441. Ebû Muhammed Abdilvehhab b. Ali b. Nasr es-Sa'lebî, *et-Telkîn fî'l-fikhi'l-Malikî*, thk. Ebî Uveys Muhammed Bû Habze el-Hasenî et-Tatvânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425), 1/139; Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. Hasan el-Kelvezânî, *el-Hidâye alâ mezhebi'l-İmam Ahmed*, thk. Abdullatif Hümeym-Mahir Yasin el-Fahl (Müessesetü Giras, 1425), 491; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 120; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk, 1-17, (Riyâd: Dâr-u İbnî'l-Cevzî, 1427/2006), 7/120.

⁹² Şükran Şıpka, "4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nun Evlat Edinmeye İlişkin Hükümlerinin İncelenmesi" İÜHFİM, 57/1-2, 301- 322.

⁹³ Akıntürk, *Aile Hukuku*, 318-333.

söylenemez. Aksine Batı kültüründe dini açıdan meşru bir durum olduğu için evlatlığın müesseseseleşmesi hususunda herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Ancak İslam kültürünün hâkim olduğu toplumlarda evlatlık edinme meselesinde şer'î alan ile pozitif hukuk alanı arasında bir ayrışım olduğu açıktır. Buna rağmen evlat edinme anlayışının belli şartlara riayet edilerek ıslah edilmesi mümkündür. Zira buluntu, kimsesiz ve yetim çocukların yetiştirilmesi hem dinî hem de insani bir görevdir. Özellikle bülûğdan sonra söz konusu çocuklarla ilgili nesep, miras ve mahremiyet başta olmak üzere dinî hassasiyetlere riayet edilerek himaye ve yardımlaşmaya devam edilmesinin önünde herhangi bir engel yoktur. Bu kapsamda Devlet denetiminde hala devam eden koruyucu aile modeli yahut ona benzer bir müessese İslam'da yasaklanan evlatlık edinme uygulamasına kurumsal düzeyde bir alternatif olabilir.

Sonuç

İnsanoğlu doğumdan ölüme kadar çocukluk, temyiz, bülûğ ve rüşd gibi muhtelif aşamalardan geçmektedir. Özellikle bülûğ ve rüşd döneminden sonra insanın kendi şahsı, malı ve terbiyesiyle ilgili hususlarda tasarruf hakkına sahip olması esastır. Ancak İslam hukukunda çocuğun eda ehliyeti kısıtlı olduğundan kendisi, malı ve terbiyesiyle ilgili tasarruf hakkı öncelikle anne ve babasına aittir. Zira çocukların kendi iradeleri ile bağımsız olarak hareket etme imkânı bulunmamaktadır. Ancak çocuğun şer'î bir velisinin olmaması yahut bu hakkı kullanamayan yahut kötüye kullanan velilerin bulunması çocukla ilgili tasarrufun velâyet-i âmme hakkı gereği kamu otoritesine geçeceği kabul edilmektedir. Çocukların velisi kendi sağlıklarında vasî tayin edebilecekleri gibi onların yokluğunda kamu otoritesi de vasî tayin etme hakkına sahiptir. Vesâyet daha çok malî işlerle olduğu için akıl hastalığı ve akıl zayıflığı, bunaklık ve sefeh gibi kişinin akfî melekelerini tam kullanmasını olumsuz yönde etkileyen durumlar da vesâyet sebepleri arasındadır. Bu açıdan vesâyet velâyetin bir alt kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Velâyet ve vesâyette çocuk yahut diğerlerinin maslahatı öncelikli olduğundan hem velinin de hem vasînin bazı şartları hâiz olmaları gerekmektedir. Bunların en önemlileri akıl ve rüşd olmakla birlikte adalet ve iyi tedbir gibi hususlar da önemsenmiştir. Ailede evlilik birliği devam ettiği sürece çocuğun velâyeti kural olarak babaya, temyiz çağına kadar bakım ve gözetimi (hidâne) de anneye aittir. Ancak eşler arasında ayrılık oluşunca hidâne hakkının kadınlarda ve özellikle annede, anneannede ve babaannede gibi kadınlarda devam edeceği kabul edilmiştir. Velâyet kapsamında değerlendirilen hidânenin ilke olarak anne yahut kadınlarda olması onların şefkat ve fitratlarından bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır. Annenin hidâneyi kabul etmemesi durumunda velâyet hakkı gereği sorumluluk babaya geçmektedir. Ailesi tarafından terk edilen lakîtin, doğal âfetler ve savaşlar sebebiyle kimsesiz kalan çocukların şefkatle himaye edilmelerinin ve topluma kazandırılmalarının dini ve hukukî bir sorumluluk olduğu hususunda şüphe yoktur.

Tarihi çok eskilere dayanan evlat edinme meselesi bizzat Hz. Peygamber'in şahsında somutlaşarak kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Ancak değişik sebeplerden dolayı evlat sahibi olamayan ebeveynlerin bazı çocukların bakımlarını üstlendikleri ve aile ortamında büyüttükleri görülmektedir. Dolayısıyla buna yönelik olarak 0-2 yaş aralığında emzirme, temyizden yahut bülûğdan sonra aile ortamından uzaklaştırma gibi şer'î zemin arayışları gündeme gelmektedir. Neticede aile ortamında öz evlat gibi şer'î ve hukukî sonuç doğuracak şekilde bir muameleye tabi tutmaksızın belli bir müddet bu tür çocukların himayesi mümkün olup ayrıca teşvik edilmiştir. Modern hukuk sistemleri ise himayeye muhtaç çocukların gözetilmesi ve topluma kazandırılması hususunda İslam hukukuyla ortak bir noktada buluşmakla birlikte neseb, miras ve mahremiyet gibi meselelerde dinî hassasiyetleri dikkate almadan evlatlığın öz evladın bütün haklarından istifade etmesinin önünü açtığı görülmektedir. Bunun nesebin karışması, mirasla ilgili fitne ve huzursuzluklar, aile ortamında mahremiyet ve ahlakî olumsuzluklar gibi sorunlara zemin hazırladığı açıktır. Dini hassasiyetler dikkate alınarak evlatlık müessesesinin ıslah edilmesi ve Devlet gözetiminde koruyucu aile modeli gibi alternatiflerin tesis edilmesi hem himayeye muhtaç çocukların hem de toplumun maslahatına daha uygun olduğu hususunda şüphe yoktur.

Kaynakça

- Abdulaziz el-Buhârî, Alâuddîn b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmud Ömer. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Ali, Cevat. *Tarihu'l-Arab kable'l-İslam*. Bağdat: el-Mecma'u'l-İlmi, 1959.
- Âmidî, Ebû'l-Hasan Seyfuddîn Ali es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1981.
- Apaydın, H. Yunus. "Velâyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 43/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Asfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Huseyn b. Muhammed b. Ahmed. *el-Eğânî*. thk. Samir Cabir. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2010.
- Ataay, Aytekin. *Medeni Hukukta Evlat Edinme*. İstanbul: 1957.
- Aydın, Mehmet Akif. *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: 1985.
- Aydın, Mehmet Akif. "Evlat Edinme", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 11/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-İnâye şerhu'l-hidâye*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Bardakoğlu, Ali. "Hidâne", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır. Dârü Tavki'n-Necât, 1422.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşmî. Kuveyt: 1985.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*. thk. Heyet. Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431.
- Cin, Halil-Akgündüz, Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: 1989.
- Dusûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arefe. *Hâşiyetü'd-Dusûkî 'ala's-şerhi'l-kebîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Ebû'l-Huseyn, Yahya b. Ebû'l-Hayr b. Sâlim. *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*. nşr. Kasım Muhammed en-Nûrî. Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 1421.

- Emir Padişah, Muhammed Emin b. Mahmud el-Huseynî. *Teysîru't-tahrîr li İbni'l-Hümâm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Ensârî, Abdul'ula Muhammed b. Nizâmuddîn. *Fevâtihu'r-rahâmût şerhu müsellemi's-sübût fi usûli'l-fikh*. nşr. Abdullah Mahmut Ömer. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433.
- Hattâb, er-Rü'aynî Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed. *Mevâhibu'l-celîl li şerhi muhtasari Halîl*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1412.
- Hudari Beg, Muhammed. *Usulü'l-Fikh*. Beyrut: 1987.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. İnan: Dârü'z-Zehâir, 1368.
- İbn Abidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz. *Reddül-muhtâr 'ala'd-dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1412.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1416.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed ez-Zâhirî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bindârî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *Ravdatu'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir*. nşr. Seyfuddîn el-Kâtib. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1401.
- İbn Kudâme. Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğni*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1388.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dârü Sâdir, 1300.
- İbn Nuceym, Zeynuddîn. *el-Bahru'r-râ'ik şerhu kenzi'l-hakâik*. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.
- İbn Süleyman, Şeyhzâde Abdurrahman b. Muhammed. *Mecma'u'l-ehür fi şerhi mülteka'l-ebhür*. Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbnu'd-Dahhân, Ebû Şucâ Fahrüddîn Muhammed b. Ali. *Takvimu'n-nazar fi mesâile hilafiyye zâi'a ve nübez mezhebiyye nâfi'a*. thk. Salih b. Nasır el-Huzeym. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1422.
- İbnu'l-Arabî, Kâdî Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir. *Ahkâmu'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbnu'l-Hümâm, Kemaluddin Muhammed b. Abdilvahid es-Sivâsî. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzuddin. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdusselam Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417.
- İsnevî, Cemâluddîn Abdurrahîm b. Hasan. *Nihâyetü's-sü'l şerhu minhâci'l-vusûl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- İzz b. Abdisselam, Ebû Muhammed Abdülaziz. *Kavâidu'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdris. *Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdris. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.
- Kelvezânî, Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. Hasan. *el-Hidâye alâ mezhebi'l-İmam Ahmed*. thk. Abdullatif Hümeym-Mahir Yasin el-Fahl. Müessesetü Giras, 1425.
- Köse, Murtaza. *Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Erzurum, 2001.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhil-imâmi's-Şâfiî*. thk. Ali Mu'avvad-Adil Abdulmevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramerz. *Dürrü'l-hükkâm şerhu gureri'l-ahkâm*. Dârü İhyâi'l-Kütüb, ts.

- Muttakî el-Hindî, Alauddin Ali b. Husamiddin b. Kâdîhân el-Kâdirî. *Kenzü'l-ümmâl fî süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî- Safvet Sakâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1401.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezid. *el-Kâmil fî'l-lüğa ve'l-edeb*. thk. Abdulamîd Hindâvî. Arabistan: Dâru's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1419.
- Müslim, b. Haccâc Ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Câmi'ü's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâr-u'l-İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Müzenî, İsmail b. Yahya Ebû İbrahim. *Muhtasarü'l-Müzenî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Adulmunim Şelebî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1412.
- Remlî, Şemsuddin Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza Şihabuddin. *Nihayetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404.
- Sa'dî, Ahmed Muhammed Said. "*İsbâtü'n-neseb ve nefyihî bi'l-basmatî'l-virasiyye*." e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi. 2014, Sayı: 12.
- Sa'lebî, Ebû Muhammed Abdilvehhab b. Ali b. Nasr. *et-Telkîn fî'l-fikhi'l-Malikî*. thk. Ebî Uveys Muhammed Bû Habze el-Hasenî et-Tatvânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdilcabbâr b. Ahmed el-Mervezî. *Kavâtî'u'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî. Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 1419.
- Semarkandî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Ebû Bekir Alauddin. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Süpkî, Tacuddin b. Abdilvehhâb. *el-Eşbâh ve'n-nazâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410.
- Şâşî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *Usûlü's-Şâşî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâb, 1402.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylu'l-Evtâr*. thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk. 1-17, Riyâd: Dâr-u İbni'l-Cevzî, 1427/2006.
- Şipka, Şükran. "*4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nun Evlat Edinmeye İlişkin Hükümlerinin İncelenmesi*" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. 57/301-302.
- Şirbînî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâcî ilâ ma'rifeti meânî alfâzi'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ü'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâr-ü Hecer, 1422.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'r-rüsûl ve'l-mülûk*. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.
- Zebîdî, Muhammed b. Abdurrezzak el-Murtazâ. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferec. Küveyt: et-Türâs, 1385.
- Zencânî, Ebû'l-Menâkıb Şihabuddin Mahmud b. Ahmed. *Tahrîcu'l-fürû 'ala'l-usûl*. thk. Muhammed Edip Salih. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1398.
- Zeydan, Abdülkerim. *Ahkâmu'l-lakît fî's-şeri'ati'l-İslamiyye*. Bağdat, Matbaatü Selman el-A'zamî, 1388.
- Zeyla'î, Osman b. Ali b. Mihcen el-Bârî'î Fahrudin. *Tebyînu'l-hakâik şerhu kenzi'd-dekâik*. Kahire/Bulak: el-Mektebetü'l-Kübrâ'l-Emiriyye, 1313.

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE ÇOCUKTA VÜCÛB EDÂ VE CEZA EHLİYETİ

Muhammed Latif ALTUN*

Giriş

İslâm hukuku insanoğlunun doğumu öncesinden ölümüne dek hayatının her alanıyla ilgili belirli hükümler koymuş, ona bazı haklar tanımış ve olumsuz davranışları için cezaî müeyyideler ön görmüştür. İslam hukukunun bu yöndeki hükümleri başta Kur'ân olmak üzere hadislere dayanır. Çocukların mallarının iyi korunması gerektiği “Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, sadece iyi tutumla yaklaşın.” (el-Enâm, 6/152.) ve “Onarın (yetimlerin) durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir.” (el-Bakâra, 2/220) şeklindeki âyetlerle öğütlenmiştir. Âyetlerki “yetim” kavramının çocuklar için kullanılan bir ifade olduğu müfessirler tarafından dile getirilir.¹ Çocuklarla ilgili temel hakların bizzat Hz. Peygamber tarafından “çocuğun hakkı”² ifadesiyle dile getirilmesi, konunun önemini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Yine Hz. Peygamber’den rivayet edilen “Şu üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Ergenlik çağına gelinceye kadar çocuktan, akli kemale erinceye kadar deliden ve uyanıncaya kadar uyuyandan.”³ ve “Çocuk ancak on beş yaşına ulaştığı zaman ona hadler uygulanır.”⁴ şeklindeki hadisler, konunun teferruatıyla ele alınmasının gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Zira bu hadislerde ergenlik öncesi dönem, sorumlu olmamanın sebepleri arasında sayılmıştır. Rivayetlerde geçen bu ifadeler, Müslümanların konuya daha titiz yaklaşmalarının sebebini teşkil etmiştir. Fıkıh kaynaklarında çocukların hem ibadet hem de muamelatla ilgili hükümlerinin ele alındığı müstakil başlıkların yer alması bu titiz çalışmanın neticesidir. İslâm hukukunda Hz. Peygamber’den başlayarak günümüze kadar çocukların özel hukuku var olagelmıştır. Batıda ise Fransız ihtilalinin meydana geldiği XIX. yüzyıla kadar çocuklara özgü bir hukuk sistemine rastlamak mümkün değildir. Bundan önce sekiz ve on üç yaşlarında da olsa çocuklar idam edilirdi.⁵

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan, *Mefâtihü'l-ğayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 5: 217.

² Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürreuf b. Tâcü'l-Arifin b. Ali, *Feydü'l-Kadîr Şerhü'l-Câmiu's-Sağîr*, (Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, 1356), 2: 538.

³ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *Ma`rifetü's-süneni ve'l-âsar*, thk. Abdülmuti Emin Kalaci, (Beyrut: Dârü Kuteybe, 1991), 7: 9127.

⁴ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kübi'l-İlmiyye, 2003), 6: 94.

⁵ Akşit Mustafa Cevat, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esaslar*, (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2015), 24; Esen Hüseyin, *İslamda Suç ve Ceza İslam Hukukunda Cezaî Sorumluluk*, (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 74.

İslâm hukuku, bizzat çocuğu koruma altına aldığı gibi ona ait olan malî varlıklarını ve hukukî haklarını da koruma altına almıştır. Çünkü kendisi himayeye muhtaç olduğu gibi onun hürriyeti ve malî hakları da korunmaya muhtaçtır. Fıkıh kaynaklarında her hâlükârda onun menfaati göz önünde bulundurulmuştur. Kendi adına yapacağı az da olsa risk taşıyan muamelelerin yasaklanması, fakat aynı muameleler için tecrübe kazanacağı gerekçesiyle başkasına vekil tayin edilmesinin geçerli sayılması onun menfaatinin göz önünde bulundurulduğunun açık ispatıdır.⁶ Yine söz konusu kaynaklarda onun velisi ve temsilcisi konumunda olan kimselerin adil olma vasfına ve ona iyi davranması gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁷

Kişinin mükellefiyeti gücü nispetindedir. Bu itibarla İslâm dini teklif ile aklî ve bedenî kemal arasında denge gözetmiştir. Zira “Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü tutmaz.” (el-Bakara 2/286.) şeklindeki âyet bu düşüncenin temelini oluşturur. Hadislerde de insanların içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurularak kolaylık prensibinin esas alındığı görülmektedir.⁸ Netice itibarıyla ehliyetin safhalara ayrılması, dinî-hukukî mükellefiyetlerin buna göre uyumlu hale getirilmesi bu âyet ve hadislerin gereğidir.

Allah Teâlâ insana akıl ve idrak kabiliyeti verirken buna karşılık ona diğer mahlûkata yüklediği görev ve sorumluluklar yüklemiştir. O halde insanda dinî, hukukî ve cezaî ehliyetin oluşması için biyolojik ve aklî kemalin tamamlanması gerekir.

1. İslâm’da Çocukluk Safhaları

Doğumla başlayıp ergenlik çağına kadar olan zaman diliminde bulunan kimseye çocuk, bu döneme ise çocukluk dönemi denilmektedir.⁹ Kur’ân’da çocuk kavramı “tıfl”, “sabî”, “gulâm” ve “veled” gibi ifadelerle karşılık bulmuştur.¹⁰

Çocukta fizikî ve aklî gelişim peyderpey oluşarak, on beş yaşında kemale ulaşır. Onun teklif altına alınıp alınmamasında, gelişmesinin safhaları göz önünde bulundurulur. Gelişim safhaları beş dönem şeklinde sınıflandırılır. Bunlar doğumdan önceki ceninlik merhalesi, temyiz öncesi, temyiz, bulûğ ve rüşd dönemleridir. Bu safhalar bağlamında vücûb ve edâ ehliyeti ele alınır. Bir kimsenin ehliyeti bu safhalara bağlı oldu için bu safhaların bilinmesi gerekir.

⁶ Komisyon, *Mecelletü’l-ahkâmî’l-adliyye*, thk. Necip Havâvînî, Karaçi: Kârhâne-i Ticaret-i Kütüb, t.y., md. 1458.

⁷ Heyet, *el-Fıkhü’l-menhecî*, (Dimaşk: Dârü’l-Kalem, 1413/1992), 8: 252.

⁸ Nesâî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Şelebî, (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, ty.), 5: 383.

⁹ Aydın M. Akif, “Çocuk” *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı, 1993), 8: 361-363.

¹⁰ en-Nûr, 31; Meryem, 19/12-29; Âli İmrân, 3/40-47; Yusuf, 12/19-21.

1. 1. Ceninlik Safhası

Örtülü ve gizli olan şey anlamına gelen cenin kavramı, anne rahminde teşekkül eden çocuk için kullanılır.¹¹ Fakihler, çocuğun anne rahminde meydana gelen teşekkülüyle hukukî kişiliğinin başladığı hususunda görüş birliği içindedirler.¹² Bu safhada nesep hakkı, ona vasiyet yapılması, vâris olma, vakıf gelirlerinden yararlanma gibi lehine olan hakları elde eder.¹³ Dışarıdan yapılan müdahaleyle ceninin hayatına son verilmesine cinayet denilmesi ve bunun gurre¹⁴ ile cezalandırılması, onun kişilik sahibi olduğunu göstermektedir.¹⁵ Bu merhaledeki çocuğun iki yönlü bir yapısı vardır. Annesinin varlığına bağlı olmasıyla bağımlı, ayrı bir kişiliğin teşekkülü yönüyle ise müstakil bir kişiliğe sahiptir. Cariye olan annenin azat edilmesiyle karnındaki ceninin de azat olması annesine tabi olduğuna, lehine olan hakları elde etmesi ise onun müstakil bir kişiliğe sahip olduğuna delalet etmektedir.¹⁶

1. 2. Doğumdan Sonraki Safha

Doğumla başlayan bu safha temyiz merhalesine kadar devam eder. Bu dönemdeki çocuğa iyiyi-kötüyü, hayrı-şerri, faydayı-zararı birbirinden ayıramadığı anlamında “gayri mümeyyiz” denir.¹⁷ Bu merhaledeki çocuğun söz ve eylemlerine itibar edilmez.¹⁸ Daha önce hak sahibi ve alacaklı olma anlamındaki nakis vücûb ehliyetine sahip olan çocuk, bu dönemde borçlu ve yükümlü olabilme anlamındaki tam vücûb ehliyetine sahip olur. Zira sağ olarak doğmak hak ve tekliflerin gerekliliğinin menatıdır/dayanağıdır. Bu itibarla çocuk tam vücûb ehliyetine sahip olur. Dolayısıyla itlaf ve zararlardan sorumlu tutulması, nafakasını temin edemeyen yakın akrabasının nafakasından sorumlu olması, zekât¹⁹ ve

¹¹ Zeynüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir, *Muhtârü's-sahâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 62

¹² Teftâzânî, Sa'düddin Mesud b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî, *Şerhu't-Telvîh ala't-Tevdîh*, (Mısır: Mektebetü Sabîh, t.y.), 3: 325; Komisyon, *el-Mevsu'atü'l-fıkhîyyetü'l-kuveytiyye*. (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1427), 16: 119.

¹³ Şafii ve Hanbelî fakihlere göre, cenin adına yapılan vakıf geçerli değildir. (Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Vesîl fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim, (Kahire: Dârü's-Selâm, 1417), 4: 242; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffikuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, (y.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 8: 458.

¹⁴ Anne karnındaki ceninin düşürülmesinden dolayı ödenmesi gereken mâlî tazminattır. (Aslan M. Selim, *Kavram Atlası İslâm Hukuku II*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2020, s. 149).

¹⁵ Sıgnâkî, Hüsâmüddin Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî, *el-Kâfi şerhü'l-pezdevî*, thk. Fahreddin Seyyid Muhammed, (y.y.: Mektebetü'r-Rüşd, 1422/2001), 5: 2145.

¹⁶ Komisyon, *el-Mevsu'a*, 7: 155.

¹⁷ Komisyon, *Mecelletü'l-ahkâmî'l-adliyye*, md. 943.

¹⁸ Komisyon, *el-Mevsu'a*, 7: 156.

¹⁹ Çocuğun zekât vermekle mükellef olup olmaması hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakihlerin çoğuna göre çocuk zekât vermekle mükelleftir. Fakat Hanefi fakihlere göre ise çocuk, namaz oruç ve hac gibi farz ibadetlerle mükellef olmadığına göre, zekât vermekle de mükellef sayılmaz. (Tûfî, Ebû'r-Rebî Necmüddin Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin, (y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 182; Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed Alaüddin el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûl'l-Pezdevî* (y.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmî, ty.), 4: 241.

vergi yükümlülüklerini yerine getirmesi vacip hale gelir.²⁰ Ancak kendisi bu görev ve sorumlulukları yerine getirmeye muktedir olmadığı için temsilcisi bunları yerine getirir.

1. 3. Temyiz Safhası

Bu dönemdeki çocuğa iyiyi-kötüyü hayrı-şerri, faydayı-zararı birbirinden ayıran anlamında “mümeyyiz” denir.²¹ Çocuktan çocuğa farklılık arz etse de genel itibarıyla yedi yaşından itibaren başlayan bu dönem, bulûğ çağına kadar devam eder.²² Hz. Peygamber’in “*Yedi yaşına varınca çocuklarınıza namazı emredin*”²³ şeklindeki hadis, bu dönemin yedi yaşından başladığına işaret etmektedir. Bu safhadaki çocuğun aklî ve bedenî gelişimi ile birlikte hukukî ve iktisadî tecrübesi de artar. Satmak, almak ve malik olmak gibi eylemlerin neticesini daha iyi kavrar. Tam vücûb ehliyetine sahip olsa da tam edâ ehliyetine sahip olmadığı için tasarrufların bir kısmını kendisi, diğer bir kısmını ise velisi yerine getirir.

1. 4. Bulûğ Safhası

Sözlükte ulaşmak anlamında olan bulûğ kavramı, terim olarak çocuğun aklî ve bedenî bakımdan olgunluğa ulaştığını ifade eder.²⁴ Dinî terminolojide bu kavram yerine “âkil ve bâliğ olmak, ergen olmak” ifadeleri kullanılır. Baliğ olmanın erkeklerde ihtilam ile kadınlarda hamile olma ya da adet görme gibi birtakım hissî alametleri vardır. Bu alametlerle baliğ olmayan çocuğun bulûğ ermesi yaş ile tespit edilir. Bulûğ yaşı hakkında mezheplere göre farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebû Hanife’ye göre erkekte on sekiz, kızlarda on yedi, Ebû Yusuf, İmam Muhammed, Şafîî ve Ahmed b. Hanbel’e göre on beş, Malikîlerin en meşhur görüşüne göre ise erkek ve kadında on sekizdir.²⁵ Bulûğ yaşının üst sınırı Mecelle’nin 986. ve 987. maddelerinde kayıt altına alınmıştır.²⁶ Böylece çocuk olgunluk dönemine girdiği için bir takım görev, sorumluluk ve müeyyidelerle mükellef olma durumundadır.

²⁰ Karaman Hayreddin, *Ana hatlarıyla İslâm Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 2: 26.

²¹ Komisyon, *Mecelletü’l-ahkâmî’l-adliyye*, md. 943.

²² Askalânî, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethü’l-Bâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1379), 1: 173; Temyiz yaşı için bk. İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye, *Kur’ân ve Sünnete Göre Çocuk Ahkâmı*, çev. Mahmut Kısa, (Konya: Kitap Dünyası, 2014), 338.

²³ Ebû Dâvud, Süleyman b. Aş’as b. İshak b. Beşir, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk, Muhammed Muhyüddin Abdülhamid, (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye ty.), 1: 133.

²⁴ Komisyon, *el-Mevsu’â*, 8: 186.

²⁵ Kâsânî, Alauddin Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed, *Bedâi’u’s-senâi` fi tertîbi’ş-şerâi`*, (y.y.: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986), 7: 172; Recrâcî, Ebû’l-Hasan Ali b. Said, *Menâhicü’t-tahsîl ve netâicü letâifi’t-te’vîl*, thk. Ebû’l-Fadl ed-Dimyâtî, (y.y.: Dârü İbn Hazm, 1428/2007), 8: 233; Mâverdi, Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib, *el-Hâvi’l-kebîr fi fıkhi İmam eş-Şâfiî*, thk. eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 2: 314; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6: 598; Komisyon, *el-Mevsu’â*, 8: 191.

²⁶ Bulûğ yaşının sınırı için bk. Komisyon, *Mecelletü’l-ahkâmî’l-adliyye*, md. 986 ve 987.

Çocukluk safhası bulûğ merhalesiyle sona ermektedir. Bundan sonra biyolojik ve aklî kemale ulaşan çocuk, mâlî yön dışında tam ehliyet vasfını elde eder. Malî yönden tam ehliyet elde edebilmesi için bulûğ ile birlikte reşid olma vasfını da elde etmesi gerekir.²⁷

1. 5. Reşid Olma Safhası

Sözlükte doğru ve isabetli eylemlerde bulunmak, doğru yolu bulmak anlamında olan rüşd kavramı, hukukta malına sahip çıkmak, onu yerli yerinde harcamak demektir. Sefeh ise bunun tersi olan malını boşa harcamak, saçıp savurmak anlamındadır.²⁸ Rüşd vasfını elde eden kimse, reşid sayılır. Esasen Şafiî dışındaki fakihlere göre rüşd vasfı bedenî ve dinî olmaktan öte malî tasarruflarla ilgili irade beyanıdır. Bu itibarla ergenlik safhasını geride bıraktığı halde rüşd vasfını elde edemeyen kimseye malı teslim edilmez.²⁹ Rüşd vasfının kapsamı ile ilgili farklı görüşlerin meydana gelmesinin sebebi “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin. Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin.” (el-Nisâ, 4/6) mealinde ayette bulunan “rüşden” kavramına verilen anlamdan kaynaklanmaktadır.³⁰ Malikî, Şafiî ve Hanbelî fakihler ile Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre rüşd vasfıyla birlikte bâliğ olan çocuğun malı kendisine teslim edilir. Aksi takdirde malı ona verilmez. Ebû Hanife’ye göre ise bâliğ olup rüşd vasfını elde etmeyen kimsenin malı yirmi beş yaşına kadar velisinde bekletilir. Yirmi beş yaşından itibaren rüşd vasfına haiz olmasa da malı kendisine teslim edilir.³¹

2. Çocukta Ehliyet

Sözlükte, liyakat, yeterlilik ve elverişli olma anlamında olan ehliyet, fıkıh terminolojisinde dinî ve hukukî hükümlerle muhatap olma, lehine olan hakları elde etme (ilzâm) ve aleyhine olan hakları yüklenme (iltizâm) salahiyetini ifade eder.³² Usulcülerin kullandığı “ehliyyetü’l-hitab” kavramı da bu anlamdadır.³³ Ehliyet vasfına haiz olan kimse dinî ve hukukî tekliflerle muhatap hale gelir. Bedenî ve aklî tekâmül, tam ehliyetin unsurlarıdır. Bir kimse akıl ve beden noktasında kemale ulaşırsa eksiksiz yükümlülük

²⁷ Çocuğun malının teslim edilip edilmemesinde rüşd vasfının etkisi için bk. Yaman Ahmet, Çalış Halit, *İslâm Hukuku*, (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019), 200.

²⁸ Komisyon, *Mecelletü’l-ahkâmî’l-adliyye*, md. 947.

²⁹ Bu görüş Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e nispet edilmektedir. Ebû Hanife’ye göre ise rüşd vasfına sahip olmayan kimsenin malı yirmi beş yaşına kadar muhafaza edilir. Daha sonra reşit olmasa da ona teslim edilir.

³⁰ Geniş bilgi için bk. (Karâfi, Ebû’l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. İdris b. Abdurrahman, *el-Furûk*, (y.y.: Alemü’l-Kütüb, t.y.), 1: 138).

³¹ Komisyon, *el-Mevsu’a*, 7: 160.

³² Zerkâ Mustafa Ahmed, *İslam Hukuku II*, Çev. Servet Armağın, İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2006, 21.

³³ Bardakoğlu Ali, “ehliyet” *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı, 1994), 10: 533-539.

altına girmiş olur.³⁴ Bedenî ve aklî olgunluğa ermeyenler, dinî ibadetler noktasında mükellef olmadıkları gibi cezaî sorumlulukları da yoktur.

Ehliyet bağlamında bilinmesi gereken kavramlardan biri de zimmet kavramıdır. Zimmet hukukî kişiliğin oluşmasıdır. Bu anlamda, ehliyet ile zimmet arasında sıkı bir ilişki vardır. Zimmet, ehliyet vasfı ile meydana gelen yükümlülüklerin itibârî bir kabı mahiyetindedir. Gazzâlî'nin "ahkâmın zimmette sabit olması"³⁵ şeklindeki ifadesinden zimmetin ahkâmın mahalli olduğu anlaşılmaktadır. Namaz ve oruç gibi ibadetler ile borçlar zimmete nispet edilir. Bu yükümlülükler edâ ve ifâ edilmedikçe zimmeti meşgul eder. Zimmet hak ve borçlara ehil olmayı sağlayan, ehliyet ise sonradan var olan ve zimmetin üzerinde bina edilen bir kavramdır. Zimmetin varlığından ve yokluğundan söz edilirken, ehliyet ise aklî ve biyolojik gelişim seyrine göre artan bir seyir gösterir. Zimmet ve ehliyet arasında gereklilik ilişkisi vardır. Zira zimmete sahip olan kimse tam ehliyete sahiptir.³⁶

Edâ ehliyetiyle vücûb ehliyeti de birbiriyle sıkı ilişkisi olan iki kavramdır. Bu iki kavram ayrı iki kısım değil, bilakis hukukî kişiliğin zaman seyrinde bulunan iki safhadır. Edâ ehliyeti vücûb ehliyetinin daha kapsamlı ikinci safhasıdır.³⁷ Vücûb ehliyeti zimmete ve hukukî kişiliğe, edâ ehliyeti ise idrak gücüne dayanır. İki ehliyetten biri pasif diğeri aktif olmak üzere iki yönlü tezahürde bulunur. Pasif yönü dinî-hukukî haklara sahip olma, aktif yönü ise bu hakları kullanma özelliğini oluşturur.³⁸ Pasif olana vücûb ehliyeti, aktif olana ise edâ ehliyeti denir. Vücûb ehliyeti edâ ehliyetinden önce olduğu için ilk önce vücûb ehliyetinin bilinmesi gerekir.

2. 1. Vücûb Ehliyeti

Hukukî ve dinî haklara sahip olabilme ve borçlar altına girebilmeyi ifade eden vücûb ehliyeti, varlık sahasında olan ve olmayan her insan için geçerli bir vasıftır. Vücûb ehliyeti insan olmakla irtibatlı olup yaş, akıl ve rüşd ile alakası yoktur. Anne karnında meydana gelen teşekkül ile başlayan vücûb ehliyeti hayatın sonuna kadar devam eder. Hatta hayattayken yapmış olduğu birtakım hukukî işlemler ölümden sonraya da sirayet eder. Dinî-hukukî hakların bir kısmı kişinin iradesinin dışında ve kendiliğinden sabit olur. Mülkiyet hakkı, yaşama hakkı, mirastan pay alma, vakıf malına sahip olma gibi haklar bu kabilden haklardır. Çocuğun lehine olan bu gibi hakların elde edilmesi vücûb ehliyetinin pasif yönünü oluşturmaktadır.

³⁴ Yaman, Çalış, *İslâm Hukuku*, s. 197.

³⁵ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Müstesfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşafi, (yy.,: Dârü'l-Kütbi'l-İlmiyye, 1413/1993), 67.

³⁶ Yaman, Çalış, *İslâm Hukuku*, s. 194. İslam hukukçularından bir kısmı zimmet kavramının var sayılmasını kabul etmemişlerdir. Ancak Abdülaziz el-Buhari bunu kabul etmemiştir. Konunun ayrıntısı için bk. Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4: 237.

³⁷ Bardakoğlu, "ehliyet" *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 533-539.

³⁸ Yaman, Çalış, *İslâm Hukuku*, s. 191.

Çocuğun lehine ve aleyhine olan haklar, doğumdan önce ve sonra olmak üzere iki merhalede ele alınır. Birincisine nâkıs vücûb ehliyeti ikincisine ise tam vücûp ehliyeti denir.

2. 1. 1. Nâkıs Vücûb Ehliyeti

Nakıs vücûp ehliyeti cenin için söz konusudur. Cenin, lehine sabit olan nesep, vasiyet ve miras gibi hakları nakıs vücûp ehliyeti kapsamında elde eder. Annesinin bir organı konumunda olduğu için müstakil bir kişiliğe sahip olmayan cenin, buna karşın ileride müstakil bir kişiliğe bürünecek olması nedeniyle nakıs ehliyet sahibi olduğu kabul edilir. Bu durumdaki cenin lehine olan bütün malî hakları elde etmeye hak kazanır. Mesela eşi hamileyken vefat eden bir kocanın mirası dağıtılacağı zaman, ceninin erkek olduğu ön kabulüyle mirasa dâhil edilir ve payı ayrılır. Ancak bu malî hakların bilfiil ona geçmesi sağ olarak dünyaya gelmesine bağlıdır.³⁹

2. 1. 2. Tam Vücûb Ehliyeti

Tam vücûb ehliyeti, çocuğun lehine olan haklara ilaveten aleyhine olan hakları elde etmeye ehil hale gelmesidir.⁴⁰ Anne karnındayken eksik vücûb ehliyetiyle muttasıf olan cenin, doğumla birlikte tam vücûb ehliyetine sahip olur. Deli ve mâ'tuh dahi olsa bu durum onun ölümüne kadar devam eder. Vücûb ehliyetinin yeterli olduğu malî yükümlülükler üç şekilde gerçekleşir:

- 1- Mal varlığına bağlı olarak kendiliğinden oluşan vergi, zekât gibi yükümlülükler.
- 2- Haksız fiillerden kaynaklanan tazmin borçları.
- 3- Adına yapılan hukukî işlemlerden neşet eden borçlar.

Vücûb ehliyetine sahip olan çocuk bu borçları kabul veya reddedemez. Edâ ehliyetine sahip oluncaya kadar hakların kabulünü ve borçların ödenmesini onun yerine temsilcisi üstlenmesi gerekir.⁴¹

2. 2. Edâ (fiil-tasarruf) Ehliyeti

Edâ ehliyeti, aklî ve bedenî gelişim süreciyle dinî ve hukukî hükümlere muhatap olma salahiyetini ifade eder.⁴² Böylece vücûb ehliyetiyle elde edilen hakları kullanabilme, borç altına girme, haksız fiillerin sonuçlarını üstlenme, ibadet ve dinî yükümlülükleri yerine getirmekle bizzat mükellef olur. Kendisi ve malı üzerinde bulunan üçüncü şahısların kanunî temsilcilikleri sona erer. Çocuk, bizzat kendisinin lehine ve aleyhine

³⁹ Karaman, *Ana hatlarıyla İslâm Hukuku*, 2: 26.

⁴⁰ Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr*, 4: 237.

⁴¹ Yaman, Çalış, *İslâm Hukuku*, s. 196.

⁴² Bardakoğlu, "ehliyet" *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 533-539.

olan her türlü tasarrufa yetkili hale gelir. Bu yönüyle edâ ehliyeti, kişinin haklarında ve borçlarında aktif olma özelliğini oluşturur.⁴³

Edâ ehliyeti çocuğun bedenî ve aklî gelişimine bağlı olarak eksik (nakıs) ve tam (kâmil) edâ ehliyeti olmak üzere iki kısma ayrılır.

2. 2. 1. Nakıs Edâ Ehliyeti

Aklî ve bedenî bakımdan kemal derecesine ulaşmasa da temyiz kabiliyeti olan çocuk eksik edâ ehliyetine sahiptir.⁴⁴ Bu safhadaki çocuk, ehliyetsizler ile tam ehliyetliler arasında bir konumdadır. Bu itibarla ne ehliyetsiz ne de tam ehliyetli sayılır. İkisinin ortası olan eksik ehliyetli kabul edilir.

Eksik edâ ehliyetine sahip olan kimsenin durumu üç farklı şekilde meydana gelir.

1- Malî konular: Malî konularda kanunî temsilcileri tarafından temsil edilerek yerine getirilen birtakım tasarruflar yanında kendileri de bazı tasarruflarda bulunabilir. Bu tasarruflar üç kategoride ele alınır.

a) Tamamen menfaatine olan sadaka, hibe ve miras gibi malların kabulüne ehildir.

b) Tamamen zararına olan kefil olma, bağış ve vasiyette bulunma tasarruflarında tam ehliyetsizdir.

c) Hem yararına hem de zararına olma ihtimali olan tasarruflar velinin denetimine tabi tutulur. Zararına olan tasarruflarda velinin onaylama yetkisi bulunmamaktadır.

2- İbadet konuları: İbadetle ilgili konularla mükellefiyeti olmasa da yerine getirdiği ibadetler geçerli sayılır. Şafîî fakihler hariç diğer fakihlere göre inancı muteberdir.⁴⁵

3- Cezaî konular: Eksik ehliyetli olan çocuk, kısas ve had cezaları gibi bedenî cezâ ehliyetine sahip olmasa da duruma göre uygun olan terbiye ve te'dip amaçlı tazîr cezaları ona uygulanabilir.

2. 2. 2. Tam Edâ Ehliyeti

Bir kimsenin dinî-hukukî mükellefiyet altına girebilmesi, yerine getirilen sorumlulukların geçerliliği tam edâ ehliyetiyle ifade edilir. Bu vasfa haiz olan kimse bütün dinî vazifelerle mükellef olduğu gibi malî konularda yeni haklar elde etmeye, borç altına girebilmeye, söz ve eylemleriyle hak kazanmaya ve suç sayılan eylemlerinden dolayı cezaî sorumluluğa sahip olur. İbadetleri edâ etme notasında sorumlu olduğu gibi inançta da teklif altına girer. Abdülaziz el-Buhârî, tam edâ ehliyetini şöyle ifade etmiştir: “Şâri’in hitabını anlayabilmek için aklî olgunluk, bunları yerine getirmek için de bedenî kemal

⁴³ Yaman, Çalış, *İslâm Hukuku*, s. 191.

⁴⁴ Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ty.), 2: 340.

⁴⁵ Komisyon, *el-Mevsu'a*, 7: 158. İman açısından çocukların durumu ile ilgili geniş bilgi için bk. Akçay, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Çocukların Dinî Konumu* (İstanbul: Işık Yayınları, 2014), 47-49.

gereklidir. Bu konuda ulema arasında görüş birliği vardır.”⁴⁶ Aklî ve bedeni kemal ile birlikte rüşd vasfını da elde eden çocuğun, malî tasarrufları üzerindeki kısıtlılığına son verilir. Böylece çocuğun kendisi malî konularda tasarruf etme irade ve yetkinliğe sahip olur.⁴⁷

Esasen “Aklî ve bedenî kemalin oluşması ile rüşd vasfının elde edilmesi ergenlikle birlikte olur” tarzında bir kural yoktur. Bu vasıfların elde edilmesi ergenlikten önce de sonra da olabilir. Zira iklim koşulları, fizyolojik özellikler, psikolojik faktörler ve beslenme alışkanlıkları gibi durumlar, bu vasıfların elde edilmesi notasında farklılıklar arz eder. Fakihlerin bu gibi sebepleri göz önünde bulundurmaları ergenlik yaşı hakkında farklı görüşler ileri sürmelerine sebep olmuştur.⁴⁸

3. Çocukta Ceza Ehliyeti

Sözlükte ceza, iyi veya kötü olan bir fiilin ve davranışın tam ve yeterli karşılığına vermek demektir. Terim manası genel anlamda dünyevî ve uhrevî mahiyette özendirici ya da caydırıcı müeyyidedir. Özel anlamda ise dünyada hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddî ve manevî müeyyideyi ifade eder. Bu anlamdaki cezayı Arapçada “ukube” kavramı karşılamaktadır. Ceza hukukunda “ukube” kavramı “el-fikhü'l-cinâî” ya da “et-teşrîu'l-cinâî” kavramlarıyla ifade edilir.⁴⁹

Suç, hukuk düzeni tarafından yasaklanan ve ceza ehliyetini taşıyan bir kimse tarafından yapılması halinde, failinin cezalandırılmasını gerektiren hukuka aykırı fiil şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁰ Fıkıh dilinde suç kavramını, cerîme, cürm ve cinayet kavramları karşılamaktadır.⁵¹

İslâm dini, dünyevî ve uhrevî emir ve yasakların ihlalinin önlemek için birtakım özendirici ve caydırıcı tedbirler almıştır. Bu tedbirler ceza kavramıyla anılır. Cezanın suça denk olması ilkesine özen gösterilir. Cezanın suça denk olması gerektiği “*Kim kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır.*” (el-En’âm, 6/160) ve “*Bir kötülüğe ancak ona denk bir kötülükle karşılık verilir.*” (eş-Şûrâ, 42/40) şeklindeki âyetlerden anlaşılmaktadır. Çünkü ceza suça oranla ağır olursa adaletle aykırı olur, hafif olursa caydırıcılık ortadan kalkar. Çocuk, işlediği suçu bilinçsiz işlediği için ya da bilinçli işlese dahi aklî yeterliliğe sahip olmadığı için suç sayılmaz. Bu yüzden suç ve cezanın denk olması ilkesi gereği çocuğa ceza verilmez. Kaldı ki aklî ve bedenî kemale ulaşmadığı için çocuğun cezaî mükellefiyeti de yoktur.

⁴⁶ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4: 248.

⁴⁷ Haskefî, Alâuddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu tenvîri'l-ebşâr*, thk. Abdülmünim (y.y.: Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1423/2002), 606.

⁴⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4: 235.

⁴⁹ Bebek Adil, “Ceza”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı, 1993), 7: 469.

⁵⁰ Yaman Ahmet, *İslâm Kamu Hukuku*, (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 84.

⁵¹ Askerî Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl b. Said, *el-Furûkû'l-Lağaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, (Kahire: Dârü'l-İlmi ve's-Sekâfe, t.y.), 233.

Cezalar bağlamında çocukluk dönemi, mümeyyiz ve gayri mümeyyiz olmak üzere iki safhaya ayrılır. Gayri mümeyyiz çocuk suç işlese dahi cezalandırılmaz. Çocuğun cezalandırılması suç işlediği için değil aksine onun terbiyesi ve te'dibi amacına matuftur. Kaldı ki çocuğa suç ve ceza isnadında bulunmak dahi mecazîdir. Bu yüzden çocuğa uygulanan ceza, zecr ve tedbir amaçlıdır. Bu yüzden ona verilen ceza hafif dövmek bir müddet hapsedmek sınırını aşmamalıdır.⁵² Netice itibarıyla bir kimsenin işlemiş olduğu eylemden sorumlu tutulup cezalandırılması için eylemin hukuka aykırı olması yeterli değildir. Hukuka aykırılığın yanında eylemde bulunan kimsenin temyiz kudretine ve hür iradeye sahip olması gerekir.

3. 1. Bedenî Cezalar

Çocuğun bedenî cezalar alabilmesi için aklî ve fizikî kemale ulaşması ve cezâî ehliyete sahip olması gerekir. Dolayısıyla çocuk âkil-bâliğ olana kadar bedenî cezalarla cezalandırılmaz. Bedenî cezalar, miktarının tayin edilip, edilmemesi bakımından kısas-had cezaları ile ta'zîr cezaları olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3. 1. 1. Kısas ve Had Cezaları

Nas ile belirlenen cezalar kısas, had ve ta'zîr olmak üzere üç çeşittir. Kısas, sözlükte işlenen fiile misliyle mukabelede bulunma, eşitleme ve kesme anlamlarına gelmektedir. Fıkıh terminolojisinde ise bir kimsenin kasten öldürdüğü kişiye karşılık öldürülmesi ya da mağdurun bir organında meydana getirdiği zarardan dolayı aynı ceza ile cezalandırılması demektir.⁵³ Kısas cezası "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı*" (el-Bakara, 2/178) ve "*Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... yaralamalara da kısas vardır.*" (el-Mâide 5/45) şeklindeki âyetlerle sabittir. Birinci âyet kasten adam öldürmeye karşı katilin öldürülmesine, ikinci âyette ise organa karşı işlenen haksız fiil ya da telefin aynı şekilde karşılık bulmasına örnektir.

Had kelimesi sözlükte ayırmak ve engel olmak anlamında kullanılır. Arazilerin sınırlarını belirlemek için tayin edilen alamete ya da tanım yapılırken tanım dışında olan kavramların kapsam dışı tutulması için yapılan tariflere hudûd denilmesi ve kapıcıya haddâd ifadesinin kullanılması gibi.⁵⁴ İslam hukukunda ise had, birtakım suçlara takdir edilen cezadır. Bunlar naslarla tespit edilmiştir. Bu cezalara had ifadesinin kullanılması kişileri suç işlemekten engellemesi sebebiyledir. Had cezaları zina, kazf, hırsızlık ve eşkiyalık gibi suçlar bağlamında nazil olan âyetlerle takdir edilmiştir.⁵⁵ Kısas ve had

⁵² Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk*, 180.

⁵³ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbâs b. Osman b. Şâfi' b. Abdülmuttalib, *el-Umm*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990), 7: 350.

⁵⁴ Hısnî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdülmümin b. Hariz, *Kifâyetü'l-Ahyâr fî Halli Ğâyeti'l-İhtisâr*, thk. Ali Abdülhamid Baltacı, (Şam: Dârü'l-Hayr, 1994), 473; Aynî Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa, *el-Binâye Şerhü'l-Hidâye*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 4: 256.

⁵⁵ Tayin edilen hadler için bk. Çeker Orhan, *İslâm Hukukunda Çocuk* (Konya: Tekin Kitabevi, 2015), 192.

cezalarının miktarının indirilmesinde ya da arttırılmasında kamu otoritesinin ve hâkimin yetkisi yoktur.

Bulûğ safhasına girmeyen ve bedenî kemale ulaşmayan çocuklara kısas ve had cezaları uygulanamaz.⁵⁶ Bu yüzden âkil ve bâliğ olmayan ya da âkil olup henüz bulûğa ermeyen çocuklar ve akıl hastaları had ya da kısas gerektiren bir suç işleseler, cezaî ehliyetleri olmadığı için onlara had ve kısas cezası uygulanmaz. Bütün fakihler bu konuda aynı görüştedir. Bunun delili şu hadislerdir: “Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır. Uyanıncaya kadar uyuyandan, ihtilam oluncaya kadar çocuktan...”⁵⁷ve “Çocuk on beş yaşına ulaştığı zaman ona hadler uygulanır.”⁵⁸

3. 1. 2. Ta’zîr Cezaları

Ta’zîr cezaları, had ve kısas cezaları dışında kalan ve naslarda takdir ve tayin edilmeyen cezalardır. Bu cezalar naslarda belirtilmediği için duruma göre takdir yetkisi hâkime bırakılmıştır. Hâkim, işlenen suça caydırıcılık anlamında uygun bulduğu cezayı verebilir.⁵⁹ İslâm ceza hukukunda ta’zîr cezaları belirtilmediği gibi taz’îr suçları da belirtilmemiştir. O halde gerek ta’zîr suçları gerekse bunlara verilecek cezalar İslâm’ın genel ilke ve prensipleri kapsamında yetkili merciler tarafından belirtilmelidir. Dolayısıyla çocuğa verilecek ta’zîr cezasının oranı, zaman, zemin ve duruma göre takdir edilmelidir.

Çocuğa ta’zîr cezasının uygulanabilmesi için mümeyyiz (âkil) olması gerekliyse de bâliğ olması şart değildir. Mümeyyiz çocuğa verilen ceza terbiye ve te’dîb mahiyetli olup tedbir amaçlıdır. Zira bu durumda olan çocuğun cezaî ehliyeti yoktur. Ancak tedbir sorumluluğu vardır. Ta’zîr yoluyla alınan bu tedbir, ceza niteliğinde olmadığı için çocuğu amme hizmetlerinden mahrum etmemektedir.⁶⁰

3. 2. Malî Cezalar

Tazmin sorumluluğu edâ değil vücûb ehliyetine dayanır. Dolayısıyla birinin malını telef eden bir çocuk, hangi safhada olursa olsun telef ettiği şeyden sorumludur ve bunu tazmin etmek zorundadır. Zira işlenen fiile terettüp eden cezaî mesuliyeti bilmemek kişiyi sorumluluktan muaf tutmaz. Çocuğun malî sorumluluğu diyetlerde sorumluluk ve itlafalarda sorumluluk şeklinde iki başlık altında ele alınabilir.

⁵⁶ Şimşek Murat, *İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti*, İnsan ve Toplum Dergisi, cilt: II, sayı: 3 (2012), s. 139-164

⁵⁷ Beyhakî, *Ma’rifetü’s-Süneni ve’l-Âsar*, 7: 9127.

⁵⁸ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevirdî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dârü’l-Kübi’l-İlmiyye, 2003), 6: 94.

⁵⁹ İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahrü’r-Râik Şerhü Kenzî’d-Dekâik*, (y.y: Dârü’l-Kütübî’l-İslâmi, t.y.), 5: 44.

⁶⁰ Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk*, 181.

3.2.1. Diyet Sorumluluğu

Çocuk âkileden⁶¹ sayılmadığı için yakın akrabasının işlediği suçun diyetine ortak edilemez. Zira çocuk, erkeklik vasfına haiz olsa da âkil ve bâliğ olma vasıflarını taşımadığı için âkile olma ehliyetine sahip değildir. Kaldı ki çocuğun bizzat kendisi dahi cinayet işlerse onun âkilesi olan kimseler diyeti ödemek zorundadır. Çocuk ise bu diyete dâhil edilemez.⁶² Öte yandan çocuk, kendi murisini öldürse dahi mirastan mahrum bırakılmaz. Şafiî'lerin çoğuna göre ise çocuk, kasten işlemiş olduğu cinayetten malî anlamda sorumlu olduğu gibi öldürdüğü mirasçısına da varis olamaz.⁶³

3.2.2. İtlâfın Tazmin Sorumluluğu

Çocuk bilerek ya da bilmeyerek başkasının malına zarar verir veya onu telef ederse, bunu tazmin etmekle sorumludur. Çocuğun gayri mümeyyiz ya da mahcur olması durumu değiştirmemektedir.⁶⁴ Kâsânî konuyla ilgili “Çocuk ve delinin telef ettiği şeyler, mallarıyla tazmin edilir.”⁶⁵ ifadesini kullanmıştır. O halde çocuk aklî ve bedenî kemale ulaşmasa da itlaf ettiği malî tazmin etme sorumluluğu bulunmaktadır.

Sonuç

İslâm hukukunda çocuklarla ilgili temel düzenlemeler ve uygulamalar bulunmaktadır. Bunlar bir takım ilke ve amaçlara dayanır. Bu kapsamda İslâm hukuku çocuğun menfaatini göz önünde bulundurarak hem kendisinin hem de malının korunması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda ilk asırlardan itibaren çocuğun aklî ve biyolojik gelişiminin ehliyet ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Ehliyetli olmadığı safhalarda onu himaye edecek bir temsilcinin tayin edilmesini, temsilcinin devlet başkanı dahi olsa görev ve sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini hükme bağlamıştır. Çocukla ilgili bu ilke ve prensipler İslâm'ın çocuğa verdiği önemin ifadesidir.

Usulcüler ve fakihler ehliyeti, vücûb ve edâ ehliyeti şeklinde iki kısma ayırdıktan sonra bunlardan her birini tam ve nakıs olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Çocuk, nakıs vücûb ehliyeti safhasında lehine olan hakları elde ederken, tam vücûb ehliyetinde ise ona hem lehine hem de aleyhine olan hak ve borçlar sabit olur. Tam edâ ehliyeti bir kimsenin dinî-hukukî teklife muhatap olmasını ifade eder. Nakıs edâ ehliyeti ise temyiz yeterliliğine sahip olmakla birlikte biyolojik ve aklî kemal tamamlanmadığı için dinî-hukukî tekliflerin sadece bir kısmından sorumlu olmayı ifade eder. İslâm hukukunda bu

⁶¹ Kasıt olmadan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslara âkile denir. Geniş bilgi için bk. (Akşit, İslâm Ceza Hukuku, 138; Aktan Hamza, “âkile”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı, 1989), 2: 248-249).

⁶² Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk*, 184.

⁶³ Üsrüşenî, Muhammed b. Mahmud, *Ahkâmu's-sığâr*, Çev. İbrahim Canan (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984), 428; Komisyon, *el-Mevsu'a*, 7: 158.

⁶⁴ Sığnâkî, *el-Kâfi*, 5: 2148.

⁶⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-senâi'*, 7: 171.

yönde bir tasnife gidilmesi sorumluluk ve mükellefiyet, suç ve ceza dengesinin gözetilmesi amacına matuftur.

Tarihi süreç içerisinde yapılan içtihatlardan, çocuğun telef ettiği şeylerden malî açıdan sorumlu tutulduğu, cezaî açıdan ise korunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre aklî ve bedenî kemale ermeyen çocuğun kanuna aykırı fiillerine had ve kısas cezaları uygulanmaz. Malî cezalarda ise üçüncü kişilerin hakları da göz önünde bulundurulmuş ve çocuk bu noktada tazmin sorumluluğu ile mükellef kılınmıştır.

Kaynakça

- Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed Alaüddin el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûl'l-Pezdevî*, y.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmî, ty.
- Akçay, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Çocukların Dinî Konumu*. İstanbul: Işık Yayınları, 2014.
- Akşit Mustafa Cevat, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esaslar*, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2015.
- Aktan Hamza, "âkile" *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı, 1989.
- Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer, *Fethü'l-bâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- Askerî Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl b. Said, *el-Furûkû'l-Lağaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, Kahire: Dârü'l-İlmi ve's-Sekâfe, t.y.
- Aslan M. Selim, *Kavram Atlası İslâm Hukuku II*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Aydın M. Akif, "Çocuk" *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı, 1993, 8: 361-363.
- Aynî Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa. *el-Binâye Şerhü'l-Hidâye*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Bardakoğlu Ali, "Ehliyet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 1994.
- Bebek Adil, "Ceza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 1993.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî, *Ma'rifetü's-süneni ve'l-âsâr*. thk. Abdülmuti Emin Kalacı, Beyrut: Dârü Kuteybe, 1991.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî, *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut: Dârü'l-Kübî'l-İlmiyye, 2003.
- Çeker Orhan, *İslâm Hukukunda Çocuk*, Konya: Tekin Kitabevi, 2015.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Aş'as b. İshak b. Beşir, *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Muhyüddin Abdülhamid, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Vesît fi'l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmud İbrahim, Kahire: Dârü's-Selâm, 1417.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Müstesfâ*. thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşafi, yy.,: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu tenviri'l-ebâr*. thk. Abdülmünim, y.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Hısni, Ebû Bekir Muhammed b. Abdülmünim b. Hariz, *Kifâyetü'l-Ahyâr fi Halli Ğâyeti'l-İhtisâr*, thk. Ali Abdülhamid Baltacı, Şam: Dârü'l-Hayr, 1994.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffikuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed *el-Muğni*. y.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Eşbâh ve-nezâir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/1999.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahrü'r-Râik Şerhü Kenzi'd-Dekâik*, y.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmî, t.y.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Kur'ân ve Sünnete Göre Çocuk Ahkâmı*. çev. Mahmut Kısa, Konya: Kitap Dünyası, 2014.

- Karâfî, Ebû'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. İdris b. Abdurrahman, *el-Furûk*, y.y.: Alemü'l-Kütüb, t.y.
- Karaman Hayreddin, *Ana hatlarıyla İslâm Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Kâsânî, Alaüddin Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed, *Bedâ'u's-senâi' fi tertîbi's-şerâi'*. y.y.: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986.
- Komisyon, *el-Mevsu'atü'l-Fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1427.
- Komisyon, *Mecelletü'l-ahkâmi'l-adliyye*. thk. Necip Havâvînî, Karaçi: Kârhâne-i Ticaret-i Kütüb, t.y.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib, *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhi İmam eş-Şâfiî*. thk. eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürreuf b. Tâcü'l-Arifin b. Ali, *Feydû'l-Kadîr Şerhü'l-Câmiu's-Sağîr*, Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, 1356.
- Nesâî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmünim Şelebî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin, *Mefâtihi'l-ğayb*. Beyrut: Dârü İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Recrâcî, Ebû'l-Hasan Ali b. Said, *Menâhicü't-tahsil ve netâicü letâifi't-te'vil*. thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâtî, y.y.: Dârü İbn Hazm, 1428/2007.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ty.
- Sîgnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc. *el-Kâfi şerhü'l-pezdavi*, thk. Fahreddin Seyyid Muhammed, y.y.: Mektebetü'r-Rüşd, 1422/2001.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman b. Şafi' b. Abdülmuttalib, *el-Umm*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990.
- Şimşek, Murat, *İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti, İnsan ve Toplum Dergisi*. cilt: II, sayı: 3, 2012.
- Teftâzânî, Sa'düddin Mesud b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin, *Şerhu't-Telvih ala't-Tevdih*, Mısır: Mektebetü Sabîh, t.y.
- Tûfî, Ebû'r-Rebî' Necmüddin Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, thk, Abdullah b. Abdilmuhsin, y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Üsrûşenî, Muhammed b. Mahmud, *Ahkâmu's-sığâr*. Çev. İbrahim Canan, İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.
- Yaman Ahmet, *İslâm Kamu Hukuku*, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Yaman Ahmet, Çalış Halit, *İslâm Hukuku*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019.
- Zerkâ Mustafa Ahmed, *İslam Hukuku II*, Çev. Servet Armağan, İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2006.
- Zeynüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir. *Muhtâru's-sahâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.

TAŞIYICI ANNELİK NETİCESİNDE DOĞAN ÇOCUKLARIN VELAYETİ PROBLEMİNE FIKHÎ BİR YAKLAŞIM

Yusuf Erdem GEZGİN*

Giriş

Kavramsal Çerçeve

Taşıyıcı annelik, çeşitli tıbbi nedenlerle çocuk sahibi olamayan bireylerin çocuk sahibi olmalarının önündeki engeli kaldırmak için kullanılan yapay gebelik yöntemidir. Normal yollardan çocuk sahibi olamayan çiftlerin yumurta ve spermelerinin laboratuvar ortamında döllenmesi neticesinde oluşan zigotun yumurta sahibi ebeveyn dışındaki bir kadına nakledilmesi, taşıyıcı annelik uygulamalarından bir tanesidir. Bu çerçevede hamileliği sürdüren ve çocuğu dünyaya getiren kadına “taşıyıcı anne/ödünç anne/kiralık anne” gibi isimlerle hitap edilmektedir.¹ Her ne kadar bu kavramlar hem tıp alanında hem de pozitif hukukta özel birer konu için kullanılıyor olsa da ilgili farklılıklardan bağımsız olarak biz çalışmamızda “taşıyıcı anne” kavramını tercih edeceğiz.

Yapay üreme tekniklerinden olan taşıyıcı annelik üç sebeple tercih edilir. İlk sebep; çocuk sahibi olmak isteyen kadının yumurtalıkları çalıştığı halde hamilelik ve doğum için fizyolojik olanaklara sahip olmamasıdır. Be nedenle hamile kalamayan kadına ait yumurta ve kocasına/erkeğe ait sperm laboratuvar ortamında döllenir ve taşıyıcı anneye nakledilir. Neticede taşıyıcı kadın çocuğu dünyaya getirir. İkinci sebep; çocuk sahibi olmak isteyen kadının yumurtalıklarının çalışmadığı ve rahminin olmadığı durumdur. Bu nedenle hamile kalamayan annenin yumurtaları da olmadığı için kocasının/erkeğin spermi yabancı bir kadının yahut taşıyıcı annenin yumurtasıyla laboratuvar ortamında döllenir ve taşıyıcı anneye nakledilir. Üçüncü sebep ise erkek ve kadının çocuk sahibi olma yeteneklerinin hiç olmamasıdır. Bu son gerekçe bağlamında çocuk sahibi olamayan çiftler; üçüncü kişilere ait yumurta ve spermenden üretilen embriyonun ya yumurta sahibi kadına nakledilmesi ya da başka bir kadına nakledilmesi yoluyla çocuk sahibi olabilirler.² Bu yöntemlerin tamamında doğal üreme yollarından biri olarak kabul edilmeyen ve “in vitro fertilisation(IVF)/tüp bebek” adıyla bilinen yapay üreme teknolojisi kullanılmaktadır.³ Kavramsal olarak taşıyıcı annelik kısaca bu çerçevede açıklanabilirken,

* Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, yegezgin@gmail.com

¹ Erdem Aydın, “Taşıyıcı Annelikte Etik Sorunlar”, *Turkish Journal Of Obstetrics And Gynecology* 1/3 (2006), 19; Ayşe Şimşek, “İslâm Hukuku Açısından Taşıyıcı Annelikte Meşruiyet Tartışmaları”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 241.

² Yasemin Erol, *Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 46.

³ Ülfet Görgülü, “Taşıyıcı Annelik -Fikhi Bir Bakış-”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 198.

bu metotla dünyaya gelen çocuk ve taşıyıcı anne ile ilgili durumlar ayrıntılı olarak değerlendirilmeye muhtaçtır.

Taşıyıcı annenin dünyaya getirdiği çocuğun ebeveyni ile ilgili durumun farklı yönleri bulunmaktadır ki bunların en önemlisi, biyolojik olarak yumurta ve spermin ait olduğu kişilerin dışında üçüncü bir kadının devrede olmasıdır. Zira bu kapsamda tüp bebek teknolojisi ile embriyonun kendine nakledildiği kadının hukuki durumu sorgulanmalıdır. Her ne kadar bu kadının çocukla biyolojik bir bağının olmadığı ifade edilse de çocuğu dünyaya getiren kişi bu kadındır. Dolayısıyla taşıyıcı annelik olarak literatüre girmiş yapay üreme teknolojisinde konunun ana unsuru olan taşıyıcı annenin hukuki statüsü netleştirilmelidir.

Dünyaya gelen çocuk perspektifinden konuya bakıldığında durumun ne kadar girift olduğu tartışmasızdır. Fıkıhçılar yahut hukukçular çocuğun ebeveyniyle ilgili hangi kanaatte olursa olsun bu çocuğun birtakım haklarının varlığı yanında bu çocuğa karşı bireylerin ve toplumun son derece önemli yükümlülükleri de vardır. Her çocukta olduğu gibi taşıyıcı annelik metoduyla dünyaya gelmiş olan bireylerin fiziksel ve ruhsal ihtiyaçları öncelikli olarak ebeveyn tarafından karşılanmalıdır. Tabiatıyla ilgili çocuğun ebeveyninin kim oldukları konusunda net bir kanaat olmadığı gibi doktrinde oldukça farklı tartışmalar söz konusudur.

Çocuğun fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarını üstlenen yükümlüler ve bu kişilerin yükümlülükleri fıkhîta “hadâne/bakım velayeti” başlıklarında ele alınır.⁴ Çocuğun şahsına ve malına bağlı haklarıyla ilgili yükümlükler ise “velayet ve vesayet” kavramlarıyla ifade edilir. Pozitif hukukta ise çocuğun her türlü bakımı “velayet” kavramıyla açıklanır.⁵ Pozitif hukukta hadâne kavramını, velayet terimi karşıladığı için; taşıyıcı annelik neticesinde dünyaya gelen çocukların bakımının ele alındığı bu makalede “velayet” kavramı kullanılacaktır. Pozitif hukukta kullanılan bu kavram; İslam hukuk literatüründe kullanılan velâyet/kefâlet/vesâyet kavramlarıyla beraber kullanıldığı takdirde ilgili ayrıma işaret edilecektir.

Teorik Çerçeve

Taşıyıcı annelik, kısırlık gibi sağlık problemleri nedeniyle çocuk sahibi olamayan bireylere uygulanan tıp teknolojileri kapsamında alternatif bir gebelik yöntemidir. Esas uygulama alanı kısırlık tedavisi olduğu halde, geliştirildikten ve olumlu sonuçlar elde edildikten sonra bu imkân farklı amaçlarla çiftlerin gündemine gelmiştir. Nitekim evlilik düşünmeyen erkek veya kadınlar, bu yöntemle çocuk sahibi olmak isteyen farklı gruplara

⁴ “Hadâne”, *Mv. F.* (Kuveyt, ts.), 17/299; Ali Bardakoğlu, “Hidâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 19 Nisan 2020), 467.

⁵ Tuba Birinci Uzun, “Türk Medenî Kanunu’na Göre Velâyetin Kullanılması ve Çocuğun Yüksek (Üstün) Yararı İlkesi Doğrultusunda Boşanmada ve Evlilik Dışı İlişkide Birlikte Velâyet Modeli”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/1 (2016), 137.

örnek olarak verilebilir. Teorik olarak çocuk sahibi olmak için ihtiyaç duyulan unsurlar (yumurta-sperm), laboratuvar ortamında tüp bebek yöntemiyle döllenerek taşıyıcı annenin rahmine nakledilmektedir. Tıbbi olarak tedavi bu şekilde icra edilmekte iken hukuk sistemleri bu aşamada çocuk sahibi olmak isteyen bireylerin hukuki statüsüne odaklanmaktadır. Bu kapsamda şu denklemler söz konusudur:

- 1- Evli Çiftler (Erkek-Kadın)
- 2- Evlilik Dışı Birliktelikler (Erkek-Kadın)
- 3- Bekar Erkek
- 4- Bekar Kadın

Pratik manada ifade edilen bu ihtimalleri teorik olarak çoğaltmak mümkündür. Her ne kadar teori olarak ifade edilmiş olsa da esasında bu ihtimaller ve daha fazlası gündelik hayatta görülebilmektedir. Buna göre çocuk sahibi olmak isteyen çiftler meşru yollarla birlikte olabildikleri gibi meşru olmayan yollarla da birlikte olabilirler. Ayrıca globalleşen dünyada taşıyıcı annelik metoduyla çocuk sahibi olmak isteyen bireylerin bu davranışlarının yasal olup olmaması da sorun teşkil etmemektedir. Zira sırf bu amaçla farklı coğrafyalara seyahatler (sınırtaşan taşıyıcı annelik) gerçekleştirilmekte ve herhangi yasal bir engelle de karşılaşmamaktadırlar. Her halükârda insan doğası, çocuk sahip olmayı istemektedir. Nitekim taşıyıcı annelik tıp, hukuk, fıkıh, psikoloji ve sosyoloji gibi alanların ortak konusu olması yönüyle müstakil ve multidisipliner çalışmalarda birçok defa değerlendirilmiş; farklı perspektiflerden incelenmiştir. Fakat dünyaya gelen çocuğun bakımı konusu, ifade edilen alanlara ait araştırmaların çoğunda ihmal edilmiştir. Örneğin bu çocukların velayeti, karşılaşılan bazı davalarda pozitif hukukun konusu olarak karara bağlanmış fakat konuyla ilgili köklü kurallar ihdas edilmemiştir.⁶ Neticede gen teknolojileri aracılığıyla tek anneden çok anneliğe geçiş olmuştur. Ayrıca sperm veya yumurtanın farklı bireylerden temin edildiği durumlarda tek babadan, çok babalığa geçiş de görülebilmektedir.⁷

Çerçevesini çizmeye çalıştığımız konunun bize göre önemli olan unsurlarının başında taşıyıcı anne ve dünyaya getirdiği çocuk gelmektedir. Esasında dünyaya gelen çocuğun durumu taşıyıcı anneye göre daha da önemsenmelidir. Zira çocuğun bu şekilde dünyaya gelme konusunda hiçbir müdahalesi söz konusu değildir. Ayrıca ebeveyn konusunda çocuğun yaşayacağı problem ise kanaatimizce onun bakım ve ihtiyaçlarının karşılanmasından daha önemlidir. Bu kapsamda biz de araştırmamızda ilgili çocuk ve velayeti konularını tüm tarafların maslahatı ekseninde ele alacağız. Velayet konusunda

⁶ *The New York Times*, "Baby M and the Question of Surrogate Motherhood" (23 Mart 2014); "Down sendromlu bebeğimiz olduğunu bilmiyorduk", *BBC News Türkçe* (Erişim 04 Mart 2020); Nuray Ekşi, "Mahkeme Kararlarında Sınırtaşan Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Hukuki Sorunlar", *Public and Private International Law Bulletin* 36/2 (2016), 27-30.

⁷ Ekşi, "Mahkeme Kararlarında Sınırtaşan Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Hukuki Sorunlar", 6-8.

yetkilendirilmesi muhtemel taraflar çocuğun dünyaya gelmesine etki eden taraflar çoğaldıkça değişecek ve aynı sayıda çoğalacaktır. Nitekim velayet hakkı istemesi muhtemel taraflar şunlardır: a. Taşıyıcı anne, b. Sperm ve yumurtanın kendilerine ait olduğu biyolojik ebeveyn, c. Çocuk sahibi olmak istediği halde ikinci şahısların yumurta ve spermini kullananlar ile d. Bu isteğe bilinçli yahut bilinçsiz cevap veren yumurta sahibi biyolojik anne ve sperm sahibi biyolojik baba.

Çalışmamızın teorik çerçevesi bu şekilde olmakla beraber, asıl konumuz taşıyıcı anneliğin fikhî hükmü değildir. Zira taşıyıcı anneliğin caiz olup olmaması farklı bir problem olup bu hükmün mahiyetine bakmaksızın ilgili teknolojiyle dünyaya gelen çocuğun velayeti konusu farklı bir problemdir. Bireyler cevaz veya adem-i cevaz hükümlerinden bağımsız olarak ilgili yapay üreme yöntemiyle çocuk sahibi olmuşlar ve bu aşamada çocuğun bakımıyla ilgili anlaşmazlık yaşamaktadırlar; yahut taraflar arasında herhangi bir anlaşmazlık olmadığı halde siyasi irade gelecekte ortaya çıkması muhtemel durumlar için gerekli tedbirleri almak istemektedir. İşte bu aşamada hukukçunun beyanları büyük önem arz etmektedir.

1. Çocukların Nesebi ve Velayeti

Araştırma konumuzun bu aşamasında taşıyıcı anneliğin fikhî hükmüyle ilgili temel görüşler incelenecek ve taşıyıcı annelik problemine olumlu ve olumsuz kanaatler serdeden fakihlerin yaklaşımı değerlendirilecektir. Zira taşıyıcı annelik uygulamasının hükmü, bu yönüde başvuran tarafların konumunu da ortaya koyacaktır. Neticede dünyaya gelen çocuğun bakımı/velayeti problemi çözüme kavuşacaktır. Daha sonra genel manada çocukların nesebi ve velayeti konusunun fikhî yönü açıklanacaktır.

1. 1. Çocukların Nesebi

Genel manada çocuk bakımı yahut velayetiyle ilgili bilgilerin açıklanabilmesi için velayet sorumluluğunu üstlenecek bireyin çocukla olan soy bağı tespit edilmelidir. Bu bağlamda nesebi belli olan çocuğun velayet sorumluluğunu üstlenecek olan kişiler belirlenir. Biz de bu aşamada önce İslam hukukunda neseb konusunu ve taşıyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen çocuğun nesebi ve velayeti konularını ele alacağız.

Nesep kavramının özel ve genel iki manası bulunmaktadır. Genel manada neseb, kişinin usulü (uzak üst soy/dede ve nine vb.) ile olan soy bağı ifade ederken; dar manasıyla yakın usulü (yakın üst soy/anne ve baba) ile olan bağı ifade eder.⁸

Fıkıhta nesep kavramı dinin korunmasını emrettiği beş esastan biri olan neslin korunması ilkesiyle doğrudan bağlantılıdır. Zinanın yasaklanması ve evliliğin emredilmesi de dünyaya gelen bireyin nesebini tespit etmekle, yani neslin korunması ilkesi ile ilgilidir.

⁸ İbrahim Kafi Dönmez, "Nesep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 19 Nisan 2020); "Neseb", *Mv. F.* (Kuveyt, ts.), 40/231; Ayrıca bk. Muhammed İbn Hatîb Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni'l-Minhâc* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 4/8-9.

Bu kapsamda evlilik dışı birliktelikler neticesinde doğan çocuğun nesebi doktrinde annesine nispet edilmiş; biyolojik babayla çocuk arasında soy bağı kabul edilmemiştir. Nikahsız birliktelik neticesinde dünyaya gelen çocuğun babalık haklarından erkeğin mahrum bırakılmasıyla amaçlanan sonuç zina yollarının kapatılmasıdır.⁹ Dolayısıyla nesebin babaya nispeti için çocuğun evlilik birlikteliği içerisinde dünyaya gelmesi gerekmektedir. Çocukların nesebinde nikah şüphesi bile evlilik olarak kabul edilir ki fasit nikah içerisinde yahut nikahın devam ettiği düşüncesiyle dünyaya gelen çocukların nesebi babaya nispet edilir.

Çocuğun nesebinin babaya nispet edilmesi için şu şartlar gereklidir: 1) Erkek, baba olabilecek yaşta olması gerekir. Zira çocuk yaştaki birine babalık isnat edilmesi düşünülemez. 2) Zifaf sonrası doğumun asgari altı ay sonra olmalı. 3) Çiftlerin cinsel birliktelik imkânı bulacağı uygun mekânda ve cinsel birliktelik için yeterli bir zaman bulunmuş olmaları. 4) Kocanın vefatı halinde yahut eşlerin boşanmasından sonra, doğuma kadar geçen sürenin doğum için ifade edilen azami süreleri geçmemiş olmalıdır.¹⁰

Nesebin tespitiyle ilgili bazı deliller ve yollar bulunmaktadır. Bu deliller çocuğun nesebinde bir şüphe bulunması halinde ispat vasıtaları olarak da görülebilir. Biz bu çalışmada konunun ayrıntısına girmeden ilgili delileri ifade etmekle yetineceğiz. Nesebin tespiti için deliller sırasıyla; doğum, kıyâfe, dava (iddia), hamilelik, delil (beyyine), ikrâr, kurâ, yargıç kararıdır.¹¹ İfade edilen delillerden biriyle nesebi tespit edilen çocuk için artık hadâne velayeti konusu netlik kazanacaktır. Bu aşamada biz de çocuğun bakım velayetinin ele alındığı “hadâne” ile ilgili hükümleri değerlendireceğiz.

1. 2. Çocukların Velayeti (Hadâne)

İslâm hukukunda doğumla birlikte küçüklerle alakalı olarak üç türlü velayet söz konusudur. *Şahsına bağlı haklarla ilgili velayet, mallarının korunması ve idaresiyle ilgili velayet, beden ve ruh sağlığının teminiyle ilgili velayettir.* Son olarak ifade edilen velayet türü hadâne kavramıyla ifade edilmektedir.¹²

Kendi işini göremeyecek derecede küçük çocuğun ve küçük çocuk kabul edilen kişinin olması gerektiği şekilde ve onun yararına olacak bir biçimde bakılıp terbiye

⁹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Mebûsât* (Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1993), 17/154; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Cedd, *el-Beyân ve't-tahsil ve'ş-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'îl li mesâilil-müstahrece* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 10/232; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1990), 5/166; Ebû Zekeriyya Yahya b. Şerif b. Mürî Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb (Fethu'l-'azîz ve Telhîsu'l-habîr ile Sübkî'nin ve Mutî'nin tekmileleri ile birlikte)* (Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.), 17/422; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 7/118.

¹⁰ Dönmez, “Nesep”.

¹¹ “Nesep”, 40/237-254.

¹² Bardakoğlu, “Hidâne”.

edilmesine dönük olarak kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı sorumluluğu ifade eder. Bakımı üstlenen kişiye ise hâdın/hâdine denir.¹³

Sorumlular açısından çocuk bakımıyla ilgili fikhî hüküm vacip olması yönündedir. Zira bakıma muhtaç olan çocuğun zarara uğrama tehlikesi yüksektir. Böyle durumda olan bir çocuğa bakmak, bakacak olan kişinin (hâdın) mevcudiyetine bağlı değildir.¹⁴ Ebeveynler bir arada nikahlı olarak bulunuyorlarsa bu durumda her ikisi de çocuğun bakımından sorumludurlar. Boşanmış çiftlerde çocuk bakımı önce anneye aittir. Çocuk bakımında anneden sonra her fıkıh mezhebine ait farklı kriterler dayalı olarak öncelik sırası mevcuttur. Fakat genel itibarıyla hadânedede sorumluluk anne ve anneye yakın akrabalar arasında taksim edilmiştir.¹⁵ Anneye öncelik tanınmasının nedeni; annenin çocuğa olan şefkati ile çocuğun bakımı ve terbiyesiyle ilgili fitratı söylenebilir. Fıkıh mezhepleri bu konuda görüş birliği içerisindeyler.¹⁶

Çocuğun velayetinin diğer iki çeşidinde ise (malların idaresi-şahsa bağlı haklar) velayet baba ve baba tarafından akrabalara aittir. Hadâne velayeti ile ilgili haklar düşünülünce şu durum ortaya çıkmaktadır: Tarafların güç ve kabiliyetleri göz önünde bulundurulmuş, taraflar arasında çocuğun faydasına olacak şekilde iş bölümü yapılmıştır. Netice olarak şöyle bir değerlendirme isabetli olur: Çocuğun velayeti babaya, hadânesi anneye aittir.

Çocuğun bakım velayeti (hadâne) sorumluluğunun yerine getirilmesinde en önemli hususlardan biri de neseb/soy bağıdır. Şayet çocuğun nesebinde herhangi bir tereddüt söz konusu ise bu takdirde hadâne başlığında ifade edilen hususlar anlamını yitirecektir. Dolayısıyla çocuğun velayetiyle ilgili konuşabilmek için çocuğun nesebini net olarak bilmemiz gerekmektedir. Neseb konusu ise zaruriyyât-ı hamse diye ifade edilen, bir insanın onurlu yaşamının garantisini olan beş temel esastan biri olan “neslin muhafazası” konusuyla ilişkilidir. Nitekim zinanın yasaklanmasının temel nedenlerinden biri, bireylerin onurlu yaşamını temin etmektir. Neticede dünyaya yeni gelmiş ve bakıma muhtaç olan bireyin bedeni ve ruhi haklarının korunması arzulanmıştır. Bir kişinin nesebiyle ilgili problem söz konusu olduğu takdirde; nafaka, velayet ve mirasçılık gibi temel hukuki haklar konusunda birtakım mahrumiyetler söz konusu olacaktır.

Taşiyıcı annelik neticesinde dünyaya gelen çocuğun hadâne hakkı düşünüldüğünde, çocuğun nesebiyle ilgili değerlendirmelerin önemi büyüktür. Bu çerçevede bir sonraki başlıkta taşiyıcı anne teknolojisi ile dünyaya gelen bireyin velayeti konusu hem hadâne hem de neseb başlıklarıyla karşılaştırılmalı olarak ele alınacaktır.

¹³ Bardakoğlu, “Hadâne”; “Hadâne”, 17/299.

¹⁴ Ahmed b. Ğânim Nefrâvî, *el-Fevâkihü’l-d-devvânî ‘alâ Risaleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî* (Beyrut: Darü’l-Fikr, 1995), 2/65-66; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/237-238.

¹⁵ Ebi Bekr Alâuddîn b. Mes’ud Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’ fî tertîbi’-şerâi’* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986), 4/41-42.

¹⁶ “Hadâne”, 17/302.

2. Fikhî Açından Taşıyıcı Annelik ve Taşıyıcı Annelik Neticesinde Doğan Çocukların Velayeti

2. 1. Taşıyıcı Anneliğin Fikhî Hükmü

Gen teknolojileri kapsamında kısırlık tedavisinde son derece önemli bir gelişme olduğu ifade edilen taşıyıcı annelikle alakalı fikhî olarak temel iki görüş vardır. Bunlardan ilk görüşe göre taşıyıcı annelik hiçbir şekilde caiz değildir. Ayrıca bunun için herhangi bir ön şart da yoktur. İkinci görüşe göre taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmak, bazı ön şartlarla caizdir. Tabiatıyla konuyla ilgili fikhî değerlendirmeler modern dönem İslam hukukçularına aittir. Çünkü bu yöntem XX. yüzyılın sonlarında keşfedilmiştir. Dolayısıyla klasik fıkıh literatüründe konuyla ilgili hükümler aramak isabetli değildir.

Konuyla ilgili görüşler ve ayrıntılarına girmeden önce İslam'da aile kurmanın (Nikah) ve ailenin soyun/nesebin korunmasıyla olan bağından bahsetmek gerekir. Bu kapsamda evlilik emredilmiş, zina yasaklanmıştır. Ayrıca aileyi zayıflatacak olan her şey aynı zamanda toplumun yerleşik düzenine etki edeceği öngörülmüştür. Evlilik neticesinde çiftler hem kendilerini hem toplumu olumsuzluklardan koruyacaklar ve çocuk sahibi olma arzularını tatmin edeceklerdir. Tabiatıyla bir kısım çiftler farklı biyolojik/fizyolojik nedenlerle çocuk sahibi olamamaktadırlar. Bu durumun da çocuk sahibi olmak kadar normal olduğu şu ayette açıklanmıştır:

“Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.” (Şûrâ, 42/49-50).

Taşıyıcı anneliği caiz kabul etmeyen İslam hukukçuları¹⁷, çoğunluğu oluşturmaktadır. Caiz olmama nedeniyle ilgili onların argümanları şunlardır:¹⁸

1- Yapılan bu işlem ilahi iradeye karşı çıkmaktır. Zira kişiler gelecekte normal yollarla çocuk sahibi olamayacaklarıyla ilgili bir bilgiye sahip değildirler. Dolayısıyla bu konu, kişilerin gaybî bir durumu bilme iddialarıyla ilişkilendirilmektedir.

2- Yapılan embriyo naklinde zina şüphesi bulunmaktadır. Allah (c.c.) çocuk sahibi olmak isteyen bireylerin evli olmasını emretmiştir. Ayrıca çocuk, nikahla başlayan bir evlilik içerisinde dünyaya gelmelidir. Taşıyıcı anne ve biyolojik baba arasında ise nikah bağı yoktur. Dolayısıyla bu şekilde çocuk sahibi olmak caiz değildir.

¹⁷ Caiz değil diyen fıkıhçılar arasında; Muhammed Salih el- Münecid, Hayrettin Karaman, Abdülaziz Bayındır, Faruk Beşer, Nihat Dalgın ve Din İşleri Yüksek Kurulu bulunmaktadır. Ayrıca İslam fıkıh Akademisi de taşıyıcı anneliğin caiz olmadığı yönünde karar almıştır.

¹⁸ Konuyla ilgili gerekçeler ve bu gerekçelere itirazlar için bk. Ayşe Şimşek, *İslam Hukuku Açısından Taşıyıcı Annelik* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 37-44; Şimşek, “İslâm Hukuku Açısından Taşıyıcı Annelikte Meşruiyet Tartışmaları”, 243-249; Görgülü, “Taşıyıcı Annelik -Fikhi Bir Bakış-”, 202-207.

3- Nesebin karışması söz konusudur. Nitekim çocuğun nesebi biyolojik anneye mi yoksa taşıyıcı anneye mi nispet edilecek sorusu cevapsızdır. Her ikisine annelik isnat etmek ise nesebin karışmasının alametidir. Ayrıca her tüp bebek tedavisinde olabileceği gibi laboratuvar ortamında üretilen embriyonun rahme naklinde de karışıklık olabilir.

4- Kadın kendine ait bir uzvunu kiralamaya muktedir değildir. Neslin tespiti ve üreme yolları kul hakkı olduğu kadar Allah (c.c.) hakkıdır. Dolayısıyla cinsellik konusunda asıl olan haramlıktır. Neticede taşıyıcı annelik caiz değildir.

5- Laboratuvar ortamından üretilen embriyonun taşıyıcı anneye nakli sırasında ve biyolojik anneden yumurta naklinde vajinanın (galiz avret) açılması gerekmektedir. Zaruri durumlar dışında avretin yabancılara açılması ise caiz değildir. Taşıyıcı annelik ve çocuk sahibi olma arzusu zaruriyattan olmadığı için bu işlem caiz değildir.

6- Taşıyıcı anneliğin caiz olmama gerekçesi bir diğer gerekçesi böyle bir işlemin neden olacağı toplumsal ve bireysel çerçevede psikolojik, hukuki ve ahlaki sonuçlardır. Dolayısıyla işlemin başlangıcı itibarıyla cevazına hüküm verilse bile sonucunda ortaya çıkacak zarar nedeniyle caiz olmaması gerekmektedir.

Taşıyıcı annelik teknolojisinin caiz olmadığı konusunda ifade edilen bu delillere karşı argümanlar vardır. Biz karşı argümanların ayrıntılarına girmeden taşıyıcı anneliğe cevaz verenlerin gerekçelerini aktaracağız. Bu uygulamaya cevaz veren fakihlerin tamamı ön şart olarak şunu ifade etmektedirler: Evli çiftlere ait sperm ve yumurtalar laboratuvar ortamında döllendirildikten sonra meydana gelen embriyo taşıyıcı anneye nakledilmelidir. Bu ihtimalin dışındaki uygulamalar kesinlikle caiz olan taşıyıcı annelik kapsamında değerlendirilmemelidir. Dolayısıyla mutlak manada bir cevaz görüşünden bahsetmek mümkün değildir. İfade edilen şartlar kapsamında taşıyıcı anneliğe cevaz veren fakihlerin gerekçeleri şunlardır:¹⁹

1- İslam'ın getirdiği genel kurallar çerçevesinde bu işleme bakıldığında haram olmayı gerektirecek bir unsur söz konusu değildir. Dolayısıyla “eşyada asıl olan ibahadır” kuralı burada işletilmeli ve taşıyıcı anneliğin haram olduğu yönünde açık bir nas olmadığı için işlemin cevazına hükmedilmelidir.

2- Taşıyıcı annelik, süt anneliğe benzemektedir. Süt annelik ise nasların çerçevesini çizdiği meşru bir uygulamadır. Süt annelikte bebek emziren annenin sütünden istifade etmektedir. Taşıyıcı annelikte ise bebek taşıyan kadının canından istifade etmektedir. Dolayısıyla kıyasen taşıyıcı annelik süt anneliğe benzemektedir. Taşıyıcı anneliğe cevaz veren fakihlerin en önemli argümanları detaylı olarak ele aldıkları bu kıyastır. Onlar taşıyıcı anneliği, süt annelikten daha sağlam bir bağ olarak görmektedirler. Neticede

¹⁹ Taşıyıcı annelik uygulamasını caiz kabul edenlerin görüşlerinin ayrıntıları için bk. Şimşek, *İslam Hukuku Açısından Taşıyıcı Annelik*, 44-49; Şimşek, “İslâm Hukuku Açısından Taşıyıcı Annelikte Meşruiyet Tartışmaları”, 249-253; Görgülü, “Taşıyıcı Annelik -Fikhî Bir Bakış-”, 203-204.

biyolojik anne ve çocuk birbirlerine varis olmaktadır; taşıyıcı anne ve çocuk ise aynı süt annelikte olduğu gibi birbirlerine mirasçı olamamaktadırlar. Nitekim kıyas edilen hükümde (mekîsun aleyh) kendisine süt verilen çocukla süt anne arasında mirasçılık söz konusu edilmediği gibi aynı şekilde taşıyıcı annelik ile dünyaya gelen çocuk ve kendisini dünyaya getiren kadın arasında da miras hükümleri tesis edilmemektedir.

3- Çocuk sahibi olmak fitrattan gelen bir arzu olması itibarıyla evliliğin maksatları arasındadır. Çocuk sahibi olmayı arzu etmek, zaruret makamında bir hacet olarak kabul edilmelidir ki taşıyıcı annelik de bu ihtiyacı gidermek için başvurulan bir tedavi yöntemidir ve bu kapsamda yapılacak tüm iş ve işlemler caiz kabul edilmelidir.

4- Taşıyıcı annelik uygulamasını caiz kabul etmeyenlerin hukuki, dini, sosyolojik ve psikolojik bağlamda negatif yönde ifade ettikleri gerekçeler sperm ve yumurta bağış yoluyla veya yabancıya ait üreme hücrelerinin kullanılması yoluyla ortaya çıkan gebelikler için söz konudur. Aksi takdirde ifade edilen olumsuzluklar, evli çiftlere ait üreme hücrelerinden elde edilen embriyonun yabancı bir taşıyıcı anneye nakliyle gerçekleşen gebeliklerde veya bu embriyonun erkeğin ikinci eşine nakledilmesiyle meydana gelen gebeliklerde söz konusu değildir. Netice olarak onlara göre bu şartlar altında taşıyıcı anneliğin caiz olmadığını ifade etmek isabetli değildir.

Taşıyıcı annelik uygulaması hakkında fakihlerin görüşleri bu çerçevededir. Çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz gibi yapılan işlemin cevazı bir yana dünyaya gelen çocuğun velayeti hususu üzerinde daha detaylı durulmalıdır. Tabiatıyla bu metotla dünyaya gelen çocuğun velayetiyle ilgili konuşmak ve karara varmak için ilgili görüşlere atıf yapmak zaruridir.

2. 2. Taşıyıcı Annelik Neticesinde Doğan Çocukların Velayeti

Taşıyıcı anneliğe cevaz vermeyen fukahanın kanaatlerinin zina neticesinde dünyaya gelen çocuğun hadânesi konusunda beyan edilen icthadlara paralel olarak gelişeceği kanaatindeyiz. Fakat biz çalışmamızda taşıyıcı annelik neticesinde dünyaya gelen çocuğun velayeti konusunda fikhî bir kanaat belirtmek için ilgili üreme teknolojilerine cevaz veren fakihlerin görüşlerinden hareket edeceğiz. Bu çerçevede taşıyıcı anneliğe cevaz veren fakihler embriyonun üretildiği yumurta ve sperm evli çiftlere ait olması gerektiğini şart koşmuşlardır. Dolayısıyla üreme hücrelerinin üçüncü şahıslardan temin edilerek gerçekleştirilen doğumların caiz olmadığı konusunda ittifak söz konusudur.

Taşıyıcı annelik metoduyla dünyaya gelen çocukların anne yönüyle nesebi konusunda İslam hukukçularının üç görüşü bulunmaktadır. Yapılan işlemin cevaz kanaatini ifade edenlerin fetva yöntemi ve bakış açısı konuyla ilgili sonuçlara etki ettiği görülmektedir. Yani taşıyıcı anneliğe ve taşıyıcı anneye yüklenen misyon, konu hakkında ifade edilecek kanaate kaynaklık etmektedir.

1. Gerçek anne olarak genetik anne kabul edilmektedir. Taşıyıcı anne ise süt anne olarak görülmelidir.²⁰ Bu görüşte olan fakihler embriyonun ait olduğu yumurtayı dikkate almaktadırlar. Zira taşıyıcı annenin rahminden çocuğa gen geçişinin olmadığını ifade etmektedirler. Nasıl ki sütanne çocuğun beslenmesine ve gelişmesine sütüyle katkıda bulunuyorsa, taşıyıcı anne de rahminde bulunduğu süre içerisinde bütün hücreleriyle çocuğun gelişimine katkıda bulunmaktadır.

2. Çocuğun gerçek annesi çocuğu dünyaya getiren taşıyıcı annedir. Genetik anne ise çocuğun süt annesidir. Bu görüşü savunanlar arasında bulunan Yusuf el-Karadâvi'nin, nesebin sübutu için doğumu esas aldığı görülmektedir.²¹ Nitekim ayette “*Onların anneleri ancak kendilerini doğuran kadınlardır*” buyurulmaktadır. (Ahkâf 40/15) Hz. Peygamber de (s.a.) “*Çocuk, doğduğu yatak sahibine aittir; zina eden ise mahrumdur*”²² buyurarak çocuğu dünyaya getiren anneye ve o kadının kocasına nispet etmiştir.

3. Taşıyıcı anne gerçek annedir, yumurta sahibi olan kadının ise dünyaya gelen çocukla herhangi bir bağı yoktur.²³

Taşıyıcı annelik neticesinde dünyaya gelen çocuğun baba tarafından nesebinde ise üç görüş bulunmaktadır.

1. İlk görüş sahipleri şu ihtimal üzerinde durmuşlardır: Taşıyıcı anne ve yumurta sahibi kadının kocalarının aynı kişi olması durumudur ki bu durumda çocuk ilgili erkeğe nispet edilir. Zira çocuk annelik yönünden taşıyıcı anneye yahut yumurta sahibi kadına nispet edilse de koca aynı kişi olduğu için durum değişmeyecektir. Dolayısıyla çocuğun babası her iki kadın tarafından da aynı erkek olacaktır.²⁴

2. Çocuğun gerçek babası taşıyıcı annenin kocasıdır. Zira çocuk taşıyıcı anneden dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla taşıyıcı annenin kocası çocuğun babası olarak kabul edilir. Bu görüş sahipleri nasların zahirinden anlaşılan manaya göre amel etmektedirler.²⁵

3. Bu görüşte olan fakihler, genlere itibar ederler ve çocuğun gerçek babasının yumurta sahibi olan kadının kocası olduğunu, yani sperm sahibi olan erkeği baba olarak

²⁰ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Muhammed Na'im Yâsîn, Abdulfazîl Hilmî, Zekerîyya el-Berrî, Muhammed es-Sertavî gibi İslam hukukçuları bu görüştedir. Bk. Ayşe Şimşek, “Din ve Ahlakın Mahremiyet Sınırlarını Zorlayan Bir Uygulama Olarak Taşıyıcı Annelik”, *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu I/* (2016), 184.

²¹ Arif Ali Arif, “Taşıyıcı Anne veya Kiralanmış Rahim İslami Bir Bakış”, çev. Esra Rahat Özer, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (2011), 404; Ayşe Şimşek, “Din ve Ahlakın Mahremiyet Sınırlarını Zorlayan Bir Uygulama Olarak Taşıyıcı Annelik”, *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu I/* (2016), 185.

²² Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil (Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Talâk”, 34.

²³ Şimşek, “Din ve Ahlakın Mahremiyet Sınırlarını Zorlayan Bir Uygulama Olarak Taşıyıcı Annelik”, 2016, 187.

²⁴ Şimşek, “Din ve Ahlakın Mahremiyet Sınırlarını Zorlayan Bir Uygulama Olarak Taşıyıcı Annelik”, 2016, 187.

²⁵ Arif, “Taşıyıcı Anne veya Kiralanmış Rahim İslami Bir Bakış”, 409-410; Şimşek, “Din ve Ahlakın Mahremiyet Sınırlarını Zorlayan Bir Uygulama Olarak Taşıyıcı Annelik”, 2016, 186.

kabul ederler. Dolayısıyla çocuk ile taşıyıcı anne ve kocası arasındaki ilişki; süt akrabalığı çerçevesinde meydana gelen süt annelik ve süt babalık (lebenu'l-fahl) ilişkisidir.²⁶

Kanaatimizce bgenetik olarak üreme hücrelerinin ait olduğu çiftin gerçekte ebeveyn olarak kabul edilmesi isabetlidir. Zira üreme teknolojileri kapsamında ifade edildiğine göre yumurta ve sperm hücreleri çocuğun genleri üzerinde oldukça etkiliyken rahim sahibi kadına ait hücrelerin çocuğun DNA'sına tesiri sınırlıdır. Bu çerçevede meşru evliliği bulunan çiftlere ait üreme hücrelerinden meydana getirilen embriyo, her ne kadar başka bir rahimde gelişerek dünyaya gelmiş olsa da ilgili çifte nispet edilmelidir.

Taşıyıcı annelik neticesinde doğan çocuğun nesebiyle ilgili İslam hukukçularının görüşleri yukarıda ifade edildiği şekilde olmakla beraber pozitif hukukun konuyla ilgili kanaatleri daha kapsamlıdır. Taşıyıcı anneliği yasal bir zeminde değerlendiren ülkeler konunun tüm boyutlarını ele alan yasalara sahiptirler. Dolayısıyla konunun neseb ve velayet boyutlarıyla da ilgili yasal düzenlemeler vardır. Türk pozitif hukukunda taşıyıcı annelik yasal olmadığı için bu yolla dünyaya gelen çocukla alakalı müstakil bir düzenleme de söz konusu değildir. Fakat Türk Medeni Kanunu doğum bağı üstün tutar ve “anne, çocuğu doğuran kadındır” (TMK md. 280) maddesiyle dünyaya gelen çocuğu ilk etapta doğuran kadına nispet eder.

Doktrinde taşıyıcı annelikten bağımsız olarak soy bağına tespitiyle ilgili kan bağına yahut doğumu üstün gören iki görüş bulunmakla birlikte yasal olup olmamasına bakmaksızın ictihad olarak ifade edilen üç değerlendirmeden bahsedilebilir.

1. Neseple ilgili doğum bağına esas kabul eden görüş sahipleri taşıyıcı annenin bekar olması durumunda çocuğu baba yönünden nesepsiz olarak tanımlarlar. 2. Taşıyıcı anne evli ise bu kadının evli olduğu erkek çocuğun babasıdır. 3. genetik ebeveyn ilgili çocuğu kendilerine nispet etmek istedikleri takdirde evlat edinme davası açmaları gerekmektedir. Zira başka bir şekilde bu çocuğun taşıyıcı anne ve onun kocasından ayrılması mümkün değildir.²⁷

Sonuç ve Öneriler

Taşıyıcı annelik neticesinde dünyaya gelen bireyin velayeti konusunda ilgili elde edilen sonuçlar ve öneriler maddeler halinde ifade edilecektir.

1. Araştırmamızın başında da ifade ettiğimiz üzere taşıyıcı annelik neticesinde dünyaya gelen çocuğun velayeti konusu, taşıyıcı anneliğin cevazı konusundan bağımsız değildir. Takdir edilmelidir ki, dünyaya gelen çocuk hem fiziken hem de ruhen bakıma muhtaçtır. Bu yönüyle işin başında yapay üreme teknolojisinin imkanlarından faydalanan

²⁶ Şimşek, “Din ve Ahlakın Mahremiyet Sınırlarını Zorlayan Bir Uygulama Olarak Taşıyıcı Annelik”, 2016, 186.

²⁷ Konunun ayrıntısı için bk. Ekşi, “Mahkeme Kararlarında Sınırışan Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Hukuki Sorunlar”, 10-51; Erol, *Yapay Döllene Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik*, 172-228.

bireyler ve dünyaya gelen çocuğun velayeti konusu detaylı olarak ele alınmalıdır. Belki de taşyıcı annelik ile ilgili fikhî hükümlerde dikkate alınması gereken yegâne problem budur.

2. Konuyu şu temel yargıdan hareketle değerlendirmek son derece isabetlidir. Olgü öncesinde ideal olan durum dikkate alınmalı, olgu sonrasında ise maslahata göre hüküm beyan edilmelidir. Bu kapsamda işin başında (olgu öncesi) taşyıcı annelik uygulamasının caiz olmadığını ifade etmemiz gerekir. Zira konuyla ilgili tartışmalardan bağımsız olarak hem naslardan hem de naslar kapsamında ifade edilen ictihaddan hareketle çocuğun taşyıcı/doğuran anneye nispet edilmesi gerektiği sonucu çıkacaktır. Nitekim olgu öncesi ideal bir değerlendirme olarak bu görüş oldukça isabetlidir. Böylece ilgili yöneme teşebbüs eden bireyler hukuken ilgili çocuğun ebeveyni olarak kabul edilmeyeceğini bilerek hareket edeceklerdir.

3- Taşyıcı anneliğin caiz olmadığını ifade ettikten sonra bireyler, hükümler ve sonuçlarında bağımsız olarak bu metotla çocuk sahibi oldularsa, artık bu çocuğun durumu yeni bir problemdir ve çözüme kavuşturulmak üzere fakihin/hukukçunun önünde durmaktadır. Böyle bir durumda ideal olan ictihaddan vazgeçilmeli ve çocuk genetik ebeveynine nispet edilmelidir. Nitekim kan bağı yönünden çocuğun DNA'sında baskın karakter genetik ebeveynine aittir. Tabii olarak çocuğu dünyaya getiren annenin de payı büyüktür. Dolayısıyla taşyıcı anneyi süt anneye benzetmek isabetlidir. Takdir edilmelidir ki bizim bu kanaatimiz işin başında taşyıcı annelik uygulamasına cevaz vermayla ilgili olmayıp olgu sonrası tarafların maslahatı yönündeki geliştirilmiş olan ictihadın bir sonucudur. Neticede olgu öncesi durum kapsamında ifade ettiğimiz ictihadla olgu sonrası beyan edilen hükmün çelişmediği görülecektir.

Ayrıca nesebin tespit yollarından “doğum” ve “kıyâfe veya bu kapsamda ifade edilebilecek olan DNA testi” gibi deliller çatışacak/tearuz edecek olursa doğum delili tercih edilmelidir. Fakat taşyıcı annelik uygulamasında her ne kadar doğum yapan anne bilinse de çocuğun nesebiyle ilgili kuvvetli bir şüpheli söz konusudur. Bu takdirde DNA testinin neseb tespitinde delil olup olmayacağı konusunu şöyle izah edebiliriz: nesebi belli olan bir çocuğun DNA testi ile mevcut/sabit olan nesebi reddedilemezken; nesebi belli olmayan veya nesebi konusunda kuvvetli şüpheler olan ve neseb tespitine ihtiyaç duyulan çocuklar da DNA testine itibar edilmelidir. Dolayısıyla taşyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen ve embriyonun üretildiği hücre sahiplerinin bilindiği durumlarda “doğumu” delil kabul etmek isabetli değildir. Böyle bir durumda sadece doğum nedeniyle taşyıcı anneyi ve kocasını gerçek ebeveyn olarak kabul etmek üreme hücrelerinin asıl sahipleri olan ve bilimsel olarak ebeveyn oldukları kesin bilinen bireylerin mahrumiyetini ortaya çıkacaktır.

4- Bir önceki maddede ifade edilen sonuca binaen taşyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen çocuğun bakım velayeti genetik anneye ait olmalıdır. Diğer sorumluluklar konusundaki velayeti ise genetik babaya aittir. Doğum yapmayan bir kadının yeni doğan bebeği emziremeyeceği yönündeki problemler ise gerek hormon tedavileri gerekse

taşıyıcı annenin emzirmesi şeklinde aşılabılır. Taşıyıcı anne ve kocasının çocuğun velayeti konusunda hiçbir şekilde hak ve sorumluluğu yoktur. Bununla birlikte süt akrabalık yönünden çocuğu görme konusunda onlara toleranslı davranılmalıdır.

5- Çocuk sahibi olmak istediği halde kadın kaynaklı olarak çocuk sahibi olamayan bireylere önerimiz, taşıyıcı annelik gibi başlangıcı ve sonucu itibariyle son derece problemlili bir uygulamaya teşebbüs etmemeleridir. Zira bu metotla çocuk sahibi olmanın hem dünyaya gelecek olan çocuk açısından hem taşıyıcı anne ve ailesi açısından hem de genetik ebeveyn açısından çok çeşitli problemlere neden olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yerine henüz süt emme çağında olan yetim çocuklara “koruyucu ailelik” yolunu tercih etmelidirler. Bu hususta çocuk sahibi olmayan ve çevresindeki yetim ve öksüz çocukların bakımıyla ilgilenen Hz. Aişe (r.a.) (ö. 58/678) örnek alınmalıdır.²⁸

6- Hiçbir yaptırımını dikkate almaksızın bu yola başvurulması halinde dünyaya gelecek bireyin sağlıklı bir birey olması için gebelik süresi dahil olmak üzere gerekli ortamın hazırlanması ve sürecin profesyonel bir şekilde yürütülmesi oldukça önemlidir. Bu süreçte uzmanlardan psikolojik destek alınması ise bireylerin ve toplumun faydasına olacaktır. Takdir edilmelidir ki bu sürecin profesyonel olarak sürdürülmesi çocuk açısından önemli olduğu kadar taraflar ve toplum açısından da aynı derecede önemlidir.

7- Evli çiftlerden alınan üreme hücrelerinin laboratuvar ortamında döllendirilmesi neticesinde dünyaya gelen bireyin velayetiyle ilgili kanaatimiz yukarıda ifade edildiği gibidir. Evli olmayan çiftlerin üreme hücreleri, sperm ve yumurta bankalarından üretilen embriyolar ve eşcinsel bireylere ait üreme hücrelerinden üretilen embriyonun taşıyıcı anneye nakli yoluyla dünyaya gelen çocukların velayeti konusu ise ayrıca değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Arif, Arif Ali. “Taşıyıcı Anne veya Kiralanmış Rahim İslami Bir Bakış”. çev. Esra Rahat Özer. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 389-414.
- Aydın, Erdem. “Taşıyıcı Annelikte Etik Sorunlar”. *Turkish Journal Of Obstetrics And Gynecology* 1/3 (2006), 19-25.
- Bardakoğlu, Ali. “Hidâne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 19 Nisan 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hidane>
- Dönmez, İbrahim Kafi. “Nesep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 19 Nisan 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesep>
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdi. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil. 7 Cilt. Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.
- Ekşi, Nuray. “Mahkeme Kararlarında Sınırışan Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Hukuki Sorunlar”. *Public and Private International Law Bulletin* 36/2 (2016), 1-52.
- Erol, Yasemin. “Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik”. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

²⁸ Mustafa Fayda, “Âişe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Aralık 2020).

- Fayda, Mustafa. "Âişe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aise>
- Görgülü, Ülfet. "Taşiyıcı Annelik -Fikhî Bir Bakış-". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 197-208.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Rüşd el-Cedd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'îl li mesâilî'l-müstahrece*. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Kâsânî, Ebi Bekr Alâuddîn b. Mes'ud. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Nefrâvî, Ahmed b. Gânim. *el-Fevâkihü'd-devvânî 'alâ Risaleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1995.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şerif b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb (Fethu'l-'azîz ve Telhîsu'l-habîr ile Sübkî'nin ve Mutî'nin tekmileleri ile birlikte)*. Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Mebûsât*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1993.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1990.
- Şimşek, Ayşe. "Din ve Ahlakın Mahremiyet Sınırlarını Zorlayan Bir Uygulama Olarak Taşiyıcı Annelik". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu 1/* (2016), 175-196.
- Şimşek, Ayşe. "Din ve Ahlakın Mahremiyet Sınırlarını Zorlayan Bir Uygulama Olarak Taşiyıcı Annelik". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu 1/* (2016), 175-196.
- Şimşek, Ayşe. "İslam Hukuku Açısından Taşiyıcı Annelik". Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Şimşek, Ayşe. "İslâm Hukuku Açısından Taşiyıcı Annelikte Meşruiyet Tartışmaları". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 241-266.
- Şirbînî, Muhammed İbn Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Uzun, Tuba Birinci. "Türk Medenî Kanunu'na Göre Velâyetin Kullanılması ve Çocuğun Yüksek (Üstün) Yararı İlkesi Doğrultusunda Boşanmada ve Evlilik Dışı İlişkide Birlikte Velâyet Modeli". *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/1 (2016), 135-166. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepehdf/582712>
- The New York Times*. "Baby M and the Question of Surrogate Motherhood" (23 Mart 2014). <https://www.nytimes.com/2014/03/24/us/baby-m-and-the-question-of-surrogate-motherhood.html>
- BBC News Türkçe. "'Down sendromlu bebeğimiz olduğunu bilmiyorduk'". Erişim 04 Mart 2020. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140804_tayland_bebek
- "Hadâne". *Mv. F.* 17/299-318. Kuveyt, ts.
- "Neseb". *Mv. F.* 40/231-256. Kuveyt, ts.

BİYOLOJİ, NÖROLOJİ VE PSİKİYATRİ TEMELLİ FIKH USÛLÜ'NE GÖRE ÇOCUKLARDA İSLÂMÎ KİMLİK İNŞÂSI

Mehmet Nuri GÜLER*

Giriş

Kimlik, bir kimsenin toplum içinde, insana özgü olan özellik ve niteliklerle belirli bir insan olmasını sağlayan şartların bütünü olarak, diğer bir tabirle hüviyet olarak tanımlanmaktadır.¹ İnsanın “tüm özellikler”i ve “koşullar”ı denebilen kimlik, mizaç, karakter ve kişilikten oluşmaktadır.²

Kişilik, insanın davranışsal, duygusal ve tepkisel olarak ayırtedici özelliğidir; yani, kişilik, süreklilik kazanmış algılama, duygulanma, düşünme, davranma ve sorun çözme biçimleri diye tanımlanmaktadır.³ Kişiliğin bileşenleri, mizaç ve karakterdir.⁴

Mizaç, insanın doğuştan sahip olduğu potansiyelleridir; yani, insanın genetik programı olmaktadır.⁵ Mizaç algılara bağlı olup, huy ve beceriler şeklinde görülmektedir.⁶ Mizaç karakterin biyolojik temelini meydana getirmektedir.⁷

Karakter ise, insan doğduktan sonra mizaç potansiyelleri üzerine inşa edilenlerdir.⁸ Karakter, bir şeyin veya birinin kendine özgü yapısı olmaktadır. Bu yapı yaşam boyunca beyin-çevre etkileşimi tarafından şekillendirilir.⁹ Karakter, kavramlar temelinde amaçlar ve değerlerdeki bireysel farklılıklara dayanmaktadır. Bu bakımdan karakter, kültürel yapı ile ilişkili olmaktadır.¹⁰

Karakter ve kişilik kavramları birbirlerinin yerine kullanılsa da, aslında tam olarak aynı şeyi ifade etmezler. Karakter, bireysel değerleri, kişilik ise değerlerin nasıl ifade

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 87.

² Mustafa Altunoğlu, *Kimlik'in Modern İnşâsı, Kimlik Politikaları ve Türkiye'de Kimlik Tartışmaları*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 10.

³ Jeffrey J. Magnavita, *Kişilik Kuramları Kişilik Bilimine Çağdaş Yaklaşımlar*, editör: Dr. Tahir Özakkaş, çev. Psikoterapi Enstitüsü (Kollektif), (İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları, 2016), 16.

⁴ Jeffrey J. Magnavita, *Kişilik Kuramları*, 15.

⁵ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler*, 86.

⁶ Sultan Tarlacı, *Bilinç Beyin, Zihin ve Benliğin Keşfi*, 3. Baskı (İstanbul: Destek Yayınları, 2020), 234.

⁷ Jeffrey J. Magnavita, *Kişilik Kuramları*, 16.

⁸ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler*, 86.

⁹ Sultan Tarlacı, *Bilinç*, 234-235; Jeffrey J. Magnavita, *Kişilik Kuramları*, 16; Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler*, 85.

¹⁰ Sultan Tarlacı, *Bilinç*, 234-235.

edildiğini belirler. Örneğin; ne söylediğimiz karakterimizden, nasıl söylediğimiz kişiliğimizden kaynaklanır.¹¹ Bunun için kişiliğe, “bireyin yaşam biçimi” diyebiliriz.

Kimlik, biyolojik ve sosyal yönleri olan ve birinin belli bir kimse olmasını sağlayan tüm koşullar ve birisini belirlemeye yarayan tüm özellikler olarak tanımlanmaktadır. Bu koşullar ve özellikler, tür oluş ve bireyoluş, sosyal çevre, doğum öncesi ve sonrası gelişim, duyumlama, algılama, düşünme ve duygulanma süreçleriyle bilinçli ve bilinçli olmayan zihinsel durumlardan meydana gelir.¹²

Kimlik ve kişilik kavramları çoğu yerde eşanlamli kullanılmakla birlikte, farklılıkları da vardır. Kimlik, daha ziyade topluma yansıtılan, dışa dönük belli sosyal bir cephedir. Kişilikte benliği meydana getiren temel öğeler esastır. Herhangi bir sosyal durumda bir başka kimlik sergilenebilirken, kişilik, ise kolaylıkla değiştirilemez.

Anlaşıldığı üzere, mizaç ve karakter, bir bireyin zihinsel öz yönetiminin, yani kişiliğinin bileşenleri olup kimliği belirlemektedirler. Bu şekilde kimlik, Mizaç boyutlarını, alışkanlıkları ve becerileri düzenleyen beynin kortiko-striatal ve limbik sistemleri ile¹³, yine karakter boyutlarını, gerçeklerin ve önermelerin öğrenilmesini düzenleyen frontal, temporal ve parietal neokorteks gibi beynin son zamanlarda gelişen bölgeleri ile güçlü ilişkilere sahip bulunmaktadır.¹⁴

İşte bu bilgilere dayanılarak çocukta İslâmî kimlik inşasına Kur’ân ve Sünnet’te yöneliğinden, araştırma konusu tebliğimin adı da “Biyoloji, Nöroloji ve Psikiyatri Temelli Fıkh Usûlü’ne Göre Çocuklarda İslâmî Kimlik İnşası” olmuştur.

1. Bireyin Zihinsel Öz Yönetiminin (Kişiliğin) Bileşenleri

Kişilik karmaşık bütünlük olup, bir uyum sistemi olarak gelişince, bu gelişimi anlayabilmek ve yönlendirebilmek için bireyin zihinsel yönetimin bileşenlerini, yani kişiliğin mizaç ve karakter bileşenlerinin boyutlarını açıklamak gerekmektedir:

1.1. Mizacın boyutları

Amerikalı bir psikiyatrist ve genetik bilimci Claude Robert Cloninger, genel bir mizaç modeli geliştirmiştir. Buna göre, mizacın dört boyutu vardır:

Birincisi, zarardan kaçınma (endişeli, kötümser ve giden, iyimser); ikincisi, yenilik arayışı (dürtüsel, çabuk öfkelenen, sert, yavaş huylu); üçüncüsü, ödül bağımlılığı (sıcak,

¹¹ Hüseyin Emin Sert, *Kur’an’da İnsan Tipleri ve Davranışları*, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2004), 48.

¹² Mustafa Altunoğlu, *Kimlik’in Modern İnşâı, Kimlik Politikaları ve Türkiye’de Kimlik Tartışmaları*, 337-338.

¹³ Mark Solms ve Oliver Turnbull, *Beyin ve İç Dünya Özne Deneyimin Sinirbilimine Giriş*, 3. Basım (İstanbul: Metis Yayınları, 2020), 36-38.

¹⁴ Mark Solms ve Oliver Turnbull, *Beyin ve İç Dünya Özne Deneyimin Sinirbilimine Giriş*, 33-36.

onay -soğuk, mesafeli arama) ve dördüncüsü ise, Sebat (sebatlı, hırslı ve kolayca cesareti kırılan, yetersiz başarı)'tır.¹⁵

İnsanın kişilik bileşeni olan mizacın boyutlarından yenilik arayışı beyindeki dopamin, zararlardan kaçınma serotonin, ödül bağımlılığı nor-adrenalin ve sebat etme glutamat sinir ileticisi ile ilişkilidir.¹⁶

1.2. Karakterin boyutları

Cloninger başlangıçta kişiliği duygusal dürtülere indirgediği için eleştirilmiştir. Cloninger, mizacın tek başına kişiliğin tamamını kapsamadığını keşfetmiştir. Cloninger, bir kişinin tarzını karakter özelliklerinin belirlediğini söylemiştir. Bu şekilde, kişiliğin ikinci değişken alanı tanımlanmıştır. Karakter boyutları da şunlardır:

Birincisi, kendini yönetme (güvenilir, amaçlı ve suçlayıcı, amaçsız); ikincisi, işbirliği yapma (hoşgörülü, yardımsever, önyargılı, intikamcı) ve üçüncüsü de benlik (kendini unutan, maneviyata karşı öz bilinçli, materyalist)'tir.

Karakter, kültürel ve zaman içerisinde oluşur. Bu yüzden, mizaç değişmezken karakter değişebilir.¹⁷

İşte bu mizaç ve karakterin boyutları, bir bireyin zihinsel öz yönetiminin bileşenleri olmaktadır. Her boyut, birçok genetik ve çevresel değişken arasındaki karmaşık etkileşimden etkilenmektedir. Bu nedenle kişilik karmaşık, uyumlu, kendi kendine çalışan bir düzen, bir bütünlük olarak, adaptif (uyum) sistem (i) biçiminde gelişmektedir.

Mizaç ve karakterin bu yedi boyutunun hepsi, benzersiz genetik belirleyicilere sahip olup fonksiyonel beyin görüntülemeleri ile ölçülebilmektedir.

2. Kur'ân'da Kişiliğin Bileşenleri

Çocukta İslâmî kimliğin anlaşılabilmesi için, kişiliğin, yani "bireyin zihinsel öz yönetimi"nin bileşenlerinin Kur'ân ve Sünnet'e göre açıklanması gerekmektedir:

2.1. Mizaç ile ilgili âyeter

Kur'ân'da, en-Nisâ 4/28'de insanın mizacı "*İnsan zayıf yaratılmıştır*" diye açıklanmaktadır. er-Rûm 30/ 54'de de insanın gelişim dönemleri "*Sizi güçsüz yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren, Allah'tır....*" şeklinde bildirilmiştir.

2.1.1. İnsanın, zarardan kaçınma (endişeli, kötümser ve giden, iyimser) mizacı

Kur'ân'da, Fussilet 41/49'da şöyle bildirilmektedir: "*İnsan denen varlık hiç usanıp bıkmadan (Rabbinden) hep iyilik ister; bir kötülükle karşılaşınca da birden bütün ümitlerini yitirip karamsarlığa düşer!*"¹⁸

¹⁵ C. Robert Cloninger - https://tr.qaz.wiki/wiki/C._Robert_Cloninger, Erişim: 10.12.2020

¹⁶ Sultan Tarlacı, *Bilinç*, 235.

¹⁷ Sultan Tarlacı, *Bilinç*, 235.

İnsanın zarardan kaçınma mizacından biri de “cimri” olmasıdır. Konuyla ilgili Allah el-İsrâ 17/100'de şöyle buyurmuştur: *“De ki: ‘Eğer siz Rabbimin iyilik hazinelerinin üzerinde yetkili kılınsaydınız, tükenir korkusuyla harcamazdınız. İnsan ne kadar cimridir!’”*¹⁹

Zarardan kaçınmaya yönelik olarak, yine el-Meâric 70/20-21. âyetlerde şöyle bildirilmektedir: *“Başına bir sıkıntı geldi mi? hemen sızlanır! Eline nimet geçti mi de kıskanıp cimrileşir!”*

2. 1. 2. İnsanın, yenilik arayışı (dürtüsel, çabuk öfkelenen, sert, yavaş huylu) mizacı

Kur’ân’da, eş-Şûrâ 42/37’de şöyle belirtilmektedir: *“Onlar büyük günahlardan hayâsızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde bağışlarlar.”*

Kur’ân’da insanın “kıskançlığı”nı, en-Nisâ 4/128’de şöyle açıklamaktadır: *“Nefisler kıskançlığa hazırdır.”*

Kur’ân’ın kıskançlığı anlatırken kullandığı kelimelerden biri de “hased”dir. Allah el-Felak 113/5’deki âyetiyle, *“Hem de kıskandığı zaman kıskananın şerrinden”* hasedden ve hâsîd kişilerden kendisine sığınmamızı istiyor.

Kin, nefret, hased, kibir, kıskançlık gibi duygulara yer verilmeden akılcı ve gerçeği bulmaya yönelik bir yaklaşımla kişinin bildiklerini aktarmasını Kur’ân, en-Nahl 16/125’de, şöyle istemektedir: *“Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütte çağır ve onlarla engüzel şekilde mücadele et!”*

2. 1. 3. İnsanın, ödül bağımlılığı (sıcak, onay -soğuk, mesafeli arama) mizacı

Kur’ân’da, Hûd 11/10’da şöyle vurgulanmaktadır: *“Başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bolluk tattırsak: ‘Gördünüz ya, (ne değerli biriyim ki) benden bütün kötülükler gitti diyerek şımarıp böbürlenir!’”*²⁰

İnsan çabucak ümitsizliğe düşen bir varlıktır. Kur’ân’da el-İsrâ’ 17/83’üncü âyette: *“İnsan denen varlık hiç usanıp bıkmadan (Rabbinden) hep iyilik ister; bir kötülükle karşılaşınca da, birden bütün ümitlerini yitirip karamsarlığa düşer!”* diye işaret etmiştir.

İnsanın, ödül bağımlılığı Hûd 11/9-10’de şöyle açıklanmaktadır:²¹

“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir.” Hûd : 9

¹⁸ İnsanın zarardan kaçınma ilgili âyetler için bakınız: Hûd 11/9; İsrâ 17/83; Rûm 30/36.

¹⁹ İnsanın cimriliği ile ilgili diğer âyetler için bakınız: Âl-i İmrân 3/180; Nisa 4/37; Muhammed 47/38; Hadîd 57/24.

²⁰ Benzer âyetler için bakınız.: Saffât 37/35; Nahl 16/23.

²¹ Benzer âyetler için bakınız.: İbrâhim 14/34; İsrâ 17/67; Hac 22/66; Zuhuf 43/15; Âdiyât 100/6.

“Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, ‘Kötülükler benden gitti’ diyecektir. Çünkü o şımarık ve böbürlenmiş biridir.” Hûd : 10

2. 1. 4. Sebat (sebatlı, hırslı ve kolayca cesareti kırılan, yetersiz başarı) mizacı

Kur’ân’da, yine Hûd 11/9-11’de şöyle açıklanmaktadır:²²

“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir.” Hûd : 9

“Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, ‘Kötülükler benden gitti’ diyecektir. Çünkü o şımarık ve böbürlenmiş biridir.” Hûd : 10

“Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir. İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.” Hûd : 11

el-İnfîtâr Suresi 82/6. âyette insanın aldancılığı ile ilgili olarak *“Söylesene ey insan! Yüce Rabbin’e karşı nedir seni aldatan?”* buyrulmaktadır.

Fâtır 35/5’de de şöyle: *“Ey insanlar! Allah’ın verdiği söz haktır. Dünya hayatı sizi oyalayıp aldatmasın. O hilekâr (şeytan) da sizi Allah hakkında (yanlış inanç ve fikirlerle) yanıltmasın.”*

el-Enbiyâ 21/37. âyette *“İnsan çok aceleci yaratılmıştır...”* olduğu bildirilmektedir.

2. 2. Karakterle ilgili âyet ve hadîsler

Karakterle, Kur’ân’da el-İsrâ 17/84’deki şu âyet temas etmektedir: *“De ki: Herkes, kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar.”* Âyette mizaç ve karakter karşılığı *“Şâkile”* kelimesi kullanılmıştır. Karakterin boyutlarına gelince, onlar da Kur’ân’da şöyle açıklanmıştır:

2. 2. 1. Kendini yönetme (güvenilir, amaçlı ve suçlayıcı, amaçsız)

Kur’ân’da insanın kendini yönetmemesi ile ilgili, el-Bakara 2/30’da 128’de şöyle buyrulmaktadır: *“Bir zamanlar Rabbin meleklere: ‘Ben yeryüzünde bir görevli (halife) atayacağım.’ dediğinde onlar: ‘Biz sen hamd ile/övgüyle yüceltiyor (tesbih ediyor) ve her türlü noksanlıklardan uzak tutuyorken, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve orada kan dökcek birini mi getireceksin?!’ demişlerdi de, Rabbin: ‘Şüphesiz ki ben, sizin bilmediğiniz (içyüzü sonradan ortaya çıkacak olan) şeyleri biliyorum’ demişti.”*²³

Kur’ân insanın zâlim ve câhil olduğunu el-Ahzâb 33/72’de şöyle bildirmektedir: *“Biz emaneti, (sorumluluğu / mükellefiyeti / kulluğu) göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve ondan korktular. Fakat onu insan yükledi (sonra da sözünde durmadı); bu sebeple insan, çok zalim, çok cahildir”*

²² Benzer âyetler için bakınız.: İbrâhim 14/34; İsrâ 17/67; Hac 22/66; Zuhuf 43/15; Âdiyât 100/6.

²³ Ayrıca bkz.: En’âm 6/165; Nûr 24/55; Fâtır 35/39; Sâd 38/26.

İnsan Allah'ın kendisine yüklemiş oldu sorumluluğu yerine getirebilir ve Allah'a kulluk noktasında kendisine çeki düzen verebilir. Zirâ, iyi ile kötüyü ayırt etmek bizzat Allah tarafından insana verilmiş bir yetenektir. Bunu bizlere el-Enfâl 8/29'da şöylece bildirmektedir: *"Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı görevlerinize dikkat ederseniz, O size, doğruyu eğriden ayırt edecek bir ölçü / sezgi / yetenek verir ve günahlarınızı silip sizi bağışlar. Allah çok büyük iyilik edendir."*

Herkesine seviyesine göre sorumluluk yüklemek: *"Allah hiç kimseye taşıyabileceğinden daha fazlasını yüklemez: kişinin yaptığı her iyilik kendi lehinedir, her kötülük de kendi aleyhine ..."* (Bakara, 2/286).

2. 2. 2. İş Birliği Yapma (Hoşgörülü, Yardımsever, Önyargılı, İntikamcı)

el-Meâric Sûresi 70/19. âyette de şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz ki insan yaratılıştan gönlü dar ve tahammülsüzdür."*

Hz. Peygamber bu câhilî anlayışı vahiyle yıkmış ve şöyle buyurmuştur; *"Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!"* buyurunca, *"Ey Allah'ın resulü! Kardeşim mazlum ise yardım ederim, zalim ise nasıl yardım edeyim?"* diye sorulmuş, Resûlullah da *"Onu zulmetmekten engellersin, senin ona yardımın budur"* cevabını vermiştir.²⁴

2. 2. 3. Benlik (Kendini Unutan, Maneviyata Karşı Öz Bilinçli, Materyalist)

İnsanın yapısında bulunan bir başka özellik ise onun unutkan olmasıdır. Kur'ân'da, Tâhâ 20/115'de şöyle buyrulmaktadır: *"Biz daha önce Âdem'e kesin olarak emrimizi bildirdiğimiz halde o bunu unuttu ve biz onda bir azim göremedik."*

3. Çocukta Müslüman Kimliğinin İnşâsı

Kimlik ve kişilik kavramları çoğu yerde eşanlamlı kullanılmasına rağmen, kapsam bakımından farklı kavramlardır. Kimlikte esas olarak dışa karşı yansıtılan belli bir cephe, bir tutum söz konusudur. Kimlik, daha ziyade topluma dönük sosyal bir veçhedir. Kimlik, bir tür planlanmış davranış veya yüklenilmiş rol olduğundan, alternatiflerden biri tercih edilebilir, herhangi bir sosyal durumda bir başka kimlik sergilenebilir. Serdedilen kimliği değiştirmek, düzenlemek veya başka tür bir ayarlama yapmak temelde ferdin kontrolü altındadır. İşte, kimlik olarak ifade edilen öğeler aslında kişilik temellerinden kaynaklandığından, bağımsız değildirler. Bu durumda kişilik, benliği meydana getiren temel öğeler olmaktadır. Kişilik mizaç ve karakter gibi iki ayak üzerine oturmaktadır. Mizaç, doğuştan itibaren belli bir yaşa kadar gelişim evrelerine göre oluşmaktadır. Bu yaş Psikiyatri'de bazılarının göre 6 yaş, bazılarının göre 12 yaş ve ergenliğe kadar devam etmektedir. Nörobilim'de ise, 21 ya da 24 yaşına kadar değişebilmektedir.²⁵ Fıkıh

²⁴ Buhârî, Mezalim, 4; İkra, 7; Müslim, Birr, 62; Tirmizi, Fiten, 68; İbn Hanbel, Müsned, 3/99, 201, 324.

²⁵ Mehmet Cüneyt Birkök, *Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 69.

Usulü'nde de bu değişim Şâfi'îlere göre 15 yaş, Hanefî ve Mâlikîlere göre 17 veya 18 yaş olarak belirlenmektedir.²⁶ Karakter ise, daha çok toplumla ve kültürle şekillenmektedir. Kişilik, psikolojik bir hal olduğundan, iradi olarak bir diğer alternatif ile kolaylıkla değiştirilemez. Yani ferdin çok fazla seçeneği yoktur.²⁷

İşte kişiliği oluşturan mizaç ve karakterden, mizaç değişmezse de karakter değişebilmektedir. Bu değişim de gelişim evrelerinde evde anne baba, özellikle anne ile, sonra okul (eğitim modeli) ve dışarıdan alınan referanslar, modeller, ya da referans gruplarınca yapılmaktadır. Kişiliği geliştirip iyi karakterli bir insan oluşturduğunuz zaman, bunun yansımaları ikili ilişkilerde, ister arkadaş ilişkilerinde ve isterse evlilikte eşler arasındaki ilişkilerde görülmektedir. Toplumların da bir kişiliği var olup, bunlar da bireylerin kişiliklerinin topluma yansımaları ile belirginleşmektedir.

3. 1. Kur'ân'da Kimlik

Kur'ân'da, insanı ahirette kurtuluşa götüren olarak kimliğin değil de, kişiliğin daha önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Kur'ân'da, el-Bakara 2/111'de kimlik, Yahudi ve Hıristiyan diye adlandırılmalar yapılarak şöyle açıklanmaktadır: *"Onlar: 'Yahudi veya Hıristiyan olmadıkça hiç kimse cennete giremez!' diye iddia ederler. Bu onların kuruntusudur! De ki: 'Eğer söylediklerinizde samimi iseniz, iddianızı kanıtlayın!'"*

el-Bakara 2/111'in devamı olan el-Bakara 2/112'deki âyette de Cennet'e girebilmek için Yahudi ve Hıristiyan kimliğinin değil şu kişiliğin esas olduğu bildirilmektedir: *"Evet, gerçekten her kim tüm benliğini Allah'a teslim eder ve iyilik yapanlardan olursa, Rabbi katında mükâfatını görecektir ve böyleleri ne korkacak, ne de üzülecekler."*

3. 2. Kur'ân'da Müslüman Kimlik İnşâsı İçin Müslüman Kişilik Oluşturma

Kur'ân, Müslüman kimlik inşâsı için Müslüman kişilik oluşturulması gerektiğini ortaya koymakta ve bunun için de şunları buyurmaktadır:

3. 2. 1. Çocukta, "Tevhîd"i İnşâ Etmek

"Rabbi, O'na: "Bana teslim ol!" dediğinde; "Sana, bütün âlemleri Rabbine teslim oldum!" diye cevap verdi." (el-Bakara 2/131)

Kur'an inanan çocuğa, *"De ki: "Bakin, benim namazım, bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm yalnızca bütün âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."* (el-En'am 6/162) anlayışını yerleştirmektir.

²⁶ Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb, *Mevâhibu'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*, (Kâhire: 1331), 3: 428.

²⁷ Mehmet Cüneyt Birkök, *Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu*, 69-70.

3. 2. 2. İslam'ın Oluşturmak İsteddiği Kişilik İçin, Allah ve Resulü Tarafından Kendisine Yarar Sağlayacak Bir Şeye Çağrıldığı Zaman Ona Kulak Veren ve Onu Sahiplenen Olmak

“Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve Resulünün çağrısına uyun ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer. Unutmayın ki, O'nun huzuruna götürüleceksiniz.” (el-Enfâl 8/24)

3. 2. 3. Kişilik Sahibi Bir Müslüman Olmak İçin Kur'an Okumak

Allah da şöyle buyurmaktadır: *“De ki: “Ben, yalnız her şeyin sahibi olan ve bu kutlu kılınmış şehrin Rabbine kulluk etmekle emrolundum. Müslümanlardan olmakla ve Kuran okumakla emrolundum.”* (en-Neml 27/91–92)

Bunu Hz. Peygamber şu şekilde tasvir etmektedir: *“İçinde Kur'an'dan bir şey olamayan kimse, yıkılmaya yüz tutmuş ev gibidir.”*²⁸

3. 2. 4. Yapılan Amelin Karşılığını Sadece Allah'tan Beklemek

“Ve kendi istekleri ne kadar çok olursa olsun, muhtaçlara, yetimlere ve esirlere yedirirler, “Biz sizi yalnız Allah rızası için doyuruyoruz: sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz: doğrusu, sıkıntı ve dehşet dolu bir Gün'de Rabbimize vereceğimiz hesabın korkusunu duyuyoruz!” (el-İnsan 76/8–10)

3. 2. 5. Dünya ve Ahiret Boyutunu Birlikte Düşünmek

Böylece dünya ve ahiret dengesinin kurulmasını istemek: *“Allahın sana verdiği Onun yolunda harçayarak ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.”* (el-Kasas 28/77)

3. 2. 6. Problemlerin Çözümünü Allah ve Resulüne Götürmek

“Siz ey imana ermiş olanlar! Allah'a, Peygamber'e ve aranızdan kendilerine otorite emanet edilmiş olanlara itaat edin ve herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e götürün, eğer Allah'a ve Ahiret Günü'ne gerçekten inanıyorsanız. Bu sizin için en hayırlısıdır ve sonuç olarak da en iyisidir.” (en-Nisâ 4/59)

3. 2. 7. Ferdi Sorumluluğu Yerleştirmek

“Hesap Günü her insan, yapmış olduğu bütün kötü fiiller için rehin olarak tutulacaktır; yalnız dürüstlüğü ve erdemli olmayı başaranlar hariç.” (el-Müddessir 74/38–39).

²⁸ Tirmizî, Fezâ'ilu'l-Kur'an 18.

3. 2. 8. Sözünde ve Eyleminde Tutarlı Olmak

“Siz ey imana ermiş olanlar! Niçin bir türlü söylüyor, başka türlü yapıyorsunuz. Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah nazarında en tiksinti verici şeydir!” (es-Saf 61/2–3)

3. 2. 9. İnsanların İşini Kolaylaştırmak

“Sen, insan fıtratının kabule yatkın olduğu yolu tut; iyi olanı emret; bilgisiz kalmayı seçenleri kendi hallerine bırak” (el-Arâf 7/199).

3. 2. 10. Vahyi Ölçü Almak

“De ki: Dinleyin! Allah'ın rehberliği tek doğru rehberliktir.”(el-Bakara 2/120)

Görüldüğü gibi, sahip olunan kimlikten daha önemli olan, o kimliğin gereklerini yerine getirmektir. Gerçek kurtuluş, sahip olunan kimlikle olmamakta o kimliğin gereğini yerine getirmekle gerçekleşmektedir. İşte bu yüzden, kimliği değerli kılan sahip olunan kişilik olmaktadır. Çünkü kişiliğinizde bir problem varsa kimliğiniz de bundan etkilenmektedir.

Sonuç

Kimlik, yaşamdaki gündelik deneyimlerin yapılaşmış örüntüsüdür. Yaşamın olağanlığı içinde sadece yakın çevremizle biz ilişkisi değil, çağdaşlarımızla onlar ilişkisi, seleflerimiz ve haleflerimiz ile geçmiş gelecek ilişkilerimizdir. Yaşamda bütün deneyimler özneler arasında gerçekleşir. Bu özneler arası deneyimlerin içinde kimliğimiz, dışsal belirlenime tâbi olarak tarihî süreç içinde inşa edilir. Ancak, dışsal belirlenimi geriletan içsel bir direncin ya da katkının söz konusu inşa sürecindeki payını da unutmamak gerekir.

Kur'ân'da, kimlikten öte kimliğin gereklerinin yerine getirmesi öne çıkarılmış, kişilikte bir problem olursa, kimlik de bundan etkilenmiş olacağından, kimliği değerli kılan kişiliğe vurgu yapılmıştır

Kur'ân'da kişilik özelliklerinin öne çıkarılması da, insanın kendini öğrenmesi ve doğruyu bilmesi içindir. Bu şekilde, Kur'ân'ın temel konusu ve hedefi insan olmaktadır. Kur'an, insanı kendisine, Allah'ı insana anlatmak, tanıtmak ve öğretmek için indirilmiştir. Çünkü insan kendisine öğretilmez ise doğruyu bilemez. Müslümanın, insana ait özellikleri bilmesi gerekmektedir. Böylece insan, bu özellikleri bilecek, kendisine yakışan tutum içinde olacak ve kendisine olumsuz kişilikleri örnek almayacaktır. Bu tehlikeden Müslümanı korumak için Kur'ân ona örnek alacağı beşeri kişiliği de bildirmiştir. O da Hz. Muhammed ve onun “Usve Hasene” kişiliğidir.

Kaynakça

- Abay, Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Musned*. 6 Cilt. el-Kâhire: Mu'essesetu Kurtuba, Tarih Yok.
- Altunoğlu, Mustafa. *Kimlik'in Modern İnşâsı, Kimlik Politikaları ve Türkiye'de Kimlik Tartışmaları*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Birkök, Mehmet Cüneyt. *Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Buğârî, Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *el-Câmi'u's-Sahîhi'l-Muhtasar*. Thk. Mustafâ Dîbu'l-Beğâ, 3. Baskı. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987.
- C. Robert Cloninger - [https://tr.qaz.wiki/wiki/C. Robert Cloninger](https://tr.qaz.wiki/wiki/C._Robert_Cloninger), Erişim: 10.12.2020
- Magnavita, Jeffrey J.. *Kişilik Kuramları Kişilik Bilimine Çağdaş Yaklaşımlar*. editör: Dr. Tahir Özakkaş, çev. Psikoterapi Enstitüsü (Kollektif), İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları, 2016.
- Muslim, Ebû'l-Huseyin b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Nşr. Dâru'l-Ceyl. 4 Cilt. Beyrût, Tarih Yok.
- Sert, Hüseyin Emin. *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2004.
- Solm, Mark Solms ve Turnbull, Oliver. *Beyin ve İç Dünya Öznel Deneyimin Sinirbilimine Giriş*. 3. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
- Tarlacı, Sultan Tarlacı. *Bilinç Beyin, Zihin ve Benliğin Keşfi*, 3. Baskı. İstanbul: Destek Yayınları, 2020.
- Tirmizî, Muhammed b. İ'sâ 'Ebû İ'sâ *el-Câmi'u's-Sahîh Sunenu't-Tirmizî*, Thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri. 5 Cilt. Beyrût: Dâru 'İhyâ'u't-Turâsi'l-'Arabî, Tarih Yok.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SİYER'DE ÇOCUK

HZ. PEYGAMBER'İN HİMAYESİNDE YETİŞEN ÇOCUKLAR

Ömer SABUNCU*

Giriş

Resûlullah'ın (s.a.s.) tüm hayatı; sözleri ve uygulamaları müminler için büyük bir örneklik teşkil etmektedir. Âyet-i Kerîme'de "Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır." buyrulmaktadır (Ahzâb 33/21). Bu örnekliklerin en önemlilerinden birisi de Hz. Peygamber'in çocukları himaye etmesi, onları yetiştirmesidir.

Hz. Peygamber'in peygamberlikten önce ve sonra, doğrudan himayesine aldığı veya alakadar olup yetiştirdiği pek çok çocuk bulunmaktadır. Hz. Hatice'nin ilk iki evliliğinden olan çocukları, Hz. Ali, Enes b. Mâlik, Zeyd b. Hârise, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. As, Abdullah b. Zübeyr ve Zeyd b. Sabit gibi gerek kız olsun gerek erkek olsun birçok çocuk sahâbînin ismini burada zikretmek mümkündür.¹

Hz. Peygamber'in himayesinde yetişen bu çocukların, İslâm Dini'ne dair bilgilerin tespiti, sonraki kuşaklara esaslı bir şekilde öğretilmesi ve intikalini sağlamak konusunda büyük katkıları olmuştur. Bu tebliğde Hz. Peygamber'in himayesinde yetişen çocuk sahâbîler araştırılacak, Resûlullah'ın onlara nasıl davrandığı, onlarla olan ilişkileri tespit edilerek örnekliği günümüze aktarılmaya çalışılacaktır.

1. Hz. Hatice'nin İlk İki Evliliğinden Olan Çocukları

Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le (s.a.s.) evlenmeden önce iki evlilik yapmıştır. Bu evliliklerden doğan çocuklarının sayısı ve isimleri konusunda da kaynaklarda farklı rivayetler vardır. Hz. Hatice'nin Ebû Hâle ile olan ilk evliliğinden, biri erkek diğeri kız çocuğu,² Hind ve Hâle adında ikisi de erkek çocuğu,³ 'Atîk b. 'Âiz ile olan ikinci evliliğinden ise Hind isimli bir kız çocuğu olduğu rivayetleri bulunmaktadır. Üçü

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. omersabuncu@harran.edu.tr orcid.org/0000-0001-8424-8481.

¹ Bkz.: Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 157-158.

² İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî el-Medenî, *Sîretü İbn İshâk (Kitabü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzi)*, thk. Muhammed Hamidullah (Erzurum, 1401/1981), 229; İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, thk. Muşafâ es-Sakḳâ v.dğr. (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/187.

³ Makrîzî, Ebû'l-'Abbâs Aḥmed b. 'Alî el-Hüseynî, *İmtâ'ü'l-Esmâ'*, thk. Muhammed 'Abdulhamîd en-Nemîsî (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 6/27.

de İslâm'ı kabul edip Hz. Peygamber'in ashâbı olmuşlardır.⁴ Hz. Hatice'nin Ebû Hâle'yle evliliğinden; Hz. Muhammed'in (s.a.s.) terbiyesinde yetişip onun şemâiline dair rivâyeti ile tanınan Hind ile kardeşleri Hâris ve Zeyneb, 'Atîk'le olan evliliğinden ise Abdullah'ın dünyaya geldiği⁵ gibi farklı rivayetler de vardır.

Hz. Hatice'nin Ebû Hâle ile evliliğinden Hind isimli bir kızı, Hâle isminde bir erkek çocuğu, 'Atîk b. Âiz ile olan evliliğinden ise Hind bt. 'Atîk isimli bir kız çocuğunun dünyaya geldiği rivayet edilmektedir. Bu rivayetlerde isimlerin karıştırıldığı kanaatindeyiz. Çünkü Hind b. Ebû Hâle'nin Hz. Peygamber'in şemâiline dair rivayetiyle tanınan ve onun terbiyesinde yetişen Hind adlı oğlu olduğu bilinmektedir. Bu bilgiyi yeğeni Hasan b. Ali'nin ondan yaptığı şu rivayet doğrulamaktadır: "Ben, insanların babaca, anaca, kardeşçe ve bacıca en kerîmiyim. Babam Resûlullah'tır. Kardeşim Kâsım, kız kardeşim Fâtıma, anam ise Hatice'dir".⁶ Hz. Hatice'nin Ebû Hâle'den Zeyneb bt. Ebû Hâle isminde bir kız çocuğu olduğu rivayet edilse de⁷ bunun Hâle ile karıştırıldığı kanaatindeyiz.⁸

Özetleyecek olursak, birinci evliliğinden Hind ve Hâle isminde iki erkek çocuğu; ikinci evliliğinden de Hind isminde bir kız çocuğu olmak üzere toplam üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Şimdi Hz. Hatice'nin ilk eşleriyle evliliğinden olan, Allah Resûlü'nün (s.a.s.) himayesinde yetişmiş çocukları hakkında özet bilgiler vermek istiyoruz.

Hind b. Ebû Hâle (ö. 36/656): Hind, annesi Hatice Hz. Peygamber'le (s.a.s.) evlendikten sonra da annesinin evinde Hz. Peygamber'in himayesinde kalmıştır. Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişmesinden dolayı kendisine "Rabîbu Resûlillah" denilen Hind genç yaşta Müslüman olmuş ve Medine'ye hicret etmiştir. Bedir ve Uhud gazvelerine katıldığı rivayet edilir. Çok iyi bir hatip olan Hind b. Ebû Hâle'nin adını unutulmaz kılan bir olay, Hz. Hasan'ın ona dedesini sorması üzerine Hz. Peygamber'in şemâilini çok güzel bir şekilde anlatmasıdır.⁹ Hind, Hz. Peygamber'in özelliklerini anlatan hadîsin râvîsidir. Hind fasih, belîğ ve vessâf idi.¹⁰

Hind b. Ebû Hâle'nin Hz. Peygamber'den sonra ilk üç halife dönemindeki hayatı hakkında bilgi bulunmamakla birlikte Hz. Ali döneminde onun yakınında yer aldığı ve Cemel Vak'ası'nda şehit edildiği anlaşılmaktadır. Kendisiyle aynı ada sahip oğlu Hind'in

⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/187.

⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/243.

⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/187; İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *eş-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hıncî, 1421/2001), 6/68.

⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/243.

⁸ Ömer Sabuncu, "Hatice bt. Huveylid", *Müminlerin Anneleri*, ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 64.

⁹ Hüseyin Algül, "Hind b. Ebû Hâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/64.

¹⁰ Hz. Peygamber'in şemâiline dair Hind'in meşhur rivayeti için bk. Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili* (İstanbul, 1998), 65-67.

ise Mus'ab b. Zübeyr'in yanında Muhtar es-Sekafî'ye karşı yapılan savaşta (67/687) veya Basra'da salgın bir hastalıktan öldüğü,¹¹ halkın kendi cenazelerini bırakıp Hind'in cenazesinde toplandığı,¹² onun vefatıyla Hind b. Ebû Hâle'nin neslinin tükendiği ifade edilmektedir.¹³

Hâle b. Ebû Hâle, Hz. Hatice'nin Ebû Hâle'den olan ikinci çocuğu olup sahâbîler arasında yer almıştır.¹⁴ Kaynaklarda, hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Hind bt. 'Atîk: Hz. Hatice'nin ikinci eşi 'Atîk'le olan evliliğinden dünyaya gelen kızıdır. Müslüman olmuştur. Hz. Hatice "Ümmü Hind" künyesi ile çağrılırdı. Evlilik çağına kadar Hz. Hatice ile yaşayan Hind, amcasının oğlu Sayfî b. Ümeyye b. 'Abid b. Abdillâh b. 'Umer b. Mahzûm ile evlendi. Onunla evliliğinden Muhammed isminde bir oğlu oldu. Hind'in çocukları daha sonra -Hz. Peygamber'in soyu ile karıştırılmaması için olsa gerek- "Tâhire'nin Çocukları" anlamında "Benû Tâhire" diye çağrılırdı.¹⁵

Hz. Peygamber'in himaye ettiği ilk çocuklar bunlar olup daha sonra pek çok çocuğu koruyup kolladığı, eğittiği görülmektedir. Bunlara kısa kısa değinmek istiyoruz.

2. Hz. Ali

Hz. Peygamber'in çocuk yaşta himaye ettiği genç sahâbîlerden biri de Hz. Ali idi. Beş yaşından itibaren Hz. Peygamber'in yanında büyüyen, terbiyesinde yetişen Hz. Ali, çocuk yaşta iman etmiş ve hicrete kadar Allah Resûlü'nün (s.a.s.) gözetiminde yetişmiştir.

Ali b. Ebû Tâlib hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce miladî 600 yılında Mekke'de doğdu. Babası Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bint Esed b. Hâşim'dir. Hz. Ali, Ebû Tâlib'in en küçük oğludur. Mekke'de ortaya çıkan kıtlık üzerine Hz. Peygamber amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek için Ali'yi himayesine almıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Peygamberliğine Hz. Hatice'den sonra ilk iman eden kişidir. Bu sırada dokuz, on yaşlarında olduğu rivayet edilir.¹⁶ Hicretten önceki hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Hz. Peygamber, hicretin beşinci ayında ensar ile muhacirler arasında kurduğu muâhât (kardeşlik bağı) sırasında Hz. Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiştir.

¹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/187.

¹² Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî, *er-Ravdü'l-Ünf fi Şerhi's-Sîretin-Nebeviyye li İbn Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekîl (Kâhire, 1386/1967), 2/159.

¹³ Algül, "Hind b. Ebû Hâle", 18/64.

¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/187.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 10/16; Celal Yeniçeri, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 130.

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/17.

Hz. Peygamber'e ilk inananlardan biri olması, onun evinde ve himayesi altında büyüüp yetişmesi, en sıkıntılı günlerinde yanı başında bulunması ve liyakati gibi sebeplerle Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) Hz. Ali'ye çeşitli görevler verdiği görülmektedir.

Hz. Ali, hemen hemen bütün gazve ve seriyelerde Hz. Peygamber'in sancaktarı olarak görevlendirilmiştir. Kâtiplik ve vahiy kâtipliği ise onun idarî olarak yaptığı görevlerdendir. Askerî ve idarî görevler dışında Hz. Peygamber ona özel görevler de vermiştir; hicretten önceki gün Hz. Ali'nin müşrikleri oyalamak için yatağına yatmasını ve bazı emanetleri sahiplerine iletmesini istemesi bu özel görevlerdendir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye bu görevleri vererek hem onun cesaret ve enerjisinden gereği gibi yararlanmış hem de onun kendine güvenip ailesine, çevresine, topluma ve devletine faydalı bir kişi olarak yetişmesine vesile olmuştur.

3. Enes b. Mâlik

Hz. Peygamber'e hizmetiyle tanınan Enes hicretten on yıl önce miladî 612 yılında dünyaya geldi. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği günlerde annesi Ümmü Süleym veya üvey babası Ebû Talha, henüz on yaşında, okur yazar ve zeki bir çocuk olan Enes b. Mâlik'i alıp ona götürdü. Enes'in akıllı bir çocuk olduğunu belirterek onu Resûlullah'ın hizmetine vermek istediğini söyledi. Enes, o günden itibaren Allah Resûlü'nün vefatına kadar on yıl kendisine hizmetinde bulundu. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'e hizmeti sebebiyle "Hadimu Resulillah" ismiyle çağrılır, bu onun çok hoşuna gider ve bununla iftihar ederdi. Daha sonraları da Resûlullah'a on yıl hizmet ettiği için "Hâdimü'n-Nebî" lakabıyla anıldı.¹⁷ Enes b. Mâlik'in sahip olduğu üstün meziyetler, uzun yıllar Allah Resûlü'nün hizmetinde bulunup onun terbiyesiyle yetişmesinin yanında Hz. Peygamber'in takdir ettiği ve sevdiği bir aileden olmasıyla da açıklanabilir. Nitekim hicretten hemen sonra ensar ile muhacirler arasında yapılan muâhât merasiminin bu ailenin evinde yapılması onların ashap içindeki yerini gösteren bir husustur.

Hz. Peygamber'in himayesinde yetişen Enes, onunla birlikte Hudeybiye Antlaşması, Hayber seferi, Umretü'l-kazâ, Mekke'nin fethi, Huneyn Gazvesi, Tâif Muhasarası ve Vedâ haccında bulundu. Yaşının küçük olması sebebiyle savaşçı olarak katılamadığı Bedir Gazvesi'nde de Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadı. Allah Resûlü'ne hizmet etmeyi bir an bile aksatmadı.

Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunduğu yıllarda ondan birçok hususu öğrenmesi, uzun ömrü boyunca Hz. Peygamber'den öğrendiklerini öğretmeye çalışması Enes b. Mâlik'in en önemli yönünü oluşturur. Allah Resûlü'nün eğitim ve öğretim üslubuna, insanlara, özellikle de çocuklara karşı hoşgörü ve alakasına, bunun yanı sıra diğer ahlâkî davranışlarına dair birçok bilgi onun kanalıyla rivayet edilerek günümüze kadar

¹⁷ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/234.

ulaşmıştır. Hz. Peygamber'in özellikle çocuk ve gençlerin eğitimiyle ilgili eşsiz örnekliliğini Enes b. Mâlik'in rivayetlerinde bulmamız mümkündür. Barış zamanında ve sefer sırasında Hz. Peygamber'in yanında kaldığını, her zaman onun istediği gibi davranmadığı halde ondan bir defa bile azar işitmediğini, bir hatası yüzünden kendisini uyaracak olan hanımlarını "Bırakın çocuğu! O Allah'ın istediğinden başka bir şey yapmamıştır." diyerek yatıştırdığını nakleder. Enes'in çocukluk yıllarında alnında bir tutam kâkülü bulunduğu, Allah Resûlü'nün bazen onun kâkülünü tutup çektiği, ona genellikle "yavrucuğum" diye hitap ettiği, bazen de "iki kulaklı" anlamında "zü'l-üzüneyn" diye takıldığı ifade edilmektedir. Enes iyi bildiği sünnete uygun şekilde yaşamaya çalışırdı.¹⁸

4. Zeyd b. Harise

Aslen Yemen menşeli Kelb kabilesinden olan Zeyd, bi'setten otuz beş yıl kadar önce doğdu. Hz. Peygamber'den sadece on yaş küçük olmasına rağmen evlâtlığı olmasından dolayı önceleri 'Zeyd b. Muhammed' diye anılırdı. Fakat evlâtlıkların öz babalarına nispet edilmesini emreden âyetin (el-Ahzâb 33/5) nazil olmasıyla birlikte babası Hârise'nin adıyla anılmaya başlandı.¹⁹ Allah Resûlü tarafından çok sevildiği için "hibbü Resûlillâh" lakabıyla tanınırdı. Câhiliye devrinde daha çocukken annesi Su'dâ ile birlikte Benî Ma'n'daki akrabalarını ziyarete gittikleri bir sırada Benî Kayn kabilesine mensup kişiler tarafından kaçırıldı ve Ukâz panayırında köle olarak satışa çıkarıldı. Hz. Hatice'nin yeğeni Hakîm b. Hizâm onu satın alarak Mekke'ye götürdü ve halası Hatice'ye, Hz. Hatice de Hz. Peygamber'e hediye etti.²⁰

Zeyd b. Hârise Hz. Peygamber'in kölesiydi. Sonradan onu azad etti ve evlât edindi. Babası ve amcası yıllar sonra onu geri almak için geldiklerinde Allah Resûlü, kararı Zeyd'e bıraktı. Hz. Peygamber'in şefkat ve himayesiyle büyüyen Zeyd, onun muhabbeti ile o kadar doluydu ki, bu muhabbeti kaybetmemek için babası ve amcası ile birlikte gitmeyi reddetti ve Allah Resûlü ile kalmaya karar verdi. Babası ve amcası, oğullarının hür olarak dönmek yerine Peygamber ile kalmayı tercih etmesine çok şaşırılmışlardı. Zeyd'in amcası Cebele bu hadiseyi şöyle anlatır: "Resûlullah'a (s.a.s.) geldim ve ey Allah'ın Resûlü kardeşimi benimle beraber gönder." dedim. Allah Resûlü (s.a.s.), "O buradadır, seninle gitmek isterse kendisini alıkoyacak değilim" dedi. Fakat Zeyd, "Ey Allah'ın Resûlü, sana

¹⁸ Hayat tercümesi hakkında geniş bilgi için bkz.: İbn Hacer, Ebü'l-Faql Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Şahâbe*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1429/2008), 1/251-255; Canan, "Enes b. Mâlik", 11/234-235.

¹⁹ Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Şahîhü'l-Muhtaşar bi Nakli'l-'Adl ilâ Resûlillâh*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâşî'l-'Arabî, 1373/1954), 4/1884.

²⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/81; Bünyamin Erul, "Zeyd b. Hârise", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/319.

hiç kimseyi tercih etmem.” deyince, kardeşimin düşüncesini benimkinden daha iyi buldum”.²¹

Hiz. Peygamber'den hiç ayrılmayan Zeyd onun risâletini ilk tasdik edenlerdendir; hatta bazı rivayetlere göre erkeklerden ilk Müslüman olan kişidir. Hiz. Peygamber'in Tâif yolculuğunda Zeyd de onunla beraberdi. Zeyd, zorluklarla geçen Tâif ziyaretinde Hiz. Peygamber'e olan sevgisinden ötürü ona atılan taşlara siper olmuş, Hiz. Peygamber'e gelebilecek zararı engellemeye çalışmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen tek sahâbî olan Zeyd (el-Ahzâb 33/37), Mûte Savaşı'nda Hiz. Peygamber'in verdiği sancağı taşımış ve bu savaşta şehit olmuştur. Allah Resûlü şehadet haberini ashabına gözyaşları içinde bildirmiştir.²²

5. Abdullah b. Abbas

İbn Abbas diye de meşhur olan Abdullah, hicretten üç yıl kadar önce, Müslümanlar Kureyş'in kuşatması altındayken Mekke'de doğdu. Doğduğu zaman babası onu Hiz. Peygamber'e götürdü ve duasına mazhar oldu. Çocukluk yıllarını Mekke'de geçirdi. Mekke'nin fethinden sonra ailesiyle birlikte Medine'ye göç etti.

Hiz. Peygamber'in davranış ve sözlerini öğrenmek arzusu ve ondan ilim öğrenmek gayesiyle yanında kalmaya çalışır, Peygamber'in hanımlarından olan Meymûne teyzesi olduğu için bazı geceler Allah Resûlü'nün evinde konuk edilirdi.²³ Hiz. Peygamber'e karşı olan sevgisi, bağlılığı ve samimi hizmetleri nedeniyle onun takdirini kazanmış ve “Allah'ım, ona Kitab'ı öğret ve dinde mütehasıs kıl!” şeklindeki duasına nâil olmuştur. Hadis, tefsir ve fıkıh başta olmak üzere birçok konuda ilmi otorite sayılmış ve çok değerli talebeler yetiştirmiştir.²⁴

İbn Abbas, Hiz. Peygamber'in vefat ettiği sırada on üç yaşında bir genç olmasına rağmen çok hadis rivayet eden sahâbîlerden (müksirün) sayılmıştır. Naklettiği 1660 hadisin bir kısmını bizzat Peygamber'den duymuş, çoğunu ise Hiz. Ömer, Ali, Muâz, babası Abbas, Abdurrahman b. Avf, Ebû Süfyân, Ebû Zer, Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve diğer sahâbîlerden öğrenmiştir.²⁵

²¹ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Abdulvehhâb Abdullaîf (Dârü'l-Fikr, ts.), 5/339-340; Âdem Apak, “Hz. Peygamber'in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 17.

²² Geniş bilgi için bkz.: İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/81-86.

²³ Buḥârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'ü'l-Müsned es-Sahîḥü'l-Muḥtaşar min Umûri Resûlillâh ve Sünenihi ve Eyyâmihî*, thk. Muhammed Züheyr en-Nâsir (Beyrût: Dâru Ṭavkû'n-Necât, 1422/2001), 1/47.

²⁴ İsmail Lütü Çakan - Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/78.

²⁵ Çakan - Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, 1/77.

Bu kadar küçük yaşta çok fazla hadis-i şerif öğrenmesi, böyle yüce ilmi bir mertebeye ulaşmasında Allah Resûlü'nün (s.a.s.) himayesinin çok önemli bir rolü olduğunu açıkça gösterir.

6. Abdullah b. Ömer

İbn Ömer diye de anılan Abdullah, bi'setin üçüncü senesinde Mekke'de dünyaya geldi. Hz. Peygamber'in hanımı Hafsa'nın öz kardeşidir. Hz. Peygamber'in kayınbiraderi olması, ona Allah Resûlü'nün himayesinde, yakın çevresinde bulunma imkânını ve istifade etmesini sağlamıştır. Bu nedenle Resûlullah'ın, birçok sahâbînin görüp duyma imkânını bulamadığı davranış ve sözlerinin Müslümanlara nakledilmesinde önemli bir rol sergilemiştir. Rivayet ettiği 2630 hadis ile Ebû Hüreyre'den sonra en çok hadis rivayet eden yedi sahâbînin ikincisidir. Bu hadisleri, başta Hz. Peygamber olmak üzere, babası Ömer, ablası Hafsa, ayrıca Hz. Ebû Bekir, Osman, Âişe, Zeyd b. Sâbit, Bilâl ve Abdullah b. Mes'ûd gibi ileri gelen sahâbîlerden dinleyip öğrendi. Ashabın fakihleri arasında da seçkin bir yeri olan Abdullah, en çok fetva veren yedi sahâbîden biridir. Altmış yıl boyunca fetva vermiştir. Özellikle sahâbenin yaşlıları vefat ettikten sonra insanların fetva için baş vurdukları kişilerin başında İbn Ömer ve İbn Abbas gelmekteydi.²⁶

Kaynakların ittifakla belirttiğine göre, Hz. Peygamber'in hayat tarzına harfi harfine uyma ve onun emirlerini aynen yerine getirme hususunda ashâb-ı kirâm içinde İbn Ömer'in özel bir yeri vardır. Abdullah bir gün, gördüğü bir rüyayı Hz. Peygamber'e tâbir ettirmeyi arzu etmiş, ablası Hafsa'nın aracılığı ile rüyasını Resulullah'a arz etmiş, onun, "Abdullah ne iyi insan, bir de gece namazı kılsa!" demesi üzerine, o günden itibaren gece namazını hiç terk etmemiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ona olan sevgisinden dolayı namaz kıldığı yerleri öğrenip oralarda namaz kılar, yürüdüğü yollarda yürür, gölgelendiği ağaçların altında oturur, kurumasınlar diye onları sulardı. Abdullah'ın bu halini görüp yadırgayanlar bile olurdu. Hz. Peygamber'in selâmlaşma konusundaki buyruklarını yerine getirme hususunda son derece titiz davranırdı. Bundan dolayı hiçbir işi olmadığı halde sadece Müslümanlarla selâmlaşmak için sokağa çıkar, büyük küçük karşılaştığı herkese selâm verirdi.²⁷

7. Abdullah b. Amr b. Âs

Hicretten yedi yıl kadar önce Mekke'de dünyaya geldi. Süryânîce'yi iyi bilen Abdullah'ın yazısı da güzeldi. Bu sebeple Hz. Peygamber'den duyup da ezberlemek istediği hadisleri unutmamak için yazardı. Bazı sahâbîler, duyduğu her sözü not etmesini doğru bulmayınca Allah Resûlü'ne müracaat etmiş, o da kendisinden duyduğu her sözü ve her davranışını yazabileceğine dair izin vermişti. Abdullah, *eş-Şahîfetü's-şâdika* adıyla

²⁶ M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/127.

²⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/290-302; Kandemir, "Abdullah b. Ömer", 1/127.

topladığı bu hadisleri bir sandıkta itinayla korur ve kendisini hayata bağlayan şeylerin başında *Şahîfe*'nin geldiğini söylerdi. Hatta kendisine yöneltilen bazı soruların cevabını *Şahîfe*'ye bakarak verirdi. Rivayet ettiği hadis sayısı bakımından en önde gelen Ebû Hüreyre, kendisinden fazla hadis bilen tek sahâbînin Abdullah b. Amr olduğunu belirtmiş, bunun sebebini de onun Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri yazmasına bağlamıştır.²⁸

Resûlullah'ın (s.a.s.) himaye ettiği çocuk sahâbîlerden Abdullah, yaşlandığı zaman Hz. Peygamber'in kendisine gösterdiği kolaylıklardan yeteri kadar faydalanmadığından ötürü pişmanlık duyduğunu söylemiştir.

8. Abdullah b. Zübeyr

Hicretin ikinci yılı zilkade ayında (624) Medine'de doğdu. Babası aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvâm, annesi Esmâ binti Ebû Bekir'dir. Hicretten sonra Medine'de muhacirler arasında dünyaya gelen ilk çocuk olması dolayısıyla doğumu büyük bir sevinç uyandırdı ve adı Hz. Peygamber tarafından konuldu. Halife Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir tarafından mushaf haline getirilen Kur'ân-ı Kerîm'in nüshalarını çoğaltmak için kurduğu dört kişilik heyete, kurrâdan olması sebebiyle onu da dahil etmişti.²⁹ Mekke'nin ileri gelen ailelerinden birine mensup olan Abdullah iyi bir eğitim görmüştür. Bizzat Hz. Peygamber'den, babasından, annesinden, dedesi Ebû Bekir ile teyzesi Âişe'den, Ömer ve Osman gibi büyük sahâbîlerden rivayette bulunmuştur.

9. Zeyd b. Sabit

Hicretten on bir yıl önce (m. 611) Medine'de doğdu. Hazrec kabilesinin Neccâroğulları kolundandır. Babası Sâbit, Buâs savaşında öldüğünde Zeyd altı yaşındaydı. Annesi Nevvâr bint Mâlik'tir. Çok akıllı ve hâfızası güçlü bir çocuk olan Zeyd, Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden önce on yedi sûreyi ezberlemişti. Hicretten hemen sonra akrabaları tarafından Hz. Peygamber'e tanıtıldı, ezberlediği sûreleri ona okudu ve onun takdirini kazandı. Resûlullah, yahudilerle yaptığı görüşmeler ve yazışmalar sırasında kendisine yardımcı olması için Zeyd'in İbrânîce (veya Süryânîce) yazmayı öğrenmesini istedi; o da kısa sürede bu yazıyı öğrendi. Bedir Gazvesi'nde esir düşen müşriklerin okur yazarlarından okuma yazma öğrenenler arasında Zeyd de vardı. Zeyd b. Sâbit'in ayrıca Farsça, Rumca, Kıptîce ve Habeşçe bildiği, Farsça'yı kistrânın elçisinden, Rumca'yı Resûlullah'ın hâcibinden, Habeşçe'yi ve Kıptîce'yi de yine Resûlullah'ın hizmetçilerinden öğrendiği rivayet edilmektedir. Yaşı küçük olduğundan Uhud Gazvesi'ne katılmasına izin verilmedi ve şehirde kalanları korumakla görevlendirildi. Hendek Gazvesi'nde hendek

²⁸ Bkz.: İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/308-311; M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/85.

²⁹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/145.

kazılırken çıkan toprağı taşımaya yardım etti. Resûl-i Ekrem onun bu gayretini görünce, “Ne kadar iyi bir çocuk!” diye takdirlerini bildirdi.³⁰

Sonuç

Âlemlere rahmet olarak gönderilen ve yüce bir ahlak üzere olduğu bildirilen Hz. Peygamber tüm varlıklara, özellikle de çocuklara sevgi ve şefkatle yaklaşmıştır. Çocuklara karşı bir kere bile yüzünü astığı görülmemiş, sert konuştuğu duyulmamıştır. Hz. Peygamber’in onları çok sevdiği gibi çocuklar da kendisini çok severdi.

Allah Resûlü “Velisi olmayanın velisi benim” sözleriyle toplumdaki kimsesizlere sahip çıkmış, rahmet kanatlarıyla onların üzerine eğilmiştir. Hz. Peygamber, yaşadığı sürece çevresinde bulunan küçük yaştaki çocuk sahâbîleri koruması altına alarak onların İslâm ahlâkı ile yetişmesine ehemmiyet göstermiştir. Nitekim bu çocuk sahâbîler, gerek Hz. Peygamber dönemi olsun gerek vefatı sonrasında İslâm Medeniyetinin oluşmasında temel yapı taşlardan olmuşlardır. Hz. Peygamber; bir devlet başkanı, aile reisi, vahiy muhatabı olduğu gibi aynı zamanda bir muallimdi. Bu vasfıyla Asr-ı saâdet döneminde himayesine aldığı çocukları titizlikle eğitmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Hatice ve Ümmü Seleme’nin çocuklarını kendi öz çocuklarından ayırt etmez onları da kendi çocukları gibi sever ve himaye ederdi. Efendimiz, himayesinde bulunan çocuklarla olan ilişkilerinde dikkat çeken en önemli husus, onların dostluğunu ve güvenini kazanmak için gösterdiği çabadır. Resûlullah’ın kendilerine gösterdiği bu ilgi ve alakaya muhatap olan küçük sahâbîlerin, ona karşı muhabbetleri derinleşmiş ve Abdullah b. Ömer örneğinde görüldüğü gibi Hz. Peygamber’in vefatından sonra bile onun sünnetini yaşatma gayretini sürdürmelerini sağlamıştır.

Kaynakça

- Algül, Hüseyin. “Hind b. Ebû Hâle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/64. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Apak, Âdem. “Hz. Peygamber’in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 63-67.
- Buğârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ’il b. İbrâhîm el-Cu’fî. *el-Câmi’ü’l-Müsned es-Şaîhîhü’l-Muhtaşar min Umûri Resûlillâh ve Sünenihi ve Eyyâmihî*. thk. Muhammed Züheyr en-Nâsir. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavkû’n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.
- Canan, İbrahim. “Enes b. Mâlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çakan, İsmail Lütfü - Eroğlu, Muhammed. “Abdullah b. Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Erul, Bünyamin. “Zeyd b. Hârise”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/319-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Erul, Bünyamin. “Zeyd b. Sâbit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

³⁰ Geniş bilgi için bkz.: İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/73-76; Bünyamin Erul, “Zeyd b. Sâbit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/321.

- İbn Hacer, Ebü'l-Faql Aħmed b. 'Alî b. Muħammed b. Aħmed el-'Asķalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Şahâbe*. thk. Abdullâh b. Abdulmuħsin et-Türkî. 14 Cilt. Mısır: Dârü Hicr, 1429/2008.
- İbn Hişâm, Ebû Muħammed 'Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-Nebevîyye*. thk. Muştafâ es-Saķķâ v.dğr. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn İshâķ, Ebû 'Abdullâh Muħammed b. İshâķ b. Yesâr el-Muţţalibî el-Medenî. *Sîretu İbn İshâķ (Kitabü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzi)*. thk. Muhammed Hamidullah. Erzurum, 1401/1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muħammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *eţ-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Alî Muħammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 1421/2001.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Amr b. Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/126-128. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Maķrîzî, Ebü'l-'Abbâs Aħmed b. 'Alî el-Hüseynî. *İmtâ'ü'l-Esmâ'*. thk. Muħammed 'Abdulħamîd en-Nemîsî. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-Şahîhü'l-Muħtaşar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*. thk. Muħammed Fuâd 'Abdulbâķî. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâit-Türâşî'l-'Arabî, 1373/1954.
- Sabuncu, Ömer. "Hatice bt. Huveylid". *Müminlerin Anneleri*. ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu. 55-112. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Süheyfî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyfî el-Mâlekî. *er-Ravdü'l-Ünf fi Şerhi's-Sîretin-Nebevîyye li İbn Hişâm*. thk. Abdurrahman el-Vekîl. Kâhire, 1386/1967.
- Şulul, Kasım. *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2017.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Abdulvehhâb Abdullaţîf. Dârü'l-Fikr, ts.
- Yardıı, Ali. *Peygamberimiz'in Şemâili*. İstanbul, 1998.
- Yeniçeri, Celal. *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

HZ. PEYGAMBER VE YETİMLER

Abdurrahim ARSLAN*

Giriş

Ebeveynler, bir kişinin çocukluğundaki hayatının temel dayanağıdır. Ebeveynlerinden birinin veya her ikisinin de kaybedilmesi, insan kişiliğinin oluşumu üzerinde ciddi bir olumsuz etkiye sahiptir. Zira bir çocuğu maddi ve manevi yönden hayata hazırlayan, hayat yolculuğunda karşılaşılan sıkıntılara karşı ona yardım eden, onurlu bir hayat sürdürebilmesi ve yetişip topluma faydalı bir birey olması için her türlü imkânı seferber eden onun ebeveynleridir. Ebeveynler, çocuk için destek ve korumayı temsil eder. Onların mevcudiyeti, çocuklarının kararlılığını güçlendirir. Onların kaybı, çocuklarının kendilerini yalnız, çaresiz ve korumasız hissetmelerine neden olur. Fakat sünnetullah gereği bazı çocuklar daha hayata başlamadan, bazıları ise daha hayatın başında ebeveynlerini kaybederek yetim kalabiliyor. Yetimler, içinde yaşadığı toplumdan ilgi, sevgi, yardım ve iyilik beklerler. Bundan dolayıdır ki insanları yoktan var eden yaratıcı, indirdiği kitaplar ve gönderdiği elçiler vasıtasıyla insanlara, yetimlere iyilikte bulunulmasını emretmiş (Nisa 4/36) ve indirdiği son kitabında bu hususta önceki ümmetlerden söz aldığını buyurmuştur (Bakara 1/83). Yüce ahlaklara sahip bir toplumun oluşmasına ehemmiyet veren elçiler halkasının son temsilcisi Hz. Peygamber de toplumun temelini şefkat ve sosyal dayanışma üzerine kurmuştur. Bu toplumda insanların birbirleriyle ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini beyan ederken, özellikle toplum içinde yer alan güçsüzlerin gözetilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Şüphesiz sosyal yapı içerisinde gözetilmesi gerekenlerin başında yetimler gelmektedir. Zira bir çocuk ebeveynlerini kaybetmekle, onu karşılıksız seven, ilgi gösteren ve onun için her türlü fedakarlığı göze alan, kendisine karşı fıtraten en şefkatli ve hayattaki en büyük destekçilerini yitirmiştir. Kendisi de yetim büyüyen Resûl-i Ekrem, yetimlerin toplum içinde kendilerini ezik hissetmemeleri ve onurlu bir hayat sürdürebilmeleri için onların terbiyelerine, himaye edilmelerine ve onlara karşı güzel davranılmasına büyük önem vermiş ve toplumu yetime karşı özen ve ilgi göstermeye teşvik etmiştir. Bu hususlardan yola çıkarak bu çalışmamızda; her konuda en güzel örnek olan Resûl-i Ekrem'in yetimlere ilgili ortaya koyduğu prensipler, onun yetimlere nasıl davrandığını, onlarla nasıl ilgilenip onları sevindirdiğini, yetimlerin hakkına verdiği önem ve bu hususlarda yaptığı uyarıları, yetimin topluma yararlı bir birey olarak yetişmesi için yaptığı tavsiyeleri ve bu tavsiyeler ışığında Asr-ı Saâdet'te yetimlere sahip çıkma bilincinin toplumda nasıl oluştuğunu ortaya koymaya çalışacağız.

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1. Yetimlerin Himaye Edilmesine Yönelik Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu

Prensipeler

Hz. Peygamber'in yetimlerle ilgili ortaya koyduğu prensiplere geçmeden önce, İslâm öncesi Arap toplumunda yetimlerin içinde bulunduğu duruma kısaca değinmekte fayda vardır. Câhiliye toplumunda doğal sebeplerin yanında Araplar arasında sık sık meydana gelen ve uzun yıllar süren savaşlar, birçok çocuğun yetim kalmasına neden oluyordu. Kur'ân-ı Kerîm'de câhiliye toplumunda yetimlerin gördüğü kötü muameleye tafsilatlı bir şekilde yer verilmiş ve onların bu tutumları şiddetli bir şekilde kınanmıştır.¹ Nitekim "Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz." (Fecr, 89/17) meâlindeki âyet, câhiliye toplumunda yetimlerin durumunu açıkça ortaya koymaktadır. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Necâşî'ye hitaben yaptığı konuşmasında toplumsal çürümenin yaşandığı İslâm öncesi Arap toplumunun durumunu şöyle tasvir etmiştir: "Ey Melik! Biz cahil bir kavimdik. Putlara tapar, leş yer, her türlü kötülüğü işlerdik. Akrabalarımızla ilişkimizi keser, komşuluk hakkına riayet etmezdik. İçimizden güçlü olanlar, zayıf olanları ezerdi. (...) Allah içimizden bir Peygamber gönderdi. O bizi her türlü çirkin, yüz kızartıcı söz ve işlerden, yalan söylemekten, yetim malı yemekten, iffetli kadınlara dil uzatmaktan ve iftira etmekten menetti".²

Câhiliye döneminde kadınlara ve çocuklara savaşçı ganimet elde edemedikleri gerekçesiyle miras hakkı tanınmıyordu. Konuyla ilgili aktarılan şu rivayet câhiliye döneminde yetimlerin maruz kaldığı muameleyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Câhiliye devrinde, bir adamın yanında yetim bir kız olduğu zaman onun üzerine elbisesini atardı. O böyle yapmakla kızın evlenmesini engellemiş olurdu. Yetim kız, güzel olur ve o adamın hoşuna giderse onunla kendisi evlenir ve malını yerd; yetim kız çirkin ise, kendisi onunla evlenmez ancak ölünceye kadar başkasıyla da evlenmesine izin vermezdi ve öldüğünde de onun varisi olurdu.³

Câhiliye toplumunda sosyal ilişkiler, gücü önceleyen bir yapıya sahipti. Güçlünün hak sahibi olduğu zihniyet, güçsüzlerin sürekli haksızlığa maruz kalmasına neden oluyordu. Hele hâmisî olmayan, kimsesiz yetimler her türlü haksızlığa uğruyordu. Toplumdan iyilik görmesi bir yana, yetim, babasının bıraktığı mirastan bile mahrum bırakılıyor, hayatını sıkıntı içinde geçirmesine mahkûm ediliyordu. Hz. Peygamber'in müdahil olduğu şu olay yetimlerin içinde bulunduğu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Ebû Cehil bir yetimin vasîsi idi, malına el koymuş ve onu evden atmıştı. Bir gün o yetim perişan bir halde ona geldi ve kendi malından bir şeyler istedi. Ebû Cehil öfkeyle onu

¹ Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi iki âyette yetimlerle alakalı konulara değinilmiş ve yetimlere iyi davranılması emredilmiştir.

² Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf ve'l-meş'r-u'r-rivâ*, (y.y.: Dâru'l-Kütüb'i'l-Hadisîye, 1967), 3/246.

³ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'il-Kur'ân*, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle 2000), 9/256-264.

kovdu. Kureyş'in ileri gelenleri de çocukla alay ederek, "Muhammed'e git de senin hakkını alsın" dediler. Yetim onların niyetlerini anlamadığı için Hz. Peygamber'e gelip yardımcı olmasını istedi. Hz. Peygamber hiçbir muhtacı reddetme gibi bir âdeti olmadığı için kalktı, onunla beraber Ebû Cehil'in yanına gitti. Ebû Cehil "buyurun" deyip yetimin malını verdi. Kureyş'liler bunun üzerine Ebû Cehil'e serzenişte bulundular, "sen de sapıttın, Muhammed gibi Sabileştin" dediler. "Hayır" dedi, "sapıtmadım fakat onun sağında solunda birer harbe (mızrak) gördüm, vermeyecek olsam saplanacak diye korktum".⁴ Netice olarak sosyal ilişkilerin güce dayandığı bu dönemde, güçsüz kesimin başında yer alan yetimler gözetilmediği gibi her türlü haksızlığa uğramış, hor görülmüş ve ezilmişlerdir.

Yeni bir toplum inşa eden Hz. Peygamber, hayatı sevgi ve şefkat çerçevesinde şekillendiren yüce ahlakları önemsemiş, toplumu sosyal dayanışma hususunda birleştirici manevi gayeler üzerinde ısrarla durmuştur. Mü'minlerin birbirleriyle münasebetlerinin nasıl olması gerektiğini beyân etmiş ve mü'minler arasındaki bağları, birbirini destekleyen binanın tuğlalarına benzetmiştir.⁵ Resûl-i Ekrem mü'minlerdeki sevgi, merhamet ve himaye gibi duyguların gücünü ve bir mü'minin, mü'min kardeşleri hakkındaki hissiyatının derecesini şu sözlerle betimlemiştir: "Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar".⁶ Resûl-i Ekrem'in bu sözlerinden öğrenilecek önemli hususlardan biri: bir mü'minin başına gelen belâ ve musibetleri, bütün mü'minler kendilerine dert edinmelidir. Kuşkusuz insanın başına gelebilecek en büyük musibetlerden biri de yetimlik. Zira ebeveynlerini kaybeden bir çocuk kendini yalnız, çaresiz ve hayatın zorluklarına karşı tehdit altında hisseder. Bundan dolayı da yetim kalmanın acılarını ve üzüntülerini yaşamış biri olarak Hz. Peygamber, bizzat yetimlerin sorunlarıyla ilgilenmiş, çözümler getirmiş ve bu konuda ümmetine önemli uyarılarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in yetimlerle ilgili ortaya koyduğu prensipleri, yetimi korumak ve ona kefalet etmek başlıkları altında toplamak mümkündür.

1. 1. Yetimi Korumak

Hz. Peygamber, her ne şekilde olursa olsun ister sözlü ister fiilî hatta sert bir bakış dahi olsa yetimlere eziyet etmekten ve onları incitmekten insanları sakındırmıştır. Yetimlerin hukuku üzerinde hassasiyetle duran Hz. Peygamber, "Allahım! İki zayıf

⁴ Şeyhzâde Muhammed b. Muslihuddîn Mustafa, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyzâde 'alâ Envâri't-te'vîl ve esrâri't-te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.), 8: 697-698; Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Bürhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed Halebî, *İnsânü'l-'uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2012), 1/506.

⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Cami'u's-sahîh*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1979), "Salât", 88; Müslim, "Birr", 65.

⁶ Buhârî, "Edeb", 27; "Müslim, "Birr", 66.

kimsenin, yetim ve kadının hakkını ihlal etmekten herkesi şiddetle sakındırıyorum”.⁷ buyurmak suretiyle insanları bu hususta şiddetle uyarmıştır. Hz. Peygamber, insanları yetimleri incitmekten sakındırdığı gibi yetim malı yemenin insanı helâke götüren şirk, cana kıymak, iftira atmak, faiz yemek gibi büyük günahlar arasında zikretmiş, mü’minlerin bundan şiddetle kaçınması gerektiğini vurgulamıştır.⁸ Yetim malını yemek bir yana yetim malına zarar verebilme ihtimaline karşı bile Hz. Peygamber uyarıda bulunmuştur. Nitekim bu konuda yeterli görmediği Ebû Zer el-Gifârî’ye hitaben: “Ey Ebû Zer, ben seni zayıf görüyorum. Ben kendim için istediğimi senin için de isterim. Sakın iki kişi üzerine âmir olma ve yetim malına da velilik yapma”.⁹ Hz. Peygamber’in kızı Fâtıma, yanında iki hanımla birlikte gelerek, savaş esirlerinden ev işlerinde kendilerine yardımcı olacak kadınlar tahsis etmesini istediklerinde, “Bedir’in yetimleri sizden daha önceliklidir.” demiş ve çok sevdiği kızının isteğini geri çevirmiştir.¹⁰ Yetimlere ait olan Mescid-i-Nebevî’nin inşa edildiği arsanın onların istememelerine rağmen karşılığını ödemesi Hz. Peygamber’in bu konudaki hassasiyetinin açık bir göstergesidir.¹¹ Hz. Peygamber, “Yetimlerin mallarını işletin ki zekât onu yiyip bitirmesin”¹² sözleriyle de yetimlere ait malların ticaret yoluyla arttırılmasını istemiştir.

1. 2. Kefalet Etmek

Hz. Peygamber, yetimin kendisine ve topluma yararlı bir birey olarak yetişmesine önem vermiştir. Kişiliği oluşurken yetimin güvenli bir ortamda büyümesine ve psikolojik açıdan sağlıklı yetişmesi üzerine ısrarla durmuştur. Hz. Peygamber’in öğretilerine göre yetim topluma yük ve çevresine bir kötülük olarak görülmemelidir. Aksine toplum için dünya hayatında rahmet kapılarından bir kapı, ahirette cehennem azabından kurtuluş vesilesi ve Hz. Peygamberle cennette yan yana olma sebebidir. Hz. Peygamber, ümmetine kendi çocuklarıyla ilgilendikleri gibi yetimlerle ilgilenmesi gerektiğine işaret etmiş, şahadet ve orta parmaklarını açarak, “Yetimi koruyup gözetenle cennette böyle yan yana olacağız.” buyurmuştur.¹³ Yetimi koruyup gözeten kimsenin cennette Hz. Peygamber’e bu derece yakın olmasının hikmeti şöyle açıklanmıştır. Çünkü Hz. Peygamber din konusunda bilgisiz olan bir topluma gönderilmiş, nübüvvetiyle onlara dini öğretmiş ve rehberlik etmiştir. Aynı şekilde yetime kefalet eden kimse de kefaletiyle din

⁷ İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), “Edeb”, 6.

⁸ Buhârî, “Vesâyâ”, 23; Müslim, “İman”, 145.

⁹ Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, (Halep: Mektebetü’l Matbu’atî’l-İslamiyye, 1986), “Vesâyâ”, 10.

¹⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru’l-Kitabî’l-Arabî, ts.), “Harâc”, 19-20.

¹¹ Sıbt İbnü’l-Acemî, Ebû’l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî, *Nûrû’n-nibrâs ‘alâ Sîreti İbn Seyyidinnâs*, (Dımaşk: Dâru’n-Nevâdir, 2014), 3/345.

¹² Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Cami’u’s-sahîh*, (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Turâsî’l-Arabiyye, 1962), “Zekât”, 15.

¹³ Buhârî, “Talak”, 25.

hatta dünya konusunda bilgisiz olan yetime dinini öğretmiş ve dünya hayatında ona rehberlik etmiştir.¹⁴ Hadiste geçen “yetimi koruyup gözetin” şeklinde çevirdiğimiz “كافل اليتيم” Kâfilü'l-Yetim ifadesi; geçim, terbiye, eğitim vb. konularda yetimin işlerini bizzat üstlenen kimseyi ifade eder.¹⁵ Vicdanı rahatlatmak için bir yetimin avuçları arasına bozuk para sıkıştırmak yetimi gözetmek olmadığı gibi süslü binalarda ücretli çalışanlara teslim ederek yetime sığınak hayatı yaşatmak da yeterli değildir. Yetimi koruyup gözetmek her şeyden önce onu Müslüman toplumun bir unsuru ve Müslüman ailenin bir üyesi olarak kabul etmekle olur. Dolayısıyla bir Müslüman evladiyla nasıl ilgilenmesi gerekiyorsa yetimiyle de aynı şekilde ilgilenmelidir. Yetimi koruyup gözetmek, edep ve eğitimiyle ilgilenmektir. Ona hayatın zorluklarına karşı rehberlik etmektir. Hayatını onurlu bir şekilde sürdürebilmesi için bedenini, namusunu, onurunu ve malını korumaktır. Yetimi koruyup gözetmek, hayatla ilgili tecrübeleri onunla paylaşmaktır. Hakiki manada koruma ve gözetme, ona maddi ve manevi destek olmak, vakit ayırıp bizzat ilgilenmek, onu sevindirmek ve ona yalnız olmadığını hissettirmekle olur.

Hz. Peygamber, yetimi korumanın sadece maddi ve bireysel bir faaliyet olmadığını manevi ve toplumsal bir görev olduğunu beyan etmiş ve bu hususta Müslümanları şu sözleriyle teşvik etmiştir, “Müslümanlar içinde en hayırlı ev, kendisine iyilik yapılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar içinde en kötü ev ise kendisine kötülük yapılan bir yetimin bulunduğu evdir”.¹⁶ Yetimin aile ortamında yetişmesi onu maddi ve manevi bakımdan dış dünyadan gelebilecek olumsuzluklara karşı koruması açısından önemlidir. Ancak sadece aile ortamında bulunması yeterli değildir, yetime ayrıca iyi davranmak, ona aile sıcaklığını yaşatmak gerekir. Yetime evde bir fazlalık gözüyle bakıp, onu bir hizmetçi gibi kullanıp canından bezdirmek onu daha da yalnızlaştıracaktır. Yetim varlıklı olup maddi açıdan hiçbir şeye ihtiyaç duymayabilir. Fakat manevî açıdan her çocuk gibi ilgi, şefkat ve bir aile sıcaklığına muhtaçtır. Dolayısıyla bu konuda ailelerin bilinçlendirilmesi ve bu bilincin toplumda yerleşmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Hz. Peygamber, her fırsatta insanların dikkatlerini sevgi ve şefkate muhtaç olan yetimlere çevirmiştir. Kalbinin kasvetinden şikâyet eden bir adama Hz. Peygamber, “Kalbinin yumuşamasını ve ihtiyacın olan şeylere kavuşmayı ister misin? Öyle ise yetime merhamet et, başını okşa, yediğinden ona yedir ki, kalbin yumuşasın ve muhtaç olduğun şeylere kavuşasın.” buyurarak tavsiyede bulunmuştur.¹⁷ Hz. Peygamber bu nebevî beyanla yetimi sadece maddi açıdan desteklemenin yeterli olmadığını, manevi açıdan da

¹⁴ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer, el-Askalânî. *Fethu'l-bârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 10/463.

¹⁵ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabiyye, 1392), 18/113.

¹⁶ İbn Mâce, “Edeb”, 6.

¹⁷ Heysemî, Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecma'î'z-zevâ'id ve menba'î'l-fevâ'id*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412), 8/293

ihmal edilmemesi gerektiğine işaret etmiştir. Yetime iyi muamelede bulunmak sadece onu korumak, onun ihtiyaçlarını gidermekten ibaret değildir. Bir yetimin sevinmesi, mutlu olması için yapılan her türlü hareket iyi muamele kapsamındadır. Allah'ın emaneti olan yetime her iyilikte de Allah'ın rızası ve mükâfatı vardır. Aynı zamanda yetimle ilgilenmek, ihtiyaçlarını karşılamak, onu duyurmak insanın şahsiyeti ve ahlaki üzerinde de etki yaptığı anlaşılmaktadır.

2. Hz. Peygamber'in Yetimleri Himaye Etmesi ve Onlarla İlgilenmesi

Hayattaki en büyük destekçilerini kaybeden bir çocuğun çaresizlik, karamsarlık ve gelecek kaygısı gibi bir tür duygusal kargaşa yaşayabileceğinin farkında olan Hz. Peygamber, yetimleri sevgi ve şefkate muhtaç insanlar olarak görür ve yetimler söz konusu olduğunda gönlü merhamet ve gözü yaşla dolardı. Hz. Peygamber, hayatı boyunca kimsesizlerin kimsesi oldu. Bazen bir köşede ağlayan bir yetimin başını okşadı bazen mahzun bir çocuğu sevindirdi bazen de sofradaki ekmeğini onlarla paylaştı. Yetimler konusunda çok hassas olan Hz. Peygamber, itilip kakılan ve aile şefkatinden mahrum kalan yetimlere sevgi ve ilgisini fiilî olarak ortaya koymuştur.

2. 1. Hz. Peygamber'in Yetimleri Himaye Etmesi

Hz. Peygamber, insanları yetimlere iyilik yapmaya teşvik ve hakları konusunda duyarlı olmaya davet etmekle kalmamış yetimleri hâne-i saâdetinde barındırmış ve onlara özel bir ilgi göstermiştir. Kaynaklarda belirtildiği üzere Hz. Peygamber, ilk evliliğini Hz. Hatice ile yapmıştır. Hz. Hatice, daha önce iki evlilik yapmış ve bu evliliklerden kalan çocukları vardı. Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le evlenmeden önce yaptığı evliliklerden doğan çocuklarının sayısı ve isimleri konusunda da kaynaklarda farklı rivayetler vardır.¹⁸ Zübeyr b. Bekkâr (ö. 256/870), Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le evlenmeden önce yaptığı evliliklerden 'Atîk b. 'Âiz ile yaptığı evlilikten Hind, Ebû Hâle ile yaptığı evlilikten Hind ve Hâle isimli çocukları zikreder.¹⁹ Ancak diğer kaynaklarda Ebû Hâle ile yaptığı evlilikten Hind ve Hâle dışında Tahir isimli bir çocuk da zikredilmiştir.²⁰ Ayrıca Hz. Hatice'nin eski eşi Ebû Hâle'nin Hâris adında bir çocuğunun olduğu, Hz. Peygamber'e iman ettiği ve İslâm'ın ilk şehidi olduğu zikredilmektedir.²¹ Hz. Hatice'nin bu çocuklarından Hind b. Ebî Hâle annesi Hatice Hz. Peygamber'le evlendikten sonra da annesinin evinde kaldığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişmesinden dolayı kaynaklarda "Rabîbü'n-Nebî" unvanıyla anılmıştır. Hind, genç yaşta Müslüman olmuş ve Medine'ye hicret etmiştir. Bedir ve Uhud gazvelerine katıldığı rivayet edilir. Hz. Peygamber'in şemâiline dair rivâyetiyle tanınan Hind, Hz. Peygamber'in vasıflarını çok fasih ve belîğ bir

¹⁸ Ömer Sabuncu, *Son Peygambere İlk İnanan İnsan Müminlerin Annesi Hz. Hatice*, (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 7. Basım, 2018), 33.

¹⁹ Ebû Abdillâh Zübeyr b. Bekkâr, *Kitâbü nesebi Kureys*, (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 22.

²⁰ Süheyfî, *er-Ravzü'l-ünüf*, 2/245-246; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/315.

²¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/605.

tarzda anlatırdı.²² Hz. Hasan üvey dayısı Hind b. Ebî Hâle'ye Resûlullah'in hilyesini sorarken, içinde bulunduğu hâlet-i rûhiyeyi şu sözleriyle dile getirmişti: "Dayım Hind b. Ebî Hâle, Allah Resûlü'nün hilyesini çok güzel anlatırdı. Kalbimin O'na bağlı kalması ve O'nun izinden gidebilmem için, dayımdan Allah Resûlü'nden bir şeyler anlatmasını arzu ederdim".²³ Kaynaklarda Hz. Hatice'nin diğer çocukları hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte isimleri sahâbe arasında zikredilmiş, ancak Hind için kullanılan "Rabîbü'n-Nebî" unvanı onlar için kullanılmadığı görülmektedir. Muhtemelen, Hz. Hatice Hz. Peygamber'le evlendikten sonra bu çocuklar dönemin geleneklere göre babalarının yakınları yanında yaşamışlardır. Ancak Hz. Peygamber bu çocuklarla görüşmüş ve ilgilenmiştir. Bu çocuklarından Tahir b. Ebî Hâle Hz. Peygamber tarafından Yemen'de bir bölgeye âmil olarak görevlendirilmiş, Hz. Ebû Bekir döneminde ridde olaylarında önemli hizmetler ifa etmiştir.²⁴

Hz. Hatice'nin ikinci eşi 'Atîk'le olan evliliğinden dünyaya gelen Hind bint 'Atîk Müslüman olmuştur. Evlilik çağına kadar Hz. Hatice ile beraber yaşayan Hind, amcası oğlu Sayfî b. Ümeyye b. 'Abid b. Abdillâh b. 'Umer b. Mahzûm ile evlendi. Onunla evliliğinden doğan çocuğa bir nevi Peygamber Efendimize olan sevgilerinin nişanesi olarak Muhammed ismini vermiştir. Hind'in oğlu Muhammed'in çocukları daha sonra Hz. Hatice'nin torunları olmaları hasebiyle "Tâhire'nin Çocukları" anlamında "Benû Tâhire" diye çağrılırdı. Hz. Hatice "Ümmü Hind" diye çağrılıyordu.²⁵

Hz. Peygamber Ümmü Seleme ile evlendiğinde eski eşinden Seleme, Ömer, Zeyneb ve Dürre adlarında iki erkek iki kız olmak üzere dört çocuğu vardı. Hz. Peygamber bu çocukları evine aldı ve onlarla çok yakından ilgilendi. Ümmü Habibe ile de hicretin yedinci yılında evlendi. Ümmü Habibe'nin de bir yetimi vardı. Ümmü Habibe'nin yetimi ise kızdı.²⁶ Hz. Peygamber, Ümmü Seleme'nin ve Ümmü Habibe'nin çocuklarını kendi çocukları gibi sever onlara çok nazik davranırdı. Bu çocuklarla şakalaşır, kendilerini sever ve onlara babalarını aratmazdı. Bu çocukların Hz. Peygamberle münasebetlerine kısaca değinmek istiyoruz.

Seleme: Ümmü Seleme'nin büyük oğludur. Hz. Peygamber Ümmü Seleme ile evlendiğinde, nikâh akdini Seleme gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber, amcası Hamza'nın kızı Ümame'yi onunla evlendirmiştir. Nikâhlarını kıydıktan sonra ashaba dönerek,

²² İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/657-658.

²³ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyy*, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, 1412), 35.

²⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/515.

²⁵ İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, (Beyrut: Dâru's-Sâdir, ts.), 8/15; Sabuncu, 39.

²⁶ İbn Seyyidinnâs, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî *'Uyûnü'l-eser fi fûnü'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*, (Medine: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1992), 2/397-400.

“Görüyorsunuz ki ben onu mükâfatlandırdım.” buyurmuş, bunu, annesini Peygamberimize nikâhlanmasının bir mükâfatı olarak bildirmiştir.²⁷

Ömer: Ümmü Seleme Peygamberimizle evlendiğinde Ömer küçük bir çocuktur. Hz. Peygamber vefat ettiğinde de dokuz yaşında olduğu rivâyet edilir. Ömer, Hz. Peygamber'in kendilerini nasıl yetiştirdiğini şöyle anlatır: “Resûlullah'ın terbiyesinde yetişen bir çocuktum. Yemekte elim, tabağın her tarafında dolaşıyordu. Bunun üzerine Rasûlullah bana şöyle buyurdu: ‘Evlât! Allah'ın ismini an, sağ elinle ve önünden ye!’ bundan sonra hep böyle yedim”.²⁸

Zeyneb: Habeşistan'a doğdu. İlk adı “Berre” iken Resûlullah tarafından “Zeyneb” olarak değiştirilmiştir. Hz. Peygamber Ümmü Seleme ile evlendiğinde Zeyneb daha sütten kesilmemiş bir çocuktur. Bir keresinde Hz. Peygamber, küçük Zeyneb'in yüzüne şaka ile biraz su serpmiş ve onu neşelendirmişti. Zeyneb, yaşlandığı zaman bile yüzünde gençliğin tazeliğini korur, bilenler de bunu yüzüne serpiyen suya bağlarlardı. Yaşadığı dönemde, kadınlar arasında, fıkıh alanında en bilgili hanım sayılan Zeyneb uzun bir ömür sürmüştür.²⁹

Dürre: Diğer kardeşleri gibi Peygamber'in himaye ve terbiyesinde yetişmiştir. Ümmü Seleme'nin diğer çocuklarına nispeten daha çok hadis ezberlemiş ve rivâyet ettiği ifade edilmiştir.³⁰

Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb, geride Ali adında bir erkek ve Ümâme adında bir kız çocuğu bıraktı. Hz. Peygamber Ümâme'yi çok severdi. Hz. Peygamber bir keresinde namaz kılarken Ümâme'yi de omuzlarında taşıyordu. Rükûa vardığında onu yere koyuyor, secdeden kalkınca yine omuzlarına alıyordu. Bir defasında Hz. Peygamber'e içinde akik bir kolye bulunan birkaç parça hediye gelmişti. Ümâme bir köşede oynuyordu. Hz. Peygamber bu kolyeyi ailesinden en sevdiği kişiye vereceğini söyledi. Hz. Peygamber'in eşleri Hz. Âişe'ye vereceğini düşündüler. Fakat Hz. Peygamber, Ümâme'yi çağırды ve kolyeyi onun boynuna taktı.³¹

2. 2. Hz. Peygamber'in Yetimlerle İlgilenmesi

Hz. Peygamber'in yetimlere karşı tutumunun en güzel örneği Enes b. Mâlik'e olan davranışlarında görülmektedir. Hz. Peygamber, yetim olan Enes b. Malik'in talim ve terbiyesiyle çok yakından ilgilenmiştir. Hz. Enes, Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettiğini,

²⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/149.

²⁸ Buhârî, “Et'ime”, 2-3; Müslim, “Eşribe”, 108.

²⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2: 99.

³⁰ İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed eş-Şeybanî İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Üsdü'l-ğabe fi ma'rifeti's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1994), 7/102-103.

³¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 7/20

O'nun kendisine daima şefkatle ve merhametle davrandığını, Hz. Peygamber'den bir defa bile azar işitmediğini söylemiştir.³²

Hız. Peygamber, Es'ad b. Zürâre'nin yetimlerine vasilik yapmıştır. Bilindiği gibi Es'ad b. Zürâre, Medinelilerden İslâm'ı ilk kabul eden kişidir. Akabe bîatlarında bulunmuş ve Medine'de İslâm'ın yayılmasına büyük katkıları olmuştur. Mus'ab b. Umeyr, onun himayesinde Medine'de faaliyet göstermiştir. Es'ad, hicretten sonra ilk ölen, cenaze namazı Hz. Peygamber tarafından ilk kıldırılan ve Ensar'dan Bakî' mezarlığına ilk defnedilen sahâbîdir. Hicretten dokuz ay sonra ölen Es'ad b. Zürâre, vefatından önce Kebşe, Habibe ve Füreya adlı kızlarını Hz. Peygamber'e vasiyet etmişti. Hz. Peygamber bu çocuklara kendi çocuklarından farksız, hatta daha titiz bir şekilde muamele etmiştir. Hangi hanımının yanına gitse onları da yanında götürürdü. Evlilik çağına geldiklerinde de onların evlilikleriyle bizzat ilgilenmiştir.³³ Hz. Peygamber Es'ad b. Zürâre'nin kızı Füreya'nın düğün gecesinde Hz. Âişe'ye düğünde neler yaptıklarını sormuş, Hz. Âişe gelini teslim ettik ve döndük demesi üzerine, Hz. Peygamber, Hz. Âişe'ye Ensâr gazeli okumayı seven bir toplumdur, ey Âişe! Şöyle diyemez midin?

Size geldik, size geldik. Bizi kutlayın, biz de sizi kutlayalım.

Esmer buğday olmasaydı vadinize yerleşmezdik.

Kırmızı altın olmasaydı size gelmezdik.³⁴

Hız. Peygamber şehit çocuklarıyla yakından ilgilenir ve onların ihtiyaçlarını gözetirdi. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu Ca'fer b. Ebû Tâlib, Mû'te gazvesinde şehit düşmüştü. Hz. Peygamber Ca'fer'in şehadetini haber alır almaz, hemen onun evine koşmuş, gözyaşları içinde çocuklarını bağrına basıp koklamış, üzüntülü olmaları nedeniyle Ca'fer ailesine yemek hazırlanmasını emretmiştir. Abdullah b. Ca'fer anlatıyor, Hz. Peygamber'in anneme gelip babamın ölüm haberini verdiği zamanı iyi hatırlıyorum. Annem bu habere inanmadı. Hz. Peygamber benim ve kardeşimin başını okşadı, gözlerinden yaşlar akıp sakalına damlıyordu. Sonra şöyle dua etti: "Allah'ım, şüphesiz Ca'fer, en güzel mükâfata erişti. Zürriyetinden onun arkasında bıraktığın kullarından en iyisini ona halef yap." Hz. Peygamber Ca'fer ailesine taziye için üç gün zaman verdi. Sonra onlara gelerek, "Bugünden sonra kardeşime ağlamak yok." diye buyurdu. Sonra, "Kardeşimin çocuklarını bana getirin." dedi. Abdullah b. Ca'fer bizi toplayıp getirdiler, kendimizi annelerini yitirmiş kuş yavruları gibi hissediyorduk. "Bana berber çağırın." diye buyurdu. Berber çağırıldı, başlarımızı tıraş etti. Sonra Hz. Peygamber, "Muhammed, amcamız Ebû Talib'e benziyor. Abdullah ise benim ahlakıma ve yaratılışıma benziyor." dedi. Sonra elimden tutup kaldırdı ve şöyle buyurdu, "Allahım! Ca'fer ailesine sen halef

³² Buhârî, "Edeb", 39.

³³ İbn Sa'd *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 3/610; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/54-56.

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 8/440; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/48.

ol. Abdullah'a ticari satışlarında bereket ihsan et." Bu duayı üç kez tekrarladı. Sonra annemizin yanına geldi. Annemiz ona yetim ve yalnızlık içinde kaldığımızı söyledi, ona dert yandı. Bunun üzerine, "Ben onların dünya ve ahretteki velileri olduğum halde sen onların fakir ve çaresiz kalmalarından mı korkuyorsun?" diye buyurdu.³⁵ Yine Mûte gazvesinde şehit olan Zeyd b. Hârise'nin çocuklarını ziyaret eden Hz. Peygamber, Zeyd'in küçük kızı Rukiye, Hz. Peygamber'in yüzüne ağlamaklı gözlerle bakınca, Hz. Peygamber kendini tutamamış ve hüngür hüngür ağlamaya başlamıştır.³⁶

Hz. Peygamber'in bizzat ilgilendiği yetim çocuklardan biri de Bişr b. 'Akrabe'dir. Bazı kaynaklarda ismi "Beşir" olarak geçer. Ancak İbn Hacer isminin Bişr olduğuna dair görüşün sahih olduğunu belirtmiştir. Künyesi Ebü'l-Yemân'dir. Cüheyne kabilesindedir. Çocukluk yıllarında babası Akrabe ile birlikte Hz. Peygamber'i ziyarete gitti. Hz. Peygamber de onu yanına oturtup başını okşadı ve Bahîr olan adını Bişr olarak değiştirdi. Kendisinin bildirdiğine göre dilinde bulunan kekemelik Hz. Peygamber'in duasıyla geçmiş ve yaşlandığı zaman saçları ağardığı halde Hz. Peygamber'in elinin değdiği kısımlar siyah kalmıştır. Bişr, babası şehit olduktan sonra Hz. Peygamber'in kendisiyle nasıl ilgilendiğini şöyle anlatmıştır. "Babam Resûlullah'la birlikte katıldığı gazvelerden (Uhud) birinde şehit oldu. Resûlullah savaş dönüşü yanımızdan geçtiği sırada ağlıyordum. Resûlullah durdu ve bana 'Ağlama, ben senin baban olsam, Âişe de senin annen olsa razı olmaz mısın?' dedi. Ben de 'Evet, razı olurum, ey Allah'ın Resûlü!' dedim.³⁷ Sahâbeden Enes b. Fedale Uhud gazvesinde şehit düşmüştü. Savaştan sonra akrabaları Enes'in oğlu Muhammed'i Hz. Peygamber'in yanına getirdiler. Onu şefkat ve muhabbetle bağrına basan Hz. Peygamber, hiçbir şekilde satılmamak ve başkasına devredilmemek şartıyla bir hurma bahçesini ona bağışladı.³⁸ Böylece onu başkalarına muhtaç olmaktan korumuş oldu.

3. Toplumda Yetimlere Sahip Çıkma Bilincinin Oluşması

Yetimlere sahip çıkma ya da sahip çıkmama hususu aslında fitratla ilgilidir. Bir insanın fitratı dış etkilerle bozulmamışsa yetimlere karşı duyarsız kalması söz konusu değildir. Eğer yetimlere karşı bir ilgisizlik ya da duyarsızlık varsa, fitratın bozulduğunun göstergesidir. Fitratını muhafaza edenler yetimler hususunda herhangi bir güdülenmeye ihtiyaç duymazlar. Allah insanın fitratına yardımlaşma duygusunu yerleştirmiştir.³⁹ Hele yardım edilen kişi yetim gibi toplumun en zayıfı, en fazla bakıma muhtaç olan kesimi ise, fitrattaki bu duygunun hareketsiz kalması mümkün değildir. İşte yukarıda geçen kalbinin katlığından şikâyet eden adama Hz. Peygamber'in, "kalbinin yumuşamasını istiyorsan

³⁵ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdiddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Mısır: Hicr Neşriyat, 1997), 6/ 442-443.

³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kebîr*, 3/46; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/648.

³⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/302.

³⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/125.

³⁹ Cemal Ağırman, *Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları*, (Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2007), 13.

yetime merhamet et, başını okşa” tavsiyesi, bu fitrat bozukluğunun nasıl tedavi edileceğini göstermektedir. Çünkü kim kınanması gereken bir ahlak hastalığına yakalanmışsa, ona zıt olan ilaçlarla tedavi edilecektir. Böylece kibir, alçakgönüllülükle, cimrilikle cömertlikle ve kalbin katılığı sevgi ve şefkat göstermekle tedavi edilir.⁴⁰ Bunula birlikte Hz. Peygamber, birtakım emir ve tavsiyelerde, müjde ve mükâfatlarla teşviklerde bulunarak, yetimler hususunda Müslümanları sorumlu tutmuş ve kendisi bu konuda en güzel örnek olmuştur. Hz. Peygamber’i üsve-i hasene olarak gören bir Müslümanın bu emir ve tavsiyelere müjde ve mükâfata duyarsız kalması düşünülemez. Nitekim Resûlullah o müjdelerin birinde yetimleri sahiplenip onlara kol kanat gerenlerin cennete gireceğini belirtmiştir. İbn Abbas anlatıyor, Resûlullah buyurdu ki: “Kim Müslümanlar arasından bir yetim alarak yiyecek ve içeceğine dâhil ederse, affedilmez bir günah işlememişse, Allah onu mutlaka cennete koyacaktır”.⁴¹ Başka bir beyanında Hz. Peygamber, “Kim üç yetimi yetiştirir, nafkasını temin ederse, sanki ömür boyu geceleri namaz kılmış, gündüzleri oruç tutmuş ve sabahtan akşama kılıçla Allah yolunda cihad etmiş gibi sevap alır”.⁴² buyurarak yetimi gözetmenin sevabını oruç, namaz ve cihad gibi ibadetlere denk tutmuştur.

Sahâbe Hz. Peygamber’in bu tavsiyelerini kendilerine prensip edinmişler ve her hayırlı işte olduğu gibi yetime iyilik etme konusunda da ümmete örnek olmuşlardır. Hz. Peygamber’in hayat tarzına harfi harfine uyma ve onun emirlerini aynen yerine getirme hususunda ashâb-ı kirâm içinde müstesna bir yeri olan Hz. Ömer’in oğlu Abdullah, rivayet edildiğine göre sofrasında bir yetim bulunmaksızın yemek yemezdi. Bir gün Abdullah yemek istedi, yemek geldi. Yetimini çağırdı ama onu bulamadı. Abdullah yemeğini bitirdikten sonra yetim geldi. Ancak yemek bitmişti. Bunun üzerine Abdullah, kavrulmuş un ve bal getirip onun önüne koydu ve “Buyur! Vallahi sen aldanmadın.” dedi.⁴³ (Benim yediğimden daha iyisine sahip oldun, demek istedi). Abdullah, bir yetimi gördüğünde başını okşar ve ona bir şeyler verir ve Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu aktarırdı: “Yetimin ağlamasından dolayı Rahmân’ın Arşı titrer, Cenâb-ı Hak meleklerine: Ey meleklerim! Babası toprakta medfûn olan bu yetimi kim ağlattı? der melekler, ‘Rabbimiz, Sen en iyi bilensin.’ derler. Cenâb-ı Hak meleklerine der ki: Ey meleklerim! Şahit olun. Kim onu sakinleştirip ve memnun ederse, kıyamet gününde ben de onu memnun edeceğim”.⁴⁴

⁴⁰ Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil’arîfin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’s-sağîr*, (Beyrut: Dârü’l-M’arife, 1972), 1/142.

⁴¹ Tirmizî, “Birr”, 14.

⁴² İbn Mâce, “Edep”, 6.

⁴³ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle 2006), 21/459.

⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 22/349.

Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişen, onu üsve-i hasene kabul eden sahâbe, Allah'ı hoşnut etmek, Hz. Peygamber'in müjdesine mazhar olmak, yetimlere babanın yokluğunu hissettirmemek için yetimler hususunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Kaynaklarda yer verilen sahâbenin bir yetim kız için yaptıkları şu tartışma, Asr-ı Saâdet'te yetimlere sahip çıkma bilincinin ne derece olduğu göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Hamza'nın Selmâ bint. Ümeys adındaki eşinden olan kızı Ümâme, babası Hz. Hamza'nın Uhud'da şehit düşmesinden sonra Mekke'de yalnız başına kalmış yetim bir çocuktur. Hz. Peygamber, Umretü'l-kazâ dönüşü Ümâme'yi yanına alıp Medine'ye getirdi.⁴⁵ Medine'ye vardıklarında Ümâme'nin himayesi konusunda Hz. Ali ile Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Zeyd b. Hârise arasında anlaşmazlık çıktı. Hz. Ali, Ümâme'yi Mekke'den kendisinin getirdiğini, ayrıca onun amcasının kızı olduğunu, bundan dolayı kendi himayesinde kalması gerektiğini söyledi. Ca'fer ise Ümâme ile amca çocukları olmaları yanında eşi Esmâ bint Umeys'in onun teyzesi olduğunu söyledi ve Ümâme'nin kendisinin yanında kalmasını istedi. Zeyd de Resûlullah'ın kendisiyle Hamza'yı kardeş ilân ettiğini, bu sebeple Ümâme'nin kardeşinin kızı sayıldığını, onun bakımıyla ilgilenme konusunda önceliği bulunduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem teyzenin anne gibi olduğunu belirterek Ümâme'nin teyzesinin yanında kalmasını uygun gördü ve onun himayesini Ca'fer'e verdi.⁴⁶

Ebû Lübâbe ile bir yetim arasında yaşanan şu hadise Hz. Peygamber ve sahâbenin yetimlere nasıl sahip çıktıkları ve onlarla nasıl ilgilendiklerini ortaya koymaktadır. Vâkîdî'nin (ö. 207/823) aktardığına göre Ensar'dan Ebu Lübâbe ile yine Ensar'dan bir yetim arasında bir hurma ağacı yüzünden anlaşmazlık çıkar. Hz. Peygamber Ebû Lübâbe'nin lehine hüküm verince yetim üzülür. Hz. Peygamber yetimin üzüldüğünü görünce ondan hakkını çocuğa bağışlamasını ister. Kendisine bunun karşılığında cennette bir hurma bahçesi bağışlanacağını söyler. Fakat Ebû Lübâbe bunu kabul etmez. O sırada İbnü'd-Dehdâhe, Hz. Peygamber'e yetime bir hurma bahçesi bağışladığı takdirde kendisinin ne gibi bir mükâfata erişeceğini sorar. O da cennette bir bahçe bahşedileceğini bildirir. İbnü'd-Dehdâha bu hurma ağacına karşılık bir hurma bahçesini vererek, ağacı satın alır ve o yetime bağışlar.⁴⁷ Kaynaklarda yer alan bu ve benzeri rivayetler Asr-ı Saâdet'te Hz. Peygamber'in tavsiye ve teşvikleriyle yetimlere sahip çıkma bilincinin olduğu görülmektedir. Bu nedendir ki Hz. Ali ölüm döşeginde bile toplumun

⁴⁵ Hz. Peygamber Mekke'den ayrılırken Hz. Hamza'nın kızı Ümâme, teyzesi Meymûne ile evlenen Allah Resûlü'nün peşine düştü ve kendisini de beraber götürmesini istedi. Bunu gören Hz. Ali, Ümâme'yi Hz. Fâtıma'ya verdi, o da onu devesinin mahfesine aldı. Rivayete göre Hz. Ali Hz. Peygamber'e "Amcamızın kızını müşriklerin elinde bırakıp gidemeyiz." demiş, Allah Resûlü de Ümâme'nin beraberlerinde gelmesine müsaade etmiştir. Ömer Sabuncu, "Hz. Meymûne bint Hâris", *Peygamber Evinin Hanımları*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 83.

⁴⁶ İbn Sa'd *et-Tabakâtu'l-kebir*, 3/8.

⁴⁷ Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî, *Kitâbü'l-Megâzi*, (Beyrut: 1966), 1/82.

dikkatini yetimlere çekmiş ve çocuklarına yaptığı vasiyette, “Allah için, Allah için, yetimleri doyurun, sakın onları zayi etmeyiniz.” demiştir.⁴⁸

Şüphesiz Hz. Peygamber’in yetimler hakkındaki emir ve tavsiyelerine uyulur ve uygulamaları örnek alınır, toplumda yetimlerin sorunları çözülecektir. Bundan dolayı da bu bilincin toplumda oluşması ve bir değer haline gelmesi için toplumun bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bir toplumun yetimlere verdiği önem ve sunduğu imkanlar o toplumun medeniyette ulaştığı seviyenin bir göstergesi, o toplumda yaşayan bireylerin merhamet duygularının ispatıdır. Toplum yetimlere emanet gözüyle bakmalı onları zayi etmemelidir. Yetimlere ilgi göstermeyen, onlara sahip çıkmayıp zayi eden toplum, kendi akıbetinin o yetimlerin akıbetinden farklı olmayacağından emin olmamalıdır. Kısaca, yetimlerin farkında olmak, onlara sahip çıkıp önem vermek medenî bir toplumun özelliğidir. Nice yetimler, ellerinden tutacak, kendilerine hayatın zor ve katı şartlarını öğretecek rehberleri olmadığı için ezilmişler, itilip kakılmışlar ve âdeta kötü insan olmaya zorlanmışlardır. Bu yetimlere sahip çıkanlar, toplumun bir eksikliğini gidermiş, bir yarasını sarmış olurlar. Daha da önemlisi insan olmanın sorumluluğunu yerine getirmiş olurlar.

Sonuç

Hız. Peygamber’in oluşturduğu toplumun temelini şefkat ve sosyal dayanışma oluşturur. Mü’minlerin, birlikte yaşadığı güçsüzlere karşı maddi ve manevi yükümlülükleri vardır. Toplum yapısının ayrılmaz bir parçası olan yetimleri gözetmek ve korumak bu alanın öncelikli görevlerindedir. Hız. Peygamber, söz ve davranışlarıyla yetimlere nasıl bakılması gerektiği hususunda ümmetine rehberlik yaparak örnek olmuştur. Hız. Peygamber bu hususta ortaya koyduğu önemli prensiplerle maddi korumadan daha çok yetimin ebeveynlerini kaybetmesiyle yitirdiği karşılıksız ve saf sevgi, ilgi ve fedakarlığı en üst düzeyde vermeye çalışmış ve bu bilinci toplumda yaymaya gayret etmiştir. Bu noktadan hareketle yetimler yalnızca yaşamın maddi gereksinimlerine ihtiyaç duyanlar olarak görülmemeli. Aksine, sevgi ve şefkate muhtaç insanlar olarak görülmeli. Dolayısıyla yetimi gözetme sadece maddî anlamda onun bakımını üstlenmek değildir. Yetimin psikolojik durumu dikkate alınmış, toplum kendisine karşı özen ve ilgi göstermeye teşvik edilmiştir. Yetim hor görülmeyecektir, ona karşı güler yüzlü olmak, ona sevgi göstermek ve onu sevindirmek Allah rızasını kazanmaya vesiledir.

Yetimin malı korunmalıdır. Muhtaç durumda ise ihtiyaçları karşılanmalıdır. Yetime iyi bir hayat koşulları sağlanmalı, bakımını üstlenen kimse hayatî tecrübelerini onunla paylaşmak suretiyle onu istikbale hazırlamalıdır. Yetimi koruma ve gözetme bir ibadet olarak görülmeli, nasıl ibadetler bizi Allah’a yakınlaştırmaya, cennete girmeye, azaptan

⁴⁸ İbn Ebü’l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâînî, *Şerhu Nehci’l-belâğa*, (Bağdat: Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, 2007), 9/6; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11/16.

korunmaya vesileyle aynı şekilde yetimi gözetmek, onunla ilgilenmek, onu hayata hazırlamak da insana Allah rızasını kazandırır. Kısacası yetim bir iyilik projesi ve hayır kazanma kapısıdır. Bir yetime el uzatmak kişiye cenneti kazandırır.

İlk Müslümanlar Hz. Peygamber'in yetimlerle ilgili ortaya koyduğu prensipleri hayatlarında uygulamışlardır. Onların yaşamlarına göz atan biri, yetimi nasıl gözettiklerini açıkça görecektir.

Netice itibariyle Hz. Peygamber, toplumu yetimlerin maddi ve manevi haklarından sorumlu tutmakla, haklarını güvence altına almıştır. Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında, başta yetim olmak üzere güçsüzlerin desteklenmesine büyük önem verilmiş ve İslâm toplumunda hiçbir güçsüzün korumasız, başkalarının istismarına açık halde bırakılmaması hususu üzerinde önemle durulmuştur.

Kaynakça

- Ağırman, Cemal. *Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları*. Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2007.
- Bekkâr, Ebû Abdillâh Zübeyr b. Bekkâr. *Kitâbü nesebi Kureyş*. Kahire: Dâru'l-Mârif, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Cami'u's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1979.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Bürhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. *İnsânü'l-'uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâr el-M'arife, 2012.
- Heysemî, Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Heysemî. *Mecma'î'z-zevâ'id ve menba'î'l-fevâ'id*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412.
- İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî. *Şerhu Nehci'l-belâğa*. 10 Cilt. Bağdat: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2007.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî. *Üsdü'l-ğabe fi ma'rifeti's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, Beyrut: Dâr el-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdiddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 21 Cilt. Mısır: Hicr neşriyat, 1997.
- İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî. *et-Tabakâtu'l-kebîr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdir, ts.
- İbn Seyyidinnâs, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî. *'Uyûnü'l-eser fi fününi'l-meğazî ve's-şemâil ve's-siyer*. 2 Cilt. Medine: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1992.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 2006.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'arîfin b. Nûriddîn Alî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'î's-sağîr*. 6 Cilt, Beyrut: Dâru'l-M'arife, 1972.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünen*. 8 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbu'atî'l-İslamiyye, 1986.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*. 2. Baskı. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1973.
- Sabuncu, Ömer. *Son Peygambere İlk İnanan İnsan Müminlerin Annesi Hz. Hatice*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 7. Basım, 2018.
- Sabuncu, Ömer. "Hz. Meymûne bint Hâris", *Peygamber Evinin Hanımları*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Sıbt İbnü'l-Acemî, İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî. *Nûrû'n-nibrâs 'alâ Sîreti İbn Seyyidinnâs*. 9 Cilt. Dımaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2014.
- Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravzü'l-ünûf ve'l-meşr'u'r-rivâ*. 7 Cilt. thk. Abdurrahman el-Vekil, y.y.: Dârü'l- Kütüb el-Hadisyye, 1967.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihuddîn Mustafa. *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyzâde 'alâ Envâri't-te'vîl ve esrâri't-te'vîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1999.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'il-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî. *el-Cami'u's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1962.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî. *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sakafiyye, 1412.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jonus. 3 Cilt. Beyrut: 1966.

HZ. PEYGAMBER'İN KÜÇÜK OLDUKLARI İÇİN SAVAŞA ALMADIĞI ÇOCUKLARIN TESBİTİ VE BUNLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Cuma KARAN*

Özet

Rahmet elçisi olarak gönderilen Hz. Peygamber, savaşlara çocukları almayarak insanlığa hem İslam'ın rahmet boyutunu göstermiş hem de basiret ve ferasetle hareket ederek geleceğe dair okumalarında ne kadar isabetli kararlar alabildiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla toplumun gelecekteki en güzel yatırımları olan çocuklar hakkında aldığı kararları ve attığı adımları onun sadece söylemlerinden ibaret olmadığını bilakis uygulamalarında da ortaya koyduğunu görmekteyiz.

Zira çocuklar bir yandan masum oluşlarından dolayı diğer yandan toplumun geleceğinde önemli roller ve zorlu görevler üstleneceklerinden dolayı erken dönemlerinde savaş meydanlarında ölüme mahkum edilerek telef olmamalıydılar. Çünkü gerçekten de masum olan çocuklar, henüz oyun çağlarında iken savaş meydanlarına sürölme gibi zor şartları hak etmiyorlardı.

Hz. Peygamber dönemini anlatan temel siyer kaynaklarına baktığımızda *çocuk ve küçük-ler* sınıfına giren bireylerin bir kısmının Müslümanların ilk zaferi ve aynı zamanda ilk meydan muharebesi olan Bedir savaşında, diğer bir kısmının ise Uhud savaşında yani müslümanların ölüm-kalım savaşları diyebileceğimiz en zor zamanlarında Hz. Peygamber tarafından geri çevrildiklerini görmekteyiz. Yine İslam'ın, sayıca kendilerinden çok fazla olan Müşriklere karşı koymaya çalıştığı böyle zor bir döneme rağmen, çocukları savaş ortamından uzak tutması, onları topluma daha faydalı birer birey olarak yetiştirme arzusunun yanı sıra O'nun ne kadar ileri görüşlü olduğunu ve aynı zamanda toplum menfaatini nasıl öncellediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Nitekim daha sonra Kuran'ın cem edilmesinde görev alan heyetin başkanı seçilen Zeyd b. Sabit, kendi döneminin en iyi hukukçularından olan Abdullah b. Ömer ve Bizans üzerine gönderilen ordunun komutanı olarak atanan Üsâme b. Zeyd b. Hârise, henüz çocuk yaşlarda oldukları için Hz. Peygamber tarafından savaştan alıkonulan çocuklardan sadece birkaçıdır.

Bu itibarla; tebliğimiz, rahmet elçisi olan Hz. Peygamberin savaştan alıkoyduğu bu çocukların hem tespiti hem de daha sonra İslam'a ve Müslüman topluma yaptıkları olağan üstü önemi haiz hizmetlerin bilinmesi üzerine bir değerlendirme olacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Giriş

Hz. Peygamberin cahiliyenin bütün yönleriyle hakim olduğu Ceziret'ül Arap'a gelmesi, O'nun sadece bu bölge insanları için veya belli bir zaman diliminde yaşayanlar için değil, aksine bütün yeryüzü coğrafyasına ve kıyamete kadar yaşayacak olan tüm insanlığa rahmet olmuştur. Nitekim Yüce Allah; *"biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik"*¹ ifadesiyle rahmet elçisi unvanı böylece tescil etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v), *"Alemlere Rahmet"* olma unvanını hayatının her alanında fiilen de göstermiştir.

Söz konusu alanlardan biri de cahiliyenin vazgeçilmez uygulamalarından biri olan ve yılın kahir ekseriyetini kapsayan kan davaları, çatışmalar ve savaşlar konusudur. Zira asabiyet uğruna küçük büyük denilmeden insanların birbirlerini acımasızca öldürdüğü ve bu öldürmeyi de kendileri için bir övünç kaynağı olarak gördüğü; öfkenin, acımasızlığın, şiddetin ve intikam duygusunun hayata egemen olduğu bu alanda bile Allah Resulü (s.a.v)'in savaşın da bir ahlakı ve bir hukukunun olması gerektiğini ifade ederek, rahmet ve merhamet anlayışından asla ödün vermemiştir. Bununla beraber savaşı önlemek adına bütün çabalar tüketilince ve çarpışma kaçınılmaz bir hal aldığı zamanda bile Allah Resulü (s.a.v) rahmet elçisi olmanın bir gereği olarak düşman tarafının sadece savaşanlarıyla savaşılması gerektiğini, yaşlılara, hastalara, mabedlerine çekilmiş din adamlarına, kadınlara ve çocuklara dokunulmaması gerektiğini temel bir prensip olarak ortaya koymuştur. Nitekim Yüce Allah'ın *"Size savaş açanlarla Allah yolunda çarpışın. Fakat aşırı gitmeyin"*² buyruğunda zaruret durumunda savaşa izin verilmekle birlikte *"aşırı gitmeyin"* denilerek de haddin aşılmaması gerektiği vurgulanmıştır. *"Aşırı gitmek"*ten maksat ise; çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve savaştan gücü olmayanlardır.³

Müslümanlara savaş izninin verilmesiyle⁴ beraber Allah Resulü, Medine'de seriyeler düzenlemek suretiyle düşmana karşı varlığını göstermiş, istihbarat toplamakla beraber düşmanı ekonomik açıdan zayıflatma cihetine gitmiş ancak savaş hukukuna son derece riayet etmiştir. Zira *"Allah'ın adıyla ve Allah yolunda savaşın! Allah'ı inkâr edenlerle savaşın! Fakat hainlik yapmayın, zulmetmeyin, öldürdüğünüz kimselerin organlarını kesmeyin ve çocukları öldürmeyin."*⁵ Buyruklarıyla bu konudaki tüm ilkeleri ortaya koymuştur.

Bu ilkelerden biri de konumuzla yakından ilgili olan *'çocukları öldürmeyin'* emridir. Dolayısıyla Hz. Peygamber toplumun en masum kesimi diyebileceğimiz çocukların öldürül-mesini sözleriyle yasakladığı gibi, öldürülmelerine sebep olacak ortamlar olan savaş meydanlarına sürülmelerine de bizzat uygulamalarında izin vermemiştir.

¹ Enbiya, 21/107.

² Bakara, 2/190.

³ Zemaşşerî, *Keşşaf*, (Kum: Neşru'l Belağ, 1992), 1/235. Geniş bilgi için bk. Hüseyin Çelik, "Kuran'da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/3 (2017), 22-51.

⁴ Hacc, 22/39,40.

⁵ Tirmizî, *Diyât*, 14.

Hız. Peygamber; çocuk olduğu için Bedir savaşına katılmasına izin vermediği ama daha sonra vefatından kısa bir süre öncesinde Bizans üzerine gönderdiği orduya komutan olarak tayin ettiği genç Üsâme b. Zeyd'e şu önemli talimatları vermiştir: *Kadınlara, çocuklara ve eli kılıç tutmayan yaşlılı asla öldürmeyin!*⁶ Allah Resulü'nün bu ve buna benzer buyrukları, daha sonraki dönemlerde İslam'ın savaş hukukunun temellerini oluşturmuştur.

İslami ve insanî hassasiyetle Hız. Peygamber Müslümanların en çok ihtiyaç duyduğu bir zamanda yaşları küçük oldukları için gönüllü olarak savaşa katılmak isteyenleri geri çevirmiştir. Kaynaklarımızda savaştan geri çevrilen bu sahabelerin geri çevrilmiş olayının nedeni olarak "استصغرننا / biz küçük görüldük" ifadesiyle zikredildiğini görmekteyiz.⁷ Bu geri çevrilmelerin yaşandığı iki savaş vardır. Bunlardan biri Bedir, diğeri ise Uhud savaşıdır.

1. Bedir Savaşı ve Hız. Peygamberin Savaştan Geri Çevirdiği Çocuklar

1. 1. Bedir Savaşı (2/624)

Müslümanlar için ilk meydan muharebesi⁸ olan Bedir Savaşı; İslam tarihinde birçok açıdan bir dönüm noktası olan bir savaştı. Mekkeliler ile Müslümanların savaşı; Mekkeliler dönemi itibari ile olaya bakıldığında; Hız. Peygamberin tek başına, desteksiz, kimsesiz, bütün Mekkenin ittifakına, para ödülüne rağmen hicret ederek onların elinden kurtulmayı başarma öyküsüdür. Müslümanların her konudaki leleri olma unvanıyla Peygamberin bu kurtuluğu Mekkeliler için daha azdırmıştı. Bunun farkında olan Hız. Peygamber, Mekkelilerin can damarının ticaret olduğunu bildiğinden onları ekonomik yönden vurmanın an be an yollarını ve fırsatını kolluyordu. Nitekim Ebu Süfyan'ın büyük bir kervan ile şamdan dönüşünü takip eden Hız. Peygamber 315 kişilik⁹ bir ordu ile kervanı elde etmek için yola çıkmıştı. İlk defa böylesi büyük ve düzenli bir ordu ile yola çıkan Hız. Peygamber, her konuda hem hassas davranıyor ve hem de disipline önem veriyordu. Medine'nin çıkışında belli bir mesafeden sonra Ebu Ayîne kuyusunda orduyu¹⁰ teftiş ederek saymış ve küçük yaşta olduklarını tespit ettiği tam 10 çocuğu sırf bu gerekçeye dayanarak Bedir savaşından geri çevirmiştir. Kaynaklarda isimleri geçen bu geri çevrilen çocuklar şunlardır:¹¹

1. Abdullah b. Ömer (عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ)
2. Zeyd b. Sabî (زَيْدُ بْنُ سَابِئٍ)

⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 3/1117.

⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 5/285. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 18/539. Buĥârî, *et-Târîhu'l-Evsat*, 2/909.

⁸ 17 Ramazan (14 Mart 624) Cuma sabahı her iki ordu erken saatlerde Bedir'e doğru yola çıktı (19, 21 ve 27 Ramazan tarihleri de rivayet edilmiştir) Geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV.Yayınları, 1992), 5/325-327.

⁹ Bazı rivayetlerde bu sayının 305 olduğu da söylenmiştir. Bk. İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 2/11.

¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 1/152.

¹¹ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/216. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1/316.

3. Nu'mân b. Beşîr (النَّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ)
4. Zeyd b. Erkam (زَيْدُ بْنُ أَرْقَمٍ)
5. Üsâme b. Zeyd (أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ)
6. Useyd b. Zuheyr (أُسَيْدُ بْنُ ظُهَيْرٍ)
7. Berâ b. Âzib (الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ)
8. Ebu Saîd el-Hudri (أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِي)
9. Raf'î b. Hadîc (رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ)
10. Arabe b. Evs (عَرَابَةُ بْنُ أَوْسٍ)

1. 2. Uhud Savaşı (3/625)

İslam tarihinde Bedir savaşından sonra¹² en önemli olarak görülen savaş Uhud savaşıdır. Bu savaş bir çok konuda önemli noktalar içermiştir. Bedir savaşında büyük bir yenilgi alan Mekkeli müşrikler intikam yemini ederek Bedir savaşının sebebi olan ve neticede kurtulan kervanın da kârı bu savaşa harcanmıştır. Dolayısıyla bir sene sonra Ebu Sufyan'ın komutasında kurulan ve Mekkeli Müşriklerden oluşan büyük bir ordu, Medine'ye yakın olan Uhud dağı eteklerinde Müslümanlarla ginde karşı karşıya gelmiştir. Bedir savaşı tecrübesine de sahip olan Hz. Peygamber, insan hayatını her şeyin üstünde tutuyor ve Bedir savaşında olduğu gibi savaş öncesinde orduyu Şeyheyn denilen mevkiye tekrar teftiş etmiş.¹³ Bu teftişte yaşları küçük oldukları için savaştan geri dödürülen çocuk sayısı 7 kişidir.¹⁴ Bunlar; Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Erkam, Berâ b. Âzib, Ebu Said el-Hudri, Cabir b. Abdullah, Zeyd b. Harise, Sa'd b. Habte'dirler.¹⁵ Teftiş esnasında daha önce Bedir savaşında geri çevrilenlerle Uhud savaşından geri çevrilen çocukların toplam sayısı 16 olarak tespit edilmiştir. Bedir ve Uhud savaşında küçük oldukları için geri çevrilen çocuk sahabeler şunlardır:

1. Abdullah b. Ömer (عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ)
2. Zeyd b. Sabîr (زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ)¹⁶
3. Nu'mân b. Beşîr (النَّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ)
4. Zeyd b. Erkam (زَيْدُ بْنُ أَرْقَمٍ)
5. Üsâme b. Zeyd (أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ)¹⁷
6. Useyd b. Zuheyr (أُسَيْدُ بْنُ ظُهَيْرٍ)¹⁸

¹² 7 Şevval 3 (23 Mart 625) tarihinde Cumartesi sabahı Uhud dağı eteğinden Mekkeli müşriklerle karşı karşıya gelindi. Geniş bilgi için bk. Muhammed Hamidullah & Casım Avcı, "Uhud Savaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV.Yayımları, 2012), 42/54-56.

¹³ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/216.

¹⁴ Ebû Nuaym'ın verdiği bilgiye göre ise Uhud savaşında çocuk oldukları için geri çevrilenlerin sayısı 9'dur. Bk. Ebû Nuaym, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed İsbahânî (ö.430/1039), *Ma'rifetu's-Sahâbe* (nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî), Dâru'l-Vaţan, Riyad 1419/1998.

¹⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 5/305. İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, 2/334.

¹⁶ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, 2/334.

¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, 7/590, 632.

¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, 5/299.

7. Berâ b. Âzib (الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ)
8. Ebû Saîd el-Hudrî (أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيّ)
9. Raf'î b. Hadîc (رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ)
10. Arabe b. Evs (عَرَابَةُ بْنُ أَوْسٍ)
11. Abdullah b.Amr (عبد الله بن عمرو)
12. Amr b. Hazm (عمرو بن حزم)
13. Ukayb b.Amr (عقيب بن عمرو)
14. Said b.Habte (سعد بن حبتة)
15. Zeyd b.Cariye (زيد بن جارية)
16. Sa'd b. Hayseme (سعد بن حيثمة)

2. Geri Çevrilen Bu Çocuklara Genel bir Bakış:

Hz. Peygamber tarafından Bedir ve Uhud savaşında küçük oldukları gerekçesiyle savaşa alınmayıp geri çevrilen çocukların her biri daha sonraki dönemlerde kendi yaşlarına uygun büyük başarılar sağlamışlardır. Böylece insanlığa ve mensup oldukları topluma en iyi bir şekilde fayda sağlamışlardır. Hz. Peygamber bu çocukları geri çevirerek hem dünyevi gele-ceklerini koruma altına almış hem de Medine savunmasını yapmak amacıyla onları onure ederek geri çevirmiştir. Yani siz çocuksunuz, bir iş göremezsiniz deyip şevklerini kırma yerine onları yapabildikleri işlere yönlendirdiği, bu yüzden Medine'de kalmaları gerektiği ve kalırken de Medine koruması gibi önemli bir görevle onları onurlandırmıştır.

2. 1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693-عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ)

Nübuvvetin üçüncü senesinde Mekke'de dünyaya gelen Abdullah, Hz. Ömer b. Hattab'ın oğludur. Abdullah, kendi ifadesiyle 13 yaşında iken Bedir'den, 14 yaşında iken de Uhud savaşında yaşı küçük olduğu için geri çevrilmiştir.¹⁹ Savaşa katılmasına izin verilmediği için çok üzülmüş ve ağlamıştır.²⁰ Ancak Hendek savaşında 15 yaşında iken Hz. Peygamber tarafında savunma savaşına katılmasına izin verilmiştir.²¹ Daha sonra hayatında başta Hendek olmak üzere Mekke'nin fethi, Şam ve İstanbul seferleri dahil bir çok savaşa ve sefere bizzat iştirak etmiştir. Hicri 73 yılında Mekke'de vefat etmiştir.²²

2. 2. Zeyd b. Sabîr-(ö. 45/665 [?] زَيْدُ بْنُ سَابِئٍ)

Ebu Said künyesine sahip olan Zeyd b. Sabîr, beni Neccaroğullarına mensuptur. Hz. Peygamber tarafından küçük olduğu Bedir ve Uhud savaşlarında geri çevrilen çocukların başında gelir. İlk katılmasına izin verildiği Hendek savaşında 15 yaşındaydı.²³

¹⁹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 4/133; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, 4/21.

²⁰ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, 3/1707.

²¹ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 2/453. İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-Uşûl*, 12/579. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/233.

²² İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/82. Geniş bilgi için bk. Necmeddin Şeker, *Hiz. Abdullah b.Ömer*, ed. Adnan Demircan vd.(İstanbul: Beyan Yayınları 2020).

²³ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 2/453. Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/216. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Muştâfâ es-Sakâkâ v.dğr.), 2/66. Taberî, *et-Târîh*, 2/477.

Kendi ifadelerine göre; Hz. Peygamber Medineye geldiğinde 11 yaşında olup Hz. Peygambere götürüldüğünde kurandan onaltı sure ezberlemişti.²⁴ Çok zeki olduğundan başta İbranice, Süryanice, Kıbtice'yi Hz. Peygamberin emriyle kısa sürede öğrenmiştir. Ferâizi en iyi bilecekti. Bu sebeple Hz. Ömer Medinenin dışına çıktığında onu yerine vekil bırakırdı. Kuran'ın toplatılmasındaki komisyona başkanlık yaptı. Hz. Osman döneminde onu korumaya çalıştı.²⁵ İlimde otorite idi. Bu sebeple. 45/665 tarihinde öldüğünde İbn Abbas: "işte ilim böyle ölü" demiştir.²⁶

2. 3. Nu'mân b. Beşîr (ö. 64/684- وَالنَّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ)

Künyesi ile beraber tam ismi Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) en-Nu'mân b. Beşîr b. Sa'd el-Hazrecî olan Numan, hicretten sonra Ensar arasında ilk doğan çocuktur. Doğduğunda annesi Amre bnt. Revaha tarafından Hz. Peygambere götürülüp "tahnîk" yapılan ve Hz. Peygamber'in duasını alan sahabelerdendir.²⁷ Bedir savaşında geri çevrilen diğer akrabaları gibi Numan b. Beşîr de küçük olduğu için savaş meydanına alınmayan çocuklardandır.²⁸ Müslüman bir ailenin çocuğu olarak Medine'de dünya geldiğinde yaşının küçüklüğü sebebiyle Hz. Peygamberden çokça hadis rivayet etmiştir.²⁹

Hz. Ebu Bekr'in halifeliğini savundu. Muaviye'nin Şam ve el-Cezire valiliğini yaptı. Daha sonra Kufe valiliği sırasında Yezid tarafından Hz. Hüseyin taraftarı olduğu gerekçeyle görevden alınmıştır.³⁰ İlerleyen dönemlerde Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer aldı. Humus valisi olarak görevlendirince halkı İbnü'z-Zübeyr'i desteklemeye davet etti.³¹ Mervân b. Hakem'in halifeliği sırasında Humus halkı ona isyan edince oradan kaçmak zorunda kalan Nu'mân, Humus'tan kaçmaya çalışırken 64 yılı Zilhicce ayının ortalarında (Ağustos 684 başları) Humus'da katledilmiştir.³²

2. 4. Zeyd b. Erkam (ö. 68/688- زَيْدُ بْنُ أَرْقَمٍ)

Ebu Amr künyesine sahip olan Zeyd, Küçük olduğu Uhud savaşına katılmak isteyip de Hz. Peygamber tarafından geri çevrilen çocuklardan biridir.³³ Hz. Peygamberin toplam 19 gazveye çıktığını rivayet eden Zeyd b. Erkam bunlardan 17 gazvesine kendisinin

²⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 1/260.

²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/66.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/309. vd. Geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, "Zeyd b. Sabîr", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2013), 44/321-322. Ömer Cide, *Zeyd b. Sabîr*, ed. Adnan Demircan vd. (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020)

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/363.

²⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/216.

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/176.

³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/432.

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/43.

³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtul-Kubrâ Mutemmimu's-Sahâbe - Hâmise*, 2/199, 5/366. Mâlik b. Enes, *el-Muvaţţâ'*, 5/103. Geniş bilgi için bk. İbrahim Hatipoğlu, Numan b. Beşîr, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV. Yayınları, 2007), 33/233-234.

³³ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/21. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/305. Buḥârî, *et-Târîḫul-Evsat*, 2/742. İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/240.

katıldığını ifade etmiştir.³⁴ Çocuk olduğundan dolayı önceki gazvelere katılamadığından Hz. Peygamber ile ilk katıldığı gazve ise el-Müreyysi gazvesidir. Bu savaşta münafıkların başı Abdulah b. Ubey b. Selül'ün nifak söylemlerine şahit olmuş ve onun Ensar ile Muhacirleri birbirine kırdırmak için plan ve olumsuz söylemini deşifre etmiştir. Nitekim Abdullah b. Selül'ün olumsuz propagandalarına ve fitne içerikli sözlerine şahitlik yapması Abdullah b. Selül'un hoşuna gitmemiş ve Allah adına yemin ederek bunları yalanlamıştı. Ancak kendinden emin olan Zeyd b. Erkam Allah'a yalvararak bu konuda onu doğrulayacağı bir vahyi bekledi. Çok sürmeden Medine yolunda iken hep gözleri Hz. Peygambere gelecek olan vahiyde olan Zeyd b. Erkam çok sürmeden bu mutlu ana kavuştu. Zira münafikun suresinin inmesiyle Zeyd b. Erkam doğrulanmış ve Münafık Abdullah b. Selül yalanlanmıştı. Bu sebeple Hz. Peygamber Zeyd b. Erkam'ın kulağından tutarak: "Ey delikanlı kulağın vefalı çıktı. Allah senin sözünü tasdik etti" demiştir. Ömrünün sonlarına doğru Kûfe'ye yerleştiği ve Kinde semtinde bir ev yaptırdığı kaydedilen Zeyd, Kinde'de 66 (686) veya 68 (688) yılında vefat etmiştir.³⁵

2. 5. Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674-أَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ)³⁶

Yaşı küçük olup Bedir savaşında geri çevrilen çocuklardan biri de Hz. Peygamberin manevi evladı Zeyd b. Harise'nin oğlu olan Üsâme'dir.³⁷ Kendisi hicretten 8 sene önce 614 yılında Hz. Peygamberin dadısı olan Ümmü Eymenden dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamberin sevgi ve terbiyesiyle yetişti. Hz. Peygamber tarafından planlanıp ancak vefatından dolayı Hz. Ebu Bekir zamanında Bizans üzerine gönderilen ve içinde Hz. Ömer gibi seçkin sahabelerin de yer aldığı savaşın komutanı oldu.³⁸ Daha sonraki dönemlerde başta Hz. Ömer ve Osman'ın dönemleri olmak üzere diğer dönemlerde de pek çok aktif görevlerde yer almıştır. Hz. Peygamber onu Hz. Hasan ve Hüseyin'den ayırmazdı. Bu sebeple "Mahbub-u Resulillah" unvanına sahipti.³⁹ Hz. Ömer divan teşkilatını kurduğunda kendisine beş bin, oğlu Abdullah'a iki bin⁴⁰ verince oğlu Abdullah buna itiraz etmesi üzerine Hz. Ömer; "oğlum Hz. Peygamber babasını senin babandan, kendisini de senden daha çok severdi". Cevabını vermiştir.⁴¹ Hz. Peygamber'in vefatının ardından bir

³⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 5/357.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, 5/385. Geniş bilgi için bk. Bünyamin Erol, "Zeyd b. Erkam", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV. Yayınları, 2013), 44/318

³⁶ Künyesi ile beraber tam ismi Ebû Muhammed (Ebû Zeyd, Ebû Abdillâh, Ebû Hârise) Üsâme b. Zeyd b. Hârise el-Kelbî'dir.

³⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/216.

³⁸ Vâkıdî, *er-Ridde*, 1/54. Hâlif b. Hâyyât, *et-Târîh*, 100.

³⁹ İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye* (nşr. Muştafâ es-Sakka v.dğr.), 1/586.

⁴⁰ Başka bir rivayette Abdullah'a üç bin Üsame'ye ise dört bin pay vermiştir. Bk. Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, 1/433.

⁴¹ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/170.

süre Dimaşk'a bağlı Mizze'de ikamet eden Üsâme Vâdilkurâ'da ve Medine'de yaşadı. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfeti döneminde 54/674 yılında Curf'ta vefat etti.⁴²

2. 6. Berâ b. Âzib (ö. 71/690 [?]- بَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ)

Asıl ismi Ebû Umâre el-Berâ' b. Âzib b. el-Hâris el-Ensârî'dir. Ebu Amr künyesiyle meşhur olmuştur. Küçük olduğu Hz. Peygamber tarafından Bedir savaşına alınmamış ve daha sonra yetişkin olduğu yıllarda 14 savaşta Hz. Peygamber ile beraber olmuştur.⁴³ Hendek savaşında 15 yaşındaydı.⁴⁴ Kendi ifadesiyle küçük oldukları için Abdullah b. Ömer ile beraber Bedir savaşından geri çevrilmişlerdir.⁴⁵ Hulefâ-yi Râşidîn devrinde de cihaddan geri durmayan Berâ Rey ve Tüster'in fethine katıldı. Hz. Ali'nin maiyetinde Cemel, Siffîn ve Nehrevan savaşlarına iştirak etti. Bu arada Kûfe'ye yerleşen Berâ hayatını cihad etmek, hadis ve fıkıh dersleri vermekle geçirdi.⁴⁶

2. 7. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94- أَبُو سَعِيدٍ الْهُدْرِيُّ)

Uhud savaşında küçük olup 13 yaşlarında olduğu için geri çevrilmişti.⁴⁷ Babası Malik ısrar edip: "Ya Resulullah oğlum kısa boylu olsa da oğlum iri kemiklidir" dediğinden Hz. Peygamberi onu baştan aşağıya sözdükten sonra "onu geri çevirin" diyerek Uhud savaşına katılmasına izin vermemiştir. Daha sonra ancak 15 yaşına girdiğinde Beni Müstalik ve Hendek savaşlarında Hz. Peygamber tarafından kendisine izin verilmiştir. Babası Malik Uhud savaşında şehid edildiğinin haberini Hz. Peygamber Ebu Sa'id'e bildirirken; "*Babandan dolayı Allah sana ecrini versin, O şehid edildi*" demiştir.

Genç sahâbîlerin en fakihî olarak bilinen Ebû Saîd el-Hudrî "imam" ve "Medine müftüsü" lakaplarıyla anılmış, pek çok ictihadı ve fetvası kaynaklarda yer almıştır. Rivayet ettiği 1170 hadis, 1000'den fazla hadis rivayet eden yedi sahâbî arasına girmiştir.⁴⁸

Rıdvan biatında yer almış ve daha sonra vuku bulan Harre olayındaki kabe baskınında askerler tarafından tazib edilmiştir.⁴⁹ Ebu Said öldüğünde Cennetü'l-bakî'da defnedilip, üzerinde türbe yapılmamasını ve arkasından da yas tutulmamasını vasiyet ederek 74/693 tarihinde Medine'de 86 yaşında iken vefat etti.⁵⁰

2. 8. Raf'i b. Hadîc (ö. 73/692- وَرَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ)

Bedir Gazvesi'ne (2/624) katılmak istediğinde Hz. Peygamber tarafından yapılan teftişte yaşının küçüklüğünden dolayı diğer yaşlılarıyla beraber geri çevrilmiştir. Aynı

⁴² İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/172. Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, s. 194.; Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV.Yayınları, 2012), 42/361-363.

⁴³ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, 1/258. Hz. Peygamber ile katıldığı savaş sayısının 15 olduğu da rivayet edilir. Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 2/117. Geniş bilgi için bk. İsmail Lütfi Çakan, "Berâ b. Âzib" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV.Yayınları, 1992), 5/469.

⁴⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/453.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/285.

⁴⁶ İsmail Lütfi Çakan, "Berâ b. Âzib", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV.Yayınları, 1992), 5/469.

⁴⁷ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 334. İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/221. İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/240.

⁴⁸ Raşid Küçük, "Ebû Saîd el-Hudrî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV.Yayınları, 1994), 10/223-224.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/354.

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/353 vd.

durum Uhud savaşında da vuku bulmuştu. Ayak parmaklarının ucunda yükselip büyük görünmeye çalışmasına rağmen aynı gerekçeyle Uhud Gazvesi'nde de (3/625) geri gönderilmek istendi. Fakat babasının Râfi'in iyi ok attığını, iyi bir okçu olduğunu⁵¹ söyleyerek okçu maharetinden dolayı Hz. Peygamberin ikna olması üzerine savaşa katılmasına izin verildi.⁵² Uhud savaşında bedenine saplanan bir oku Hz. Peygamber onun isteği üzerine sapını çekip, demir kısmı ise şehadetine alamet olması için vücudunda bırakmıştır.⁵³ Hz. Peygamberin bundan sonraki bütün gazvelere iştirak etti. Hz. Ali ile birlikte Siffin Savaşı'na (37/657) katıldığı zikredilmektedir. Hz. Ömer'in halifeliki sırasında İsfahan'a gitti. Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında ve ondan sonraki dönemde Medine'de fetva veriyordu. Uzun bir ömür süren Râfi' 73/692 tarihinde seksen altı yaşında iken Medine'de vefat etti. Cenazae namazını kendisiyle beraber yaşı küçük olduğu için Bedir savaşından geri çevrilen Abdullah b. Ömer b. Hattâb kıldırdı.⁵⁴

2. 9. Arabe b. Evs (عَرَابَةُ بْنُ أَوْسٍ)

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre annesi Nübeyte, babası ise Evs b. Kays'dır. Arabe'nin babası ve iki kardeşi olan Abdullah ve Kebası Uhud (3/625) savaşına katıldıkları halde ken-disinin 14. 5 yaşında olup savaşa konusunda küçük sayıldığından Hz. Peygamber tarafından geri çevrilmiştir.⁵⁵ Uhud savaşından 2 sene sonra yapılan Hendek savaşında (5/627) ise 17 yaşın üzerinde belli bir olgunluğa ermiş olduğundan savunma savaşı olan hendek savaşında kazı işlerine katılarak katkı sağlamıştır. Şairlerin övgülerine mazhar olmuş bir sahabidir.⁵⁶

2. 10. Abdullah b. Amr (عبد الله بن عمرو)

Hz. Peygamber tarafından Uhud savaşında yaşı küçük olduğu için Şeyheyn teftiş noktasından geri çevrilen çocuklardan biridir.⁵⁷ Kaynaklarımızda Uhud savaşında çocuk olduğu ve bu nedenle de Berâ b. Âzib, Sa'd b. Haysem ve Ebû Saîd el-Hudrî ile beraber geri çevrildiği bilgisi dışında, lakabı, künyesi, veya hangi Abdullah b. Amr olduğu hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

2. 11. Amr b. Hazm (ö. 53/673 [?] عمرو بن حزم)

Uhud savaşı öncesinde Hz. Peygamberin Şeyheyn mevkiinde orduyu teftiş ederken küçük olduğu için geri çevirdiği çocuklarından biri de Amr b. Hazm'dır.⁵⁸ Hendek savaşına Zeyd b. Sabî ile katıldıklarında 15 yaşındaydı.⁵⁹ Hatta. Hicretin onuncu yılında Hâlid b.

⁵¹ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, 2/1044.

⁵² Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/216. Vâkıdî, *er-Ridde*, 1/132.

⁵³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 4/273.

⁵⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 4/272 vd.; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 3/459. Abdulkadir Şenel, "Râfi' b. Hadîc", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV.Yayınları, 2007), 34/391-392.

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, 1/222.

⁵⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât* (nşr. Muhammed Abdulkâdir Aâtâ), 4/273. 287, 288. Ebû'l-Ferec el-İsbehânî, *el-Eğânî*, 9/114.

⁵⁷ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, 3/1180.

⁵⁸ Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, 1/422.

⁵⁹ Buḥârî, *et-Târîhu'l-Evsat*, 1/559.

Velîd'in aracılığıyla müslüman olan Necran'daki Hâris b. Kâ'b oğullarına Hz. Peygamber Amr b. Hazm'ı âmil olarak göndermiş, onlara dinin esaslarının yanı sıra, Kur'an'ı öğretmek ve zekât toplamakla görevlendirmiştir. Yezîd'e biat edilmesi hususunda Muâviye'ye karşı çıktığı dikkate alınır, 51-54 (671-674) yılları arasında öldüğüne dair rivayetler kuvvet kazanmaktadır.⁶⁰

2. 12. Ukayb b. Amr (عقيب بن عمرو)

Ukayb b. Amr b. Adi b. Zeyd b. Cüşem b. Harisedir. Annesi Temimoğullarından bir kadındır. Küçük olduğu için Uhud savaşına katılmasına izin vermemiştir. Ancak babası bu savaşa katılmıştır.⁶¹ Kaynaklarda Ukayb hakkında daha fazla bilgiye rastlanılmamıştır.

2. 13. Sa'd b. Habte (سعد بن حبتة)

Uhud savaşında küçük olduğu için geri çevrilen sahabelerden biridir.⁶² Rivayette vefat ettiğinde Zeyd b. Erkam beş tekbir ile cenaze namazını kıldırılmıştır.⁶³ Farklı kaynakta bu sahabenin isminin Sa'd b. Heytete olduğu ve Hendek savaşında büyük kahramanlıklar gösterdiğinden Hz. Peygamber tarafından kendisine; "ey genç! sen kimsin?" diye sorduğunda kendisinin; "ben sa'd b. Heytete'yim" deyince Hz. Peygamber: "Geçmişine, atana rahmet, yanıma yaklaş" demiş ve başını okşamıştır.⁶⁴

2. 14. Zeyd b. Cariye (زيد بن جارية)

Uhud savaşına yaşı küçük olduğu için muharebeye alınmayan çocuklar arasında yer aldı.⁶⁵ Bazı kaynaklarda Zeyd b. Harise olarak da zikredilmiştir.⁶⁶ Hayatı hakkında kaynaklarımızda fazla bilgi verilmemiştir.

2. 15. Sa'd b. Hayseme (سعد بن حيثمة)

Uhud savaşına küçük olduğu için diğer yaşlıları gibi savaşa alınmayalar arasında ismi zikredilmektedir. Ancak bunun dışında her hangi bir bilgi verilmemiştir.⁶⁷

2. 16. Useyd b. Zuheyr (أسيْدُ بْنُ ظُهَيْرٍ-ö. 86/705)

Züheyr ve Fatma isimli Hazreçli bir anne ve babadan dünyaya gelen Useyd, ilk çocuğu olan Sabî'tin dünyaya gelmesiyle "Ebû Sabî't" künyesini almıştır.⁶⁸ On çocuk sahibi olan Useyd, Uhud savaşında çocuk olduğu için Hz. Peygamber tarafından geri çevrilenler arasında yer almıştır.⁶⁹ Ancak 2 sene sonra yapılan Hendek savunma savaşında Hz.

⁶⁰ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, 5/318. Geniş bilgi için bk. Selman Başaran, "Amr b. Hazm" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV.Yayınları1991), 3/84-85.

⁶¹ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, 4/277. İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/312. İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, 4/70.

⁶² İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğâbe*, 2/334. İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, 8/175.

⁶³ Beğavî, *Mu'cemu's-Şahâbe*, 2/565.

⁶⁴ İbn Abdilberr, *el-İntikâ'*, s. 172.

⁶⁵ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Evsat*, II, 896. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 499. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/78. İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/113.

⁶⁶ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 2/113.

⁶⁷ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/240.

⁶⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/174.

⁶⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, I, 216. İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/187.

Peygamber tarafından kendisine izin verilmiştir.⁷⁰ Hz. Peygamberden hadisler zikretmiş; “Kuba mesci-dindeki namaz bir umre değerindedir” meşhur hadisin de ravisidir.⁷¹ Abdulmelik b. Mervan döneminde hicri 86 senesinde vefat etti.⁷²

3. Değerlendirmeler

3.1. Hz. Peygamber’in genel itibarıyla 15 yaşından küçük olanları çocuk kabul ederek onları muharebe meydanına almadığı anlaşılmalı beraber kişinin fizyolojisini ve savaşma yeteğini de dikkate aldığı söylemek mümkündür. Mesala Rafi b. Hadic, 14 yaşlarında olan Abdullah b. Ömer, Berâ b. Âzib, Zeyd b. Erkam gibi çocuklardan boy olarak fiziki açıdan uzun olduğundan (parmak uçlarına basarak kendini uzun göstermiş) ve özellikle de iyi ok attığından Bedir savaşına katılmasına izin vermiş iken Arabe b. Evs 15 yaşında olduğu halde Uhud savaşına alınmamışlardır. Ancak Bedir ve Uhud savaşlarına 15 yaşından küçük olduğu için savaş meydanına dahil edilmeyen Berâ b. Âzib, 15 yaşına vardığında Hendek savaşında savunma hazırlıklarına izin verilmiş⁷³ ve Hendek savaşına katılmıştır. Burda Hendek savaşının bire bir meydan savaşı olmayışı ve Medine içinde cereyan eden bir savaş olmasıyla beraber fizyolojik açıdan belli bir olgunlukta olması da etkili olduğu muhtemeldir.

3.2. Ayrıca Hz. Peygamber geri çevrilen çocukları onure ederek onları geride kalan aileleri ve kadınları korumakla görevlendirmesi önemlidir.⁷⁴ Dolayısıyla böyle bir görev ile görevlendirilen bu çocuklar psikolojik açıdan taltif edilerek savaşmak yerine geride kalanları koruma vazifesiyle geleceğe hazırlanmıştır.

3.3. Fiziki olarak 14 yaşlarında olan çocuk sahabeleri geri çeviren Hz. Peygamber bunlardan aynı yaşta olduğu halde boy açısından uzun olan Rafi b. Hadic’e izin verince Semure b. Cündüp Üvey babasını aracı yapmış ve Üvey babası Murey b. Sabî b. Sinan: “Ya Resulullah Rafi’â izin verdin ancak benim üvey evladım olan Semure onu göreşte yenido” demesi üzerine Hz. Peygamber hemen orda onları göreştirmiş, yendiğini görünce onu da Bedir savaşına katılmasına izin vermiştir.⁷⁵

3.4. Sa’d b. Ebi Vakkas’ın kardeşi olan Umeyr, Bedir savaşında Hz. Peygamberin yaptığı teftişlerde hep Hz. Peygambere görünmemeye çalışmış ve teftiş noktalarını böylece atlatmıştı. Ancak son teftiş noktasında Hz. Peygamber tarafından fark edilince geri dönmesini söylemesi üzerine ağlamış ve belki şehit olurum diyerek savaşa katılma konusunda Hz. Peygambere ağlayarak yalvarmıştır. O zaman 16 yaşında olan Umeyr’in bu talebi karşısında biraz duraklamış ve daha sonra da ona izin vermiştir.⁷⁶ Burdan da 16 yaş ve üzerinde olanların Bedir savaşına katıldıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca abisi

⁷⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât* (nşr. Muhammed Abdulkâdir Aâtâ), 4/273.

⁷¹ Ebû Nuaym, *Ma’rifetu’s-Sahâbe*, 1/262.

⁷² İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, 4/7. İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 1/187.

⁷³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/285.

⁷⁴ Buḥârî, *et-Târîhu’l-Evsat*, 2/742.

⁷⁵ Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşrâf*, 1/316.

⁷⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/21. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/138.

olan Sa'd Ebi Vakkas kardeşi Umer'in savaş kemerlerini kendisinin bağladığını ve boyunun bundan kısa olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷ Tabii bu küçük yaştakilerin fizyolojik durumlarını kendileri hakkında konuşulan cümlelerin aralarında çıkarmak mümkündür.

3. 5. Hz. Peygamberin eğitiminden geçen bu çocuk yaşta olan çocukların Bedir, Uhud savaşlarına tekrar tekrar katılmak için adeta can atmışlardır. Günümüz Müslümanların bu durum üzerinde iyi düşünmeleri gerekir. Çocuk yaşta çocukların karşılarında savaşta çok mahir olan ve Uhud savaşı gibi paralı askerlerin de yer aldığı bir savaşa o küçük yaşlarına rağmen onları bu kadar istekli kılan ne idi? Nasıl bir eğitimden geçiyorlardı?

3. 6. Beni Müstalik Gazvesinde Abdullah b. Selül'ün fitne amaçlı ağır ithamlarını Hz. Peygamber'e haber veren Zeyd b. Erkam, kendilerinin bu sözleri nakletmelerinin hoş olmadığı, inkar edilmesi istendiğinde; "*Vallahi babamın Hazreç kabilesi içerisinde en sevdiği kişi Abdullah b. Übey'dir. Bu sözleri Babamdan bile duysam Resülüllah'a yine aktarırdım*"⁷⁸ demek suretiyle hak ve Hz. Peygambere olan bağlıkları dikkate şayandır.

Aynı şekilde Tebuk Seferi'nde Hz. Peygamber hakkında, "Peygamber olduğunu, gök'ten haber verdiğini iddia ediyor, ama kayıp devesinin nerede olduğunu bilmiyor" diye söz eden münafığı duyan Amr b. Hazm hemen grup kumandanı olan kardeşi Umâre b. Hazm'a haber vermiştir.⁷⁹

3. 7. Küçük oldukları için daha savaşlara katılmasına izin vermediği ancak 15 yaşında girince Hendek savunma savaşına katılmalarına izin verdiği kişiler ise şunlardır:

Ûsame b. Zeyd, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabî, Useyd b. Züheyr, Malik b. Neccar'dan biri, Berâ b. Âzib, Beni Harise'den biri, Amr b. Hazm.⁸⁰

3. 8. İbnü'l Esir ve İbn Abdilber, Abdullah b. Ömer'in Bedir savaşından küçük olduğu için geri çevrilmesi ile ilgili bilgi verirken naklettikleri rivayetten şu dikkat çekici ifadeyi kullanırlar: "diğerleri ile beraber geri çevrildiler, zira henüz ergenliğe ulaşmamışlardı."⁸¹

3. 9. Abdullah b. Ömer'in Bedir ve Uhud savaşında alınmayıp, Hendek savaşına alındığında 15 yaşında olması, İslam toplumu daha sonraki dönemlerde devlet yönetiminde bir ölçü olmuştur. Şöyleki: Ömer b. Abdüaziz döneminde Abdullah b. Ömer'in bu durumu konuşulunca Halife bu yaş sınırını bir ölçü olarak kabul etmiş ve bütün valilere; "*Bu, büyük ile küçük arasındaki sınırdır*" deyip; "*bundan böyle onbeş yaşındakilere pay tahsis etmelerini, bundan küçük olanların ise aile bireyelerine dahil*

⁷⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/288.

⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, 5/381.

⁷⁹ Selman Başaran, "Amr b. Hazm" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV.Yayınları1991), 3/84-85.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Muştafâ es-Sakkâ v.dğr.), 2/66. İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/187.

⁸¹ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, 3/347. İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/81.

etmelerini” emretti.⁸² Ömer b. Abdulaziz böylece güç ve yetenek yerine 15 yaş sınırını esas almıştır.⁸³

3.10. Hendek savaşında 15 yaş ve üstü olan kişileri savunma savaşına kabul etmesi meydan muharebesinden ziyade savunma içerikli olmasının da etkisi mühtemeldir. Nitekim Uhud savaşında savunma savaşı fikrini öne sürenler; “*böylesi bir durumda kadın ve çocukların da buna katkı sağlayabileceği*” şeklindeki önerileri⁸⁴ çocukların meydan savaşından uzak, ancak savunma ve geri planda yapabilecekleri katkılarla şehirlerini savunmada rol alabileceklerini düşünmek mümkündür.

3.11. Son dönem müfessirlerinden olan Reşid Rıza Âl-î İmrân Suresinin ilgili ayetlerin tefsirinde Hz. Peygamberin Uhud savaşında yaptığı teftişte 17 kişiyi küçük oldukları için geri çevirdi. 15 Yaşlarında oldukları halde Rafi’in iyi okçu olduğu, Sümeyle b. Cündüb’in ise güç ve kuvvet açısından güçlü olduğu, hatta göreste Rafi’i’yenebildiği dikkate alınarak savaşa kabul edilmeleri, yaş ile beraber güç ve yeteneğin dikkate alındığını söyler. Daha sonra yaşları küçük olduğu için geri çevrilen bu çocuklar 2 sene sonra belli bir olgunluğa ulaştıklarından Hendek savunma savaşına bunlardan yaklaşık 15 inin katılmasına izin verilmiştir.⁸⁵

Ancak Hz. Peygamber yaş sınırını mı esas aldı yoksa güç ve yeteneği mi esas aldı? şeklinde konuyla ilgili farklı görüşlerin de ortaya atıldığını görmekteyiz. Örneğin İbnu’l Kayyum; Abdullah b. Ömer’in rivayet ettiği; “Hz. Peygamber, beni güçlü görünce savaşmak için bana izin verdi” ifadesinden yola çıkarak Hz. Peygamberin bu konuda ölçü olarak yaştan ziyade savaşma yeteneği ve gücünü esas aldığını söyler. Kaynaklarımızda bu konuda daha ayrıntılı tartışmalar olmuştur.⁸⁶

3.12. Hz. Peygamber döneminde küçük oldukları için geri çevrilen bu çocuklardan savaşa alınacak olanların yaş durumları ve buna bağlı olarak bu savaşlardan pay alma durumları daha sonra ortaya çıkan hukuki tartışmaların da temelini oluşturmuştur. Bu konuda mezhepler arasında farklı yorumlar ve ayrı ayrı fetvalar verilmiştir.⁸⁷

Sonuç

⁸² İbn Sa’d, *eş-Tabakât* (nşr. Muhammed Abdulkâdir Aâtâ), 4/106.

⁸³ Taqiyuddîn es-Subkî, *İbrâzu'l-Hukm min Hadîsi Refi'i'l-Kalem*, s. 71. İbn Dakîk el-İd, *İhkâmu'l-Ahkâm*, 2/313.

⁸⁴ Hayreddin Karaman vd. *Kuran Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, “Âl-î İmrân, 121. Ayetin Tefsiri”, (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 1/660.

⁸⁵ Reşid Rıza, *Tefsîrü'l-Kur’ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l Menâr)*, (Mısır: el-Heyyetü'l Misriyyetü'l-Amme, H.1367), 4/82.

⁸⁶ İbnu'l-Kayyim, *Zâdu'l-Me’âd*, 3/175. İbnu'l-Attâr, *el-Udde fî Şerhi'l-Umde fî Ehâdîsi'l-Ahkâm*, 3/1707. Taqiyuddîn es-Subkî, *İbrâzu'l-Hukm min Hadîsi Refi'i'l-Kalem*, 1/71; Ebû Bekr İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, 2/411. Bu düşüncüyü çağdaş müfessirlerimizden Seyyid Kutup da nakletmiştir. Bk. Seyyid Kutup, *Fizilâl-i Kur’an*, (Beirut: Daruş-Şuruk, 2003), 1/462.

⁸⁷ Bu tartışmalar ile ilgili bk. Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, 8/17. İbn Dakîk el-İd, *İhkâmu'l-Ahkâm*, 2/313.

Rahmet elçisi olarak küçük yaştaki çocukların savaşa alınmasına izin vermediği gibi meşru bir savaşta bile çocukların öldürülmesini yasaklamış ve bu durum islam savaş hukukunun temel maddesini teşkil etmiştir. Müslümanların en çok savaşan insana ihtiyaç duyduğu Bedir ve Uhud savailerinde bile Hz. Peygamber tarafından küçük yaştakilerin muharebe meydanlarında öldürülmesine izin vermemiştir.

Kaynaklarımızda 16 kişi olarak tesbit edilen bu çocukların çoğunun daha sonraki hayatlarında islama ve topluma büyük faydalar gödterdikleri göz önüne alındığında Hz. Peygamberin kısa vadeli düşünmeyip uzun vadeli öngürüsünü ortaya koymuştur. Gerek bu çocukların ve gerek bunların ailelerinin ölüm kalım meselesi olan bu savaşlara Allah için rağbet göstermesi bunların İslam davasına, Hz. Peygambere olan bağlılığa bir alamet olarak yorumlamak ile beraber kısa sürede Hz. Peygamberin nasıl böylesi davaya düşkün bir nesil yetiştirdiğinin de sorunu akıllara getirmektedir. Bu durumu, ilgililerin bir ekz düşünmesinde fayda mulahaza olunur.

Küçük yaştaki çocukların savaşa alınmaması konusunda ilk dönem uygulamaları daha sonra İslam toplumu için bir ölçü olmakla beraber bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Savaşa alınmayan çocukların, “yetenekleri mi esas alınmış yoksa yaşları mı esas alınmış” konusu bu tartışmanın konularından birisi olmuştur. Ömer b. Abdülaziz döneminde bu duurm yaş sınırlandırılmasıyla yorumlanmış ve 15 yaş altı çocuk kategorisinde aileye dahil edilirken, 15 yaştan büyükler için de ayrı şahıs olarak kayıtlara geçirilmiştir.

Kaynakça

- Arı, Mehmet Salih. “Üsame b. Zeyd”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV.Yayınları, 2012, 42/361-363.
- Başaran, Selman. “Amr b. Hazm” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV.Yayınları, 1991, 3/84-85.
- Beğavî, Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed (ö. 317/929), *Mu'cemu's-Sahâbe* (nşr. Muhammed Avd el-Menkûş, İbrâhîm İsmâil el-Kâdî) 4 Cilt. Kuveyt: Mibretu'l-Âl ve'l-Ashâb, 1432/2011.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/893), *Ensâbu'l-Eşrâf* (nşr. Suheyl Zekkâr, ez-Ziriklî) 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/893), *Futûhu'l-Buldân*. Beyrût: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *el-Câmiu'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar* (nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır), 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1422H.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-Evsat* (nşr. Teysîr b. Sa'd, Yahyâ b. Abdullâh) 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1426/2005.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-Evsat* (nşr. Teysîr b. Sa'd, Yahyâ b. Abdullâh) 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1426/2005.
- Çakan, İsmail Lütfi. “Berâ b. Âzib” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV.Yayınları, 1992, 5/469.
- Çelik, Hüseyin. “Kuran'da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/3 (2017), 22-51.
- Cide, Ömer. *Zeyd b. Sabî't*, ed. Adnan Demircan vd. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Diyârbekrî, Huseyn b. Muhammed b. el-Hasan (ö. 990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs* (nşr.) 2 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.

- Ebû Bekr İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh b. el-Arabî el-İşbîlî (ö. 543/1149), *Ahkâmu'l-Kur'ân* (nşr.) 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Ebû Nuaym, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî (ö. 430/1039), *Ma'rifetu's-Sahâbe* (nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî), 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ebû'l-Ferec el-İsbehânî, Alî b. el-Huseyn el-Kureşî (ö.356/967), *el-Eğânî* (nşr.) 25 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1415H.
- Erul, Bünyamin. "Zeyd b. Sabî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 2013, 44/321-322.
- Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV.Yayınları, 1992, 5/325-327.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât el-Uşfurî (ö. 240/855), *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât* (nşr. Suheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât el-Uşfurî (ö. 240/855), *Târîhu Halîfe b. Hayyât* (nşr. Ekrem Dîyâ el-Umerî) Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1397/1977.
- Hamidullah, Muhammed & Avcı, Casım. "Uhud Savaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV.Yayınları, 2012, 42/54-56.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev.Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayımcılık. 1993, 1/653.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdilberr el-Kurtubî (ö. 463/1071), *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* (nşr. Alî Muhammed Muavvid, Âdil Abdulmevcûd) 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415H.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö.463/1071), *el-İntikâ' fî Fedâilî's-Selâseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ'* (nşr.) Beyrût: Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, ty.
- İbn Dakîk el-İd, Ebu'l-Feth Muhammed b. Alî (ö.702/1303), *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm* (nşr.) 2 Cilt. By: Matbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, ty.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-Absî (ö. 235/850), *el-Musannef* (nşr. Sa'd b. Nâsır eş-Şetrî) 25 Cilt. Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 1436/2015.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed el-Bustî (ö. 354/965), *es-Sikât* (nşr. Şerefu'd-Dîn Ahmed), 9 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1395/1975.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî (ö. 213/829), *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr.) 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (nşr. Abdullâh b. Abdi'l-Muhsin et-Turkî) 21 Cilt. Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî (ö. 630/1233), *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (nşr. Âdil Ahmed er-Rufâi), 8 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî (ö. 630/1233), *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (nşr. Âdil Ahmed er-Rufâi) 8 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1210), *Câmi'u'l-Usûl* (nşr. 'Abdulqâdir el-Arna'ût), 9 Cilt. Dâru'l-Hulvânî, 1389-1392/1969-1972.
- İbnu'l-Attâr, Ebû'l-Hasan Alî b. İbrahîm b. Dâvûd b. Selmân b. Suleymân Alâ'uddîn b. el-Attâr (ö.724/1324), *el-Udde fî Şerhi'l-Umde fî Ehâdîsi'l-Ahkâm* (nşr. Nizâm Muhammed Sâlih Ya'kûbî), Beyrût: y.y., 1427/2006.
- İbnu'l-Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Zâdu'l-Mead fî Hedyi Hayri'l-İbâd* (nşr.) 5 Cilt. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1415/ 1994.
- Karaman, Hayreddin. vd. *Kuran Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Küçük, Raşid. "Ebû Saîd el-Hudrî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV.Yayınları, 1994, 10/223-224.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-Âhkâmî'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş), 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, 1384/1964.

- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî (ö. 179/796), *el-Muvattâ'* (nşr. Muhammed Mustafâ el-A'zamî) 8 Cilt. Ebû Dabî: Muessesetu Zâhid b. Sultân, 1425/2004.
- Reşid Rıza, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l Menâr)*, Mısır: el-Heyyetü'l Mısriyyetü'l-Amme, H.1367 .
- Şeker Necmeddin. *H. Abdullah b. Ömer*, ed. Adnan Demircan vd. İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Seyyid Kutup, İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî (ö. 1966) *Fizilâ'l-Kuran*, Beyrût: Daru's-Şuruk, 2003, 1/471.
- Takiyuddîn es-Subkî, Ebu'l-Hasen Alî b. Abdulkâfi b. Ali b. Temmâm b. Hâmid (ö. 756/1355), *İbrâzu'l-Hukm min Hadîsi Refi'l-Kalem* (nşr.), Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1412/1992.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/893), *Sunenu't-Tirmizî* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Fu'âd Abdülbâkî) 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Vâkidî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî (ö. 207/823), *el-Meğâzî* (nşr. Marsden Jones) 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Alemî, 1409/1989.
- Vâkidî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî (ö. 207/823), *er-Ridde mea Nebzetin min Futûhi'l-İrâk ve Zikri'l-Musennâ b. Hârise eş-Şeybânî* (nşr. Yahyâ el-Cebbûrî), Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1410/1990.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 538/1144) *Keşşaf*, 4 Cilt. Kum: Neşru'l Belâge, 1992.

ÇOCUK VE ÖLÜM BAĞLAMINDAKİ OLAYLARA HZ. PEYGAMBER'İN YAKLAŞIMI

Hasan TELLİ*

Giriş

Hız. Peygamber çocuk ve ölüm bağlamındaki olaylarda tarihi değiştiren, yönlendiren ve bu konuda toplumsal sorunlara kalıcı çözümler üreten bir yaklaşım ortaya koymuştur. Onun risaletinin başladığı dönemdeki Arap toplumunda çocuk ve ölüm bağlamındaki olaylarda birçok yanlış uygulamalar ve yanlış inançlarla mevcuttu. Çeşitli nedenlerle çocukların diri diri toprağa gömülmesi, savaş ve baskınlarda çocukların esir alınması ve öldürülmesi bu yanlış uygulamaların başında geliyordu.¹ Öyle ki bu uygulamalar bir gelenek haline gelmişti. Hız. Peygamber, sözleri, tavsiyeleri ve uygulamalarıyla derinleşmiş, kökleşmiş ve gelenekselleşmiş böylesi bir toplumsal sorunu ve kronik hastalığı ortadan kaldıracak adımlar attı. Çocukları ölen ve evlat acısı yaşayan insanların gönül dünyalarını ferahlatacak ve acılarının dindirilmesine katkı sağlayacak öğretiler ve müjdelerden bahsetti. Birinci derecede yakınlarını kaybeden ve bu sebeple mağdur ve zor durumda kalan kalan çocukların, topluma kazandırılması hususunda hassasiyet gösterdi. Hız. Peygamber, çocuk ve ölüm bağlamındaki hususlarla ilgili bazı çalışmalar yapılmış olsa da bunlar daha çok konunun bir kısmını ele alan çalışmalar olmuştur. Bu sebeple konunun bir bütün olarak ele alınmasına ve incelenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışma çocuk ve ölüm bağlamındaki olaylar Hız. Peygamber'in yaklaşımını bir bütün olarak ele alınarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

1. Çocukların Öldürülmesiyle İlgili Olaylara Hız. Peygamber'in Yaklaşımı

Hız. Peygamber'in yaşadığı dönemde bazı müşrikler, kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyordu. Bu onların eski bir geleneğiydi. Bu gelenek aslında Araplara has bir özellik değildi. Dünyanın değişik coğrafyalarında yaşayan toplumlarda da vardı. Maya, İnká, Kelt, Aztek, Soęd, Hitit, Yunan, Roma, Cermen, Fenike, Mısır, Hint, Çin, Moęol, Sami ve Yahudi toplumlarında ve bazı Afrika kabilelerinde az veya çok insan kurban edilmesi durumu mevcuttu.² Cahili Araplarda gömülenler genellikle kız çocuklarıydı. Bazen erkek

* Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, tellihasan@mersin.edu.tr

¹ Adnan Demircan, "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İstem* 2/3 (2004), 10, 26; İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 42, 45.

² Demircan, "Câhiliyye", 10; Günay, Ünver; Güngör, Harun, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, (İstanbul: Ocak Yayınları, 1997), s. 66; Ayşe, Özcan, *İlk Tunç Çağ'da Orta Anadolu Ve Mezopotamya'da Ölü Gömme Adetleri ve Bunların Karşılaştırılması*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2010), 58, 70-71, 81; Hasan Tahsin Feyizli, *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*. İstanbul: Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1988. 72; Özer Çetin, *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2010), 35-40.

çocukların da gömüldüğü oluyordu. Gömülerek öldürülen kız çocuklarına mev'ûde deniyordu.³ Bu durum çok yaygın olmasa da pek çok kabile ve kişi tarafından uygulanıyordu. Araplar, bazen doğar doğmaz toprağa gömerler bezen de daha ileriki yaşlarında gömerek öldürürlerdi.⁴ Çocuk, altı yaşlarına ulaştığında ona elbiseler giydirebilirler, akrabalarını ziyaret edecek gibi evden çıkarırlar, çöle götürürler ve orada daha önceden kazdıkları çukurun içine atarlar, üzerini toprakla örterler ve bu şekilde öldürürlerdi.⁵ Arapların hepsi bu âdeti uygulamazdı. Mekke toplumunda Zeyd b. Amr gibi putlara tapmayan ve kız çocuklarının toprağa gömülmesine karşı çıkan insanlar da yok değildi.⁶ Benî Temîm kabilesinden Sa'saa b. Nâciye 360 kız çocuğunu gömülerek öldürülmekten kurtarmıştı. Sa'saa İslam'a girdiği gün bu yaptıklarının kendisine bir faydasının olup olmadığını sordu. Hz. Peygamber de "Bunun için sana ecir vardır. Zira (bu vesileyle) Allah sana İslam'ı nasip etmiştir." dedi.⁷

Arapların kız çocuklarını diri diri toprağa gömmelerinin arkasında dinsel, psikolojik, sosyolojik, kültürel ve ekonomik kodların etkili olduğu görülmektedir. Cahiliye döneminde Arapların iyi davranışlarına Arapların faziletleri anlamında "Fezâilü'l-Arab", kötü davranışlarına ise Arapların ayıpları anlamında "Mesâlibü'l-Arab" denirdi. İçki, kumar, fuhuş, hırsızlık, katillik ve gasp gibi çirkin işlerinin arasında çocuklarını diri diri gömmeleri de bulunmaktaydı.⁸ Kabileler halinde yaşayan Araplarda erkekler ön plandaydı. Araplar erkek çocukları doğduğunda övünürler, kız çocukları doğduğunda üzülürler ve bir suç işlemiş durumuna düşerlerdi.⁹ Kızları olduğunda bunu kötü bir müjde olarak görürler, öfkelenirler, yüzleri simsiyah kesilir ve çocuğu toprağa mı gömecek yoksa aşağılık duygusuyla yanında mı tutacak diye kara kara düşünürlerdi.¹⁰ Araplar erkek çocuklarını kendilerine, kız çocuklarını ise Allah'a isnat ederlerdi.¹¹ Kız çocuklarını daha değerli ve kutsal gördükleri için değil, tam tersine erkek çocuklara nazaran daha aşağıda gördüklerinden dolayı onları Allah'a isnat ederlerdi.

³ Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah et-Türkî, (Kahire: Merkezû Hicr, 1424/2003), 15/262.

⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 15/262.

⁵ Neşet Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara: Mars Matbaası, 1957), 1123.

⁶ Sarıçam, *Hiz. Muhammed*, 66.

⁷ Sa'saa'nın kurtardığı kız çocuklarının sayısı hakkında 96'dan 400'e kadar ulaşan farklı rivayetler de vardır. Ebu'l-Ferec Abdurrahman bin Ali İbnü'l-Cevzi, *el-Müntazam fî Târîhi'l-mulûk ve'l-Umem*, thk. Muhammed Atâ ve Mustafa Atâ, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 5/264-265; Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah et-Türkî, (Kahire: Hicr, 1998), 11/262-263; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 15/267; Ahmed bin Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed, Ali Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 3/347.

⁸ Sarıçam, *Hiz. Muhammed*, 49-50.

⁹ Çağatay, *Arap Tarihi*, 121.

¹⁰ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en-Nahl 16/58.

¹¹ es-Sâffât 37/149; ez-Zuhuruf 43/17.

Araplar kız çocuklarını hor görüyorlardı.¹² Onları, aileleri ve kabileleri için sorun ve yük addediyorlardı. Erken yaşta evlendirdikleri kızlarının kendi ailelerine ve kabilelerine pek de fayda sağlamadıklarını düşünüyorlardı. Sık sık çıkan kabileler arasındaki savaş ve baskınlarda kızlar ve kadınlar düşmanlarının eline geçip esir ediliyor ve köleleştiriliyordu. Bu durum o kızın/kadının ailesi ve kabilesi için utanç sebebi oluyordu.¹³ Kızları ve kadınları sebebiyle şereflerinin lekeleneyeceğini düşünüyorlardı.¹⁴ Böyle bir utançla yaşamaktansa onları düşman eline geçmeden önce kendi elleriyle toprağa gömmeyi daha onurlu bir davranış sayıyorlardı. Hz. Peygamber kız çocuklarının hor görülecek, utanç duyulacak ve yük sayılacak kimseler olmadığını, bilakis insanı ebedi âlemde kurtaracak ve cennete girmeye vesile kılacak bir değer olduğunu anlattı. Bu anlamda Hz. Peygamber iki veya üç kız çocuğuna/kız kardeşine iyilikle davrananın ve onlara kötülük yapmaktan dolayı Allah'tan korkanın, onları buluş çağına kadar bakanın ve geçimini sağlayanların cennetlik olduğunu ve kıyamette kendisiyle beraber olacağını müjdeledi.¹⁵ Hz. Aişe'nin anlattıkları da bu konuda güzel bir örnektir. Bir defasında Hz. Aişe'ye kucağında iki kızıyla beraber fakir bir kadın geldi. Ondan yiyecek bir şeyler istedi. Hz. Aişe misafirlerine üç hurma ikram etti. Hanımefendi ikisini çocuklara verdi, birini de ağzına attı. Tam yiyeceği sırada çocuklar annelerinin ağzındaki hurmayı istedi. Kadın hurmayı ikiye bölüp çocuklarına yedirdi. Kadının bu merhameti Hz. Aişe'yi çok etkiledi. Bu olayı Hz. Peygamber'e bahsetti. O da "Allah, bu hurma vesilesiyle ona cenneti gerekli kılmıştır veya onu bu sebeple cehennemden kurtarmıştır." buyurdu.¹⁶

Hz. Peygamber: "Kimin kız evladı olur da onu diri diri toprağa gömmez, onu hor/hakir görmez ve erkek çocuğunu ona tercih etmezse o kız çocuğu sebebiyle, Allah bu kimseyi cennete koyar."¹⁷ buyurdu. Bu sözleriyle kız çocuklarının hor görülmesi ve diri diri toprağa gömülmesi geleneğini yıkmaya çalıştı. Bu yanlış geleneğe karşı çıkanların manevi motivasyonlarını güçlendirdi.

Hz. Peygamber, erkek çocuklarının kız çocuklarından üstün sayılmayacağını, zira her ikisinin de Allah tarafından yaratıldığını ve her ikisini de Allah'ın verdiğini okuduğu ayetlerle anlattı.¹⁸

Araplar çöl coğrafyasında yaşadıkları için geçinmekte zorlanıyorlar ve aç kalma korkusu yaşıyorlardı. Rızıklarının Allah'tan olduğuna değil sadece kendi emekleri

¹² Yusuf Şen, "Hz. Peygamberin Merhamet Eğitim Metodu", *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1, (2011), 24.

¹³ Demircan, "Câhiliyye", 13-18.

¹⁴ Çağatay, *Arap Tarihi*, 123.

¹⁵ Tirmizi, "Birr", 13 (2037); Müslim bin el-Haccâc en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Râid bin Sabri (Riyad: Dâru'l-Hadâra, 2015) "Birr", 149 (No: 2631).

¹⁶ Müslim, "Birr", 148 (No: 2630).

¹⁷ Ebû Dâvud Süleyman bin el-Eş'as es-Sicistânî, *Es-Sünenü l'l-İmâm Ebî Dâvud*, thk. Adil bin Muhammed vd, (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015), "Edeb" 121, (No: 5056).

¹⁸ eş-Şûrâ 42/49.

sonucunda elde edildiğine inanıyorlardı. Açlık, fakirlik ve yoksulluk korkusu onları o kadar kuşatıyordu ki bu korku kız çocuklarını toprağa gömmelerine bile neden oluyordu. Hz. Peygamber kendisine vahyedilen “*Yoksulluk/fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin! Onları da sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.*”¹⁹ ayetini okuyarak onların bu davranışlarını eleştiriyor ve uygulamalarını reddediyordu. Bir defasında Abdullah, Hz. Peygamber’e üç defa peş peşe hangi günahın daha büyük olduğunu sordu. O da ilkinde Allah’a ortak koşmanın, ikincisinde açlık korkusuyla çocuğu öldürmenin ve üçüncüsünde ise komşunun hanımıyla zina etmenin en büyük günahlardan olduğunu ifade etti.²⁰ Hz. Peygamber çocukları öldürmenin büyük günahlardan olduğunu anlatıyor ve manevi itaplarla çocukların öldürülmesinin önüne geçmeye çalışıyordu. Hz. Peygamber risaletinin Mekke döneminde Mina’da Mekke’ye uzak diyarlardan (Fârisilere komşu olan bir bölgeden) gelen Şeybanoğullarının önde gelenlerinden Mefruk b. Amr ve beraberindeki heyetle görüştü. Onlarla tanışıp sohbet ettikten sonra onları İslam’a davet etti. Onları Allah’a iman etmeye, kendisinin peygamberliğini tasdik etmeye ve davasına yardım etmeye çağırdı. Onlar “Bizi başka neye davet ediyorsun?” dediklerine onlara “*Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin*”²¹ ifadelerinin de yer aldığı ayetleri okudu. Onlara iman ve güzel ahlaka dair birçok husustan bahsetti.²² Bu hadise, Hz. Peygamber’in Mekke’ye dışardan gelen Arap kabilelerine çocukları öldürmemeleri konusunda tebliğde bulunduğunu göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

Putperest Araplar, merhametsizliklerini çocuklarına da yansıtıyorlardı. Çocuklarına karşı merhametleri pek de önemsedikleri bir durum değildi. Araplardaki bu merhametsizlik kendi çocuklarını diri diri toprağa gömme seviyesine kadar çıkabiliyordu. Merhametsizlik, bir psikolojik hastalık olarak toplumun en önemli sorunlarından biriydi. Bu sorunun çözülmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber bu psikolojik sorunu ortadan kaldıracak adımlar attı. O sözleri ve uygulamalarıyla insanlara merhamet eğitimi verdi²³ ve insanların kalplerindeki merhametsizlik hastalığını gidermeye çalıştı. Hz. Peygamber, torununu öptüğünde bu duruma şaşırın ve on çocuğu olduğu halde hiç birini öpmediğini ifade eden Temim kabilesinden Akra’ bin Habis’e “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz” diye karşılık verdi.²⁴ Mekke’nin fethi seferi sırasında Hz. Peygamber, yavrularını emziren ve onları korumak için hırlayan bir köpek gördü. Ashâbından Cu’ayl bin Sürâka’yı köpeğin hizasında nöbetçi dikti. Ordudan hiç kimsenin bu hayvana ve

¹⁹ İsrâ 17/31.

²⁰ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî, el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîh*, thk. Merkezü'l-Bühûs (Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 1433/2012), “Edeb”, 20 (No. 6005).

²¹ el-En’âm 6/151.

²² Muhammed Yusuf Kandehevî, *Hayatü's-Sahâbe*, terc. Ali Arslan, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 1/85-86.

²³ Şen, “Merhamet Eğitim Metodu”, 21-30; Tuba Gül, *4-6 Yaş Dönemi çocuklarda Merhamet Eğitimi*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2019), 70-73.

²⁴ Tirmizî “Birr” 12 (No: 2036).

yavrularına rahatsızlık vermemesini sağladı.²⁵ Hz. Peygamber, Allah'ın rahmetine nail olma yolunun merhamet etmekten geçtiğini beyan ederek çocukların gömülmesinin önüne geçmeye çalıştı. O, çocukların Allah'ın birer emaneti olduğunu ve bu emanete sahip çıkılması gerektiğini anlattı. Küçük torunlarına şefkatinden dolayı minberdeki hutbesini bile yarıda kesmişti.²⁶ İnsanlara “Yeryüzündekilere merhamet et ki gökyüzündeki de sana merhamet etsin”²⁷ ve “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez”²⁸ diye seslendi. Merhametin sadece yakınlarla değil tüm insanlara ve her şeye gösterilmesi gerektiğini anlattı.²⁹ Tüm bu örnekler onun merhamet eğitiminin birer tezahürüydü.

Hz. Peygamber daha önceden kız çocuğunu gömerek öldüren ve sonradan da Müslüman olan kişilere günahlarına kefaret olarak köle azat etmelerini ve kurban kesmelerini tavsiye etti. Bu anlamda cahiliye döneminde sekiz kızını gömerek öldüren ve sonrasında Müslüman olan Kays bin Âsım et-Temîmî'ye Hz. Peygamber: “Her biri için bir köle azat et.” dedi. Kays kölelerinin olmadığını ancak develerinin olduğunu söyleyince “O halde her biri için bir deve kurban et” buyurdu.³⁰ Yine cahiliye döneminde dört oğlunu gömerek öldüren Kebîre adlı bir hanıma Hz. Peygamber: “Dört köle azat et” buyurdu. Kadın bu buyruk üzere dört köle azat etti.³¹

Hz. Peygamber risalet öncesi dönemde de çocukların toprağa gömülmesi âdetine karşı çıkanlardandı. Peygamberliği öncesinde doğan Zeynep, Rukiye ve Ümmü Gülsüm³² adlı kız çocuklarını toprağa gömmeyerek bunu açıkça da ortaya koydu.

Risalet sonrasında Hz. Peygamber, kız çocuklarının öldürülmesini kesin ifadelerle yasakladı. Mekke döneminde kendisine inen ayetleri okuyarak³³ onların kız çocuklarını öldürme konusundaki bakış açılarına, değerlendirmelerine ve geleneklerine büyük bir tepki gösterdi. Müşriklere “*Diri diri gömülen kız çocuğuna hangi gınahtan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman, amel defteri açıldığı zaman*”³⁴ ayetlerini okuyarak yaptıkları bu kötü işin yanlarına kar kalmayacağını bilakis bunun hesabını kıyamet gününde Allah'a vereceklerini anlattı.

²⁵ Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer el-Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1984), 3/804.

²⁶ Ebû Dâvud, “Salât” 221, (No: 1098).

²⁷ Nûreddin Ali bin Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve menbe'u'l-Fevâid*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, ty), 8/187.

²⁸ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 8/187.

²⁹ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 8/186-187.

³⁰ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 15/268.

³¹ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 4/18; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/296.

³² Sarıçam, *Hz. Muhammed*, 84.

³³ en-Nahl 16/58, ez-Zuhruf 43/17, es-Saffât 37/149

³⁴ et-Tekvîr 81/8-10

Hız. Peygamber, 621 yılında Mina'da gerçekleştirilen Birinci Akabe Biatı'nda Medineli Müslümanlardan, Allah'a ortak koşmamaları, hırsızlık, zina ve iftira yapmamaları, emirlerine uymaları ve çocuklarını öldürmemeleri konusunda biat aldı.³⁵ O, çocukların öldürülmemesi konusundaki hassasiyetini daha ilk görüşmelerinde Medinelilere de açıkça anlattı. Hız. Peygamber, Medine'ye ayak bastığında Ensâr kadınlarından biat alırken özellikle çocuklarını öldürmemek üzere de biat aldı.³⁶

Araplarda kabileler arası savaşlarda kadınlar ve çocuklar genelde savaş gerisinde bırakılıyor, bazen de savaşı alanına getiriliyordu.³⁷ Bu nedenle savaşlarda çocukların da öldürüldüğü oluyordu. Bu durum Hız. Peygamber tarafından yasaklandı. Hız. Peygamber, gönderdiği seriyyelerde komutanlarına şöyle buyurdu. "Allah'ın adıyla ve Rasûlullah'ın dini üzerine sefere çıkın. Yaşlı insanları, çocukları, küçükleri ve kadınları öldürmeyin ve haddi aşmayın."³⁸ Gazvelerin birinde bir kadının öldürüldüğü haberi gelince Hız. Peygamber kadınların ve çocukların öldürülmesini yasakladı.³⁹ Hız. Peygamber'in bu talimatı kendisinden sonra gelen halifeler tarafından da uygulandı. Hız. Ebû Bekir halife olduğunda Şam'a ordu gönderirken orduya "Çocukları, yaşlıları ve kadınları öldürmeyiniz!"⁴⁰ talimatını verdi. Hız. Ömer de gönderdiği ordu komutanlarına aynı talimatı verdi.⁴¹

Hız. Peygamber çocukların savaşa katılmasına müsaade etmedi. Uhud'a giderken çocukları savaş alanına götürmedi.⁴² Hız. Peygamber, Bedir savaşı sonrasında Müslümanları tehdit eden ve Müslüman kadına hakaret eden Kaynukâoğullarını ve Uhud Savaşında müşrikleri savaşa kışkırtan ve Hız. Peygamber'e suikast düzenleyen Nadîroğullarını Medine'den sürgün ederken kadınlarını ve çocuklarını yanlarında alarak çıkmalarına müsaade etti ve çocuklara her hangi bir zarar gelmesini önledi. Hız. Peygamber, Hendek Savaşı esnasında müşriklerle ittifak ederek Müslümanları arkadan vurmaya kalkışan Beni Kureyza oğullarını cezalandırırken onların çocuklarının öldürülmesini engelledi.⁴³ Müslümanlar 630 yılındaki Huneyn Savaşı'nda Hevâzin-Sakîf ittifak ordusuna galip geldiğinde, müşrikler kadınlarını ve çocuklarını savaş meydanında bırakıp kaçımlardı. Hız. Peygamber, Halid bin Velid'e şöyle haber saldı. "Ona deyin ki.

³⁵ Sarıçam, *Hız. Muhammed*, 130.

³⁶ el-Mümtehine, 60/12; Kandehevî, *Hayatü's-Sahâbe*, 1/244.

³⁷ Sarıçam, *Hız. Muhammed*, 48, 154.

³⁸ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82, (No: 2602); Veysel Aktürk, *Hız. Peygamber Döneminde Öldürülmeleri Emredilenler Ve Öldürülme Nedenleri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 20

³⁹ Buhârî, "Cihâd" 144-145 (No:3029-3030).

⁴⁰ Kandehevî, *Hayatü's-Sahâbe*, 1/202.

⁴¹ Kandehevî, *Hayatü's-Sahâbe*, 1/218-219.

⁴² Sarıçam, *Hız. Muhammed*, 203-207.

⁴³ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa et-Sekkâ vd. (Türâsü'l-İslam, tsz), 2/190-192, 229-245; Sarıçam, *Hız. Muhammed*, 226, 266-273

Allah Resulü çocukları, kadınları ve esirleri öldürmeni yasakladı.”⁴⁴ Hz. Peygamber o gün üç defa “Çocuklar öldürülmez” diyerek çocukların öldürülmesini kesin kes yasakladı. Bunun üzerine Üseyd b. Hudayr “Ey Allah'ın Rasulü! Onlar müşriklerin çocukları değil midir?” diye sordu. Hz. Peygamber “Sizin en hayırlılarınız da müşriklerin çocukları değil midir? Her çocuk fıtrat üzere doğar. Ana babası onu ya Yahudileştirir ya da Hristiyanlaştırır” buyurdu.⁴⁵

Hz. Peygamber'in çocukların her ne sebep olursa olsun öldürülemeyeceğiyle ilgili anlattıkları sahâbeler tarafından da uygulanıyordu. Recî vakası sonrasında Müşriklere öldürülmesi için satılan ve bir evde hapsedilerek idamını bekleyen sahâbeden Hubeyb bin Adiy, idamından önce temizlenmek için bir demir bıçak istedi. Ev sahibi de bıçağı çocukla ona gönderdi. Sonra “Ben ne yaptım. Vallahi bu adam intikamını almak için bu çocuğu öldürür” diyerek korkuya kapıldı. Hubeyb çocuğu kucağına aldı ve “Onu öldürecekimden mi korktun. Ben bunu asla yapmam” diyerek serbest bıraktı.⁴⁶ Kendilerince, zaten öldürülecek olan Hubeyb'in bunu yapması doğal olabilirdi. Ama Hubeyb böyle yapmadı. Çünkü o Hz. Peygamber'in bu konudaki hassasiyetini biliyordu. İşin ilginç tarafı Mekkeli Müşrikler, Hubeyb'i hapsedtikten sonra bir ağaca bağlayarak çarmıha gerdiler. Yaklaşık kırk çocuğun ellerine mızraklar verdiler ve onu çocuklara öldürterek şehit ettiler.⁴⁷

Hz. Peygamber, peygamberlik iddiasında bulunacak kadar büyük hata işleyen çocukların dahi öldürülmesini yasaklamıştı. Medine'de buluş çağına yaklaşmış olan, kendisinin peygamber olduğunu ve gaipten haber verdiğini iddia eden İbni Sayyâd adında Yahudi bir çocuk/delikanlı vardı. Bu çocuk Hz. Peygamber'e “Benim peygamber olduğuma şahitlik eder misin? diyecek kadar ileri gitti. Onun bu sorusuna öfkelenen Hz. Ömer “Bırak beni Yâ Rasûlallah şunun boynunu vurayım” dedi. Hz. Peygamber buna müsaade etmedi.⁴⁸

2. Çocuk Ölümü ve Çocuğun Bir Yakını Kaybetmesiyle İlgili Olaylara Hz. Peygamberin Yaklaşımı

Her dönemde olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde de doğal olarak hastalık ve kaza gibi çeşitli sebeplerden ötürü çocuk ölümleri yaşanmıştır. Çocuk ölümleri karşısında acaba Hz. Peygamber'in tutumları nelerdi?

⁴⁴ Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer Vâkidî. *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1984), 3/897; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. (Kahire: Dâru'l-Meârif. 1969) 3/70-81; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/458.

⁴⁵ Vâkidî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 3/904-905; Bayram Ali Çetinkaya, “Küresel Şiddet Karşısında Sevgi Peygamberi ve İdeal İnsan Hz. Muhammed”, *Diyanet İlmî Dergi*, 42/2, (2006), 59.

⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/172-173; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 12 (No: 3098).

⁴⁷ Sarıçam, *Hz. Muhammed*, 219; M. Yaşar Kandemir, “Hubeyb b. Adî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18/266-267.

⁴⁸ Buhari, “Cenaiz”, 78 (No: 1363).

Öncelikli olarak şu bilinmelidir ki; Hz. Peygamber, çocuğunu kaybeden ve bunun nasıl bir acı olduğunu yaşayan bir babaydı. Aynı şekilde torununu kucağında kaybeden bir dedeydi. Küçük yaşlarda ölen çocuklarını ve torununu kaybettiğinde Hz. Peygamber çok üzülürdü. Gözlerinden yaşlar aktı. Ölümü tevekkülle karşıladı. Allah'a teslimiyet gösterdi. Üstünü başını paralamadı. Bağırıp çağırmadı. Allah'a isyan edecek bir söz söylemedi. Büyüklerin ölümünde olduğu gibi onların da teçhiz, tekfin ve defin işlemlerini usulüne göre yaptı.

Hz. Peygamber hanımı Hz. Hatice'den olan Kasım ve Abdullah çocuk yaşlarında iken vefat etti.⁴⁹ O, risaletinin ilk yıllarında oğlu Kasım'ı kaybettiğinde müşrikler bir insani görev olarak ona başsağlığı dilemediler ve üzüntüsüne ortak olmadılar.⁵⁰ Hatta onu daha da üzüntüye boğmak için ona "ebter" (soyu kesik) diyerek onu alaya aldılar.⁵¹ O ise tüm bunlara sabır gösterdi. Zeyneb'ten olan kız torunu ağır hastalandığında Hz. Peygamber onu kucağına aldı. Çocuğun can çekiştiğini görünce gözlerinden yaşlar dökülmeye başladı. "Bu gözyaşları da nedir?" diye soran Sa'd b. Ubâde'ye bunun bir rahmet olduğunu ve Allah'ın da merhametli kullarına merhamet ettiğini bildirdi.⁵²

Medine döneminde Hz. Peygamber'in Mariye'den olan oğlu İbrahim yaklaşık 16 aylıkken ve daha süt emme çağındayken hastalanıp vefat etti. İbrahim'in vefatına çok üzülen ve gözlerinden yaşlar akan Hz. Peygamber: "Göz yaşarır, kalp mahzun olur, Ancak İnşallah Rabbin razı olmadığı şeyleri biz söylemeyiz. Ey İbrahim! Gerçekten senden ayrıldığımız için çok mahzunuz.", başka bir rivayette "Biz Rabbi kızdıracak şeyleri söylemeyiz" buyurdu. Hz. Peygamber, İbrahim'in siddik, şehit ve cennetlik olduğunu, cennette kendisine sütannesi verileceğini ve süt emmesini cennette tamamlayacağını ifade etti. İbrahim öldüğünde Üsâme bin Zeyd bağırarak, Hz. Peygamber de bağırmasını yasaklamıştı. Hz. Peygamber'e ağladığı sorulduğunda ise "Ağlamak rahmetten, feryad edip bağırarak şeytandandır." dedi. İbrahim öldüğünde güneş tutulmuştu. İnsanlar güneşin İbrahim'in ölümünden dolayı tutulduğunu ifade ettiler. Hz. Peygamber ise güneş ve ayın Allah'ın varlığının delillerinden olduğunu ve hiç kimsenin ölümü veya doğumu için tutulmadığını söyledi. İbrahim defnedildiğinde kabrinde bir boşluk gördü ve düzeltilmesini istedi. İnsanlar bunun sebebinin sorunca "Bunun ölüye ne faydası ne zararı vardır. Ancak hayatta olanların gözüne hoş gelir. Bir kul bir iş yaptığı zaman Allah onu en güzel şekilde yapmasını sever." dedi.⁵³

⁴⁹ Sarıçam, Hz. Muhammed,85

⁵⁰ Aktürk, Hz. Peygamber Döneminde Öldürülmeleri Emredilenler, 40.

⁵¹ Muhammed İbn İshâk, Siyer. thk. Muhammed Hamidullah. Terc. Sezai Özel, (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 329.

⁵² Buhari, "Cenaiz", 31 (1294), "Merdâ" 9 (5655); Ebû Dâvud, "Cenâiz", 24 (No: 3111).

⁵³ İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. Alim Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 1/111-120; Buhârî, "Cenâiz", 90 (No: 1391).

Hız. Peygamber ölen çocuklarının cennetlik olduğunu ve çocuklarını kaybetme acısına/musibetine sabreden anne-babaların da cennetlik olduğunu müjdeleyerek ebeveynleri teselli etti ve gönüllerini ferahlattı. Onlara sabırlı olmayı tavsiye etti. Hız. Peygamber, çocuklarını kaybeden Ensarlı kadınlara "Sizin üç evladınız ölse bu cennete girmeye yeter" dedi. Bir kadın "Yâ Rasûlallah! İki olsa da olur mu?" dedi. Hız. Peygamber "İki olsa da olur" dedi.⁵⁴ İki çocuğunu kaybeden Ebû Hassan'a, Ebû Hureyre Hız. Peygamber'in şu hadisini hatırlatarak teselli verdi. "Onların küçükleri cennetin çocuklarıdır. Onların her birisi anne babalarını cennette karşılarlar."⁵⁵ Üç çocuğunu kaybeden ve acılar yaşayan bir kadına Hız. Peygamber "Cehennemle karşı güçlü bir duvar ördün" dedi.⁵⁶ Bir defasında Hız. Peygamber, ölen çocuğunun kabri başında ağlayan bir kadına Allah'tan korkmasını ve sabırlı olmasını söyledi. Hız. Peygamberi tanıyamadığı için önceden "Benim başıma gelen senin başına gelmedi" diye tepki gösteren sonrasında ise durumu anlayıp özür dilemeye gelen bu kadına Hız. Peygamber: "Sabır musibetin ilk anında gösterilen sabırdır" buyurdu.⁵⁷

Enes'in annesi Ümmü Süleym'in yeni evlendiği kocası Ebû Talha'dan bir çocuğu olmuştu. Çocuk yürüme çağındayken bir gün hastalanarak vefat etti. Evlat acısına sabreden ve durumu tevekkülle karşılayan Ümmü Süleym, bu acı haberi kocasına anlatmanın daha güzel bir yolunu buldu. Eve gelen eşiyile önce yemek yedi. Sonra emanet sahibinin başkasının yanına bıraktığı emaneti geri alma hakkına sahip olduğu ve emanet bırakılanın da buna kızmaması gerektiği misalini vererek oğlunun Allah tarafından kendilerine emanet olduğunu ve Allah'ın da bu emaneti geri aldığını ifade etti. Çocuğun öldüğünü anlayan ve onu kucağına alan Ebû Talha "Biz Allah'tan geldik tekrar Allah'a döneceğiz" diyerek sabretti. Ardından bu olayı Hız. Peygamber'e anlattı. Hız. Peygamber o çocuğun ölümüne karşı sabrettiklerinden dolayı Allah'ın kendilerine yeni bir evlat vereceğini müjdeledi. Bu hadiseden sonra bir çocukları oldu.⁵⁸

Hız. Peygamber hastalanıp ölüm döşeginde olan çocukları fırsat bulduğunda ziyaret ediyordu. Hatta kendisine hizmeti dokunan ve hastalanıp ölüm döşegine yatan Yahudi bir çocuğu/delikanlıyı da ziyaret etti. Delikanlının başucuna oturdu. Ona Müslüman olmasını söyledi. Delikanlı babasının da onayını alarak Müslüman oldu. Hız. Peygamber "Onu ateşten kurtaran Allah'a hamdolsun" dedi.⁵⁹ Hız. Peygamber yine Yahudilerden bir adamın ölüm döşeginde bulunan bir çocuğunu ziyarete gitti. Yahudiye "Benim sıfatlarımı ve geleceğimi sizin kitabınızda buldunuz mu?" diye sordu. Adam hayır anlamında başını salladı. Bunun üzerine hasta yatağında yatan çocuk buna itiraz ederek Hız. Peygamber'in

⁵⁴ Müslim "Birr", 151 (No: 2632).

⁵⁵ Müslim "Birr", 154 (No: 2635).

⁵⁶ Müslim, "Birr", 155 (No: 2636).

⁵⁷ Müslim, "Vesâyâ" 8 (No: 926); Ebû Dâvud, "Cenâiz", 23 (No: 3110).

⁵⁸ Kandehlevî, *Hayatü's-Sahâbe*, 3/140-141.

⁵⁹ Buhari, "Cenaiz", 78 (No: 1364); Ebu Davud, "Cenaiz" 3 (3083); Müslim, "Merdâ" 11 (5657).

sıfatlarının ve geleceğinin Tevrat'ta bulunduğunu söyledi. Akabinde kelime-i şahadet getirerek Müslüman oldu. Kısa süre sonra da vefat etti. Hz. Peygamber onun kefenlenmesine ve cenaze namazının kılınmasına velayet etti.⁶⁰

Hız. Peygamber gayrimüslim çocuklara ön yargılı davranılmaması konusunda ashabını uyardı. Hız. Peygamber'e müşriklerin çocuklarının durumu sorulduğunda Hız. Peygamber "Onları yaratan Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir" diyerek ashabına müşriklerin çocukları hakkında suizan ve olumsuz bir fikir sahibi olmamalarını ifade etti. O her doğanın İslam fitratı üzere doğduğunu sonradan ebeveynlerin onları Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yaptığını bildirdi.⁶¹ Onun bu ifadeleri, genel itibariyle İslam âlimlerinin buluş çağına gelmeden ölen çocukların cennetlik olduğu konusunda ittifak etmelerinin zeminini oluşturdu.⁶²

İbni Abbas gömülerek öldürülen kız çocukları hakkında "Kim onların ateşte olduğunu iddia ederse muhakkak yalan söylemiştir. Bilakis onlar cennettedirler"⁶³ diyerek gayrimüslimlerin ölen çocuklarının cennetlik olduğunu bildirdi.

Cahiliye döneminde anne-baba gibi birinci derecede yakınlarını kaybederek yetim ve öksüz kalan çocukları, ferdî, ailevî, ekonomik ve sosyal açıdan birçok haksız uygulamalara maruz kalıyordu. Bu çocuklar hor ve hakir görülüyor ve toplumsal hayattan dışlanıyordu. Birçok hakları ellerinden alınıyordu. Hız. Peygamber, bu mağdur çocukların ıslah edilmesi, durumlarının düzeltilmesi, himaye edilmesi, miras haklarının korunması, fey ve ganimet mallarından istifade ettirilmesi, onlara infakta bulunulması, infakta öncelenmesi, onlara karşı güzel muamelede bulunulması, ikram edilmesi, güzel söz söylenmesi ve evlendirilmelerinde yardımcı olunması, mallarının haksızca yenilmemesi gibi konularda onları topluma kazandırmada yeni yaklaşımlar ve çözümler getirdi. Onların haklarını korumaya ve hayatlarının kolaylaştırmaya çalıştı.⁶⁴ Kimsesiz çocuklara bakmada devletin ve toplumun sorumlu olduğunu vurguladı.⁶⁵ Hız. Peygamber babasız kalan Beşir bin Akra ve Enes bin Malik gibi bazı çocukları kendi himayesine aldı.⁶⁶ Uhud Savaşında şehit olan Enes bin Fudâle'nin üç yaşındaki oğluna bir hurmalık bağışladı.⁶⁷

⁶⁰ Ebu'l-Feda İsmail İbn Kesîr, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdulvâhid, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1976), 1/323; Nuh Arslantaş, "Hz. Peygamber'in Çağdaş Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dini Hayatları", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (2008), 84.

⁶¹ Buhari, "Cenâiz" 91 (No: 1394).

⁶² Ahmet Taşdemir, "Müslüman Çocukların Ahiretteki Durumları", *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013), 505

⁶³ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 15/262.

⁶⁴ Fecr 89/17; Nisâ 4/2, 10; Ali Can, "Kur'ân'a Göre Yetimlerin Himayesi", *Diyanet İlmî Dergi*, 52/3 (2016), 129-163; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, thk. Bekri Hayyani ve Saffet es-Sekâ, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 13/286-289.

⁶⁵ Müslim, "Ferâiz" 4 (No: 1619)

⁶⁶ Buhârî, "Vesâyâ" 26 (No: 2785), 37 (No:2798); Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, 13/298.

⁶⁷ Can, "Yetimlerin Himayesi", 148.

Babaları ölen Cabir ve altı kız kardeşinin borçlarını ödedi.⁶⁸ Yetime bakılan evin en hayırlı ev olduğunu bildirdi.⁶⁹ Yetime bakanın cennette kendisiyle beraber olacağını müjdeledi.⁷⁰

Hz. Peygamber, malının tamamını çocuklarından sadece birisine vasiyet bırakan adama bunu yapmamasını, diğer çocuklarının hakkını da gözetmesini emretti.⁷¹

Sonuç

Cahiliye döneminde Müşrik Araplar, kız çocuklarını bazen de erkek çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlar, kız çocuklarına değer vermiyorlar, onların hukuki haklarını yok sayıyorlardı. Savaş ve baskınlarda çocuklar esir edip köleleştiriyorlardı. Çocuklara merhamet göstermiyorlar hatta merhamet edenleri hayretle karşılıyorlardı. Geçim ve aç kalma korkusuyla çocuklarını öldürebiliyorlardı. Hz. Peygamber savaş veya barış durumunda her ne sebep olursa olsun çocukların öldürülmesini yasakladı. Yaptığı mücadele ile kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi âdetini ortadan kaldırdı. Çocukların hukuki haklarına riayet edilmesini emretti. Çocukların öldürülmesinin önlenmesi ve çocuk haklarına riayet edilmesi konusunda bir devrim yaptı. Bunun için öncelikle insanların içinde buldukları inanç yapısını, hayata bakış açısını, düşünce dünyasını değiştirdi. Onları bu zulme götüren ve bunu kendilerine sevimli gösteren şirk inancını ve kötü ahlaki yok etmeye çalıştı. Sözleri ve davranışlarıyla insanlara merhamet ve maneviyat eğitimi verdi. Kendi çocuklarına ve ashabın çocuklarına güzel davranarak insanlara güzel örnek oldu. Çocuklara bakan, ikram ve ihsanda bulunan, onları koruyan, himaye eden, hor görmeyen ve onların haklarına riayet edenleri cennetle müjdeledi. Bu kimselerin cehennemden kurtulacaklarını ve ahirette kendisiyle beraber olacaklarını beyan etti. Çocukları öldürmenin en büyük günahlardan biri olduğunu bildirdi. Çocukları öldürmemeleri konusunda insanlardan biat aldı. Çocuklara merhamet edenlerin Allah'ın merhametine mazhar olacağını ifade etti. Katıldığı ve gönderdiği askeri seferlerde çocukların ve kadınların öldürülmesini kesin ifadelerle yasakladı.

Kendi çocuklarını kaybeden, bunun nasıl bir acı olduğunu iyi bilen ve gözyaşı dökken Hz. Peygamber, bu acıyı yaşayan ebeveynlere sabırlı olmayı ve tevekkül etmeyi tavsiye etti. Çocukların cennete gideceğini ve çocuklarının ölümüne sabreden ebeveynin de cennete gideceğini müjdeleyerek gönülleri ferahlattı. Anne veya babası gibi birinci derecede yakınına kaybeden çocukların bakımlarını üstelendi. Onlara bağış, ikram ve ihsanda bulundu ve bunu tavsiye etti. Onların malî ve hukukî haklarına riayet edilmesini

⁶⁸ İbn Mâce, "Âdâb" 6 (3705); İsmail Altun, "Hz. Peygamber'in Şehit Aileleriyle Münasebetleri", *EKEV Akademi Dergisi* 44 (2010), 235.

⁶⁹ Muhammed bin Yezid İbn Mâce, *Es-Sünen*, thk. Merkezu'l-Buhûs, (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014), "Âdâb" 6 (3704).

⁷⁰ Ebû Dâvud, "Edeb", 122 (No: 5060).

⁷¹ Buhârî, "Merdâ", 13 (No: 5659).

emretti. Onların bakımlarını üstelenenleri cennetle müjdeledi. Onların mallarını haksızca yemenin cehennem ateşi yemek olduğunu bildirdi.

Sonuç olarak Hz. Peygamber çocuk ve ölüm bağlamındaki olaylardaki sorunlar için topluma kalıcı çözümler sundu, bu konudaki sorunların arkasında yer alan dini ve psiko-sosyal nedenleri ortadan kaldırmaya çalıştı. Çocukların öldürülmesi geleneğini tamamen kaldırmada tarihi adımlar attı ve bu konuda hayata yeni bir bakış açısı getirdi.

Kaynakça

- Ali el-Muttakî. *Kenzu'l-ummâl*, thk. Bekri Hayyani ve Saffet es-Sekâ. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Aktürk, Veysel. *Hz. Peygamber Döneminde Öldürülmeleri Emredilenler Ve Öldürülme Nedenleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Altun, İsmail. "Hz. Peygamber'in Şehit Aileleriyle Münasebetleri". *EKEV Akademi Dergisi* 44 (2010). 227-246.
- Arslantaş, Nuh. "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dini Hayatları". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (2008), 55-92.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî, el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîh*, thk. Merkezü'l-Bühûs. 10 Cilt. Beyrut: Dâru't-Te'sîl, 1433/2012.
- Can, Ali. "Kur'ân'a Göre Yetimlerin Himayesi". *Diyanet İlmî Dergi* 52/3 (2016), 129-163.
- Çağatay, Neşet. *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Mars Matbaası, 1957.
- Çetin, Özer. *Kurban ile İlgili İnanç ve Tutumlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2010.
- Demircan, Adnan. "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti". *İstem* 2/3 (2004), 9-29.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "Küresel Şiddet Karşısında Sevgi Peygamberi ve İdeal İnsan Hz. Muhammed". *Diyanet İlmî Dergi* 42/2 (2006), 25-69.
- Ebû Dâvud, Süleyman bin El-Eş'as es-Sicistânî. *Es-Sünenü li'l-İmâm Ebî Dâvud*, thk. Adil bin Muhammed vd. 8 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*. İstanbul: Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Gül, Tuba. *4-6 Yaş Dönemi çocuklarda Merhamet Eğitimi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Güler, Zekeriya. "Ümmü Atıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/314. İstanbul: TDV yayınları, 2012.
- Günay, Ünver; Güngör, Harun. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Ocak Yayınları, 1997.
- Heysemî, Nûreddin Ali bin Ebî Bekr. *Mecmeu'z-Zevâid ve menbe'u'l-Fevâid*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, ty.
- İbn Hacer, Ahmed bin Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Adil Ahmed, 8 Cilt. Ali Muhammed. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hubeyb b. Adî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/266-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 21. Basım, 2011.
- Taşdemir, Ahmet. "Müslüman Çocukların Ahiretteki Durumları", *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013), 501-510.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

- İbn İshâk, Muhammed. *Siyer*. thk. Muhammed Hamidullah. Terc. Sezai Özel, İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa et-Sekkâ vd. 2 Cilt. Tûrâsü'l-İslam, tsz.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah et-Türkî. 21 Cilt. Kahire: Hicr, 1998.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Feda İsmail. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa Abdülvâhid. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1976.
- İbn Mâce, Muhammed bin Yezid. *es-Sünen*. thk. Merkezu'l-Buhûs. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014.
- İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman bin Ali. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, thk. Muhammed Atâ ve Mustafa Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*. thk. Alim Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf. *Hayatü's-Sahâbe*. terc. Ali Arslan. 4 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Müslim, Ebu'l-Hasan bin el-Haccâc en-Nîsâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. thk. Râid bin Sabri. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 2015.
- Nesâî, Ahmed bin Şuayb. *Kitâbu's-Sünen*. Merkezu'l-Buhûs. 20 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2012.
- Özcan, Ayşe. *İlk Tunç Çağ'da Orta Anadolu Ve Mezopotamya'da Ölü Gömme Adetleri ve Bunların Karşılaştırılması*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Suyûtî, Celâleddin. *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. thk. Abdullah et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr, 1424/2003.
- Şen, Yusuf. "Hz. Peygamberin Merhamet Eğitim Metodu". *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (2011), 18-26.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif. 1969.
- Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer. *Kitâbu'l-Meğâzi*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1984.

TAHKİRDEN TA'ZİME GİDEN YOLDA HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARLA MÜNASEBETLERİ

Halit ÇİL*

Giriş

İnsani değerlerin unutulduğu Cahiliye dönemi Mekke toplumunda Muhammed b. Abdullah adlı bir genç, ticari ve sosyal ilişkileriyle “Güvenilir Muhammed” nitelemesini almış, toplumda kendine erdemli bir birey olarak yer edinebilmiştir. İlk vahiyle beraber mesajları insanlara deklare etmesini müteakip, zorlu bir eğitim sürecine başlamıştır. Ailenin vazgeçilmez unsuru kadın ve çocukları hak ettikleri değere kavuşturmuştur. Eşleri üzerinden evlilik ve kadın sorunlarını çözmüş, kendi çocukları ve muhatap olduğu çocuklar üzerinden çocuk eğitiminin erdemli noktalarını uygulamalı göstermiştir.

Ahlaki değerlerin zedelendiği ve kaybolmaya yüz tuttuğu bir zamanda, Allah'ın “yüce bir ahlak” üzere ve “üsve-i hasene” (en mükemmel örneklik) pozisyonunda gördüğü bir Peygamber'in, ahlakî modellik ve örnekliğine hayati bir ihtiyaç vardır. Neleri getirdiyse kabul, neleri yasakladıysa reddetmemiz güvencesi ve “güzel ahlakı tamamlama” misyonuyla gönderilen Hz. Peygamber, kendini “muallim”¹ olarak tavsif etmiştir.

“Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.² Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”³ “Ben ancak ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim.⁴ Size mü'minden haber vereyim mi? İnsanların can ve mallarında kendisinden emin, dilinden ve elinden insanların selamette olduğu kimsedir. Mücahid, Allah'a itaatte nefsiyle cihad eden kimsedir. Muhacir, hata ve günahları terk eden kimsedir.⁵

Yaratıcımız incir, zeytin, Sina Dağı, Mekke olmak üzere dört yeminle insanın “ahsen-i takvim”⁶ oluşunu ilan ederek, şan ve şeref sahibi yapmıştır.⁷ Mükerrerrem varlığını geliştirmesi için Hz. Peygamber; “Kolaylaştırın, güçleştirmeyin! Sevindirsin, nefret ettirmeyin! Uyuşsun, ihtilâf etmeyin!”⁸ Şüphesiz ki Allah dünyada insanlara azap edenlere azap

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. halitcil@gmail.com

¹ Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce*, çev. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman, 2012), “Mukaddime”, 17.

² Ahzâb 33/21.

³ Kalem 68/4.

⁴ Ebu Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik İmam Mâlik, *Muvatta*, çev. Ahmet Büyükpınar (İstanbul: Beyan, 1994), “Hüsnü'l-Huluk”, 8.

⁵ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Erne'vut-Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetu'l-Risâle, 2001), 39/381 (23958).

⁶ Tin 95/1-4.

⁷ İsrâ 17/70.

⁸ Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî Müslim, *Sahih-i Müslim*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan, 1988), “Cihad ve Siyer”, 3.

edecektir.⁹ Güzel söz sadakadır.”¹⁰ buyurarak, insanın eğitim sürecine dikkat çekmiştir.

“Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra annesi ve babası onu ya Yahudileştirir ya da Hıristiyanlaştırır.”¹¹ sözüyle, eğitimde ailenin başat rolünü ortaya koyan Hz. Peygamber, ailevî ve sosyal yaşantısında bunun somut uygulamalarını göstermiştir.

Dinin insanlara ilişkin amacı; onların din, can, akıl, nesil ve mallarını koruma olarak beş noktada toplanabilir. İşte bu beş temelin korunmasını içeren her şey maslahat; bu beş temeli ortadan kaldıran her şey de mefsedet olup, bu mefsedetın giderilmesi maslahattır.¹² İnsani değerlerin dokunulmazlığını değersizliğin yaygın olduğu bir toplumda bizzat uygulayarak örneklik teşkil etmiş olan Hz. Peygamber, özellikle çocuklar üzerinden değerler üretmiştir.

Değerlilik ve Özgüven Değeri

Cahiliye döneminde ötekileştirilen, dışlanan, hor görülen dezavantajlı insan gruplarının başında canlı gömülen kızlar, alınıp satılarak metalaştırılan köleler, dışlanan yetimler ve değersizleştirilen kadınları saymamız mümkündür. İslam kötü uygulamaları ya dönüştürmüş veya kaldırmış, iyi olanları ise idame ettirmiştir.

"Ortak koştukları şeyler müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi süslü gösterirdi."¹³ "Onlardan birine dişi çocuğu olduğu müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenmeye çalışır; onu utana utana tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Bak ne kötü hüküm veriyorlar!"¹⁴ "Onlardan birine Rahman olan Allah'a isnat ettikleri bir kız evlât müjdelense içi öfkeyle dolarak yüzü simsiyah kesilirdi."¹⁵ "Diri diri toprağa gömülen kız çocuğunun hangi suçla öldürüldüğü sorulduğu zaman..."¹⁶

Cahiliye döneminde bazı kişi ve kabileler; ekonomik ve savaşıma gücü zayıflığı, namus endişesi, cariye olma ihtimali, fiziksel noksanlık veya hastalık, fakirlik ve açlık korkusu, melekleri Allah'ın kızları görmeleri sebebiyle kendi kızlarını melekleştirme gibi basit sebeplerle kız çocuğunu diri diri toprağa gömmeye fiilini işlemişlerdir. Kızını öldürmeye karar veren ebeveynin izlediği yöntemle ilgili tasvirler sınırlı sayıdaki örnekten hareketle oluşturulmuştur. Kızını öldürmek isteyen kişilerin iki farklı uygulamasından söz edilir:

Birincisine göre; doğum zamanı gelen kadın bir çukur kazarak o çukurun başında doğumunu yapar. Çocuk erkekse onu alıp götürür, kıza çukura atarak üstünü toprakla

⁹ Müslim, *Sahih*, "Birr", 33.

¹⁰ Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken, 1987), "Edeb", 34.

¹¹ Buhârî, *Sahih*, "Kader", 3.

¹² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi (el-Mustasfâ)*, çev. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey, 1994), 1/333.

¹³ En'âm 6/137.

¹⁴ Nahl 16/58-59.

¹⁵ Zuhruf 43/17.

¹⁶ Tekvîr 81/8-9.

örtüp öldürür.

İkinci uygulamaya göre; kız çocuğu altı yaşına gelinceye kadar büyütülür. Babası tarafından akrabalarına gideceği söylenerek temiz elbiseler giydirilip götürülür. Sonra çölde önceden kazılmış olan bir çukura atılarak üzeri toprakla örtülür.¹⁷

Hz. Ömer şöyle anlatır: Kays b. Âsım, Resûlullah'a gelerek "Cahiliye döneminde sekiz kızımı diri diri toprağa gömdüm" dedi. Hz. Peygamber "Her birine karşılık bir köle azat et" buyurdu. Kays develerinin olduğunu söyleyince Hz. Peygamber; "O halde her birine karşılık bir deve kes." buyurdu.¹⁸

Biat eden Kebîre adında bir hanım Hz. Peygamber'e şu itirafta bulundu: "Ey Allah'ın Resulü! Cahiliye döneminde dört oğlumu gömdüm." Hz. Peygamber'in "Dört köle azad et!" buyruğu üzerine kadın, üç köle ve bir cariyesini azad eder.¹⁹

Utanch kaynağı görülen kızlar, Peygamberce gül goncasına dönüştürülmüştür. Eşi Hz. Âişe'ye "Hümeyrâ"²⁰ (Pembecik) diye hitap ederek, kızların horlanmayıp değerli görülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu konuda kız torunu üzerinden şöyle bir değer kazandırıcı davranışını Ebu Katade aktarır: Mescitte oturduğumuz bir sırada Resûlullah bizim yanımıza çıkageldi. Allah Resulü kızı Zeyneb'ten torunu Umâme'yi taşıyarak namaz kıldırdı. Secde ettiğinde onu bırakır, kalktığında ise onu tekrar alırdı.²¹ Umâme'nin namazda iken omuzda taşınmasındaki hikmet; kızları sevmeme, yanlarında bulundurmaktan çekinme gibi Arapların câhiliyetten kalma çirkin âdetlerini hükmen iptaldir. Böylece Hz. Peygamber, bu manasız çekinme ve kibirlenmeyi reddetmekte, mübalağa olsun diye namazda bile omuza alınabileceklerini bilfiil göstermiş oldu ki, fiil ile beyan, söz ile beyandan elbette daha kuvvetlidir.

Resûlullah kendisine getirilen içecekten bir miktar içti. Sağında bir çocuk, solunda ise yaşlılar oturuyorlardı. Çocuğa dönüp bardakta kalanı yaşlılara ikram etmek için izin istedi. Çocuk O'ndan gelecek nasibi önemseydiğinden izin vermeyince bardağı kendisine verdi.²² Hz. Peygamber; çocuğa fikrini sorarak özgüven, sırasını gözeterek hakkaniyet, izin isteyerek nezaket, kabul etmemesi üzerine bardağı kendisine vererek adalet değeri kazandırmaya çalışmıştır.

Sevgi ve Saygı Değeri

İslâm'daki bütün dinî ve ahlâkî vecibeler iki asla dayandırılmıştır:

a) Allah'ın emrine tazim ve saygı duymak. Bu aslın içine, tevhidî, nübüvveti kabul etmek girer.

¹⁷ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam* (Beirut: Dâru's-Sâki, 2001), 9/88-89.

¹⁸ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbni Teymiye, 1994), 18/337 (863).

¹⁹ Nürüddin Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1994), 4/18.

²⁰ İbn Mâce, *Sünen*, "Rehin", 16.

²¹ Buhârî, *Sahih*, "Edeb", 18; Müslim, *Sahih*, "Mesâcid", 41-43.

²² Müslim, *Sahih*, "Eşribe", 127.

b) Allah'ın yaratıklarına karşı şefkat duymak. Bunun içine de haksızlığı ve bozgunculuğu terk etme girer. Bunun neticesi de eziyet etmemeye dayanır. Buna göre, sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Faydayı herkese ulaştırmak, herkese faydalı olmak imkânsızdır, ama herkesten şerri men etmek, hiç kimseye kötülük etmemek mümkündür. Haksızlığı bırakmak, fesatçılığı bırakmak, sizin için gaye bakımından mal talebinde bulunmadan daha hayırlıdır. Çünkü insanlar, sizin vefanızı, sıdkınızı ve emin, güvenilir olduğunuzu öğrendiklerinde, sizinle muamelede bulunmaya arzu ve iştihak duyarlar. Böylece mallarınız da çoğalır."²³ Saygı ve şefkat, insanı sevmeyi, hilafet ve ahsen-i takvim makamında görmeyi amaçlar ve tazammun eder. Bu bakımdan Hz. Peygamber çocuklara ayrı bir sevgi ve saygı tezahür ettirmiş, İslam ve insanlığın geleceğini sağlam temeller üzerine bina etmiştir.

Allah Resûlü torunu Hasan b. Ali'yi öptü. O esnada yanında Ekra' b. Habis et-Temimi oturmakta idi. Ekra' dedi ki: "Benim on tane çocuğum var. Onlardan hiçbirini öpmedim." Onun bu sözü üzerine Resûlullah ona doğru baktı ve şöyle buyurdu: "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz."

Allah Resûlü'nün yanına bir bedevi geldi ve dedi ki: "Sizler çocuklarınızı öpüyorsunuz. Bizler ise çocuklarımızı öpmeziz." Onun bu sözüne karşılık Allah Resulü şöyle buyurdu: "Allah senin kalbinden rahmet duygusunu çekip almışsa ben ne yapayım?"²⁴

Usame b. Zeyd şöyle dedi: Allah Resûlü beni bir dizine, torunu Hasan'ı da diğer dizine oturtur, bizi göğsüne basar ve sonra da şöyle derdi: "Allahım! Bu ikisine merhamet et, onları sev! Muhakkak ki ben bu ikisine merhamet ediyorum ve onları seviyorum."²⁵

Resûlullah cebindeki on dirhem dördüncü dirhemle kendine bir gömlek almıştı. Gömleğe ihtiyacı olduğunu söyleyen bir adama çıkarıp onu verdi ve dönüp aynı satıcıdan bir gömlek daha aldı. Çıkınca ağlayan bir hizmetçi kız çocuğunu görünce yanına varıp niçin ağladığını sordu. Kız çocuğu, "Sahibim un almak için bana iki dirhem vermişti. Onu kaybettim, bu yüzden ağlıyorum" dedi. Hz. Peygamber cebindeki kalan iki dirhemi de ona verdi. Ağlamaya devam eden kız; "Eve geç kaldım, beni dövmelelerinden korkuyorum" dedi. O, kızla beraber evine kadar yürüdü. Kızı dövmelelerini isteyince sahibi, Hz. Peygamber'in gelişi hürmetine cariye kızını azat etti ve hürriyetine kavuşturdu.²⁶

Bir gün babasıyla yanına gelen çocuğa adını soran Hz. Peygamber, çocuktan "Bahîr" (zayıf, hasta ve mecalsiz) cevabını alınca, onun ismini değiştirip "Beşir" (Neşeli, müjdelenmiş) yapmıştı. Allah Resûlü Uhud'dan döndüğünde Beşir Hz. Peygamber'e babasını sordu. "Baban şehit oldu. Allah ona rahmet etsin." sözlerini duyunca ağlamaya başlayan Beşir'e Allah Resûlü, "Ağlama! Ben senin baban olayım, Âişe senin annen olsun

²³ Fahrüddin er-Râzi, *Tefsir-i Kebir-Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Heyet (Ankara: Akçağ, 1991), 10/505.

²⁴ Buhârî, *Sahih*, "Edeb", 18.

²⁵ Buhârî, *Sahih*, "Edeb", 22.

²⁶ Ebû'l-Fidâ' İmâduddin İsmail el-Hâfız b. Ömer İbn Kesir, *Şemâilu'r-Resûl*, thk. Abdulkadir el-Ernâût (Riyad: Mektebetu'l-Abîkân, 2002), 97-98.

istememez misin?" dedi. Bu teklifi Beşir sevinçle kabul etti. Hz. Peygamber eliyle Beşir'in saçlarını okşadı, kucaklayıp bağrına bastı.²⁷

Ebu Hüreyre şöyle anlatır: Ben Medine çarşılarından birinde Allah Resûlü ile beraberdim. Allah Resûlü yürüdü, ben de O'nunla beraber yürüdüm. Fatıma'nın evinin önünde bir kenara oturdu ve üç kere: "Küçük nerede?" diye seslendi. Ve bana: "Ali'nin oğlu Hasan'ı çağır!" buyurdu. Bunun üzerine Hasan, boynunda kokulu boncuk gerdanlığı olduğu halde yürüyüp geldi. Allah Resûlü onu kucaklamak için kollarını açtı. Hasan da kucaklarını açtı ve dede-torun birbirine sarıldılar.²⁸

Enes b. Malik'in nakline göre; Medine'nin cariyelerinden bir cariye vardı ki, o Allah Resûlü'nün elinden tutardı ve O'nu kendi istediği yere götürürdü.²⁹

Abdullah b. Şeddat babasının şöyle bir olay anlattığını naklediyor ve şöyle diyor: Resûlullah, bir yatsı namazında Hasan veya Hüseyin'i kucağında taşıyarak mescide geldi ve ileriye geçti. Çocuğu bırakıp tekbir alarak namaza durdu. Secdeyi çok uzattı. Başımı kaldırdım. Bir de ne göreyim Resûlullah secdede, çocuk da O'nun sırtında. Tekrar başımı indirip secdeye döndüm. Resûlullah namazı bitirince, cemaat: "Ey Allah'ın Resûlü! Sen namaz içindeki secdelerden birini o kadar uzattın ki, ya bir iş geldi başına veya vahiy geliyor zannettik" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü; "Dediklerinizden hiçbiri olmadı, fakat torunum sırtıma çıkmıştı, o inmeden secdeden kalkmayı hoş bulmadım." buyurdu.³⁰

360 Derece Eğitim Değeri

Nerede olursan ol Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle yaşa, işlediğin bir günahın arkasından hemen bir sevap işle ki onu imha edip yok etsin. İnsanlara güzel ahlakla muamele et.³¹ İyilik, ahlâkın güzelliğidir. Günah ise, kalbinde gıcık yapan ve başkalarının muttali olmasından hoşlanmadığın şeydir.³²

Şefkat, saygı ve muhatap alma: Çocuk eğitiminin başlangıç prensibi olarak Peygamber dilinde şefkat ve saygıyı görürüz: "Küçüklerimize şefkat etmeyen büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir."³³

Etkili eğitimin devam prensibi olarak muhatabiyeti Hz. Enes şöyle aktarır: Resûlullah ile beraber idim çocuklara uğradı ve onlara selam vermişti."³⁴

²⁷ Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimeşk*, nşr. Ömer b. Galâme el-Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 10/300 (2562); Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1995), 1/433-435.

²⁸ Buhârî, *Sahih*, "Libâs", 60.

²⁹ Buhârî, *Sahih*, "Edeb", 61.

³⁰ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2005), "Tatbik", 82.

³¹ Ebu İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2004), "Birr", 55.

³² Müslim, *Sahih*, "Birr", 14, 15.

³³ Tirmizî, *Sünen*, "Birr", 15.

³⁴ Buhârî, *Sahih*, "İsti'zan", 15.

Enes b. Mâlik, bir çocuk ve genç olarak on yıl süreyle onun hizmetinde bulunduğu Peygamberimizden bir defa bile “Bunu niçin böyle yaptın veya yapmadın?” şeklinde bir soruya muhatap olmadığını bildirmiştir.³⁵

Çocuğu himaye: Çocuğu himaye, koruyup kollama sağlıklı yetişmesinin mihenk taşlarıdır. Ebu Büreyde şunu söyler: Resûlullah bize hutbe vermekte iken Hasan ve Hüseyin üzerlerinde kırmızı bir gömlekle düşe kalka geldiler. Resûlullah minberden indi, onları kucağına aldı ve tekrar minbere çıkıp onları önüne oturttu.³⁶

Ümmü'l-Fadl, emzirmekte olduğu Hasan veya Hüseyin'i bir gün Hz. Peygamber'in yanına götürerek kucağına koyduğunda, bebek işemeye başladı. Bundan dolayı Ümmü'l-Fadl bebeğin omuzuna vurunca Hz. Peygamber; “Sen oğlumu incittin. Allah sana rahmet eylesin.” buyurdu.³⁷

Çocuğa empatik yaklaşım: Empatik bir yaklaşımla çocuğa çocuk dili ve anlayışını gözeterek, hayatın her ân ve durumunda eğiten bir muallimdir O. Onlarla oyun oynayıp çocuklaşmak da bunun bir parçasıdır. Bir grup Ashab, Resûlullah'la birlikte bir yemek davetine gittiler. Yolda, Hüseyin'e rastladılar, çocuklarla oynuyordu. Resûlullah çocuğu görünce ilerleyip cemaatin önüne geçerek onu tutmak için ellerini açtı. Çocuk sağa sola koşmaya başlayınca Resûlullah da onu takliden sağa sola koşarak, tutuncaya kadar peşinde koştu. Yakalayınca ellerinden birini çenesinin altına diğerini de ensesine koyup öptü.³⁸

Hüseyin'i Hz. Peygamber'in omuzunda gören biri, “Ey çocuk! Bindiğin binek ne güzeldir.” deyince Hz. Peygamber, torunu Hz. Hüseyin'in oldukça iyi bir binici olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir.³⁹

Ebû Râfi b. Amr el-Ğifari'nin amcası şöyle anlatır: Ben çocuktum, Ensâr'ın hurmalarını taşıyordum. Resûlullah'a getirildim. Bana, “Ey çocuk niçin hurmayı taşıyorsun?” diye sorduğunda, düşürdüklerimi yediğimi söyledim. Resûlullah, “Hurmayı taşılama, altına düşmüş olanlardan ye.” buyurdu. Sonra başımı sıvayarak, “Allah'ım bunun karnını doyur.” diye dua etti.⁴⁰

Yahudilerden hizmetçi bir çocuk hastalanmıştı. Resûlullah onu ziyarete gitti, başucuna oturdu ve ona, “Müslüman ol” dedi. Çocuk başucunda oturan babasına baktı. Babası ona “Ebu'l-Kasım'a itaat et” dedi. Çocuk da Müslüman oldu. Resûlullah, “Onu benim sebebimle ateşten kurtaran Allah'a hamd ederim” diyerek kalktı.⁴¹

360 derece eğitim: Çocuk yaştaki birini değer verip bineğine alarak eğitmesi,

³⁵ Buhârî, *Sahih*, “Vesâyâ”, 25.

³⁶ Tirmizî, *Sünen*, “Menâkıb”, 31.

³⁷ İbn Mâce, *Sünen*, “Ta'biru'r-Rüya”, 10.

³⁸ İbn Mâce, *Sünen*, “Mukaddime”, 144.

³⁹ Tirmizî, *Sünen*, “Menâkıb”, 31.

⁴⁰ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud*, çev. İbrahim Koçaşlı (İstanbul: Erkam, 2019), “Cihad”, 94.

⁴¹ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Cenâiz”, 5.

muhatapı üzerinde oldukça etkili olmuştur. İbn Abbas şöyle demiştir: Bir gün Resûlullah'ın bineğinin arkasında idim. Buyurdu ki: "Ey delikanlı! Sana birkaç kelime öğreteceğim: Allah'ın emir ve yasaklarına iyi dikkat ederek yaşa ki Allah da seni gözetip kollasın. Allah'ı hiç hatırlından çıkarma ki O'nu her ân karşında bulasın. İsteyeceğinde Allah'tan iste, yardım isteyeceğinde Allah'tan yardım iste. Bilmiş ol ki, tüm insanlar sana bir konuda fayda vermek için bir araya gelseler ancak Allah'ın yazdığı kadarıyla sana faydalı olabilirler. Eğer tüm insanlar sana zarar vermek konusunda birleşip bir araya gelseler ancak Allah'ın sana yazdığı kadarıyla zarar verebilirler. Kader kalemleri kalkmış ve yazılan sahifeler kurumuştur."⁴²

Çocukluğu Hz. Peygamber'in yanında geçmiş Enes, O'nun nasıl en ince detayına kadar dikkat ve rikkatle eğittiğini şöyle anlatır:

Resûlullah Medine'ye hicret ettiğinde ben sekiz yaşında bir çocuktum. Annem beni ona götürüp, "Ey Allah'ın Resulü! Ensar'ın erkek ve kadınlarından benden başka size hediye vermeyen kalmadı. Ben ise bu oğlumdan başka size hediye edecek bir şey bulamadım. Benden bunu kabul et, hizmetinde bulunsun." dedi. On sene hizmet ettim. Asla beni dövmedi, asla bana sövmedi, yüzünü ekşitmedi. Onun bana ilk tavsiyesi şu oldu:

Ey oğlum, sırrımı koru ki, kâmil mü'min olasın." Onun sırrını annem dâhil hiç kimseye söylemedim. Resûlullah'ın hanımları onun sırrını sorduklarında söylemedim ve ebedî olarak hiç kimseye söylemeyeceğim.

Ey evladım, abdesti tam al, ömrün artsın ve iki hafaza meleğin seni sevsin.

Ey oğlum, eğer abdestli olarak gecelemeğe gücün yeterse, bunu yap. Kim abdestli iken ölürse, şehit olur.

Ey evladım, durmadan namaz kılmaya gücün yeterse bunu yap. Şüphesiz melekler namazda olduğun müddetçe sana dua ederler.

Ey oğlum, namazda sağa sola dönmekten sakın. Namazda sağa sola dönmek helâkettir. Eğer mutlaka sağa sola döneceksen, bunu farzlarda değil, nafilerde yap.

Ey evladım, rükûa eğildiğinde ellerini dizlerinin üzerine koy. Parmaklarının arasını aç. Dirseklerini yanlarına yapıştırma. Başını rükûdan kaldırdığında her azan sabit hale gelsin. Şüphesiz ki, Allah kıyamet gününde rükû ve secdede belini tam olarak düz tutmayan kimselerin namazlarına bakmaz.

Ey evladım, secde yaptığın zaman horozun yem yemesi gibi çabuk çabuk yapma. Köpeğin düşmesi gibi düşme. Kollarını hayvanların yayışı gibi yere yayma. Ayağının arkasını iyice yere koy. Uyluğunu topuklarının üzerine koy. Bunu yaparsan kıyamet gününde hesabın kolay olur.

Ey oğlum, gusülde mübalağa yap ki, üzerinde hiçbir günah ve hata kalmaksızın banyodan çıkasın. Kıl diplerini iyice ıslat, derini tertemiz yap.

Namazından bir miktarını evine ayırabilirsen, ayır. Çünkü bu evinin hayrını artırır.

⁴² Tirmizî, *Sünen*, "Kıyamet", 59.

Ey oğlum, eve girdiğinde ailene selâm ver. Böyle yapman senin ve ailen üzerine berekete sebeptir.

Ey evladım, evinden çıktığında gördüğün her Müslümana mutlaka selam ver ki, sevapların artmış olarak dönesin.

Ey evladım, hiç kimseye karşı kalbinde kötülük düşüncesi olmadan yaşamaya gücün yeterse bunu yap.

Ey evladım, evinden çıktığında gördüğün her Müslümanın mutlaka senden üstün olduğunu düşün.

Ey oğlum, eğer nasihatimi dinlersen, hiçbir şey sana ölümden daha sevimli olmaz.

Ey evladım, bunlar benim sünnetimdir. Kim sünnetimi yaşatırsa, muhakkak beni sevmiş olur. Kim beni severse Cennette benimle beraberdir.⁴³

Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının eğitsel tesirini bir köle üzerinde somut görürüz. Köle olarak kendine hediye edilen Zeyd b. Hârise'yi özgürlüğüne kavuşturarak evlât edinmişti. Babası ve amcası onu geri almak için geldiklerinde Peygamberimiz kararı Zeyd'e bıraktı. Zeyd: "Ey Allah'ın Resûlü! Vallahi hiç kimseyi sana tercih etmem." cevabını vererek kalmayı tercih etti.⁴⁴

Sonuç

Kendi çocuklarıyla beraber tüm çocuklara Allah sevgisini aşılması; sır saklama, sabırlı olma ve temizliğe yönlendirmesi; onları ilim meclislerine ve hasta ziyaretine götürmesi, öfke ve düşmanlıktan sakındırması, çalışkanlığa teşvik etmesi gibi hayatın tüm yönleriyle ilgili 360 derece eğitime tabi tutması, güzel ahlaki davranışlar kazandırma ve erdemli insan yetiştirmeye yönelik önemli adımlarından bazılarıdır.

Kız çocuklarının kısmen de olsa canlı gömüldüğü ve horlandığı, çocukları öpmenin soğuk karşılandığı bir ortamda Hz. Muhammed; farz cemaat namazını ve hutbeyi eda ederken çocuğu sırtına veya kucağına almış, onları öpmüş ve onlara selam vermiştir. Böylece topluma çocuğun değerini gösterirken, çocuklarla iletişim yollarını da ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarında çocuklarla kurduğu çok boyutlu iletişim örneklerinden mülhem, bunların modern dönem için de çağlar üstü prensipler haline geldiklerini görmek mümkündür.

Kaynakça

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed İbn İsmail. *Sahih-i Buhârî*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken, 1987.

Cevad Ali. *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001.

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvud*. çev. İbrahim Koçşalı. İstanbul: Erkam, 2019.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi (el-Mustasfâ)*. çev. Yunus Apaydın. Kayseri: Rey, 1994.

⁴³ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sâğir*, thk. M.Şekur Mahmud el-Hac (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslami, 1985), 2/100 (856).

⁴⁴ Tirmizî, *Sünen*, "Menâkıb", 40.

- Heysemî, Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. Kahire: Mektebetu'l-Kudsi, 1994.
- İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Abdullah. *Tarihu Medineti Dimeşk*. nşr. Ömer b. Ğalâme el-Amrevî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1995.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. thk. Şuayb el-Erne'vut-Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetu'l-Risâle, 2001.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâduddin İsmail el-Hâfız b. Ömer. *Şemâilu'r-Resûl*. thk. Abdulkadir el-Ernâût. Riyad: Mektebetu'l-Abîkân, 2002.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbni Mâce*. çev. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman, 2012.
- İmam Mâlik, Ebu Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik. *Muvatta*. çev. Ahmet Büyükpınar. İstanbul: Beyan, 1994.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: İrfan, 1988.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen-i Nesâî*. çev. Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık, 2005.
- Râzi, Fahrüddin. *Tefsir-i Kebir-Mefâtihu'l-Gayb*. çev. Heyet. Ankara: Akçağ, 1991.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemu's-Sağir*. thk. M.Şekur Mahmud el-Hac. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslami, 1985.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi. Kahire: Mektebetu İbni Teymiye, 1994.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen-i Tirmizî*. çev. Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık, 2004.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ÇOCUK OYUNLARI VE EĞLENCE ARAÇLARI

Hakan TEMİR*

Giriş

Arapça sözlüklerde ciddiyet ve gerçekliğin zıddı olarak tarif edilen oyun (اللعب);¹ istilahta insanların zevk almak ya da haz duymak için kasıtlı bir şekilde yöneldiği, yaptığı ameliye sonucunda mutlu olduğu eylemler olarak tanımlanır.² Bir vakit geçirme ve eğlenme aracı olarak oyun, çocuk veya yetişkinlerde görülen temel dürtülerden birisidir. Fakat çocuklar için oyun oynama isteği kendilerine doğuştan bahşedilen fitrî bir yetidir ve hatta çocuğun insanî eylemlere yöneldiğinin ilk işaretlerinden birisidir. Fahrettin er-Râzî'nin ifade ettiği üzere “insan çocukluğun başlangıcında vahşi bir hayvan gibidir ve onda sadece ihtiyaç duyduğu yemek arzusu bulunur. Biraz gelişip hareketlerini kontrol etmeye başladığında oyun arzusu belirir”³ ve sosyalleşmeye başlar. Bu fitrî alan ancak oyun oynayarak doldurulduğundan çocuk oyun oynamak zorundadır. Böylelikle çocuğun beyni ve vücudu sıhhat bulur.

İnsanlık tarihiyle özdeş olarak kabul edilen oyun alışkanlığı aynı zamanda köklü bir spor ve eğlence biçimidir. Nitekim son dönemde yapılan araştırmalarda eski Mısırlıların çocukları için oyun tasarladıkları ve muhtelif nesnelere oyuncak yaptıkları tespit edilmiştir. Onlar, gençleri anavatanlarını savunmaya hazırlamak amacıyla güreş, yüzme, jimnastik, eskrim, atletik oyunlar, binicilik, kürek çekme, avlanma, ok ve yay atma vb. spor türü oyunlar ile dans, futbol türü oyunlar ve zihni geliştiren eğlence oyunlarını geliştirmişlerdir.⁴ Anlaşılan o ki, Mısırlılar çocukların boş vakitlerinde zihinlerini/ bedenlerini geliştirmek ve vakitlerini doldurmak için oyunlar türetmişlerdir. Mısır'a yakın bir muhitte yaşayan Hz. Yâ'kub'un oğullarının kardeşlerine suikast düzenlemek istediklerinde onu oyun oynatmak bahanesi ile babasından kopardıkları da bilinir.⁵ Eski Yunan medeniyetinde de durum farklı değildir. Nitekim yapılan kazılarda bu medeniyete ait küçük arabasıyla birlikte gömülmüş bir çocuğun mezarı, bebek mezarlarında

* Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, h.temir@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-4142-6310.

¹ Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâil ed-Darîr İbn Sîde el-Mürsî, *el-Muhassas*, thk. Hâil İbrahim Ceffâl (Beyrût: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 1417/1996), 4/13; Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, (Kuveyt: Matbaatü Hukumatü Kuveyt, 1395/1975), 1/470.

² Şakir Mecîd Kâzım, “El'abü'l-efal inde'l-'Arab kable'l-İslâm”, *Mecelletü'l-Âdâbü'l-Basra*, 43 (2007): 73.

³ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Tefsîr-i kebîr*, 2. Baskı (Beyrût: Dâru İhyâu Turâsi'l-Arabî, 1420), 4/130.

⁴ Abdülhamid Ahmed Zâ'id, “el-Mûâserü'r-riyâdiyye fi Misri'l-Kadîm”, *Mecelletü Âlimü'l-Fikr*, 4 (1980): 127-166. Ayrıca bkz. <https://www.sis.gov.eg/section/809/832?lang=ar>

⁵ Yûsuf, 12/12.

içerisinde birkaç çakıl taşı bulunan yanmış kilden çingiraklar, bebekler ile çocukların oynamaları için çamurdan askerler bulunmuştur.⁶

Eski Babil’de de çocuklar muhtelif oyunlar oynamış ve ebeveynleri onlar için kemiklerden, çömlekten ve taşlardan oyuncaklar yapmışlardır.⁷ Araştırmacılar tarihi kazılar sırasında Babillilere ait taş ve çömlekten yapılmış envâî çeşit çingiraklı aletler, çubuklar, levhalar, kuş ve diğer hayvanların şekillerini temsil eden el yapımı oyuncaklar bulmuşlardır.⁸ Her biri tarihi vesika hükmünde olan bu eserler 1977 yılında Irak’ta açılan çocuk müzesine konularak zaman ve tür bakımından tasnif edilmişlerdir. Örneğin Irak’taki tarihi Verka’ şehrinde kilden yapılmış deve kafasına benzer bir oyuncakın milattan önce 4 bin yılına ait olduğu tespit edilmiştir.⁹ Nitelik açısından değerlendirildiğinde birçoğu günümüzde plastik veya ahşaptan yapılan oyunların benzer şekilde dizayn edildiği, taş veya topraktan yapılan kimi oyuncakların daha rahat kullanım sağlamak amacıyla kulp yerine kadar detaylı bir şekilde yapıldığı anlaşılmıştır.¹⁰

Arap Yarımadası’na komşu olan Mısır ve Mezopotamya ile Arapların ilişki içerisinde olduğu Eski Yunan medeniyetinin bir benzeri olarak İslâm’dan önce Arap çocukların oynadığı muhtelif oyunlar veya oyuncaklar bulunmaktaydı. Yarımadadaki şehir ve vadilerin tekdüzeligi çocuklar için geniş oyun alanları sağlayarak çeşitli oyunları oynamalarına müsaade etmiştir. Bu dönemde yaşayan çocuklar atalarının çevre milletlerden taşıdıkları oyunlar ile kendi tasavvurlarının bir neticesi olarak ürettikleri oyunlardan oynamışlardır. Bunların bir kısmını temel kaynaklar zikretmiş, bir kısmı ise son dönemde yapılan çalışmalarla gün yüzüne çıkarılmıştır. Bazıları ise faydasız ya da yeterince ilgi çekici olmadıklarından tarihin sayfalarına kaydedilmemişlerdir.

İslâm’dan önce çevre milletlerde ve Araplarda bir kültür haline dönüşen oyunlara İslâm dini de kayıtsız kalmamıştır. Kur’an-ı Kerîm’de¹¹ ve Hz. Peygamber’in hayatında müspet veya menfi manalarıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuşlardır. İnsanlığın ortak mirası haline dönüşen oyunlardan faydalı olanlar belirlenip, oynanmaları teşvik edilmiş, zararlı olanları ise nefyedilmiştir. Çocukluk yıllarında faydalı oyunlara katılan Hz. Peygamber, birçok anı biriktirmiştir. Bir gün Medine’de Beni Adî’nin surlarında dolaşırken “Küçükken ben ve Üneyse adında bir kız, bu surların üzerinde oynardık. Dayılarımın çocuklarından bazılarıyla buraya konan kuşları uçururduk” demiştir.¹²

⁶ Will Durant, *Kıssatü’l-Hadarat*, Arapça trc. Muhyiddin Sabir, (Beyrût: Daru’l-Cîl, 1408/1988), 7/82.

⁷ Şerif Yusuf, “er-Riyâdetü ve vesâilü’l-lehv inde’l-Arab”, *Mecelletü Turâsü’ş-Şa’bî*, 9/1 (1977): 101-110.

⁸ Kâzım, “El’âbü’l-etfal inde’l-Arab kable’l-İslâm”, 74.

⁹ Subhi Enver Salih, “Methafü’t-tfîl fi’l-İrak”, *Vezeratü’l-Mearif*, (1980): 80-85; Kâzım, “El’abü’l-etfal inde’l-Arab kable’l-İslâm”, 80.

¹⁰ Kâzım, “El’abü’l-etfal inde’l-Arab kable’l-İslâm”, 74.

¹¹ Bkz. En’âm, 32; Hadîd, 20.

¹² İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/93.

Çocuk oyunları noktasında tecrübesi bulunan ve aynı zamanda onlara karşı sevecen, rahmet sahibi, müşfik ve anlayışlı davranan Hz. Peygamber, hayatının her aşamasında onlara değer vermiştir. Peygamber olduktan sonra da etrafındaki çocuklarla bizzat kendi ilgilenmiş, onları faydalı oyunlara yönlendirmiş ve zararlılardan sakındırmıştır. Çocukların güçlü, sağlıklı ve faydalı bireyler olmalarında, sosyalleşmelerinde oyunun önemini bildiğinden onların sağlam bir kişilik kazanması için oyun oynamalarına müsaade etmiş ve bu konuda ailelerini teşvik etmiştir. İşte bu bildiriye oyunların faydaları kısaca anlatıldıktan sonra Hz. Peygamber döneminde oynanan oyunlar rivayetlere yansydıkları kadarıyla tespit edilecek ve oyun mekânları ile oyun aletleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. Oyunların Faydaları

Her yaştaki insanın ilgi odağı olan oyunlar, çocuk devresinde hayati bir konuma sahiptir. Çocuklar için hayatı tanımanın ve gelecekte atılacak adımların hesabını yapmanın en etkili yöntemlerden birisi oyun oynamaktır. Çocuk, kendi yaşitlarıyla oynadığında yeteneklerini keşfeder ve kendisiyle eşit şartlarda oynayan arkadaşlarıyla benzer veya farklı yönlerini tespit eder. Böylelikle sahip olduğu ilişkiler düzeni içerisinde kendi yerini belirler ve oyun sayesinde kendi haklarını savunur, başkalarının karşısında neler yapabileceğini öğrenir. Zihni her an yeni bir oyuna yöneldikçe dilsel verimi ve zihinsel gelişimi artar, itaat ve liderlik gibi vasıfları gelişir. Oynanan her bir oyun çocuğu geleceğe hazırlayarak onun sosyal bir kişiliğe sahip olmasını ve iyi insan olmasını sağlar.¹³ Kişiliğin belirlenmesinde yardımcı olur ve genelde iyi oyun oynayan çocuk iyi bir birey olur.

Oyunlar insan zihnini ve iradeyi geliştirmenin yanında bedeni güçlendirmede de benzer role sahiptir.¹⁴ Her bir oyunun zararlı atıkları vücuttan atma gibi bir fonksiyonu bulunur. Özellikle sportif oyunlar sağlık açısından işe yaradığı için kasları güçlendirir ve kan dolaşımını canlandırır. Binicilik, ok atma, kılıç talimi ve diğer spor müsabakaları sıradan faaliyetler ya da kronik hastalıkların tedavi edicisidir. Dengeli yapılan her bir spor aktivitesinin vücudu hafiflettiği, eklemleri sıkılaştırdığı, tendonları ve kasları güçlendirdiği bilinen bir gerçektir.

Oyun, tecrübe kazanma, öğrenme ve hareket yapma aracıdır. Oyun aynı zamanda bir kültür iletim aracıdır.¹⁵ Çocuk akranlarıyla oynayarak toplumdaki sosyal kuralları, adet gelenek ve görenekleri öğrenerek sosyalleşir. Oyunla bir nesilden devralınan kültür diğer nesle aktarılır.¹⁶ Oyun sayesinde bireyin zihni geliştiği kadar toplumsal hafıza her daim canlı kalarak örf, adet, gelenek ve görenekler korunduğu gibi tam tersi dünya çocukları

¹³ Kâzım, "El'abü'l-etfal inde'l-'Arab kable'l-İslâm", 73.

¹⁴ Nebi Bozkurt, *Hadis'te Folklor Eğlence*, (İstanbul: Marmara İlahiyat Yayınları, 1997), 117.

¹⁵ Sinan Koçyiğit, "Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (2007), 324-342.

¹⁶ Kâzım, "El'abü'l-etfal inde'l-'Arab kable'l-İslâm", 73.

arasında ortak bir dil oluşur. Aile içi iletişim yollarından birisi de oyundur. Oyun vasıtasıyla çocuğun dünyasına gidilir ve zihin haritası çıkarılır.

Oyun çocuğun fitratında bulunduğundan onun normal iştiraklerinden birisidir ve çocukların en doğal haklarından biridir. Onların canlılıklarının bir simgesi ve doğalarının gereğidir. Çocuk oyun oynadığı takdirde duygu ve düşüncelerini yayar, aksi halde ruh halini gizler ve bu durum onu olumsuz etkiler. Bu hal devam ettikçe çocuk tembelleşmeye başlar ve idrak şuuru düşerek dünyadan soyutlanır.¹⁷ Çocuk oyun oynamaktan uzak, sessiz ve sakin durduğunda beyin veya vücut fonksiyonlarının yeteri kadar sağlıklı işlemediğine işaret olarak değerlendirilir.

Tüm çocuklar için evrensel bir dil olan oyun, Arap çocukları için ayrı bir anlama da sahiptir. Zira onlar için oyun coğrafyanın verdiği zorluklara karşı ilk talimdir. Çünkü onların hayatları kendilerine ve hayvanlarına su, yiyecek ve otlak sağlama zorunluluğuna dayanmaktaydı. Böylesi zorlu bir yaşam alanı yalnızca güçlü bir beden kaldıracabileceği sabır ve zorluklara dayanıklılık gerektirmekteydi. İslâmiyet öncesi ve sonrası Araplar zayıf ve korkak insandan nefret ederek güçlü adamların cesur olduğunu savunmuşlardır.¹⁸ Bu bölgede güçlü kalmanın yolu ise oyunlardan geçmiştir.

2. Hz. Peygamber Dönemindeki Oyunların Tespiti ve Tasnifi

Oyunlar, Arap Yarımadası'nda yaşayanlar için eski bir uğraş olduğundan Araplar İslâm'dan önce oyun oynamışlardır. Çocukluk ve yetişkinlik döneminde herhangi bir kişi için oyun ve oyun oynamanın öneminin farkında olan İslâm dini oyunları bir kenara bırakmamış ve insanın doğası gereği yatkın olduğu bu fiile belli ölçülerde müsaade etmiştir. Üstelik güçlü, akıllı ve karakterli bireyler yetiştirmeyi gaye edinen İslâm, bu iş için oyunları birer basamak yapmıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber'in çocukların oyununa vurgu yaptığı ve onları oynamaya teşvik ettiği bilinmektedir. Çocuklara çok değer veren Hz. Peygamber onları terbiye etmek, onlara iyi ahlak aşılamak ve onlara merhamet göstermek üzere ebeveynleri oyun oynamaya davet etmiştir. Bizzat kendisi de oyunlara dâhil olarak bir dede olmanın verdiği hissiyatla torunlarıyla oynamıştır.¹⁹

İslâm'dan önce ve sonra birçok oyundan bahsedilmesine rağmen Asr-ı Saadette oynanan oyunların sayısı, şekilleri ve türleri konusunda bilgiler oldukça sınırlıdır. Güreş, koşu, yarış ve bebek oyunları gibi belli başlı oyunlar haricinde diğerlerinden fazla bahsedilmez. Bu eksikliği gidermek için kaynaklarda satır aralarına serpiştirilen bilgileri toplamakla işe başlanılsa da bu yeterli gelmeyecektir. Oyunları tam olarak tespit etmek için "oyunlar süreklilik arz eden kültürel etkinliklerdir" ilkesinden hareketle cahiliye döneminde oynanan bir oyunun daha sonraları (Emevî, Abbasî ve sonrasında) oynandığı

¹⁷ Velîd Mustafa Muhammed Salih el-Cebbûrî, "Elâbü's-sıbyân fî asrî'ri-risale", *Mecelletü't-Terbiye ve'l-İlm*, 4/9 (2012): 20.

¹⁸ Cebbûrî, "Elâbü's-sıbyân fî asrî'ri-risale", 20.

¹⁹ Nesâî, "Tatbik", 81.

tespit edildiğinde bunun Asr-ı saadette de oynandığını söylemekte bir mahsur olmayacaktır.

Hz. Peygamber döneminde oynanan oyunları öncelikle izin verilen ve yasaklanan oyunlar şeklinde iki ana gruba ayırmak gerekir. Daha sonra yasak olmayan oyunlar bir hayli fazla olduğundan kendi içerisinde gruplara ayırmak gerekir. Ancak bu konuda kesin bir ayırım yapmak zordur. Zira her yaşın ve cinsiyet grubunun kendine uygun oyunu olduğundan oyunlar çeşitlidir ve aslında kendisiyle oynanan tüm eşyalar birer oyuncak hükmündedir.²⁰ Bu çeşitlilik dikkate alındığında Asr-ı saadetteki oyunları niteliklerine bakarak cinsiyet bazında kız-erkek oyunları, yaşa göre çocuk-yetişkin oyunları, oyunların içeriğine uygun olarak sportif ve eğlence oyunları şeklinde farklı kategorilere ayırabiliriz. En son tasnif oyunları bir araya getirmede daha çok işe yarayacağından ve son dönemlerde yapılan çalışmaların bu minval üzere tasnifler yaptıklarını dikkate alarak bu çalışmada ilgili kritere göre oyunlar tasnif edilecektir.

2.1. İzin Verilen Oyunlar

2.1.1. Spor Türü Oyunlar

Arap Yarımadası'nda yaşayan insanlar zorlu çöl ortamında yaşamaktaydılar. Hayatlarını devam ettirebilmek, hayvanlarına su, yiyecek ve otlak sağlamak adına vücutlarını diri tutmak durumundaydılar. Çölde yaşamak güçlü bir beden kaldıracabileceği işti ve bu coğrafyada yaşamak sabır istemekte ve zorluklara dayanıklılık gerektirmekteydi. Çölden kopma niyetinde olmayan Araplar, zorluklarla mücadele etmek üzere beden eğitimi aracı olarak ata binme, yüzme, okçuluk gibi bazı sporlarla ilgilenmişlerdir. Bahse konu sportif faaliyetlerin eğlendirme yönünün yanı sıra bedeni geliştirici, hayata ve askerliğe hazırlayıcı yönleri de gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim kendi askeri güçleriyle ayakta kalan kabilelerin başka kabilelerin saldırılarını geri püskürtebilmeleri veya yeterli insan sayısına ulaştıklarında başka bir kabileyi istila edebilmeleri için fertlerinin güçlü, sağlıklı ve sportif olmaları şarttı.²¹ Bu durumda çocukluktan itibaren oyunların önemi belirginleşmekteydi. Aynı şekilde sağlıklı bir toplum ve güçlü bireyler yetiştirmeyi hedefleyen Hz. Peygamber'in spor türü oyunları teşvik ve tavsiye etmesi gecikmemiştir. Bu dönemde oynanan oyunlar şöyledir:

Binicilik (ركوب الخيل)

Eski çağlardan itibaren avlanma, eğlence ve taşınma amaçlarıyla binek hayvanlarıyla ilişki içerisine olan Araplar, bu tür hayvanlar üzerinde hâkimiyetlerini geliştirmek için binicilikle uğraşmışlardır.²² Hatta oldukça iddialı bir şekilde Cevâd Alî (1408/1987), at biniciliğinin Hz. İsmâil'e kadar uzandığını ve hatta tarihçilerin iddiasına

²⁰ Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab*, 4. Baskı (Beyrût: Dâru's-Sâkî, 1422/201), 9/123.

²¹ Cebbûrî, "Elâbü's-sıbyân fî asri'ri-risale", 20.

²² Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/125. Arapların at ve deve ile münasebetleri için bkz. Majeed Khan, "Suudi Arabistan'daki Kaya Resimleri", çev. Hakan Temir, *Siyer Araştırmalar Dergisi* 3 (2018).

göre ata ilk binenlerden birisinin onun olduğunu söyleyerek işi çok ileri götürmüştür.²³ Doğrusu Araplar çölleri deve ve at yerleşkesi halinde kullanmaktaydılar. Cahiliye halkı at yarışları düzenlemekte ve genelde atlar onarlı gruplar halinde yarıştırmaktaydı. Birinci olan ata *evvel*, ikinci olan ata *musalla*, üçüncü ve dördüncünün isimleri olmadığı için onlara üçüncü ve dördüncü ve onuncu sıradaki at sonuncu sırada olduğu için ona sessiz ya da *fiskal* ismi verilmekteydi. Bahis üzerine düzenlenen bu oyunlarda birinciyi tahmin edenlere bahis oyunlarının mantığına uygun olarak para da verirlerdi.²⁴

Araplar arasında varlığı bilinen binicilik sporu, Hz. Peygamber döneminde de devam etmiştir. İlk dönem kaynaklarında rastlanmasa da Mustafa es-Sibâî (1384/1964) Hz. Peygamber'in henüz çocukken Benî Sa'd yurdunda kaldığı sürede ata binmeyi geliştirerek büyüdüğünü iddia eder.²⁵ Hz. Peygamber'in çocukluğuna kadar götürülen binicilik İslâm'da övülmüş ve at ile cihada katılmak faziletli bir eylem olarak kabul edilmiştir.²⁶ Kur'an-ı Kerim'de düşmanlara karşı besili atların beslenmesi tavsiye edildiğinden Hz. Peygamber iyi koşan, güçlü, tımar edilmiş atları Hafya ile Veda' tepesi arasında tutarak burar arasında yarışlar düzenlemiştir.²⁷

Binicilik, Hz. Peygamber'in devamlı teşvik ettiği ve bizzat iştirak ettiği sportif faaliyetlerdendir.²⁸ Zira hem savaşta hem de bir yerden diğer yere giderken ilk akla gelen vasıta olması nedeniyle toplumda binicilik büyük önem taşıyordu.²⁹ Biniciliğin geliştirilmesi için düzenli bir spor haline dönüştürülmesini arzulayan Hz. Peygamber "Atın alınma Kıyamet gününe kadar hayır bağlanmıştır. Bu hayır sevap ve ganimettir."³⁰ diyerek yaşlarına bakmaksızın Müminleri, barış dönemlerinde bir tür oyun ve spor olarak sürmeleri için onları cesaretlendirmiştir. Teşvik amaçlı söylenen bu sözle çocuklar ve gençler arasında binicilik yayılmıştır. Ancak niyetlerin başka olumsuz yerlere kaymaması için de "Yarış ancak ok atmada, at veya deve koşturma ile yapılır." şeklinde yarışlara bir sınırlama getirmiştir.³¹ Bu dönemde çocuklar at/deve biniciliğini günlük hayatlarında ve yarışlarda tatbik etmişlerdir.

Güreş (المصارعة)

Güreş, Müslüman olsun ya da olmasın erkeklerin oynadığı ve Araplar arasında İslâm'dan önce ya da sonra en meşhur oyunlardan biridir. Oyunun mantığında güçlü ve

²³ Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 10/65.

²⁴ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-İkdü'l-ferîd*, (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404), 1/148-155.

²⁵ Mustafa es-Sibâî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3. Baskı (Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî, 145/1985), 34.

²⁶ Saîd Havvâ, *el-Esâsü fi's-sünne ve fıkhuhâ*, 2. Baskı (Beyrût: Dâru's-Selâm, 1416/1995), 2/996.

²⁷ Buhari, "Cihâd ve Siyer", 58; İbn Mâce, "Cihâd", 44.

²⁸ Tirmizî, "Cihâd", 22.

²⁹ Cercîs, "Ahkamü Elâbü'-furûsiyye ve fadluhâ fi fikhî'l-İslâmî", 129.

³⁰ Müslim, "İmâret", 97; Nesâî, "Hayl", 7.

³¹ Nesâî, "Hayl", 14.

zeki olanın zayıf olanı yenmesi esastır.³² Bir spor aktivitesi ve zihni bir uğraş olması sebebiyle Hz. Peygamber ve ashabin ileri gelenleri güreşle ilgilenmiştir.³³ İbn Hişâm'ın (218/833) rivayetine göre Rükâne b. Abdüyezîd kendisiyle güreşmek istemiş, Hz. Peygamber bizzat güreşerek rakibini yenmiştir.³⁴ Torunlarının da iyi birer güreşçi olmalarını arzu eden Hz. Peygamber onları güreşe teşvik ederek, hareketlerini izlemiştir.

Sahâbeden Hz. Ömer'in küçükken güreşle uğraştığı bilinmektedir.³⁵ Küçük sahâbilerin de kendi aralarında güreştikleri bilinir. Bu dönemde güreş olgunlaşmanın da göstergelerinden birisiydi. Nitekim Hz. Peygamber Uhud Gazvesi için askerlerini bir araya getirdiği sırada yaşı küçük olanları geri çevirdi; ancak yaşının küçüklüğüne rağmen bedenindeki olgunluk alametlerinden dolayı Râfi' b. Hudeyc'in savaşa katılmasına izin verdi. Bunun üzerine akranlarından Semüre b. Cündeb güreşte onu yenebileceğini iddia ederek savaşa katılmak istedi. Semüre'nin cesaretini beğenen Hz. Peygamber "Haydi güreşin" deyince güreş sonucunda Semüre, Râfi'yi yendi.³⁶ Böylelikle Hz. Peygamber onun Uhud'a katılmasına izin verdi.³⁷ Bu hadise güreşin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Koşu (الجري على الاقدام / الركض)

Spor amaçlı yapılan oyunların bir diğeri koşudur. İslâm'dan önce ve sonra çocuklar koşma oyununu biliyorlardı.³⁸ İslâm'dan önce oynanan Hatra (الخطرة) oyunu da bir çeşit koşudur.³⁹ Arap Yarımadası'ndaki çöl ortamı ve açık alanlar onlara bu tür oyunları pratik yapmak için verimli bir zemin sağlamaktaydı. Coğrafyanın bahsettiği imkânla onlar da birbirleriyle koşu yarışı düzenleyerek rekabet ediyorlardı. Araplardan bazıları o kadar iyi koşuculardı ki atları geçtikleri rivayet edilmektedir.⁴⁰ Çocuklarda bu yarışlara katılırlar ve ebeveynleri de onların kazanmalarını arzularlardı. Hatta çocuklar birinci gelmek için adeta kendilerini riske atarlar ve bu zorluğun sonunda elde edilen başarı ile gurur duyarlardı.⁴¹

İslâmiyet ortaya çıktığı dönemlerde de çocuklar kendi aralarında koşu yarışları düzenlemekteydiler. Bir defasında aralarında Abdullah ve Ubeydullah'ın da bulunduğu

³² Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/124.

³³ Ebû Dâvûd, "Libas", 22; Tirmizî, "Libas", 42.

³⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Saka ve İbrahim Abyarî, 2. Baskı (Mısır: Şirketü Mustafa, 1375/1955), 1/276; Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/282.

³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/247.

³⁶ Hâkim, Müstedrek, "Buyû", 11.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/35; Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420/1999), 9/357.

³⁸ Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/125.

³⁹ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *Hayevân*, thk. Abdüsselam Hârun, 2. Baskı (Mısır: Mektebetü Mustafa, 1386/1967), 6/146.

⁴⁰ Bkz. Hakan Temir, "İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Kabile Dışı Unsurlar: Sa'âlik Grupları", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 5 (2019): 147.

⁴¹ Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/124.

Abbas'ın oğullarının koşu yaptıklarına şahit olan Hz. Peygamber, onların yanlarına gelerek "Kim bana doğru hızlıca koşarsa ona şu şu vardır." demiş, çocuklar ona doğru koştuğunda onları kucaklayıp öpmüştü.⁴² Bu rivayet Hz. Peygamber'in Müslüman çocukları ve ergenleri fiziksel yeteneklerini artırmaları için koşuya teşvik ettiğine bir delil olarak değerlendirilir.

Okçuluk (الرعي بالسهم)

Hareketli veya sabit hedefleri vurma sanatı olarak tarif edilen okçuluk, İslâm'dan önce ve sonra Arapların çocuklarına öğrettikleri bir spor türüydü.⁴³ Okçuluk gıpta ile yâd edilen bir uğraş olduğundan bu dönemde çocuklar ve yetişkinler oklarla birlikte okçulukta nam yapmış atalarıyla gurur duyarlardı.⁴⁴ Oklar savaşların vazgeçilmez aletlerinden olduğundan Müslümanlar okçuluğa ilgi duymuş ve çocuklarını küçük yaştan itibaren yetiştirmiştir.⁴⁵ Ukbe b. Âmir'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber okçuluğu ümmete tavsiye ederek şöyle söylemiştir: "Yüce Allah bir ok vasıtasıyla şu üç kişiyi cennete koyar: Sadece hayır gözeterek onu yapan, onu (düşmana) atan ve okun ucundaki sivri demiri yapan."⁴⁶ Ancak çocukluk döneminde oynanan okların büyüklerin kullandıklarından farklı olduğunu da söylemek gerekir. Başlangıç aşamasında uçları köreltilmiş oklar kullanan çocuklar bu işte maharet kazandıkça ve başkalarına zarar veremeyecek kadar idrak şuuruna eriştikçe okları geliştirilmiştir.

Tahta Kılıç (اللعب بالسيف)

Yakın mesafe savunma veya saldırı aletlerinden olan kılıç, Arapların İslâm'dan önce önem verdikleri ve çocuklarının oynadığı oyunlardan biridir.⁴⁷ Ancak bilinçsiz kullanımı başkalarına zarar vereceği bilindiğinden tıpkı ok kullanımı gibi çocukların gelişim dönemine göre ayarlanmıştır. İlk başta tahta kılıçlarla talim yapan çocuklar aşamalar atlayarak büyüklerin kullandığı aletlerle talim yapmışlardır.

Top Oyunları (اللعب بالكرة)

Günümüzde sportif faaliyetlerde kullanılan topların aynısı olmamakla birlikte zıplama özelliğine sahip top türü oyun araç-gereçleri mevcuttu. İslâm öncesi Arap Yarımadası'ndaki çocukların bunlarla oynadığı bilinir. Oyun formu içerisine dahil edilen

⁴² Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *Fadâilü's-sahâbe*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 2/975; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-tehzib*, (Hindistan: Matbaatü Dâiretül-Me'ârif, 1326), 8/421.

⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/448; İbn Sîde, *Muhassas*, 2/41; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî, *Nihâyetül-ereb fi fûnûni'l-edeb*, (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1423), 33/110.

⁴⁴ Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Kitâbü nesebi Kureys*, thk. E. Lévi-Provençal (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1953), 94; Cebbûrî, "Elâbü's-sıbyân fi asri'ri-risale", 21.

⁴⁵ Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, trz), 4/311.

⁴⁶ Nesâî, "Cihâd", 26.

⁴⁷ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferid*, 1/155.

bu nesnelere çocuklar topu duvara atar, top ona geri dönerdi ve buna yakalama oyunu denirdi.⁴⁸

Sapan (المقلاء)

Çatallı bir sopanın iki ucuna bağlanan gerginleşmeye müsait nesnenin uçlarına bağlanan meşin ile alet yapılır ve meşine yerleştirilen taşın fırlatılmasıyla arzu edilen hedef vurulur.⁴⁹ Sapan antik çağda ve İslâm'dan çok önce Arap Yarımadası'ndaki çocuklar tarafından kullanılan bir alettir.⁵⁰ Genç ve yaşlılar tarafından eğlence ve avlanma amacıyla sıklıkla kullanılmıştır.⁵¹ Sapan kullanım amaç ve yerine göre değişen özelliğe sahip olduğundan, Hz. Peygamber onun kullanımını belirli ilkelere bağlamıştır. Zira İslâm'dan önce bir eğlence aracı olarak sapanları kullanan çocuklar onunla kuşlara tuzak kurarak avlamaktaydı.⁵² Oyunun maksadını aşan bu hareket hiç şüphesiz Risalet devrinde onaylanmadı ve yasaklandı. Yine sapanın başkasına zarar vereceği de hesaba katılarak "Karşıdaki kişiyle belki düşman olmayacak, ancak dişini kırıp gözünü çıkaracaktır." uyarısında bulunuldu.⁵³

Yüzme (السباحة)

Arap Yarımadası'nın etrafı denizlerle çevrili olduğundan sahil bölgelerindeki çocukların sportif faaliyetleri arasında açık denizlerde yüzme faaliyeti mevcuttu. İç kesimlere gelindiğinde buralarda nehirlerin bulunmadığından çocuklar bu sporu kuyu, havuz ve pınarları kullanarak yapmaktaydılar. Bu çocuklardan birisi olan Hz. Peygamber annesi ile Medine'ye gittiği günlerde Adî b. en-Neccar'a ait bir kuyuda (havuzda) yüzmeyi öğrenmiştir.⁵⁴

İslâm'dan önce Araplar arasında yüzme önemli bir spor ve aktivite olduğundan ebeveynler çocuklarına yüzme ve yüzücü manalarına gelen Avvâm ismini/lakabını vermekteydiler.⁵⁵ Bedene sıhhat ve hareketlilik katan bu faaliyet Hz. Peygamber tarafından tatbik edildiği gibi hadislerde de tavsiye edilmiştir.⁵⁶ Nitekim bir haberde Hz.

⁴⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1423), 1/175; Bozkut, *Hadiste Folklor ve Eğlence*, 50.

⁴⁹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrût: Dârus's-Sadr, trz), 10/407.

⁵⁰ Cebbûrî, "Elâbü's-sıbyân fî asri'ri-risale", 22.

⁵¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Cerâsim*, thk. Muhammed Câsim Humejdî, (Dımaşk: Vezâretü's-sekâfe, trz), 1/378; Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, (İskenderiyye: Dâru'l-Hidâye, trz).

⁵² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 1/133.

⁵³ Buhârî, "Zebâih ve Sayd", 5.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/94.

⁵⁵ Ebû Bekir b. Muhammed b. Hasan İbn Düreyd el-Ezdî, *el-İştikâk*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1411/1991), 1/56.

⁵⁶ Tirmizî, "İşretü'n-nisâ", 15.

Peygamber'in "Çocuklarınıza yüzmeyi, atıcılığı ve at biniciliğini öğretiniz."⁵⁷ dediği rivayet edilir. Yüzmenin bedene kattığı sıhhatin farkında olan Hz. Ömer halife olduğunda Şam valisi Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a şöyle tavsiyede bulunmuştur: "Hizmetçilerinize yüzmeyi ve sizinle ok fırlatarak savaşmayı öğretin."⁵⁸ Yüzmenin ehemmiyetini fark eden Suyûtî ise *Fadlû Sıbaha* adında bir kitap telif ederek bu sportif faaliyetin önemini açıklamıştır.

2.1.2. Eğlence Türü Oyunlar

Sağlıklı, zinde kalan ve doğru karar alan bireylerin yetişmesi sadece spor oyunları ile mümkün olmayacağından onların zihinlerinin gelişmesi için mantık oyunlarına, iradelerinin sağlanması için güç ve denge oyunlarına ve içerisinde bulunan vakti daha keyifli geçirmek için eğlence türü oyunlara ihtiyaçları vardır. Hz. Peygamber torunları Hasan ve Hüseyin'i gecenin geç vaktine kadar yanında tutarak bu tür oyunları oynatmış ve zaman ilerlediğinde "Haydi! Annenizin yanına gidin" demiştir.⁵⁹ Yine bir defasında henüz beş yaşında olan Mahmud b. Rebî ve arkadaşlarıyla su serpmeye oyunu oynamıştır.⁶⁰ Asr-ı saadette oynanan bu tür oyunların bir kısmı alfabetik olarak şöyle listelenebilir:

Avuç Açtırma/Sıkma (لعبة الخراج)

Türkçeye avuç açtırma oyunu olarak tarif edilebilecek bu oyunla elinde bir şey tutan ve onu kavrayan bir erkek çocuğu diğer çocuklardan bu şeyi elinden almalarını isteyerek "Haydi! Elimdekini çıkarın." der.⁶¹ Rekabet ve paylaşımın esas olduğu bu oyun dikkat ve güç gerektirmekteydi.

Bebek/Kukla (لعبة الدمى)

Bebekler, eski çağlardan itibaren kız çocuklarının ilgi alanı olmuştur.⁶² Anneliğin ilk provası olarak değerlendirilen bu oyun, çeşitli türde yapılan bebeklerle devam ettirilmiştir. Bebekler genelde kız şeklinde olduğundan Araplar *Benât* (بنات) veya cariyeye kızlar rol model alınarak yapıldığından *Cevârî* (الجبّارِي) demişlerdir.⁶³ Asr-ı saadette bebek oyunlarından bahsedilmek istendiğinde akıllara ilk önce Hz. Âişe gelir.⁶⁴ Genç yaşta Hz. Peygamber ile evlenen ve oyun oynamaya oldukça düşkün olan Hz. Âişe'nin bu konuda hatıraları bir hayli çoktur. Rivayetlere yansıdığı kadarıyla hurma ağaçları arasında

⁵⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Adil b. Yusûf (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 1/441; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sâhâbe*, thk. Muhammed Abdülmenâm el-Berî-Abdulfettah Ebû Senne (Beyrût: Darü'l-İlmiyye, ts.), 1/412.

⁵⁸ Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaut, (Beyrût, Müessesütü Risale, 1421), 1/409.

⁵⁹ İbrahim Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, (İstanbul: TÜRDAV Yayınları, 1982), 251.

⁶⁰ Buhârî, "İlim", 18.

⁶¹ Câhiz, *Hayevân*, 6/146; Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/125.

⁶² Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/126.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/469.

⁶⁴ Hz. Âişe'nin hayatı için bkz. Ömer Sabuncu, *Hz. Âişe bint Ebû Bekir*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019).

arkadaşlarıyla birlikte oyuna daldığı bir sırada annesi Ümmü Rûmân Aişe'nin elinden tutup Hz. Peygamber'e teslim etmiştir.⁶⁵

Yine bir gün arkadaşlarıyla oynadığı sırada, Hz. Peygamber Tebük veya Hayber Gazvesi'nden dönmüş ve eşi Hz. Âişe'ye uğramıştı. Bu sırada onun sofasında bulunan perdeden rüzgâr esmiş ve perdenin altındaki oyuncak kız bebekleri görünecek şekilde açılmıştı. Bebekleri fark eden Hz. Peygamber “Ey Aişe! Bu nedir?” diye sorduğunda “Bunlar benim kızlarımdır.” cevabını vermiştir. Oyuncakları yakından inceleyen Hz. Peygamber bunlar arasında bezden yapılmış iki kanatlı bir at gördüğünde “Oyuncakların ortasında gördüğüm şu şey nedir?” diye başka bir soru yönelmiş, Hz. Âişe de onun at olduğunu söylemiştir. Gördüğü oyuncağın bir at olduğunu fark eden Hz. Peygamber attan bulunan iki kanadı merak ederek “Onun üzerindeki nedir?” demekten kendini alamamıştır.⁶⁶ Hz. Âişe'nin bu atın Hz. Süleyman'ın atına benzediğini ifade etmesiyle sevinerek gülmüştür.⁶⁷ Hz. Âişe örneğinde anlatılan bebek oyunları Asr-ı saadetteki kız çocuklarının en sevdiği oyunlardan birisiydi.

Beyaz Kemik/Stop (لعبة عظم وضاح)

Modern sözlüklerde (فجج) olarak da tanıtılan⁶⁸ ve akşam vakti oynan bu oyun, çocukların doğruluk becerilerini ve görsel güçlerini geliştirilmeye yöneliktir. Oyun daha ziyade erkek çocukların katılımıyla olur, kızlar arasında fazla oynanmazdı.⁶⁹ Genellikle yaz akşamlarında oynanan oyun, kış gecelerinde de bir ısınma egzersizi olarak değerlendirilirdi. Bireysel oyunların aksine grupta oynanan bu oyunda çocuklar iki grup oluşturur. Çocuklardan birisi oyunun temel nesnesi olan bembeyaz kemiği “Azim Veddâh” alıp atar ve sonra herkes istediği tarafa dağılarak karanlıkta kaybolan kemiği arardı. Oyuncuya yardım edecek kimse yoktur ve kemiği kendi başına bulması gerekir. Kemiği bulan kişi “kamer” olarak isimlendirilir ve kazanırdı. Bu durumda kaybeden takım kazanan takımı kemiğin atıldığı noktaya kadar sırtında taşırdı.⁷⁰ Oyunu oynayanlar için belirli bir sayı yoktur. Araplar arasında meşhur olan bu oyunu Hz. Peygamber'in de çocuklarla birlikte veya çocukken bu oyunu oynadığı rivayet edilir.⁷¹ Oyun bu haliyle günümüzde oynanan stop oyununu andırmaktadır.

Cevâd Ali beyaz kemik oyununa benzeyen *el-Hikke* "الحكة" adında bir oyundan daha bahseder. Bu oyun da çocukların bir kemiği alıp beyaz olana kadar ovalayıp sonra

⁶⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Habîb İbn Habîb, *Kitâbû'l-Muhabber*, thk. Elisa Lichtenstadter, (Beyrût: yy. trz), 81; Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 5/303.

⁶⁶ Ebu Davud, “Edeb”, 62.

⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/46.

⁶⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 6/168.

⁶⁹ Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/124.

⁷⁰ Câhiz, *Hayevân*, 6/145.

⁷¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik fî garîbi'l-hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, 2. Baskı (Lübnan: Dâru'l-mâ'rife, trz), 3/3; Câhiz, *Hayevân*, 6/145.

atması şeklinde oynanırdı.⁷² Muhtemelen bu oyun beyaz kemiğin aynısı veya ona çok yakın bir oyun türüydü.

Bûhâ' (لعبة البوحاء)

Hakkında çok fazla detay aktarılmayan Bûhâ, çocukların ateşle yanan dikey bir sopayı alıp başlarının üzerinde çevirmeleri suretiyle oynanan bir oyun⁷³ olarak tarif edilir. Tehlikeli bir oyun olduğundan çok fazla oynanmamaktaydı ve bu yüzden hakkında detaylı anlatımları bulmak zorlaşmaktadır.

Ci'râ/El Üstünde Taşıma (لعبة الجعري)

İki çocuğun ellerini birbirine kenetleyerek üçüncü bir çocuğu taşımalarından ibaret olan bu oyun, İslâm'dan önce ve sonra Arap çocukları tarafından oynanmaktaydı.⁷⁴

Ceviz (لعبة الجوز)

Günümüzde çocuklar arasında oynandığı şekle yakın bir tarzda İslâm'dan öncesi ve sonrası Arap çocukların arasında oynanmaktaydı.⁷⁵ Aynı şekilde Zedû (الزدو) ya da Sedû (السدو) şeklinde telaffuz edilen oyun, çocukların yerde açtıkları deliği cevizlerle doldurduğu bir oyun türüdür.⁷⁶

Çelik-Çomak (لعبة المِثْلَاءِ وَالْقُلَّةِ)

Günümüzde oynanan çelik çomağa benzer şekilde biri uzun diğeri kısa iki ağaç alınır ve büyük ağaçla (ortalama 60 cm) küçük ağaç (en fazla 16 cm) hareket ettirilerek oynanırdı.⁷⁷ Arap Yarımadası'nda hurma hasadı ilk sıralarda yer aldığından çelik ve çomak bu ağacın dallarından yapılırdı. Cahiliye döneminde oynandığı bilinen bu oyun muhtemelen İslâmî dönemde de devam ettirilmiştir.⁷⁸ Nitekim Abbas b. Abdülmuttalib'in bu oyunu oynadığını ifade edilmiştir.⁷⁹

Dokuztaş (لعبة القرق)

Arapların İslâm'dan önce ve sonra oynadıkları bir oyundu.⁸⁰ Oyunu tariflerinden kadarıyla dokuztaş oyununun şekil ve oynayış tarzına benzeyen Kırk/Kark oyunu Hicaz

⁷² Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/126.

⁷³ İbn Sîde, *Muhassas*, 4/15; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/253.

⁷⁴ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, (Beyrût: Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabi, 2001), 1/234; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/141.

⁷⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Çur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrût: Müessesetü Risale, 1420/2000), 4/324; Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 13/76.

⁷⁶ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerâî (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, trz), 7/280.

⁷⁷ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Cerâsîm*, 1/378; Bozkut, *Hadiste Folklor ve Eğlence*, 50.

⁷⁸ İmriulkays b. Hacer, *Divanü İmriulkays*, haz. Abdurrahman el-Mustafi, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004), 119.

⁷⁹ Yusuf Ganime, *el-Hiretü'l-medine ve memeketü'l-Arabiyye*, (Bağdad: Matbatü Denkur, 1936), 111.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 10/322.

ehlinin oynadığı oyunlar arasındaydı. Oyunun şekli iç içe yapılmış ve ortallardan ya da kenarlardan birbiriyle bağlantılı üç kare/dikdörtgen şekilden ibarettir. Oyunda taşların hareket edebileceği yirmi dört durak vardır ve her oyuncunun dokuz taşı bulunur. Taşların rengi ve şekli oyuncunun tercihine göre değişir.⁸¹

Fırıldak veya Çark (لعبة الخذروف)

Dönmeye müsait ahşap/hafif bir parça, ortasından geçirilen ipe çocukların iki eline takılır ve çekip bırakma hareketiyle döndürülürdü. Bu oyun türü İslâm'dan önce diğer milletlerin⁸² ve Arap çocukların oynadıkları oyunlar arasında yer alırdı.⁸³ Oyunun çocuklar tarafından bolca oynanmasından olsa gerek, cahiliye dönemi şiirlerinde bu oyundan sıklıkla bahsedilmiştir.⁸⁴

Karga (لعبة الغراب)

Erkek çocukların bir eğlence biçimi olarak gece vakti oynadığı oyunlardan birisidir.⁸⁵ Asr-ı saadetin tanınmış simalarından Ebu Hüreyre'nin çocuklarla bu oyunu oynadığı bildirilir. Rivayete göre o, kendisi için hazırlanmış olan bir merkebe biner sonra başında liften yapılmış bir başlık olduğu halde yürürdü. Bazen de çocuklar geceleyin karga oyununu oynadıklarında, onlar farkına varmadan aralarına katılır, ayaklarını yere vurduğunda, çocuklar ondan korkar ve kaçarlardı.⁸⁶

Kaydırak (لعبة الزحلوقة)

Bir güç ve denge oyunu olan kaydıraklar Asr-ı saadette günümüzdekilerden farklı olarak ilkel bir haldeydi. Ahşap ve demir malzemeyi temin etmekte güçlük çeken erkek çocuklar çamur veya kumla kaplı yüksek bir yeri oyun alanı seçerek, yukarıdan aşağıya kadar kayarak iner ve böylece eğlenirlerdi.⁸⁷ Bu dönemdeki kaydıraklar daha ziyade kum veya toprak üzerinde oynanırdı.⁸⁸

Mitesse/Mitehha (لعبة المطنة/المطخة)

Günümüzdeki golf oyununa benzeyen bu oyunda uçlarından birinin birkaçına bağlı olduğu geniş, yuvarlak bir tahta parçası kullanılırdı. Çocuklar yere koydukları şeye

⁸¹ Kâzım, "El'abü'l-etfal inde'l-'Arab kable'l-İslâm", 79.

⁸² Durant, *Kıssatü'l-Hadarat*, 7/82; Bozkut, *Hadiste Folklor ve Eğlence*, 51.

⁸³ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 4/336; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, 7/140.

⁸⁴ İmriulkays b. Hacer, *Divanü İmriulkays*, 77.

⁸⁵ Cebbûrî, "Elâbü's-sıbyân fî asri'ri-risale", 19.

⁸⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/251; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, 2. Baskı (Kahire: Heyetü'l-Misriyye, 1992), 278.

⁸⁷ Cebbûrî, "Elâbü's-sıbyân fî asri'ri-risale", 22.

⁸⁸ Ebû Ali Hasan b. Abdullah el-Kaysî, *İdâh*, thk. Muhammed b. Hamûd (Beyrût, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1987), 2/744; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 10/138.

bununla vurarak onu yerinden kaldırırlardı. Oyunda yerdeki nesneyi fırlatmak esas olduğundan onun için vur ve yerinden fırlat da denilirdi.⁸⁹

(لعبة الأرجوحة) Salıncak

Dikdörtgen şeklindeki bir tahta ve sağlam bir ip ile yapılan salıncaklar, günümüzde çocuklar tarafından kullanılan salıncakların ilkel halleriydi ve çocukların zevkle bindikleri bu oyun aleti eski zamanlardan itibaren kullanılmaktaydı.⁹⁰ Asr-ı saadette birçok çocuğun kullandığı salıncaklara Hz. Âişe’de ilgi duymuş ve sallanmıştır.⁹¹ Bazı müellifler bu oyunu tahterevalli olarak da yorumlamışlardır.

(لعبة الدحندح) Tekerleme/Dahndah

Arap erkek çocuklarının toplanıp “Dahndah” sözünü tekrar ederek oynadıkları bir oyundu. Oyunda kim hata yaparsa ayağa kalkar ve tek ayağı üzerinde yedi kez sekerdi.⁹²

(لعبة الدوامة) Topaç

Konik bir formda olduğu için özel bir şekli bulunan tahta parçasını etrafına sarılı iple yere atan çocuklar, tahta parçasının altına yerleştirilen sivri demirin yere teması ile dönmesini sağlar ve dönen bu oyuncu zevkle izlerlerdi. Arap çocukların İslâm’dan önce ve sonra oynadıkları oyunlardan birisidir.⁹³

(أبو رياح/راية شادن/الطيارة) Uçurtma

Uçurtma, Arap çocukların eski zamanlardan itibaren bildiği bir eğlence çeşidiydi.⁹⁴ Gökyüzünde özgürce uçurulan her uçurma çocuğa büyüklük ve güven aşılmasından dolayı çocukların rüzgârlı havalarda vazgeçilmez oyuncuğu uçurtmalar olmuştur.

2. 2. Yasaklanan veya İzin Verilmeyen Oyunlar

İslâm dini insan fitratına ve sağlığına uygun olan her faydalı faaliyeti tavsiye etmiş, tam tersi olarak sağlığa zararlı, içerisinde haksız kazanç barındıran, oynayanın vaktini tümüyle heba eden ve insan onurunu hiçe sayan oyunları yasaklamıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber kumarın her türlüşünün ve tavlanın yasaklandığını bildirmiştir.⁹⁵ Aynı şekilde oyunları bahane ederek başkasının malını gasp etmenin önüne geçmiş ve şöyle bir ikazda bulunmuştur: “Hiçbiriniz kardeşinin herhangi bir malını ciddi olarak veya şaka yoluyla

⁸⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 7/403; İbn Sîde, *Muhassas*, 4/14; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/177.

⁹⁰ İbn Sîde, *Muhassas*, 1/503; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/446./

⁹¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 63.

⁹² Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/126.

⁹³ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcû'l-luğa*, thk. Ahmed Abdülgaffar, (Beyrût: Dâru İlmü'l-Melâyin, 1407/1987), 5/1923.

⁹⁴ Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâfîkî, *Kitâbü Tekmiletî İslâhî mâ tağleţu fihî'l-âmmeh*, thk. Abdülhafız Fergalî, (Beyrut: Daru'l-Cil, 1417/1996), 1/870.

⁹⁵ Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5.

almasın. Biriniz arkadaşının bir değneğini bile alsın, onu iade etsin.”⁹⁶ O, bu sözünüle oyunla ciddiyetin birbirinden ayrılması gerektiğini vurgulamıştır.

Asr-ı saadette çocuklar için yasaklanan oyunlar arasında *Şahârida* (الشهاردة) oyunu olarak bilinen *On dört* (الاربعة عشر) oyunu da bulunurdu.⁹⁷ İslâm’ın bu oyunu haram etmesinin nedeni, onun cahiliyeden kalmış bir tür kumar çeşidi olmasındandır. Zira cahiliyedeki çocukların bir kısmı eşyası veya parası üzerine kumar oynarlardı. Bu yüzden İslâm bu kötü alışkanlığı ortadan kaldırarak çocukları eğlenceli oyunlara yönlendirmiştir. Hz. Peygamber insan ve hayvanlara zarar veren av sporlarını da yasaklamıştır. Nitekim Medineli çocukların oynadığı diğer eğlence oyunları arasında kuşları avlamak da vardı. Ancak bu tür oyunlar uygun görülmemiş ve sapanların kullanımına bir sınırlama getirilmiştir.⁹⁸

3. Oyun Mekânları ve Oyuncaklar

Cahiliye döneminde ve İslâm’da sadece çocukların oynaması için tahsis edilmiş özel oyun alanları veya parklar bulunmasa da⁹⁹ insan yaşantısı için ayrılmış alanlar aslında çocuklar için doğal bir oyun sahasıydı. Çünkü yaşam alanlarını kabile esasına göre düzenleyen Araplar, kalabalık yerleşim düzenine sahip olmadıklarından kendileri ve hayvanları için barınacak yerler inşa ettikten sonra geriye kalan arsaları boş bırakırlardı. Çölde taşlık alanlarla çevrili korunaklı mekân olarak bilinen *ed-Dârâ/ed-Dîrâ* (الدارات/الدارة) denilen korunaklı alanlarda oynarlardı.¹⁰⁰ Araplar yurt olarak seçtikleri bu yerleri çocuklar için bir oyun mekânı olarak da planlardı. Asmaî (ö. 216/831) Arap Yarımadası’nda on altı tane önemli *ed-Dîra*’dan söz ederken¹⁰¹ bu konuda detaylı bir araştırma yapan el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) yüz on tane mekân tespit etmiştir.¹⁰² Sayıları bir hayli olan bu korunaklı bölgeler çocukların ihtiyaç duydukları alanları fazlasıyla karşılamıştır. Ayrıca buralara ekilen hurma ağaçlarının serinlikleri çocukların gündüz vakti rahat bir şekilde oynamalarına müsaade etmiştir.

Oyun için müsait bir coğrafyada yaşayan Arap çocuklar, doğa ile iç içe olduklarından topraktan bir türlü kopamamışlardır. Sehl b. Sa’d’ın rivayet ettiği bir

⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 93; Tirmizî, “Fiten”, 3. Bu dönemdeki şaka yoluyla oynanan bir oyun örneği için bkz. Ömer Faruk Akpınar, “Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahâbî Hz. Nuayman Adlı Eser Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/32 (2015): 181.

⁹⁷ Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/23.

⁹⁸ Buhârî, “Kitâbü’zebâih ve Sayd”, 4-5.

⁹⁹ Kâzım, “El’abü’l-etfal inde’l-’Arab kable’l-İslâm”, 74.

¹⁰⁰ Şihabüddin Yâkut b. Abdullah Yâkut el-Hamevî, *Mu’cemu’l-buldân*. 2. Baskı (Beyrût: Dârûs-Sâdr, 1995), 2/424; Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz Bekrî el-Endülüsî, *Mu’cem mâ ista’cem min esmâi’l-bilâdî ve mevâdî*, thk. Mustafa Sakâ (Kâhire: Matbaatü Lecne, 1945), 2/533. Detaylı bilgi için bkz. Hakan Temir, *Arap Yarımadası’nda Kabile Hayatı*, (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2020), 132.

¹⁰¹ Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831), *ed-Dârât*, (Beyrût: Matbaatü Katalokiyye, 1898).

¹⁰² Ebû’t-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, 8. Baskı (Beyrût: Müessesetü Risâle, 1426/2005), 1/393.

rivayete göre Hz. Peygamber toprakla oynayan bir grup çocuğun yanından geçerken ashabından bazıları, çocukları toprakla oynamaktan men ettiğinde o “Bırakın oynasınlar. Toprak çocukların baharındır” demiştir.¹⁰³

Asr-ı saadette oynanan oyunların içeriği dikkate alındığında bu dönemde çocuklar el yapımı birçok oyuncakla oynamışlardır. Oyuncakların hammaddesi ise etraflarında sıklıkla kullandıkları taş, toprak, ahşap ve kumaş olmuştur. Araplarda hurma yetiştiriciliği birinci sırada olduğundan oyuncaklar ağırlıklı olarak hurma yapılmıştır.¹⁰⁴ Tabii bununla yetinmeyip aynı dönemde uçurtma ve bez bebekler daha ziyade kumaşlardan elde edilmiştir. Öyle ki çocuklar için yapılan oyuncak kumaşları büyüklerin de ilgisini çekebilmiştir. Nitekim Müseylime, peygamberlik iddiasında bulunduğu zaman Şam’dan getirttiği uçurtma kumaşıyla bayrağını yaparak, bunu geceleyin uçurmuş ve taraftarlarına meleklerin sesi olarak lanse etmiştir.¹⁰⁵ Normal şartlarda çocukların gündüz yaptığı bu işi gece yaparak kendisine bir farkındalık oluşturmaya çalışmıştır.

Hz. Peygamber döneminde oynanan oyunlarda bir zaman kısıtlamasının söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Çocuklarının keyifli vakit geçirmesi ve sağlıklı birer insan olmalarını arzulayan ebeveynler oyun için bir zaman sınırlaması yapmamışlar ve onlar için hem gece hem de gündüz oyunları sunmuşlardır.¹⁰⁶ Ancak Hz. Peygamber’in tavsiyesine uyarak karanlık çöktükten sonra çocuklarını evlerin bahçelerinde veya korunaklı alanlarda oynatmışlardır.

Sonuç

İnsanlığın ortak miraslarından olan oyunlar, şekil ve içerik bakımından benzerlik arz etse de yaşanılan zaman, mekân ve duruma göre farklıdırlar. Bu sebeple bazı oyunlar birbirine komşu hatta birbirinden çok uzakta olan milletlerde aynı iken bazıları milletlerin kendi sınırları içerisinde kalmıştır. Ancak oyunlar yüz yıllar boyu oynanarak birbirine geçtiğinden, Arapların hangi milletten hangi oyunları aldıklarını tespit etmek zordur. Her ne şekilde olursa olsun milletlerin yaşantısına tatbik edilen oyunlar kültürel miras olarak kabul edilmiş ve nesiller boyu devam ettirilmiştir. Bu nazarla Arap toplumu incelendiğinde onların günlük hayatları içerisinde aktif bir şekilde oyun oynadıkları aşikârdır. Onlardaki oyun kültürü ve oyuncakların belirlenmesinde geçmiş deneyimleri ile kültürel miraslarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Uzun bir süreç sonunda elde ettikleri bu birikimlerini İslâm’a taşımışlardır.

¹⁰³ Heysemi, *Mecma'*, 8/159.

¹⁰⁴ İbn Sîde, *Muhassas*, 4/14. Hurmanın Araplarda yeri için bkz. Tahsin Koçyiğit, *Hz. Peygamber'in Gündelik Hayatı-Hurma Deri Deve*, (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2017).

¹⁰⁵ Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed İbn Ebû'l-Hadîd el-Medâinî (ö. 656/1258), *Nehcü'l-belâğa*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadıl İbrahim, (Beyrut: Daru'l-Cil, 1416/1996), 19/379; Kâzım, “El'abü'l-etfal inde'l-'Arab kable'l-İslâm”, 76-77.

¹⁰⁶ Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 9/124.

Risalet asrında çocukların oyunları yaşadıkları şehir, çevre ve şartlara bağlı olarak değişiklik arz etmiştir. Arap Yarımadası'nın şehir ve vadilerin tekdüzeliği sade bir hayatı çocuklara dikte etmesine rağmen onların can sıkıntılarını ortadan kaldırmak isteyen ebeveynler birçok oyun türetmiştir. Böylelikle çocuklar mutlu ve neşeli günler geçirmiştir. Bu dönemde çocuklar coğrafyanın ve İslâm'ın kendilerine izin verdiği ölçülere göre oyunlarını belirlemiştir. Kaynaklar arasında zikredilen rivayetler ve dil kitaplarındaki izahlarla varlıklarından haberdar olunmaları sağlanmıştır. Ancak şunu da ifade etmek gerekirse İslâm dininin çocuklar için sıfırdan ürettiği ve bulduğu bir oyun tespit edilememiştir. Zira oyunlar yazılı eserlerde yeteri kadar işlenmediğinden kültürel bir faaliyet olarak devam ettirilmelerinden dolayı kökenlerini tespit etmek zordur.

Çocuk oyunları, kaynaklarda itinalı bir şekilde anlatılmasa da bu dönemde oyunların plansız ve programsız olmadığı fark edilir. Hz. Peygamber çocukların hür bir ortamda kendilerini ifade edecekleri oyunlar oynamasına önem verdiği kadar kendisi de bizzat oyunlara iştirak etmiştir. Bu sıralarda yazmada, yüzmede ve ok atmada iyi olanlara "kâmil" ünvanı verilmiştir. Hz. Peygamber ile başlayan bu süreç aileler ve yöneticiler eliyle devam ettirilmiştir. Hatta Abbâsî halifesi Muktedir (908-932) zamanında sadece çocuk oyuncakları için bir çarşının tahsis edilmiş olması çocuk oyunlarına verilen öneme işaretler. Son olarak belirtmek gerekirse Asr-ı saadette meşru görülen oyunlar kültürel bir miras olarak algılanıp, günlük hayat içerisinde uygulanarak küçük bazı değişikliklerle günümüze kadar intikal etmişlerdir.

Hz. Peygamber döneminde oynanmasına izin verilen çocuk oyunları yukarıda zikredilenlerle sınırlı olmayıp, kaynak aralarında kalan veya zikri unutulmuş birçok oyun bulunmaktadır. İleride yapılacak bir çalışmayla bunların daha yakından tespit edilmesini ümit etmekteyiz.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaut, Beyrût: Müessesütü Risale, 1421.
- Akpınar, Ömer Faruk, "Zihinsel Özürlülük Açısından Şakacı Sahâbî Hz. Nuayman Adlı Eser Üzerine", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/32 (2015).
- Bozkurt, Nebi. *Hadis'te Folklor Eğlence*. İstanbul: Marmara İlahiyat Yayınları, 1997.
- Cebbûrî, Velîd Mustafa Muhammed Salih. "Elâbü's-sıbyân fî asri'ri-risale", *Mecelletü Terbiyetü ve'l-İlm*, 4/9 (2012).
- Cevâlîkî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed (ö. 540/1145). *Kitâbü Tekmileti İşlâhî mâ tağleţu fhi'l-âmm*. thk. Abdülhafız Fergali, Beyrut: Daru'l-Cil, 1417/1996.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (ö. 400/1009). *Tâcü'l-luğ*, thk. Ahmed Abdülgaffar, Beyrût: Dâru İlmü'l-Melayin, 1407/1987.
- Durant, Will. *Kıssatü'l-Hadarat*. Arapça trc. Muhyiddin Sabir, Beyrût: Daru'l-Cil, 1408/1988.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038). *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Adil b. Yusûf, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed (370/980). *Tehzîbu'l-luğ*. Beyrût: Dâru İhyau't-Turasil-Arabi, 2001.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed (ö. 170/786). *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerâî. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, trz.

- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (ö. 817/1415). *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 8. Baskı Beyrût: Müessesetü Risâle, 1426/2005.
- İbn Abdîrabbihi, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 328/940). *el-İkdü'l-ferîd*. Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye el-Hâşimî (ö.245/860). *Kitâbü'l-Muhabber*. thk. Elisa Lichtenstadter. Beyrût: yy. trz.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö. 852/1449), Tehzibü't-tehzîb, Hindistan: Matabatü Dâiretü'l-Me'ârif, 1326.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-n ebeviyye*. thk. Mustafa Saka ve İbrahim Abyarî, 2. Baskı, Mısır: Şirketü Mustafa, 1375/1955.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889). *el-Me'ârif*. thk. Servet Ukkâşe, 2. Baskı. Kahire: Heyetü'l-Misriyye, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889). *eş-Şî'r ve's-şu'arâ*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1423.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889). *el-Cerâsîm*. thk. Muhammed Câsim Humeydî, Dimaşk: Vezâretü's-sekâfe, trz.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali (ö. 711/1311). *Lisânu'l-Arab*. 1-15. Cilt. Beyrût: Dârus's-Sadr, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (ö. 230/845). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî (ö.458/1066). *el-Muhassas*. thk. Hâil İbrahim Ceffâl. Beyrût: Dâru't-Turâsî'l-Arabî, 1417/1996.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sâhâbe*. thk. Muhammed Abdülmenâm el-Berî- Abdulfettah Ebû Senne, Beyrût: Darü'l-İlmiyye, trz.
- Kâzım, Şakir Mecîd. "El'abü'l-etfal inde'l-Arab kable'l-İslâm", *Mecelletü'l-Âdâbü'l-Basra*, 43 (2007).
- Koçyiğit, Tahsin. *Hz. Peygamber'in Gündelik Hayatı-Hurma Deri Deve*. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Ahmed b. Alî b. (ö. 845/1442). *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ lî'r-Resûl*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1210). *Tefsîr-i kebîr*. 2. Baskı Beyrût: Dâru İhyâu Turâsî'l-Arabî, 1420.
- Sabuncu, Ömer. *Hz. Âişe bint Ebû Bekir*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923). *Târîhü't-Taberî*. Beyrût: Dâru't-Turâs, 2. Baskı, 1387.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923). *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrût: Müessesetü Risale, 1420/2000.
- Temir, Hakan. *Arap Yarımadası'nda Kabile Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Yâkut el-Hamevî, Şihâbüddîn Yâkut b. Abdullah (ö. 626/1229). *Mu'cemu'l-buldân*. 2. Baskı. Beyrût: Dâru's-Sâdr, 1995.
- Zâyid, Abdülhamid Ahmed. "el-Müâserü'r-riyâdiyye fî Mısır'l-Kadîm". *Mecelletü Âlimü'l-Fikr*, 4 1980.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed (ö. 1205/1791). *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*. İskenderiyye: Dâru'l-Hidâye, trz.

ÇOCUK HATALARI KARŞISINDA NEBEVÎ TUTUM

Yusuf OKTAN*

Giriş

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ı ve ahiret gününü arzulayanlar için Hz. Peygamber'in (s.a.s) müminlere en güzel örnek olarak sunulması¹ Hz. Peygamber'i her konuda olduğu gibi insanî ilişkilerde de bizim için önemli hale getirmektedir. Sadece nübüvvet dönemi değil onun öncesinde de etrafında sevilen, sayılan ve güven duyulan biri olması nübüvvet dönemiyle birlikte mezkûr ayetlerle teyit edilmiş ve müminler için insanlarla muamelelerindeki keyfiyeti şer'i bir değer kazanmıştır. Hz. Peygamber Allah'ın elçisi olması hasebiyle özellikle risâlet döneminde her çeşit insanla muhatap olmuş onları hakka ve hakikate yönlendirmek için onlarla en uygun şekilde konuşmuştur. Karşılaşmış olduğu soru ve sorunları muhatabın seviyesine göre açıklamış böylece sadece cevapları değil cevaplama yöntemi de bizler için örneklem oluşturmuştur.

İslam kişinin evladına verdiği terbiyeye son derece önem vermiştir. Bir hadisi şerifte Hz. Peygamber: "Kişinin evladını terbiye etmesi her gün bir sâ' (yaklaşık bir kilo) tasadduk etmesinden daha hayırlıdır."² buyurmuştur. Bu durum bize evlada yapılan doğru terbiyenin önemini göstermektedir. Zira sadakayı câriye nasıl amel defterini kapatmazsa yetiştirilen hayırlı evlatta kişinin amel defterini öldükten sonra kapatmadığı başka bir rivâyette ifade edilmiştir.³ Çocukların varlığı sadece kişi için değil insanlık için de ayrı bir nimettir. Zira Hz. Peygamber: "Eğer takva sahibi gençler, otlayan hayvanlar, beli bükülmüş yaşlılar, süt emen çocuklar, olmasaydı, belalar sel gibi üstünüze dökülecekti."⁴ buyurarak bir bakıma çocukların insanlık için önemine dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber'in nübüvvet döneminin gelecek kuşakları olan çocuklarla iletişimi bizler için birçok noktada örnek olmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra kısa bir sürede Arabistan'dan çıkarak muhtelif farklı ülkelere yayılan İslam medeniyetinin kurucu nesli sahâbilerin bir kısmının Hz. Peygamber döneminde çocuk olduğu ve nebevî ortamda Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetiştiği ya da eğitimlerini onun terbiyesinde yetişmiş babalarından aldıkları malumdur. Hz. Peygamber'in özellikle çocuklara karşı kullanmış olduğu iletişim metodu birçok farklı duruma binaen muhtelif başlıklar altında incelenebilir. Böylece bu makale başlıklardan birini ele alarak Hz. Peygamber'in çocuk

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, oktanyusuf@gmail.com

¹ el-Ahżâb 33/21.

² Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3. Basım (Ammân: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 24/492.

³ Ebû'l-Hasan İbn el-Haccâc Müslim, *eş-Şahîh* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1334), 5/73.

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3. Basım (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2003), 3/481.

muhataplarından sadır olan hatalara yaklaşımını, çocuk hatalarını bizler için en güzel örnek olan nebevî usul ve yöntemleriyle nasıl düzelttiğini açıklamayı hedeflemektedir.

1. Hz. Peygamber'in Kasıtsız Yapılan Hataları Açıklayarak Düzeltmesi

Yapılan bazı hatalar konu hakkında malumat sahibi olmamaktan kaynaklanmaktadır. Bu durum hatayı kasıtlı yapana yaklaşımdan doğal olarak farklı bir yaklaşımı gerektirmektedir. Hz. Peygamber'in yediği hurma sebebiyle torunu Hz. Hasan'ı uyarması bize bu konuda örnek oluşturmaktadır. Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivâyet ettiğine göre Hz. Hasan bir gün evde bulunan sadaka hurmalarından birini alıp ağzına atar. Bunu gören Hz. Peygamber, torunu Hasan'ın hurmayı ağzından çıkarması için "küh, küh" dedikten sonra "Biz sadaka yemiyoruz bilmiyor musun!" şeklinde durumu izah etmiştir.⁵ Kâdî İyaz (öl. 544/1149) Hz. Peygamber'in bu uygulamasından mahzur durumlar halinde küçüklerinde büyükler gibi uyarılması gerektiğini beyan etmektedir. Şayet muhatap durumu idrak edemeyecek kadar küçükse çocuğun velisi onu koruma hususunda karşı tarafın muhatabıdır.⁶

Hz. Peygamber'in kendi ailesi için haram mesabesinde olan bir şeyi ağzına atan torununa sakın bir şekilde müdahale ederek hurmayı onun ağzından çıkarması konumuz açısından önemlidir. Hz. Hasan'a kızmadan, incitmeden müdahalede bulunması cehaletten kaynaklanan hatalara yaklaşım şekli hususunda da bizlere örnek olmaktadır. Rivâyette dikkat çeken bir diğer hususta Hz. Peygamber'in Hz. Hasan'ı engellemeye çalıştığı mevzuu açıklamasıdır. Olayın vuku bulduğu sırada Hz. Hasan'ın Hz. Peygamber'in açıklamasını idrak edemeyecek kadar küçük olması muhtemeldir. Buna rağmen Hz. Peygamber meseleyi kendisine sakın bir üslup ile açıklamıştır. Zira hata hem cehaletten kaynaklanmaktadır hem de muhatap çocuktur.

2. Hz. Peygamber'in Yapılan Hatayı Çocuğu Okşayarak Açıklaması

Çocukların yapmış olduğu hata karşısında onlara aklı selim ve sabırla yaklaşarak meseleyi onlara açıklamak kadar onlara iltifat etmek de önemlidir. Zira bu durum kendisinde muhataba karşı oluşabilecek kırgınlık ve öfkeyi izale edecektir. Hz. Peygamber'in hurmaları taşıyan Râfi' b. Amr el-Gifârî'yi uyarma üslûbu bizler için bu hususta örnek oluşturmaktadır. Râfi'nin anlattığına göre kendisi çocukken Ensar'ın hurma ağaçlarından hurma düşürmek için ağaçları taşlarken Hz. Peygamber yanına gelerek: "Yavrum! Neden hurmaları taşıyorsun?" diye sormuştur. Râfi'nin hurmaları düşürüp yemek için açıklamasından sonra Hz. Peygamber: "Hurmaları taşıma, onlardan

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, 6 Cilt (Beyrût: Dâru İbk Kesîr, 1987), 3/549, 8/58.

⁶ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-mu'lim bifevâidi Müslim* (Kâhîre: Dâru'l-vefâ, 1998), 3/624.

altına düşenleri ye” diyerek Râfi’nin başını okşamış sonrasında da “Allah’ım sen onun karnını doyur” diye duada bulunmuştur.⁷

Rivâyetten öncelikle Hz. Peygamber’in ameli olarak sözlü uyarısı bulunmaktadır. Hz. Peygamber yenilmesi şer’i olarak doğru olmayan bir meselede Râf’iyi bundan alıkoymuştur. Bunun yanında sahibinin izni olmadan ağaçtan bir şey düşürmenin caiz olmadığı bununla beraber ağaçtan düşen bir şeyin yeneceği de anlaşılmaktadır. Sonrasında ise Hz. Peygamber hatasını düzeltip açıklama yaptığı Râf’nin başını okşamayı ve ona iltifat ederek duada bulunması bizler için buna benzer durumlarda nasıl davranmamız hususunda örnek oluşturmaktadır.

Rivâyetin senedinde de değinilmesi gereken bir durum söz konusudur. Hasan b. Ebî Hakem el-Gıfârî bu rivâyeti ninesinin amcasının oğlu Râfi’ b. Amr el-Gıfârî’den aktarmıştır. Bu durum İslâmî terbiye metodu oluşturmada ashabin ve sonraki nesil olan tabiinin aile içindeki bu hassasiyetini ayrıca göstermektedir.⁸

Bu konudaki başka bir örnek Ömer b. Ebî Seleme’nin Hz. Peygamber ile aynı sofrada yemek yerken yaşamış olduğu olayı anlattığı rivâyette görmekteyiz. Ömer b. Ebî Seleme Hz. Peygamber’in evinde yemek yenildiği esnada eliyle yemek kabının içinde oynadığı aktarılmaktadır. Bu durum karşısında Hz. Peygamber: “Ey yavrum! Allah’ın ismini zikret! Sağından ve önüne gelenden ye!” daha sonrasında Ömer b. Ebî Seleme Hz. Peygamber’in kendisine karşı yaptığı bu açıklamanın kendisinde terk etmediği bir yeme şekli olduğunu ifade etmiştir.⁹

Ömer b. Ebî Seleme’nin rivâyetin sonundaki ifadeleri Hz. Peygamber’in kendisinde karşı üslubunun uygunluğu ve yumuşaklığını göstermektedir. Bunun yanında kısa anlık bir olayın bir ömür boyu uygulanan bir alışkanlık halinde gelmesindeki hikmetlerden biri şüphesiz Hz. Peygamber’in olay esnasında kullanmış olduğu üslubu olmaktadır.¹⁰

Rivâyette dikkat çeken başka bir hususta Hz. Peygamber’in bir çocukla aynı sofrayı paylaşmasıdır. Bu durum bize terbiye edilen ile mürebbsi arasındaki iletişimin keyfiyetine de bir örnektir. Anne ve babanın çocuklarıyla beraber yemek yemeleri onlardan yanlış bir fikir ya da hareket sadır olursa ülfet ve merhametle düzeltmeleri gerekmektedir. Bununla beraber Hz. Peygamber’in İbn Ebî Seleme’yi terbiye etmeye çalıştığı hususu ertelemeyen doğrudan ona açması, anlatması olumsuz bir alışkanlığın kişide adet haline gelerek yerleşmesinin önüne geçmekte böylece hedeflenen doğru davranış ikame edilmiş olmaktadır.

⁷ Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk Ebû Dâvud, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-alemiyye, 2009), 4/263.

⁸ Münir, Aḥâdîsî’n-Nebî şalla’l-lahu ‘aleyhi ve sellem fî takvîm Aḥṭâi’l-eṭfâi fî’l-aḥlâk, *Jurnal Shaut al-‘arabiyah* 1/1(2003), 4.

⁹ Buhârî, *eş-Şahîh*, 13/428; , Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru’l-ğarbi’l-İslâmî, 1998), 3/352.

¹⁰ Muhammed Said Mursî, *Fennü Terbiyeti’l-evlâd fî’l-İslâm* (Demmâm: Dâru’tevzî’ ve’n-neşr, 1998), 2/52.

Hız. Peygamber'in İbn Ebû Seleme'ye nidâ şekli de ayrıca üzerinde durulması gereken hususlardandır. Zira sert ya da incitecek bir kelime kullanmadan doğrudan ona hitap etmesi ve "oğlum, yavrum" şeklinde hitap ederek sözlerine başlaması hatalarını düzeltmeye çalıştığımız çocuklara hitabet şekli hususunda bizlere fikir vermektedir. Son olarak rivâyette dikkat çekilmesi hususlardan biri de Hız. Peygamber'in yanlış bir durumu düzeltmek için izlediği sıralamadır. Zira ilk olarak İbn Ebû Seleme'ye hitap etmesi, sonrasında sağından yemesi gerektiğini söylemesi ve onu önüne gelenden yemeye teşvik etmesi çocuk davranışlarında hatanın sadır olması durumunda hatayı düzeltmek için doğru bir sıralamayla hareket etmenin önemini de göstermektedir.

3. Hatayı Çocuğu Methederek Düzeltmesi

Yapılan doğru bir şeyde muhataba iltifat etmek durumunu takdir etmek kişinin işini daha özveriyle yapmasına vesile olmaktadır. Bu durum çocuklar da olduğu vakit şüphesiz hayatı boyunca unutamayacağı teşviklerden birine dönüşebilmektedir. Bu durumu Hız. Peygamber'in Abdullah b. Ömer'le yaşadığı bir olayda görmekteyiz. Abdullah b. Ömer, Hız. Peygamber döneminde bir kişi rüya görünce onu Hız. Peygamber'e yorumlattığını bundan dolayı kendisinin de Hız. Peygamber'e yorumlatmak için rüya görmeyi temenni ettiğini aktarmıştır. Mescitte kaldığı bir gece rüyasında iki meleğin kendisini alarak cehenneme götürdüğünü orada tanıdığı başka kişileri de gördüğünü "Cehennemden Allah'a sığınırım" dediğini sonrasında başka bir melek ile karşılaştığını onun Abdullah'a "Korkma!" dediğini aktarır. Sabah olunca rüyasını kız kardeşi Hız. Hafsâ vasıtasıyla Hız. Peygamber'e sordurur. Hız. Peygamber'de "Abdullah ne iyi bir insandır, bir de geceleyin namaz kılsa!" buyurmuştur. Abdullah b. Ömer'in bu olaydan sonra geceleri pek az uyuduğu aktarılmıştır.¹¹ İbn Battal (öl. 449/1057) Hız. Peygamber'in, Abdullah'ın durumuna bakarak onun farzlarında bir kusurunun olmadığı, geceleyin mescitte uyuduğunu öğrenince Abdullah'ın rüyasını gece namazıyla tevil ettiğini aktarmıştır.¹²

Hız. Peygamber'in rüyasını tevil ederken sadece rüyasının manasını değil bunun yanında o yaşlarda çocuk olan Hız. Abdullah b. Ömer'e içinde iltifat bulunan cümleler kurması Abdullah'ın, rüyasının tevilinden doğru ve tam olarak nasiplenmesine vesile olduğu muhtemeldir.

4. Hatayı İltifat ve Müdahaleyle Düzeltmesi

Yapılan hatalar bazı durumlarda sözlü müdahale yanında daha iyi anlaşılması için fiili müdahaleyi gerektirebilmektedir. Fiili müdahalenin muhatabın kırılmasına, incinmesi ve gücenmesine sebep olmaması iyi niyetin hedefine ulaşması açısından önemlidir. Zeynep bint. Ümmü Seleme'nin naklettiği bir rivâyette kendisi Hız. Peygamber'in yanına

¹¹ Buhârî, *eş-Şaḥîḥ*, 2/568.

¹² Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik İbn Battâl, *Şerḥu Şaḥîḥi'l-Buḥârî*, 2. Basım (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 3/111.

gittiği bir gün, Hz. Peygamber'i yıkanırken bulmuş. Hz. Peygamber bir avuç su alarak onun yüzüne çarparak "Arkana ey ufaklık" dediği nakledilmiştir.¹³

Çocuğun bilerek ya da bilmeyerek yapmış olduğu bir kusurdan dolayı ona doğru bir üslupla yaklaşmak yaptığı hatanın farkına varmasına vesile olmaktadır. Çocuğa kızılması, cezalandırılması vb. müdahaleler belki yapılması istenen hareketin sudurunu sağlayacaktır. Lakin bu durum çocuğun ya inadından ya da korkusundan dolayı yapıldığından kısa vadede istenilen elde edilmiş olsa dahi uzun vadede olumsuz bir neticeye dönüşmesi kaçınılmazdır. Enes b. Malik'in Hz. Peygamber'e yirmi sene hizmet ettiği bu süre boyunca Hz. Peygamber'in Enes'e bunu niçin yaptın, ya da yapmadığı bir şeyi neden yapmadın demediği ona bir kere dahi öf demediği aktarılır.¹⁴ Enes b. Malik'in bir çocuk olarak bu uzun süre boyunca birçok kusuru olması muhtemeldir. Lakin Hz. Peygamber'in bir kere dahi kendisine olumsuz bir üslupla yaklaşmaması çocuk ile mürebbi arasındaki iletişimin muhabbet ve şefkate dayanması gerektiğini göstermektedir.

5. Davranışın Doğrusunu İfade Ederek Düzeltmesi

Çocukların bazı fiili ve sözlü kusurlarına müdahale ederken yapılan yanlışın yerine doğru söz, fikir ve eylemlerin bina edilmesi önemlidir. Hz. Peygamber'in Ebû Ukbe'ye yönelik sözleri bu konuda güzel bir örnek oluşturmaktadır. Abdurrahman b. Ebû Ukbe'nin anlattığına göre babası fars diyarından bir köle olan Ebû Ukbe Hz. Peygamber'le birlikte Uhud savaşına iştirak etmiştir. Burada "Al bunu! Ben ki fars çocuğuyum" diyerek müşriklerden bir adama vurduğu aktarılmıştır. Bunu duyan Hz. Peygamber: "Al bunu! Ben Ensar çocuğuyum demez misin!" diyerek kendisine iltifat etmiştir.¹⁵ Bu rivâyette Hz. Peygamber'in hakikatte doğru dahi olsa kendisini gayr-i müslim bir topluluğa nispet eden çocuğa daha doğru olana, İslamî olana yönlendirmesini görmekteyiz.

Rivâyette dikkat çeken hususlardan biri de her türlü tehlikenin yaşanabileceği savaş anında Hz. Peygamber'in terbiye metodunu devam ettirmesi ve bunu en güzel şekilde karşı tarafı kırmadan ifade etmesidir. Ayrıca Hz. Peygamber'in kullandığı kelimelerde onun muhataba ne derece lütuf ve iltifatla yaklaştığına güzel bir örnektir. Zira Hz. Peygamber terkibini "هلا" kelimesiyle oluşturmuştur. Bu cümleye ziyadesiyle yumuşaklık ve tevazu katmaktadır.

Çocukların çocuk olmaları hasebiyle yetişkinlerin kolaylıkla yapmış olduğu eylemleri tecrübesizlikten dolayı hakkıyla yapamamaları muhtemeldir. Bu durumda

¹³ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-avsât* (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415), 9/46. Hz. Peygamber burada "لَكَع" kelimesini kullandığı bu kelimenin Bilâl b. Cerîr'e sorulması üzerine "O kelime dilimizde ufaklık manasındadır" dediği aktarılır. Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs* (Kuveyt: Dâru'l-hidâye, 1965), 22/161.

¹⁴ Müslim, *eş-Şahîh*, 11/440; Tirmizî, *es-Sünen*, 3/436; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 7/154.

¹⁵ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 7/443.

onların yaptığı işte sözlü ve fiili olarak yardımcı olmak eylemlerinin doğrusunu göstermek çocuğun aynı konudaki sonraki eylemlerinin keyfiyeti açısından önem arz etmektedir. Saîd el-Hudrî'nin Hz. Peygamber'in koyunun derisini yüzmeye çalışan çocuğa yardım ettiğini aktardığı rivâyet konumuz açısından güzel bir örnek oluşturmaktadır. Hz. Peygamber bir koyunun derisini yüzmekte olan çocuğa rastlar. Çocuktan kenara çekilmesini isteyerek kendisine bu işi nasıl yapılacağını ona göstermek istediğini ifade eder. Elini deriyle et arasına sokarak kuyruk sokumuna kadar deriyi etten ayırır. Sonrasında "(deriyi) böyle yüz yavrum" diyerek oradan ayrılır. Daha sonrasında namaz kılan Hz. Peygamber'in abdest almadığı ve suya dokunmadığı aktarılmıştır.¹⁶

Burada Hz. Peygamber'in çocuğun kendi melekesini tecrübeyle geliştirmesine göstermiş olduğu ihtimam dikkat çekmektedir. Zira çocuğun duyusal yönden eğitimi onun öğrenim ve anlayış kazanımında önemli rol oynamaktadır. Çocuk gelişmeye başlayınca elleriyle çevresindeki nesnelere keşfetmeye başlar. Bu durum onun aklî ve zihnî gelişimine fayda sağlamaktadır. Hz. Peygamber bizzat çocuğa kendisi göstererek onun görerek öğrenimine vesile olmaktadır.¹⁷

Rivâyetin sonunda ifade edilen Hz. Peygamber'in namaza gitmesi, koyunun derisini yüzdükten sonra abdest almaması ya da yıkanmamış olması meselenin fihhi yönüne temas ederken konumuz açısından önemli olan kısım böyle bir durumda dahi Hz. Peygamber'in bir çocuğa hayvan derisi soyumunda yardım etmesidir. Zira Hz. Peygamber'in namaza gitmesi onun namaz için uygun elbiseler giydiği anlamına gelmektedir. Bu durum dahi kendisini çocuğa deri soyumunda yardım etmesinden alıkoymamıştır.

6. Yapılan Kusura Muhabbetle Yaklaşması

İslam dini hakkı ve sabrı tavsiye etmenin insanı hüsrana uğramışlar sınıfından çıkardığını aktarmaktadır.¹⁸ Müminin günlük hayatında karşılaştığı olumsuz durumlarda sabır göstermesi bir hadîs-i şerifte farklı olaylar üzerinde salık verilmektedir. Muhataba bir şeyi kasıtlı yapması durumunda dahi sabredilmesi gerekirken karşımızdaki kişinin çocuk olması ve çocukça duygularının etkisiyle kendisinden kusur sadır olması durumunda kişinin çocuğa sabretmesi, ona karşı anlayışla yaklaşması daha da elzemdir.

Hz. Peygamber'e yıllarca hizmette bulunan Enes b. Malik'in Allah Resûlü ile olan anılarından biri bize bu konuda örnek sunmaktadır. Enes b. Malik Hz. Peygamber ile olan anısını şöyle anlatmıştır: "O insanların ahlak bakımından en güzeliydi. Beni bir işi için bir gün bir yere gönderdi. 'Vallahi gitmeyeceğim' dedim. İçimden Hz. Peygamber emrettiği

¹⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Şaḥîḥu İbn Hibbân*, 2. Basım (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 3/438.

¹⁷ Muhammed Nur Abdulhafiz Süveyd, *Menhecû't-terbiyetü'n-nebeviyye liltifil*, 3. Basım (Mekke: Dârü't-tayyibe, 1421), 123.

¹⁸ El-'Asr 103/2-3.

için gitmek istiyordum. Yola çıktım sokakta oynayan çocuklara takıldım. Bir zaman sonra Hz. Peygamber'in birden ensemde tuttuğunu gördüm. Ona baktım. Gülümsüyordu. Bana: 'Ey Enescik! Söylediğim yere gittin mi?' Ben: 'Evet! Gidiyorum Ya Resulallah' dedim".¹⁹

Çocuğun çocuk duygularıyla hareket ederek verilen bir işi geciktirmesi ya da yerine getirmemesi her bir ebeveynin kendi çocuğuyla zaman zaman yaşayabileceği bir olaydır. Bu durum karşısında nasıl davranılması gerektiği Hz. Peygamber'in sünnetinde bize gösterilmiştir. Enes b. Malik'in gitmeyeceğini söylemesine rağmen Hz. Peygamber'in talebinden dolayı Enes'in hakikatte gitmek istemesi günlük yaşantımızda da çocuklardan bir şey talep edildiği vakit yapmayacaklarını söylemelerine rağmen Enes b. Malik'in içinden söylediği gibi iç muhasebelerinde talep edilen isteği yerine getirmeyi istemeleri muhtemeldir. Bu durumda sabırlı olmak, bir süre beklemek gerektiği anlaşılmaktadır. Zira aceleyle karar vererek çocuğu incitmek çocukla sonraki ilişkileri de etkileyecektir. Enes b. Malik'in aktardığı farklı bir rivâyette kendisinin Hz. Peygamber'e yıllarca hizmet ettiği Hz. Peygamber'in kendisine bir şey emrettiğinde ondan üşenmediği veya yapamadığında ona kızmadığını aktarmıştır. Şayet ehl-i beytinden birisi ona yapamadığından dolayı kızsız Hz. Peygamber'in sadece: "O'nu bırakın! Eğer yapmaya güç yetirebilseydi yapardı." dediği nakledilmiştir.²⁰

7. Çocuk Üzerinden Örnek Vererek Bir Şeyden Nehyetmek

Çocuğun giyim, kuşam ve süslenme keyfiyeti zaman zaman ebeveynler tarafından belirlenmektedir. Bu durumda sünnete ve İslâmî kurallara riayet edilmesi önemlidir. Hz. Peygamber'in saçlarının bir kısmına dokunmadan bir kısmını kazıtmış olan çocuk için kullandığı ifadeler bizler için örnek teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in böyle tıraştan nehyettiği aktarılan rivâyette Allah Resûlünün: "(Saçın) tamamını kazıtın veya tamamını bırakın" dediği nakledilmiştir.²¹ Rivâyetin sebebi vürudu bilinse de çocuğun saçlarını kendisinin mi yoksa ebeveyninin mi kazıttığı bilinmemektedir. Lakin rivâyette doğrudan çocuğa hitap etmemesi onun üzerinden örnek göstererek İslâmî bir kuralı anlatması konumuz açısından önemlidir. Çocuktan İslâmî kurallara aykırı bir davranış sadır olması durumunda bundan taviz verilmeden çocuğa doğrunun izah edilmesi bununla beraber daha önce Hz. Peygamber'in çocuklara yaklaşımındaki ülfet, muhabbet, ünsiyet duygularıyla yaklaşılması ve onları kırmadan, incitmeden meselenin anlatılması gerektiği göz önünde tutulması gerekmektedir.

8. Şaka Yaparak Uyarıda Bulunması

Çocuklara verilen sorumluluklar ya da görevler zaman zaman ihmal edilebilmektedir. Bu durum onlara kusurlarını yüzlerine vurmaya gerektirmediği gibi

¹⁹ Müslim, *eş-Şaḥîḥ*, 4/1805; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 7/153.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/102.

²¹ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, 6/261.

yapılan hatayı tamamen örtmeyi de gerektirmemektedir. Zira yapılan hatanın geçiştirilmesi, sebebini çocuğa anlatmadan ya da anlayacağı bir durum ihsas ettirmeden kapatılması da çocuğun hatasını anlamasının önüne geçerek yapılan kusurun tekrarlamasına sebep olabilmektedir. Numan b. Beşîr'in Hz. Peygamber ile olan anısı bize bu konuda örnek oluşturmaktadır. Numan'ın anlattığına göre Hz. Peygamber'e Tâif'ten üzüm hediye edilmiştir. Hz. Peygamber Numan'ı çağırarak kendisine biraz üzüm vererek yemesini söylemiş ve elindeki salkımı da Numan'a vererek: "Bu salkım üzümü al, onu annene ulaştır" diye buyurmuştur. Numan üzümleri alarak yolda yediğini söylemiştir. Birkaç gün sonra Hz. Peygamber kendisine verdiği üzümlere ne yaptığını, annesine teslim edip etmediğini sormuştu. Numan'ın teslim etmediğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber, onun kulağını şaka yollu çekerek vefasızlık ettiğini ifade eden "يا غدر" diye ona hitap ettiği aktarılmıştır.²²

9. Yapılan Bir Kusura İltifat Yoluyla Cevap Vermesi

Çocukların kültürel, dini, sosyal vb. meselelere zaman zaman yetişkinler gibi yaklaşmadıkları aşikardır. Ciddiyet isteyen bir konuya şakayla ya da ciddiyetsiz yaklaştıkları görülebilir. Bu durumlarda onlara nasıl davranılacağı Hz. Peygamber ile Ebû Mahzûre arasında yaşanan bir olayda bizlere sunulmuştur.

Kureyş'in Cumah koluna mensup olan Ebû Mahzûre adının Selman, Semüre, Sümeye veya Seleme olduğu ileri sürülmüştür. Ebû Mahzûre Mekke'nin fethedildiği yıl Müslüman olmuştur. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber ile Hevâzinliler arasında yapılan ve Huneyn gazvesi olarak bilinen savaştan dönüş yolunda İslam ordusu namaz için mola vermiştir. Mekke'den on arkadaşıyla yola çıkan Ebû Mahzûre İslam ordusunun namaz için ezan okuduğunu işitir. Henüz Müslüman olmadığından ve muhtemelen Mekke'nin de Hz. Peygamber tarafından fethedilmesinden dolayı Hz. Peygamber'e düşmanlık besleyen Ebû Mahzûre ve arkadaşları ezanı taklit etmeye başlarlar. Aralarında alaylı bir şekilde ezanı sesli bir şekilde okurken Hz. Peygamber Ebû Mahzûre ve arkadaşlarının sesini duyar ve ashabına: "Bunlar arasından güzel sesli birini duydum" demiştir. Huzura çıkarılan Ebû Mahzûre ve arkadaşları teker teker ezan okur. Arkadaşları arasında sonuncu olarak ezan okuyan Ebû Mahzûre'yi Hz. Peygamber önüne oturtur. Onun saçlarını eliyle mesh eder ve ona üç kere hayır duasında bulunur. Daha sonrasında ona Mescid-i Haram'a gidip ezan okumasını emreder. Bunun nasıl olacağını sorması üzerine, Hz. Peygamber'in kendisine nasıl ezan okuması gerektiğini teker teker öğrettiğini nakletmiştir.²³ Ebû Mahzûre'nin Hz. Peygamber'in okşadığı perçemini kesmediği nakledilmiştir.²⁴ Bu olay sırasında daha çocuk denilebilecek yaşta bulunan Ebû

²² İbn Mâce, *es-Sünen*, 4/460; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb* (Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1992), 4/1498.

²³ Nesâî, *es-Sünen*, 1/498. Ayrıca bk. Murat Sarıcık, "EBÛ MAHZÛRE", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-mahzure> (02.12.2020).

²⁴ İbn Huzeyme, *Şahîhü İbn Huzeyme* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1970), 1/200.

Mahzûre İslam'ın en önemli şiarlarından olan ezanla alay etmesi Hz. Peygamber'i kızdırmamış aksine Allah Resûlü'nün ona yaklaşım tarzı onu Peygamber düşmanlığından Mescid-i Haram müezzinliğine götürmesinde önemli bir etken olmuştur. Hz. Peygamber'in Ebû Mahzûre'yi arkadaşlarının önünde rencide etmemesi, onlara muhabbetle yaklaşarak Ebû Mahzûre'nin içindeki cevheri ortaya çıkarmasına vesile olmuş bunun yanında Ebû Mahzûre'yi önüne oturtması ona hayır duada bulunması muhtemelen Ebû Mahzûre'nin hidayetine vesile olmuştur.

10. Çocuğa Hakkını Teslim Etmesi

Çocuklar zaman zaman büyüklerin sözlerini ihmal edebilmektedirler. Bunun sebebi yukarıda belirtilen bilmeme, güç yetirememe ya da muhtelif sebeplerden kaynaklandığı gibi doğrudan farkında oldukları meselede de söz tutmadıkları olabilmektedir. Hz. Peygamber'in çocuk sahâbilerle olan iletişimi hususunda verebileceğimiz örnek Sehl b. Sa'd'ın naklettiği olaydır. Sehl b. Sa'd'ın anlattığına göre Hz. Peygamber'e bir gün ashabıyla otururken kendilerine içecek ikram edildi. Bu sırada sağında bir çocuk, solunda ise yaşlı biri vardı. İkramdan içen Hz. Peygamber içeceği yaşlıya vermeye niyet ederek çocuğa: "Bana izin verir misin içeceği bunlara vereyim?" şeklinde ricada bulunur. Çocuk ise buna hitaben: "Ya Resulallah Vallahî senden olan nasibimi kimseye bağışlayamam!" demiştir. Bunun üzerine Allah Rasûlü kabî çocuğun eline verdiği nakledilmiştir.²⁵ Burada her ne kadar çocuk genel itibarla hatalı davranmamış olsa da Hz. Peygamber'in talebini geri çevirmiştir. Bununla beraber çocuğun mezkûr olayda haklı olduğu ve hakkını savunduğu da göz ardı edilmemelidir. Böyle bir durum karşısında Hz. Peygamberin çocuğa hakkını teslim etmesi, bu gibi durumlarda bizlere nebevî bir yöntem sunmaktadır.

Sonuç

Her dönemin gelecek nesilleri olan çocukların terbiyesi ve eğitimi şüphesiz ailede başlamaktadır. Bu durumda özellikle anne babanın çocuğuyla kurduğu iletişim onun kişiliğinin oturması ve şahsiyetinin şekillenmesi üzerinde etkilidir. Çocukla kurulan doğru iletişim onun olaylar karşısında sağlıklı ve duruma uygun kararlar vermesinde yardımcı olmaktadır. Bu durumda çocuktan -bir bakıma kriz anları da diyebileceğimiz- hata ve kusur sadır olduğu dönemlerde onunla kurulan doğru iletişim hatanın ve kusurun anlaşılıp tekrar yapılmaması açısından son derece önemlidir.

İnsanlık için her konuda örnek olan Hz. Peygamber'in çocuklarla kurduğu iletişimler onlardan hata ve kusur sadır olması halinde nasıl davranmamız gerektiği hususunda birçok örnek barındırmaktadır. Hz. Peygamber'in onlarla iletişimde sadece sorunu çözmeye yönelik olmadığı aynı zamanda uygun şekilde açıklamalar yaparak meselenin anlaşılmasını sağladığı da görülmektedir. Zira ashaptan çocuk olup da Hz.

²⁵ Buhârî, *eş-Şaḥîḥ*, 2/810, 920, 5/2130.

Peygamber'in uyarısına maruz kalan sahâbilerin, kendilerine yapılan uyarı sonrası doğru tavrı hayatlarında bir meleke haline getirdikleri aktarılmıştır.

Hız. Peygamber'in, döneminden bizlere intikal eden çocuk kusurlarına farklı usullerle yaklaşmasına rağmen muhatabın incitilmemesi, gücendirilmemesi ve meselenin anlaşılmalı olması muhtemelen her olayın ortak noktasıdır. Bununla birlikte Hız. Peygamber karşılaşmış olduğu çocuk hatalarında çocuğa açıklamada bulunarak kusuru düzeltmesi, çocuğa iltifat etmesi, zaman zaman çocuğa müdahale etmesi, hatanın doğrusunu çocuğa öğretmesi, kusura muhabbetle yaklaşması, şaka ve iltifat yoluyla çocuğu hatadan sakındırması çocuk kusurları karşısında her ne kadar cezai bir durum gözlenmese de bu durumu gerektirecek eylemlerde ölçülü olması O'nun çocuk hatalarına yaklaşımlarından öne çıkan metotlardır.

Kaynakça

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbk Kesîr, 3. Basım, 1987.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *es-Sünen*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-alemiyye, 2009.
- Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. 45 Cilt. Ammân: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1420.
- İbn Abdülber, en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1992.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu Şaḥîḥi'l-Buḥârî*. 10 Cilt. Riyâd: Mektebetü'rRüşd, 2. Basım, 2003.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Şaḥîḥu İbn Hibbân*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *Şaḥîḥü İbn Huzeyme*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1970.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-alemiyye, 2009.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-mu'îm bifevâidi Müslim*. 8 Cilt. Kâhire: Dâru'l-vefâ, 1998.
- Muhammed Said Mursî, *Fennü Terbiyeti'l-evlâd fî'l-İslâm*. Demmâm: Dâru'tevzî' ve'n-neşr, 1998.
- Murat Sarıcık, "EBÛ MAHZÛRE", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-mahzure> (02.12.2020).
- Münîr, Münir. Aḥâdisi'n-Nebî şalla'l-lahu 'aleyhi ve sellem fî takvîm Aḥḥâi'l-etfâi fî'l-aḥlâk. *Jurnal Shaut al-'arabiyah* 1/1(2003), 1-15.
- Müslim, Ebû'l-Hasan İbn el-Haccâc. *eş-Şaḥîḥ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1334.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. 9 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-matbûati'l-İslâmiyye. 1986.
- Süveyd, Muhammed Nur Abdulhafiz. *Menhecü't-terbiyeti'n-nebeviyye liltıfıl*. Mekke: Dâru't-tayibe. 3. Basım, 1421.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-avsâf*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l-'arûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-hidâye, 1965.

HZ. PEYGAMBER'İN GAYRİMÜSLİMLERİN ÇOCUKLARI HAKKINDAKİ TASARRUFU İLE İLGİLİ RİVAYETLER

Şehba YAZICI*

Çocukların haklarını belirleme ve koruma manasında çocuk hukuku, içinde bulunulan toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesine, örgütlenmesine ve toplum içindeki egemenlik koşullarına daima bağlı bulunmaktadır.¹ Öte yandan, çocuk haklarının daha çok toplumun dinî ve ahlâkî değerleriyle bağlantılı bir husus olduğu görülmektedir. Tarih boyunca çocuk haklarının korunmasında dinlerin çeşitli öğretileri kanalıyla, çocukların korunmasına yönelik kurumlar oluşturulmuş, bu müesseseler daha çok gönüllü faaliyetler şeklinde yürütülmüştür.² Meseleyi Müslüman hukuku bakımından incelediğimizde çok erken dönemlerde bazı temel çocuk haklarının belirlendiği görülmektedir. Çocuk haklarıyla ilgili hükümler, Resulullah'a isnad edilen çeşitli rivayetler üzerine bina edilmiştir. Erken dönemde karşılaşılan az sayıdaki hadiseye karşı Resulullah'ın tavrı, sonrasında kendisinden çeşitli hükümlerin istinbat edildiği prensipler olarak değerlendirilmiştir.

Bu tebliğde Resulullah'ın gayrimüslim çocukları hakkındaki tasarrufları ile ilgili rivayetleri bir araya getirmeye çalışacağız. Gayrimüslim ifadesiyle İslam dışında kalan mevcut tüm dinlerin mensuplarını kastettiğimizi de belirtmemiz gerekir. Nitekim bu ifade genellikle ehl-i kitab mensupları için kullanılan bir kavram olsa da Resulullah'ın Mecûsîleri de ehl-i kitâb hükümlerine tabi kıldığı bilinmektedir. Kendileriyle anlaşma sağlanan bu gruplara zimmî statüsü verilmiştir. Bunların dışında diğer din mensuplarının önemli bir bölümünü müşrikler teşkil etmektedir. Genellikle ehl-i kitâbdan ayrı görülen ve çeşitli tasarruflarda farklı bir hukuka tabi tutulan müşrikler, çocukları bakımından ayrı bir hükme tabi tutulmadıkları için gayrimüslim kavramı altında değerlendirmemizde bir sakınca görünmemektedir. Zaten Resulullah'ın, çocukların durumları ile ilgili hadislerinin büyük bir kısmını, müşrik çocukları hakkında sarf ettiği görülmektedir. Mürtedlerin çocuklarının durumu da Müslümanların hukukunda yer bulan konulardandır. Ancak mürtedlerin çocukları ile ilgili değerlendirmenin Resulullah'ın doğrudan onlarla ilgili bir tasarrufuna dayanmadığını belirtmek gerekir. Nitekim Resulullah'ın hayatının son demlerinde gerçekleşen irtidat hadiselerinde çocukların durumu ile ilgili bir tartışma veya hadise cereyan etmemiştir. Ancak Müslümanlar Resulullah'ın gayrimüslim çocukları hakkındaki tasarruflarından ve hadislerinden elde ettikleri prensipler çerçevesinde hüküm çıkarmışlardır.

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

¹ Ali Naim İnan, *Çocuk hukuku* (Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1968), 3.

² İnan, *Çocuk hukuku*, 7.

Müslümanların fetihleri yaygınlaştırmaları, geniş topraklara ulaşmaları ve çeşitli dinlere mensup milletleri bünyelerinde toplamaya başladıkları dönemlerde gayrimüslim çocukları ile ilgili meseleler daha fazla gündeme gelmiş, ihtiyaç duyuldukça rivayetlere başvurulmuştur. Bunun yanı sıra sahabeden sonraki nesillerin vardığı hükümlerden hareketle Resulullah'ın uygulamalarına dair bilgiler elde etmek mümkündür. Bu nedenle bu konudaki rivayetleri incelerken İslam hukukundaki bazı yansımalarını da değerlendirmeye dahil etmek gerektiği kanaatindeyiz.

Resulullah'ın Gayrimüslim Çocukları Hakkındaki Tasarrufları ile İlgili Rivayetler

Merkezde siyasi otorite olarak Müslümanların olduğu Medine döneminde sosyal sınıflandırmalar da bu ekseninde yapılmış ve hukuk, dinî mensubiyetlerin esas alındığı bir yapılandırmanın etrafında teşekkül etmiştir. Buna göre en temel ayırım Müslümanlar ve gayrimüslimlerdir. Gayrimüslimler ise müşrikler, ehl-i kitab ve Mecusilerden teşekkül etmiştir. Gayrimüslim kavramı, daha çok ehl-i kitab için kullanılmakla beraber Mecusilerin de bazı istisnalarla beraber ehl-i kitab hükmüne tabi tutulduğu görülmektedir. Müşrikler ise farklı bir konumda tutulmuş, onlardan cizye kabul edilmemiştir. Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir dönemde ise irtidat hadiseleri meydana gelmeye başlamış, dolayısıyla mürtedler denen yeni bir grup ortaya çıkmış ve bunlar hakkındaki hükümler de teşekkül etmeye başlamıştır. Ancak meseleye çocuk hukuku açısından bakıldığında mürtedler de dahil olmak üzere Müslüman olmayan tüm grupların çocukları aynı statüde görülmüştür. Dolayısıyla rivayetlerde geçen hükümleri genelleştirmemizde bir sakınca yoktur.

Gayrimüslim çocuklarla ilgili rivayetlerde bazı çocuk haklarının gündeme geldiği görülmektedir. Bunlar yaşama, ailenin yanında büyüme ve özgürlük gibi en temel haklardır. Dönemin siyasi yapısı, diğer grupların belli başlı bazı konularda Müslümanlara bağlı olduğu, kabilelerin kendi iç işlerine müdahale edilmediği bir manzara arz etmektedir. Bu dönemde siyasi otorite, girift bir yasalar bütününe sahip değildir. Yetişkinler, diğer din mensupları hatta Müslüman kabileler dahi devlet açısından sadece belirli kurallara bağlı tutulmuşlardır. Devletin sosyal hizmetleri bir yükümlülük olarak addetmesi ise henüz teşekkül aşamasındadır. Bu nedenle çocuklara verilen hakları da sade bir biçimde düşünmek ve kendi zaman ve zemini içerisinde konumlandırmak gerekir.

Müslüman olsun gayrimüslim olsun bir çocuğun velayeti ve bakımı anne babanın, bunlar hayatta değilse geniş aile üyeleri ile akrabaların vazifesidir. Resulullah da annesini kaybettiğinde dedesinin himayesine girmiş, onu da kaybedince amcasının evinde büyümüştür. Çocuklarla ilgili bu doğal durum bozulduğunda veya savaş gibi olağanüstü bir durum olduğunda ise siyasi otoritenin kendilerine verdiği haklar önem kazanmakta ve devreye girmektedir. Resulullah'ın gayrimüslim çocukları ile ilgili tasarrufları da savaş, kuşatma vb. durumlarda gündeme gelmiştir.

Bu rivayetlerde gayrimüslimlerin çocukları için kullanılan birçok lafız mevcuttur. Bunlardan ilki “veled” olup baliğ olmayan çocuklar anlamına gelmektedir. Rivayetlerde bu tabir çoğul bir biçimde “evlâdü'l-müşrikîn/müşriklerin çocukları” şeklinde kullanılmıştır. Aynı manada kullanılan bir diğer kelime tıfl'dır. Bunlardan farklı olarak gayrimüslim çocukları ifade etmek üzere kullanılan iki kelime daha mevcuttur. Birincisi “züriyyet” olup bu kelime, büyük olsun küçük olsun, baliğ olsun veya olmasın, genel anlamda insanların nesli için kullanılabilir. Ancak konuyla ilgili rivayetlerde bu lafız, müşriklerin reşit olmayan ve buluğa ermeyen çocuklarını karşılamaktadır. İkincisi ise “lâhîn” kelimesidir. Lâhîn, buluğa ermemiş, kasıtlı olarak günah işlemesi mümkün olmayan veya günahı bilmeyen çocuk anlamında kullanılır.³

Rivayetlerde gayrimüslimlerin çocukları ile ilgili hükümler iki mesele ekseninde tartışılmıştır. Biri, çocukların hayatta iken tabi olacakları hükümler, diğeri ise ahiretteki durumlarıdır.

1. Gayrimüslimlerin Çocuklarına Verilen Yaşama Hakkı

Bir çocuğun en temel ve evrensel haklarından en önemlisi yaşama hakkıdır. Resulullah'ın dünyaya geldiği coğrafyada çocukların zaman zaman bu haktan mahrum edildikleri bilinmektedir. Fakirlik ve dini ritüeller gibi gerekçelerle çocukların öldürüldükleri bir yana kabile baskınları ile de çocukların telef oldukları da bilinmektedir.⁴ Kur'an-ı Kerim'in çocukların çeşitli gerekçelerle öldürülmelerini yasaklayan ayetlerinin⁵ yanı sıra Resulullah, Müslümanların ilk savaşlarında sayılarının azlığına rağmen buluğ çağına ermeyen çocukları savaşa götürmeyi reddetmiştir.⁶

Resulullah'ın Müslüman çocukları üzerindeki korumacı tavrı, gayrimüslimlerin çocukları için de takındığı bir tutumdur. Konu ile ilgili rivayetler hangi sefer olduğu ihtilafli olmakla beraber müşrik çocukların öldürülmelerinin yasaklanması ve Kurayza Yahudilerinin çocuklarının esir edilmesi etrafında kümelenmektedir.

Bu rivayetlerden birine göre, Müslümanların bir seferlerinde meydana gelen bir çatışma esnasında karşı tarafın çocuklarının da ölümüne sebebiyet verilecek kadar ileri gidildi. Çocukların öldürüldüğü haberi Resulullah'a intikal ettiğinde o, buna tepki gösterdi ve “Sizi çocukları öldürmeye sevk eden nedir?” veya “Çocukları öldürecek kadar öldürmede ileri giden kavimlere ne oluyor?” diye sordu. Sahabe, “Onlar müşriklerin çocukları değil midir?” deyince Resulullah, “Sizin en hayırlılarınız da müşriklerin çocukları

³ Arif Aytekin, “İslamda Müşrik Çocukları Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2008), 124.

⁴ Bkz. Adnan Demircan, *Bedevi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 101; Adnan Demircan, “Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2/3 (2004), 21.

⁵ Nahl 16/58, 59; İsrâ 17/31.

⁶ İbn Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 2/462; Adem Apak, “Hz. Peygamber'in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 48.

değil midir?” buyurdu. Bu diyalogdan sonra Resulullah, “Dikkat edin! Her çocuk fitrat üzere doğar. Kendini ifade etmeyi öğreninceye (buluş çağına ulaşıncaya) kadar (böyle kabul edilir). Daha sonra anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecûsî yapar.” buyurdu.⁷ Resulullah’ın bu hadiseye ciddi bir tepki koyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bazı rivayetlere göre o, “Dikkat edin! Sakın çocukları öldürmeyin!” uyarısını üç defa arka arkaya yaptı.⁸ Daha sonra da “Bir hayvan yavruladığında yavrudaki sakatlık/uzuvlarının noksanlığı hissedilir mi?” diye ekledi.⁹ Hadisin çeşitli varyantları mevcut olmakla beraber hemen hemen tüm kaynaklarda aşağı yukarı bu şekilde yer aldığı görülmektedir. Bu hadisenin, Hayber bölgesine gönderilen bir seriyyede¹⁰, Huneyn günü gönderilen bir seriyyede¹¹ veya Resulullah’ın da katıldığı bir gazve esnasında¹² gerçekleştiği aktarılmıştır.

Görüldüğü gibi Resulullah, gayrimüslimlerin çocuklarının çatışma esnasında dahi öldürülmesini açık bir biçimde yasaklamıştır. Bu hususu destekleyen başka rivayetler de mevcuttur. Resulullah’ın gazvelerinden birinde öldürülmüş bir kadın bulunmuş, bunun üzerine Resulullah, kadınların ve çocukların öldürülmesini yasakladığını ilan etmiştir.¹³ Öte yandan Resulullah’ın çocukların aileleriyle aynı hükme tabi oldukları gerekçesiyle öldürülmesine cevaz verdiği dair bazı rivayetlere de rastlamak mümkündür. Bu rivayetlere göre Resulullah verdiği ruhsatı Huneyn günü kaldırmış ve çocukların öldürülmesine Huneyn günü yasak getirmiştir.¹⁴ Ancak bu rivayeti Resulullah’ın Huneyn Gazvesi’ne kadar çocukların öldürülmesine cevaz verdiği şeklinde anlamak doğru değildir. Nitekim Huneyn Gazvesi 8/630 yılında gerçekleşmiş olup Resulullah’ın son seferlerinden biridir. Resulullah’ın çocukları öldürenleri bundan men ettiğine dair hadisenin hicretin 7. Yılında meydana geldiği ihtimali, tarih kaynaklarında yer alan bilgiler tarafından desteklenmektedir. Hayber kalelerinin bir kısmı sulh ile fethedilirken bir kısmında çatışmalar meydana gelmiştir. Çocukların öldürülmesi hadisesi de bu çatışmalar esnasında vuku bulmuştur.¹⁵

⁷ Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef Fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 4/484 Hadis no: 33131; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (Kahire: Mektebet-ü İbn Teymiyye, 1994), 1/1/284 Hadis no: 830.

⁸ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî* (Beyrut: Dârü'l-A'lemî, 1989), 3/903.

⁹ Müslim b. el-Haccac en-Nîsâbü'r, *el-Müsnedü's-Sahihü'l-Muhtasar* (Beyrut: Dâr-u İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 4/2047 Hadis no:2658; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, *Sünen-i Ebû Dâvûd* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 4/229 Hadis no: 4714.

¹⁰ Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 5/202 Hadis no: 9386.

¹¹ Ebu Bekr el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 9/219 Hadis no: 18334.

¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned-ü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 24/356 Hadis no: 15589.

¹³ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973), 296.

¹⁴ İbn Hibbân, *Sahih-i İbn Hibbân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 11/108 Hadis no: 4787.

¹⁵ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/671.

Öte yandan benzer hadiselerin birkaç defa meydana gelmiş olması da mümkündür. Resulullah'ın bu hususta verdiği cevaz, daha çok yanlışlıkla öldürülen çocuklarla ilgili olmalıdır. Bir rivayete göre, bir gece baskınında müşriklerin çocuklarını da öldüren sahabeler bu durumu Resulullah'a arz ettiklerinde Resulullah, "Bunu tekrarlamayın. Yaptığınızdan dolayı size ceza yoktur. Çocukları da onlardandır." buyurmuş ve kadınlarla çocukların öldürülmelerini yasaklamıştır.¹⁶ Buradan hareketle, Resulullah'ın ilk zamanlarda yanlışlıkla öldürülen çocuklar konusunda sahabeye bir sorumluluk olmadığını ifade ettiği, ancak taammüden öldürülmelerini başından beri yasakladığı sonucuna varmamız mümkündür. Özellikle baskınlarda meydana gelebilecek bu tür yanlışlıklara karşı Resulullah'ın bazı tedbirler aldığı da görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirebileceğimiz bir rivayet şöyledir: "Resulullah, gece vakti ansızın bir kavmi basmaz, ancak sabah namazından sonra hücumla geçer, ezan sesi işitince de savaştan vazgeçerdi." Hayber seferi hakkında da benzer bir rivayet nakledilmiş, Resulullah'ın gece vakti hareket ederek Hayber'e vardığı ve adeti üzere sabah oluncaya kadar beklediği rivayet edilmiştir.¹⁷ Gafil buldukları anda bir kabileyeye saldırmakta bir beis görmediği ifade edilen Resulullah'ın gece baskını konusundaki tavrı, yanlışlıkla meydana gelebilecek kadın ve çocuk katillerini önleme gayesine matuf bir tedbir olarak görülebilir.

Resulullah'ın kendisinin katıldığı seferlerde meydana geldiği rivayet edilen çocuk katli hadiselerinin, kendisinin bilgisi dışında gerçekleştiği de rivayetlerden anlaşılan bir husustur. Çünkü bu rivayetler hep Resulullah'a "daha sonra intikal ettiğinde" veya "haber ona ulaştığında" ifadeleriyle başlamaktadır. Hz. Peygamber, bilgisi dahilinde böyle bir uygulamaya izin vermemiştir. Kendisine sorulduğunda ise bu fiilin yasaklandığını kesin bir biçimde ifade etmiştir. Taif tarafına bir gazaya çıktığında sahabeden birinin lâhînin savaş esnasında öldürülmesinin caiz olup olmadığı sormuştur. Resulullah gaza dönüşü bu soruyu cevaplandırmış, "Allah bu çocukların ne yapacaklarını çok iyi bilmektedir. Onlar lâhîndir, öldürülmeleri yasaktır." demiştir.¹⁸ Resulullah bizzat katılmadığı ve ordu veya müfreze gönderdiği durumlarda ise ordu komutanlarına talimatlar vermiştir: "Allah yolunda besmele ile savaşınız. Allah'a küfür ve isyan edenlerle dövüşünüz. Savaşınız fakat tecavüzde bulunmayınız. Hainlik etmeyiniz, tenkil yapmayınız. Kadınları ve çocukları öldürmeyiniz."¹⁹

Resulullah'ın konuyla ilgili bazı uygulamalarına da rastlamak mümkündür. Kurayza Gazvesi (5/627) neticesinde verilen karar, savaşabilecek yaşta bulunan erkeklerin öldürülmesi, çocuklar ve kadınların esir hükmüne tabi tutulması ve mallarının da Müslümanlar arasında paylaşılması şeklindedir. Bu karara göre çocukların yaşama haklarının muhafaza edildiği görülmekle beraber yanlışlıkla çocukların öldürülmemeleri

¹⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 1/8/88 Hadis no: 7455.

¹⁷ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, 292.

¹⁸ Bedrü'd-din el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahîh-i'l-Buhârî* (Beyrut: Dâr-u İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 8/212.

¹⁹ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, 293.

için de bazı tedbirler alınmıştır. Resulullah'ın, buluş çağına girmeyen çocukları yetişkinlerden ayırmak için bazı sahabeleri görevlendirdiği bilinmektedir.²⁰ Bu esnada Yahudilerin çocuklarından olan Atıyye el-Kurazî'den alınan rivayet şu şekildedir: "Benî Kurayza vakasında Resulullah'a arz edildim. Benim durumumu (erkek mi yoksa çocuk mu kabul edileceğimi) ondan sordular. Peygamberimiz şöyle buyurdu: Kollarının çıkıp çıkmadığına bakın. Onlar baktılar. Kollarım henüz çıkmış değildi. Bu sebeple zürriyet kısmından kabul edildim."²¹

Bu konunun Resulullah'tan sonraki dönemlerde de gündeme geldiği görülmektedir. Nitekim daha sonraki dönemlerde Müslümanlar Resulullah dönemine nispetle daha fazla gayrimüslim nüfusla muhatap olmuşlardır. İbn Abbas'a bazı hükümlerin sorulduğu uzunca bir risalede Resulullah'ın müşriklerin çocuklarını öldürüp öldürülmediği de sorulmuştur. İbn Abbas, Resulullah'ın onlardan birini bile öldürmediği cevabını vermiştir.²²

Bu tutarlı ve kesin uygulama, sonraki nesil tarafından benimsenmiş ve gayrimüslim çocukları ile ilgili hükümler Resulullah'ın fıtrat hadisi üzerine bina edilmiştir. Yetişkinlerinin ölüme müstahak görüldüğü Arap müşrikleri ile mürtedlerin dahi çocuklarının öldürülmelerine herhangi bir koşulda cevaz verilmemiştir. Ebu Yusuf, harb esnasında olsa da Müslümanlara bu konuda sınırlama getirildiğini ifade etmiştir: "Müşriklere karşı her çeşit silah ile savaşmak, onları batırmak, yakmak, ağaçlarını kesip bağ ve bahçelerini tahrip etmek gibi fiillerin yerine göre ve bazı hallerde caizdir. Ancak bu fiillerde kadınlar, çocuklar ve yaşlılar hedef alınmamalı, onlar öldürülmemelidir. Kaçan düşmanı peşinden kovalamak, Müslümanlara bir zarar vermelerinden korkulduğu takdirde yaralılarını itlaf etmek, esirlerini öldürmek de caizdir. Ancak tıraş olmamış gençler, tazeler öldürülmez. Zira bunlar çocuk sayılırlar."²³

Yine Ebu Yusuf, düşman taraf ile Müslümanlar arasında hüküm vermek üzere tayin edilen hakemin çocuklar üzerindeki tasarruflarının tahdit edildiğini söylemektedir: "Eğer bir kavim bir Müslüman hakem tayin etse, o Müslüman da erkek kadın ve çocukların tamamının öldürülmesine hükmetse, bu hükümde Kur'an'a ve sünnete aykırılık olduğundan kadınlar ve çocuklar öldürülmez. Sadece erkekler öldürülür, diğerleri esir olarak kalır."²⁴

²⁰ Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-idâriyye*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 1/479.

²¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 151.

²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned-ü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4/422 Hadis no: 2685; Ebû Avâne, *Müstahrec-u Ebî Avâne* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1998), 4/333 Hadis no: 6881.

²³ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, 295, 296.

²⁴ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, 306.

2. Çocukların Esir Edilmeleri

Resulullah döneminde birçok seriyye ve gazve meydana gelmiştir. Bu çarpışmalarda birçok esir alınmış, çeşitli hadiselerden sonra esirlerle ilgili esaslar belirlenmiştir. Gayrimüslim çocukları da zaman zaman esir statüsünde kabul edilmiştir.

Resulullah'ın tüm gayrimüslimlerin çocuklarına esir statüsü vermediğini belirtmemiz gerekir. Esir olanlar, baskın veya savaş sonucu ele geçenlerden oluşmaktadır. Bunun dışında kendileriyle anlaşma yapılarak veya savaş sonucu mağlup edilerek cizye ödemeleri kararlaştırılan ve zimmî statüsüne alınan ehl-i kitâb ile Mecûsîlerin çocuklarının özgürlüklerine dokunulmamıştır. Prensipten ziyade, Zimmîler hiçbir koşulda köleleştirilemeyecekleri²⁵ için zimmî çocuklarının özgürlük haklarına herhangi bir biçimde dokunulmadığını söyleyebiliriz. Arap müşriklerin ve mürtedlerin çocukları ise esir alınır.²⁶

Bununla beraber esir alınan çocukların daha çok Müslümanlara karşı fiilen savaşanların çocuklarından olduğunu da söylememiz mümkündür. Şehir ve beldeler fethedildiğinde tüm halkın esir olarak kabul edilmedikleri görülmektedir. Bir beldenin tüm halkının esirleştirilmesinden ziyade bölgenin halkıyla anlaşmalar yapılması tercih edilmiştir. Resulullah, Hayber kalelerinden birinde savaşa katılanların kanlarını bağışlamak ve orayı terk etmek üzere sulh yapmış ve çocuklarını onlara bırakmıştır.²⁷ Hz. Ömer döneminde de buna benzer bir uygulamaya rastlanmaktadır. Ebu Ubeyde (ö. 18/639) Şam'ın fethinden sonra Hz. Ömer'e şehir ve ahalisiyle ilgili hükmü sormuş, Ömer oranın halkının çocuklarının ve kadınların köleleştirilerek, Müslümanlar hâkim olduğu müddetçe köle kalmalarına razı olmadığını söylemiş ve onları zimmî statüsünde kabul etmiştir. Bu nedenle erkeklerine cizye koydurmuş, kadınlarının cariye edinilmesine mâni olmasına dair Ebu Ubeyde'ye talimat vermiştir.²⁸ Hz. Ömer döneminde Mısırlılar ile yapılan sulh anlaşmasının da altı maddesinden biri halkın çocuklarının ellerinden alınmayacağına dairdir.²⁹

Savaş, muhasara ve baskınlarda esir alınan çocuklara gelince, Resulullah'ın savaşlardan sonra esir edilenlere müsamahalı davrandığı bilinmektedir. Savaş sonucunda Müslümanlar tarafından mağlup edilen bazı kimselerin Resulullah'a giderek bağışlanma, eman istedikleri veya Müslüman oldukları vakidir. Resulullah, ebeveynlerine eman verdiği çocukları ailelerinden almamıştır. Malları ve çocukları Müslümanlar arasında taksim edilen Kurayza Yahudilerinden bir kısmı Resulullah ile görüşmelerinin neticesinde eman isteyip Müslüman olduklarında, bu kişiler malları, kadınları ve çocukları taksim

²⁵ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, 147.

²⁶ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, 118, 210.

²⁷ Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut: Dâr-u ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 32.

²⁸ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Haraç*, 228.

²⁹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, 162.

edilen Yahudilerden istisna tutuldular.³⁰ Ebu Ubeyd (ö. 224/838) Resulullah'ın savaşlarda esir edilenler üzerindeki tasarrufu hakkında şu bilgileri kaydetmiştir: “Resulullah, Beni Mustalik, Belanber, Fezâre ve bazı Yemen beldelerinde (düşmana üstün gelerek) çocuk ve kadınlarını esir etmiştir. Bütün bu vakalar hakkında hadisler varit olmuştur. Ancak bu vakalarda esirlerin hiçbirini fidye karşılığında salıverdiği Hz. Peygamber'den nakledilmiş değildir. Hz. Peygamber adı geçen vakalarda aldığı esirlere ya ihsanda bulunup karşılıksız serbest bırakmış ya da esirlerin mübadelesi cihetine gitmiştir. Nitekim Mekke ehline, Hayber Yahudilerine, Evtas Muharebesinde esir alınan Hevâzin'in kadın ve çocuklarına bu şekilde muamele etmiştir.”³¹

Bu bağlamda zikredilmesi gereken önemli bir rivayet de Hevâzin esirlerine dairdir. Huneyn Savaşı'nda (8/630) mağlup edilen Hevâzinliler, Resulullah'a gelerek Müslüman oldular. Savaş meydanında mağlup oldukları için kadınları ve çocukları esir olarak alınmış ve Müslümanlar arasında taksim edilmişti. Ancak Resulullah sayıları altı bini bulan kadın ve çocuk kölelerin, ailelerine iadesi konusunda Müslümanları teşvik etti. Ashabın büyük çoğunluğu, buna razı olurken bir kısmı itiraz etti. Resulullah bu kimselere, ellerindeki esirler karşılığında altı deve vererek esirleri serbest bıraktı.³²

Netice olarak müşriklerin çocuklarının esir edilmemelerinin savaşlara has bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Onların köle edinilmeleri savaş, baskın vb. durumlarda, barış ortamının olmadığı olağanüstü hallerde söz konusu edilmektedir. Bunun dışında çocukların köleleştirilmeleri uygulamasına rastlanmamaktadır. Bir vesileyle esir alınan çocukların da serbest bırakılmalarının tercih edildiği, mümkün olduğu kadar anlaşma yoluna gidildiği görülmektedir.

3. Diğer Bazı Haklar

Çocuklara kesin bir biçimde verilen yaşama hakkı ile büyük oranda korunan özgürlük hakkının yanı sıra diğer bazı hakları zikretmemiz de yerinde olacaktır. Bunlardan biri Resulullah'ın gayrimüslimlerin çocuklarını ailelerinden ayırmamasıdır. Resulullah'ın “Çocuğa annesinden ayrı sahip olunmaz” hadisine binaen köle olan çocukların annelerinden ayrılmayacağına dair bir hüküm geliştirilmiştir.³³ Rivayetlere göre, Resulullah Benî Kurayza'dan alınan esirlerin dağıtımı ve satılmalarında anne ve çocukların ayrılmalarını yasakladı. “Buluğ çağına erene kadar çocuğu annesinden ayırmayınız” buyurdu. Buluğ çağı ne zaman olur diye sorulunca, “Cariyenin hayız görmesi, erkek çocuğunun da ihtilam olmasıdır” diye cevap verdi.³⁴

³⁰ Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/6/54 Hadis no: 9988; Ebû Avâne, *Müstahrec-u Ebî Avâne*, 4/259.

³¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, 136.

³² Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, 136; Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994), 257, 258; Muhammed Hamîdullah, “Huneyn Gazvesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/377.

³³ Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, 255.

³⁴ el-Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/254.

Resulullah döneminden itibaren gayrimüslimlere Müslümanların koyduğu önemli bir yükümlülük cizye vergisidir. Cizye vergisi hesaplanırken gayrimüslim erkeklerin esas alındığı, çocukların ise hesaplamanın dışında tutulduğu görülmektedir. Çocukların hesaba dahil edilmeleri, özellikle çocuk sayısının yüksek olduğu aileler açısından ciddi bir maddi yük anlamına gelirdi. Ancak uygulama bu anlamda herhangi bir mağduriyete sebebiyet vermeyecek şekilde yürütüldü. Hz. Ömer döneminde yazılan birçok talimatta da kadınlara ve çocuklara cizye konulmayacağı esası yer almıştır.³⁵

Yukarıda zikrettiklerimiz dışındaki haklar konusunda çocukların mensup oldukları yetişkinlere göre haklara sahip olduklarını söyleyebiliriz. Kendileriyle ilgili gündeme gelen bu özel meseleler haricinde gayrimüslim hukukuna tabi olmuşlardır. Esir edilerek Müslümanların yanında kalmaya devam eden veya İslam'ı kabul ederek Müslümanlara iltihak eden çocuklar da Müslümanlarla aynı haklara sahip görülmüşlerdir. Çocuk yaşta Müslümanların aralarına karışan bu çocuklar, toplumun herhangi bir bireyi haline gelmiş ve önceki mensubiyetleri Müslümanların nezdinde kendilerini dezavantajlı bir konuma düşürmemiştir. Hatta Kurâyza hadisesinde Resulullah'a arz edildiği rivayet edilen bazı çocukların isimleri, İbn Sa'd'ın "Resulullah Vefat Ettiğinde Yaşları Küçük Olan Ashâb" cildinde zikredilmiştir. Bunlardan Atıyye el-Kurazî'yi yukarıda zikretmiştik. Onun dışında Kurâyza günü Resulullah'a arz edilen çocuklardan olan Kesîr b. Es-Sâib'in de ismi bu listede yer almıştır. İbn Sa'd'ın burada, babasının Yahudi olduğu bilinen Abdullah b. Sayyâd isimli bir çocuğun ise Müslüman olduğunu, çocuklarının olduğunu ve Resulullah ile beraber gazveye çıktığını kaydetmesi, Müslüman toplumunun bünyesinde doğal bir biçimde yer aldıklarını gösteren bir örnek olarak görülmelidir.³⁶

4. Gayrimüslim Çocuklarının Ahiretteki Durumu

Gayrimüslimlerin çocukları hakkındaki rivayetlerde ahiretteki durumları ile ilgili tartışmalar da yer tutmaktadır. Bu konuda varit olan rivayetler, birçok kelâmî tartışmanın da kaynağı olmuştur. Biz burada konuyla ilgili rivayetlerden çıkarılan genel kanaatleri zikredeceğiz ve bu rivayetlerle ilgili yapılmış iki çalışmaya işaret etmekle yetineceğiz.³⁷ Rivayet metinlerinden ve metinlerden hareketle yapılan çıkarımlara göre Müslüman olmayanların buluşa ermeden ölen çocuklarının durumu şunlardan biridir:³⁸

a. Konu sarîh bir biçimde ifade edilmediği için onların işinin Allah'a kalmış olduğu anlaşılmaktadır.

³⁵ Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, 5/6/88 Hadis no: 10096.

³⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, çev. Adnan Demircan - Abdullah Yıldız vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 6/594, 595.

³⁷ Bkz. Selim Demirci, "Müslüman Olmayanların Buluş Çağına Ermeden Ölen Çocuklarının Ahiretteki Durumuna Dair Bazı Rivayetler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2016); Aytekin, "İslamda Müşrik Çocukları Meselesi".

³⁸ Selim Demirci, "Müslüman Olmayanların Buluş Çağına Ermeden Ölen Çocuklarının Ahiretteki Durumuna Dair Bazı Rivayetler", 138-143.

b. Cehennemdedirler. Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerde, onların hükümlerinin babalarına tabi olduğu ifadesi, bu yaklaşımın temelini oluşturur. Ancak bu görüş çeşitli ayetler ve diğer hadislerden alınan prensipler çerçevesinde tenkit edilmiştir.

c. Cennet ve cehennem arasında bir yerde berzahtadırlar.

d. Ahirette bir imtihana tabi tutulacaklar, haklarındaki karar bundan sonra verilecektir.

e. Cennet ehlinin hizmetçileri olacaklardır.

f. Müslümanların çocukları gibi onlar da cehennemdedir.

g. Toprak olacaklardır.

h. Hüküm verilmez, tevakkuf edilir.

Yukarıdaki hükümlerin tamamı nakillere dayandırılrsa da Kur'an'da ve Resulullah'ın sünnetinde vaz edilen genel prensipler çerçevesinde bu çocukların babalarının suçlarından dolayı sorumlu tutulmalarının mümkün olmadığı görülmektedir. Konumuz açısından bu rivayetler, diğer hükümlere etki edip etmemesi bakımından ele alınmalıdır. Gayrimüslimlerin çocuklarına yaşama hakkının kesin bir biçimde verilmesi, öldürülmeye müstahak görülen Arap müşrikleri ve mürtedlerin çocuklarının dahi bu hakkın dışında tutulmadığı hususları, tarihi olarak tespit edilebilen hususlardır. Bu nedenle ahiretteki durumları ile ilgili tartışmaların sonraki dönemlerde genişletilen teorik bir mesele olmaktan öteye gitmediği ve çocuklarla ilgili tasarruflara menfi bir etkisinin olmadığını ileri sürebiliriz.

Sonuç

İslam dini, inanç anlamında bir çoğulculuğu reddedip ahiret hayatında kurtuluşu yalnızca Müslümanlara hasrederken dünya hayatında çoğulcu denecek bir bakış açısına sahip olmuştur. İnsanların ahiretteki durumlarına dair inanç, toplumsal hayata yansımamış ve toplumsal anlamda bir arada yaşamak çeşitli kanun ve prensiplerle mümkün hale getirilmiştir.

Savaş ve çatışmalar esnasında, gayrimüslimlerin çocukları, ebeveynlerinden ayrı değerlendirilmiş ve öldürülmeleri yasaklanmıştır. Yaşama hakkı temin edilen çocukların, özgür bırakılmaları, Müslümanların esirleri konumunda olmalarına tercih edilmiştir. Ayrıca Resûlullah, bu çocukların buluş çağına kadar aileleri ile birlikte olabilmeleri için de bazı tasarruflarda bulunmuştur. Temel hakların dışında çocuklar ebeveynlerinin mensubiyetlerine göre hükümlere tabi tutulmuşlardır. Çocukların ahiretteki durumları sahabe tarafından Resulullah'a yöneltilen sorulardan biridir. Bu konuda az sayıda rivayetten birçok hükme varılmış, meseleye muhtelif yorumlar getirilmiştir. Teorik bir tartışmadan ibaret olan bu mesele, çocuklar hakkındaki fıkhi hükümlere menfi bir etki etmemiştir.

Resûlullah'ın gayrimüslimlerin çocukları hakkında sarf ettiği fitrat hadisi İslam hukukunun genel prensiplerinden biri haline gelmiştir. Rivayetlerde de görüldüğü üzere Resûlullah'ın konuyla ilgili uygulaması, herhangi bir ihtilafa mahal bırakmayacak bir düzeydedir. Nitekim İslam Tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Hz. Peygamber'in olumlu yaklaşımının tezahürleri görülmeye başlanmıştır. Onlara verilen en önemli hak,

ebeveynlerinin mensubiyetlerinden soyutlanarak muamele görmeleri ve masum kabul edilmeleridir.

Kaynakça

- Adem Apak. "Hz. Peygamber'in (sav) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 43-67.
- Adnan Demircan. *Bedevi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Adnan Demircan. "Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2/3 (2004), 21.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned-ü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed b. Yahya el-Belâzürî. *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut: Dâr-u ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Aytekin, Arif. "İslamda Müşrik Çocukları Meselesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2008), 121-138.
- Bedrü'd-din el-Aynî. *Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahîh-i'l-Buhârî*. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ebû Avâne. *Müstahrec-u Ebî Avâne*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1998.
- Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmâm. *el-Musannef*. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Baskı., 1403.
- Ebu Bekr b. Ebî Şeybe. *el-Kitâbü'l-Musannef Fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- Ebu Bekr el-Beyhâkî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 3. Baskı., 2003.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-Emvâl*. çev. Cemaleddin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Ebu Yusuf. *Kitabu'l-Haraç*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2. Baskı., 1973.
- Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994.
- el-Vâkîdî. *el-Meğâzî*. Beyrut: Dârü'l-A'lemî, 3. Baskı., 1989.
- et-Taberânî. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebet-ü İbn Teymiyye, 2. Baskı., 1994.
- İbn Cerîr et-Taberî. *Tarihu't-Taberî*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn Hibbân. *Sahih-i İbn Hibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Sa'd. *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*. çev. Adnan Demircan - Abdullah Yıldız vd. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İnan, Ali Naim. *Çocuk hukuku*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1968.
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=cat03260a&AN=huk.0031255&lang=tr&site=eds-live&authtype=ip,uid>
- Kettânî. *Hz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtîbu'l-idâriyye*. çev. Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı., 2003.
- Muhammed Hamîdullah. "Huneyn Gazvesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 18. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huneyn-gazvesi>
- Müslim b. el-Haccac en-Nîsâbûrî. *el-Müsnedü's-Sahihü'l-Muhtasar*. 5 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Selim Demirci. "Müslüman Olmayanların Bulûğ Çağına Ermeden Ölen Çocuklarının Ahiretteki Durumuna Dair Bazı Rivayetler". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2016).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DİN EĞİTİMİNDE ÇOCUK

ALLAH'IN BİZE EMANETİ OLAN ÇOCUKLARIMIZA İSLAM AKİDESİNİN ÖĞRETİLMESİ

Kadri ÖNEMLİ*

Bu çalışmamızda Anne-babaya emanet olarak bırakılan çocuklara, ebeveynlerin takınacağı tutum ve davranışların ne olması gerektiğinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Toplumunu meydana getiren temel taşlar, insan ve insan neslinin devamı olan çocuklardır. Allah'ın insanlara emanet olarak verdiği en güzel hediye çocuktur. Güzel ahlâklı, kendisiyle ve etrafındakiler ile barışık, girişken, topluma faydalı bir çocuk anne-babaların hayalindeki evlat modelidir. Dinin emrettiği ve ahlakın gerektirdiği kaide ve kurallar ilk önce aile ortamında öğrenilir. Bu tarz bir eğitimden geçmeyen çocukların psiko-sosyal ve ahlaki gelişiminde olumsuzluklar meydana gelir. Bu noktada ebeveyn ve çocuk ilişkisinde İslam akidesinin öğretilmesiyle müspet bir yol takip edilmelidir.

Göz aydınlığı, gönül ferahlığı ve gönül sevinci¹ olan çocuklar anne babasına emanet olarak verilmiştir. Çocuklar masum bir şekilde dünyaya gelir² hangi tarafa yönlendirilirse o tarafa doğru evrilen bir fitratta yaratılmıştır. Çocuğun kalbi saf ve temizdir, ebeveynin terbiyesi altında şekillenir. Çocuğun ilk ve en tesirli muallimi annesidir. Çocuk ebeveyninin yanında dini ve sosyal hayatı yaşayarak ve uygulayarak öğrenir, özellikle sözden ziyade görmüş olduğu hal ve hareketlerin etkisinde kalır. Çocuklar his ve duyguların tesirinde kaldığı için onlara güzel duygular ve hisler telkin ederek onları doğru ve faydalı olana yönlendirmeliyiz.

Eğer çocuk başıboş bırakılıp kötülük ve günahlara terkedilirse ister istemez kötü yola girerek, günahlar içerisinde sefih bir duruma düşer ki burada ebeveynin payı büyüktür. Çocukluğundan itibaren İslam ahlâkı ve dini tedrisat ile büyüyen çocuk, büyüdüğünde topluma faydalı, ahlâklı bir birey olarak hem kendine hem de etrafındakilerine örnek biri olur. Zaman içerisinde yabancı kültür ve adetlerin toplumda yer etmesiyle beraber dinî yaşantımızda bir hafiflik baş göstermiştir. Dini ibadetlerin yerine getirilmesinde ciddi manada tembellik meydana gelmiş, özgürlük söylemi adı altında çocuklarımız kendi keyiflerine ve isteklerine bırakılmıştır. Zamanın cazip ve

* Doç. Dr. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Furkân, 77/74; Kasas, 28/9

² "Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra anne-babası onu Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar." Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim Cu'fi Buhârî, *Sahihü'l-Buhari* (İstanbul: Dârü't-tıbbâati'l-âmire, 1315), Cenâiz, 92; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud, *Sünenü Ebî Davud* (Beirut: Dârü'l-Cinan, 1988), Sünne, 17; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizî, *Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), Kader, 5.

büyülü gidişatına kapılan bu çocukların dinî öğrenmede ne kadar tembel olduğu, boş ve manasız oyunlarla vakit geçirdiği, bu oyunların onları nasıl uğraştırdığı hepimizin malumudur.

İnsan hayatında eğitim, öğretim ahlâk ve terbiye için en mühim safha çocukluk dönemidir. Bu çocukluk safhası da süt evresi, müdahale evresi, temyiz evresi ve buluş evresi olarak dört kısma ayrılır ki bu evrelerden sonra çocuğun şahsiyeti meydana çıkar. Okula başladığı ilk günden itibaren tahsilini ikmal edinceye kadar çocuklar sürekli anne babanın kontrolünde olmalıdır. Onlara doğru konuşmayı ve yazmayı, dinî hayatı ve mahiyetini, güzel ahlâk ve onun getirdiği faziletleri, insan sevgisini, din bağı, Peygamberimizin ve arkadaşlarının hayatını okumayı, geçmiş ümmetlerin hayat hikâyelerini araştırmayı, ehl-i hikmetin eserlerini okumayı tavsiye etmeliyiz. Buna benzer ehemmiyetli konuları anlayıp kavrayabilecekleri bir ortam sağlayarak itina ile bu değerleri öğretmeliyiz.

Ayrıca merakı ve kabiliyeti olan çocuklar kabiliyeti olan ihtisas alanına yönlendirilmeli, istemediği bir sahaya mecbur kılındığı zaman çocuğun bir çıkmaza sürüklendiği unutulmamalıdır.

Çocuk ile ebeveyn arasındaki münasebet yalnız belli bir zaman dilimi ile sınırlı değildir. Aksine hem bu dünyayı hem ahireti de içine alır. Esasen çocukların yaş ve seviyelerine göre bir ömür boyu eğitimleri devam eder. Evvel emirde çocuklara İslam inancı mükemmel bir şekilde öğretilmelidir. Çocukların dinî duygularının geliştirilmesinde ve dinin öğretilmesinde Hz. Peygamber'in (sav) "İnsanlara akıllarının alacağı kadar konuşunuz"³, "İnsanların bilgi seviyelerine göre konuşunuz"⁴ hadisleri rehber alınarak, çocukların anlayabilecekleri seviyede konuşulması ve dini bilgilerin verilmesi gerekmektedir.

Tahsile gönderdiğimiz çocuklarımıza birinci planda geçimini temin etsin, maddi yönden zayıf kalmasin, ekmeğini kazansın, ayakları üzerinde durabilsin ve maddeten müreffeh bir konuma gelsin diye her fedakârlığı nazara alırız,⁵ "Avrupa'ya tahsile gönderirim, dinî terbiyesi, insaniyeti nasıl olursa olsun" şeklinde yanlış bir düşüncemiz varsa bilinmelidir ki, o çocuk ahirette "niçin benim imanımı takviye etmedin bu helâketime sebebiyet verdin" diye şekva edecektir. Bundan ötürü "dünyada da İslam terbiyesini tam almadığı için anne babasına layıkıyla karşılık veremez, çok kusur eder".⁶

³ Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed Acluni, *Keşfü'l-hafa* (Haleb: Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, t.y.), 1: 225.

⁴ Buhârî, *Sahihü'l-Buhari*, İlim, 45.

⁵ Mehmet Sıtkı, "Terbiye-i Etfal ve Birkaç Söz", *Beyanü'l-Hak*, 1327, 107.

⁶ Said Nursi, *Lem'alar* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2001), 201.

Burada şartlar ne olursa olsun, çocukların terbiye edilerek hayata hazırlanmalarında anne-babanın⁷ özellikle annenin rolü ve etkisi büyüktür.

Çocuklara dini akidelerin öğretilmesinde ve yaratıcının istediği şekilde nasıl yaşayacağı hususunda aklımıza Hz. Ömer'in Hz. Peygambere yönelttiği şu soru gelir "ey Allah'ın Resûlü nefislerimizi koruruz fakat ailemizi nasıl koruyabiliriz?" Bunun üzerine Hz. Peygamberin, "Allah'ın sizi nehy ettiği şeylerden onları nehy ederseniz ve Allah'ın emrettiği şeyleri onlara emrederseniz, işte bu şekilde onları korumuş olursunuz."⁸ Cevabıyla bizlere Allah'ın iyilikleri emir, kötülüklerden menetmesi teması üzerinden yol göstermiştir. Menfi fikir ve ideolojilerin yanlış yönlendirmelerinden ve ifsat komitelerinin tuzağına düşürme çabalarından evlatlarını korumalarını ebeveynlere tavsiye etmiştir. Çocuğun seviyesine göre, anlayacağı tarzda ve sistemli olarak güzel şeyler öğütlenerek, olumlu alışkanlıklar kazandırılmalıdır. Tüm bunlar yapılırken klasik yöntemlerden ziyade asrın gerektirdiği yöntemlerle problemler çözülmelidir.

Mücerred manada sadece dünyevi maksat güdülerek yapılan tahsilin neticesinden hayır umulmaz. Bu eylemden ötürü ebeveynler sorumlu değil mi? Tam da burada Kur'an'ın "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"⁹ emriyle Müslüman ebeveynin mesuliyetinin maddi hayatla sınırlı olmadığına dikkat etmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çocuğa dinini diyanetini öğreterek korunması ilahi bir taleptir.

Anne-baba, çocuklarına çevreden yansıyabilecek kötü davranışların etkisinde kalmaması için çocuklarına fitratın gerektirdiği dini donanımı vermelidir. Hz. Peygamber (sav) çocuklara tevhîd akidesinin temeli olan "Allah'ın birliğini öğretmekle işe başlanılabileceğini belirtmiş ve ilk önce kelime-i Tevhid'in öğretilmesini tavsiye etmiştir.¹⁰

Burada anne ve babaya düşen vazife dinî referanslar bağlamında İslâm'ın temel rükünlerini evlatlarına anlatmaktır. çocuk merkezli dinî literatür zamanında öğretilerek, geleceğe hazırlamaktır. Eğer bir çocuk küçük yaşta kuvvetli iman dersini almazsa, sonra pek zor bir şekilde İslamiyet ve imanın rükünlerini ruhuna alabilir.

Ebeveynler Çocuklarına dini akideleri öğretirlerken, Hz. Peygamber'i (sav) rol model olarak seçmelidir. Hz. Peygamber'in (sav) şefkat ve sevgisi,¹¹ hasta olan çocuklara

⁷ Ebeveynin çocuklarına rol model olmaları gerektiği hususunda Kur'an'da "Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?" uyarısı ile çelişkili söz ve davranışlardan kaçınmanın önemine vurgu yapılmaktadır.

⁸ Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b Abdullâh b Mahmûd Alusi, *Ruhü'l-meani fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*. (Beyrut : Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.), 28: 156.

⁹ Tahrîm 66/6.

¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyn b Ali Beyhakî, *el-Câmi' li-Şuabi'l-iman*. (Bombay : ed-Dârü's-Selefiyye, 1986), 6: 398.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâil b İbrâhîm Cu'ffî Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî* (İstanbul : el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979), "Edeb", 18.

geçmiş olsun için gitmesi¹², kız çocuklarını hakir görmeyerek ve onlara iyi davranılması gerektiğini söyleyerek kız çocuklarını, erkek çocuklar ile aynı statüye getirmesi¹³, çocuklara güzel isim verilmesini önermesi¹⁴, yetim çocukların haklarının verilmesi gerektiğini belirterek onlara sahip çıkılmasını istemesi¹⁵, çocuklarla konuşurken seviyelerine inmeye özen göstererek diyaloga geçmesi, çocuklarla mutlu ve acı anlarını paylaşması, onu neden bir rol model olarak seçmemiz gerektiğini gösteriyor.

Sahabe-i kirâm'dan Ebû Süleyman Ya Resûlallah bizim evladımız üzerinde hakkımız olduğu gibi onların da bizim üzerimizde hakları var mıdır? Diye sorunca Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuşlardır: “evet evladın anne-babası üzerinde hakkı vardır, çocuğun anne-babası üzerindeki hakkı yazı yazmayı, suda yüzmeyi, atıcılığı öğreterek, güzel surette terbiye etmektir”¹⁶ buyurmuşlardır.

Çocukların anne-babası üzerine terettüp eden bazı hakları vardır bunlar: Güzel isim koymak, iyi bir terbiye ve eğitim vermek, çocuklara güzel davranmak, çocuklar arasında eşit¹⁷ davranmak, evlilik çağına gelince evlendirmektir. Baba evladına İslam'ın temel inancını, ahlâk ile ilgili temel konuları, insanlarla münasebetleri belirleyen görgü kurallarını öğretmeli ve bir mesleğe yönlendirerek çocukta özgüven oluşturmalıdır.

Ebeveynin çocuklarının şahsiyetli, vakarlı, haya ve iffetli yetişmesi için şabb-ı emred döneminde yapılması gereken görevleri vardır. Bu görevleri yerine getirirken korkutucu, ürkütücü, nefret edici bir anlatımdan ziyade müjdeleyici, sevdirci ve özendirici bir yol takip edilerek sağlam ve doğru bir zeminde yapılmalıdır. Ebeveynlerin yapması gereken yükümlülükleri vardır. Çocuklarına bakıp helal kazanç ile beslemeleri, onları açlık ve sefalet kaygısıyla öldürmemeleri¹⁸ doğru bilgi ve eğitimle teçhiz etmeleri, çocuklar arasında cinsiyete dayalı ayırım yapılmayarak, özellikle sevgi ve merhamet yönüyle eşit ve adaletli davranmaları, doğru rol model olarak dinimizin tavsiye ettiği

¹² Süleyman b Eş'as b İshak el-Ezdî Ebû Davud es-Sicistani, *Sünenü Ebî Davud*. (Beyrut : Dârü'l-Cinan, 1988), “Cenâiz”, 5.

¹³ Ebû Abdullah Ahmed b Muhammed eş-Şeybani Ahmed b Hanbel, *el-Müsned*. (Kahire : Dârü'l-Maârif, 1955), 4: 151.

¹⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Birr”, 33.

¹⁵ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Cihad”, 21.

¹⁶ Beyhakî, *el-Câmi' li-Şuabi'l-İman.*, 6: 2900.

¹⁷ Sahabeden Nu'man b. Beşir (ö. 64/684) rivayetine göre, babası kendisini alıp Hz. Peygamber'in (sav) huzuruna getirdi ve dedi ki: “Ben, bu oğluma, bana ait bir köle verdim” bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) buyurduki: “Bütün çocuklarına bunun benzerini verdin mi?” o ise: “Hayır” cevabını verince Hz. Peygamber (sav) bu cevap üzerine, “Onu geri al” buyurdu. (Buhârî, *Sahihü'l-Buhari*, Hibe, 12-13.) burada adaletsiz ve eşit olmayan davranışlardan kaçınmamız gerektiği sarıh bir dille anlatılmıştır.

¹⁸ “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahıdır.” (İsrâ, 17/31).

davranışları bihakkin yerine getirmeleridir.¹⁹ Çocuklarda görünen bir kısım davranış bozukluklarının temelinde ebeveynlerin çocuklarına karşı sergilemiş oldukları yanlış tutumlar bulunmaktadır. Halbuki Kur'an'da üç yüz küsur ayet-i kerimede çocuktan bahsedilmekte ve bu ayetlerin içerisinde ebeveynin çocuklarına karşı ne yapmaları gerektiği sarih bir dille anlatılmaktadır.

Çalışmamızın bu kısmında İslam akaidini oluşturan esaslardan çocuklara öğretilmesi gereken bilgiler sunmak istiyorum. Her Müslüman Allah'a, meleklerine, kitaplarına peygamberlere, ahiret gününe, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine olan inancı çocuklarına öğretmelidir.

İslam inancı olan; Allah'a iman, Allah inancı, Allah'ın varlığı ve birliği, esma-i hüсна, Allah'ın sıfatları, melek kavramı, meleklerin mahiyeti, özellikleri, görevleri ve meleklerle imanın, imanın şartlarından biri olduğu, ilahi kitaplar ve Kur'an'ın muhtevası olan itikad, ibadetler, ukubat, ahlâk, nasihat, mükafat ve ceza, ilmi gerçekler, geçmiş ümmetlerin hikâyeleri dualar ve tavsiyeleri hakkında bilgilerin bulunduğu, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliği ve mucizeleri özellikle Kur'an'ın büyük ve ebedi bir mucize olduğu, irhâs, kerâmet²⁰, meûnet²¹, istidrâc²², ihânet²³ gibi mefhumlar, bu dünyanın Allah'ın iradesi üzerine İsrâfil'in birinci kez sûra üflemesiyle dünya hayatının sona ereceği, ikinci kez sûra üflemesiyle de insanların dirilip hesaba çekilecekleri, amellerimizden dolayı ceza veya mükafat göreceğimizi, bunun karşılığı olarak cennet veya cehenneme girileceği, ahirete iman etmenin farz olduğu, ölümlü başlayıp yeniden dirilmeye kadar devam eden zaman dilimine kabir hayatı denildiğini, kıyamet ve kıyamet alametlerini, kıyametin kopacağını, haşir ve mahşerden, amel defterlerinin dağıtılacağından, insanların dünyada yapmış oldukları eylemlerden ötürü hesaba çekileceğini, amellerin mizanda tartılacağını, sırat köprüsünden geçileceğini, Kevser havuzu ki müminler tatlı ve berrak bu sudan içerek susuzluklarını gidereceklerini, müminler başta Peygamberimiz olmak üzere diğer peygamberlerin şefaatine mazhar

¹⁹ Burada çocuklara dinî akidenin öğretilmesi ile alakalı Kur'an'ın sarih bir emri vardır. "Ailene namazı emret, ve kendinde ona devam et." (Taha, 20/132) yapılması emredilen bu davranışın öncelikle aile reisi tarafından söz ve eylemleriyle yerine getirilmesi teşvik edilerek yapılması gerektiği belirtilmektedir

²⁰ Kerâmet, Peygamberler dışında, Kur'an ve sünnet yolunu takip edenlerin elinden zuhur eden harikulade hallerdir. Mucize gibi tabiat kanunlarıyla izah edilemeyen sıra dışı bir olaydır. Mucize peygamberlerden kerâmet ise velilerden zuhur eder (Ebü'l-Kâsım Zeynülsalam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmud ve Mahmud İbnü's-Şerîf (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Hadise, t.y.), 353-385.)

²¹ Meûnet, Cenâb-ı Hakk'ın mümin kullarına yardım etmek için izhar ettiği harikulade olaydır. (Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî Cürçânî, *Ta'rifât* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 148.)

²² İstidrâc, Allah'ın bir lütfu ve ihsanı olmayıp kafirlerin azaplarını artırması için verilen harikalardır. (Cürçânî, *Ta'rifât*, 184.)

²³ İhânet, ulûhiyet veya peygamberlik iddiasında bulunan kişinin iddiasını yalanlayacak olaylarla karşılaşmasıdır. Peygamberlik iddiasında bulunan Müseyletü'l-Kezzâb'ın tek gözü kör olan birini iyileştirmek isterken diğer gözünü de kör etmesi gibi. (Şerafettin Gölcük - Şerafettin Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 1991), 391-392.)

olacaklarını, , kafir ve münafıklar için şefaatin söz konusu olmayacağını, Kur'an'da cehennem²⁴, nâr²⁵, cahîm²⁶, haviye²⁷, saîr²⁸, lezâ²⁹, sakar³⁰, hutame³⁰ isimleriyle zikredildiğini buranın kafirlerin sürekli, müminlerin ise günahları nispetinde cezalandırılacakları yer olduğunu, cennetü'l-me'vâ³¹, cennet-i adn³², cenn'tü'n-naîm³³, Firdevs³⁴, dâru's-selâm³⁵, dâru'l-mukâme³⁶, makâm-ı-emin³⁷ olarak isimlendirilen yerin müminlerin ebedi kalacakları yurtları olduğunu, müminler cennete dahil olduktan sonra Allah'ı göreceklerini, kader ve kazaya iman anlatılırken kaderin ilahi bir sır olduğu insanlar arasında gerçek manada anlaşılmadığını, kaza ise, Allah'ın ezelde takdir ettiği şeylerin zamanı gelince meydana gelmiş olması olduğunu, bir şeyi yaparken sebeplerin tümüne tevessül ettikten sonra yapılacak başka bir şey kalmayınca Allah'a güvenip, bundan sonrasını Allah'a bırakmak gerektiğini, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğini, rızık verenin Allah olduğunu, helal olan şeylerin rızık olduğu haram olanların rızka dahil olmadığı, herkesin kendi rızıkını yediğini, başkasına ait rızık yiyemeyeceğini, her canlının belirlenmiş bir ömrünün olduğu, zamanı gelince vefat edeceğini ve ölümden kurtuluş olamayacağını, her nefis ölümü tadacaktır olgusunu, çocukların gelişim evrelerinde kademeli bir şekilde anlayacakları bir seviyede anlatılmalıdır.

Dünya ve ahiret saadetini isteyen dinî hükümlere riayet etmeli ve gereğini yapmalıdır. Allah'ın emrettiklerini yerine getirmeli ve yasaklarından kaçınmalı, bunlar yapılmazsa bile bunlara tazim ve ihtiramda bulunulmalıdır. Allah'ı bilme ve O'na ibadet

²⁴ “(Resulüm!) inkâr edenlere de ki: Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir kalacak yerdir.” (Âl-İmrân, 3/12).

²⁵ “Bunu yapamazsanız-ki yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.” (Bakara, 2/24).

²⁶ “Cehennem (Cahîm) tutuşturulduğunda” (Tekvîr, 81/12).

²⁷ “Onu kucaklayacak olan hâvşyedir, O nedir bilir misin?, Yakıp kavuran ateş?”, (Kâria, 101/9-11)

²⁸ “Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik. Ayrıca bunlarla şeytanların taşlanmasını sağladık ve onlara alevli ateş (saîr) azabını hazırladık” (Mülk, 67/1-5).

²⁹ “Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (lezâ) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir.” (Meâric, 70/15).

³⁰ “Hayır! Andolsun ki o, hutameye atılacaktır, Nedir o hutame bilir misin? Allah'ın tutuşturulmuş ateşi! (Hümeze, 104/4,5,6)

³¹ “Me'vâ Cenneti (Sidre'nin) yanındadır.”, Necm, 53/15).

³² “Onların rableri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir...” Beyyine, 98/7-8; Meryem, 19/61; Tevbe, 9/72; Nahl, 16/31).

³³ “Beni, naîm cennetine girenlerden eyle!” (Şuara, 26/84-85).

³⁴ “İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak Firdevs cennetleri vardır.” (Keff, 18/107).

³⁵ “İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar, rablerinin izniyle içinde ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere konulacaklar ve orada selâmla karşılanacaktır.”, (İbrahîm, 14/23).

³⁶ “O ki bizi lütfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda (Dâru'l-mukâme'ye) yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de biz bir bıkkınlık gelir” (Fâtır, 35/34-35.)

³⁷ Allah'a itaatsizlikten sakınanlar ise güvenli bir yerdedirler; dostlarla karşı karşıya ipekli ve sırmalı elbise giymiş olarak cennetlerde su kaynakların başındadırlar

ederek namaz, oruç ve zekât gibi yükümlülükler yerine getirilmelidir. Genetik olarak aktardığı fiziksel özellikler gibi dini değerlerini de çocuklarına aktarmalıdır.

Sonuç

Kendilerine emanet olarak verilen Çocuklarının inançlı ve dinine bağlı bireyler olarak yetiştirilmeleri anne-babanın sorumluluğu altındadır. Ebeveynin evvela kendisi dini emirleri öğrenerek hayatına tatbik etmesi, sonra bunu kendi çocuklarına öğretmek huzurlu bir aile ortamı oluşturması gerekir. Bu sebeple evlatlarının dünya ve ahirette mutluluğunu isteyen ebeveynler, üzerlerine düşen görevlerini en iyi şekilde ifa etmelidirler. Unutulmamalıdır ki her zaman hal dili söz dilinden daha etkilidir. Onların haklı talepleri yerine getirilmeli, dehanın önündeki en büyük engelin müdahale olduğu unutulmamalıdır.

Ayrıca toplumun mühim bir yerini teşkil eden yetim, şehit, kimsesiz, korunmaya muhtaç, sokağa terk edilmiş, dilenmeye mecbur bırakılmış çocukları ve felaketzedelerin evlatlarını ailemizin bir ferdi gibi göreyerek şefkatli sinelere basılmaları, bireysel olarak ve kurumlar aracılığıyla himaye edilmeleri, eğitilmeleri maddi ve manevi olarak desteklenmeleri ve hayata kazandırılmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Acluni, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafa*. Haleb: Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, t.y.
- Alusi, Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b Abdullâh b Mahmûd. *Ruhü'l-meani fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesani*. Beyrut : Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyn b Ali. *el-Câmi' li-Şuabi'l-İman*. Bombay : ed-Dârü's-Selefiyye, 1986.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâîl b İbrâhîm Cu'fî. *Sahîhü'l-Buhârî*. İstanbul : el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim Cu'fî. *Sahihü'l-Buhari*. İstanbul: Dârü't-tıbbâti'l-âmire, 1315.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî. *Ta'rifât*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi. *Sünenu Ebî Davud*. Beyrut: Dârü'l-Cinan, 1988.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Şerafettin. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 1991.
- Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. *el-Müsned*. Kahire : Dârü'l-Maârif, 1955.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin. *Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Thk. Abdülhalîm Mahmud - ve Mahmud İbnü's-Şerîf. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, t.y.
- Mehmet Sitki. "Terbiye-i Etfal ve Birkaç Söz". *Beyanü'l-Hak*. 1327.
- Nursi, Said. *Lem'alar*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 2001.
- Sicistanî, Süleyman b Eş'as b İshak el-Ezdî Ebû Davud es-. *Sünenu Ebî Davud*. Beyrut : Dârü'l-Cinan, 1988.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *Sünen*. Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

ÖLÜM DÖŞEĞİNDEKİ YAHUDİ BİR ÇOCUĞUN İMAN ETMESİ İLE İLGİLİ BİR HADİSİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Mustafa GENÇ*

Giriş

Bu bildiriye muteber kaynaklarda geçen bir hadis ele alınacaktır. Hadiste Hz. Peygamber'in, hizmetinde bulunan ve hastalanması üzerine ziyaret edip İslâm'a davet ettiği yahudi bir çocuğun, başucunda bekleyen babasının da teşvikiyle bu davete icâbet ettiği anlatılmaktadır. Bildiride, öncelikle hadisin kaynakları ve metin çerçevesi tespit edilecek, ardından metnin doğru analiz edilmesine katkı sağlayacak metin içi ve metin dışı unsurlar incelenecektir. Bu çerçevede metnin farklı lafızlarla aktarılan versiyonları dikkate alınarak olayın tam olarak nasıl bir lafzî forma sahip olduğu tespit edilmeye çalışılacak, daha sonra da söz konusu formun, içinde bulunduğu zaman ve mekândaki anlamı ve değeri, diğer bir ifadeyle metin dışı büyük tablodaki yeri üzerinde durulacaktır. Bu noktada bildiride, Hz. Peygamber ile yahudi bir baba ve onun çocuğu arasındaki tek boyutlu ve sıradan gibi görünen ilişki düzlemi, yahudi bir çocuğun samimî ve masumane duygu ve eğilimini merkeze alarak daha farklı boyutlarıyla incelenmeye çalışılacaktır. Bu yönüyle bildiri, bahsi geçen hadisin, özelde yahudilerle, genelde de gayr-i müslimlerle yaşanan bütün anlaşmazlıklara ve sorunlara rağmen yahudi bir çocuğun Hz. Peygamber'e yakınlık duyarak hizmet etmesinin, Allah Resûlü'nün de bu yakınlığı ahde vefâ kabîlinden karşılıksız bırakmamasının, İslâm'ın temel hedefini ve beşerî ilişkilerin mahiyetini doğru okumak ve analiz edebilmek bakımından önemini ortaya koyacaktır.

1. Hadisin Kaynakları ve Metin Çerçevesi

Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh*'i, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i gibi muteber kaynaklarda yer alan hadisin Buhârî'de geçen lafzî şöyledir:

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e hizmet eden yahudi bir çocuk vardı. Bir gün hastalanınca Hz. Peygamber onu ziyarete gitti. Başucuna oturup ona hitaben: "Müslüman ol!" dedi. Çocuk yanı başında duran babasına baktı. Babası: Ebû'l-Kâsim'a itaat et, dedi, çocuk da müslüman oldu. Bunun üzerine Allah Resûlü: "Onu cehennemden kurtaran Allah'a hamdolsun" diyerek dışarı çıktı.¹

* Dr. Öğretim Görevlisi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mustafa.genc@marmara.edu.tr Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8863-008X>.

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Cenâiz", 78.

Bu hadisin Buhârî'nin başka bir yerinde geçen lafzında sadece Hz. Peygamber'e hizmet eden yahudi bir çocuğun hastalandığı, Allah Resûlü'nün onu ziyaret gidip İslâm'a davet ettiği, çocuğun da İslâm'ı kabul ettiği belirtilmekte, diğer ayrıntılar yer almamaktadır.²

Diğer kaynaklarda ise olayı daha tafsilatlı bir şekilde anlamaya yardımcı olan farklı ifadeler bulunmaktadır. Bunları hadisenin akışına göre şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Yahudi çocuk ve ailesinin komşuluğu: "Hz. Peygamber'in, ahlaki fena olmayan yahudi bir komşusu vardı."³

2) Yahudi çocuğun hizmetinin mahiyeti: "Hz. Peygamber'in abdest suyunu hazırlıyor, ayakkabılarını getirip önüne koyuyordu."⁴

3) Hz. Peygamber'in hasta çocuğun ziyaretine tek başına gitmemesi: "Onu ashabıyla birlikte ziyaret etti."⁵ Bir rivayette de Allah Resûlü'nün ashabına: "Hadî şu yahudi komşumuzu ziyaret edelim!" dediği nakledilir.⁶

4) Hz. Peygamber'in ziyareti sırasında çocuğun durumu: "Ölmek üzereydi."⁷

5) Ziyaret esnasında Hz. Peygamber'in çocuğa İslâm'ı teklif keyfiyeti: "Ey filan! Lâ ilâhe illallah, de/Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şahitlik eder misin?⁸ Bunun üzerine çocuk babasına baktı. Babası önce sustu. Ardından Hz. Peygamber aynı teklifi yapınca, çocuk tekrar babasına baktı. Bunun üzerine babası da⁹: Ebû'l-Kâsım'a itaat et/Muhammed'in sana söylediğini söyle,¹⁰/ Resûlullah'a itaat et,¹¹ dedi. Çocuk da: Allah'tan başka ilah olmadığına ve senin Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik ederim, dedi."¹² Bir rivayette de "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik ederim" dediği kayıtlıdır.¹³

² Buhârî, "Merdâ", 11.

³ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 6/34, 10/315.

⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût- Âdil Mürşid vd., (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 20/187.

⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 6/34, 10/315.

⁶ İbnü's-Sünnî Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî, *Amelü'l-yevmi ve'l-leyle -Sülûkü'n-Nebiyyi me'a Rabbihî azze ve celle ve muâşeretühû me'a'l-ibâd-*, thk. Kevser el-Bürnî, (Beyrut/Cidde: Dâru'l-Kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, ts.), 504.

⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/78, 400.

⁸ Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 3/35.

⁹ Babasının üç defa susup üçüncüden sonra bu sözü söylediğine dair bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 6/34, 10/315.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/278-279; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 7/55.

¹¹ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/9 (No. 8534).

¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/187 (No. 12792).

¹³ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selîm Esed, (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 6/93.

6) Çocuğun İslâm'ı kabulünden sonra yaşananlar: "Müslüman oldu, sonra da vefat etti."¹⁴ "Allah Resûlü de oradan çıkarken: Benim vesileyle onu cehennemden çıkarın¹⁵/kurtaran Allah'a hamdolsun, buyurdu."¹⁶ Bir rivayette de ashabına hitaben: "Kardeşinizin cenaze namazını kılın" buyurduğu¹⁷ ve bizzat kendisinin de cenaze namazını kıldığı¹⁸ bilgisi yer almaktadır. Bir diğer rivayette ise çocuğun vefatından sonra yahudilerin cenazenin kendilerine ait olup teçhiz ve tekfin işlerini kendilerinin üstlenmek istedikleri, ancak Hz. Peygamber'in buna karşı çıkarak "Biz artık onun üzerinde daha fazla hak sahibiyiz" dediği ve çocuğun cenazesini yıkadığı, daha sonra da güzel kokularla kefenleyip namazını kıldığı belirtilir.¹⁹

2. Metin İçi ve Metin Dışı Faktörler Bağlamında Hadisin Düşündürdükleri

Hadisin farklı rivayet ve tarihlerinden hareketle olayın bütünü hakkındaki ayrıntılar biraz daha açıklığa kavuşmakta; meselenin siyâsî, toplumsal, bireysel, dinî ve ahlâkî yönlerine ilişkin daha sağlıklı analizler yapma imkânı doğmaktadır. Bu analizleri metindeki sırasına göre şu şekilde maddeleştirebiliriz:

2. 1. Hz. Peygamber'in Medine'deki Otoritesi ve Oluşturduğu Güven Ortamı

Hadisin değişik rivayetlerinde yahudi çocuğun Hz. Peygamber'in iyi ahlaklı bir komşusu olduğu, onun hizmetini gördüğü ve abdest suyunu hazırlayıp ayakkabılarını getirdiği ifade edilmiştir. Bu durum öncelikle Hz. Peygamber'in komşuluk ilişkisi bağlamında, gayr-ı müslim bile olsa komşusunun hakkına riâyet ettiğini, özellikle de iyi ahlaklı bir komşuya daha yakın bir ilgi gösterdiğini ortaya koyar. Zira komşuluk hakkı, hadislerde geçtiği üzere Cebrâil'in üzerinde ısrarla durduğu bir haktır.²⁰ Ayrıca çocuğun Hz. Peygamber'in bazı hizmetlerini görmeye çalışması da Hz. Peygamber'den gördüğü iyi komşuluk örneği ve duyduğu güven sebebiyle olmalıdır. Bu durum aynı zamanda yahudi babanın Hz. Peygamber'in Medine'deki otoritesine yakından şahit olduğunu, ayrıca bir komşu olarak ona güvendiğinin göstergesidir. Çünkü evlâdının Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmasına müsaade etmekte; ondan evlâdına bir zarar gelmeyeceğini çok

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/78. Ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 6/93, 7/282.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/187.

¹⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Karabelli, (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Cenâiz", 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/78, 399, 400.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21/278-279; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/35; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 6/34, 10/315; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/55; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 7/282; Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/516.

¹⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/323.

¹⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 6/34, 10/315.

²⁰ Buhârî, "Edeb", 28.

iyi bilmektedir. Zira ehl-i kitap Hz. Peygamber'i, Kur'ân'ın beyanına göre "kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanımaktadırlar."²¹

Öte yandan çocuğun, ölüm döşeginde iman davetine icâbet ederken babasının gözünün içine bakarak onun bir tür rızasını alma çabası da, babasına karşı son derece saygılı, iyi bir aile terbiyesi almış bir çocuk olduğunun göstergesidir. Hz. Peygamber de kendisine yakınlık gösteren böylesine ahlaklı bir çocuğu İslâm'a ve müslüman camiaya kazandırma yolunda bir eğitim ve davet metodu izlemiştir.

2. 2. Hz. Peygamber'in Çocuğa Karşı İzlediği Eğitim ve Davet Metodu

Çocuğun iyi bir aile terbiyesinden geçmiş bir komşu olarak Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunması, onu Medine'deki diğer yahudi cemaatinden ayıran bir özelliktir. Hz. Peygamber de bu hususu fark etmiş ve çocuğa karşı izlediği eğitim ve davet yönteminde şu prensiplere dikkat etmiştir:

2. 2. 1. En İyi ve İdeal Örneklik: Fiilî Örneklik

Kaynaklardaki veriler, çocuğun kaç yıl boyunca Hz. Peygamber'e hizmet ettiğine ilişkin ayrıntılar içermemekle birlikte, uzun veya kısa vadeli bu hizmet evresinin, onun son nefesindeki imanı neticelenmiş olması, çocuğa verilecek dini eğitim ve dine davet stratejisi konusunda izlenecek yöntem itibarıyla büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda hadisin farklı versiyonlarından hareketle Hz. Peygamber'in, çocuğun hastalanıp ölüm döşegine düştüğü ana kadar ona sözlü olarak herhangi bir dini telkin ve yönlendirmede bulunmadığı anlaşılmaktadır. Allah Resûlü, yahudi çocuğun tabii süreç içerisinde kendi deneyim ve gözlemleriyle İslâm'ı, Hz. Peygamber'i ve müslümanları daha yakından tanınmasına imkân vermiş olmalıdır. Bu durum bir çocuğun dini eğitiminde fiilî örneklige dayalı yöntemin, sözlü telkin ve yönlendirmeye dayalı yöntemden çok daha etkili olduğunu göstermektedir.

Üstelik "Doğan her çocuk, fitrat üzere doğar. Daha sonra anne-babası onu yahudileştirir yahut hıristiyanlaştırır ya da mecûsileştirir."²² buyuran Hz. Peygamber, çocuğun dini eğitiminde anne-babanın rolünü çok iyi bildiği için, bu çocuğun böylesi bir yahudileştirilme sürecinden kurtarılması konusunda daha hassas ve dikkatli davranmıştır. Aksi halde babasına karşı son derece itaatkâr olan bu çocuğun, yahudileştirilme sürecinden usulca kurtarılıp fitratının gereği olan İslâm'a kazandırılması mümkün olmayabilirdi. Sonuç itibarıyla Hz. Peygamber, çocuğun fiilî örneklik çerçevesinde İslâm'ın temel öğretilerini ve yahudilikten farklı olarak hakikat ve hidayet esası olduğunu, hayatın doğal akışı içerisinde kendi akıl ve hisleriyle tecrübe etmesini istemiştir.

²¹ el-Bakara 2/146.

²² Buhârî, "Cenâiz", 91; Ebü'l-Hüseyn, Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Kader", 22.

2. 2. 2. Son Fırsat Eğitimi: Hidâyet Telaşına Kapılmadan Son Nefese Kadar Sabredebilmek

Bu çerçevede Hz. Peygamber'in, çocuğun hidâyete ermesi konusunda acele etmeyip daha tadrîcî bir yöntem izlemesi, "kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz"²³ düsturunun bir tezahürü olsa gerektir. Ayrıca Hz. Peygamber'in komşusu olması hasebiyle çocukta oluşan potansiyel ilgi ve sempatinin, önce sevgiye, ardından saygıya ve nihayet bağlılığa dönüşmesi kısa sürede elde edilebilecek bir netice değildir. Onun için sabır ve hoşgörüyü bu uzun soluklu sürecin aşılması gerekmiştir. Öte yandan çocuğun yaşının henüz küçük olmasının da bu sabır sürecinde etkili olduğu söylenebilir. Bu noktada Allah Resûlü'nün çocuğun İslâm'a kazandırılmasındaki en münasip zaman ve zemini sabırla beklediği görülmektedir. Ancak Hz. Peygamber, çocuğun hastalandığını ve ölüm anının gelip çattığını hissettiği bir vakitte inisiyatifini ele almayı tercih etmiş ve farklı rivayetlere göre üç kere İslâm'a girmesi yönünde geri çevrilemeyecek latif bir ısrarda bulunmuştur. Aslında Hz. Peygamber'in yaptığı şey, bugün "fırsat eğitimi" olarak bilinen bir yöntemdir.²⁴ Hastalık ve ölüm gibi insanların her türlü telkin karşısında aklî meleke ve iradelerini kontrol edemedikleri ve duygularının iyice hassaslaştığı dönemler, bu eğitim yöntemi için ideal zamanlardır. Özellikle hasta ve ölüm döşeğinde olan kişi bir evlat ise durumun ciddiyet ve hassasiyeti daha da artmaktadır. Bu itibarla Allah Resûlü, bu beklenmedik hadise karşısında o ana kadar yapmadığı bir şeyi yaparak çocuğu imana davet etmiştir. Çocuğun bu davete icâbet konusunda babasının görüşünü alma arzusuyla²⁵ ona bakmasını şu şekilde yorumlamak mümkündür: Çocuk potansiyel olarak İslâm'a girmeye hazırdır ve Hz. Peygamber'in hizmetinde olduğu süre zarfında bir gün böylesi bir teklifle karşılaşacağını tahmin etmiş olmalıdır. Zira Allah Resûlü'nün izlediği yöntem, onu böyle bir sürece tadrîcî olarak alıştırmış gözükmektedir. Aksi halde babasının tepkisini ölçmeye gerek görmeden, doğrudan bu tekliften duyduğu rahatsızlığı ifade etmesi beklenirdi. Ancak çocuk böyle davranmamış ve İslâm'ı kabule hevesli olduğunu ihsâs ettirmiştir. Ne var ki bunu da babasını incitmeden ve onun rızasını alarak yapma arzusundadır. Aslında 'eğer annen-baban seni bana şirk koşmaya zorlarlarsa onlara sakın itaat etme'²⁶ âyeti ile 'yaratana isyan konusunda hiçbir yaratılmışta itaatin söz konusu olamayacağını'²⁷ ifade eden hadis bu gibi imana ilişkin bir meselede temel ilkeyi açık bir dille ortaya koymuştur. Fakat

²³ Buhârî, "İlim", 11; Müslim, "Cihâd", 6-7.

²⁴ Konuyla ilgili ayrıntılar için bk. Nevzat Tarhan, *Bilinçli Aile Olmak-Ailede Fırsat Eğitimi-*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018).

²⁵ Muhammed Ali b. Muhammed b. Allân b. İbrahim el-Bekrî es-Siddîkî, *Delîlü'l-fâlihîn li turuki Riyâdî's-sâlihîn*, nşr. Halîl Me'mûn Şihâ, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1425/2004), 6/375.

²⁶ el-Ankebût 29/8; Lokmân 31/15.

²⁷ Buhârî, "Âhâd", 1; Müslim, "İmâre", 39.

çocuğun –henüz müslüman olmadığı için- bu prensiplerden ne kadar haberdar olduğu, haberi olsa bile hastalık ve ölüm hissini ağır bastığı bir zamanda bu hususta babasına direnecek gücü ve iradeyi ne ölçüde bulabileceği meselesi izaha muhtaçtır. Kanaatimizce çocuk, babasının, kendisine Hz. Peygamber’e “hizmet” izni vermesinden hareketle bu konuda da hoşgörülü davranacağını ve büyük ihtimalle “iman” izni vereceğini ümit etmiş olmalıdır. Nitekim baba da, evlâdının ümidini boşa çıkarmamıştır. Böylece hem Hz. Peygamber’in hem çocuğun, hem de babasının arzuladığı bir netice elde edilmiştir. Şöyle ki: Hz. Peygamber, çocuğun zamanı ve fırsatı gelip de hidâyete kavuşmasını sabırla beklemiş ve beklediği sonucu elde edince de Allah’a hamd etmiştir. Çocuk da Hz. Peygamber’e duyduğu sevgi ve hürmetin bir neticesi olarak öteden beri hazır olduğu İslâm’a girme arzusu ile babasının dini inancı arasında yaşanabilecek bir gerilimi sorunsuz bir şekilde atlatarak hem baba rızası almış, hem de İslâm’la şereflenmiştir. Baba ise gözleri önünde erimekte olan evlâdının belki de son arzusunu yerine getirmiş olduğunu hissetmiştir. Ayrıca baba bu tutumuyla, o güne kadar bir komşu olarak güvendiği ve evlâdını hizmetine verdiği Hz. Peygamber’in aslında iman edilmesi gereken son hak peygamber olduğunu ve otoritesine boyun eğdiğini gizli ve dolaylı bir biçimde kabul ve itiraf etmiş sayılmaktadır.²⁸

Bu noktada babanın, Hz. Peygamber’in belki de çocuğunu bu hastalık sürecinden kurtarabileceği ümidiyle iman teklifine onay vermiş olduğu iddia edilebilirse de, çocuğun iyileşmeyip tam tersine vefat etmesiyle ümidinin boşa çıktığını görerek daha sonra Hz. Peygamber hakkında ileri geri konuşması veya olayı sinsî bir karalama malzemesi olarak Medine’nin gündemine taşınması beklenirdi. Ancak ilgili rivayetler böyle bir durumdan hiçbir şekilde bahsetmemektedir. Öte yandan rivayetler, babanın, evlâdının vefatından sonra iman ettiğine dair herhangi bir haberi kaydetmediği gibi, Hz. Peygamber’in ona, evlâdına yaptığı gibi bir iman teklifinde bulunduğuyla ilişkin bir bilgiyi de zikretmemektedir. Bu durum Hz. Peygamber’in eğitim ve davet stratejisinde, insanların iman etme arzu ve eğilimlerini nasıl dikkatli bir şekilde gözlemlediğini ve bu hususta sabit bir prosedür yerine birey eksensiz daha dinamik ve etkili bir yöntem izlediğini göstermektedir.

2. 2. 3. Hz. Peygamber’in Çocuğu Ziyaret Etmesinin Anlamı ve Değeri

Hadisin farklı rivayetlerinden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, çocuğun hastalandığını duyduğu anda etrafındaki sahâbî grubuyla onun ziyaretine gitmiştir. Bu

²⁸ Buhârî şârihi Bedrüddîn Aynî (ö. 855/1451) ise Hz. Peygamber’in, bir çocuğu babasının önünde İslâm’a davet edebilmesinin hikmetini şöyle izah eder: “Allah ona, kullarına tebliğde bulunmasını farz kılmıştır. Bu uğurda Allah için hiçbir kınayıcının kınamasından korkmaz.” (bk. Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *Umdetü’l-kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsî’l-Arabî, ts.), 8/175). Ancak bu yaklaşım, babanın, Hz. Peygamber’e karşı düşmanca tutum sergileyen birisi olması durumunda makul gözükmektedir. Oysa burada babanın böyle bir tutumu söz konusu değildir.

itibarla ziyaretin birkaç yönden anlam ve değer taşıdığını söylemek mümkündür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

2. 2. 3. 1. Hz. Peygamber'in Çocuğa Gösterdiği Büyük Vefâ ve Tevâzû Örneği

Öncelikle bu ziyaret, bir çocuğun, Hz. Peygamber'in yanında ve hizmetinde olması sebebiyle elde ettiği büyük fayda ve bereketin bir tezahürüdür.²⁹ Bu sebeple Hz. Peygamber'in, birtakım hizmetlerini gören ve belki de pek çok kimsenin fark etmediği bu çocuğu ziyaret etmiş olması ona karşı son derece vefâli ve mütevâzî davrandığının bir göstergesidir.³⁰

2. 2. 3. 2. Hz. Peygamber'in Hiçbir İyiliği ve Hizmeti Karşılıksız Bırakmaması

Hz. Peygamber, hadislerinde 'hiçbir iyiliği küçümsememe'³¹ prensibini vurgulamış ve çocuğun iyilik ve hizmetine en güzel şekilde karşılık vererek bu prensibi en başta kendisi uygulamıştır. Buna benzer bir örnek de Buhârî ve Müslim'de yer alan bir hadiste geçmektedir. Allah Resûlü, Mescid-i Nebevî'yi süpürüp temizleyen siyahî bir kadını –veya siyahî bir genci- bir müddet göremeyince nerede olduğunu sormuş, sahâbîler de kendilerince pek de önemsemedikleri bu kadın -veya genci- öldüğünü haber verince "Bana haber verseydiniz ya!" buyurmuş, ardından da mezarını göstermelerini istemiş, mezarının yerini öğrendikten sonra da cenâze namazını kılmıştır.³²

2. 2. 3.3. Hz. Peygamber'in, Çocuğu Sahâbîleriyle Beraber Ziyaret Etmesinin Önemi

Hz. Peygamber çocuğu tek başına da ziyaret edebilirdi. Ancak sahâbîlerle birlikte ziyarete gitmeyi tercih etmiş, bu sayede hem bir çocuğa verilen önemin büyüklüğünü göstermiş, hem de sahâbenin gözünde çocuğun değerini artırmış ve böyle durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini öğretmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber ve sahâbesinin evlerine geldiğini gören çocuk, ailesi ve özellikle de babası açısından durum başka bir boyut kazanmış olmalıdır. Zira hasta ziyareti için eve gelen bir misafirin yeri ve hatırı her zaman daha farklı olur. Üstelik gelen misafirlerin, Medine'de Hz. Peygamber'e ve müslümanlara karşı ihanet içindeki diğer yahudi cemaatin sebep olduğu gerilim ve çatışmaya rağmen, çocuğa ve ailesine karşı tamamen farklı bir tutum sergilemiş olmaları, yahudi aile açısından birçok önyargıyı yıkmış olmalıdır. Bu sayede Hz. Peygamber'in çocuğa iman teklifinde bulunmasının yolu açılmış ve bu güzide misafirlerin hatırı karşılıksız kalmamıştır.

²⁹ bk. Ebu'l-Muzaffer Avnüddîn Yahya b. Hübeyre b. Muhammed ez-Zühli eş-Şeybânî, *el-lfsâh an meâni's-Sihâh*, thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1417), 5/305.

³⁰ bk. Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-Sahihayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.), 3/285.

³¹ bk. Müslim, "Birr", 144; Ebû Dâvûd, "Libâs", 24.

³² Buhârî, "Salât", 72; Müslim, "Cenâiz", 71.

2. 2. 3. 4. Müslüman Bireyin Kıymeti ve Dini Aidiyetinin Dokunulmazlığı

Bu ziyaret aynı zamanda ölmek üzere olan bir çocuğun bile göz ardı edilemeyeceğini; bir birey olarak müslümanın ölüsünün de dirisinin de birbirine denk bir "kıymet" ifade ettiğini gösterir. Zira hidâyetle elde edilen kazanç, insanın hayatta olup olmamasıyla ilgili bir durum değildir. Bu sebeple Hz. Peygamber bu çocuğu, hayatının son demlerinde hidâyete kavuşmuş olmasına rağmen, müslüman camiaya ait bir birey olarak sahiplenmiş, hatta o ana kadarki dini aidiyetini dikkate alarak çocuğu sahiplenmek isteyen yahudi cemaatine karşı durarak, çocuğun cenazesinin teçhiz, tekfin, namaz ve defin işlemlerini bizatihi kendisi üstlenmiştir. Bu sayede Hz. Peygamber, müslüman olan küçük bir ferdin bile hayattayken olduğu kadar, ölüm sonrasında da nasıl sahiplenilmesi gerektiğini göstermiş olmaktadır. Aynı zamanda bu durum, Medine ve çevresinde yaşayan ve Hz. Peygamber'le açık veya gizli bir çatışma halinde olan diğer yahudi cemaate karşı 'psikolojik üstünlük' açısından da önem arz etmektedir.

Diğer yandan hadis, özelde yahudilerle, genelde de bütün gayr-i müslim kitlelerle yaşanan bütün dini, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel ihtilafların ötesinde Hz. Peygamber'in her zaman ve zeminde bireyin hidâyetini öncelikli hedef olarak ortaya koyduğunu göstermektedir. Nitekim Allah Resûlü'nün başka bir hadisinde Hz. Ali'ye hitaben: "Allah'ın senin vesilenle tek bir kişiyi hidâyete erdirmesi senin için kızıl develere sahip olmaktan daha hayırlıdır."³³ buyurması bu açıdan büyük bir önem arz eder. Kaynaklarda geçtiğine göre Hz. Peygamber bu hadisi Hz. Ali'ye Hayber Gazvesinde söylemiştir. Bu hadisin o gazvede söylenmiş olmasının bireyin hidâyetinin önceliği bakımından anlamı ve değeri büyüktür. Çünkü hicretin 7. yılında gerçekleşen Hayber'in fethi müslümanlara büyük bir refah ve bolluk sağlamış, hatta fethin ardından Hz. Âişe'nin: "Şimdi artık hurmaya doyacağız", İbn Ömer'in de: "Hayber'i fethedene kadar karnımız hiç (hurmaya) doymamıştı" dediği nakledilmiştir.³⁴ Bunun sebebi ise Hayber'in hurmalıklarının bol olmasıydı.³⁵ Buna göre Hayber Fethi sürecinde bir tek kişinin hidayetüne vesile olmak, bu fetihle müslümanların elde ettikleri zengin hurmalıklardan ve aştıkları ekonomik krizden çok daha değerli ve anlamlı sayılmaktadır.

2. 2. 3. 5. Hak ve Hakikatin Hatırı Her Hatırın Üstündedir

Ayrıca bu hadiste Hz. Peygamber'in hasta yatağındaki masum bir çocuğa gösterdiği engin vefâ, tevâzû, şefkat, merhamet ve müsamaha tavrının, hak-batıl ayrımı söz konusu olduğunda hiçbir surette tolerans göstermeyen, tavizsiz bir duruşa dönüştüğü görülmektedir. Bu da bahsi geçen vasıflara sahip bir çocuğun hatırı bile olsa,

³³ Buhârî, "Fezâilü's-sahâbe", 9; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 34.

³⁴ Buhârî, "Meğâzî", 40.

³⁵ Bu sebeple İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) bu rivayetlerden hareketle Hayber fethi öncesi müslümanların ekonomik darboğaz yaşadıklarını, fetihle birlikte bunu aştıklarını belirtmektedir (bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethul-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, [Beirut: Dâru'l-Marife, 1379], 7/495).

hak ve hakikatin hatırının diğer her şeyin ve herkesin hatırından daha üstün olduğunun bir delili sayılır. Bu sebeple Allah Rasûlü, İslâmî hükümlerin muhatabı ve mükellefi olabilecek yaştaki bu çocuğun,³⁶ son nefesinde olmasına rağmen iman etmesi gerektiğini ve iman etmedikçe azaptan kurtulamayacağını açıkça vurgulamıştır.

Sonuç

Hz. Peygamber 'üsve-i hasene' ve 'âlemlere rahmet' olarak müslüman hayatının standardını belirleyen bir 'sünnet' inşa etmiştir. Bu standart, müslümanlarla olduğu kadar gayr-i müslimlerle ilişkiler açısından da geçerli olan ilkeleri içerir. Nitekim el-Mümtehine Sûresi 8. âyetinde sözü edilen '*din konusunda müslümanlarla savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olma*' prensibi de bu temel ilkelerden biridir. Bu çerçevede ele alınan hadis, Hz. Peygamber'in komşusu olduğu yahudi bir aile ve özellikle bu ailenin kendisine sempati duyarak bazı hizmetlerini gören yahudi bir evlâdıyla kurduğu beşerî ilişki, söz konusu ilkenin canlı tanıklığının bir örneği olması bakımından büyük bir önemi hâizdir. Diğer bir ifadeyle gayr-ı müslim de olsa komşu haklarının gözetilmesi, çocuğun hastalanıp ölüm döşegine düştüğü sırada Hz. Peygamber'in bir grup sahâbî ile birlikte onu ziyaret edecek kadar vefâkâr ve mütevâzî davranması insanî ilişkiler bağlamında özel bir yere sahiptir. Keza Allah Resûlü'nün, tadrîcî bir biçimde fiilî örnekliklerle İslâm'ı benimsemesini beklediği bu evlâdın artık son nefesini vermek üzere olduğunu hissederek onu imana davet etmesi ve bunda ısrar etmesi, çocuğun da bu davete babasının rızasını alarak icâbet etmesi ve nihayetinde iman etmiş bir birey olarak çocuğun vefatıyla birlikte artık müslüman camianın bir ferdi olması ve dinî aidiyet dokunulmazlığına erişmesi gibi hususlar, yahudi bir evlâdın şahsında gayr-ı müslimlerle kurulabilecek münasebetlerin değişmez kriterlerinin pratik hayattaki uygulaması olmuştur.

Kaynakça

- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi el-Himyerî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût- Âdil Mürşid vd. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Aynî. *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430/2009.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenâ. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn lî't-Türâs, 1. Basım, 1404/1984.

³⁶ bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, 3/221; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 8/176.

- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411/1990.
- İbn Allân, Muhammed Ali b. Muhammed b. Allân b. İbrahim el-Bekrî es-Siddîkî. *Delîlü'l-fâlihîn li turuki Riyâdi's-sâlihîn*. nşr. Halîl Me'mûn Şihâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 4. Basım, 1425/2004.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî. *el-Kitâbü'l-Musanef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer. *Fethul-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Hübeyre, Ebu'l-Muzaffer Avnüddîn Yahya b. Hübeyre b. Muhammed ez-Zühlî eş-Şeybânî. *el-İfsâh an meâni's-Sihâh*. thk. Fuâd Abdülmün'im Ahmed. 8 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1417.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-Sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.
- İbnü's-Sünnî, Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî. *Amelü'l-yevmi ve'l-leyle -Sülûkü'n-Nebiyi me'a Rabbihî azze ve celle ve muâşeretühû me'a'l-ibâd-*. thk. Kevser el-Bürnî. Beyrut/Cidde: Dâru'l-Kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts..
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Tarhan, Nevzat. *Bilinçli Aile Olmak -Ailede Fırsat Eğitimi-*. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2018.

ÇOCUK EĞİTİMİNDE NEBEVÎ İLKELER

Ömer ÖZDEMİR*

Giriş

Çocukluk dönemi insan hayatında pek çok açıdan kritik öneme sahip bir dönemdir. Zira bu dönem çocuğun kişiliğinin büyük oranda oluştuğu dönemdir. Bu dönemde verilecek doğru ve sağlıklı bir eğitim ve din eğitimi çocuğunun güçlü bir kişilik oluşturmada ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim çocukluk döneminde doğru ve yeterli eğitim ve din eğitimi almış çocuklar hayatta daha güçlü ve dengeli bireyler olmaktadır.

Kur'an'da Allah'ın (cc) ifadesi ile bütün hayatıyla insanlığa *üsve-i hasene* yani güzel bir örnek, mükemmel bir rehber ve rol model olan Hz. Peygamber (sav)¹ genelde insan eğitimi özelde de çocuk eğitiminde bizlere çağlar üstü ilkeler sunmaktadır. Hz. Peygamber (sav) sadece getirdiği mesaj ile değil bu mesajı insanlara anlatmak ve öğretmek için kullandığı eğitim ilkeleri ile de bizlere eğitimde daimi ilkeler sunmaktadır.

Nitekim Hz. Peygamber (sav), konuşmasının fasihliği, sözünün netliği, üslubunun tatlılığı, ikazlarının nezaketi, ruhunun aydınlığı, muhatabına karşı son derece müşfik oluşu, şefkati, merhameti ve eğitimde uygulamış olduğu ilkeler ile tüm zamanlara rol model olacak gerçek bir muallimdir.² Zira Hz. Peygamber (sav) de bu yönünü şöyle ifade etmektedir: "Ben ancak bir muallim olarak gönderildim"³

Hz. Peygamber (sav), çocukları eğitirken birtakım ilkeleri esas almıştır. Söz konusu ilkelerden bazıları eğitimde öncelikle sevgi ve merhameti esas alması, hoşgörülü olması, muhataba göre hareket etmesi, tedricilik ilkesini esas alması, sözden ziyade tutum ve davranışlarıyla muhataba rol model olması sayılabilir. Bu tebliğimizde Hz. Peygamber'in (sav), çocukları eğitirken onlara değer vermesi ve çocuklara karşı hoşgörülü olması ilkelerini ele almaya çalıştık.

1. Çocuklara Değer Vermesi

Bir çocuğun doğduğu andan itibaren en çok ihtiyaç duyduğu şey şüphesiz sevilme ve değer görmesidir. Zira uzun yıllar yapılan araştırmalar yukarıdaki ifadeleri destekler

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi omerozdemir@harran.edu.tr

¹ Ahzâp 33/21

² Bkz. Abdulfettâh Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (sas.) ve Öğretim Metotları* çev. Enbiya Yıldırım, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 21-27; Şakir Gözütok, *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim* (İstanbul Nesil Yayınları, 2014), 175-180; Ali Akyüz, *Yaşayan Kur'an Hazreti Peygamber* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007); Yaşar Yiğit, *Peygamberimiz ve Hoşgörüsü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 84-85.

³ İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 32.

nitelikte verilere ulaşmıştır. Yapılan bazı araştırmalar sevginin insan yavruları üzerinde vazgeçilmez öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda yetimhaneye bırakılan bebeklerin kısa süre zarfında ilk üç ay içinde kucaklanmayan, dokunulmayan, konuşulmayan, sevgi ve ilgiden mahrum bırakılan çocuklarda ölüm oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Anne-baba ilgisi, sevgisi gören bebekler, en kötü şartlarda dahi hayatta kalmayı başarırken, en iyi şartlar altında yaşayan fakat sevgi ve ilgiden uzak olanların hayatta kalma şanslarının olmadığı belirlenmiştir.⁴

Çocuk için sağlanan her türlü maddi imkânlar çocuğa gösterilecek sevginin yerini asla tutamaz. Bu bağlamda anne-baba sevgisinden uzak yetiştirme yurtlarında her türlü maddi imkânları karşılanan çocukların tüm bunlara rağmen kendilerinde görülen bir takım fiziksel ve ruhsal problemlerin temelinde anne-baba sevgisinden uzak yetişmelerine dayanmaktadır.⁵ Zira çocukluğunda anne-babasından ve çevresinden yeterince sevgi ve değer gören çocuk öncelikle kendisi ile barışık, çevresi ile uyumlu, ruh ve beden sağlığı açısından dengeli bireyler olmaktadır. Aksi takdirde çocukluk döneminde yeterince sevgi ve ilgiden mahrum yetişen çocuklar ise ruh ve beden sağlığı açısından problemlidir, kendisi ve çevresi ile sürekli bir çatışma hali taşımaktadır.⁶

Çocuklar sevildikleri ve değer verdikleri insanları kendilerine örnek kabul eder, onların söz ve davranışlarını taklit ederler.⁷ Bu noktada çocuğu etkileme ve eğitmede etkili ilke onu olduğu gibi kabul edip çocuğa değer vermektedir. Bu bağlamda Muhammed İkbâl'in şu sözü kayda değerdir: *"İnsanın makamı semadan yüksektir. Terbiyenin aslı insana hürmet göstermektir."* Zira insan, Allah'ın, kendisini mükerrem kıldığı⁸ ve ahsen-i takvîm bir surette yarattığı,⁹ göklerde ve yerde bulunanları hizmetine sunduğu,¹⁰ yeryüzünde halife olarak yarattığı,¹¹ eşref-i mahlûkat, mükerrem bir varlıktır. Yüce Allah'ın mukaddes bir varlık olarak kabul ettiği insanın bu yönünü Şeyh Galip şöyle vurgulamaktadır:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

⁴ Doğan Cüceloğlu, *Geliştiren Anne-Baba* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 23.

⁵ Mehmet Emin Ay, "Hz. Peygamber (SAV) ve Çocuklar", *Diyanet İlmî Dergi Özel Sayı* (2003), 166.

⁶ Bkz. Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 243; Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016); Sefa Saygılı, *Ruhen ve Bedenen Sağlıklı Çocuk Yetiştirmek* (İstanbul: Hayat Yayınları, 2013), 19; Haluk Yavuzer, *Çocuk Eğitimi El Kitabı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002), 93; İbn Haldun, *Mukaddime II* çev. Arslan Tekin (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2017), 1215.

⁷ Ahmet Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 159.

⁸ İsrâ 17/70.

⁹ Tîn 95/4.

¹⁰ Lokman 31/20.

¹¹ Bakara 2/30.

Mukaddes bir varlık olan insan ve henüz dinen sorumluluk sahibi olmayan ve tertemiz kabul edilen çocuğun eğitiminde, çocuğa değer verme, onu olduğu gibi kabul etme oldukça etkilidir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav), çocuklara daima sevgi göstermiş, onlara değer vermiş, onlara şefkat ve merhametle yaklaşmıştır. Zira Tevbe sûresi 128. ayette yüce Allah, Hz. Peygamber'in (sav), muhataplarına değer verdiğini, onlara karşı son derece düşkün, şefkatli ve merhametli olduğunu vurgulamaktadır.¹² Yine Âli İmrân sûresi 159. ayette de Hz. Peygamber'in (sav), insan eğitiminde başarılı olmasındaki önemli etkenlerden birinin de muhataplarına karşı şefkatli olması öne çıkarılmaktadır.¹³

Hz. Peygamber'in (sav), insana ve özellikle de çocuğa verdiği değeri iyi anlamak için öncelikle cahiliye dönemine bakmak gerekir. İslam öncesi cahiliye toplumunda çocukların toplumda itibarı yoktu. Özellikle kız çocukları istenilmemekte, horlanmakta ve diri diri gömülebilmekteydi. Zira Kur'an'da cahiliye döneminde kız çocuğu olan bir babanın nasıl ruhsal bunalımlar yaşadığı anlatılmaktadır.¹⁴ Modern dünyada yakın zamanda gündeme gelen çocuk haklarını asırlar öncesinde Hz. Peygamber (sav) bizzat pratikte çocuklara vermiş olduğu gerçek değer ile ortaya koymuştur.

Nitekim Rahmet Peygamberi (sav), çocuklarla karşılaştığında onlara selam verir,¹⁵ onlara iltifat eder böylelikle çocukların farkına vardığını, onların kişiliklerine değer verdiğini göstermiş olurdu. Hz. Peygamber (sav), çocuklarla karşılaştığında onların başlarını okşar,¹⁶ bazen de yanaklarını okşar¹⁷ böylelikle çocuklara karşı sevgi gösterirdi. Hz. Peygamberimiz (sav) bazen çocukları bineğine alır¹⁸ onları sevindirirdi. Rahmet Peygamberi (sav), çocuklarla karşılaştığında bazen onlarla şakalaştığı ve çocukların oyunlarına katıldığı da olurdu. Bu bağlamda Mahmûd b. Rebî' isminde çocuk bir sahâbî ile şakalaştığı ve yüzüne su püskürterek onu mutlu ettiği rivayet edilmektedir.¹⁹

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (sav)²⁰ yine bir gün torunu Hz. Hasan'ı seviyordu. Bunu gören Akra' b. Hâbis: "Benim on çocuğum var. Onlardan hiçbirini öpmedim." dedi. Buna karşılık Hz. Peygamber (sav), "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz."²¹ buyurmuş ve çocukları sevip, onlara değer vermenin önemine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda başka bir zaman, bir bedevî Resûlullah'a (sav) gelerek: "Sizler çocukları öper misiniz? Biz onları hiç öpmeziz." diyor. Bunun üzerine Rahmet

¹² Tevbe 9/128.

¹³ Âli İmrân 3/159.

¹⁴ Zuhruf 43/17.

¹⁵ Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 14; Ebû Dâvûd, Edeb, 135.

¹⁶ Ebû Dâvûd, Tereccül, 8.

¹⁷ Buhârî, Megâzî, 54.

¹⁸ Ebû Dâvûd, Cihâd, 54; Buhârî, Libâs, 99; Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 145.

¹⁹ Buhârî, İlim, 18; Müslim, Salât, 36.

²⁰ Enbiyâ 21/107.

²¹ Müslim, Fedâil, 65; Buhârî, Edeb, 18.

Peygamberi (sav) şöyle buyuruyor: “Allah senin gönlünden merhameti çekip almışsa ben ne yapayım?”²²

Şefkat Peygamberi (sav) her fırsatta çocukları sevdiğini, onlara değer verdiğini gösterirdi. Zira gözümün nuru²³ ve dinin direği²⁴ diye tarif ettiği ve son derece önem verdiği namaz ibadetinde bile çocuklara olan sevgisini esirgememiştir. Zira torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin namazda Hz. Peygamber’in omuzuna ve sırtına çıktıkları olurdu. Bu durumda Rahmet Peygamberi (sav) secdeye gittiğinde torunlarını yavaşça yere bırakır, secdeden kalktıklarında tekrar omuzuna alırdı.²⁵ Hz. Peygamber’in (sav) kızı Hz. Zeynep’ten kız torunu Ümâme’nin, namaz kıldığında omuzuna çıkmasına müsaade etmesi çocuklara olan sevgisini açıkça göstermektedir.²⁶ Hz. Peygamber (sav), kendisine ikram edilen turfanda meyveyi bulunduğu meclisteki en küçük çocuğa ikram eder böylelikle ona değer verdiğini gösterirdi.²⁷

Hz. Peygamber’in (sav), çocuklara değer vermesine dair pek çok olay zikredilebilir. Rahmet Peygamber’inin, çocuklara vermiş olduğu değeri göstermesi bakımından aşağıdaki şu olay çarpıcıdır.

Hz. Peygamber (sav) bir gün ashâbı ile otururken kendisine bir içecek ikram edilir. (Allah Resûlü de genellikle kendisine ikram edilen herhangi bir şeyi sağında bulunan kişiden başlayarak paylaşmış. Bu nedenle herhangi bir ikram yapılacak ise sağdan başlamak veya herhangi bir işe sağ taraftan başlamak bizler için uyulması gereken güzel bir sünnet halini almıştır.) Allah Resûlü (sav) sağına bakıyor henüz çocuk yaşta olan amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs var, soluna bakıyor sol tarafında da yaşlı kimseler bulunmakta. Hz. Peygamber her zamanki âdetine muhalif olarak ikram edilen içeceği sol tarafında bulunan yaşlı kimselere ikram etmek istiyor ve Abdullah b. Abbâs’a dönerek kendisine: “Sevgili yavrucuğum, bunu yaşlılara vermeme müsaade eder misin?” diye soruyor. Son derece zeki bir çocuk olan Abdullah b. Abbâs da medeni cesaretini de ortaya koyarak: “Ey Allah’ın Resûlü hayır, vallahi senden gelen nasibimi, hiç kimse ile paylaşmam” diyor ve Allah Resûlü de içeceği Abdullah b. Abbâs’a ikram ediyor.²⁸ Bu olay bizlere Hz. Peygamber’in (sav), çocuklara verdiği değeri göstermesi bakımından son derece çarpıcıdır. Zira burada Hz. Peygamber (sav), çocuk dahi olsa Abdullah b. Abbâs’tan izin isteyerek, onun fikrine önem verdiğini ve kişiliğine saygı duyduğunu göstermiş olmaktadır. Bu nedenledir ki çocukluğunda Hz. Peygamber’den (sav) bu değeri

²² Müslim, Fedâil, 64.

²³ Nesâî, İşretu'n Nisâ I; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 128.

²⁴ Beyhakî, Şuabü'l-îmân, 3, 39.

²⁵ Nesâî, Tatbîk, 82; İbn Hanbel, VI, 466.

²⁶ Müslim, Mesâcid, 41; Buhârî, Salât, 106.

²⁷ Müslim, Hac, 474.

²⁸ Buhârî, Mûsâkât, 10.

gördüğü, görüşüne ve kişiliğine saygı duyulduğu için Abdullah b. Abbâs *Tercümanu'l-Kur'an* lakabı ile anılacak kadar derin ilmi bir birikime sahip büyük bir âlim olmuştur.

Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişen, kişiliklerine değer verildiği ve kendilerine saygı duyulduğu için Enes b. Malik, Abdullah b. Abbâs, Usame b. Zeyd gibi çocuk sahâbîler Hz. Peygamber'den almış oldukları terbiyenin bereketi ile büyüdüklerinde İslam'a büyük hizmetler eden büyük âlimler, ordu komutanları, devlet adamları, idareciler kısaca insanlığa her noktada mükemmel örnek kişiler olmuşlardır.

2. Hoşgörülü Olması

Çocukların sağlıklı bir kişilik geliştirebilmeleri için onların doğru davranışları takdir edilip ödüllendirilmesi gerekir. Olumsuz tutum ve davranışlarına karşı ise hoşgörülü olmak gerekir. Fakat burada hoşgörmeyi bütünüyle ilgisiz olmak şeklinde anlamamak gerekir.

Görmezden gelmek ve aldırış etmemek sorumsuzluğu ifade eder bu da dinî açıdan kabul görmeyen bir tutumdur. Yanlış, kötü davranışları aldırış etmemek, görmezlikten gelmek, doğru, iyi, güzel ve hak olanın yıpranmasına yol açar.²⁹ Dolayısıyla çocukların bir takım söz, tutum ve davranışlarını anlayış ile karşılamak söz konusu davranışları düzeltmeleri için kendilerine zaman tanımak gerekir. Ayrıca çocukları bir birey olarak kabul ederek onların kişiliğine saygı gösterilmeli; fakat çocuklardan bir yetişkin olgunluğu da beklenmemelidir. Çocuğun, çocuk olduğu bilinci ile çocuklardan ortaya çıkabilecek bazı tutum ve davranışlar hoşgörü ile karşılanmalı ve çocuklara doğru rehberlik yapılmalıdır.

İslam'ın temel prensiplerinden olan hoşgörünün en güzel örneklerini Hz. Peygamber'in (sav) hayatının hemen her anında görmek mümkündür. Rahmet Peygamberi özellikle çocuklarla ilişkilerinde ve onlara yaklaşımında daima hoşgörüyü esas almıştır. Hz. Peygamber (sav), çocukları eğitirken incitmemeye ve çocukların onurlarını kırmadan onları eğitmeye son derece dikkat ederdi. Aşağıda vereceğimiz örnekler bunun en çarpıcı örneklerindedir:

Bir gün henüz çocuk yaşta olan Râfi' b. Amr'ın karnı acıkır ve aç karnını duyurmak için Medine'de Ensar'dan bir sahâbînin bahçesindeki hurma ağaçlarını taşıyarak yere düşen hurmaları yemeye başlar. Bunu gören bahçe sahibi öfkelenir, Râfi' b. Amr'ı, kolundan tutup Hz. Peygamber'in huzuruna getirir ve Hz. Peygamber'den onu cezalandırmasını ister.

Rahmet Peygamberi (sav), Râfi' bin Amr'ı karşısına alır. Gözlerinin içine bakıp şefkat dolu bir ses tonuyla:

- Yavrucuğum, hurma ağacını neden taşıdın, diye sorar.

²⁹ Beyza Bilgin, "İslâm ve Hoşgörü", *Diyanet İlmi Dergi* XXXIV/1 (1998), 115-128.

Râfi' b. Amr:

- Karnım açtı, yemek için taşladım, cevabını verir. Bunun üzerine Rahmet Peygamberi (sav) şöyle buyurur:

- Bir daha hurmaları taşlama, dibine dökülenlerden ye!

Ardından çocuğun başını okşar ve ona, "Allah'ım! Onun karnını doyur." diyerek dua eder.³⁰

Bu olayı ele aldığımızda öncelikle Hz. Peygamber (sav), çocuktur bir hurma alıp yemiş, ne olacak demiyor. Sonra çocuğu yargılamadan önce çocuğa savunma hakkı veriyor ve söz konusu davranışı niçin işlediğini öğrenmeye çalışıyor. Daha sonra muhatabının çocuk olduğunu göz önüne alarak detaylı açıklama yapmadan bir daha böyle bir durumda kalırsa çocuğa ne yapması gerektiğini müşfik bir ifade ile açıklıyor ve çocuğa alternatif sunuyor. Daha sonra çocuğun başını şefkatle okşayarak kendisine hayır duada bulunuyor.

Bu olaydan çocuk eğitimi açısından şu ilkeler çıkarılabilir: Çocukların sergilemiş oldukları bazı yanlış tutum ve davranışlar karşısında çocuğu yargılamadan önce dinleyip söz konusu davranışı niçin yaptığı belirlenmeli. Sonra çocuğun seviyesini de göz önüne alarak fazla detaya girmeden anlayacağı kadarı ile açıklama yapılmalı ve çocuğa şefkatle ve sevecen bir üslupla rehberlik edilmelidir. Daha sonra yasaklar koymak yerine çocuğa doğru alternatifler sunulmalıdır.

Bu bağlamda çocuğun evde bir şeyle veya bir yerde oynaması istenmiyorsa buna karşılık çocuğun oynayabileceği uygun bir oyuncak veya uygun bir oyun ortamı sağlanmalıdır. Oynanması istenilen bir yere başka bir oyun alanı sunulmalı. Dolayısıyla çocuklara bir takım yasaklamalar konulacaksa buna karşılık muhakkak doğru alternatifler sunulmalıdır.³¹ Rahmet Peygamber'inin (sav), çocuklara karşı hoşgörüsünü göstermesi bakımından Hz. Peygamber'e yaklaşık on yıl hizmet etmiş olan Hz. Enes'in şu ifadeleri de çarpıcıdır:

"Hz. Peygamber'e (sav) on yıl hizmet ettim. Esasında yaptığım her iş yerli yerinde olmuyordu. Buna rağmen Allah Resûlü (sav), bir defa olsun bana vurmadı ve yüzünü ekşitmedi. Beni azarlamayıp, ayıplamadığı gibi bana öf bile demedi. Hoşuna gitmeyen bir iş yaptığımda "Niçin böyle yaptın?" diye beni sorguya çekmedi. Herhangi bir hatalı davranışım için hanımlarından biri "Keşke şöyle yapsaydın" diyecek olsa, "Bırakın çocuğu O, ancak Allah'ın dilediğini yapmıştır" deyip beni korurdu. Çünkü o, çocuklara karşı insanların en şefkatlisiydi... Bir gün beni bir iş için bir yere yollamıştı. Önce "Gitmem" diye itiraz ettim. Ancak içimden de Allah Resûl'ünün gönderdiği yere gitmek geliyordu.

³⁰ İbn Mâce, Ticâret, 67.

³¹ Mustafa Öcal, "Bir Hadis-i Şerifin Işığında Çocuk Terbiyesi ve Peygamberimizin Eğitim Metodu", *Diyanet İlmî Dergi XXV/4*, Özel Sayı (1989), 177-182.

Yola çıktım, sokakta oynayan çocukları görünce onların yanında oyalanıp kalmışım. Birden enseme bir el hissettim. Dönüp baktım, bir de ne göreyim, karşımda Allah Resûlü gülümsüyor. Bana: “Enescik, söylediğim yere gittin mi? diye sordu. Ben de: “Ey Allah’ın Resûlü, derhal gidiyorum” diyerek bana gitmemi söylediği yere hemen gittim.”³²

Bu olayı çocuk eğitimi açısından ele aldığımızda Rahmet Peygamber’i (sav), bizlere gerçek bir hoşgörü örneği gösteriyor. Henüz çocuk olan Hz. Enes’e bir görev veren Hz. Peygamber, onu bütünüyle başıboş bırakmıyor, verdiği sorumluluğu yerine getirip getirmediğini takip ediyor. Enes’in almış olduğu sorumluluğu yerine getirmediğini gördüğünde ise onun kişiliğini rencide edecek herhangi sözlü veya fiili davranışta bulunmadan, Hz. Enes’e sorumluluğunu hatırlatıyor ve müşfik bir tavırla ona rehberlik ediyor.

Sonuç ve Öneriler

Hz. Peygamber (sav) gerçekleştirdiği eğitim ile insanlığa çağlar üstü mesaj ve ilkeler bırakmıştır. Nitekim Rahmet Peygamberi gerçekleştirmiş olduğu eğitim neticesinde cahiliye asrının karanlıklarında boğulan insanlığı aydınlığa çıkarmış ve insanları her bakımdan mükemmel insan seviyesine ulaştırmıştır. Hz. Peygamber’in (sav) terbiyesinden çocuklar da nasibini almış ve bu terbiyenin etkisi ile söz konusu çocuklar büyüdüklerinde buldukları toplumlara her bakımdan örnek bireyler seviyesine çıkmıştır.

Hz. Peygamber (sav), çocukları her zaman ciddiye almış, onlarla karşılaştığında çocuklara selam vermiş, onlarla yakından ve şefkatle ilgilenmiştir. Rahmet Peygamberi (sav), çocuklara yetişkin bir birey gibi değer vermiş fakat çocuklardan yetişkin bireyden beklenen olgunluğu beklememiş, çocuklardan ortaya çıkabilecek bazı kusurları hoşgörü ile karşılamış ve onlara müşfik bir tavırla rehberlik etmiştir.

Hz. Peygamber (sav) genel olarak çocuk eğitiminde değer vermeyi, şefkati, sevgiyi, hoşgörüyü, kolaydan zora, bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa gibi tedricilik ilkesini dikkate aldığını ve belki de en önemlisi sözden ziyade tutum ve davranışları ile örnek olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber’in (sav), çocukların eğitilmesi konusunda uygulamış olduğu ilkeler bizlere ve tüm zamanlara rehberlik edecek mahiyettedir. Bugün bizler de Hz. Peygamber’in (sav), çocuklara vermiş olduğu değeri ve çocuklarla olan iletişimini iyi analiz edip doğru modellememiz gerekir. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in (sav), çocuklara karşı yaklaşımını onlarla olan iletişiminin sınırlarını her anne-baba ve eğitimcinin bilmesi ve söz konusu ilkeleri uygulaması, çocuk eğitiminde başarıya ulaşmada önemlidir.

³² Bkz. Buhârî, Edeb, 39; Buhârî, Vesâyâ, 25; Müslim, Fedâil, 54; Ebû Dâvûd, Edeb 1.

Kaynakça

- Akyüz, Ali. *Yaşayan Kur'an Hazreti Peygamber*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Ay, Mehmet Emin. "Hz. Peygamber (SAV) ve Çocuklar". *Diyanet İlmî Dergi Özel Sayı* (2003), 161-180.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Bilgin, Beyza. "İslâm ve Hoşgörü". *Diyanet İlmî Dergi XXXIV/1* (1998), 115-128.
- Cüceloğlu, Doğan. *Geliştiren Anne-Baba*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.
- Gözütok, Şakir. *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Gudde, Abdulfettâh Ebû. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (sas.) ve Öğretim Metotları*. çev. Enbiya Yıldırım, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- İbn Haldun. *Mukaddime II* çev. Arslan Tekin, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.
- Koç, Ahmet. "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 145-176.
- Öcal, Mustafa. "Bir Hadis-i Şerifin Işığında Çocuk Terbiyesi ve Peygamberimizin Eğitim Metodu". *Diyanet İlmî Dergi XXV/4, Özel Sayı* (1989), 177-182.
- Saygılı, Sefa. *Ruhen ve Bedenen Sağlıklı Çocuk Yetiştirmek*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2013.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Eğitimi El Kitabı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.
- Yiğit, Yaşar. *Peygamberimiz ve Hoşgörü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

YAHUDİLİK, HRİSTİYANLIK VE İSLAM'DA ÇOCUĞUN MASUMİYETİ VE GÜNAHKÂRLIĞI ANLAYIŞININ DİNE GİRİŞ TÖRENLERİNE ETKİSİ

Salih ÇINPOLAT*

Giriş

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam yakın coğrafyalarda ortaya çıkmaları, kronolojik olarak birbirini takip etmeleri ve ilahi kaynaklı olmaları gibi birçok ortak özelliğe sahiptir. Yüklenilen anlamlar ve uygulamalar farklı olsa da birçok inanç, ibadet, kutsal kişi ve kavram her üç din için de önemlidir. Başlangıçta Yahudiliğin yanlış uygulamalarını eleştiren bir ihya hareketi olarak ortaya çıkan Hristiyanlık,¹ zamanla İsrailoğulları dışındaki milletler arasında da yayılmış ve Yahudiliğin inanç ve uygulamalarının insanlığı kurtuluşa ulaştırmada yetersiz olduğunu savunmuştur. İslam dini de Hz. Âdem ile başlayan peygamberlik silsilesini kabul etmiş, Yahudilik ve Hristiyanlığa yönelik birçok eleştiri de bulunmuştur. Bu nedenle Yahudiliği iyice öğrenmeden Hristiyanlığı, Yahudilik ve Hristiyanlığı iyice öğrenmeden de İslam'ı doğru anlamak oldukça güçtür. Hemen her konuda olduğu gibi "çocuk" konusunda da İslam'ın hüküm ve öğretilerinin daha iyi anlaşılması için Yahudilik ve Hristiyanlığın inanç ve uygulamalarını bilmek gerekir. Böylece İslam'ın onayladığı, reddettiği, değiştirdiği ve dönüştürdüğü hükümler ortaya konularak konunun daha iyi kavranması sağlanmış olur.

Bu çalışmada çocuğun, anne babasının işlediği iyi fiillerden veya günahlardan manevi açıdan etkilenip etkilenmediği üzerinde durulacak, bu anlayışın onun dinin bir üyesi olarak kabul edilmesine yönelik yapılan uygulamalara etkisi Yahudilik Hristiyanlık ve İslam açısından incelenecektir.

1. Yahudilikte Çocuğun Masumiyeti veya Günahkârlığı

1. 1. İnsanlığın Çoğalması ve Günah

Yahudiliğe göre Tanrı, evreni, dünyayı, bitkileri ve hayvanları yarattıktan sonra ilk insan Âdem'i ve eşi Havva'yı yaratmış, onları bir bahçeye yerleştirmiş ama oradaki ağaçlardan birine yaklaşmamaları konusunda uyarılmıştır.² Âdem ve Havva, Tanrı'nın yasakladığı ağacın meyvesinden yemeleri sonucu, Âdem çalışarak ve eziyet çekerek toprağı işlemekle; Havva ise, kocasına istek duymak, onun emri altına girmek, acı çekerek çocuk doğurmak ile cezalandırılmıştır.³ Buna göre insanların dünyada bu şekilde

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, salihcinpolat@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2065-192X

¹ Mehmet Katar, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)", *İslâmî Araştırmalar*, 20/3, (2007): 330-339

² *Kutsal Kitap (Yeni Çeviri)*, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Yayınları, 2001), Yaratılış, 1/1-31; 2/1-25.

³ Yaratılış, 3/1-24.

bir hayat sürmesi ve Yahudilerin tarihi süreçte çektiği sıkıntılar işlenen bu günahın ve Tanrı'nın cezalandırmanın genel bir yansımasıdır.⁴ Buna göre insanlığın çoğalmaya başlaması ile günah arasında sıkı bir ilişki vardır.

İnsanlık yeryüzünde gittikçe çoğalırken Tanrı'ya karşı işlenen günahlar da artmıştır. Bu konuda Yahudi kutsal kitabında yer alan ifadeler şöyledir: *"Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, aklı fikri hep kötülükte. İnsanı yarattığına pişman oldu. Yüreği sızladı. "Yarattığım insanları, hayvanları, sürüngenleri, kuşları yeryüzünden silip atacağım" dedi, "Çünkü onları yarattığıma pişman oldum."*⁵ Günahın yeryüzünde çok artması üzerine Tanrı bir tufan ile, Nuh'un ailesi ve gemideki hayvanlar dışında tüm canlıları yok etmiş,⁶ tufandan kurtulanlara ise yine çoğalmalarını emretmiştir.⁷ Nuh'un kendisine kurban sunmasından hoşnut olan Tanrı: *"İnsanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğim. Çünkü insanın yüreğindeki eğilimler çocukluğundan itibaren kötüdür. Şimdi yaptığım gibi bütün canlıları bir daha yok etmeyeceğim."*⁸ diyerek insanın doğuştan kötülük yapmaya meyilli bir varlık olduğunu da açıklamıştır. Tanrı, Nuh ile insanlığı bir daha tufan yoluyla yok etmeyeceğine dair bir ahit yapmış ve gökkuşağı da (Tanrı'nın yayı) bu antlaşmanın belirtisi olmuştur.⁹

Yahudi kutsal kitabına göre, tufandan sonra insanlık Nuh'un Ham, Sam ve Yafet(s) adlı üç oğlundan türemiştir. Nuh'un oğullarından Ham, birgün babasının çıplaklığını görmüş ve bunu da kardeşleri Yafet ve Sam'a anlatmıştır. Nuh, bu durumu anlayınca, Ham'ın oğlu Kenan'a yönelik: *"Kenan'a lanet olsun, köleler kölesi olsun kardeşlerine."*¹⁰ diyerek onu lanetlemiştir. Burada Ham'ın işlediği suçtan ötürü neden Kenan'ın lanetlendiği, Kenan'ın da bu suça ortak olup olmadığı, Nuh'un çıplaklığının görülmesinin ötesinde bir günah işlenip işlenmediği gibi birçok soru sorulabilir. Yahudi kaynaklarında bu konuda oldukça farklı açıklamalar yer almakta ve bu anlatımın Yahudilerin vadedilmiş topraklara yerleşirken kendilerine engel olarak gördükleri Kenanlılara yönelik bir tutum olduğu anlaşılmaktadır.¹¹

Nuh, diğer çocukları Sam ve Yafet'i ise: *"Övgüler olsun Sam'ın Tanrısı RAB'be, Kenan Sam'a kul olsun. Tanrı Yafet'e bolluk versin, Sam'ın çadırlarında yaşasın, Kenan Yafet'e kul olsun."*¹² sözleriyle kutsamıştır. Yahudiler kendilerinin işte bu kutsanmış

⁴ Ömer Faruk Harman, "Günah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 281.

⁵ Yaratılış, 6/5-7.

⁶ Yaratılış, 7/1-24.

⁷ Yaratılış, 8/17; 9/1, 7.

⁸ Yaratılış, 8/21; bkz. Özdeyişler, 22/15.

⁹ Yaratılış, 9/9-17.

¹⁰ Yaratılış, 9/25

¹¹ Bkz. Mehmet Katar; "Nuh'un Laneti ile Arz-ı Mev'ud Arasındaki İlişki", *Bütün Yönleriyle Yahudilik, 18-19 Şubat 2012 (Uluslararası Sempozyum) Dinler Tarihi Araştırmaları, VIII, 2012, s. 45-60*

¹² Yaratılış, 9/26-27.

kardeşlerden Sam'ın soyundan geldiklerine inanır ve Sam'dan İbrahim'e kadar atalarının soy kütüğü kutsal kitaplarında sayılmıştır.¹³ Buna göre babanın işlediği iyilik(ler) soyunu da temiz ve kutsanmış kılarken, günahlar da kişinin soyunu etkilemekte ve çocukları bu "suç" ile doğmaktadır.

2. 2. Yahudilikte Seçilmişlik Anlayışı

Yahudiliğe göre Tanrı, *"Siz Tanrınız Rab için kutsal bir halksınız. Tanrınız Rab, öz halkı olmanız için, yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti."* diyerek birçok millet arasından İsrailoğullarını seçmiş¹⁴ ve onlarla farklı zamanlarda özel olarak ahit/antlaşma yapmıştır.¹⁵ Tanrı, Yahudilerin atası İbrahim ile yaptığı ahitte, *"Seni çok verimli kılacağım. Soyundan uluslar doğacak, krallar çıkacak. Antlaşmamı seninle ve soyunla kuşaklar boyunca, sonsuza dek sürdüreceğim. Senin ve senden sonra soyunun Tanrısı olacağım. Bir yabancı olarak yaşadığın toprakları, bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim. Onların Tanrısı olacağım."*¹⁶ diyerek İbrahim'i ve neslini kutsamış, onları bereketli kılmış ve kutsal topraklara mirasçı yapma vaadinde bulunmuştur. Daha sonra Musa ile Sina Dağı'nda yapılan ahitte, eğer Tanrı'ya itaat ederlerse bütün milletlerden üstün tutulacakları, bolluk, bereket ve zaferin onlara tahsis edileceği;¹⁷ itaatsizlik ettiklerinde ise helâk edilecekleri, kutsal topraklarını kaybedecekleri ve diğer milletlerin elinde eziyet çekmeye mahkûm olacakları vurgulanmıştır.¹⁸

Yahudilikte Tanrı: *"Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrın Rab, kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği günahın hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım."*¹⁹ diyerek bu seçilmiş halkın başka tanrılar edinmesi durumunda, bunun cezasının sadece fiili işleyenden değil, çocuklarından hatta torunlarından ve torunlarının çocuklarından da (üçüncü ve dördüncü nesil) sorulacağını belirtmiştir.

Yahudiliğe göre sadece suç ve günahların değil, iyiliklerin de sonraki nesilleri etkileyeceği ise, *"Ama beni seven, buyruklarıma uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm."*²⁰ ve *"Size bildirdiğim bütün bu buyruklara iyice uyun ki, size ve sizden sonra gelen*

¹³ Yaratılış, 11/10-32; 1. Tarihler, 1/17-27.

¹⁴ Bkz. Yasa'nın Tekrarı, 7/6; 10/15; 14/2; 26/16-19; 28/9; Bkz. Yaratılış, 12/1-3; Mısır'dan Çıkış, 19-1-6; Levililer, 20/26.

¹⁵ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013) 43: 206.

¹⁶ Yaratılış, 17/6-8.

¹⁷ Bkz. Yasa'nın Tekrarı, 7/12-13; 26/18-19; 28/1-14.

¹⁸ Bkz. Yasa'nın Tekrarı, 8/19-20; 28/1-2, 15.

¹⁹ Mısır'dan Çıkış, 20/5; Yasa'nın Tekrarı, 5/9.

²⁰ Bkz. Yasa'nın Tekrarı, 5/10; 20/6.

çocuklarınıza sürekli iyilik gelsin. Böylece Tanrınız Rab'bin gözünde iyi ve doğru olanı yapmış olacaksınız."²¹ ifadeleriyle dile getirilmiştir.

Yahudilerin günlük dualarında söylediği *"Tanrım, yarattığın, şekil verdiğin ve içime üflediğin ruh tertemizdir"* ifadesine dayanarak insanların masum olarak dünyaya geldiği savunulsa da²² anne babanın fiillerinin çocuklarını etkilediği anlayışı kutsal kitaplarında açıkça yer almaktadır.

Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki ilişki Yahudi kutsal metinlerinde "Tanrı-has kavim", "kral-tebaa", "efendi-köle", "çoban-sürü", "baba-oğul", "anne-çocuk", "koca-karı", "damat-gelin" gibi çeşitli metaforlara başvurularak anlatılmıştır. Bu nedenle Yahudiler kendilerini genel anlamda diğer milletler yanında "Tanrı tarafından seçilmiş ve üstün bir millet" olarak görmüşlerdir.²³

2. 3. İsrailoğulları Arasındaki Tabakalaşma ve Bunun Gelecek Nesillere Etkisi

İsrailoğulları, kendilerini Tanrı tarafından seçilmiş bir millet olarak görseler de bu millete mensup olanların tamamı aynı statüde kabul edilmez. Toplumda bu statülerin oluşmasının dini, tarihi ve kültürel sebepleri vardır. Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıktıktan sonra çölde İsrailoğullarının, Tanrı'yı terk ederek buzağıya tapınması hadisesinde "Levililer" soyu Musa'nın yanında yer aldığından²⁴ Tanrı tarafından seçilmiştir. Levililer arasında da Harun ve oğulları kutsanarak mabet hizmetlerinde görevlendirilmiştir.²⁵ Bu anlamda Harun'un soyundan gelen din adamları "kohen" olarak en üst mertebede yer almıştır.

M.Ö. 586-538 tarihlerindeki Babil Sürgünü döneminde bir yandan İsrailoğulları arasında milli duygular öne çıkmış, bir yandan da kendi aralarındaki dini, etnik ve sosyal ayrımlar/tabakalar daha belirginleşmiştir.²⁶ Babil sürgününden sonra toplumda a)"Kohen", (Harun'un soyundan gelen din adamları) b)"Levililer", (Levililer sülalesinden/soyundan gelenler) c)sıradan/tam İsrailoğlu, d)"Hallal" (din adamı sınıfının kendisine yasak kadınla evliliğinden doğan çocuk), e)"Mühtedi", (Yahudiliği sonradan kabul etmiş kimse/Ger Tsadik) f)"Özgürlüğüne kavuşmuş erkek", g)"Mamzer" (evlenmeleri dinen yasak olanların cinsel ilişkisi sonucu doğanlar), h)"Netinim" (Amorlulardan olan Givonluların çocukları), i)"Şetuki" (babasının kim olduğu belli olmayan çocuk), j)"Asufi" (Metruk çocuk) olarak adlandırılan farklı sosyal tabakalar

²¹ Yasa'nın Tekrarı, 12/28.

²² George Robinson, *Essential Judaism (A Complete Guide to Beliefs Customs And Rituals)* (New York: Atria Paperback, 2000), 142; Tracey R. Rich, "Birth And The First Month Of Life" <http://www.jewfaq.org/birth.htm> (Erişim: 04/09/2020).

²³ Harman, "Yahudilik", *TDVİA*, 43: 206; bkz. Salime Leyla Gürkan, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 13, (İstanbul: 2005): 25-61.

²⁴ Mısır'dan Çıkış, 32/25-35.

²⁵ Levililer, 8/1-36; Çölde Sayım, 3/1-12; 32; 39-45.

²⁶ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilikte İhtida Meselesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 7, (İstanbul: 2002): 35-36.

oluşmuştur. Bu tabakalar arasındaki sosyal ilişkiler kısıtlanmış hatta evliliğin genellikle aynı tabaka üyeleri arasında olması gerektiği benimsenmiştir. Buna göre evlenme kurallarına aykırı birlikteliklerden doğan, babasının kimliği bilinmeyen ve buluntu çocuklar toplumda çeşitli adlarla damgalanmış (mamzer, şetuki, asufi...) ve sıradan İsrailiye göre bazı haklardan mahrum olarak alt tabakadan sayılmıştır.²⁷ Çünkü Yahudi kutsal kitabına göre: "*Gayr-ı meşru doğan çocuk Rab'bin topluluğuna girmeyecek. Soyundan gelenler de onuncu kuşağa dek Rabbin topluluğuna girmeyecektir.*"²⁸

Geleneksel Yahudi toplumunda bir *Kohen* bir *Levili*'den, sıradan bir *İsrailoğlu* bir *Mamzer*'den, bir *Mamzer* bir *Netinim*'den, bir *Netinim* bir *Mühtedi*'den, bir *Mühtedi* de *azatlı bir köleden* öncelikli ve üstün görülmüştür.²⁹ Buna göre bir çocuk, anne babasının kimliğinden ve toplumsal statüsünden etkilenmekte, eğer anne babası bir suç/günah işlemişse çocuk da buna göre değerlendirilmektedir.

2. 4. Yahudilikte İsrailoğullarından Olmayanların Durumu

İsrailoğulları Mısır'dan çıktıktan sonra, onlara "vaat edilen topraklarda"³⁰ yaşayan *Hititler, Girgaşlılar, Amorlular, Kenanlılar, Perizliler, Hivliler ve Yevuslular* gibi milletlerin³¹ tüm üyeleri (çocukları da dâhil) mutlak düşman olarak görülmüş ve onlarla antlaşma yapılmaması ve hemen ortadan kaldırılmaları gerektiği bildirilmiştir.³² Tanrı'nın, "*Şimdi git, Amalekliler'e saldır. Onlara ait her şeyi tamamen yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Erkek, kadın, çoluk çocuk, öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür.*"³³ emrinde de çocuklar anne babalarından ayrılmamış ve öldürülmeleri istenmiştir.

Yahudiliğin kutsal kitabında "Rabbin topluluğu" olarak belirtilen, Tanrı'nın seçkin kullarının arasına kabul edilmeyecek kişiler şöyle açıklanır: "*Erkeklik bezi ezilmiş ya da erkeklik organı kesilmiş kişi Rab'bin topluluğuna girmeyecek. Yasa dışı doğan biri Rabbin topluluğuna girmeyecek. Soyundan gelenler de onuncu kuşağa dek Rabbin topluluğuna girmeyecektir. Ammonlu ya da Moavlı biri Rabbin topluluğuna girmeyecek. Onların soyundan gelenler de onuncu kuşağa dek asla Rabbin topluluğuna girmeyecek. Mısır'dan çıktığınızda yolda sizi ekmek ve suyla karşılamadılar. Aram-Naharayim'deki Petor*

²⁷ *Babylonian Talmud, (BT), (The Standard Formatted PDF and HTML Editions), (Babylonian Talmud'a yapılan atıflarda, (<http://halakhah.com/>) adresindeki English Babylonian Talmud esas alınmıştır.)* Kiddushin, 69a; bkz. Eldar, Hasanov, "Yahudi Hukukunda Evlilik Engelleri", *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantısı*, (İzmir: 2012), s. 38.

²⁸ Yasa'nın Tekrarı, 23/2.

²⁹ Gürkan, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2012, s. 245.

³⁰ Yaratılış, 15/18-21; ayrıca bkz. Yaratılış, 12/7; 13/14-17; 17/8; 28/13-14; 35/12, 48/3-4; Çıkış, 6/4; 13/5, 11; 33/2; Levililer, 14/34; 25/38; Sayılar, 13/2, 29.

³¹ İsrail oğullarının ele geçireceği topraklarda yaşayan kabilelerin adları ve sayısı konusunda ilgili pasajlarda değişiklikler gözlemlenir. Vadedilmiş topraklar veya Kenan bölgesi ile ilintili olarak belirtilen kabileler şunlardır: Kenliler, Kenizliler, Kadmonlular, Hititler, Perizliler, Refalılar, Amorlular, Kenanlılar, Girgaşlılar, Yevuslular, Hivliler. Bkz. Çıkış, 13/5, 33/2, 34/1; Tesniye, 7/1; 1. Krallıklar, 9/20.

³² Yasa'nın Tekrarı, 7/1-4; 20/16-17; Sayılar, 33/51-56.

³³ 1. Samuel, 15/3.

*Kenti'nden Beor oğlu Balam'ı size lanet okuması için ücretle tuttular. Ne var ki Tanrınız Rab Balam'ı dinlemek istemedi. Sizin için laneti kutsamaya çevirdi. Çünkü Tanrınız Rab sizi seviyor. Kuşaklar boyunca onların esenliği ve iyiliği için çalışmayın. "Edomlulardan öğrenmeyeceksiniz. Onlar kardeşinizdir. Mısırlılardan da öğrenmeyeceksiniz. Çünkü onların ülkesinde yabancı olarak yaşadınız. Onlardan doğan üçüncü kuşak çocuklar Rabbin topluluğuna girebilir."*³⁴ Bu ifadelerle göre evlilik dışı bir ilişki sonucu dünyaya gelen bu gayr-ı meşru çocukların onuncu kuşağa kadar nesilleri; İsrailoğullarına düşmanlık eden Ammonlu ve Moavlıların onuncu kuşağa kadar çocukları; Edomlular ve Mısırlıların ise üçüncü kuşağa kadar çocukları Tanrı'nın topluluğuna giremeyecektir. Bu durumda insanların işlediği günahlar onuncu nesle kadar çocuklarını etkilemektedir. Yani bir çocuk, üç-beş nesil önceki dedesinin işlediği bir fiilden dolayı suçlu/günahkâr sayılacak ve o "günahkâr kişinin" çocukları veya torunu olarak dünyaya gelmiş olması nedeniyle de bazı haklardan veya imtiyazlardan yararlanamayacaktır.

İsrailoğullarından olmayanlara yönelik olarak, "Senin malın olacak köleye ve cariyeye gelince, köleleriniz ve cariyeleriniz çevrenizdeki milletlerden olmalı. Onlardan köle ve cariye satın alabilirsiniz. Ayrıca aranızda yaşayan yabancıların çocuklarını, ister ülkenizde doğmuş olsun ister olmasın, satın alıp onlara sahip olabilirsiniz. Onları miras olarak çocuklarınıza bırakabilirsiniz. Yaşamları boyunca size kölelik edecekler."³⁵ denilerek "yabancıların" köle ve cariye olarak sürekli kullanılabilceği hatta miras olarak sonraki nesillere devredileceği belirtilmiştir.

Yahudi kaynaklarında İsrailoğullarından olmayanlar ve putperestler için "Nohri", "Goy", "Zar" "Oved", "Avoda Zara" ve "Akum" gibi çeşitli terimler kullanılır. Yahudilerin güçlü olmadığı ve diğer ulusların arasında yaşadıkları dönemlerde putperestler ile barışçıl amaçlı görüşme ve hediyeleşme mümkünse de, Yahudilerin güçlü olduğu durumlarda putperestlerin Yahudi devletinde oturmalarına dahi izin verilemez.³⁶ "Goy" olarak ifade edilen "yabancılar" ancak Nuh kurallarını (Putu tapmama, hırsızlık yapmama, Tanrı'ya küfretmeme, cinsel ahlaksızlıktan kaçınma, adli durumlar tesis etme, adam öldürmeme, canlı hayvandan et koparıp yememe)³⁷ kabul ettiğini açıkça beyan ederse İsrail topraklarında yaşamasına müsaade edilebilir.³⁸

³⁴ Yasa'nın Tekrarı, 23/1-8.

³⁵ Levililer, 25/44-46; diğer milletlerin köle olarak kullanılması hakkında bkz. Yeşu, 9/21-27; Hakimler 1/28-35; 1. Krallar, 9/20.

³⁶ *The Mishnah, (Translated From The Hebrew With Introduction And Brief Explanatory Notes by Herbert Danby) London: Oxford University Press 1972. Abodah Zarah, 10/ 5-6.*

³⁷ Bkz. Eldar Hasanov, "Yahudi Ahit Geleneğinde Nuh Kanunları ve Nuhilik", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), (İstanbul 20129): 79-106.*

³⁸ *The Mishnah, (Abodah Zarah, 10/5-6.*

Bunların yanında yabancılar için kullanılan bir ifade de “Ger”dir.³⁹ Ger, İsrailoğulları tarafından koruma altına alınmış, belli hakları ve sorumlulukları olan, dini uygulamalara katılımları ve yasaklara uymaları beklenen, ancak İsrailoğullarının sahip olduğu her imtiyazdan yararlanamayan İsrailoğulları dışındaki kabilelere mensup kişiler olarak tarif edilir.⁴⁰ Ger sınıfı, kendi arasında “Ger Tsadik” ve “Ger Toşav” olarak ikiye ayrılır: Ger Tsadik, Yahudiliği tamamen kabul eden (mühtedi), Ger Toşav ise Yahudiliği tam olarak kabul etmese de bazı hükümleri kabullenen kişi anlamında kullanılır. Buna göre Ger Toşav/yerleşik yabancı “dine yarı girmiş, kısmi vatandaş” olarak değerlendirilir ve bu durum Yahudi olmayan bir insanın Yahudi topraklarında alabileceği en üst seviyedir.⁴¹ Ger sınıfı Yahudilikteki birçok dini emirlere uymakla yükümlü olsa da Yahudiler tarafından “yabancı” olarak görülür ve bu durum onların çocukları için de geçerlidir.

Yahudilikte insanların Yahudi olup olmadıklarının değerlendirilmesinde, toplumsal statülerin belirlenmesinde, din ve devlet hizmetlerinde görev almada anne babanın kimliği etkilidir. Evlilik dışı ilişki sonucu doğanlar ve İsrailoğullarına düşmanlık edenler hem kendileri hem de onuncu kuşağa kadar torunları “suçlu” veya “günahkâr” sayılır. İsrailoğullarına yardımcı olan ve düşmanlık etmeyenler ise ancak üçüncü kuşaktan sonra bazı haklardan yararlanabilir.⁴² Bu anlamda hem anne babanın kimliği hem de işledikleri iyi ya da kötü fiiller çocukları etkilemekte ve toplumsal konumlarında önemli rol oynamaktadır.

2. 5. Yahudilikte Çocuğun Dine Giriş/Kabul Töreni: Sünnet

Ortodoks Yahudiliğe göre bir çocuğun annesi ve babası Yahudi ise o, doğuştan Yahudi sayılır ve babasının toplumdaki konumuna sahip olur. Yahudi olmanın temel şartı Yahudi bir anneden doğmak olduğundan, çocuğun babası Yahudi olup annesi Yahudi değilse, o çocuk “Yahudi” sayılmaz.⁴³ Buna göre Yahudilikte, İsrailoğullarına mensup bir anneden doğan çocukların doğuştan seçilmişliğine ve diğer milletlerden üstün olduğuna inanılır. Ancak buna rağmen Yahudi annenin doğurduğu her erkek çocuğun, dinin/Yahudi toplumunun bir üyesi olması için, Tanrı’nın İsrailoğulları ile yaptığı antlaşmanın bir belirtisi sünnet edilmesi gerekli görülür.

Tanah’taki ifadelere göre Tanrı, İbrahim’in soyunu çoğaltacağını, soyundan krallar çıkaracağını, geniş topraklarda hükümler vereceğini belirtmiş ve “Tanrı İbrahim’e, ‘Sen ve soyun kuşaklar boyu antlaşmama bağlı kalmalısınız’ dedi. Seninle ve soyunla yaptığım

³⁹ Bkz. Ariel Pikar, “Dindar Siyonist Hahamların Fetvalarında İsrail Devletindeki Yahudi Olmayanların Statüsü” (Çev: Eldar Hasanov), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/30, (Sakarya: 2014): 263-286.

⁴⁰ Bkz. Gürkan, “Yahudilikte İhtida Meselesi”, 35-36.

⁴¹ Pikar, 263-286; Baki Adam, “Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslâm’a Bakışı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, (Ankara: 1997), C. s. 336-338.

⁴² Bkz. Mısır’dan Çıkış, 20/5; Yasa’nın Tekrarı, 5/9; 23/1-8; 1. Samuel, 15/3; Pikar, 263-286.

⁴³ BT, Kiddushin, 68b; Mark Washofsky, *Jewish Living, (A Guide to Contemporary Reform Practice)*, (New York: URJ Press, 2001): 133-135.

antlaşmanın koşulu şudur: Aranızdaki erkeklerin hepsi sünnet edilecek. Sünnet olmalısınız, sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak. Evinizde doğmuş ya da soyunuzdan olmayan herhangi bir yabancından satın alınmış köleler de içinde olmak üzere sekiz günlük her erkek çocuk sünnet edilecek. Gelecek kuşaklarınız boyunca sürecek bu. Evinizde doğan ya da satın aldığınız her çocuk kesinlikle sünnet edilecek. Bedeninizdeki bu belirti sonsuza dek sürecek antlaşmamın simgesi olacak. Sünnet edilmemiş her erkek halkının arasından atılacaktır, çünkü antlaşmamı bozmuş demektir."⁴⁴ buyruğu ile sünnet olmanın zorunluluğunu ve önemini vurgulamıştır. Sünnet olma emri geldiğinde İbrahim, evindeki tüm erkekleri/hizmetçileri ve o zaman on üç yaşında olan oğlu İsmail'i sünnet etmiş; kendisi de aynı gün doksan dokuz yaşında iken sünnet olmuştur.⁴⁵ İbrahim daha sonra doğan oğlu İshak'ı da Tanrı'nın kendisine buyurduğu gibi sekiz günlük iken sünnet ettirmiştir.⁴⁶

Tanah'ta, "Sünnet edilmemiş her erkek halkının arasından atılacaktır, çünkü antlaşmamı bozmuş demektir."⁴⁷ denilerek sünnet emrine uymama durumunda cemaat dışına atılma cezası zikredilmiştir. Yine de Yahudi din bilginlerine göre sünnetsizlik günah kapsamında olsa da kişinin Yahudi olma özelliğini kaybettirmez. Çünkü Talmud'a göre bir Yahudi sünnetli olmasa da Yahudi olma özelliğini, bir yabancı (goy) da sünnetli olsa da "goy" olma özelliğini kaybetmeyecektir.⁴⁸ Çünkü bir kişiye Yahudi kimliğini kazandıran özellik temelde Yahudi bir anneden doğmuş olmasıdır.⁴⁹

Yahudi kutsal kitabında çocukların doğumunun sekizinci günü sünnet edilmesi gerektiği açıkça zikredildiğinden günümüzde Yahudiler erkek çocuklarını doğumunun sekizinci günü sünnet ettirmeye çok önem verir.⁵⁰ Sekiz sayısı Yahudi kültüründe sonsuzluğu ifade ettiğinden, çocuğu doğumunun sekizinci günü sünnet ettirmek Yahudi toplumunun sürekli var olacağına bir göstergesi olarak anlaşılır. Tarih boyunca büyük krallıklar kuran birçok millet yok olup gitmişken sayıca az olmalarına rağmen Yahudilerin varlığını devam ettirmelerinin doğüstü bir gücün korumasında olduklarını gösterdiği ve bu korumada, çocukların sekizinci gün sünnet edilmesinin ve Tanrı ile ahitleşmenin öneminin büyük olduğuna inanılır.⁵¹

⁴⁴ Yaratılış, 17/1-14.

⁴⁵ Yaratılış, 17/23-27.

⁴⁶ Yaratılış, 21/4.

⁴⁷ Yaratılış, 17/14.

⁴⁸ BT, Abodah Zarah, 27a; Sanhedrin, 99a.

⁴⁹ BT, Kiddushin 68b; Durmuş Arık, *Buhara Yahudileri, Ankara: Berikan Yayınları, 2011, s. 195-196; Gürkan, Yahudilik, 177.*

⁵⁰ Anita Diamant, - Karen Kushner, *How to Raise A Jewish Child, -A Practical Handbook For Family Life-, New York: Schocken Books, 2008, 181.*

⁵¹ http://www.sevivon.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3:berit-mila&catid=78&Itemid=122 (Erişim: 01.12.2020).

Yahudilikte, Antik dönemde çocuk sünneti daha basit şekilde ebeler tarafından icra edilmişken, Rabbani dönemden itibaren bu konuda özel eğitim almış tecrübeli bir görevli (*mohel*) tarafından yapılmaya başlanmıştır.⁵² Bu yüzden Ortodoks Yahudiler tarafından Yahudi olmayan bir doktorun yaptığı sünnet, haham onu kutsamış olsa da, geçerli bir "*brit mila*" olarak kabul edilmez. Çünkü derinin kesilmesi yani sünnet işlemi, dini bir tören olarak dindar bir Yahudi tarafından yapılmalıdır.⁵³ Reformist ve Muhafazakâr Yahudilere göre ise, sünnet töreni ile ilgili bilgisi olan ve dua ederek bu töreni kutsayabilecek yetkin kadın ya da erkek doktorlar sünnet edebilir.⁵⁴

Sünnet töreni esnasında bir kısmı ritüele eşlik eden "rabbi" veya "mohel" tarafından, bir kısmı da bebeğin babası tarafından okunan Tanrı'nın yüceliği ve mükemmelliğinin vurgulandığı kutsama ve şükür dualarına katılımcılar da iştirak eder. Çocuğun babası: "*Hamdolsun sana, ebedi olan, Tanrımız, bizi buyruklarıyla kutsallaştıran ve bu çocuğu Abraham'ın cemaatine katmayı bize emreden, dünyanın hükümdarı!*" dediğinde, orada hazır bulunanlar da "*cemaate nasıl girdiyse, dine, evliliğe, iyi işlere de öylece girsin.*" diye dua eder. Böylece çocuk, Tanrı ve İbrahim'in adı anılarak kutsanır, Toraya uygun yaşaması, iyi bir kısmetinin ve şansının olması dilenir. Çocuğa ad verme işlemi de sünnet esnasında gerçekleşir. Mohel ya da rabbi/kantor, şarabı kutsayarak biraz içer ve çocuğa da birkaç damla damlatır. Sonra çocuk annesine teslim edilir. Böylece Yahudi toplumuna bir üyenin daha katılmış olduğuna inanılır. Bu tören esnasında "*minyán*" denilen en az on yetişkin Yahudi'nin ve özellikle çocuğun babasının hazır bulunmasına özen gösterilir.⁵⁵

Yahudiler tarafından erkek çocuklar için düzenlenen sünnet törenlerine (*brit mila*) karşılık, kız çocuklarının doğumunu sevinçle karşılama, akrabalara şükür yemeği verme, bu yemekte kız çocuğu için iyi bir kısmet, gelecek, şans dileme ve onu kutsama amacıyla, mezheplere göre "*Brit Bat*", "*Simhat Bat*", "*Zeved ha Bat*" olarak değişik adlarla ifade edilen törenler de yapılır.⁵⁶ *Brit Bat* töreninin dini anlamda bir zorunluluğu ve belirli bir zamanı yoktur. Annenin kutlama için kendini sağlık açısından iyi hissettiği bir zamanda evde veya sinagogda yapılabilir. Genellikle bu törende başlangıçta çocuk için kutsama amaçlı dualar okunur. Tören yapılacak yerde mumlar, kandiller yakılır. Bazı aileler erkek çocukların sünnetinde olduğu gibi Mesih'in müjdecisi olarak kabul edilen İlyas'ın sandalyesini de törende hazır bulundurur. Şarap kutsanarak bir damla çocuğa verilir. Böylece kız çocuğunun Yahudi toplumunun bir üyesi olduğuna ve kuşaklar boyu süren Tanrı ile ahitleşmeye dâhil olduğuna inanılır. Bu törende çocuğu kutsama ifadeleriyle

⁵² BT, Shabbat, 137a-b; Salime Leyla Gürkan, Sünnet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 38: 156.

⁵³ Washofsky, 143.

⁵⁴ Diamant-Kushner, 182; Robinson, 147.

⁵⁵ Bkz. Washofsky, 141-142; Diamant-Kushner, 182-183; Gürkan, *Yahudilik*, 177.

⁵⁶ Washofsky, 141; Robinson, 149-150.

birlikte, elini *Tora* rulolarına dokundurma, çocuğu dua şalı ile sarma, suya daldırma gibi uygulamalar da yapılır. Kız çocuklarına genelde suya daldırma işleminden sonra ad verilir. Tören sonunda davetlilere bir yemek ziyafeti düzenlenir. Misafirler de bebeğin ömrünün hayırlı olması dileklerini sunarlar.⁵⁷

Yahudilikte erkek çocukların sağlık açısından ciddi bir problemi yoksa doğumunun sekizinci günü sünnet edilmesine; kız çocukları için de erkek çocuklarına düzenlenen sünnet törenine benzer bir tören ya da kutlama yapılmasına önem verilir. Böylece çocuk, Yahudi cemaatinin bir üyesi olarak kabul edilmiş ve kutsanmış olur.

2. Hristiyanlıkta Çocuğun Masumiyeti veya Günahkârlığı

Hristiyanlıkta Tanrı'nın İsrailoğulları ile "ahit" yaptığı kabul edilse de, Tanrı'nın İsa'nın şahsında insanlıkla "yeni bir ahit" yaptığına ve önceki ahitleri yürürlükten kaldırdığına inanılır. İsa, son akşam yemeğinde kendi eti ve kanını bu yeni ahdin sembolü olarak göstermiş,⁵⁸ Pavlus da (ö. 64/67) "Sina Ahdi/Eski Ahit" ile "Yeni Ahit" arasında önemli farkları vurgulamıştır.⁵⁹ Buna göre "Eski Ahit" sadece İsrailoğullarına yönelik iken, "Yeni Ahit" diğer insanları da kapsamaktadır.⁶⁰ Bu nedenle Hristiyanlıkta, Yahudi kutsal kitaplarına "Ahd-i Atık/Eski Ahit (Eski Antlaşma)", İsa'nın ahdini anlatan kutsal metinlere ise "Ahd-i Cedid/Yeni Ahit (Yeni Antlaşma)" denilmiştir.⁶¹

2. 1. Hristiyanlıkta Seçilmişlik Anlayışı

Hristiyanlığın kutsal kitabında İsa'nın, Yahudiler tarafından beklenen "Mesih" olduğunu vurgulanması amacıyla, İbrahim'e hatta Âdem'e kadar soy ağacına yer verilmiş olsa da⁶² sadece Yakup'un soyundan gelen İsrailoğullarının değil, diğer insanlardan da Tanrı'nın lütfuna mazhar olanların "*seçildiği*" kabul edilmiştir.⁶³ Böylece hem etnik hem de dini boyuta sahip ama aynı zamanda her ikisini de aşan ilahi ve gizemli bir *seçilmişlik anlayışı* ortaya çıkmıştır.⁶⁴

"Yeni Ahit"e göre İsa, o dönemdeki Yahudi şeriatı gereği "*yabancı*" kabul edilen ve konuşulması, muhatap alınması, derdinin dinlenmesi uygun görülmeyen kadınlar ile de görüşmüş ve sorunlarını çözmüştür.⁶⁵ İsa'dan sonra Pavlus, İsrailoğulları dışındaki milletlere de İsa'nın mesajını duyurmayı amaçlamıştır. İsa'nın mesajının İsrailoğullarıyla

⁵⁷ Bkz. Diamant-Kushner, 184-188,191.

⁵⁸ (Matta 26/28; Luka 22/20),

⁵⁹ (2. Korintliler 3/6-18).

⁶⁰ (Matta 28/19-20).

⁶¹ Mehmet Aydın, "Kitab-ı Mukaddes", *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005): 396.

⁶² Matta, 1/1-17; Luka, 3/23-38.

⁶³ Romalılar, 9/23-26.

⁶⁴ Gürkan, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğullarının Seçilmişliği Meselesi": 35-36.

⁶⁵ Matta, 15/21-28; Markos, 7/24-30; Yuhanna, 4/5-30.

mı sınırlı olduğu ve Yahudiliğin kurallarının herkese uygulanıp uygulanmayacağı konusunda çıkan anlaşmazlıkları çözmek amacıyla 49/50 yıllarında Antakya'da bir *konsil* toplanmıştır. Kudüs'ten gelenler Hristiyanlığı yeni kabul edenlerin sünnet olması ve Yahudiliğin tüm diğer kurallarına uyması gerektiğini savunsa da, sonuçta İsa'nın buyruklarına uymak için sünnet olmak gerekmediğine, hangi renk, ırk ve soydan olursa olsun her insanın bu yeni anlayışı kabul edebileceğine karar verilmiştir. Böylece Hristiyanlık belli bir soya bağlı kapalı bir dini topluluk olma durumundan, herkesin katılabileceği açık bir topluluk haline dönüşmüştür.⁶⁶

İsa, "*Beni seven sözüme uyar, Babam da onu sever. Biz de ona gelir, onunla birlikte yaşarız.*"⁶⁷ diyerek herhangi bir ayırım gözetmeden herkesin kendisini sevebileceğini vurgulamıştır. Bu anlamda Hristiyanlıkta belli bir ırkın ya da soyun yüceltilmesi doğru bulunmaz ve Yahudilikteki sadece belirli bir soya mensup olanların seçilmişliği anlayışı reddedilerek vaftiz ile Kutsal Ruh'u edinmiş her ırktan ve soydan insanın kurtuluşu erebileceğine inanılır. "*Mesih'e vaftiz olunanlarınızın hepsi Mesih'i giyindi. Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı vardır. Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz. Ve eğer Mesih'e aitseniz, o zaman İbrahim'in soyundansınız, vaade göre de mirasçılırsınız.*"⁶⁸ ifadelerinde de vaftizin herkesi "*kurtuluşa*" erdirdiği ve bu "*kurtuluş*"ta ırk ayrımı yapılmadığı vurgulanır.

İsa ile ilgili İncil'de yer alan, "*İsa hâlâ halka seslenmekteyken, annesiyle kardeşleri geldi. O'nunla konuşmak isteyerek dışarıda durdular. Birisi İsa'ya, 'Bak' dedi, 'annenle kardeşlerin dışarıda duruyor, seninle konuşmak istiyorlar.'* İsa, kendisiyle konuşana şu karşılığı verdi: '*Kimdir annem, kimdir kardeşlerim?*' Eliyle öğrencilerini göstererek, '*İşte annem, işte kardeşlerim!*' dedi. '*Göklerdeki Babamın isteğini kim yerine getirirse, kardeşim, kız kardeşim ve annem odur.*"⁶⁹ anlatımına göre din ve iman kardeşliği soy kardeşliğinden daha önemlidir.⁷⁰

Hristiyanlığa göre insanlar, Tanrı'nın suretinde yaratılmış, "*Mesih İsa*"nın kurban edilmesi/çarmıha gerilmesi ile kurtarılmışlardır. Hepsi ayırım gözetilmeksizin aynı saygınlığa sahiptir. Bu nedenle herkes cinsiyetine, ırkına, rengine, toplumdaki yerine, diline bakılmaksızın değerlidir.⁷¹ Ancak tarihsel veriler incelendiğinde Hristiyan dünyasında, çoğu siyasi kaynaklı olsa da, dini makamlar olan Kiliselerin de desteklediği, Katolikler tarafından heretik olarak görülen bazı toplumsal gruplara, farklı mezhep

⁶⁶ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hristiyanlığın Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 2000: 310-311.

⁶⁷ Yuhanna, 14/23.

⁶⁸ Galatyalılar, 3/27-29.

⁶⁹ Matta, 12/46-50; Markos, 3/31-35; Luka, 8/19-21.

⁷⁰ Luka, 14/25-26; 18/29-30.

⁷¹ Catechism Of The Catholic Church, Libreria Editrice Vaticana, USA: Liguori Publications, 1994): 469-470 (1934-1935).

mensuplarına, farklı ırklara, Afrika kökenli siyahi insanlara karşı birçok ayrımcı uygulamalar yapılmıştır.⁷² Hristiyanlar arasında anne babası bilinmeyen çocuklar, “*fulius nullius*” adıyla “*gayr-ı meşru/piç*” olarak damgalanmış ve kilisede eğitim almalarına izin verilmemiştir. İngiltere’de 1739 yılında kimsesiz çocukların barınması, tedavisi ve eğitimi için bir hastane kurulmuş, buraya birçok yerden ve kişilerden yardım geldiği halde Kilise’den bir yardım veya bağış gelmemiştir. Buna rağmen çocuklar iyi bir Hristiyan olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır.⁷³

2. 2. Hristiyanlıkta Asli Günah İnancı

İsa’nın yeni doğan çocukların *günahkâr (asli günah)* olarak doğdukları ve bu günahlarından kurtulmaları için vaftiz edilmeleri gerektiğine dair bir açıklaması veya uygulaması yoktur. “Yeni Ahit”teki anlatımlara göre İsa, çocukları saf ve masum olarak görmüş, onlarla iyi ilişkiler kurmuş⁷⁴ ve çocuk masumiyetiyle Tanrı’ya iman etmek gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁵

Hristiyan teolojisinde günah, “*asli günah*” ve “*fili günah*” olmak üzere ikiye ayrılır.⁷⁶ *Asli günah*, Âdem ve Havva’nın Tanrı’nın sözüne muhalefet ederek yasakladığı ağaçtan yemeleri ile ortaya çıkan ve onların soyunu da etkileyen bir durumdur: Tanrı, Âdem’i yarattıktan sonra bir bahçeye yerleştirmiş ve “*Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye, fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin çünkü ondan yediğin gün mutlaka ölürsün.*”⁷⁷ demiştir. Buna göre bahçenin ortasında bulunan iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemenin cezası ölümlü olmaktır. Ancak yılanın kışkırtmasıyla yasak ağaçtan önce Havva sonra da Adem yemiştir. Böylece Tanrı’ya karşı gelinmiş ve ilk günah işlenmiştir. Bunun üzerine yılan, kadın ve adam cezalandırılmıştır: Yılan lanetlenmiş, insanoğlunun düşmanı olma, karnı üzerinde sürünme ve toprak yeme ile; kadın gebelik sıkıntıları ve doğum sancıları çekme, kocasının hâkimiyetine girme ile; adam ise toprağı işleme ve yiyeceğini ondan çıkarmaya mahkum olma ile cezalandırılmış ve Aden Bahçesi’nden çıkarılmışlardır.⁷⁸

Pavlus, bu olayla ilgili, “*Günah bir insan yoluyla, ölüm de günah yoluyla dünyaya girdi. Böylece ölüm bütün insanlara yayıldı. Çünkü hepsi günah işledi.*”⁷⁹ ve “*Tek bir suç bütün insanların mahkûmiyetine yol açtı... ve bir adamın söz dinlemeziği yüzünden*

⁷² Bkz. Haught, James A., *Kutsal Dehşet Dinsel Cinayetler Tarihi*, (Çev.: Uğur Alkapar), Aykırı Yayıncılık, İstanbul 1999, 40-49, 53-92; http://www.badnewsaboutchristianity.com/gab_racism.htm (Erişim: 28/11/2020).

⁷³ http://www.badnewsaboutchristianity.com/gak_children.htm (Erişim:26/11/2020)

⁷⁴ Bkz. Matta, 18/1-6; 10-11.

⁷⁵ Bkz. Markos, 9/33-37; Luka, 9/46-48; Markos, 10/13-16; Matta, 19/13-15; Luka, 18/15-17; Luka, 10/21.

⁷⁶ Günay Tümer, “Asli Günah” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 3: 496-497.

⁷⁷ Yaratılış, 2/4-17; 3/3.

⁷⁸ Bkz. Yaratılış, 3/1-24.

⁷⁹ Romalılar, 5/12.

*birçoğu günahkâr kılındı...*⁸⁰ diyerek ilk günahın insanlığı etkilediğini belirtmiştir. Hristiyanlıktaki “*asli günah*” (Peccatum Originis) terimini ilk defa Augustinus’un (354-430) doktrinleştirdiği kabul edilse de ondan önce Pavlus’un açıklamaları buna temel olmuştur.⁸¹

Augustinus’a göre Âdem tüm insanlığı temsil ettiğinden onun işlediği günah da çocuklarına sirayet etmiştir. Dolayısıyla dünyaya gelen her çocuk bu *asli günah* ile doğar. Bu durumu bir topluluğa üye olan bütün bireylerin tek bir beden, bütün toplumun ise tek bir insan olarak görülmesine benzetmiştir. Âdem’den doğan insanlar, tek bir beden in organları gibidir. Bedendeki organlardan her biri, söz gelimi el, kendi iradesiyle değil, ruhun iradesiyle hareket eder. Bu sebeple elin işlediği bir cinayet, sadece ele ait bir günah olarak görülemez. Bu suç, ruhun iradesiyle yapıldığı için bütün bedene aittir. Bunun gibi, yeni doğan bir çocuğun sahip olduğu aslî günah bu çocuğun değil, ilk babasının yani Âdem’in iradesiyle işlenen bir suçtur ve bu sebeple Âdem’den gelen bütün insanları etkilemiştir.⁸² Bu günahı kurtulmanın tek yolu vaftiz edilmektir. Kartaca Konsilinde (418) asli günahın varlığı, ölümün ilk günahın neticesi olduğu ve küçük çocukların günahı kurtulmak için vaftiz edilmeleri gerektiği ilan edilmiştir. Böylece asli günahın olmadığını ve nesilden nesile geçmediğini savunan Pelagius’un (360-418) fikirleri de reddedilmiştir.⁸³

Augustinus, Adem’in işlediği günah nedeniyle insanların ölümlü olduğunu⁸⁴ dolayısıyla asli günahın da erkek yani baba yoluyla çocuklara sirayet ettiğini vurgulamıştır. Buna göre İsa, babasız olarak dünyaya geldiğinden ve ruhunu “Kutsal Ruh”tan aldığından asli günah ona bulaşmamıştır.⁸⁵

Tanah’ta yer alan, “*Rab Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Âdem’i oraya koydu. Ve ona, Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin diye buyurdu, Ama iyiyi kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün.*”⁸⁶ ifadelerini değerlendiren Thomas Aquinas (1225-1274) ise, Âdem’in yasak meyveyi yediği gün hemen ölmediğine dikkat çekerek, Kutsal Kitap’taki ifadenin “*öleceksin*” olarak değil de, “*ölüme mahkûm edileceksin*” şeklinde anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Ölüm, Âdem’e günahının karşılığında bir ceza olarak verildiğine göre o, başlangıçta ölümsüz olarak yaratılmıştır. Bütün insanlar, hatta yeni doğan bebekler bile öldüğüne göre, herkes Âdem’in işlediği günahı işlemiş ve dolayısıyla aslî günahla bu

⁸⁰ Romalılar, 5/18-19.

⁸¹ Tümer, “Asli Günah”, 496.

⁸² Muhammet Tarakçı, “St. Thomas Aquinas’a Göre Aslî Günah”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/1, (Bursa 2006): 312-313; Harman, “Günah” 14/281.

⁸³ Ömer Faruk Harman, “Mes’ûliyetin Şahsiliği Açısından İlk Günah Problemi”, *Kur’ân-ı Kerim’de Mes’ûliyet [Kaynağı, Sınırları, Sonuçları]*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2006, s. 424-425; Tarakçı, 316.

⁸⁴ Romalılar, 5/12.

⁸⁵ Tarakçı, 316-317.

⁸⁶ Yaratılış, 2/15-17.

dünyaya gelmektedir. Fakat bu, dünyaya gelen insanların bizzat işlediği bir günah değildir. Zira iradelerini kullanamadıkları için bebek ve çocukların günah işlemeleri söz konusu olamaz. O halde dünyaya gelenlerin sahip oldukları günah, onlara daha öncesinden insanlığın menşeinden geçmiş olmalıdır. Yani günahın sonraki nesillere geçmesi, Âdem'in işlediği ilk günahın taklit ve tekrar edilmesi nedeniyle değildir. Böyle olsaydı sadece günah işleyenlerin ölümle cezalandırılmaları gerekirdi. Hâlbuki "Yeni Ahit"te de ifade edildiği gibi, ölüm Âdem'in günahına benzer bir günah işlemeyenler üzerinde de hükmünü sürdürmüştür ve sürdürmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla, bu dünyaya gelen insanların ölmeleri, kendilerinin işledikleri bir günahın değil daha önceden gelen bir günahın sonucudur.⁸⁸

2. 3. Hristiyanlıkta Asli Günahın Kurtuluş ve Dine Giriş/Kabul Töreni: Vaftiz

Kelime olarak, "suya dalmak" "yıkanmak", "temizlenmek" gibi anlamlara gelen vaftiz, Hristiyanlığa göre, dine girmek, "asli günahın", kirli geçmişten temizlenmek ve kutsal hayat tarzına kavuşmak amacıyla ve belli usullere riayet etmek suretiyle su ile yapılan bir sakrament (ayin)'dir.⁸⁹

Hristiyanlık öncesi birçok din ve kültürde de su, bir arınma unsuru olarak kullanılmıştır.⁹⁰ İsa da, çağdaşı olan ve insanları tövbeye çağırarak Ürdün nehrinde vaftiz eden "Vaftizci Yahya" tarafından vaftiz edilmiştir.⁹¹

Pavlus'a göre Âdem nasıl bu günahı sebebiyle bütün insanlığı ölümlü kılmışsa, İsa da bütün insanlığın maruz kaldığı bu günahın çarmıha gerilerek insanlığı kurtarmış ve ölümü yenmiştir.⁹² İsa'dan sonra insanların Âdem'in soyu olmaları nedeniyle taşıdıkları "asli günahlarından" kurtulmalarının tek yolu da vaftiz olmaları ve gönülden İsa'ya iman etmeleridir.⁹³ Bu nedenle çocukların asli günahlarından kurtulmaları için doğumlarından hemen sonra, Tanrı'nın insanlara hak etmedikleri halde karşılıksız sunduğu vaftiz lütfunu almak için vaftiz edilmeleri gerekir.⁹⁴ Çocuklar doğumdan hemen sonra tek başlarına hayatta kalamayacağından, anne babalarına bağlı olarak "imanlıların topluluğu"nun bir üyesi sayılarak vaftiz edilmelidir.⁹⁵

⁸⁷ Romalılar, 5/14.

⁸⁸ Tarakçı, 311.

⁸⁹ Bkz. Mustafa Erdem, Hristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, cilt: XXXIV, s. 133.

⁹⁰ Erdem, s. 134-136.

⁹¹ Matta, 3/13-16; Markos, 1/9-11; Luka, 3/21-22.

⁹² Bkz. Romalılara Mektup, 5/1-21; 6/8-11, 22-23; 1. Korintliler, 15/20-22; Galatyalılar, 3/13-14; 1. Yuhanna, 2/2.

⁹³ Galatyalılar, 3/10-14. Romalılar, 5/12-21; 6/3-5; Koloseliler, 2/12.

⁹⁴ Yuhanna, 1/ 4, 10, 19; Titus, 3/5.

⁹⁵ Bkz. <http://aam.s1205.t3isp.de/sorularin-kronolojisi/buetuen-sorular/soru-194-yeni-dogmus-bir-cocuk-nasil-guenahkar-olabilir-ki-vaftiz-edilmesi-gerekli-olsun-tr.html?L=2> (Erişim: 03/12/2020).

Hristiyan inancına göre İsa ölümden dirildikten sonra, “Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin.”⁹⁶ emrini vererek vaftizin gerekliliğini vurgulamıştır. Ancak İsa'nın insanları vaftiz edip etmediği konusunda birinde kendisinin,⁹⁷ diğerinde ise öğrencilerinin yetişkinleri vaftiz ettiği⁹⁸ şeklinde iki farklı açıklama vardır.

İnanişâ göre vaftiz olan kimse, İsa'nın yolundan giderek Âdem'in günahkâr durumundan sıyrılır ve düşüşten önceki (cennetteki) konumuna geri döner. Vaftizin temel unsuru su olduğundan, vaftizle “Nuh Tufanı” arasında da bir benzerlik kurulur. Buna göre vaftiz işlemine suya dalan kimselerin günahlarından dolayı sulara boğulan insanları temsil ettiği, sudan çıktıklarında ise İsa sayesinde, yeni bir hayata kavuşan günahsız insanlar olduklarına inanılır.⁹⁹ Vaftiz sadece tüm günahları silmekle kalmaz, aynı zamanda kişiyi yeni bir insan,¹⁰⁰ Tanrı doğasına katılma hakkı kazanan Tanrı'nın evladı,¹⁰¹ Mesih'in üyesi,¹⁰² Mesih ile birlikte mirasçı¹⁰³ ve Kutsal Ruh'un tapınağı¹⁰⁴ haline dönüştürür.

Hristiyanlıkta çeşitli gayelerle yapılması gerekli görülen vaftizin kimlere ve ne zaman yapılacağı hususu tartışma konusudur. Zira vaftizin yapılış gayesi, onun yapılacağı zaman ile yakından ilgilidir. Nitekim her insanın *asli günah* ile doğduğuna inananlar, bu günahı temizlemek için, doğumundan belli bir süre sonra çocukların vaftiz edilmesini gerekli görmüştür. Buna karşı çıkan bazı teologlar ise, henüz kendileri ile ilgili karar veremedikleri için çocukların vaftiz edilmesini uygun bulmamıştır. Augustinus, çocuklarda asli günahın bulunduğunu, bu günahı temizlemek için vaftiz edilmeleri gerektiğini savunmuştur. Vaftizi, Yahudilikteki sünnetin Hristiyanlıktaki karşılığı olarak görenler, Yahudilikte çocukların küçük yaşta sünnet edildikleri noktasından hareketle, Hristiyan babanın da çocuğunu Kilise'ye üye olarak vaftiz edilmeleri gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁵ Bu görüşe katılmayanlar ise vaftizi Hristiyanlığı seçmenin bir işareti olarak kabul etmiş ve insanın belli bir fiziki ve akli olgunluğa erdikten sonra kendi isteği ile vaftiz olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁶

⁹⁶ Matta, 28/18-19.

⁹⁷ Yuhanna, 3/22

⁹⁸ Yuhanna, 4/1-3.

⁹⁹ Mircea Bkz. Eliade, *İmgeler Simgeler*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), (Ankara: Gece yayınları, 1992): 187-188; Erdem, “Hristiyanlıkta Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, 143.

¹⁰⁰ 2. Korintliler, 5/17.

¹⁰¹ Galatyalılar, 4/5-7.

¹⁰² 1 Korintliler, 6/15; 12/27.

¹⁰³ Romalılar, 8/17.

¹⁰⁴ Bkz. 1 Korintliler, 6/19.

¹⁰⁵ Resullerin İşleri, 10/48, 16/15, 33; 18/8.

¹⁰⁶ Erdem, 144-147.

Hristiyanlıktaki genel kabule göre, Âdem'in Aden Bahçesi'nde iken işlediği günah, irsiyet yoluyla tüm insanlığa bulaştığından çocuklar "asli günah" ile doğar. Çocuğun bu asli günahtan kurtulmasının yolu ise vaftiz edilmesidir. Çocuk, vaftiz sayesinde İsa'nın çarmıhta ölüp sonra tekrar dirilerek ölümü yendiği gibi, suya dalarak adeta ölmekte, İsa ile bütünleşmekte ve günahtan kurtularak yeniden tertemiz olarak dirilmektedir.¹⁰⁷ Böylece günahkâr olarak doğan çocuğun ancak vaftiz edilip temizlendikten sonra Hristiyan cemaatinin bir üyesi olabileceğine inanılmaktadır.

3. İslam'da Çocuğun Masumiyeti veya Günahkârlığı

İslam Dini, Hz. Âdem ile başlayan peygamberlik silsilesini kabul eder ve Hz. Muhammed'in de son peygamber olduğunu belirtir.¹⁰⁸ Buna göre özellikle Yahudilik ve Hristiyanlığın inanç ve uygulamalarının yanlışlığı eleştirilerek, İslam'ın Allah katın katında geçerli tek din olduğu vurgulanır.¹⁰⁹ İslam'ın inanç ve uygulamalarının iyice anlaşılabilmesi için Yahudilik, Hristiyanlık ve cahiliye dönemi Arap inancı hakkında da bilgi sahibi olmak gerekir. Çünkü İslam, kendisinden önceki inanç ve uygulamalardan bazısını devam ettirirken, bazılarını da değiştirmiş veya tamamen reddetmiştir. Çocuğun, anne babasının günahlarından etkilenip etkilenmediği konusu da bu kapsamdadır. Yahudilik ve Hristiyanlığın bu konudaki inanç ve uygulamaları bilindiğinde İslam'ın hükümleri daha iyi anlaşılacaktır.

3. 1. İslam'da Hz. Âdem ve İlk Günah

İslam'da, Yahudilik ve Hristiyanlıkta olduğu gibi Âdem ve eşi Havva'nın Allah'ın yasakladığı bir fiili işledikleri kabul edilir. Ancak onların bu hatasının irsiyet yoluyla tüm insanlığa geçtiği ve doğan çocukların da asli günah ile doğduğuna inanılmaz. Kur'an-ı Kerim'de Âdem'in işlediği hata/günah şöyle anlatılır: *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz. Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve onlara: (Öyle ise, yasak ağacın meyvesinden yiyin ki melek olasınız yahut cennette ebediyyen kalasınız) Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedi kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı. Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim diyerek onlara yemin etti. Bu suretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rableri onlara, Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye seslendi. Dediler ki: Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz. Allah dedi ki: Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir*

¹⁰⁷ Bkz. Romalılar, 6/3-5; Koloseliler, 2/11-12; Markos, 6/16; Galatyalılara, 3/27; Titus, 3/4-6; Resullerin İşleri, 2/38; 22/16.

¹⁰⁸ Kur'an-ı Kerim Meali, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2009, Ahzab, 40.

¹⁰⁹ Ali İmran 3/19.

zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır. Allah dedi ki: *Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (mahşere) çıkarılacaksınız.*” (Bakara, 2/35-36; ayrıca bkz. Araf, 7/19-25; Ta ha, 20/115-121.) Bu ayetlere göre Allah, Âdem ve eşine sakinmesini istediği bir fiili yapmalarından dolayı kızmış ve onları cennetten çıkararak yeryüzünde yaşamaya mahkûm etmiştir. Daha sonra Âdem ve eşi bu davranışlarından dolayı tövbe ettiğinde,¹¹⁰ Allah da onların tövbesini kabul etmiştir.¹¹¹

İslam’a göre bu olay Âdem’in şahsında insan neslinin, Allah tarafından imtihana tabi tutuluşunun bir başlangıcı olarak görülür. Herkesin yaptığı veya kazandığının karşılığının yine kendisine olduğu, kimsenin başkasının günah yükünü taşımadığı/taşımayacağı vurgulanır.¹¹² İslam’da, Yahudilikte ve Hristiyanlıkta olduğu gibi Âdem’in işlemiş olduğu günahın sonraki nesillere intikal etmesi tarzında bir inanç yoktur.

3. 2. İslam’da Seçilmişlik Anlayışı

İslam’a göre Allah, *“Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık”* (Ali İmran, 3/33-34). diyerek tüm insanların özünün aynı olduğunu vurgulamıştır. Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın, Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ve İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldığı ve bunların birbirlerinden gelen nesiller olduğu belirtilmiştir.¹¹³ Bunun yanında *“seçilenlerin”,* inanan ve iyi işler yapan kimseler olduğu, *Nuh, İbrahim, Lut, İsmail, İshak, Yakup, Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa, Harun, Elyesa, Yunus, Zülkifl, Zekeriya, Yahya, İlyas, İsa* gibi peygamberlerin seçildiği ancak eğer Allah’a ortak koşup iyi amel işlemeselerdi onların da amellerinin boşa gideceği açıklanmıştır.¹¹⁴ Bu seçme ve yardımın tek sebebi belirli bir aile ya da soydan gelmek değildir. Çünkü Hz. İbrahim, Allah’tan kendi soyundan da kendisi gibi önderler çıkarmasını dilediğinde, zalimler için bunun mümkün olmayacağı belirtilmiştir.¹¹⁵ Hz. Nuh tufan esnasında oğluna gemiye binmesi için seslenmiş, ancak o gelmeyip boğulmuştur. Allah boğulanların cehennemlik olduğunu bildirince bu duruma üzülen Hz. Nuh: *“Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin ise elbette haktır. Sen hâkimler hâkimisin.”* diye dua etmiştir. Allah ise: *“Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim.”* diyerek kan akrabalığının Allah’a isyan durumunda önemli olmadığını vurgulamıştır.¹¹⁶ İslam’a göre Allah katında en değerli kişi belli bir kavmin ya da ailenin üyesi değil, O’ndan en çok sakınan takva sahipleridir.¹¹⁷

¹¹⁰ Araf, 7/23.

¹¹¹ Bkz. Bakara, 2/37; Taha, 20/122.

¹¹² Enam, 6/164.

¹¹³ Bkz. Ali İmran, 3/33-34.

¹¹⁴ Bkz. En’am, 6/82-88; Sad, 38/45-49.

¹¹⁵ Bakara, 2/124.

¹¹⁶ Hud, 11/41-47.

¹¹⁷ Hucurat, 49/13.

Hz. Muhammed de Veda Hutbesi'nde: "Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Bir Arap'ın Arap olmayana, kara derilinin beyaz deriliye takva dışında bir üstünlüğü yoktur"¹¹⁸ diyerek buna açıklık getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, Yahudilerin geçmişte diğer toplumlara göre üstün kılındığı, nimetler verildiği ve yardım edildiğinden bahsedilir.¹¹⁹ Ancak bu tür ifadelerden sonra gelen ayetler incelendiğinde bu seçilmişliğin sürekli, sonsuz ve ırka dayalı bir seçilmişlik ya da üstünlük olmadığı anlaşılır. Örneğin; *"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın. Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaahat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz"* (Bakara, 2/47-48). ayetlerinde İsrailoğulları'nın üstün kılınmış olmalarının ahirette hesaba çekilirken bir toleransa dönüşmeyeceği vurgulanır. Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin ve Hristiyanların Allah ile yaptıkları ahde sadık kalmadıkları için lanetlendikleri ve bu nedenle Allah katında üstünlüklerinin devam etmediği de belirtilmiştir.¹²⁰

Hz. Muhammed'in, kızı Fatıma'ya, iyi ameller işlemesi gerektiğine, çünkü ahirette babasının peygamber olmasının ona fayda sağlamayacağına yönelik tavsiyeleri de¹²¹ İslam'da çocuğun doğuştan kutsal veya seçilmiş olmadığını, sorumluluğun bireysel olduğunu ve herkesin işlediği fiillere göre değerlendirileceğini ortaya koymaktadır.

3. 3. İslam'da Çocuğun Masumiyeti

İslam dinine göre çocuklar "fitrat üzere" doğar.¹²² "Fitrat", ilk yaratılış sırasında Allah'ın insan tabiatına bahşettiği yaratanını tanıma eğilimi, ruh temizliği gibi olumlu yetenek ve yatkınlıklar olarak anlaşılmıştır.¹²³ Hz. Muhammed de her doğan çocuğun fitrat üzere doğduğunu, sonra anne babasının onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yaptığını¹²⁴ belirterek çocukların doğuştan masum ve günahsız olduklarını vurgulamış ve çocuğun yetişmesinde anne babanın, ailenin ve içinde yaşanılan toplumun etkisine dikkat çekmiştir. Buna göre çocukların yaratılış, tabiat ve mizaç bakımından temiz ve masum olarak yaratıcısını kabul edebilecek özellikte doğduklarına inanılır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de insanların hiçbir şey bilmez durumda dünyaya geldikleri¹²⁵ ve doğuştan kimsenin suçlu ya da günahkâr olarak değerlendirilmemesi gerektiği vurgulanır. Anne babasının zina etmesi sonucu doğan bir çocuk da, bu anlamda günahkâr sayılamaz.

¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5: 411.

¹¹⁹ Bkz. Bakara, 2/47, 122; Duhan, 44/32; Casiye, 45/16.

¹²⁰ Maide, 5/12-15.

¹²¹ Buhârî, Vesâyâ 11; Tefsir (26) 2; Müslim, İman, 348-352.

¹²² Rum/30/30;

¹²³ Hayati Hökelekli, "Fitrat", TDVİA, İstanbul 1996, XIII/47.

¹²⁴ Buhârî, Cenaiz, 79 (112-113), 92 (139); Kader, 2 (6); Müslim, Kader, 22-25 (2658); Ebu Davud, Sünne, 17.

¹²⁵ Nahl, 16/78.

Kur'an-ı Kerim'de: *"Her kim doğru yolu bulursa kendi öz canı için hidayete ermiş olur, her kim saparsa yine kendi nefsinin zararına sarmış olur. Hiçbir kimse başkasının yükünü yüklenmez."*¹²⁶ ayetiyle ahlaki ve dini sorumluluğun tamamen şahsi olduğu ve kurtuluşun işlenen amellere göre gerçekleşeceği vurgulanır.¹²⁷

Netice olarak İslam'da bir çocuğun, anne babası hangi ırk, meslek, renk, soy ve sosyal statüye sahip olursa olsun o günahsız, korunmaya muhtaç, özel bir varlık olduğu kabul edilir. Bu nedenle de çocuğun dine-topluma-cemaate girişi veya kabulü anlamında bir törenin yapılması gerekli görülmez.

Sonuç

İnsan, ölümlü bir varlık olduğundan dünyada varlığını devam ettirmesinin tek yolu çocuk sahibi olmasıdır. Çocuğun anne babasının "kutsallığından" veya "günahkârlığından" etkilenip etkilenmediği, dinlerin insan anlayışına göre değişmektedir. Yahudiliğe göre Tanrı, İsrailoğullarını diğer milletler arasından seçmiş ve üstün kılmıştır. Bu kutsallık ve seçilmişlik de nesilden nesile geçmektedir. İsrailoğulları arasında da Levililer sülalesi diğerlerinden üstündür. Yahudiler arasında kişilerin işlediği bazı fiiller, onların toplumsal olarak daha aşağı tabakalarda görülmesine neden olmuştur. Bu tabakalaşmanın ise sonraki nesillere de sirayet ettiğine ve çocukların da anne babasının statüsüne tabi olduğuna inanılır. Yahudi olmak için annenin Yahudiliği çok önemli görülse de dine girişin alameti olarak sünnet uygulaması ve bu amaçla yapılan dini tören oldukça önemlidir.

Hristiyanlık, Yahudiliğin sadece İsrailoğullarının seçilmişliğine dayanan anlayışını genişleterek, vaftiz olarak Tanrı'nın inayetine mazhar olmuş herkesin kurtuluşa erebileceğini savunur. Ancak ilk insan Âdem'in ve eşi Havva'nın işlediği günahın çocuklarına da sirayet ettiğine ve her çocuğun "asli günah" ile doğduğuna inanılır. Bu günahkârlık durumundan kurtulmanın tek yolu ise vaftiz olmaktır. Vaftiz olmayan çocuk, Hristiyan cemaatinin bir üyesi kabul edilmez.

İslam dinine göre, tüm insanlar topraktan yaratıldığından herkesin özü aynıdır. İnsanlar sahip olduğu ırka, renge veya soya göre değil amellerine göre değerlendirilecektir. Buna göre belirli bir milletten, soydan, toplumsal statüden ya da ebeveynin işlediği fiilden dolayı çocuklar, kutsal/seçilmiş ya da suçlu/günahkâr olarak değerlendirilemez ve her çocuk "fitrat" üzere masum olarak doğar. Çocukların anne babasından devraldığı bir suç veya günahı olmadığından tüm çocuklar İslam dininin/toplumunun doğal üyesi kabul edilir.

İslam'ın çocuk konusundaki bu anlayışı, Yahudilik ve Hristiyanlık ile birlikte değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılır. Yahudilik ve Hristiyanlığa göre çocuğun, kendisini

¹²⁶ İsra, 17/15.

¹²⁷ Bkz. Bakara, 2/134, 286; Nisa 4/111; Lokman, 31/33; Gafir, 40/17; Bakara, 2/134.

“kurtuluşa erdirecek kutsal topluluğa” dâhil olması için bazı işlemlerden geçmesi gerekir. Yani çocuk, doğduğu anda bir nevi *suçlu, günahkâr, yabancı, kutsanmaya muhtaç ve eksik* bir varlıktır. Bu nedenle kutsal cemaatin bir üyesi olabilmesi için çocuğun, dini bir tören ile “*kutsanması, arındırılması, işaretlenmesi ve onaylanması*” gerekir. İslam’a göre ise, her çocuk “fitrat” üzere doğduğundan İslam dininin de doğal üyesi sayılır ve dine girişi veya kabulü anlamında dini bir uygulama/tören gerekmez.

Kaynakça

- Adam, Baki, “Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslâm’a Bakışı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37: 333-358, Ankara: 1997.
- Arık, Durmuş, *Buhara Yahudileri*, Ankara: Berikan Yayınları, 2011.
- Aydın, Mehmet, “*Kitab-ı Mukaddes*”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Babylonian Talmud*, (BT), (The Standard Formatted PDF and HTML Editions), (*Babylonian Talmud*’a yapılan atıflarda, (<http://halakhah.com/>) adresindeki English Babylonian Talmud esas alınmıştır.)
- Catechism Of The Catholic Church*, Libreria Editrice Vaticana, USA: Liguori Publications, 1994.
- Diamant, Anita- Karen Kushner, *How to Raise A Jewish Child, -A Practical Handbook For Family Life-*, New York: Schocken Books, 2008.
- Eliade, Mircea, *İmgeler Simgeler*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece yayınları, 1992.
- Erdem, Mustafa, “Hristiyanlıkta Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34: 133-157, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, “Hristiyanlığın Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41: 309-325, Ankara: 2000.
- Harman, Ömer Faruk “Günah” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14: 278-282, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk, “Mes’ûliyetin Şahsiliği Açısından İlk Günah Problemi”, *Kur’ân-ı Kerim’de Mes’ûliyet [Kaynağı, Sınırları, Sonuçları]*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Harman, Ömer Faruk, “Yahudilik” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43: 201-207, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hasanov, Eldar, “Yahudi Ahit Geleneğinde Nuh Kanunları ve Nuhilik”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul 2012.
- Hasanov, Eldar, “Yahudi Hukukunda Evlilik Engelleri”, *Dinlerde Nikâh Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantısı*, 237-256, (İzmir: 2012).
- Haught, James A., *Kutsal Dehşet Dinsel Cinayetler Tarihi*, (Çev.: Uğur Alkapar), İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 1999.
- Hökelekli, Hayati, “Fitrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, 13: 47-48.
- Gürkan, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2012
- Gürkan, Salime Leyla, “Yahudilikte İhtida Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 7: 31-55, İstanbul: 2002.
- Gürkan, Salime Leyla, “Kur’an’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 13: 25-61, İstanbul: 2005.
- Gürkan, Salime Leyla, “Sünnet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 38: 155-157.
- Katar, Mehmet, “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)”, *İslâmî Araştırmalar*, 20/3: 330-339, Ankara: 2007.
- Katar Mehmet; “Nuh’un Laneti ile Arz-ı Mev’ud Arasındaki İlişki”, *Bütün Yönleriyle Yahudilik*, 18-19 Şubat 2012 (*Uluslararası Sempozyum*) *Dinler Tarihi Araştırmaları _ VIII*, 2012, s. 45-60.

- Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2009.
- Kutsal Kitap (Yeni Çeviri)*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Yayınları, 2001.
- Pikar, Ariel, "Dindar Siyonist Hahamların Fetvalarında İsrail Devletindeki Yahudi Olmayanların Statüsü" (Çev: Eldar Hasanov), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/30: 263-286, Sakarya: 2014.
- Rich, Tracey R. "Birth And The First Month Of Life" <http://www.jewfaq.org/birth.htm> (Erişim: 04/09/2020).
- Robinson, George, *Essential Judaism (A Complete Guide to Beliefs Customs And Rituals)* New York: Atria Paperback, 2000.
- Schereschewsky, Ben Zion (Benno), "Mamzer" *Encyclopaedia Judaica*, 13, (Ed. Fred Skolnik, Michael Berenbaum), New York: Thomson Gale, 2007.
- Tarakçı, Muhammet, "St. Thomas Aquinas'a Göre Aslı Günah", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1: 307-318, Bursa: 2006.
- The Mishnah, (Translated From The Hebrew With Introduction And Brief Explanatory Notes by Herbert Danby)* London: Oxford University Press, 1972.
- Tümer, Günay, "Aslı Günah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3: 496-497, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Washofsky, Mark, *Jewish Living, (A Guide to Contemporary Reform Practice)*, New York: URJ Press, 2001.
- http://www.sevivon.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3:berit-mila&catid=78&Itemid=122 (Erişim: 01.12.2020).
- http://www.badnewsaboutchristianity.com/gab_racism.htm (Erişim: 28/11/2020).
- http://www.badnewsaboutchristianity.com/gak_children.htm (Erişim:26/11/2020)
- <http://aam.s1205.t3isp.de/sorularin-kronolojisi/buetuen-sorular/soru-194-yeni-dogmus-bir-cocuk-nasil-guenahkar-olabilir-ki-vaftiz-edilmesi-gerekli-olsun-tr.html?L=2> (Erişim: 03/12/2020).

GAZZÂLÎ VE MEVLÂNÂ ÖRNEĞİNDE SÛFİLERE GÖRE ÇOCUK EĞİTİMİ

Ali TENİK*

Giriş

Tasavvuf, sûfinin/sâlikin eğitim serüveni olan seyr u sülûk terbiye sürecini kemâle/olgunluğa ulaşmanın temel taşı olarak kabul etmektedir. Bu terbiye, “Hakikat-i Muhammediye” anlayışı gereği hem ontolojik hem de epistemolojik olarak yerine getirilmesi gereken bir süreçtir. Hz. Peygamber, sûfîlerin hayatlarının her aşamasında ve her konusunda eğitimlerini ve terbiyelerini alacakları rehber zattır. Tasavvuf eğitim ve terbiyesi, Allah’ın muradı ve Hz. Peygamber’in sünneti çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde sûfîlerin Hz. Peygamber’e olan muhabbetinin diğer bir göstergesi de her sûfî tarikatının silsilesi kendisiyle başlamaktadır.

Allah, Hz. Peygamber’e bütün mevcudatı cehâletin ve mâsivânın karanlığından kurtaran ilmini verdi.¹ Allah, Hz. Peygamber’e verdiği ilmi şu şekilde ifade etmektedir: “O, Allah’tan insanlara gelen bir nurdur.” (el-Maide 5/15). Sûfîlere göre, Hz. Peygamber, Allah’ın ilmini en kâmil anlamda yaşayan ve bilen olarak Allah ilminin “aklı”dır. Allah’ın ilmini insanlara ulaştırmada kendisi “kalem” mesabesindedir.² Bun yüzden sûfîler, yaşanılacak ilmin Allah’ın kitabında, afakta/bütün mevcudatta, enfûsta/insanın benliğinde varolduğunu bu ilâhî ilminde sınıra ve sayıya gelmediği şuuruyla hareketle her nefeste her adımda bu ilmi yaşamayı farz kabul ederler.

Bu perspektifle değerlendirildiğinde Hz. Peygamber, sûfîlerin hayatlarının her konusunda ilimlerini aldıkları şahsiyettir. O, ilim konusunda Hak ile halk arasında köprü görevini üstlenen en mümtaz şahsiyettir. Hz. Peygamber, ilim almak için Allah’a yönelir, Allah’tan aldığı ilmi de bizzat nasıl yaşayacağını insanlara göstererek ulaştırır.³ O, Allah’tan aldığı bu ilimle her yaştaki her seviyedeki insanları karanlıklardan aydınlığa ulaştıran kılavuz, rehber yani üsve-i hasene şahsiyettir.⁴ Zira Allah, bütün peygamberleri kendi ilmini insanlara kendi hayatları üzerinde öğretmek ve insanları her türlü cehaletten arındırmak için göndermiştir (Al-i İmrân 3/164).

Tasavvuf terbiye anlayışına göre, her sûfî/sâlik, alim bir zatın rehberliğiyle eğitimini/seyr u sülûkunu tamamlaması ve bu terbiyenin silsile yoluyla Hz. Peygamber’in

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Muhyiddîn İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-mekkiye* (Beyrut: 1418/1998), 2: 130.

² Abdülkâdir Geylânî, *Sırru’l-esrâr ve mazhârü’l-envâr fî mâ yuhtâcu*, thk. Halid Muhammed (Dimeşk: Dâru’s-Senâbil, 1415/1994), 43-55.

³ Suad Hakîm, *el-Mu’cemü’s-sûfiyye, el-hikmetü fî hûdûdi’l-kelime* (Beyrut: 1981), 471.

⁴ Mevlânâ Muhammed Celâeddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i şerif*, trc. Veled İzbudak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2004), 4: 1861-63.

ahlâkıyla ahlâk yaşaması temel esastır.⁵ Sûfilere göre, bu terbiye ve eğitim süreci anne rahminden başlayarak ölüme kadar devam eder. Fakat sûfilerin ekseriyetine göre, anne rahminden önce neslin Allah'ın istikametinde yaşaması için gereken hassasiyet gösterilmelidir. Bu duruma da meşhur sûfî Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö.234/848) babası annesiyle evlendiğinde kırk gün annesine yaklaşmaz. Nedeni sorulunca, yediği şüpheli yiyeceğin bedeninde temizlenmesi için beklediğini ifade eder.⁶ Bu bilinçle sûfîler, yalnızca insanların değil, aynı şekilde diğer varlıkların ilâhî murad istikâmetinde terbiyesini elzem bir konu olarak görmektedirler. Muhakkik sûfîler, her insanın idrak gücüne ve yaş aralığına göre farklı eğitim ver terbiye metodu takip etmişlerdir. Onun için sûfîler, anne rahminde iken özellikle Hz. Peygamber'in gösterdiği istikâmetle anneleri tarafından verilen telkinlerle ilk terbiyelerini aldıklarını ve bu terbiye aşaması ileriki yaşlarda alınacak eğitimin temelini teşkil ettiğini ifade ederler.⁷

Hayatı bir terbiye ve eğitim süreci olarak gören sûfîler, çocuk eğitimine kayda değer bir önem ve hassasiyet gösterirler. Sûfîlerin çocuk eğitiminin anlaşılması ve bueğitimde takip ettikleri metodu, Ebû Hamîd Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) gibi iki önemli muhakkik âlim sûfinin anlayışlarını irdelemek sûfîlerin çocuk eğitimine verdikleri önemi açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

1. Gazzâlî'de Çocuk Eğitimi

Gazzâlî, eğitimi ve öğretimi, insanın kendi benliğinde başlatılmasını söyler. Çünkü kişinin sağlıklı bir eğitim alması dışarıdan yapılan müdahalelerle başarıya ulaşması zordur. Bu suyun yerin derinliklerinden çıkmasına benzetilebilir.⁸ Yani Gazzâlî, eğitimin amacının, insanda mevcut bulunan potansiyelin kuvveden fiile çıkarılması olarak görmektedir. Ona göre bilgi, her nesnenin özünü; eğitim ise, bu özü açığa çıkarma kudretini temsil eder. Onun için eğitim de âlim, tohum ekene, öğrenci de toprağa benzer. Potansiyel olan bilgi, tohum; bilfiil olan bilgi, meyve konumundadır. Öğrencinin nefsi/benliği kemâl/olgunluğa ulaşınca meyveli bir ağaca yahut denizin dibinden çıkan mücevhere benzer bir üretkenliğe kavuşur.⁹

Gazzâlî, Allah'ın yarattığı varlıkları iki guruba ayırır. Birinci gurup varlıklar, insanların eylemlerinden etkilenmeyen varlıklardır; gök ve yıldızlar gibi yaratılanlar. İkinci gurup varlıklar ise, terbiye eğitimini alabilecek özelliklerle yaratılan varlıklardır. Bu varlıklar eğitime ve terbiyeye ihtiyacı olan varlıklardır. Örneğin hurma çekirdeği ne

⁵ Şehabeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif* (Beyrut: y. y, 1403/1983), 96.

⁶ Abdulhalim Mahmud, *Sultânü'l-ârifîn Ebû Yezid el-Bestâmî* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 15.

⁷ Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi* (İstanbul: Bor'lu Ahmet Kuddusi Vakfı Yayınları, 2012), 31.

⁸ Ebû Hamîd Muhammed el-Gazzâlî, *Mizanü'l-'amel*, thk. Süleyman Dünya (Beyrut: Daru Mearif, 1384/1964), 336.

⁹ Gazzâlî, *er-Risâletü'l-Iledünniyye, mecmû'atu'r-resâil*, thk. İbrahim Emin Muhammed (Mısır: Mektebetü't-tevfikiyye, 1328/1910), 247.

hurma ağacıdır ne de elma ağacıdır. Ancak bu tohumda bulunan potansiyeli insan aşılama yoluyla hurma ağacı olarak yetiştirebilir. Hurma çekirdeği insanın müdahalesiyle ağaç olabiliyor. Fakat insandaki öfke ve şehveti arzuları da kökünde sökülüp temizlemek mümkün değil, ancak bu duyguların terbiye edilmesi mücâhede ve riyazet eğitimiyle mümkün olur. İnsanların kurtuluşu ve Allah’a vuslatı bu şekilde gerçekleşebilir.¹⁰

Gazzâlî’ye göre, bireyin illeri yıllardaki kişiliğinin oluşmasında çocukluk döneminde aldığı eğitim ve ahlâk terbiyesi önemlidir. Zira çocukluk döneminin etkisi kalıcı ve sürekli olandır. Çocukların eğitimi, üzerinde durulması gereken hayati konuların başında gelmektedir. Gazzâlî, yeni doğan bir bebeğin ilk eğitimini, Hz. Peygamber’in sünnetinde de olduğu gibi bir sıralamaya tabi tutar. Yeni doğan bir çocuk, İslâm’daki temizlik anlayışının simgesi olarak yıkandıktan sonra beyaz bir beze sarılır ve sürekli temiz kalması sağlanır.¹¹ Beyaz giydirilmesinin nedeni m3asivâdan arınmasının göstergesidir. Bunun ardından da Hz. Peygamber’in sünneti gereği çocuğa anne sütünden önce tatlı yiyeceklerin verilmesi sağlanır.¹²

Gazzâlî, bebeklik döneminden sonra çocuğun ilkin nesnelere ve olayların varlığından haberdar olması, ikinci aşamada bunlara inanması ve son olarak da bunları doğrulması gerektiğini ifade eder. Bu görüşünü de meşhur sûfi Ebû Muhammed Sehl b. Abdillah et-Tüsterî’nin (ö. 283/896) çocukluğunda yaşadığı bir olayla açıklar. Sehl, üç yaşındayken dayısı Muhammed b. Suver’in namaz kılışını izler. Dayısı Sehl’e “Seni yaratan Allah’ı hatırlamak ister misin?” diye sorar. Sehl, “Allah’ı nasıl hatırlar ve anarım?” diye cevap verir. Dayısı, “Yatağına girdiğinde üç defa sessizce “Allah benimledir, Allah, beni görür ve yaptıklarına şahittir” cümlesini söyler. Bunun üzerine Sehl, dayısının öğrettiği cümleyi her gece yatmadan önce tekrarlar. Sonra dayısına bunu sürekli tekrar ettiğini anlatır. Dayısı, daha sonra kendisine tavsiye edilenleri her gece on defa söylemesini ister. Sehl, kendisine tavsiye edilen cümleyi, hayatı boyunca her gece tekrarlar. Sehl, ergenlik çağı gelince dayısı kendisine şöyle seslenir: “Ey Sehl! Allah’ın kendisiyle beraber olduğu ve kendisini daima gözetlediğini bilen kişi Allah’a karşı yanlış yapar mı?”¹³ Bu yüzden Gazzâlî, daha ilk eğitim yıllarında çocukta dinî anlayışın geliştirilmesi için gerekenin yerine getirilmesini ister. Çünkü bu dönemde insanın yetenek ve kabiliyetleri, dış uyarıcıların etkisiyle gelişir. Bu durumu da çocuğun yazı yazmaya ilgisi olduğu halde henüz yazı yazmak kabiliyetini göstermediğine benzetir.¹⁴

Gazzâlî’ye göre Allah’ın insanda yerine getirmesini dilediği şeyleri yeni yetişen çocuklara telkin edilmesini tavsiye eder. Çocuk kendisine yapılan bu telkinleri

¹⁰ Ebû Hamîd Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ u’ulûmi’-d-dîn*, thk. Abdu’-l Mutî’Emin Kalacı (Beyrut: Darussadr, 1425/2004), 3: 54; Gazzâlî, *Mizânu’-l-âmel*, 63.

¹¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 69; 3: 89.

¹² Müslim, “Tahâret”, 101; Buhârî, “Dâvet”, 31.

¹³ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 91.

¹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 10; Gazzâlî, *Mearicü’-l-kuds fi medârici ma’rifeti’-n-nefs* (Beyrut: y.y, ts), 43.

unutmayacak şekilde hafızasına alacak, anlayacak, inanacak, yakînî bir teslimiyet gösterip tasdik edecektir. Yetişme çağında herhangi bir delile ihtiyaç duymadan çocuk bunları anlayarak zihninde yer edinir. Çünkü insanın kalbi fitrî olarak hiçbir delile ihtiyaç duymaksızın bu dönemde kabullenmeye uygun bir özelliklerle yaratılmıştır.¹⁵ Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'i ve Allah dostlarının hayatlarını ve anlayışlarını öğrenmelidir. Böylece benliğinde iyi insanların hayat modelleri şekillenmiş olur.¹⁶ Gazzâlî de çocuğun ilk eğitimi, temel inanç esaslarının eğitimi verildikten sonra Kur'ân öğretilir. Kur'ân eğitimini ibadet eğitimi takip etmelidir. Kendisine göre, çocuklara yedi yaşından itibaren ibadetler öğretilmelidir.¹⁷

Gazzâlî'ye göre, çocuk, anne-babaya verilen en değerli emanettir. İdrak merkezi olan kalbi kirlenmemiş bir cevher gibi temizdir. Çocuk, mum gibi her şekli alabilir. Toprak temizleyici özelliğe sahip olan kalbe hangi tohum atılırsa biter. İyilik tohumu ekilirse, Allah'ın rahmetine ve saadetine kavuşur. Anne-baba ve öğretmeni sevabına ortak olur. Eğer gaflet tohumu atılırsa, helak olur. Anne-baba ve öğretmeni günahına ortak olur.¹⁸

Hız. Peygamber'in Müslümanlara yönelik ilim öğrenmeyi teşvik eden sözleri ailede ve okulda çocuğa öğretilmesi gerekli bilgileri de kapsar. Bu rivayetlerde ilim tahsil etmeye yönelik sözleri Hz. Peygamber'in örnek hayatıyla hareketle her Müslümanın kendi haline uygun ilmi öğrenmesinin bir zorunluluk olduğu hakikatini göstermektedir. Onun için kişi, içinde bulunduğu çevreye göre bilgi öğrenmesi gerekir.¹⁹

1. 1.Eğitimde Ailenin Fonksiyonu

Gazzâlî, her konuda olduğu gibi insanın eğitimini de Allah'ın ilmine ve Hz. Peygamberin sünnetine göre değerlendirir. Gazzâlî'ye göre öğrenme, ruhun kendi asli cevherine yönelmesi, bu cevherle ilâhî ilimle kemâle ulaşip huzuru yaşamak için kendisinde kuvve halinde bulunan meziyetleri fiile çıkarmasıdır.²⁰

Gazzâlî, insanın gelişim sürecini doğum öncesinden başlatır. Ona göre, bu dönemde atılacak doğru adımların neslin sağlam bir eğitimle yetişmesine sebep olur. Eğer kişi, evlenmeden önce evleneceği kişiyi iyi seçip ve helâl kazançla beslerse onlardan sadır olan nesil sağlıklı olur.²¹ Kişiye düşen önemli görevlerin başında evleneceği kişiden daha önce inandığı, onların hayatında mevcut olan bidatları silmek ve gerekli doğru bilgileri ona öğretmek bir zorunluluktur.²² Zira helâli aramak her Müslümana farzdır.²³

¹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 1: 130.

¹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 89-90.

¹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 1: 130.

¹⁸ Gazzâlî, Kimyâ-yı Saadet, *Mecmû'at'ü-resaili'l-imami'l-Gazzâlî* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1418/1988) 110.

¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 1: 34.

²⁰ Gazzâlî, *er-Risâletü'l-ledünniyye*, 44.

²¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 48, 62, 113; 3: 89.

²² Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 62.

Gazzâlî, çocuğu aile için en değerli emanet olarak görür. Çocuk zihinsel olarak beyaz bir sayfaya benzediği için her türlü şekil almaya uygun olarak aileye emanettir. Bu emaneti de en iyi şekilde korunmasını ifade eder.²⁴ Ailede iyi şekilde yetişen çocuk, ikinci önemli çevre ortamı olan okulda yetişir. Çocuk burada temel eğitime tabi tutularak yetiştirilmeye çalışılır. Gazzâlî her iki yetiştirme aşamasında çocuğun her türlü taklitten kurtularak işin hakikatini öğrenmesi gerektiğini söyler.²⁵

Gazzâlî'ye göre, çocuk anne-baba elinde bir emanettir. Kalbi kıymetli bir cevher gibi temizdir. Mum gibi her şekli alabilir. Bütün yazı ve şekillerden uzaktır. Temiz bir toprak gibi, hangi tohum atılırsa büyür. Çocuğun utanıp kötü şeyleri terk etmesi, akıl nurunun parlamasına işâret eder. Bu nûr çirkinliği fark eder çocuk da onları yapmaktan utanır. Bu Allah'ın bir lütfudur. Aynı zamanda kalbin temizliği, ahlâkının güzelliğini müjdelere. Bu hâl, bulûğ çağında aklının kemâlini gösterir.²⁶

1. 2. Çocuğun Eğitiminde Çevrenin Etkisi

Çocuk doğduğu çevre içinde yetiştiğinden dolayı bu çevre çocuğun yetişmesine ve eğitimine uygun olmalıdır. Her çocuk doğduğu toplumun değerine göre şekillenir. Onun için çevrenin kişi üzerindeki tesiri açık bir gerçektir.²⁷ Zira bu konuda Hz. Peygamber'den gelen şu rivayet, çocuğun çevre ve aile tarafında nasıl şekillendiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır; "Her doğan kişi fitrat üzere doğar. Daha sonra anası ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsi yapar."²⁸ Gazzâlî'ye göre rivayette söz konusu durum, yaratılıştan gelen aslî hakikati anne-baba ve öğretmenler aracılığıyla kazanılan sonraki inanç esasları ve taklit unsurlarının hakikatini öğrenmek konusunda içinde büyük bir arzunun doğmasına sebep olur.²⁹

Gazzâlî'ye göre, Allah, "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz" (et-Tahrim 66/6) ayetiyle aileye hayati bir görev yüklemektedir. Bu görev de yetiştirilecek çocuğun her tür mâsivâdan korunmasıdır. Çocuğun koruması da ancak eğitim yoluyla çocuğu sosyal çevrenin her türlü zararlı etkilerinden korumakla mümkün olur.³⁰ Çocuğu koruyacak ve yetiştirecek aile bu sorumlulukla hareket etmelidir. Çünkü çocuk, aileye ilâhî bir emanettir. Onun kalbi her türlü tesirden uzak boş bir levha gibidir. Bu temiz levhayı ilâhî eğitimle donatmak gerekir. Kendisine verilecek değerlere karşı eşit derecede kabiliyetlidir.³¹

²³ Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 313.

²⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 41; 3: 89.

²⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 19; Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-dâlâil* (Kahire: Mektebetu't-Tevfikiyye, 1422/2002), 79.

²⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 70.

²⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 19; 3: 75.

²⁸ Buhârî, "Cenaiz," 80: Müslim, "Kader," 25.

²⁹ Gazzâlî, *Munkız*, 79; Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 19.

³⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 89.

³¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 89.

Gazzâlî'ye göre, çevrenin insan üzerindeki olumsuz etkilerinden birisi de kişiyi bilinçsiz ve bilgisiz taklide yönlendirmesidir.³² Bu yüzden Gazzâlî, birey eğitiminin önündeki büyük engel olarak telkine dayalı bilinçsiz eğitimi görmektedir. Ona göre bu bilinçsiz taklit, kişinin eğitilmesi ve geliştirilmesinde en büyük engeldir.³³ Gazzâlî'ye göre, çocuğun eğitiminde hayati konulardan birisi de olumsuz çevre ortamından korumak gibi, yetişmesine olumsuz yansımaların tesir etmemesi için onu kötü arkadaşlardan da korumak gerekir.³⁴

1. 3. Çocuğun Beslenmesinin Eğitimine Olan Tesiri

Gazzâlî'ye göre, “*Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi işler yapınız ki; doğrusu Ben yaptıklarımı bilirim.*” (el-Mü'minûn, 23/91) ayetinde ifade edildiği gibi, insanın ihlâslı bir hâl/amel yaşayabilmesi için temiz beslenmesi gerekir. Gazzâlî'ye göre, haramlardan gelen süt necistir, pistir. Çocuğun eti, derisi haramdan gıdalanırsa, huyu, tabiatı da harama yatkın olur.³⁵ Haramla beslenen çocuğa necaset bulaştığında çocuğun eğitimde zorlanacağını ifade etmektedir. Çocuk, anne-babadan renk ve sima vasıflarını alırken aynı şekilde anne-babadan temiz seciye, izzet, şeref, iyi ahlâk ve tabiat ya da bunların zıddı olan çirkin huy ve davranışları da veraset yoluyla alır.³⁶

Gazzâlî, çocukta ilk gelişen güdülerden biri olan açlık ve bunun doyurulmasıyla ilgili bazı değerlendirmelerde bulunur. Ona göre, çocukta ilk gelişen güdü yemeğe karşı oburluktur. Bunu da önlemek için bazı tavsiye ve önerilerde bulunur. Çocuk, yemeğe başlamadan evvel, besmele çekmeli, yemeği sağ elle yemeye çalışmalı, eğer yemek toplu olarak yeniliyorsa arkadaşlarının gelmesini beklemeli, yemek sindirerek yavaş yenmeli, lokmalar iyice çiğnenmeli, yemek esnasında eller ve çevre temiz tutulmalı, yemekten sonra eller yıkanmalıdır.³⁷

Gazzâlî, çocuğun yetişmesini ya da yetiştirilmesini, ürünün iyi yetişmesi için ektiği bitkilerin arasında biten yabancı otları ve dikenleri söküp atan çiftçinin yaptığı işe benzetir.³⁸ Yine Gazzâlî'ye göre, alim çiftçiye, talebe toprağa, ilim ise, her an büyüyen kuvve halindeki tohuma benzer. Öğrenci ilimde kemâle ulaştıkça tıpkı meyveli ağaca ya da okyanustan çıkarılan mücevher gibi değer kazanır.³⁹

1. 4. Gazzâlî'de Çocuğun Ahlâk Eğitimi

Gazzâlî'ye göre çocuğun ahlâk eğitimini ilk dönemde kazanır. Çünkü çocuk bu dönemde tedricen kendinden büyüklerin veya kendi yaşlıların davranışlarını benimser.

³² Gazzâlî, *ihyâ*, 2: 19.

³³ Gazzâlî, *ihyâ*, 1: 16.

³⁴ Gazzâlî, *ihyâ*, 1: 90.

³⁵ Gazzâlî, *ihyâ*, 2: 113.

³⁶ Gazzâlî, *ihyâ*, 3: 89.

³⁷ Gazzâlî, *ihyâ*, 3: 89.

³⁸ Gazzâlî, *ihyâ*, 1: 5.

³⁹ Gazzâlî, *er-Risâletü'l-ledünniyye*, 31.

Farkına varmadan taklid yoluyla başkalarında gördüğü ahlâkî davranışları yapmaya başlar. Bu dönem, çocuğun iyi bir murakabe/gözetime ihtiyacı vardır. Çocuğun ahlâkî gelişimi, zihinsel gelişimiyle orantılı olarak gelişir. Allah'ın bir armağanı olan aklın aydınlığı vasıtasıyla çocuk, Allah'ın dilediği ahlâkı kazanarak kalbî huzura kavuşur. Gazzâlî, anne-baba ve eğitimcinin gerektiği durumlarda çocukların davranışlarına öncelikle örnek olunmasını, hataları devam ediyorsa müdahalede bulunmasını tavsiye eder.⁴⁰ Gazzâlî'ye göre, bu dönemde çocuk, mükâfat ve cezayla istenilen ahlâkî olgunluğa ulaşabilir. Ona göre, çocukta güzel bir davranış görüldüğü vakit, çocuğu sevindirecek ödüllerle mükafatlandırmak gerekir. Yapmış olduğu iyi davranışlarından dolayı insanlar yanında övülmelidir. Yapılan bazı hatalar görmemezlikten gelinmeli, hatalar tekrarlanıyorsa, insanlar içinde ayıpları açığa vurulmadan uyarılmalıdır.⁴¹

Gazzâlî, yukarıda da ifade edildiği gibi, çocuğu sürekli güzel ahlâk üzere bulunmaya teşvik için, yaptığı güzel ve iyi iş ve eylemlerinden sonra onu övmenin önemine dikkat çeker. Yaptığı olumlu davranış ve sergilediği güzel ahlâktan dolayı ödüllendirilmeli, daima iyi hâl ortaya koymaya özendirilmelidir.⁴² Çocuk, yaptığı kötü fiilden ve sarf ettiği kem sözlerden dolayı sık sık azarlanırsa bu hâl çocuğu anne-babasının sözünü dinlememeye ve azarlandığı fiili ısrarla yapmaya iter. Aynı şekilde çocuğa yapılan nasihatın da etkisi olmaz. Anne-baba çocuğu, gizli yaptığı veya yapmak istediği davranışlardan engellemelidir. Çünkü gizli yaptıklarının kusur olduğunu bildiği halde o davranışı gizlice yapmaya ısrarla devam ederse alışkanlık kazanır ve sonrasında açıktan da yapmaya başlar.⁴³

Çocuk, erken yaşlarda Allah'ın dilediği şekilde ve Hz. Peygamber'in sünneti gereğince terbiye edilirse ergenlik çağında kendisine verilenlerin tesiriyle yaşar. Oyma yazının taştı bıraktığı iz gibi, ilâhî ilimle çocuğun kalbine işlenenler ve orada rabbanî izler bırakırlar. Fakat ilk yaşlarda çocuk güzel terbiye edilmezse kötü söz ve eylemlere alışır, gününü oyun ve eğlenceyle geçirir, istediğini giyer, savurganlık yapar, duvarın kuru toprağı harç olarak kabul etmemesi gibi, çocuk da hakikatleri kabul etmez. Önemli olan, ilk yaşlarda çocuğu eğitime alıp yaşına ve idrakine göre terbiyesiyle meşgul olmaktır. Çünkü çocuğun her şeyden saf bir cevher gibi yaratılan kalbi hayrı da şerri de kabule meyillidir. Ancak anne-baba onu istedikleri şekilde yönlendirirler.⁴⁴

2. Mevlânâ'da Çocuk Eğitiminin Gerekliği

Mevlânâ, diğer diğer muhakkik sûfilere olduğu gibi, “*Ve iyi biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır*” (el-Enfâl, 8/28; et-Teğâbûn, 64/15) ayetlerinin gereğince amel ederek, çocukların her konuda Allah'ın rızasına göre terbiye edilmesinin

⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 89.

⁴¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 90.

⁴² Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 167.

⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 70, 168.

⁴⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 169.

gerekliliği anlayışını taşır. Mevlânâ'ya göre, çocukları eğitirken sözün onlar üzerinde etkili olması için de Hz. Peygamber'in tavsiyelerine göre hareket etmek gerekir. Nitekim konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: "İnsanlarla onların akılları nispetinde (idrak anlayışlarına göre) konuşun"⁴⁵ diğer bir rivayette de Hz. Peygamber konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: "Hepiniz çobansınız ve elinizin altındakilerden sorumlusunuz."⁴⁶ Allah dostları, Allah'tan ve Hz. Peygamber'den aldıkları ilimle çocukların eğitilmesi ve hayata hazırlanması konusunda gereken itinaı göstermektedirler. Hz. Peygamber'den gelen yukarıdaki rivayetlerin benzeri rivayetler sûfilerin anlayışına hâkim olmanın yanı sıra hayatlarına ve kaleme aldıkları eserlere de açık bir şekilde görölmektedir. Mesela Mevlânâ'nın İslâm'ı anlatma metodu genel konular daima metaforik anlatıma başvurarak temsiller ve somut örneklerle anlatılır. Bu anlatım tarzı, her idrak sahibi insanın konuyu daha iyi kavramasına büyük oranda yardımcı olmaktadır. Mevlânâ'nın Mesnevî'de ve diğer eserlerinde kullandığı eğitim modeline bakıldığında, tıpkı Kur'ân'ın anlatım metoduyla verilen her sembolik/metaforik anlatım metodu açık bir şekilde görölmektedir.⁴⁷

2. 1. Mevlânâ'da Çocuk Eğitimi

Mevlânâ'ya göre, çocuğu şekillendiren ve şahsiyetinin harcını ilk koyan annedir. Ona göre, çocuklar, bebek yaşta anneden duydukları sözlerle konuşmanın edebini öğrendiklerini ve büyüdüklerinde annenin üslubunun dillerine hâkim olduğunu ifade eder.⁴⁸ Bu yüzden anneler, özellikle kız çocukları tarafından rol model olarak alındıklarından edep ölçülerine dikkat ettikleri gibi her davranışlarında bunu yerine getirmelidirler. Mevlânâ, anne ile çocuk arasındaki sevgi ve şefkat gerçeğini farklı bir şekilde izah eder. Mevlânâ'ya göre, bu sevgi öyle bir şeydir ki anne çocuğuna "geber" diyorsa, bu sözde kast edilen gerçek şudur; "annen sana "geber" dese aslında bu sözle kastetmek istediği şey sendeki kötü huyların yok olmasını istemesidir."⁴⁹ Mevlânâ'ya göre, anne-babalar çocuklara karşı görevlerini tam olarak yerine getirmelidirler. Özellikle çocuğun ilk eğitimini almasında anneye düşen önemli görevler vardır. Bunların başında öncelikle annelerin çocuklara iyi davranması gerekir.

Çocuklara iyi davranmak onların psikolojilerini olumlu yönde etkileyerek hayatı pozitif bir anlayışla yaşamalarına imkân sağlayacaktır. Zira anne-babalar çocuklar için ideal rol modellerdir. Özellikle annelerin çocuklar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Anneler, çocuklara düşkün olduğu gibi, çocuklar da annelere daha düşkündür. Bu yüzden annenin çocukları için ileride üzülmemeleri için onlara gereken ilgiyi ve özeni göstermelerini ve onlara gereken eğitimi doğru bir şekilde vermelerini ister. Mevlânâ, bu

⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Edeb", 20; Münâvî, *Feyzü'l-kâdir*, 3/75.

⁴⁶ Buhârî, "Nikâh," 91.

⁴⁷ Nevzat Tarhan, *Mesnevi Terapi*, 5. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016).

⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevi*, 4: 3037.

⁴⁹ Mevlânâ, *Mesnevi*, 3: 4017.

eğitimi ve ilgiyi yerine getirmeyen annelerin ileride büyük pişmanlık yaşayacaklarını ifade eder. Mesela çocuk erken öldüğünde annenin gereken ilgiyi göstermemesinden dolayı gösterdiği pişmanlığın bir fayda sağlamayacağını söyler.⁵⁰

Eğitimin insanlara doğru bir metotla verilmesinde, eksikliklerin giderilmesinde ve ihtiyaçları karşılamada kişileri doğruya götüren en etkili yoldur. Mevlânâ'ya göre eğitim, eğitimsiz kişileri, tıpkı bitkiye hayat veren yağmur ya da su gibi, insana hayatın anlamını kazandıran iksirdir. Mevlânâ, bu durumu şu şekilde ifade eder: "Ekine benziyoruz cancağız; şu meydana bitmişiz, dudaklarımız kupkuru, canla gönülle yağmur bulutunu arayıp beklemekteyiz."⁵¹ Ona göre eğitim, eğitimden mahrum kalan insanlara can kaynağından kanallar açma sanatıdır. Kişiyi gönüllü bir şekilde aşkla sevene kavuşturan hareket gücü eğitimidir. İnsanın idrak merkezi olan kalbi harekete geçiren hakikat, insanın kendisini tanıyarak yaratıcıya götüren ateş eğitimle kazanılan aşktır.⁵² Eğitim, insanın öz benliğine yönelmesini sağlayan, kendisiyle birlikte çevresindeki varlıkların da doğru bir şekilde idrak edilmesine sebep olan gerçektir. Mevlânâ'ya göre eğitim, değişmeyi ve olgunlaşmayı gerçekleştiren hakikattir. Aynı şekilde eğitim korumaktır, hakikati takip etmek ve onlarla yücelmektir. Eğitim, solmayan güller yetiştiren bahardır.⁵³ Kısacası eğitim, var olanı geliştiren, olmayanı var edemeyen bir gerçektir. Yani insana hakikatleri kazandıran aydınlanmadır. Bu gerçekleri de en güzel şekilde vermek gerekir.⁵⁴

2.2. Mevlânâ'ya Göre Çocuğun Okul Eğitimi

Mevlânâ çocukların eğitiminin başında onların anlayabileceği bir dil kullanmanın gerekliliğini vurgular. Ona göre, çocuğun eğitiminin başarılı olması için mutlaka verilmek istenen bilginin onun algısına uygun olması gerekir. Mevlânâ bu konuda şunu ifade eder: "Söz dinleyene söylenir. Zira terzi elbiseyi adamın boynuna göre biçer."⁵⁵ Mevlânâ'ya göre hüner bilmez birine bir şey öğretmek isteniyorsa, kendi dilini terk edip, onun diliyle konuşmak gerekir. Ancak o vakit bilgi ve fen öğrenmek isteyen bu bilgileri alabilir.⁵⁶

Mevlânâ'ya göre, ilk eğitimini annesinde alan çocuk bundan sonraki eğitimini okulda sürdürmelidir. Mevlânâ'ya göre, çocuğun okuldaki eğitiminden sorumlu olan kişi öğretmenidir. Aynı şekilde öğretmenin çocuğun eğitimine olan sorumluluğu kadar babası da eğitiminden sorumludur. Babanın okul eğitimindeki görevi, çocuğun okul eğitimini günlük olarak takip etmesidir. Eğer çocuk, okula gitmekten isteksiz davranırsa babası zamanında ve gerekli gördüğü şekilde müdahalede bulunmalıdır. Çocuğu okula gitmeyi

⁵⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5: 3264 vd.

⁵¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 2: 46, 197, 1127-1130.

⁵² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 5: 4710.

⁵³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 6: 1307; 7: 1054, 1204.

⁵⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 1: 1810.

⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6: 1241.

⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2: 3317-18.

teşvik edecek ödüllendirme metoduna başvurmalıdır ki okulun kendi geleceği konusunda nasıl önemli bir role sahip olduğunu bilmeyen çocuğa bu şuur kazandırılmış olsun. Çocuk, okulda alacağı eğitimin ve bilgilerin kendisine kazandırdıklarının bilincine ulaşırca zorlama olmaksızın kendi isteğiyle okula gidecektir.⁵⁷

Mevlânâ'ya göre, öğretmen kendisine gelen öğrenciyi bir eğitimci sorumluluğuyla yetiştirmelidir. Okulda önce öğrenciyi okuma-yazma öğretilmeli. Daha sonra diğer ilimler çocuğun algısına ve kapasitesine göre örnekler verilerek öğretilmelidir. Öğretmen hastalansa bile öğrenciyi ayağına/evine çağırarak eğitime bu şekilde devam etmelidir. Zira öğretmenin başarısı öğrencinin eğitime olan talebi, isteği, arzusuyla orantılıdır.⁵⁸ Mevlânâ'ya göre, okuldaki öğretmenin çocuk üzerindeki hakkı, anne-baba hakkının ötesindedir. Bu hak öğretmene derslerine çalışmayan, okula gelmeyen öğrenciyi ceza verme yetkisini vermektedir. Eğer çocuk bu cezadan dolayı kazara ölse dahi öğretmen diyet ödemeye mahkûm edilemez. Çünkü öğretmen çocuğu kendisine hizmet etmediği için değil, eğitimi aksatıp yerine getirmediğinden dolayı cezalandırır.⁵⁹ Zira Mevlânâ'ya göre öğretmen Allah'ın vekilidir.⁶⁰ Fakat aynı cezayı baba çocuğuna verirse baba için diyet gerekir. Çünkü çocuğun babaya hizmeti farzdır. Baba, çocuğa kendisine hizmeti yerine getirmediğinden dolayı "kendisi" için cezalandırmış olur.⁶¹

Mevlânâ, çocuğa eğitim verilirken bunu oyunlarla, görsel uygulamalarla vermek gerekir ki çocuk aldığı eğitimi zevkle yerine getirebilsin ve neticesinde de başarıya ulaşabilsin görüşündedir. Çocuğa öğretilen oyunlar ileriki hayatına ışık tutmalıdır. Erkek çocuklar tahta kılıçlarla, kız çocuklar da bebeklerle oynamalı ki gelecek hayatlarına hazırlıklı olabilsinler.⁶²

2. 3. Mevlânâ'da Çocuğun Sanat Eğitimi

Mevlânâ, çocuğun eğitime verdiği önem kadar bir sanat öğrenmesinin gerekliliği üzerinde de hassasiyetle durur. Mevlânâ'ya göre, nasıl çocuk bir eğitimci nezaretinde eğitimi alıyorsa aynı şekilde sanat öğrenen çocuğun da işinin ehli bir ustaya ihtiyacı vardır. Hangi iş ve meslek olursa olsun o sanatın, işin iyi bir şekilde kazandırılması için mutlaka o işte mahir olan ustanın eğitiminde geçmesi gerekir. Mevlânâ'ya göre, her sanatın bir bilgi gerektirdiği için öncelikle bu bilginin iyi bir şekilde kazandırılmasını daha sonra da meslek ve iş öğretilmelidir. Her insan sanat öğrenmelidir. Fakat hangi sanat olursa olsun öncelikle sanat, ehil kişiden alınmalıdır. Nasıl değerli olan inci sedef içinde bulunuyorsa gerçek sanat da işin erbabı olan sanatçıda bulunur. Mevlânâ'ya göre sanat icra edilirken giyilen elbise de kişiyi kibir ve gurur hastalığından uzaklaştırır. Kişi, işi ve

⁵⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3: 4585-4588; 4: 2578.

⁵⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6: 1656.

⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5: 3006.

⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6: 1519.

⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6: 1518.

⁶² Mevlânâ, *Mesnevî*, 5: 3597-3598; 6: 2255.

sanatıyla hemhâl olurken giysilerinin kirine aldırış etmeden işine odaklanması kendisini kibir elbisesinden kurtararak sanatıyla bütünleştirir.⁶³

Sonuç

Bu çalışmada ulaştığımız sonuç, tasavvufun öngördüğü eğitim ve terbiye süreci, sâlikin anne rahminde başlayarak ölümüne kadar devam eder. Bu eğitim, kişinin Allah'ın muradı doğrultusunda her yaşta her şartta kâmil insan yetiştirmeyi hedeflemektedir. "Sevr u sülûk" denilen bu eğitim süreç, bireyi, kötü anlayış ve ahlâktan Allah'ın ahlâkını yaşayacak bir hayat verir. Tasavvuf, her yaştaki birey için Allah'ın dilediği ve Hz. Peygamber'in yaşadığı hayatın eğitimini düstur olarak kabul eder. İşte bu anlayışla hayatı bir eğitim süreci olarak gören sûfiler, her bireyi yaşına ve kabiliyetine göre eğiterek, Allah'ın muradıyla kâmil insanı yetiştirmek gayreti içindedirler.

Muhakkik sûfiler, Gazzâlî ve Mevlânâ'nın çocuk eğitimi anlayışlarında da görüldüğü gibi sûfiler, çocukların eğitimin ana rahminden itibaren başlarlar. Daha sonra çocuğun bebeklikte alacağı eğitim, her yaşta farklı bir metot takip ederek eğitimini verirler. Bu eğitimi de bir bütün olarak çocuğa vererek Allah'ın ilmi ve Hz. Peygamber'in sünnetine göre yetiştirirler.

Kaynakça

- Geylânî, Abdülkâdir. *Sırru'l-esrâr ve mazhâru'l-envâr fî mâ yuhtâcu*. thk. Halid Muhammed. Dimeşk: Dâru's-Senâbil, 1415/1994.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed. *İhyâ u'ulûmi'd-dîn*. thk. Abdu'l-Muti'Emin Kalacı. 5 cilt. Beyrut: Darussadr, 1425/2004.
- Gazzâlî. *Mizanu'l-'Amel*. thk. Süleyman Dünya. Beyrut: Daru Mearif, 1384/1964.
- Gazzâlî, *er-Risâletü'l-ledûnniyye, mecmû'atu'r-resâil*. thk. İbrahim Emin Muhammed, Mısır: Mektebetü't-tevfikiyye, 1910/1328.
- Gazzâlî, *Mizânu'l-'amel*, thk. Süleyman Dünya. Beyrut: Dârü'l-Mearif, 1384/1964.
- Gazzâlî, Kimyâ-yı Saadet, *Mecmû'atü-resaili'l-imami'l-Gazzâlî*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1408/1988.
- Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-dâlâl*. Kahire: Mektebetü't-Tevfikîyye, 1422/2002.
- Gazzâlî, *Mearicü'l-kuds fî medârici ma'rifeti'n-nefs*. Beyrut: y.y, ts.
- Hakîm, Suad. *el-Mu'cemü's-sûfiyye, el-hikmetü fî hûdûdi'l-kelime*. Beyrut: y.y., 1401/1981.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *el-Fütûhâtü'l-mekiyye*. 8 cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1418/1998.
- Mahmud, Abdulhalim. *Sultânü'l-ârifin Ebû Yezid el-Bestâmî*. Beyrut: Dârü'l-Mearif, ts.
- Mevlânâ, Muhammed Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i şerif*. Trc. Veled İzbudak. 6 cilt. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2004.
- Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*. Haz. Abdülbaki Gölpınarlı. 7 cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000
- Sühreverdî, Şehabeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed. *Avârifü'l-mârif*. Beyrut: 1403/1983.
- Tarhan, Nevzat. *Mesnevi Terapi*, 5. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Tenik, Ali. *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*. İstanbul: Bor'lu Ahmet Kuddusi Vakfı Yayınları, 2012.

⁶³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5: 1054-1057, 1059-1062.

BEŞİNCİ BÖLÜM: SOSYAL HAYAT VE ÇOCUK

ÇOCUKLARIN KİMLİK İNŞASINDA HZ. PEYGAMBER'İN ROL MODELİĞİ

Celil ABUZAR¹

Giriş

Toplumda her geçen gün artarak insan kalitesinin düşüklüğünden, özü-sözü bir, kişilikli, karakterli güvenilir insanların azlığından şikâyet edildiği görülür. Sebep olarak birçok gerekçeler ileri sürülür. Modernite ile birlikte yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümlere bağlı olarak insan kalitesinin de etkilendiğinden söz edilir. Ancak, insanın kimliğinin, kişiliğinin, karakterinin büyük oranda çocukluk döneminde, özellikle 0-6 yaş arası çocukluk döneminde şekillendiği de unutulmamalıdır. Bugünün büyüklerinin geçmişin çocukları olduğu düşünüldüğünde çocukluk dönemi eğitimi daha bir önem kazanmaktadır.

Çocuklar toplumların geleceğidir. Geleceğe yatırım yapmak çocuklara yatırım yapmaktan geçer. Devletler, toplumlar çocuklarını önemsedikleri ölçüde ve bu doğrultuda onların en iyi şekilde yetişmeleri için imkanlar sunduğu ölçüde, geleceklerinden emin olurlar. Her anne-baba çocuğunun en iyi şekilde yetişmesini, ailesine, toplumuna faydalı bir insan olmasını ister. Ama bunun için çaba göstermenin gerekliliği aşikârdır.

Bu çerçevede çocuk eğitiminde rol modeller çok önemlidir. Çocuklar büyük ölçüde sosyalleşmelerini, kendilerini ifade etme biçimlerini rol modeller üzerinden gerçekleştirirler. Rol modeller üzerinden kendilerine kimlik bulmaya çalışırlar. Bu bağlamda biz de bu tebliğimizle çocukların kimlik inşasının gerçekleşmesinde doğru rol modeller üzerinden Hz. Peygamber örneği üzerinde durmaya çalışacağız.

Kimlik

Kimlik kavramı, bir insanın kim olduğuna gönderme yapan bir kavramdır. Bir insanın kişiliğine özgü belirtilerin, özelliklerin tümünü ifade etmek üzere kullanılır. Toplumsal bir varlık olan insanın kendi gözünde ve diğerinin gözünde kim olduğuna, ne olduğuna işaret eder. Bir birey olarak insanın tüm özelliklerini kapsar. Kimlik, bireye aidiyet duygusu verir. Hangi topluma, hangi medeniyete, hangi kültüre ait olduğunun ipuçlarını verir.

Kimlik ve kişilik kavramları yer yer eş anlamlı kullanılsa da aralarında farklılık olduğunu belirtmeliyiz. Kimlik kavramı daha çok dışa dönük sosyolojik boyuta gönderme

¹ Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

yaparken, kişilik kavramı ise daha çok içe dönük olarak bireyin benliğine, psikolojik yönüne işaret eder.

Kimlik ve kişilik kavramları üzerinden insanı tanımlarken kimliği oturmuş, sağlam kişilikli tipolojilerden söz ederiz. Çoğu zaman burada ifade etmek istediğimiz; içi-dışı bir, özü-sözü bir, güvenilir, zorluklar karşısında metanetli, duruma göre tavır değiştirmeyip eğilip-bükülmeyen, sağlam duruşu olan, karakterli davranışlardır.

Rol Modeller

Rol modeller, davranışları başkaları tarafından örnek alınan kişilerdir. Kişilerin başkaları tarafından örnek alınan rol model olabilmesi için bazı özelliklerden bahsedebiliriz. Kişinin davranışları, mesleki ya da özel hayattaki başarıları gibi faktörler, diğer insanlar tarafından rol model olarak benimsenilmesinde etkili olabilmektedir. Bu kişiler o toplumun değer yargılarını şahsında toplamış örnek kişilerdir. O toplumun bağrından çıkmış kahramanlardır, tarihi şahsiyetlerdir, aydınlardır, bilim adamlarıdır. Ahlakıyla, yaşantısıyla söz ve fiilleriyle tutarlı kişiliklerdir bunlar.

Toplumların yükseliş ve çöküşünde, genç nesillerin, çocukların eğitim ve sosyalleşmesinde birer model kişilikler ve rol modeller olan tarihi şahsiyetlerin, bilim ve sanat adamlarının önemi büyüktür. Ünlü Alman sosyolog Max Weber; bu konuda, ideal ve karizmatik şahsiyetlerden bahseder. Naima da “Büyük adam” tipolojilerinden söz eder. Temel olarak, bu kişiliklerin, bir toplumun toplumsal değişimindeki rolleri üzerinde dururlar. Toplumun oluşumunda ve gelişmesinde önemli katkıları olan ve kendi toplumları için de bir anlamı olan kişiliklerdir bunlar... Toplum, bu kişilikleri anarak, varlığını, eserlerini sürdürerek, bu kişilikler üzerinden kendisini var eden toplumsal düzenin temel ilkelerini hatırlar. Bu sayede, bu ilkeler etrafında oluşan ülkü ve fikir birliği pekiştirilir. Model kişilikler, bir toplumdaki kurucu simgelerin taşıyıcısı ve yansıtıcısıdır. Bu şahsiyetlerin adlarının caddelere, meydanlara, önemli yapılara ve hatta kentlere verilmesi, o kişi veya kişiliklerin ifade ettikleri simgelerin hatırlanmasını ve toplumsal hafızada canlı tutulmasını sağlar.

Diğer taraftan, bu model kişiliklerin, eğitimdeki, genç nesillerin sosyalleşmesindeki ve toplumsal kimliğin inşasındaki önemi yadsınamaz. Nesiller, yaşadığı toplumun değerlerini bu şahsiyetleri model alarak öğrenir. Dolayısıyla, eğitimde, kültür inşasında ve kültürel kimliğin oluşumunda model alma önemli bir araçtır. Bireyin beğendiği şahsiyetlerin ve kişiliklerin özelliklerini kendi benliğine aktarmasıdır model alma... Özdeşim kurma ve taklit ederek öğrenme olarak iki şekilde karşımıza çıkar.

Günümüzde toplumumuza bakıldığında, özellikle genç kuşaklarda, kültürel değerlerimizle bağdaşmayan birçok tutum ve davranış örnekleriyle karşılaşırız. Bunun elbette çok çeşitli nedenleri olabilir ama bu nedenlerden bir tanesinin de insanımıza, gençlerimize, çocuklarımıza, kültürümüze örnek olabilecek model karakterlerin yeterince sunulmaması olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda, topluma örnek olabilecek, o toplumdaki çıkmış bu model kişiliklerin hayatlarında, toplumun ihtiyaç duyduğu tüm model davranış kalıplarını, dünya görüşünü, inanışlarını, tarihini ve kültürel kimliğini bulabiliriz.

Rol Model Olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)

Hız. Peygamber (s.a.s.) Bizim için, çocuklarımız, gençlerimiz için gerçek anlamda bir Rol modeldir. Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.) O'nu "Üsve-i Hasene" "En Güzel Örnek" olarak tavsif ediyor. Bugün toplum olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in örneğine "Rol Model"liğine her zamankinden daha çok muhtaç durumdayız. Her geçen gün bizi biz yapan değerlerimizden, toplumsal kimliğimizden biraz daha uzaklaştığımız söylenebilir.

Toplumumuz, çocuğu, genci, yaşlısı, kadını, kızı ile bir kültürel buhran yaşıyor. Bizi ayakta tutan toplumsal değerlerimiz bir bir yok oluyor. Geçmişte medeniyette, ahlakta dünyaya örnek olmuş bir millet, bugün ciddi anlamda toplumsal çözülme yaşıyor. Nemelazımcılık, vurdumduymazlık, fırsatçılık, eşitsizlik, şiddet, haram-helal gözetmeme ve her türlü ahlaksızlık hızlı bir şekilde yayılma gösteriyor. İnsanımız birbirlerine karşı duyarsızlaşıyor. Yardımlaşma, dayanışma, sevgi, şefkat ve merhamet gibi insani özelliklerimiz, hassasiyetlerimiz kayboluyor. Toplumumuz, gündelik yaşamın hızlı akışı içerisinde kendisini akıntıya bırakıp bir yok oluşa doğru gidiyor. Kardeş kardeşi katlediyor, aile içi şiddet, geçimsizlik sürekli artış gösteriyor. Komşuluk ilişkileri bitme noktasında... Aynı binada oturan insanlar birbirlerini tanımıyor. Hatta yaşlı komşusu evinde ölüyor ve ancak, üç dört gün sonra etrafa yayılan pis kokudan komşular haberdar olabiliyor. Bu hale bu toplum nasıl geldi? Bütün bunların sebebi nedir? Geçmişte medeniyette, ahlakta örnek olan bir toplum nasıl bu hale geldi? Bunun sorumluları kimlerdir? Yaşanan bu değişim ve dönüşümlerin sorgulanması, nedenleri üzerinde analizlerin yapılması gerekiyor.

Hız. Peygamber (s.a.s.) bütün güzelliklerin kaynağıdır. Bizi biz yapan değerlerimizin kaynağı Efendimiz'dir (s.a.s.). O'nun yüce ahlakıdır. O'nun dünya ve ahiret mutluluğu olarak Rabbimizden bize getirdiği Yüce Mesaj Kur'an-ı Kerim'dir. Bu durumu; O'nun, "Size iki şey bırakıyorum, biri Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim, diğeri de benim sünnetimdir. Onlara sımsıkı sarılırsanız sapıtmazsınız" hadisi açıklamaktadır aslında... Maalesef, gelinen süreçte Hz. Peygamber (s.a.s.) ile aramıza mesafeler girdi, duvarlar örüldü. O'nu ve örnek ahlakını gündelik yaşamımızdan yavaş yavaş çıkardık, çıkarıyoruz. Çocuklarımıza, gençlerimize yeteri kadar öğretemiyoruz. Tuttuğumuz futbol takımı kadar, izlediğimiz bir televizyon dizisi kadar gündemimizde Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yer vermeyebiliyoruz. Toplumsal hayatın koşuşturmaları içinde farkında olmadan O'nu gündemimizden uzaklaştırıyoruz.

Peki bütün bunlar için ne yapılmalı? Çözüm nedir? Yeniden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) örnek hayatını hayatımıza hayat yapmalıyız. Toplum olarak kurtuluşumuz O'nun örneğinde. O'nun yüksek ahlakındadır. Rol Modelliğindedir. Bu çerçevede; yeniden

bir eğitim seferberliği başlatılmalı ve Efendimizi en güzel şekilde toplumumuza, gençliğimize, çocuklarımıza anlatmanın yolu, imkanı bulunmalı. Hz. Peygamber'i (s.a.s.) tanımayan bir neslin iflah olması mümkün değildir. Dolayısıyla, yeni bir hamle ile, evimizde, okullarımızda ve çevremizde Hz. Peygamber'i hayatımızın içine, gündemimize almalıyız. Toplum olarak yeniden dirilişimiz buna bağlıdır. Yoksa geriye baktığımızda zaman çoktan geçmiş olabilir.

Hız. Peygamber (s.a.s.)'in Hayatından Örnekler

Hız. Peygamber (s.a.s.)'in çocuklarla iletişiminin temelinde; sevgi, şefkat, ilgi, güven, değer verme ve onları dinleme gibi davranışlar olduğu görülür. Hız. Peygamber yeri geldiğinde çocukların oyununa dâhil olur, yeri geldiğinde onlarla büyükler gibi konuşurdu. Çocukları anlamaya çalışır, kendilerini önemseydiğini onlara hissettirdi. Çocuklara kızmaz, sesini yükseltmez, onları azarlamazdı. Şiddet en çok karşı olduğu davranıştı.

Bir gün Hız. Peygamber'in torunlarını öptüğünü gören bir bedevi bu davranışı tuhaf bularak; "Hayret, siz çocukları öpüyor musunuz? Biz çocukları hiç öpmeyiz!" deyince, Hız. Peygamber (s.a.s.) ona acıyarak bakmış ve "Allah Teâlâ senin kalbinden merhameti söküp atmışsa ben ne yapabilirim" buyurmuştur. Her hareketinde bir incelik ve zarafet bulunan Hız. Peygamber (s.a.s.), çocukları sevmeyenlere hayret ederdi.

Medine'de hurma bahçesinde hurma ağaçlarını taşıyan Rafi b. Amr'ı bahçe sahibi yakalar, doğruca Hız. Peygamber'e getirir ve şikâyetinde bulunur. Hız. Peygamber Rafiye; "Yavrucuğum, hurma ağaçlarını neden taşıdın" der. Rafi de; "Aç idim Ya Resulallah, karnımı doyurmak için taşıdım" der. Hız. Peygamber de; "Yavrucuğum, bundan sonra ağaçları taşıma, altına düşenlerden ye ve karnını doyur" buyurur. Sonra da ona dua eder. Hız. Peygamber (s.a.s.) Rafi'nin bu davranışı karşısında ona kızmamış, cezalandırmamış, bu davranış haramdır, yanlışır deyip kestirip atmamıştır. Tam aksine onu dinlemiş, meseleyi anlamış ve ona "Yavrucuğum" hitabıyla sevgi dili ile yaklaşmıştır. Ona güvendiğini, değer verdiğini göstermiştir. Çocuk psikolojisi açısından bu iletişim dili çok önemlidir.

Çocukluğunu O'na hizmet ederek Hız. Peygamber (s.a.s.)'in yanında geçiren Hız. Enes (r.a.), herhangi bir hatasından dolayı Hız. Peygamber'in ona hiçbir zaman yüzünü ekşitmediğini, kızmadığını, sesini yükseltmediğini, her zaman sevgi ve şefkatle yaklaştığını ifade etmiştir. Hız. Peygamber (s.a.s.)'in gönlünü almak için kuşu ölen bir çocuğun evine taziye ziyaretine gitmesi de O'nun çocuklarla iletişimini gösteren son derece anlamlı bir örnektir.

Çocukların kimlik ve kişiliğinin büyük oranda ailede, özellikle de 0-6 yaş arasında şekillendiği düşünüldüğünde, anne-babaların onlarla iletişim dilinin ne kadar önemli olduğu, onlara doğru rol model olmalarının gerekliliği açıktır. Bu bağlamda, anne-babalara Hız. Peygamber (s.a.s.)'in çocuklarla olan iletişimi örnek olup yol gösterici

olacaktır. Çocuklar doğruyu, sevgiyi, iyiliği, güzelliği, yanlışı, yalanı, şiddeti ilk önce ailede öğrenmektedir. Dolayısıyla anne-babalara düşen onlara doğru rol modeller olmaktır. Onlara doğru rol modeller sunmaktır.

Sonuç

Son tahlilde; çocuklarımıza ve gençlerimize başta Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Ashabı olmak üzere, kültürel değerlerimiz olan örnek şahsiyetlerimizi, model kişiliklerimizi ne derece tanıttığımızı yeniden sorgulamamız gerektiğini düşünüyorum. Toplumlar, bu kişilikleri anarak, varlığını sürdürerek, genç nesillere örnek model, rol model olarak sunarak toplumsal kimliklerini devam ettirirler. Anne-babalar için Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatında çocuklarla iletişim açısından rol model alınacak güzel örnekler vardır. O her zaman çocuklarla iletişimde sevgi, şefkat dilini kullanmış, onlara kızmamış, sesini yükseltmemiş, yeri geldiğinde onları dinlemiş, değer vermiş, onlara güvendiğini hissettirmiştir. Çocukluk döneminde bu duygulardan yoksun kalan çocuklar ileriki dönemlerinde kişilik sorunları yaşayabilmekte ve davranışları olumsuz etkilenebilmektedir. Eğitim psikolojisi açısından çocuğun kimlik inşasında bu yaklaşım tarzı son derece önemlidir.

Çocuklarımız; geleceğimizi, yarınlarımızı emanet edeceğimiz gözbebeğimiz, yarının toplum kurucuları, öğretmenleri, doktorları, siyasetçileri, yöneticileridirler. Toplumsal benliğimizi, kültürümüzü korumak, geleceğimizi kaybetmemek adına, onlara model alacakları doğru rol modeller sunmalıyız. Bu anlamda, en iyi Rol Model Hz. Peygamber (s.a.s.) olacaktır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in çocuklarla kurduğu iletişim dili, yaklaşım tarzı anne-babalar için en iyi örnek olacaktır.

HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARLA İLETİŞİMİNİN TEMEL İLKELERİ

Muhammet Ali ASAR*

Giriş

İletişim, kişinin ne zaman, nerede, neyi, nasıl söyleyeceğini bilmesi, muhatabının seviyesini göz önünde bulundurarak doğru bir yöntem ve anlaşılır bir üslup ile duygu, düşünce ve meramını aktarabilmesidir. Allah Resûlü, risaletle görevlendirildikten kısa süre sonra özelde çocuk ve gençlerden, genelde ise toplumun tüm kesimlerinden çok sayıda insanı çevresinde toplamıştır. Hiç şüphesiz onun büyük başarısında iletişimin yöntem ve ilkelerini kullanma becerisi önemli bir etkidir.

Sevgili Peygamberimiz sadece insanlara değil tüm varlıklara rahmet olarak gönderilmiş (el-Enbiyâ 21/107), Allah'a ve ahirete inanan ve Allah'ı çok zikreden kimseler için en güzel örnek olarak nitelendirilmiş (el-Ahzâb 33/21), Allah'ın izniyle bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak tavsif edilmiştir (el-Ahzâb 33/46). Yüce Allah O'nu "*Sen yüce bir ahlak üzeresin.*" (Kalem 68/4) kelamıyla övmüş, kendisi de lanetçi olarak değil rahmet peygamberi olarak gönderildiğini,¹ güzel ahlakı tamamlamanın gönderiliş gayelerinden olduğunu ifade etmiştir.²

Bu temel ilkeler ışığında Hz. Peygamber, ebeveynlerin çocuklarla ilişkilerinde sorumluluk temelli bir anlayışı öncelmiş,³ çocuğun maddi,⁴ manevi⁵ ihtiyaçlarının karşılanmasının ebeveynlerin görevi olduğunu belirtmiş, çocuklarına gerekli ehemmiyeti göstermeyenleri uyarmıştır.⁶ Göz aydınlığı olmakla nitelenen masum yavrular (Furkân 25/74) öte yandan da çetin bir imtihan vesilesidir (et-Teğâbun 64/15). Çünkü onlar anne-babaya Yüce Yaratıcı'nın emanetidir. Kutlu Elçi, çocukların ebeveynlere adeta işlenmek üzere verilen cevher mahiyetinde olduğunu beyan etmektedir.⁷ Bu cevher ancak emin ellerde ve doğru yöntemlerle işlenerek sanat eserine dönüşebilir. Doğru yöntem,

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, muhammetali.asar@gmail.com, ORCID: 0000 0002 3672 5885

¹ Ebû'l-Hasan İbnü'l-Haccâc el-Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. M. Fuat Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî, ts), "Birr", 87.

² Malik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvattâ* (Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 2004), "Husnû'l-hulk", 1.

³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Zühry b. Nâsır (B.y: Dâru tavkî'n-necât, 1422/2001), "Cum'a", 10.

⁴ Buhârî, "İmân", 39.

⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Matbaatü Mustafa, 1975), "Birr ve sıla", 33.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed ed-Dârimî, *Sünen* (Suudi Arabistan: Dâru'l-muğni, 2000), "Mukaddime", 1.

⁷ Müslim, "Kader", 22.

iletişimin ilke ve prensiplerini yerli yerinde uygulamaktan geçmektedir. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişiminin temel ilkeleri şunlardır:

1. Varlığını Tanımak ve Saygı Göstermek

İki insanın birbirinin farkına varmasıyla iletişim başlar. Birbirlerine söylediklerinin, söylemediklerinin, yaptıklarının, yapmadıklarının, yüz ifadesinin, beden duruşunun, sesin, bakışın anlamı vardır. Bütün bunlar muhataba bir mesaj niteliğindedir. Bu itibarla iki insan arasında mesaj alışverişinin olduğu her zaman iletişim mevcuttur. Mesaj ise, anlamı olan her şeydir. İki insanın birbiriyle konuşmaması ve birbirinin yüzüne bakmaması dahi bir mesajdır. Bu davranış şekli, "Sizi dikkate almıyorum, size değer vermiyorum." anlamına gelmektedir.⁸ İnsanların akli seviyelerine göre konuşabilen⁹ Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişiminin başat paradigması onların varlığını tanımak ve onlara saygı duymaktır. O, çocukların kendilerini değerli hissetmeleri için onlara dokunur, yanaklarını okşar, onlara namaz kıldırır¹⁰ ve onların kendisiyle ilgili sonraki nesillere gururla anlatacakları hatıralar biriktirmelerine imkân verirdi.

Kaynaklar, Habeşistan'dan küçük bir kız çocuğu iken Medine'ye gelen Ümmü Hâlid'e Hz. Peygamber'in süslü elbiseler giydirdiğini aktarmaktadır.¹¹ Bu anekdot göçmen minik bir kızın varlığına ve saygınlığına Allah Resûlü'nün ne derece dikkat ettiğini göstermektedir. Yine bir gün Ümmü Hâlid'i üzerinde sarı elbisesiyle görmüş "Çok güzel olmuş, güle güle giy!" demiştir.¹² Hz. Peygamber'den bu iltifatı duyan minik kızın sevincinin tarifi elbette imkânsızdır. Hz. Peygamber, toplumda yerleşik olan ayrımcı muameleleri ortadan kaldırmayı gaye edinircesine, kız çocuklarına daha fazla iltifat göstermiştir. Medine sokaklarında dolaşırken köle bir kız çocuğu O'nun elinden tutar, O'nu istediği yere götürür, Kutlu Nebi de hiç itiraz etmeden o minik yavrunun götürdüğü yere giderdi.¹³ Kendisine görüntü ve huy bakımından çok benzeyen sevgili kızı Fâtıma'ya karşı sergilediği tavır tam da bu yargıyı destekler mahiyettedir. Çünkü O, kızı Fatıma yanına girdiğinde ayağa kalkar, kızının elinden tutar, onu öper ve kendi yerine oturturdu.¹⁴

Tarih ve hadis kaynaklarının bize naklettiği bir hikâyede Hz. Peygamber'in hizmetçi küçük bir kıza muamelesi, onun çocuklarla ilişkisinin mahiyetini göstermektedir. Hikâyede Âlemlere Rahmet Elçi sokakta ağlayan küçük bir kız çocuğu görür. Niçin ağladığını sorduğunda, minik yavru "Ev sahibim bana un almam için iki dirhem vermişti.

⁸ Doğan Cüceloğlu, *İletişim Donanımları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002), 45-46.

⁹ Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-ekvâli ve'l-ef'âl*, thk. Saffet es-Sekâ (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1401/1981), 10: 242, Had. no: 29282.

¹⁰ Müslim, "Fedâil", 80.

¹¹ Buhârî, "Menâkibu'l-ensâr", 37.

¹² Buhârî, "Edeb", 17.

¹³ Buhârî, "Edeb", 61.

¹⁴ Tirmizî, "Menâkib", 130.

Onu kaybettim.” diyerek cevap verir. Hz. Peygamber yanındaki iki dirhemini kız çocuğuna verir. Çocuk hala ağlamaktadır. Sebebini sorduğunda eve geç kaldığını ve kendisini dövmelerinden korktuğunu söyler. Bunun üzerine Rahmet Elçisi küçük kız çocuğunu çalıştığı eve kadar götürür. Allah Resûlü'nü karşısında gören ev sahibi adeta mutluluktan havalara uçar. Hz. Peygamber der ki, “Şu küçük kız dayak yemekten korkuyordu. Onu ben size getirdim.” Bunun üzerine ev sahibi Resûlullah'ın evini şerefliendirmesine vesile olduğu için küçük kızı azat eder ve ona hürriyetini verir.¹⁵

Hz. Peygamber tüm çocuklara saygı gösterir, onların varlığını tanır ve onlara değer verirdi. Bu bağlamda O, hanesinde yetişen ve hizmetinde bulunan Enes b. Mâlik'e “Yavrucuğum, kimseye karşı kalbinde kin beslemeden sabahlamaya ve akşamlamaya çalış. Yavrucuğum, bu benim sünnetimdir. Benim sünnetimi yaşatan beni sevmiş olur. Beni seven de cennette benimle birlikte dir.”¹⁶ buyurarak aslında hizmetinde bulunan küçük bir çocuğu nasıl muhatap aldığını, ona hitap şekliyle varlığına ne denli saygı gösterdiğini ortaya koymaktadır. O küçük çocukları sofrasına davet eder, yemeğini onlarla paylaşırdı.¹⁷ O, Fazl b. Abbas, Üsâme b. Zeyd gibi çocukları bineğine alıp onlarla yolculuk yapar, bir yandan da sohbet ederdi.¹⁸ Onun çocuklara hal hatır sorması,¹⁹ selam vermesi,²⁰ onlara dua etmesi,²¹ onları dine davet etmesi,²² onlarla sırlarını paylaşması,²³ hastalandıklarına onları ziyaret etmesi onların varlığına gösterdiği saygının tezahürüdür. Hatta bir keresinde kendisine hizmet eden Yahudi bir çocuk hastalanmış, Hz. Peygamber onun evine ziyarete gitmiş, başucuna oturmuş, geçmiş olsun temennileriyle İslam'a girmesini teklif etmiş ve çocuk babasının da izniyle Müslüman olmuştur.²⁴

2. Sevgi ve Merhametle Muamele Etmek

Kur'an ve sünnetin mücerredini aşarak müşahhaslaştırdığı sevgi kavramı; insanı, insanın yakın ve uzak çevresini, içinde yaşadığı toplumu ve bütün insanlığı bunun da ötesinde topyekûn canlıları ve tabiatı içine almaktadır. Her yaş ve cinsteki insan, toplumdaki konumu ne olursa olsun sevgiye muhtaçtır.²⁵ Bireyin ahlak gelişiminde sevgiye dayanan ilişkilerin ehemmiyeti büyüktür. Sevgi ortamında büyüyen çocuğun

¹⁵ Ebü'l-Kâsım Ali İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. Amr b. Ğurâme el-Umerî (Suriye: Dârü'l-fikr, 1415/1995), 4: 89; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü ibn Teymiyye, 1994), 12: 441 Had. no: 13607.

¹⁶ Tirmizî, “İlim”, 16.

¹⁷ Buhârî, “Et'ime”, 3.

¹⁸ Ebû Abdullah Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaud, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), 4: 249, Had. no: 2427.

¹⁹ Buhârî, “Edeb”, 81.

²⁰ Müslim, “Selâm”, 14.

²¹ Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 143.

²² Buhârî, “Merdâ”, 11.

²³ Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 146.

²⁴ Buhârî, “Cenâiz”, 78.

²⁵ Raşit Küçük, “Peygamberimiz ve Çocuk Sevgisi”, *İslam* 5 (1984), 21.

özgüven duygusu gelişir ve iyilik kavramı zihin dünyasında kolaylıkla yer edinebilir. Bu bağlamda nitelikli bir sevgi sürekli olmalı, gerektiği kadar olmalı, ihtiyaç duyulduğunda ortaya çıkmalı ve çocuğun bağımsız çabalarını engellememelidir.²⁶

Bu ilkeler çerçevesinde konu değerlendirildiğinde, Rahmet Peygamberi'nin her konuda olduğu gibi sevgi konusunda da müminler için en güzel örnek olduğu görülmektedir. Bütün varlıklara sevgi, şefkat ve merhametle muamele eden Hz. Peygamber özellikle çocuklara hususi sevgi göstermiştir. Onun yaşamında çocuklara karşı şiddet, sevgisizlik ve merhametsizlik görülemez.²⁷ Bu minvalde bir gün bedevinin birisi yanına sokularak "Ya Resûlallah! Sizler çocukları öper misiniz? Biz çocuklarımızı hiç öperek sevmeyiz." dediğinde, "Allah senin gönlünden merhameti çekip almışsa ben ne yapayım?"²⁸ diyerek ona cevap vermiş, çocuk sevgisinden mahrum gönülleri adeta rahmetten mahrum çorak topraklara benzetmiştir. O çocuklara karşı o kadar merhametlidir ki, hutbe îrâd ederken kırmızı gömlek giymiş torunları Hasan ile Hüseyin'in düşe kalka cemaat içinde yürüdüklerini görür. Hutbeye devam edemez, minberden iner, torunlarını kucağına alır, kucağında torunlarıyla yeniden minbere çıkar ve şöyle buyurur: "Allah, 'Mallarınız ve çocuklarınız imtihan vesilesidir' derken doğru söylemiş! Şu iki yavrunun düşe kalka yürüyüşünü görünce dayanamadım da, sözümü keserek onları kucağıma aldım."²⁹ Çocuklara karşı çok merhametli olan Hz. Peygamber aynı zamanda Yüce Allah'tan onlar için merhamet istemektedir. O, Üsâme ile Hasan'ı dizlerine oturtur ve Allah'tan onlara merhamet etmesini niyaz ederdi.³⁰ Yedi evladından altısının ölüm acısını tatmış olan Kutlu Nebi, Allah'ın takdirini elbette metanetle karşılamıştı. Ancak kalbinin sızısı kaybettiği yavrularının ardından kelimelere şöyle dökülmüştü: "Göz yaşarır, kalp üzüdür, fakat biz Rabbimizin razı olacağı sözlerden başkasını söylemeyiz. Ey İbrahim! Biz senin ölümünle gerçekten üzgünüz."³¹ Yüreği evlat acısıyla defalarca yanan Allah Resûlü tüm çocuklara müşfik bir baba gibi davranırdı. Onları öper, kucağına alır,³² omzunda taşır,³³ yanaklarını sıkır³⁴ ve onlarla şakalaşır.³⁵ Beş yaşındaki Mahmut b. Rebî'nin yüzüne ağzından su püskürttüğü bile vakidir.³⁶

²⁶ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi* (Ankara: Nobel, 2006), 146-147.

²⁷ Yusuf Ziya Keskin, "Hz. Peygamber'de Çocuk Sevgisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2007), 225.

²⁸ Buhârî, "Edeb", 18.

²⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 99.

³⁰ Buhârî, "Edeb", 22.

³¹ Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 28.

³² Buhârî, "Büyu", 49.

³³ Tirmizî, "Menâkıb", 100.

³⁴ Müslim, "Fedail", 80.

³⁵ Tirmizî, "Birr ve sıla", 57.

³⁶ Buhârî, "İlim", 18.

Onun yetişkin-çocuk ilişkisindeki temel parametresi şudur: “Küçüklerimize merhamet etmeyen büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.”³⁷ Bundan dolayı çocuklarına sevgi ve şefkatle muamele edenleri övmüş,³⁸ çocuklardan sevgisini esirgeyenleri kınamıştır.³⁹

3. Sözlerine Muhalif Davranmamak

Küçük çocuklar için anne-baba ve yetişkinler güven, doğruluk ve öğrenme kaynağıdır. Çocuklara göre onların sözleri ve davranışları gerçektir. Onlar şaka yapıyor olsalar bile çocuk bunu anlamaz. Kendisine yapılanı, söyleneni olduğu gibi kabul eder ve ona göre yorumlar.⁴⁰ Çocukla iletişimin temel kaidelerinden olan bu durumu çok iyi bilen Hz. Peygamber “Gel, sana bir şey vereceğim!” diye çocuğunu çağıran Abdullah b. Âmir’in annesine, gerçekten ona bir şey verip vermeyeceğini sorar. Anne, hurma vereceğini söyleyince Allah Resûlü şöyle buyurur: “Aman dikkat et! Eğer ona bir şey vermeyecek olsaydın, bu senin için bir yalan olarak yazılacaktı.”⁴¹

Günlük yaşamda, insanlar arası iletişimde hem sözlü hem de sözsüz mesajlar aynı anda kullanılır. İletişimdeki mesaj alışverişinin ancak küçük bir bölümünü sözlü mesajlar oluşturur. Yüz ifadeleri, el-kol hareketleri, jest ve mimikler, bedenin konumu ve sesin yükselip alçalmasıyla gönderilen mesajlar, iletişimde kullanılan mesajların büyük bir bölümünü kapsar. Bir iletişimde kelimeler yüzde on etkin olurken beden dili yüzde doksan rol oynamaktadır.⁴² Bundan dolayıdır ki, peygamberler sözlü mesajdan çok beden diliyle iletişime dikkat etmişler, kâlden ziyade hâle önem vermişlerdir. Lokman’ın (as) oğluna yüzünü muhataptan çevirmemesi, kendini beğenmiş bir şekilde yürümemesi, sesini yükseltmemesi gibi tavsiyeleri beden dili ile verilen mesajların güzel örnekleridir.⁴³

Sevgili Peygamberimiz de iletişimde söylemden daha ziyade yaşantıya önem vermiştir. O çocuklarla ilgili olarak “Sağını solundan ayırabilen yaşa geldiği zaman çocuğa namaz kılmasını emredin”⁴⁴ buyururken kendisi bu konudaki sözlerini yaşayarak hayata geçirmiştir. O, torunlarını omuzunda, sırtında veya kucağında tutarak namaz kılardı. Secdeye gittiği zaman torununu yere bırakır, kalktığı zaman tekrar alırdı.⁴⁵ Namaz kılariken çocuklar onun önünden geçtiklerinde namazına devam eder, hatta bazen ayaklarının hemen yanına oturan çocuklar olur ama Rahmet Peygamberi namazını

³⁷ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 15.

³⁸ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 201.

³⁹ Buhârî, “Edeb”, 18.

⁴⁰ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, 139.

⁴¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 87.

⁴² Zuhal Baltaş - Acar Baltaş, *Bedenin Dili* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), 26-30.

⁴³ Naci Kula, “Lokman Suresi Işığında Anne-Baba Çocuk İletişimi” (I. Kur’an Sempozyumu, İslami İlimler Dergisi, 2007), 122.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 26.

⁴⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, 45: 615, Had. no: 27647.

bozmadan tamamlardı.⁴⁶ Hz. Peygamber'in mescidinde vakit namazlarında bir saf çocuk bulunması da onların ibadetleri görerak öğrenmelerini, yaşantıya şahitlik etmelerini amaçlayan bir uygulamadır.⁴⁷ Evinde torunları ile namaz kılan Hz. Peygamber, mescitte omzunda torunları olduğu halde namaz kıldırıp imamlık yapmış,⁴⁸ bazen onlar kucağındayken hutbe vermiştir.⁴⁹ Açık alanda namaz kılariken saflar arasında dolaşan çocuklara aldırış etmemiş, onların safların arasında dolaşmasına engel olmamış,⁵⁰ onlara nasıl namaz kılacaklarını öğretmiştir. Enes'e "Yavrucuğum namazda yüzünü sağa sola çevirip bakma!"⁵¹ demiş, cemaatle namaz kılariken imamın soluna duran Abdullah b. Abbas'ı (ö. 68/687) başını okşayarak sağ tarafına geçirmiştir.⁵² O, çocukların ibadet hayatlarının takip edilmesini, neyi yapıp yapmadıklarının bilinmesini istemektedir. Bir akşam eşi Meymûne'nin (ö. 51/671) yanına girdiğinde Abdullah b. Abbas'ın o gece teyzesi Meymûne'nin yanında kaldığını görmüş, Meymûne'ye Abdullah'ın namazını kılıp kılmadığını sormuş, Meymûne de onun namaz kıldığını söyleyince mutlu olmuştur.⁵³ Hz. Peygamber namazda olduğu gibi oruç, hac vb. diğerk ibadetlere de çocukların katılımını önemsemiş, çocuklarla birlikte yapılan ibadetler için ebeveynlere ayrıca mükâfat verileceğini vadetmiştir.⁵⁴

4. Adaletli Olmak

Adalet, hak dağıtımında ve sorumluluk paylaşımında insaflı bir yol izlenmesi, zulmün bertaraf edilmesi, dengenin korunması anlamına gelir. Toplumun bütün katmanlarını ve kurumlarını ilgilendiren adalet kavramı, İslâm'ın vazgeçilmez ilkelerinden biridir. İsimlerinden biri de "el-Adl" olan Yüce Allah, dünyada ve ahirette bütün varlıklara karşı adildir. Kâinatı adalet üzere kurmuş, eşsiz bir denge ve düzen var etmiş, insanoğlundan bu dengeyi korumasını istemiştir.⁵⁵ Aile içerisinde, özellikle de çocuklarla iletişimde başarılı olmanın önemli faktörlerinden birisi adaletli olmaktır.

Çocuklar arasında kız erkek ayrımcılığı yapmamak, ebeveyn ve çocuklar arasında sağlıklı iletişim kurulabilmesinin temel faktörlerindendir. Hz. Peygamber'in çocuklar arası ilişkilerde ortaya koyduğu en belirgin uygulama kız çocuklarını erkek çocuklarla eşit

⁴⁶ Ebû Abdurrahman Ahmed en-Nesâî, *Sünen (el-Müctebâ)*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-matbûati'l-islâmiyye, 1406/1986), "Kible", 7.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 97.

⁴⁸ Müslim, "Mesâcid", 43.

⁴⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 30.

⁵⁰ Buhârî, "Ezân", 159.

⁵¹ Tirmizî, "Sefer", 23.

⁵² Ebû Dâvûd, "Salât", 314.

⁵³ Ebû Dâvûd, "Salât", 314.

⁵⁴ Tirmizî, "Hac", 83.

⁵⁵ Huriye Martı, "Aileyi Ayakta Tutan Ahlaki Değerler", *Peygamberimiz ve Aile*, ed. Hale Şahin - Rukiye Aydoğdu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 63.

statüye getirmesidir.⁵⁶ İslâm'ın doğduğu sırada Araplar arasında kız çocuğu karşıtlığı sosyal bir problem haline gelmiş, hatta cinayet şekline bürünmüştü. Kız çocuğu maddi olarak yük, sosyal bakımdan da utanç kaynağı kabul edilirdi.⁵⁷ Babalar yüzleri kızarmadan minicik kız ve erkek evlatlarını sevmeye bile ayrımcılık yaparlardı. Bir adam Hz. Peygamber'le beraberken yanına oğlu gelir. Adam onu öper, severek dizine oturtur. Az sonra kızı gelir. Ona hiç iltifat etmeden onu önüne oturtur. Adamın bu ayrımcı tavrı Hz. Peygamber'in dikkatini çeker ve Allah Resûlü ona der ki, "Aralarında eşit davranman gerekmez miydi?"⁵⁸ Kız ve erkek çocuklar arasındaki adaletsiz, ayrımcı ve dışlayıcı bu anlayışı yıkmayı gaye edinen Kutlu Nebi "Kim üç kız çocuğunun geçimini üstlenir, onları terbiye edip, evlendirir ve onlara güzel davranırsa cenneti kazanır." buyurmuştur.⁵⁹ Bir gün Hz. Aişe (ö. 58/678) yaşadığı şu olayı Allah Resûlü'ne anlatır. Yanında iki kızı olan bir kadın, bir şeyler istemek için bana geldi. Evde ona verebilecek sadece bir hurma vardı. Başka da bir şey yoktu. Hurmayı kadına verdim. Onu iki kızına bölüştürdü ve kendisi hiç yemedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Her kim kız çocuklarıyla imtihan edilirse, bu kızlar onun için cehennem ateşine siper olur."⁶⁰

Kız ve erkek çocuklar arasındaki ayrımcılığı ve kız çocuklar aleyhine yapılan adaletsizlikleri tesviye edip düzelten Hz. Peygamber, erkek çocuklar arasında yapılmak istenen ayrımcılıklara da müsaade etmemiştir.⁶¹ Malını oğlu Numan'a vermek isteyen ve buna da Hz. Peygamber'in şahitlik etmesini ümit eden Beşir'e asla zulme şahitlik yapmayacağını bildirmiştir.⁶² Hz. Peygamber'e göre ebeveynlerin çocukları arasında ayırım yapması zulümdür.

Hz. Peygamber kendi çocukları ve torunlarına muamelesinde ayrımcılık gibi anlaşılabilen veya bu şekilde dillendirilen hususları da derhal düzeltme yoluna gitmiştir. Bir keresinde kızı Fatıma'nın evindeyken torunları Hasan ve Hüseyin su istemişler, Allah Resûlü de kalkıp az süt veren bir koyunu sağmış ve sütünü önce Hasan'a içirmişti. Bunu gören Fatıma, babasının sanki Hasan'ı daha çok sevdiğini söyleyince Hz. Peygamber "Hayır suyu o daha önce istedi." diyerek Fatıma'nın böyle düşünmesine fırsat vermemiş

⁵⁶ Ebû Dâvûd, "Edeb", 129.

⁵⁷ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 336.

⁵⁸ Ebûbekir Ahmed el-Bezzâr, *Müsned*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-ülûm ve'l-hikem, 2009), 13: 45, Had. no: 6361.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Edeb", 129.

⁶⁰ Buhârî, "Zekât", 10.

⁶¹ Müslim, "Hibe", 13.

⁶² Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. M. Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 6: 293, Had. no: 11997.

ve “Kıyamet günü sen, Hasan, Hüseyin ve şurada uyuyan Ali benim için birdir.” demiştir.⁶³

Hz. Peygamber ebeveynlerin çocuklarına eşit muamelede bulunmasının onların görevi ve çocukların da doğal hakkı olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda çocukların kız-erkek, büyük-küçük, öz-üvey olması arasında bir fark yoktur. Anne-babanın mali konularda olduğu gibi; sevgi, ilgi, şefkat ve merhamet gibi manevi hususlarda da çocukları arasında adaletli davranmaları elzemdir.⁶⁴

5. Sabırlı ve Hoşgörülü Olmak

Bir rivayette “Allah’a yemin ederim ki, Allah’ın senin sebebinle bir kişiye hidayet verip doğru yola iletmesi, senin kızıl develerinin olmasından daha hayırlıdır.” buyrulur.⁶⁵ Dinimiz kalplerin fethini, beldelerin fethine, beldelerin yıkılıp yok olmasını kalplerin fesadına tercih eder.⁶⁶ Kalplerin fethini önemseyen Sevgili Peygamberimiz, çocuklar yaramazlık yaptığında onları azarlamazdı. O’nun hanesinde yetişip, büyüyen evladı mesabesindeki Enes b. Mâlik (ö. 93/711) O’nun bu yaklaşımını şöyle özetlemektedir: “Ben Resûlullah’a on yıl hizmet ettim. Allah’a yemin olsun ki, bana asla öf demedi. Yaptığım bir işten dolayı ‘Niye böyle yaptın?’ veya yapmadığım bir işten dolayı ‘Niçin böyle yapmadın?’ dediğini de duymadım.”⁶⁷

Hz. Peygamber yanlış yapan çocuklara karşı azarlama, şiddet uygulama gibi yöntemleri asla tasvip etmemiş, yanlışları yumuşak üslupla ve eğitici yaklaşımla izale etmeyi tercih etmiştir. Henüz çocuk olan Râfi’ b. Amr, bir gün ensardan birinin hurmalarını taşlarken yakalanmış ve Allah Resûlü’nün huzuruna getirilmişti. Hz. Peygamber ona hurmaları niçin taşıladığını sormuş, çocuk da yemek için diyerek cevap verince, Rahmet Elçisi “Hurmaları taşılama! Altına düşenlerden ye.” buyurarak ona doğruyu öğretmiş, başını okşamış ve “Allah’ım! Onun karnını doyur.” diyerek dua etmiştir.⁶⁸ Benzer bir başka hadisede de Hz. Peygamber’in sofrasında yemek yerken Ömer b. Ebû Seleme tabağın içine elini rasgele sokmaya başladığında Allah Resûlü, “Yavrum! Besmele çek, sağ elinle ve önünden ye.” buyurarak doğruyu öğreterek yanlış ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.⁶⁹

Şüphesiz O’nun çocuklarla iletişimi hoşgörü temeline dayanmakta idi. Ona göre çocukların yaptıkları hoş görülmeliydi. Minik kalpleri kırılmamalı, yürekleri

⁶³ Nureddin Ali el-Heysemî, *Mecme’u’z-zevâid ve menbe’u’l-fevâid*, thk. Hisâmüddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü’l-kudsî, 1914/1994), 9: 169, Had. No: 14986.

⁶⁴ Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 338.

⁶⁵ Buhârî, “Fedâilü’l-ashâb”, 9; Müslim, “Fedâilü’s-sahâbe”, 34.

⁶⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerle Gerçekler* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2003), 417.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 1.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 92.

⁶⁹ Buhârî, “Et’ime”, 2.

incitilmemeliydi. Amcasının hanımı, aynı zamanda torunu Hasan'ın da sütannesi olan Ümmü'l-Fazl, Allah Resûlü'nün hanesini ziyarete geldiğinde yanında Hasan'ı da getirmişti. Hz. Peygamber Hasan'ı kucağına aldığı anda Hasan, Hz. Peygamber'in üstünü ıslattı. Bunun üzerine Ümmü'l-Fazl bebeğin omuzuna vurdu. Şefkat Peygamberi onun bebeğe karşı tavrından rahatsız oldu ve "Yavrumu incittin! Allah senin hayrını versin." dedi.⁷⁰ Torununa karşı sert müdahaleye gönlü razı olmayan Hz. Peygamber, diğer çocuklara karşı da sert tavırlardan rahatsız olmuştur. Babasıyla beraber Hz. Peygamber'i ziyarete gelen Ümmü Hâlid O'nun sırtındaki peygamberlik mührüyle oynayınca babası onu azarlamış, Hz. Peygamber de bırak onu, dokunsun demiştir.

Allah Resûlü çocuklarla iletişimde onların hata ve yanlışlarına karşı tahammül göstermeyi, yaramazlıklarını hoş görmeyi temel prensiplerden birisi olarak kabul ederken nezaket dilini kullanmakta,⁷¹ hatalarını telafi etme imkânını onlara vermektedir.⁷²

6. Sorumluluk Vermek

Sorumluluk; bir kimsenin kendi davranışlarının veya üzerine aldığı işlerin sonucunu üstlenmesi demektir. Sorumluluk kavramının özgürlük kavramıyla birlikte ele alınması gerekmektedir. Sorumlu olmak sözünde durmayı, umursamayı, önemsemeyi, özen göstermeyi, ciddiyeti, güvenmeyi, dert edinmeyi, taahhüt etmeyi, duyarlı olmayı gerektiren bir kavramdır. Çocuklara sorumluluk vermek, onların kişiliklerinin oluşmasında çok etkilidir. Düzeylerine uygun verilen işler, onlarda başarıya ve öz güven duygusunu geliştirir.⁷³ Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişiminin temel dinamiklerinden biri de sorumluluk vermektir. O, çocuk sayılabilecek yaştakilere önemli sorumluluklar vermiş, beraberinde güven telkin etmiş ve bilgiyle donatmıştır. Kadılık görevi verdiği Hz. Ali görevle alakalı çekimserlik ve güvensizlik sergileyince, Allah Resûlü mübarek elini onun göğsüne koymuş ve "Rabbim! Bunun kalbine hidayet ver ve lisanını sabit kıl." duasıyla onu cesaretlendirmiştir. Hz. Ali, "Bu duadan sonra iki kişi arasında hüküm verme konusunda hiç tereddüt etmedim." demiştir.⁷⁴ O, çocuk sayılabilecek yaştakilere verdiği önemli görevlerle gençlere ve çocuklara karşı toplumda olan güvensizliği ortadan kaldırmış, görev ve sorumluluk vermede ehliyet ve liyakati gözettiğini ihsas ettirmiştir.⁷⁵

Sorumluluk verip güven telkin edince, çocuklar da yaptıkları işin bilinciyle hareket ederler. Tıpkı çocuk yaşta Allah Resûlü'nün evine gelip, on sene onun hanesinde yaşayan Enes gibi. Bir gün annesi Enes'e Peygamber'in evinde hangi işlerle uğraştığını sormuş, o da annesine bunun bir sır olduğunu, söyleyemeyeceğini beyan etmiştir. Onun bu tavrı

⁷⁰ İbn Mâce, "Ta'bîrü'r-rü'yâ", 10.

⁷¹ Tirmizî, "Edeb", 62.

⁷² Müslim, "Fedâil", 54.

⁷³ Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, 160.

⁷⁴ İbn Mâce, "Ahkâm", 1.

⁷⁵ Buhârî, "Ahkâm", 33.

annesinin çok hoşuna gitmiş, Hz. Peygamber'in sırlarını kimseyle paylaşmamasını bir kez daha tembihlemiştir.⁷⁶

Hz. Peygamber Huneyn seferinden dönerken namaz vakti geldiğinde müezzin ezan okumaya başlamıştı. Müezzin ezan okurken onu dinleyen bir grup gayri müslim genç müezzinin söylediği sözleri tekrarlıyor ve ezanla dalga geçiyorlardı. Allah Resûlü onların ezana karşı alaycı tavırlarına muttali oldu. Onları yanına çağırdı. "Gür sesini duyduğum hanginizdi?" diye sordu. Herkes Ebû Mahzûre'yi (ö. 59/678) gösterdi. Hz. Peygamber ona ezanı öğretti ve ondan okumasını istedi. Ezanı bitirince ona bir miktar gümüş verdi. Sonra elini onun alınına koydu. Yüzünü, göğsünü sıvazladı ve ona dua etti. Ebû Mahzûre Müslüman oldu. Allah Resûlü'nü o kadar çok sevdi ki, onun elinin değdiği saçları bir daha kesmedi.⁷⁷ Mekke'de ezan okumak için izin istedi. Hz. Peygamber de ona izin verdi ve onu Mekke'de müezzin olarak görevlendirdi.⁷⁸

Allah Resûlü yeni Müslüman olmuş çocuk yaşta bir gence sorumluluk vermiş, onu eğiterek öz güven aşlamış, ezanı alaya alan ve Peygamber'e düşman bir çocuktan, Mekke'deki Mescid-i Harâm'a müezzin olan ve Allah Resûlü'ne sevdalı bir genç ortaya çıkarmıştır.

Sonuç

Âlemlere rahmet, müminler için örnek olan Hz. Peygamber, insanlarla ilişkilerinde sevgi, merhamet ve şefkat temelinde yumuşak, kucaklayıcı bir dil kullanmış; gönülleri kazanmayı, dostluklar inşa etmeyi gaye edinmiştir. O'nun dost olmaya en çok önem verdiği toplum kesimi çocuklar ve gençlerdir. İlk Müslüman olanlar ve onun yanında hak mücadelesine başlayanların yaş ortalamalarına bakıldığında bu kolaylıkla görülebilmektedir. Allah Resûlü çocuklara ilgisi, muhabbeti ve onlara karşı sergilediği tavırlarla adeta onların sevgilisi olmuştur.

Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişim stratejisinin temeli onların saygınlığını kabul etmeye ve varlığını değerli bulmaya dayanmaktadır. O'nun çocuklar arasında cinsiyete, kabileciliğe vb. ayrımcılığa sebebiyet veren ve çocukların bir kısmını kucaklarken diğerlerini ötekileştiren sebepleri ortadan kaldırması ve ırkına, sosyal statüsüne, cinsiyetine bakmadan tüm çocuklara baba şefkatiyle yaklaşması onun çocuklarla iletişiminin öncelikli paradigmasıdır. O, çocuklarla empati kurabilmiş, adaletli yaklaşımıyla onlara güven telkin etmiş, sorumluluk vermiş ve özgüven aşlamıştır. Hatalı davranışlarını gördüğünde onlara şiddet uygulamamış, yanlışlarını eğitimleri için fırsata çevirmiştir.

⁷⁶ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 145.

⁷⁷ Ebûbekr Abdürrezzâk, *Muşannef*, thk. Habibürrahman el-Âzamî (Hindistan: Meclisü'l-ilmî, 1403/1982), 11/1: 457, Had. no: 1779.

⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-muşannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, ts., 1: 188, Had. no: 2155.

Hz. Peygamber'in sevgi, saygı ve hoşgörü temelli iletişim tarzı özgüvenli, sorumluluk bilincine sahip, adaleti hayata bakışının merkezine yerleştiren nesillerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Onun çocuklarla olağandışı iletişimi, onlar tarafından rol model alınması sonucunu da doğurmuştur. Onunla hatırası olan tüm çocuklar, onu derin bir vefa duygusuyla ve bitmeyen bir özlemle yâd etmişlerdir. Bugün evlatlarından görmek istedikleri ihtiramı huzurevinde bulan yetişkinler ile ebeveynlerin ilgi, sevgi ve merhametini dijital ekranlarda arayan çocukların birbirinin farkına varmaları, büyük kalplerle küçük kalplerin Hz. Peygamber'in örneğinde buluşmasına bağlıdır. Onun çocuklarla iletişimde tesis ettiği ilkeler, din hizmetlerinde, din eğitimi ve öğretiminde yetişkin-çocuk iletişimin düzenleyecek mahiyettedir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebûbekr. *Musannef*. thk. Habibürrahman el-Âzamî. Hindistan: Meclisü'l-ilmî, 1403/1982.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*. Ankara: Nobel, 3. Basım, 2006.
- Baltaş, Zuhâl - Baltâş, Acar. *Bedenin Dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. M. Abdülkadir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîye, 3. Basım, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed. *Müsned*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zühür b. Nâsır. B.y: Dâru tavrî'n-necât, 1422/2001.
- Cüceloğlu, Doğan. *İletişim Donanımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadislerle Gerçekler*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2003.
- Dârimî, Ebû Abdullah Muhammed. *Sünen*. Suudi Arabistan: Dârü'l-muğni, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as İshak es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnoût, Muhammed Kâmil Karabelâ. Beyrut: Dârü'r-risâle, 1430/2009.
- Heysemî, Nureddîn Ali. *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*. thk. Hisâmüddîn el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1914/1994.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali. *Târîhu Dimeşk*. thk. Amr b. Ğurâme el-Umerî. 80 Cilt. Suriye: Dârü'l-fikr, 1415/1995.
- İbn Ebî Şeybe. *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, ts.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaud, Adil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünen*. thk. M. Fuad Abdülbâkî. B.y: Dâru ihyâ't-türâsî'l-Arabî, ts.
- Keskin, Yusuf Ziya. "Hz. Peygamber'de Çocuk Sevgisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2007), 225-236.
- Kula, Naci. "Lokman Suresi Işığında Anne-Baba Çocuk İletişimi". 111-127. *İslami İlimler Dergisi*, 2007.
- Küçük, Raşit. "Peygamberimiz ve Çocuk Sevgisi". *İslam* 5 (1984), 21-22.
- Mâlik, Malik b. Enes b. *el-Muvattâ*. 8 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 2004.

- Martı, Huriye. "Aileyi Ayakta Tutan Ahlaki Değerler". *Peygamberimiz ve Aile*. ed. Hale Şahin - Rukiye Aydoğdu. 61-71. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Muttakî, Ali. *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-ekvâli ve'l-ef'âl*. thk. Saffet es-Sekâ. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1401/1981.
- Müslim, Ebü'l-Hasan İbnü'l-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. M. Fuat Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed. *Sünen (el-Müctebâ)*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-matbûati'l-islâmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2005.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Matbaatü Mustafa, 1975.

AĞ TOPLUMUNDA ÇOCUKLARIN DİNİ SOSYALLEŞMESİ: RİSKLER VE İMKÂNLAR

Orhan AYAZ*

Giriş

Çocukluk, insan hayatı içinde kritik bir dönemdir. Bu dönemde insan yavrusu, sosyalleşme araçları aracılığıyla biyolojik bir varlıktan sosyal bir varlığa dönüşür. Sosyalleşmede çocuk, zihinsel yeteneğiyle sürece aktif bir şekilde katılsa da, onun toplumun bir üyesine dönüşmesi büyük oranda içinde bulunduğu toplumsal yapı ve etkileşimlere bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Çocuğun etkileşimde daha aktif veya daha pasif pozisyonda bulunması ise toplumun nasıl organize olduğuna bağlıdır. Geleneksel toplumlarda çocuk genelde aile, akraba ve akranlarının içinde sosyalleşirken, modern ve postmodern dönemlerde çocuğun dünyasını inşa eden başka araçlar devreye girmiştir. Modern dönemde yaygınlaşan okul içi eğitim ile gazete ve televizyon gibi kitle iletişim araçları diğer sosyalleşme araçlarına katılırken, günümüz postmodern toplumlarında yeni medya araçları da sürece dâhil olmuştur. Sosyalleşme araçlarına yenilerinin eklenmesi, bir taraftan çocukları sosyalleşme sürecinde daha aktif hale getirirken diğer taraftan çocukların nispeten daha güvenli şekilde sosyalleştiği aile kurumunun etkisinin azalmasına neden olmaktadır. Özellikle son yirmi yılda internetin geniş bir iletişim/etkileşim imkânı sunan Web 2.0 formunun mobil akıllı cihazlara eklenmesiyle birlikte zaten yükselişte olan “ağ toplumu”nu dramatik seviyelere taşımıştır. Dahası içinde yaşadığımız Covid-19 günlerinin, dijital zeminde toplumsal olarak organize olmayı ve pratiklerde bulunmayı katladığını tahmin etmek zor değildir. Çevrimiçi ağ toplumunda, mobil cihazlara entegre olan internetle birlikte, bu cihazlardan birini elde eden hemen herkes, yer küredeki bütün kültürlerle, fikirlere ve ürünlere erişme imkânı elde etmektedir. Kendisini kuşatan toplumsal dünyadan en fazla etkilenen çocuklar da bu durumun istisnası değildir. Böylece çocuk da internete bağlı herhangi bir cihazla, daha önce sadece birkaç yerden ve sadece belirli zamanlarda erişebildiği bilgi, görüntü ve eşyaya neredeyse istediği zaman ve istediği mekânda sahip olma imkânı elde etmiştir. Bu anlamda çocuğu, toplumun bir üyesi haline getiren aile, okul ve dini gruplar gibi sosyalleştirme araçlarının etkisi azalmaktadır. Başka bir ifadeyle, çocuğun dünyasını sadece ailesi, okulu ve sınırlı akran grubu şekillendirmemektedir. Dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir kişinin, bilginin, sinyalin, sembolün veya görüntünün çocuğu etkileyebildiği çevrim içi ağ toplumunda, çocuğun zihinsel ve ruhsal dünyası oluşmaktadır. Her ne kadar aile gibi geleneksel sosyalleşme araçlarının azalan etkisiyle çocuk, dijital ağlarla kendi kimliğini daha aktif bir şekilde inşa etme fırsatı elde etse de,

* Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

zihinsel ve sosyal gelişmesinin kritik bir dönemini yaşayan çocuklar, hem yeni medyanın bizzat mesajı taşıma şekliinden hem de mesajın içeriğinden doğan risklerle karşı karşıyadır. Sonuç olarak daha önce aile, akraba, okul içi eğitim, kurumsal din ve otoritelerin şekillendirdiği çocuğun dini dünyasını, küresel “çevrimiçi ağ toplumu”nun nasıl etkilediği/etkileyeceği konusu, teorik çabaları ve saha araştırmalarını hak etmektedir. Bu çalışmamızda öncelikle Covid-19 süreciyle daha da derinleşen çevrimiçi ağ toplumunun teorik bir tartışması yapıldıktan sonra, söz konusu toplumsal organizasyon modelinin sosyalleşme süreci ve daha özel olarak da çocuğun kutsal tecrübe etme pratiği üzerindeki etkisi imkânlar ve riskler ekseninde ele alınacaktır. Son olarak da “Sonuç” bölümünde, çevrimiçi ağ toplumunun –en azından kurumsal ve geleneksel din için- getirdiği riskleri azaltmaya ve sunduğu imkânlardan yararlanmaya ilişkin bazı normatif ilkeler ortaya atılacaktır.

1. Çevrimiçi Ağ Toplumunun Yükselişi

Sosyologlar insanların; sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan organize olma durumlarına bakarak toplumsal tanımlamalara gitmişlerdir. İbn Haldun’dan beri bu böyledir. İbn Haldun kendi döneminde insanları, “geçim yolları” temelinde kırsalda tarım ve hayvancılıkla uğraşanları “bedevi”, zaruri ihtiyaçlarının ötesinde zenginleşen ve bu zenginliğin sonucu olarak şehirler kuran insanları “hadari” olarak kavramsallaştırır.¹ İbn Haldun’dan birkaç yüzyıl sonra –özellikle sosyoloji disiplinin kurucuları başta olmak üzere- sosyologlar hem kendilerini kuşatan toplumun hem de geçmişteki toplumlar hakkında tanımlamalarda bulunmuşlardır. Sözelimi feodal toplum, sanayi toplumu, modern toplum bu isimlendirmelerden sadece birkaçıdır. Son birkaç on yılda ise postmodern toplum, tüketim toplumu, simülasyon toplumu, bilgi toplumu, risk toplumu sosyologlar tarafından ortaya atılan ve sıkça kullanılan tanımlar arasındadır. Başında “çevrimiçi” olmak şartıyla ağ toplumu tespitinin –özellikle içinde yaşadığımız covid-19 günlerinde- diğer tanımlamaları gölgede bıraktığını söylemek abartı olmayacaktır. Manuel Castells’in 1990’ların ortasında kavramsallaştırdığı “ağ toplumu”, son on yılda başına “çevrimiçi” kavramını alarak toplum analizlerinde vazgeçilmez bir tanımlama düzeyine yükselmiştir. Çevrimiçi dijital ağlar, toplumsal olarak nasıl organize olacağımızı ve hangi davranış kalıplarını sergileyeceğimizi belirleyen en temel araca dönüşmüş durumdadır. Bunun sonucu olarak, her birimiz artık asla terk etmediğimiz ve onun da aynı şekilde bizleri bırakmadığı dünya ölçeğinde ağlara bağlanmaktayız. Özellikle mobil cihazlar aracılığıyla bizler kendimizde olduğumuz aynı anda hemen hemen her şeyle ve herkesleyle.² Ağ toplumu tanımlamasının en belirgin karakteri belki de kendisiyle çağdaş toplum tanımlamalarının sosyal organizasyon ve davranış kalıplarına da ivme kazandırmasıdır.

¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 324.

² Manuel Castells, “Afterword”, *Handbook of Mobile Communication Studies*, ed. James E Katz (Massachusetts: Mit Press, 2008), 448.

Başka bir ifadeyle ağı sıklaşan ve genişleyen günümüz toplum modeli, postmodern karakterini veya tüketim toplumu olma özelliğini daha da derinleştirmektedir.

Hem fen bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde kullanılan “ağ” kavramı, bir bütünün unsurları arasındaki bağlantılar toplamı olarak ifade edilebilir. Bütünü sistem olarak düşünürsek, onun unsurlarını da “düğüm” (node) olarak kabul edebiliriz. İki elemanlı bir birlik arasındaki bağlantı, “ilişki” (relation) olarak ifade edilirken, birliğin elemanı üçe çıkınca artık bir ağdan söz etmek mümkündür. Bu anlamda “ağlar” toplumdaki veya tabiattaki karmaşık sistemleri ifade eder. Bu ağlardan birisi de sosyal ağlardır ki tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlunun öteden beri inşa ettiği sosyal ağların düğümü bireylerden, gruplardan, organizasyonlardan ve hatta bir bütün olarak toplumdan oluşmuştur. Söz konusu ağın düğümleri arasındaki bağlantıyı sırasıyla yollar ve kanallar, daha sonra telgraf ve telefon gibi iletişim araçları ve en nihayetinde bilgisayar sistemleri ve mobil akıllı cihazlar sağlamıştır.³ Bu anlamda eski teknoloji ve araçların altyapısını oluşturduğu, nispeten sınırlı eski insan ağına karşılık, günümüz dijital ağ teknolojilerinin altyapısını oluşturduğu etkileşimli ağ toplumu kendisini küresel bir sistem olarak inşa etmektedir.⁴

Etkileşimli ağ toplumundan hemen önceki “kitle toplum”larında sosyal ağın bir ucunda, bireylerden ziyade ev halkı veya herhangi bir toplumsal grup bulunmaktaydı. Kitle toplumu büyük haneler, geniş aileler, köy ve kasabalar veya şehir mahallelerinden oluşmaktaydı. Bu toplumlarda kişilerarası irtibat sıkıydı ve her bir birlik homojen bir yapıya sahipti.⁵ Bu toplumlarda bilgi yukarıdan aşağıya sınırlı sayıda ulusal radyo ve televizyon kanalları veya gazeteler aracılığıyla yayılırdı. Ancak yeni bin yılda kitle toplumu, yerini etkileşimli ağ toplumlarına bıraktı. Bu toplumlarda sosyal ağın bir ucunda aile halkı veya nispeten geniş gruplar değil, içinde internet bağlantısı olan herhangi bir cihaza sahip olan bireyler bulunmaktadır.⁶ Elinde söz konusu cihazı bulduran herkes, geleneksel aile, kabile, şehir, ülke ve hatta kıta sınırlarını aşarak küre genişliğinde bir ağın bir düğümüne dönüşerek, kendisini yepyeni bir toplumsal organizasyon ve toplumsal pratikler dünyasında bulabilmektedir.

Ağ toplumunun yükselişi en temelde, interaktif haberleşme alanındaki elektronik teknolojilerin gelişmesinin interneti netice vermesiyle mümkün olmuştur.⁷ Bunun sonucu olarak iletişim teknolojileri aynı zamanda devasa bilgi depolayan ve bu bilgilerin erişimine imkân tanıyan bilgi teknolojilerine ön ayak olmuştur. Böylece küresel boyutta

³ Jan van Dijk, *The Network Society* (London: Sage Publications, 2006), 21-25.

⁴ Manuel Castells, *The Information Age Economy, Society, and Culture The Rise of the Network Society* (West Sussex: Blackwell Publishing, 2010), xviii.

⁵ Dijk, *The Network Society*, 33.

⁶ Dijk, *The Network Society*, 35.

⁷ Castells, *The Information Age Economy, Society, and Culture The Rise of the Network Society*, 45.

yaygınlaşan haberleşme ve bilgi teknolojileri dini, ekonomik ve siyasi hayatımızı köklü bir şekilde dönüştürmektedir.⁸

Yükselişteki ağ toplumunun en temel özelliklerinden birisi toplumsal yapımızın zaman ve mekân boyutunu kökten değiştirmesidir. Çevrimiçi ağ toplumunda, zaman ve mekân kısıtlamalarının büyük oranda ortadan kalkması anlamında, “mesafenin ve 24 saat ekonomisinin” ölümünü ilan etmek mümkündür.⁹ Bizler eş zamanlı olarak başka insanlarla iletişime geçmek, onları etkilemek veya onlardan etkilenmek için mekânsal bir yakınlığa muhtaç değiliz. Ağ toplumunun mekânsal özelliği, yerel ile küresel arasındaki ağ temelli bağlantıdır.¹⁰ Bugün örneğin gerçek mekânı, dünyanın herhangi bir yerinde olan finans veya eğitim merkezlerinden, ilgili işlerimizin çoğunu dijital/sanal mekânda görmekteyiz. Her şey ve hemen hemen herkes bu sanal gerçeğin göçmenine dönüşmüş durumdadır.¹¹ Akıllı mobil cihazlarla çevrimiçi ağ toplumuna bağlanma imkânı, beraberinde yeni bir mekân tasavvurunu da getirmektedir. Bu mekânsal tahayyülde sanal ile fiziksel sosyal ilişkiler arasındaki ayırım ortadan kalkar, fiziksel ile sanal iç içe geçer ve ikisi tamamıyla birbirine bağımlı hale gelir.¹² Böylece şehirler, evler, yollar sanal ile gerçek arasında sürekli gidip gelen “hibrid alanlara” dönüşür. Benzer dramatik değişikliği zaman boyutunda da görmek mümkündür. Kitle toplumunda insanlar 24 saatlik zaman ekonomisinde belirli saatlerde belirli yerlerde bulunmaktaydı. Çevrimiçi ağ toplumunda sözgelimi iş zamanı, boş zaman veya aileyle geçirilecek zaman artık net sınırlarla birbirinden ayrılmamıştır. Böylece özellikle mobil cihazlar aracılığıyla her an, istenilen herhangi bir şeyle doldurulabilmektedir.¹³

2. Riskler ve İmkânlar

Çevrimiçi ağ toplumunun, çocukların özellikle geleneksel ve/veya kurumsal dini sosyalleşmesi için iki farklı şekilde risk barındırdığı ifade edilebilir. Bu risklerin bazıları bizzat ağ toplumunun organize olma şekline kaynaklanırken, diğerleri ise ağ içinde dolaşımda olan mesajların karakterinden gelmektedir.

Ağ toplumunda, sosyal temaslar ve sosyal bağlar geleneksel aileler, komşuluklar ve topluluklara nispeten çok düşüktür. Burada tek başına bireyler kendi geleneksel sosyal gruplarının çok ötesinde yeni sosyal temaslar kurarlar ve yeni sosyal bağlar geliştirirler. Ayrıca ağ toplumunda, ağlar nispeten yataydır. Dolayısıyla bu tarz bir

⁸ Martin Corney, *Sustaining the New Economy Work, Family, and Community in the Information Age* (New York: Harvard University Press, 2002), 3.

⁹ Dijk, *The Network Society*, 36.

¹⁰ Castells, *The Information Age Economy, Society, and Culture The Rise of the Network Society*, xxxv.

¹¹ Castells, “Afterword”, 449.

¹² Valerio Arnaboldi vd., *Online Social Networks: Human Cognitive Constraints in Facebook and Twitter Personal Graphs* (Amsterdam: Elsevier, 2015), vii.

¹³ Castells, “Afterword”, 450.

toplumda sosyal yaşam, kültür, dini hayat, siyaset daha az merkezileşmiştir.¹⁴ Ağ toplumundan önceki toplum modellerinde çocuk, hiyerarşik bir şekilde kendisini kuşatan aile, toplumsal grup ve dini otoritelerin etkisiyle içindeki toplumun dini davranış kalıplarını öğrenip içinde yaşadığı toplum aracılığıyla sosyalleşmekteydi. Ağ toplumunda ise söz konusu sosyalleşme araçlarının etkisi zayıfladığı için çocuğun dini olarak nasıl sosyalleşeceği, başka bir ifadeyle kutsalı nasıl tecrübe edeceği, önemli oranda küresel ağdaki sanal tecrübelerine bağlı hale gelmiştir. Bu deneyimin ne ile sonuçlanacağını kestirmek imkânsız olmazsa da çok zordur. Bu riskin daha çok geleneksel ve kurumsal dini formlar için olduğunu belirtmekte fayda vardır. Dolayısıyla “gençler deistleşiyor” ve “z kuşağı” gibi, aslında yeni etkileşimsel ağ toplumunun neden olduğu dönüşümlere karşı dile getirilen söylemleri de bu bağlamda değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu değişimden her ne kadar gençler –ayrıca çocuklar- dinden uzaklaşıyor sonucu çıkarılmayacaksa da, gençlerin geleneksel ve müesses dini düşünceden farklı alternatif dini formlara yöneldikleri sonucu çıkarılabilir.

Dijital ortamın yapısından kaynaklanan bir diğer risk, bol miktarda, parçalı, ilişkisiz ve kimi zaman birbirinin zıddı içeriğin, bilginin, sembolün aynı ekranda akış halinde olmasıdır. İnsan sınırlı bir dikkat gücüne ve zaman kaynağına sahiptir. Antropologlara göre bir insanın duygusal yakınlık kurabileceği, tanıyabileceği ve derinlemesine ilişkide bulunabileceği kişi sayısı 150’den daha fazla değildir. Onlar, daha fazlasına insanın zihin kapasitesinin ve zaman kaynağının yetmeyeceğini ifade ederler.¹⁵ Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda çevrimiçi sosyal ağların insanın bu potansiyelini artırdığına dair herhangi bir sonuca da ulaşılmamıştır.¹⁶ Buradan çıkan sonuç sınırlı zihin ve zaman imkânına sahip insanın –özellikle çocuğun- söz konusu uyarıcı bombardımanıya baş etmesinin zor olacağıdır. Çevrimiçi ağ toplumunda her zaman ve her yerde, sanal ve gerçek arasında şizofrenik bir halde, bütünlük arz etmeyen içerik seline maruz kalan çocukların, gençlerin ve aynı zamanda yetişkinlerin hayatında; odaklanma ve derinleşmeyi gerektiren felsefenin, sanatın ve dinin kendisine ne kadar yer bulacağı/bulduğu önemli bir mesele haline gelmektedir. Dahası, din kendisine alan bulsa da geleneksel ve kurumsal dinin kendisine ne kadar alan açıp gençler ve çocuklar üzerinde ne kadar etkili bir faktöre dönüşeceği yine araştırılması ve üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Çevrimiçi ağ toplumunun organize olma biçiminin neden olabileceği risklere, bu ağlarda dolaşımda olan içeriklerin de çocukların özellikle geleneksel ve kurumsal dini anlayışa uygun bir dini sosyalleşmeye meydan okuyacağını ileri sürmek mümkündür. Her ne kadar postmodern koşulların egemen olduğu postmodern bir toplumu

¹⁴ Dijk, *The Network Society*, 36.

¹⁵ Robin Dunbar, *How Many Friends Does One Person Need?* (Massachusetts: Harvard University Press, 2010), 4.

¹⁶ Arnaboldi vd., *Online Social Networks: Human Cognitive Constraints in Facebook and Twitter Personal Graphs*, 100.

deneyimlediğimiz iddia edilse de, en azından Batı dışı toplumlar için durumun daha karmaşık olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu toplumlarda geleneksel, modern ve postmodern koşulların daha dramatik bir şekilde bazen yan yana bazen iç içe olduğunu iddia etmek mümkündür. Dolayısıyla modernizm ve postmodernizmin küresel iki büyük eğilim olarak varlıklarını birlikte devam ettirdikleri söylenebilir. Bu bağlamda kutsalın tecrübesine - özellikle geleneksel ve kurumsal tecrübeye- hem modern koşulları hem de postmodern koşulları yansıtan içeriklerin, mesajların ve bilgilerin farklı farklı riskler getireceğini ileri sürmek mümkündür.

Çağımız aynı zamanda bir bilgi çağıdır. Söz konusu bilgiler akıl temelinde küresel bilim kurumu tarafından üretilmektedir. Postmodern koşullar bu bilimsel bilginin altını oymasına rağmen, bilim hala en güçlü kurum olarak kendisini hissettirmektedir.¹⁷ Bu anlamda ağ toplumunda çocuk da dahil hemen her birey bilimsel olarak üretilen bilgi depolarına ulaşma imkanına sahiptir. Ayrıca çevrimiçi ağlardaki sanal gerçekliği tecrübe eden çocuklar, büyük oranda bu bilgilerin şekillendirdiği toplumsal dünyayı tecrübe etmektedirler. Bu şekilde üretilen bilgi sistemlerinin insanı, evreni ve canlıları açıklarken özellikle dini referanslardan uzak durduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda kutsalın geri döndüğüne ilişkin görüşlere mesafeli yaklaşılması gerektiği kanaatini taşıyorum. “Şeyleri” açıklarken ilahi herhangi bir gücü dışlayan ve ona mutabık toplumsal tahayyül formları inşa eden bilgi sistemlerinin sekülerleştirici etkilerinin azaldığına dair ortada herhangi bir neden gözükmemektedir. Buna bağlı olarak Batı dışı toplumlar yaygın bir şekilde ve derinlemesine bilimsel, siyasal ve sosyal moderniteyle yüzleşmedikleri/maruz kalmadıklarından, kutsal olan bir yere gitmediği gibi geri dönüşü de söz konusu olamazdı. Dolayısıyla sekülerleştiren tarafı da göz ardı edilmeyecek olan modernitenin -artı postmoderintenin- küresel sanal ağlarla Batı dışı toplumları yaygın ve derinlemesine etkilemek için daha fazla imkân elde ettiğini ileri süreceğim.

Çocukların geleneksel ve kurumsal dini düşünceye uygun, içinde doğduğu toplumun bir üyesi haline getirmeye en büyük meydan okumalardan biri de postmodernizmden gelmektedir. Bilindiği gibi modern dönem büyük davaların, meta anlatıların dönemidir. Sözelimi Marksist düşünce; tarihin, kaçınılmaz şekilde, hiç kimsenin sömürülmediği sınıfsız bir toplumu netice vereceğini ileri sürmüştü. Avrupa’daki aydınlanma hareketleri ve modernleşme; hastalıkları, eşitsizliği ve yoksulluğu sona erdireceğini vadedmişti.¹⁸ Modernleşme öncesi dünyada neredeyse bütün coğrafyalarda nihai sınırını ilahi bir gücün belirlediği emirlerle bir arada yaşamaya alışkın insanlar, modernleşmeyle birlikte “Akılın” insanların nasıl yaşamaları gerektiğini

¹⁷ Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).

¹⁸ John Bird, *Din Sosyolojisi Nedir?*, çev. Abdulvahap Taştan - M. Derviş Dereli (İstanbul: Lotüs Yayınları, 2015), 21.

belirleyebileceğini düşünmüştü.¹⁹ Ancak korkunç yıkımlar getiren iki dünya savaşı, atomik ve biyolojik silahların gelişmesi, zengin ve fakir arasında uçuruma dönüşen eşitsizlikler, yeryüzündeki bütün yaşamı tehdit edecek boyuta ulaşan çevresel yıkım bu iyimserlikleri yok etti ve kurtuluş vadeden büyük “dava”lar çöktü.²⁰ Böylece modern dönem yerini postmodern koşullara bıraktı.

Postmodern koşullar bir taraftan akıl temelli bilimsel bilgiyi zayıflatıp din diline de imkân tanırken, diğer taraftan kutsalın tecrübesini farklı noktalarda etkileyecek ahlaki düzenleri de ağ toplumuna taşımaktadır. Postmodern eğilimde insanlar kendi “uyanıklık ve kurnazlıklarıyla” baş başa kalmışlardır. “Postmodern çağın sakinleri, deyim yerindeyse, kendi ahlaki özerklikleriyle ve dolayısıyla da kendi ahlaki sorumluluklarıyla yüzleşmeye zorlanıyorlar.”²¹ Söz konusu eğilimde, “Şimdiki zamanı her iki ucundan kesmek, bugünü tarihten koparmak” anlamında sadece şimdiki zamana odaklanmak esastır ve “hazzın ertelenmesi” de dahil bütün ertelenmeler anlamını kaybeder, dolayısıyla kutsalla ilişkiler dahil bütün ilişkiler parçalı, süreksiz, yüzeysel ve dar amaçlarla sınırlandırılmıştır.²² Söz konusu kültür kimliğimizi, davranış kalıplarımızı, tercihlerimizi çorabımızı veya gömleğimizi değiştirdiğimiz nispette değiştirmemizi telkin etmektedir.²³

İbn Haldun, “insan âdetlerinin çocuğudur”, der.²⁴ Çevrimiçi ağ toplumunda tecrübe ettiğimiz küresel kültür, tükettiğimiz mallar, izlediğimiz içerikler sadece maddi yaşamımızı etkilememekte, zihinlerimizi ve ruhlarımızı da dönüştürmektedir.²⁵ Bu anlamda, bizler ve çocuklar, çevrimiçi sanal dünyada kimliğimizi inşa ederken, postmodern koşulların içinde sunulan seçenekler içinden bir tercih hürriyetine sahibiz. Tercihlerimiz ne olursa olsun, sonuç olarak onların tümü de postmodern koşulların belirlediği ahlaki kalıpları yansıtacaktır. Bu anlamda çevrimiçi ağların sağladığı imkânlarla küresel köyün bir sakinine dönüşmek aynı zamanda küresel boyuttaki eğilimlerle yüzleşmek anlamına gelmektedir. Şayet din, kutsal kabul ettiğimiz şeylere karşı duygu, davranış ve tecrübelerden ibaretse²⁶, ağ toplumunun bütün bunları etkilememsi mümkün değildir. Örneğin dini tecrübenin zihinsel boyutunda insanın; kendisinin ve evrenin menşei, safhaları, kaderi ve herhangi bir uluhiyetin evrenle ilişkisi gibi kapsamlı

¹⁹ Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 108.

²⁰ John Bird, *Din Sosyolojisi Nedir?*, çev. Abdulvahap Taştan - M. Derviş Dereli (İstanbul: Lotüs Yayınları, 2015), 22.

²¹ Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 65.

²² Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 126.

²³ Zygmunt Bauman, *Akışkan Modern Toplumda Kültür*, çev. İhsan Çapcıoğlu - Fatih Ömek (Ankara: Atif Yayınları, 2015), 29.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 330.

²⁵ E. Doyle McCarthy, *Bilgi Kültürü Yeni Bilgi Sosyolojisi*, çev. A. Figen Yılmaz (İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2002), 194.

²⁶ James William, *The Varieties of Religious Experience A Study in Human Nature* (New York: Routledge, 2004), 29-30.

ve karmaşık konular üzerinde derinlemesine düşünmesini gerektiriyor.²⁷ Dini pratikler, ahlak ve sosyal sorumlulukları da hesaba kattığımızda, yukarıda ifade edilen postmodern ahlak denemelerinin çocukların sosyalleşmelerini -özellikle de dini sosyalleşmelerini- ve kutsalı tecrübe biçimini anlamlı şekilde etkilemesi kaçınılmaz olacaktır.

Postmodern insana, ağ toplumu şeklinde organize olma olanağı veren iletişim ve bilgi teknolojileri, “iki ucu keskin bir kılıç” gibidir. Ağ toplumu bütün bu riskleriyle birlikte imkânlar da sunmaktadır. Sağladığı en büyük imkân ise daha fazla sosyal ve fiziksel özgürlük vadetmesidir. Özellikle akıllı mobil cihazlarla, herhangi bir şeye fiziksel olarak uzak kaldığımız aynı zamanda, ona etkili ve güvenli bir şekilde yaklaşma imkânı da elde ederiz. Sözelimi bir dokunuşla çok uzak mesafelerdeki devasa kaynaklara ulaşabilir ve daha az fiziksel çaba ve zaman harcayarak daha dinamik programlar ve faaliyetler gerçekleştirebiliriz.²⁸ Her birimiz dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir insanla iletişime geçebilir, çok kritik konularda uzmanlığına başvurabiliriz. Geleneksel medyada saatlerimizi alan haber alma imkânına, daha kısa sürede ve daha güvenli kaynaklardan ulaşabiliriz. Belki de en önemlisi birkaç tuşa basarak devasa bilgi depolarına geçiş yapabiliriz. Yüz yüze yaptığımız bütün aktiviteleri zaman ve mekân kısıtlamalarından bağımsız bir şekilde, sanal ortamda da devam ettirerek daha verimli sonuçlar alabiliriz. Sonuç olarak sanal gerçeklikler, fiziksel gerçeklikleri boğmadan pekâlâ onu takviye edebilir. Bu iletişim ve etkileşim hızının imkânlara dönüştürülmesi ise yeni davranış kalıpları ve yeni mücadele stratejileri geliştirmekle mümkündür.

Sonuç

Çevrimiçi ağ toplumunda çocuklar için -belki de gençler ve diğer sosyal kategoriler için de- riskleri azaltacak ve imkânların önünü açacak bazı normatif ilkeler ifade edeceğim. Bu ilkeleri teorik okumalarımın, sosyal medya ile ilgili yaptığım saha çalışmalarından²⁹ ve de kişisel hayatımdan yola çıkarak ortaya koyduğumu belirtmek isterim. Dolayısıyla ilkeler eleştiriye ve geliştirilmeye açıktır.

Son tahlilde çocukların dini sosyalleşmesini söz gelimi ekonomik veya siyasi sosyalleşmesinden ayrı tutmak mümkün değildir. Bu bağlamda çocukların genel sosyalleşmesi için ortaya atacağım ilkeler dini sosyalleşmesini de aynı şekilde ilgilendirecektir. Burada ailenin çocuğun sosyalleşmesinde ne kadar kritik rol oynadığını tekrarlamakta fayda vardır. Ağ toplumunda aileye belki de eskisinden daha önemli ve karmaşık görevler düşecektir. Dolayısıyla önereceğimiz bu ilkelerin; özellikle anne ve babanın, çocuğun yetiştirmesindeki eski merkezi konumuna talip olmasıyla anlamlı

²⁷ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay (İstanbul: İfav Yayınları, 1995), 49.

²⁸ James E Katz, “Mainstreamed Mobiles in Daily Life: Perspectives and Prospects”, *Handbook of Mobile Communication Studies*, ed. James E Katz (Massachusetts: Mit Press, 2008), 444.

²⁹ Orhan Ayaz, *Sosyal Medyanın Ergenlerin Dini Sosyalleşmesine Etkileri: Sakarya / Akyazı Örneği* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015).

olacağını ifade etmek gerekir. Çünkü aile gerek modern dönemde gerekse postmodern dönemde köklü bir şekilde değişti. Örneğin geleneksel toplumda çocuk için en temel sosyalleşme faktörü olan kadın, yeni dönemde kendini çocuk yetiştirmeye adanma konusunda daha az istekli hale gelmiştir.³⁰

Ortaya atacağım ilk ilke “sadelik”tir. Bundan kastettiğim tam olarak ağ toplumunda dolaşımda olan bilgi ve içeriklerle ilgilidir. Özellikle çocuk dijital ortamdaki parçalı, bağlantısız ve pedagojik açıdan faydasız içerik bombardımanına maruz bırakılmamalıdır. İçerikler bir tema etrafında dönmeli, birbirlerini tamamlayıcı olmalı ve de basitten karmaşığa doğru verilmelidir. Bu anlamda eğlence için oynanan oyunun ve izlenen çizgi filmin belirli bir süre birer tane ile sınırlandırılması bu anlamda faydalı olacaktır. Örneğin çocuğun tabletinde veya bilgisayarında bir oyun olmalı ve uzun süre bir tane çizgi filmi izlemekle yetinmelidir.

Bir diğer ilke “sınırlılık” olacaktır. Bu ilke daha çok ağ toplumunun yapısıyla ilgilidir. Bunun anlamı sadeleştirilen içeriklerin aynı zamanda süreyle sınırlandırılması gerektiğidir. Kısaca tabletinde bir oyuna izin verilen çocuğun bunu günün önemli bir bölümüne yaymaması önemlidir. Aynı şey eğitici içerikler içindir de geçerli olmalıdır. Sanal gerçekliğin, gerçek hayatı yutma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Üçüncü ilkemiz ise “kararlılık” olacaktır. Bu ilkede çocukların sanal gerçeklikte ne kadar süre kalacağı, hangi hedeflere yönelik içerikleri takip edeceği ile ilgili kurallar ve ilkeler, kararlı ve sürekli bir şekilde takip edilmelidir.

Son ilkemiz ise “şeffaflık”tır. Çocuk sanal gerçekliğe bağlandığı zaman, hangi içerikleri izlediği, kimlerle etkileşimde olduğu ebeveynin gözetiminde ve rehberliğinde gerçekleşmelidir. Çocuğu internete bağlı herhangi bir cihazla odasında yalnız bırakmanın, onu sanal dünyanın tehlikeleriyle baş başa bırakmak anlamına geldiğini ifade etmek istiyorum. Zira evlerimiz artık “hibrid” mekânlardır. Bir oda ötedeki çocuğumuz artık sadece bir oda ötede değildir; o, internete bağlı herhangi bir cihazla -etkilenme ve etki etme açısından- her yerdedir. Tabii ki her yer de özellikle bir çocuk için her zaman tekin bir yer değildir.

Kaynakça

- Arnaboldi, Valerio vd. *Online Social Networks: Human Cognitive Constraints in Facebook and Twitter Personal Graphs*. Amsterdam: Elsevier, 2015.
- Ayaz, Orhan. *Sosyal Medyanın Ergenlerin Dini Sosyalleşmesine Etkileri: Sakarya / Akyazı Örneği*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015.
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Modern Toplumda Kültür*. çev. İhsan Çapcıoğlu - Fatih Ömek. Ankara: Atıf Yayınları, 2015.
- Bauman, Zygmunt. *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2014.

³⁰ Corney, *Sustaining the New Economy Work, Family, and Community in the Information Age*, 109.

- Bird, John. *Din Sosyolojisi Nedir?* çev. Abdulvahap Taştan - M. Derviş Dereli. İstanbul: Lotüs Yayınları, 2015.
- Castells, Manuel. "Afterword". *Handbook of Mobile Communication Studies*. ed. James E Katz. Massachusetts: Mit Press, 2008.
- Castells, Manuel. *The Information Age Economy, Society, and Culture The Rise of the Network Society*. West Sussex: Blackwell Publishing, 2010.
- Corney, Martin. *Sustaining the New Economy Work, Family, and Community in the Information Age*. New York: Harvard University Press, 2002.
- Dijk, Jan van. *The Network Society*. London: Sage Publications, 2006.
- Dunbar, Robin. *How Many Friends Does One Person Need?* Massachusetts: Harvard University Press, 2010.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 17. Basım, 2018.
- Katz, James E. "Mainstreamed Mobiles in Daily Life: Perspectives and Prospects". *Handbook of Mobile Communication Studies*. ed. James E Katz. Massachusetts: Mit Press, 2008.
- McCarthy, E. Doyle. *Bilgi Kültürü Yeni Bilgi Sosyolojisi*. çev. A. Figen Yılmaz. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2002.
- Taylor, Charles. *Seküler Çağ*. çev. Dost Körpe. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. İstanbul: İfav Yayınları, 1995.
- William, James. *The Varieties of Religious Experience A Study in Human Nature*. New York: Routledge, 2004.

ALTINCI BÖLÜM: MUHTELİF KONULARDAKİ ARAPÇA TEBLİĞLER

حقوق الطفل في الشريعة والقانون

د. دحام إبراهيم الهسنياني*

Deham Ibrahim el-HESNEYANÎ

بسم الله الرحمن الرحيم

الإسلام دين الشمول والعدل والطمأنينة، فهو لا يميز ضد صغير أو كبير أو طفل أو بالغ، فقد أعطى الإسلام كل ذي حق حقه، كما اهتم بحقوق الطفل اهتماماً كبيراً وشاملاً لجميع جوانب حياته، سواءً أكان داخل المنزل أو خارجه، ومن الأهل أو من الغرباء، ولا بد من أن يأخذ الطفل حقه لكي يعيش حياة كريمة تمنحه السعادة والاطمئنان التي سوف ترافقه طوال حياته، فالطفولة أساس بناء وتكوين الشخصية التي سيحملها الإنسان في مستقبله ويتعامل من خلالها.

إنّ للطفل حقوقاً على والديه كفلها له الإسلام، وشدد على الوالدين العمل بها، قال رسول الله ﷺ: (حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ، وَيُحَسِّنَ أَدَبَهُ، وَيُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ).

وتشكل الأسرة المسلمة نواة المجتمع المسلم، ويعكس أطفالها الأخلاق والمبادئ التي يتم تربيتهم عليها، حيث وضّح الإسلام حقوقاً لكل فرد، سواءً أكان رجلاً مستأً، أم امرأة، أم طفلاً. وقد حرص الإسلام على رعاية حقوق الإنسان جميعاً، كيف لا والإسلام منهج رحيم بالبشرية جمعاء منزل من ربّ رحيم، وقد كان للأطفال الحظّ الوفير من هذه الحقوق التي أوجب الإسلام أن يحظوا بها، ويتناول هذا البحث بعضاً من هذه الحقوق وما يترتب عليها.

لقد حرص الإسلام على حفظ وصيانة الإنسان في جميع مراحل حياته؛ قال تعالى: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً﴾ [الإسراء: 70]؛ وحيث إن الطفولة هي أول مرحلة في حياة الإنسان، فقد اعتنى بها وأولاهها اهتماماً كبيراً؛ حيث يعتبر الإسلام أول المهتمين بحقوق الطفل منذ العصور الوسطى، وسبق في ذلك العصور الحديثة بأكثر من أربعة عشر قرناً؛ وما ذلك إلا لأن الأطفال هم المستقبل وشباب الغد، فقد وضع الإسلام دستوراً شاملاً لحقوق الطفل يحتوي على حقوقه قبل مولده وهو جنين، وبعد ذلك في سنوات طفولته المختلفة؛ حيث يُعرّف الإسلام الطفل بأنه من لم يبلغ الخُلُم (حد البلوغ)، ولا تتجاوز سنه الخامسة عشرة.

*جامعة الموصل (عراق)

كما أن الشريعة الإسلامية اهتمت بالطفل اهتماماً كبيراً، فأوجبت له حقوقاً شملت جميع سنوات طفولته المختلفة، كما أن المجتمعات الإسلامية بما فيها من أفراد عموماً ومربين خصوصاً بحاجة إلى الوعي بالحقوق التي كفلها الإسلام للطفل؛ ومن هذه الحقوق: حقه في اختيار والده لزوجة صالحة، اتباع الوالدين للتعاليم الإسلامية قبل الإنجاب؛ ليكون الطفل سليماً لا يضره الشيطان، حقه في النفقة، حقه في الرضاعة، حقه في حياة كريمة، حقه في الحماية والمساواة، بالإضافة إلى حقه في التعليم.

حقوق الطفل في الشريعة الإسلامية

لقد أقرّ الشرع الإسلامي حقوق الطفولة، كحق الرضاعة، والحضانة، والحفظ، والتعليم، والتهديب. فالأم أحق من الأب في رضاعة الولد الصغير ثم في حضنته، والأب ملزم قبل غيره بالنفقة عليه، كما يلزم بها بعده سائر الأقارب. وتشمل النفقة: التغذية والملبس، والتعليم، والتربية، على قدر الكفاية، وإن تعذر تحصيل النفقة كما ذكر فإنها تجب على الدولة، وقد روي عن عمر بن الخطاب π أنه فرض لكل مولود راتباً خاصاً يدفع له من بيت المال.

ثم إنّ الشرع الإسلامي أوصى كثيراً بالأولاد اليتامى، وبواجب المحافظة على أموالهم، وبوجوب إصلاحهم قال I: [وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ]⁽¹⁾، وقال I: [إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا]⁽²⁾. فالشريعة الإسلامية حفظت حق الطفل منذ أن كان جنيناً في رحم أمه، وكفلت له الرضاعة بعد الولادة، كما كفلت له الحضانة والتربية والإنفاق عليه وتعليمه حتى يبلغ أشده⁽³⁾.

اختيار الأبوين الصالحين:

إن الإعلان العالمي لحقوق الإنسان لم يهتم بهذا الأمر وأغفله، وكذلك لم تهتم منظمة اليونسيف بحقوق الطفل قبل أن يولد كما حفظها الإسلام.

فالضمان والأمان للطفل وحقوقه يكمن في العلاقة الشرعية السليمة بين الأب (الرجل) والأم (المرأة) واختيار كل منهما للآخر بعقد زواج شرعي؛ لأن الحمل قبل عقد زواج مشروع هو من الزنا، والزنا اعتداء على الطفل نفسه إذا نتج عن تلك العلاقة غير المشروعة حمل غير شرعي.

حسن اختيار الزوج والزوجة:

يدعو الإسلام الراغبين في الزواج إلى أن يختار كل منهم زوجه اختياراً واعياً، ولا يتم ذلك إلا بعد التأكد من إيمانه بقيم الدين، والتزام فرائضه والتمسك بحسن أخلاقه، وبعد الوقوف على أحواله الصحية وسلامة جسمه من الأمراض

(1) سورة الأنعام، الآية: 152.

(2) سورة النساء، الآية: 10.

(3) أركان حقوق الإنسان لصبحي الحمصاني: 241-242.

والعلل، يقول رسول الله ﷺ: "إذا أتاكم من ترضون دينه وخلقه فزوجوه؛ إلا تفعلوا تكن فتنة في الأرض وفساد عريض" (4)، ويقول ﷺ: "موصياً أمته بالحذر من المرأة الحسنة تنساق وراء الجمال، ولا خلُق لها ولا دين: "إياكم وخضراء الدمن" (5)، ويقول ﷺ: "تخيروا لنطفكم؛ فإن العرق دساس" (6).

وتبرز أهمية الاختيار في أن يكون بناء الأسرة قائماً على التجانس المشترك من الطرفين، كما يقوم على القدرة على التعاون بين الطرفين ليسيرا في قافلة الحياة بسعادة وهناء في الدنيا، ونجاة وفلاح في الآخرة. وهذا من أجل أن يُهيئاً للطفل المنتظر المحضن الصالح؛ الذي يُعده حياة عملية وفكرية وسلوكية راقية؛ فلا يكون نقطة سوداء في مجتمعه.

ويكون ذلك باختيار الرجل المناسب ليكون أباً يشعر بمسئوليته، ويقوم بواجباته تجاه زوجته وأولاده، وباختيار المرأة المناسبة لتكون أمّاً تشعر بمسئولياتها تجاه زوجها وأولادها.

فالأب الناجح (غالباً) في إدارة الأسرة هو الإنسان الصحيح أخلاقياً ونفسياً واجتماعياً وجسيمياً، وهو الذي يستطيع ألا يُحدث فجوات بينه وبين زوجته، وقل مثل ذلك في الزوجة الناجحة.

1. الجنين: هو الولد ما دام في البطن وجمعه أجنة، وقد حفظت الشريعة الإسلامية له حقه من الميراث حتى إذا ولد حياً ورث وثبت له الميراث من مورثه. قال الفقهاء: إذا انفصل الجنين عن أمه حياً، ورث من غيره وورثه غيره وورد أنه: (إذا استهل المولود وورث)، والاستهلال رفع الصوت وهو علامة الحياة، وتتوقف التركة كلها إلى أن يولد الحمل إذا كان وارثاً، إلا إذا كان هناك وارث لا يتغير فرضه بولود الجنين حياً يعطيه له نصيبه ويبقى الباقي.

2. الرضيع: وبعد ولادته يبدأ حق الطفل في الرضاعة، فالرضاعة على الأم والإنفاق على الأب في حال وجود الوالدين، وقيام الرابطة الزوجية، أما إذا وقع الطلاق بين الزوجين فما هو وضع الرضيع وعلى من يقع حقه في إرضاعه؟

إن دستور الأسرة لا بد أن يتضمن بياناً عن تلك العلاقة التي لا تنفصم بين الزوجين، علاقة النسل الذي ساهم كلاهما فيه، فإذا تعذرت الحياة بين الوالدين، فإنّ الفراخ لا بد لها من ضمانات دقيقة مفصلة، تستوفي كل حالة من الحالات. قال I: [وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ

(4) رواه الترمذي.

(5) رواه الدارقطني.

(6) رواه ابن ماجه.

فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَزِضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَأَلْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ⁽⁷⁾.

إن على الوالدة المطلقة واجباً تجاه طفلها الرضيع، واجباً يفرضه الله عليها، ولا يتركها فيه لفطرتها، وعاطفتها التي قد تفسدها الخلافات الزوجية، فيقع الغرم على هذا الصغير، فالله يكفله ويفرض له في عنق أمه، فالله أولى بالناس من أنفسهم، والله يفرض للمولود على أمه أن ترضعه حولين كاملين. ولقد أثبتت البحوث الصحية والنفسية أن فترة عامين ضرورة لنمو طفل نمواً سليماً من الوجهتين الصحية والنفسية.

وللوالدة في مقابل ما فرضه الله عليها حق على والد الطفل أن ينفق عليها فكلاهما مسؤول تجاه الرضيع، فهي تمده باللبن والحضانة، وهو يمددها بالنفقة من غذاء وكساء وما تحتاجه، فكلاهما شريك في التبعة، وكلاهما مسؤول تجاه هذا الصغير الرضيع، وكل منهما يؤدي واجبه في حدود طاقته، والواجبات الملقاة على الولد تنتقل في حالة وفاته إلى وارثه الراشد: [وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ]⁽⁸⁾، فهو المكلف أن ينفق على الأم المرضع تحقيقاً للتكافل العائلي الذي يتحقق طرفه بالإرث، ويتحقق طرفه الآخر باحتمال تبعات المورث، وإذا رغب الوالد في أن يحضر لطفله مرضعاً مأجوراً حين تتحقق مصلحة الطفل في هذه الرضاعة فله ذلك على شرط أن يوفي المرضع أجرها وأن يحسن معاملتها⁽⁹⁾.

3. الحضانة: الحضانة مأخوذة من الحضن وهو ما دون الإبط إلى الكشح، وعرفها الفقهاء بأنها عبارة عن القيام بحفظ الصغير، أو الصغيرة، أو المعتوه الذي يميز ولا يستقل بأمره، بما يصلحه ووقايته مما يؤذيه ويضره، والاضطلاع بمسؤولياتها⁽¹⁰⁾.

فالحضانة حق مشترك فهي حق للصغير لاحتياجه إلى من يرعاه، ويحفظه، ويقوم على شؤونه، ويتولى تربيته، ولأمه الحق في احتضانه كذلك لقول رسول الله ﷺ: (أنت أحق به) وإذا كانت الحضانة حقاً للصغير فإن الأم تجبر عليها إذا تعينت بأن يحتاج الطفل إليها، ولم يوجد غيرها، كي لا يضيع حقه في التربية والتأديب، فإن لم تتعين بأن كان للطفل جدة، ورضيت بإمساكه وامتنعت الأم فإن حقها في الحضانة يسقط بإسقاطها حقاً لها، غير أن الاجتهاد القضائي استقر على أن حق المحضون أقوى من حق الحضانة، وإن إسقاط الحضانة حقها لا يسقط حق الصغير⁽¹¹⁾.

(7) سورة البقرة، الآية: 233.

(8) سورة البقرة، الآية: 233.

(9) في ظلال القرآن: 1/ 253-254.

(10) فقه السنة: 2/ 338.

(11) المصدر نفسه: 2/ 351.

الأم أحق بالولد من أبيه: إن أسمى لون من ألوان التربية هو تربية الطفل في أحضان والديه، إذ إنه ينال من رعايتها وحسن قيامها عليه ما يبني جسمه، ويبني عقله ويزكي نفسه ويعدّه للحياة، فإذا حدث أن افترق الوالدان وبينهما طفل فالأم أحق به من الأب، ما لم يوجد للأم مانع يمنع تقديمها، أو بالولد وصف يقتضي تخييره، كاستغناؤه عن خدمة النساء التي يجب توفرها في الحاضنة.

4. أجره الحضانة: ان أجره الحضانة مثل أجره الرضاع لا تستحقها الأم ما دامت زوجة أو معتدة، لأن لها نفقة الزوجية، أو نفقة العدة، وغير الأم تستحق أجره الحضانة من وقت حضانتها.

5. تخيير الصغير أو الصغيرة بعد إنهاء الحضانة: إذا بلغ الصغير أو الصغيرة سبع سنين، أو سن التمييز، وانتهت حضانتها فإذا اتفق الوالد والحاضنة على إقامته عند واحد منهما أمضى هذا الاتفاق، وإن اختلفا خير الصغير بينهما⁽¹²⁾.

حقوق الطفل في المواثيق الدولية:

لقد شغل المجتمع الدولي بحقوق الطفل قبل ظهور الأمم المتحدة إلى حيز الوجود وبعد ظهورها ففي سنة 1924 أقرت عصبة الأمم: (إعلان جنيف لحقوق الطفل) وحينما وضعت اللجنة الاجتماعية للأمم المتحدة برنامجها الأول للعمل عام 1948 أوصت الأمين العام أن يعطى اهتماماً بالغاً "إعلان جنيف" وإن كان عليه أن يحول الوثيقة إلى وثيقة من وثائق الأمم المتحدة تجسد السمات الرئيسة، والملاح البارزة للمفهوم الجديد لرعاية الطفل، وفي سنة 1949 قررت اللجنة الاجتماعية (بعد دراسة نتائج ما قام به الأمين العام من صياغة بيان حقوق الطفل) أنه يجب أن تقتصر الصياغة على إعلان مبادئ، مع دياحة توضح أنه قد وضع إطار من روح مبادئ ميثاق الأمم المتحدة، والإعلان العالمي لحقوق الإنسان طبقاً لما جاء فيه.

في 20 تشرين الثاني 1959 أقرت الجمعية العامة وأعلنت حقوق الطفل:

1. إعلان حقوق الطفل: يتألف إعلان حقوق الطفل من عشرة مبادئ، وهي عبارة عن مجموعة قواعد من أجل سلامة الطفل، كل طفل دون استثناء من أي نوع كان ودون تمييز، أو تفرقة بسبب الجنس أو اللون أو النوع أو اللغة، أو الدين أو الآراء السياسية أو غيرها من الآراء أو الأصل الوطني أو الاجتماعي، أو الملكية أو الميلاد، أو أي وضع آخر سواء يتعلق به أو بأسرته، ومن بين المبادئ المعلنة بالإضافة إلى مبدأ المساواة وعدم التمييز المذكور أعلاه ما يأتي:

أ. يتمتع الطفل بحماية خاصة، ويمنح فرصاً وتسهيلات بالقانون أو بغيره من الوسائل، لتمكينه من أن يشب أو ينمو بدنياً وذهنياً وأخلاقياً وروحياً، واجتماعياً بطريقة صحية وعادية، وفي ظروف من الحرية والكرامة. وعند إصدار قوانين لهذا الغرض يكون لمصلحة الطفل الاعتبار الأسمى، ويكون للطفل منذ ولادته الحق في اسم وجنسية.

(12) حقوق الإنسان بين الشريعة والقانون: 215-216.

يتمتع الطفل بمزايا الضمان الاجتماعي، وبهيأ له أن يكبر، وينمو في صحة وعافية، ولتحقيق هذه الغاية، تقدم له ولأمه رعاية وحماية خاصة بما في ذلك الرعاية الكافية قبل مولده وبعده، ويكون للطفل الحق في الغذاء الكافي والسكن والترفيه والخدمات الطبية.

ب. يعامل الطفل المعوقً بدنياً أو عقلياً أو اجتماعياً معاملة خاصة، ويمنح التعليم والرعاية اللذين تتطلبهما حالته الخاصة.

ج. إن الطفل يحتاج إلى الحب والتفاهم من أجل نمو شخصيته نمواً كاملاً ومتناسقاً، وينشأ الطفل - حين يكون ذلك ممكناً - في رعاية والديه وتحت مسؤوليتهم، وعلى أي الحالات ينشأ في جو المحبة والأمان الأخلاقي والمادي. ولا يفصل الطفل في سنوات عمره الباكر عن حضانه أمه إلا في الظروف الاستثنائية، ويلتزم المجتمع كما تلتزم السلطات العامة بتوفير رعاية خاصة للأطفال الذين لا عائلة لهم ولالأطفال الذين لا يقوون على الحياة.

ومن الأمور المرغوب فيها قيام الدولة بدفع إعانات نقدية وغير ذلك من صور المساعدات للحفاظ على الأطفال في العائلات الكبيرة العدد.

د. للطفل الحق في تلقي التعليم المجاني والإجباري في مراحل الدراسة الأولى على الأقل، ويعطى نوعاً من التعليم الذي ينمي ثقافته العامة، ويمكنه على أساس تكافؤ الفرص من تنمية قدراته، وحاسة التمييز والتبصر لديه، والإحساس بالمسؤولية الخلقية والاجتماعية بحيث يصبح عضواً نافعاً في المجتمع.

هـ. تكون مصالح الطفل الحقيقية هي المبدأ الموجه لأولئك المسؤولين عن تعليم الأطفال وتوجيههم، وتضع هذه المسؤولية في المقام الأول على والديه، ويكون للطفل الفرصة الكاملة للعب والترفيه الذي يجب أن يوجه نحو الأهداف نفسها شأنه شأن التعليم، وعلى المجتمع والسلطات العامة أن تسعى للعمل على التمتع بهذا الحق.

و. يكون الطفل ضد أشكال الإهمال كافة، والقسوة، والاستغلال، ولا يكون موضوع إتهام بأي شكل من الأشكال، ولا يسمح لقبول الطفل في العمل قبل الحد الأدنى المناسب من العمر، ولا يجوز بأي حال من الأحوال أن يحمل على العمل، أو يسمح له بالأشغال بأي حرفة أو عمل يضر بصحته، أو تعليمه أو يعوق نموه الجسماني أو العقلي أو الأخلاقي.

ز. حماية الطفل من التقاليد والعادات التي قد تشجع على التمييز العنصري، أو الديني، أو أي شكل من أشكال التمييز، وتربية الطفل وتنشئته على روح من التفاهم، والتسامح، والصداقة بين الشعوب، والسلام والإخاء الإنساني وتربيته على وعي كامل وإدراك تام بأن طاقته ومواهبه يجب أن تتركس لخدمة أخيه الإنسان⁽¹³⁾.

(13) ينظر: حقوق الإنسان بين النظرية والتطبيق في مجال استراتيجيات حماية الطفولة، د. سيد محمددين.

2. صندوق الأمم المتحدة لرعاية الطفولة (اليونيسيف): أنشأت الجمعية العامة صندوق الطوارئ الدولي للطفولة التابع للأمم المتحدة في 11 كانون الأول 1946 لصالح الأطفال والفتيات في سن المراهقة، في البلدان التي كانت ضحايا العدوان، وإن تلك البلدان كانت تتلقى مساعدة من وكالة غوث وتوطين اللاجئين ولصالح الأغراض الصحية للأطفال عموماً، وكان على قمة أنشطة الإغاثة لليونيسيف في فترة ما بعد الحرب ما كانت تقدمه من مساعدات مباشرة في شكل أغذية ومؤن لأكثر من (6) مليون نسمة من الأمهات والأطفال. وفي عام 1970 بعد أن انتهت طوارئ الحرب مدّت الجمعية العامة للأمم المتحدة في حياة اليونيسيف ثلاث سنوات كفترة تجريبية وجهتها نحو الاهتمام بالبرامج طويلة الأجل. وبعد ذلك بثلاث سنوات حولت الجمعية العامة (اليونيسيف) إلى وكالة دائمة، وغيرها اسمها إلى (صندوق الأمم المتحدة لرعاية الطفولة). ومنذ عام 1969 اتجهت مساعدات اليونيسيف لمبالغ متزايدة نحو التعليم والتدريب المهني، ورعاية الأسرة والطفولة، وتخطيط الأسرة⁽¹⁴⁾.

3. اليوم العالمي والعام الدولي للطفل: في سنة 1954 أوصت الجمعية العامة أنه اعتباراً من عام 1956 يجب أن تنظم جميع البلدان يوماً عالمياً للإخاء، والتفاهم بين الأطفال، وكيوم يكرّس لتعزيز المثل والأهداف التي يتوخاها ميثاق الأمم المتحدة وتحقيق الرفاهية لأطفال العالم. وفي سنة 1976 أعلنت الجمعية العامة أن عام 1979 هو عام دولي للطفل وصادف أن عام 1979 الذكرى العشرون لإعلان حقوق الطفل⁽¹⁵⁾.

غرض التربية في الإسلام:

إن التربية الإسلامية تستهدف غرضين:

1- الغرض الديني، ويقصد به التنشئة للعمل للآخرة، حتى يلقي العبد ربّه وقد أدى ما عليه من حقوق.

2- الغرض العلمي الدنيوي، وهو ما يعرف بالإعداد للحياة.

الأولاد والعقيدة الإيمانية:

إن التربية العقدية الشرعية للمولود أهم بكثير من التربية الجسدية، فحياة الجسد تفنى بالموت، وحياة الإيمان تستمر إلى ما بعد الممات، ومن حق الطفل أن يُحافظ له على فطرته السليمة، وعقيدته الإيمانية؛ دون أن تُلوّث بفعل الأبوين.

قال الله تعالى: [يا أيها الذين آمنوا قوا أنفسكم وأهليكم ناراً] [التحريم:6]، وهذه الآية تدل على:

أولاً: من حق الأطفال على الآباء والأمهات والمربين أن ينالوا تربية إيمانية وأخلاقية واجتماعية وفكرية تنأى بهم عن الانحراف.

(14) المصدر نفسه.

(15) حقوق الإنسان في الإسلام، عنجيني: 196.

ثانياً: من حق الطفل وجوده في أسرة ينتمي إليها، وتحافظ عليه وتحميه، ويشعر بالأمن بين أفرادها.

ثالثاً: إن المهمة التربوية ليست مجرد تلقين من البيت الكبير (المجتمع والبيئة)، بل إن في مراحلها الأولى تحتاج إلى الآباء والأمهات وليرين؛ وبالتالي لا بد أن يكون المشرف على التربية مؤمناً ملتزماً بأخلاق الدين وآدابه، ليكون لهم أثرهم في التربية عن طريق القدوة الحسنة، وليكون عملهم التربوي أضمن نجاحاً وأبلغ أثراً في التنشئة الصالحة.

ومن حقوق الأطفال في المجتمع وفي الأسرة والمدرسة أن يُنشئوا على الإيمان بالله واليوم الآخر، وعلى طاعة الله تعالى وعبادته وتقواه ومحبته، وعلى العمل بمكارم الأخلاق وتقديرها والاعتزاز بها، وتثبيت الحقائق العليا في نفوسهم.

وقد أمرت الشريعة بتعليم الأطفال كل ما يعود عليهم بالنفع في الدنيا والآخرة، وأول شيء يُلقن لهم ويلقى في أسماعهم: أعذب الكلام وأطيبه، وهو ذكر الله سبحانه وتعالى، وفي هذا يقول رسول الله ﷺ: "افتحوا على صبيانكم أول كلمة بـ (لا إله إلا الله)..". (16).

ويؤكد ذلك فعل النبي ﷺ هذا بنفسه، قال أبو رافع: رأيت رسول الله ﷺ "أذن في أذن الحسن بن علي حين ولدته فاطمة"، وفي حديث آخر أنه ﷺ: "أذن في أذن الحسن اليماني، وأقام في أذنه اليسرى" (17).

ولعل الحكمة في التأذين: أن يكون أول ما يقرع سمع الإنسان كلمات الأذان المتضمنة لكبرياء الرب وعظمته، والشهادة التي هي أول ما يدخل بها في الإسلام، فكان ذلك تلقيناً له شعار الإسلام عند دخوله إلى الدنيا، كما يلقي كلمة التوحيد عند خروجه من الدنيا.

الرحمة والشفقة في التربية الإسلامية:

مما لا شك أن القسوة في معاملة الولد: مثبطة للهمة، قاتلة للدكاء، مؤدية للذل، باعثة على النفاق، ولم يقر الإسلام الشدة والعنف في معاملة الأولاد، واعتبر الغلظة والجفاء في معاملة الأولاد نوعاً من فقد الرحمة من القلب، حيث قال ﷺ للأقرع بن حابس لما أخبر أنه لا يُقبَل أولاده: "من لا يرحم لا يُرحم" (18).

ولقد ضرب رسول الله ﷺ المثل الأعلى في الرفق في تربية الأطفال وعلاج أخطائهم بروح الشفقة والرأفة والعطف والرحمة، ومعرفة البواعث التي أدت إلى هفواتهم والعمل على تداركها وإفهام الأولاد تبيجتها.

وعمل رسول الله ﷺ على إدخال السرور في قلوب الأطفال، حيث كان يُقبلهم ويداعبهم ويملمهم على ظهره في صلاته، ويقوم بتنظيفهم، والسنة المطهرة فائضة بكثير من الأحاديث في هذا المجال وهذه طائفة منها:

(16) رواه الحاكم.

(17) تحفة المولود، ص 16، وزاد المعاد في هدي خير العباد، ابن القيم، 15/2.

(18) رواه الترمذي وأبو داود وأحمد.

أن رسول الله ﷺ كان يصلي وهو حامل أمّامة بنت زينب بنت رسول الله ﷺ ، فإذا سجد وضعها وإذا قام حملها(19).

وروى عبد الله بن شداد قال: "بينما رسول الله ﷺ يصلي بالناس إذ جاءه الحسين فركب عنقه وهو ساجد، فأطال السجود بالناس حتى ظنوا أنه قد حدث أمر، فلما قضى صلاته، قالوا: قد أطلت السجود يا رسول الله حتى ظننا أنه قد حدث أمر فقال: "إن ابني قد ارتحلني فكرهت أن أعجله حتى يقضى حاجته"(20).

وعن أسامة بن زيد: كان رسول الله ﷺ يأخذني فيقعدني على فخذه، ويقعد الحسن على فخذه الأخرى ثم يضمهما، ثم يقول: "اللهم أحبهما فأني أحبهما"(21).

وقد كان رسول الله ﷺ يداعب الصبيان فقد ثبت عنه ﷺ أنه قال لأخ صغير لأنس بن مالك: "يا أبا عمير ما فعل النغير(22)؟"(23).

وكان ﷺ يقدّم من السفر فيتلقاه الصبيان فيقف عليهم، ثم يأمر بهم فيرفعون إليه؛ فيرفع منهم بين يديه ومن خلفه، ويأمر أصحابه أن يحملوا بعضهم، وقد ورد أن عبد الله بن جعفر قال لابن الزبير أتذكر إذ تلقينا رسول الله ﷺ أنا وأنت وابن عباس قال نعم فحملنا وتركك(24) فرمّا تفاخر الصبيان بعد ذلك فيقول بعضهم لبعض: حملني رسول الله ﷺ بين يديه وحملك أنت وراءه، ويقول بعضهم: أمر أصحابه أن يحملوك وراءهم(25).

وكان يؤتى بالصبي الصغير ليُدعُو له بالبركة وليسميه، فيأخذه فيضعه في حجره، فرمّا بال الصبي فيصبح بعض من يراه فيقول: لا تزرموا الصبي، فيدعه حتى يقضى بوله، ثم يفرغ من دعائه له وتسميته، ويبلغ سرور أهله فيه لئلا يروا أنه تأذى ببوله، فإذا انصرفوا غسل ثوبه بعده(26).

ومن هذه النصوص تتضح مدى عناية رسول الله ﷺ بالأطفال، وشفقته بهم، وحرصه على إدخال السرور عليهم، فالأطفال يمثلون بعض اليوم وكل الغد، فيحتاجون إلى بناء شخصيتهم وإشعارهم بالاهتمام بهم، وهذا بلا شك

(19) رواه البخاري.

(20) رواه النسائي والحاكم، وقال: صحيح على شرط الشيخين.

(21) رواه البخاري.

(22) النغير: اسم لطائر يشبه العصفور كان يلعب به أبو عمير فمات، فكان صلى الله عليه وسلم يداعب الصبي ليخفف عنه ويزيل حزنه بفقد الطائر الذي كان يلعب به.

(23) رواه البخاري.

(24) رواه مسلم.

(25) إحياء علوم الدين، الغزالي.

(26) رواه مسلم.

يترك آثاراً حسنة في نفوسهم، ويعودهم على الثقة بالنفس، ويربّي فيهم العزة والأنفة وحب الغير، والتأخي، ويشيع بينهم المودة.

المصادر والمراجع

- إحياء علوم الدين، الإمام أبي حامد الغزالي (ت: 505هـ)، دار القلم، بيروت، ط2.
- أركان حقوق الإنسان، بحث مقارنة في الشريعة الإسلامية والقوانين الحديثة، الدكتور صبحي الحمصاني، دار العلم للملايين، بيروت، الطبعة الأولى، 1399هـ. 1979م.
- حقوق الإنسان بين الشريعة والقانون، نصاً ومقارنة وتطبيقاً، المحامي محمد عنجريني، دار الفرقان للنشر، عمان، الطبعة الأولى، 1423هـ. 2002م.
- حقوق الإنسان بين النظرية والتطبيق في مجال استراتيجيات حماية الطفولة، د. سيد محمد، القاهرة، الطبعة الأولى، 1425هـ. 2005م.
- حقوق الإنسان بين تعاليم الإسلام وإعلان الأمم المتحدة، الشيخ محمد الغزالي، دار الدعوة، الإسكندرية، الطبعة الخامسة، 1422هـ. 2005م.
- حقوق الإنسان في الإسلام، الدكتور محمد الزحيلي، دار ابن كثير، دمشق، الطبعة الرابعة، 1426هـ. 2005م.
- حقوق الإنسان محور مقاصد الشريعة، الدكتور أحمد الريسوني، الدكتور محمد الزحيلي، الدكتور محمد عثمان شبير، كتاب الأمة، قطر، العدد: 87، الطبعة الأولى، 1423هـ. 2002م.
- زاد المعاد في هدي خير العباد، الإمام محمد بن أبو بكر ابن القيم الجوزية، دار التوزيع والنشر الإسلامي، المكتبة القيمة، القاهرة.
- سنن ابن ماجة، الحافظ محمد بن يزيد القزويني (ت: 275هـ)، دار الفكر، ط1، بيروت.
- سنن أبي داود، الإمام سليمان بن الأشعث السجستاني (ت: 275هـ)، الدار العربية اللبنانية، القاهرة، ط1، 1408هـ. 1988م.
- سنن الدار قطني، علي بن عمر أبو الحسن الدار قطني البغدادي (ت: 385هـ)، تحقيق: عبد الله هاشم يماني المدني، دار المعرفة - بيروت، 1386هـ - 1966م.
- سنن الدارمي، عبد الله بن عبد الرحمن أبو محمد الدارمي (ت: 255هـ)، دار الكتاب العربي - بيروت، ط1، 1407هـ. 1987م، تحقيق: فواز أحمد زمرلي، خالد السبع العلمي.
- السنن الكبرى وفي ذيله الجوهر النقي، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي (ت: 458هـ)، مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة في الهند ببلدة حيدر آباد، ط1. 1344هـ.
- سنن النسائي (ت: 303هـ)، بشرح الحافظ جلال الدين السيوطي (ت: 911هـ)، وحاشية السندي، دار الكتاب العربي، بيروت، ط1، 1348هـ. 1930م.
- صحيح البخاري، محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري (ت: 256هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- صحيح مسلم، مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري (ت: 261هـ)، ترقيم: محمد فؤاد الباقي، دار إحياء التراث العربي. بيروت، 1375هـ. 1966م.
- فقه السنة، الشيخ السيد سابق، دار الفتح للإعلام العربي، القاهرة، الطبعة الحادية والعشرون، 1420هـ. 1999م.

- في ظلال القرآن، الأستاذ سيد قطب، دار الشروق، بيروت، الطبعة الشرعية التاسعة، 1400هـ - 1980م.
- اللؤلؤ والمرجان فيما اتفق عليه الشيخان، البخاري ومسلم، وضعه: محمد فؤاد عبد الباقي (ت: 1968م)، أعد فهارسه: سيد بن إبراهيم بن صادق، دار الحديث، القاهرة، مجلد واحد، 1424هـ . 2003م.
- المدخل لدراسة الشريعة الإسلامية، الدكتور عبد الكريم زيدان، مكتبة القدس، بغداد الطبعة السابعة، 1402هـ - 1982م.
- المدخل لدراسة الشريعة الإسلامية، الدكتور مصطفى الزلمي، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة بغداد.
- مقاصد الشريعة الإسلامية أساس حقوق الإنسان، د. دحام إبراهيم الهسنياني، راجعه وقدم له: الأستاذ الدكتور: عماد الدين خليل، مطبعة ديوان الوقف السني العراقي، دائرة البحوث والدراسات، الطبعة الأولى، 1434هـ/ 2013م.

السنة الشريفة والتشريع العالمي لحقوق الطفل

Honorable Year and Universal Legislation for The Rights of The Child

د. صلاح الدين سليم أرقه دان*

Salah Eddine Salime Arkadan

ملخص

بالرغم من إيمان المسلمين بأن الرسالة المحمدية لم تأت خاصة لزمان ولا مكان ولا أمة وإنما هي للكون، بقوله تعالى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ [الأنبياء/107]، إلا أن الدراسات والأبحاث التي تبين أثر السيرة الشريفة تحديداً في تشريعات حقوق الإنسان ابتداء من عصر النبوة وحتى اليوم، تكاد تكون نادرة. فالرأي الإسلامي السائد يتعامل مع الإسلام باعتباره ديناً خاصاً في تشريعاته المدنية والحقوقية بالمسلمين فقط، دون التنبيه إلى دور الحضارة الإسلامية في الحضارة المعاصرة، لاسيما في التشريعات المتعلقة بحقوق الإنسان عامة والطفولة خاصة.

هذه الورقة مساهمة في تحريك الماء الراكد في هذا الموضوع.

كلمات مفتاحية: السيرة النبوية، الإسلام والطفولة، حقوق الإنسان، حقوق الطفل، الإسلام والغرب، التشريع

الإسلامي.

Abstract

Despite the Muslims' belief that the Muhammadan message did not come especially for a time, place, or nation, but rather for the universe, as God Almighty said: ﴿And we have not sent you except as a mercy to the worlds﴾

Whoever, the studies and researches that show the impact of the noble biography specifically in human rights legislation from the era of prophet-hood until today, it is almost rare.

The prevailing Islamic opinion deals with Islam as a special religion in its civil and human rights legislation with Muslims only, without paying attention to the role of Islamic civilization in contemporary civilization, especially in legislation related to human rights in general and childhood in particular.

This paper is a contribution to moving stagnant water on this topic.

Keywords: Biography of the Prophet, Islam and childhood, human rights, children's rights, Islam and the West, Islamic legislation.

*جامعة الخليج للعلوم والتكنولوجيا (الكويت)

الإنسان محور الوجود

شكل الإنسان محور الوجود الثقافي والحضاري، بشقيه المادي والمعنوي، والإنسان نفسه هو علة العقائد والقيم والتشريعات المنظمة للمجتمعات والدول، وهي تشريعات أخذت صوراً متعددة منذ فجر التاريخ وحتى اليوم، في مقدمتها الوحي الإلهي الذي بدأ مع خلق آدم أبي البشر، ففي الكتاب الكريم: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ [البقرة/30]، وفيه أنه هياً آدم، بالعلم والمعرفة، للقيام بالمهمات التي تنتظره، ولتحقيق الهدف الرئيس من خلقه: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ [البقرة/31]، وبطبيعة الحال، لينقل، من ثم، علمه ومعرفته وخبراته إلى من سيخلفه من ذريته، مما جاء على أسلوب الوصية من جيل إلى آخر، فعن ابن عباس (رضي الله عنهما) كان أول من حمل الوصية ثم بلغها إدريس (عليه السلام)⁽¹⁾.

وحدد الله دور الإنسان في الأرض، وهو العمران: ﴿هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾ [هود/61]. كما حدد له التزاماته تجاه ربه ونفسه والغير، وهو التوحيد والعدالة: ﴿أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ﴾ [النحل/36]، فهو عابد لله موحد لا يشرك به شيئاً، وهو ملتزم تجاه نفسه بالحلال والحرام: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾ [البقرة/168]، وتجاه الغير بالاعتراف بالتنوع والتعاون من أجل إعمار الكون: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۗ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ [الحجرات/13].

والتأمل في حياة الإنسان واستمراره يوصل إلى حقيقة هي ركن الأساس في ذلك، ألا وهو التناسل، يعني التزاوج والإنجاب، فهو سبيل الاستخلاف والاستمرار، لا في الإنسان فحسب بل في كل عوالم المخلوقات الحية، من أعلى السلم الحيوات إلى أدناها درجة، أي من الإنسان العاقل إلى الخلية الواحدة، فلا غرو أن نرى في الفطرة كيف ينجو المخلوق الأعجم على صغيره ويدافع عنه بنفسه، فالأحرى بالعاقل الذي خُلق ليكون سيداً للكون، ومن هنا جاءت الشرائع لتكامل عمل الفطرة في حفظ النسل، وتأمين الاستمرار.

الإنسان في مجتمعات ما قبل الإسلام

ولكن هل كان هذا عامّاً في البشرية أم خاصّاً بالمجتمعات المتقدمة؟ وهل كانت الشرائع قبل الإسلام مع حفظ هذه الضرورة الرئيسة من الضرورات الخمس المذكورة آنفاً؟

أنكر القرآن الكريم على الجاهلية قتل المؤودة، وهي الطفلة الأنثى التي لا حول لها ولا طول: ﴿وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ * بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ﴾ [التكوير/8-9]، فالمؤودة هي المقتولة، وهي الجارية تدفن وهي حية، سميت بذلك لما يطرح

⁽¹⁾ ابن سعد (ت230هـ)، الطبقات الكبرى، تحقيق: علي محمد عمر، القاهرة، مكتبة الخانجي، ط1، 1421هـ/2001م، ص1/23.

عليها من التراب، فيؤودها، أي يثقلها حتى تموت، ومنه قوله تعالى: ﴿وَلَا يُؤُودُهُ حِفْظُهُمَا﴾ [البقرة/255]، أي: لا يثقله [القرطبي]، وكذلك كانت العرب تفعل بيناتها [الطبري]، كان أهل الجاهلية يدسونها في التراب كراهية البنات [ابن كثير]، كانت طوائف العرب يقتلوهن [ابن كثير]، وكانوا يدفنوهن أحياء لخصلتين، إحداهما: كانوا يقولون إن الملائكة بنات الله، فألحقوا البنات به. الثانية: إما مخافة الحاجة والإملاق، وإما خوفاً من السبي والاسترقاق. وبين أحد أهم دوافعهم لاستباحة هذه الجريمة البشعة، وهو ما ذكره الكتاب الكريم: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ ۗ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ۗ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا﴾ [الإسراء/31].

ولم يكن الوأد عامًا في العرب كلها، فأهل مكة لم يعرفوا الوأد بالرغم من الأعوام العجاف التي كانت تحتاحهم بين فترة وأخرى، وكان أهل الشرف والمروءة منهم يمتنعون عنه، ويمنعون منه، ويرون فيه إحياءً بعد الحكم بالموت على صغيرة لا تملك الدفاع عن نفسها، وكان لهم فخراً، قال الفرزدق، الشاعر الأموي المشهور:

ومنا الذي منع الوائدات * فأحيا الوليد فلم يوأد

يمدح جده صَعَصَعَةَ، إذ كان يشتريهن من آبائهن، ولما جاء الإسلام كان قد أحيا سبعين مؤودة.

قال ابن عباس: كانت المرأة في الجاهلية إذا حملت حفر حفرة، وتمحضت على رأسها، فإن ولدت جارية رمت بها في الحفرة، وردت التراب عليها، وإن ولدت غلاماً حبسته [القرطبي]، وقوله تعالى: ﴿سُئِلْتُ﴾، سؤال المُوؤودة سؤال تويخ لقاتلها، كما يقال للطفل إذا ضرب: لم ضربت؟ وما ذنبك؟ قال الحسن: أراد الله أن يويخ قاتلها، لأنها قتلت بغير ذنب [القرطبي].

وجريمة الوأد لم تكن من الجرائم التي يغفرها الإسلام لصاحبها بإسلامه، مع أن "الإسلام يجب ما قبله" (2)، بل حمله تبعيتها وأمره بالدية كفارة ما فعل، حتى لو كانت جرمته في الجاهلية قبل الإسلام، فعن قتادة، قال: جاء قيس بن عاصم التميمي إلى النبي ﷺ، فقال: إني وأدت ثمان بنات في الجاهلية، قال ﷺ: "فَاعْتِقْ عَنْ كُلِّ وَاحِدَةٍ بَدَنَةً" [الطبري]. وعاب الكتاب الكريم على الجاهلية احتقارها للأنثى: ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ * يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ ۗ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ ۗ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ [النحل/59].

بل كرم الإسلام الطفولة، الإناث والذكور، فلم يحملها وزر أعمالها قبل البلوغ، وحديث رفع القلم عنهم صريح (3)، بل لأطفال في الجنة إن ماتوا قبل البلوغ، لأن الأصل أنهم على فطرة الإسلام، فعن ابن عباس: "أطفال المشركين في الجنة، فمن زعم أنهم في النار فقد كذب" (4).

(2) عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ)، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلْتَوَاحِدُ بِمَا عَمَلْنَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ؟ قَالَ ﷺ: "مَنْ أَحْسَنَ فِي الْإِسْلَامِ لَمْ يُؤَاخَذْ بِمَا عَمِلَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَمَنْ أَسَاءَ فِي الْإِسْلَامِ أُخِذَ بِالْأَوَّلِ وَالْآخِرِ" [البخاري، رقم 6921]. وعن عمرو بن العاص (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ)، قَالَ ﷺ: "أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْإِسْلَامَ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ، وَأَنَّ الْهَجْرَةَ تَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهَا، وَأَنَّ الْحَجَّ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ؟" [مسلم، رقم 121].

ولم يكتف الإسلام بإدانة العدوان على الطفولة بوأد الإناث، بل أمر بالانتصار لهم وإنقاذهم من الاضطهاد والعدوان، بوضوح لا يحتمل التأويل: ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَنَا مِنَ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَنَا مِنَ لَدُنْكَ نَصِيرًا﴾ [النساء/75].

الطفولة ومستقبل الإنسانية

والحديث عن الإنسان يستدعي الحديث عن حفظه واستمراره وإعداده للقيام بدوره في عمارة الأرض ﴿هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾ [هود/61]، كما مر.

أما الحفظ فيتم بالتشريع الذي يحدد الحقوق والواجبات حتى يقطع أو يخفف من حدة النزاع وتضارب المصالح، الأمر الذي سألت عنه الملائكة ربَّ العز من بدء الأمر الإلهي بخلق الإنسان: ﴿أَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ﴾ [البقرة/30]، فلا بد من شريعة تقنن وتحكم بين الناس بالحق ليأخذ كل ذي حق حقه، بكل حيطة بعيداً عن الأهواء والمصالح والضعف والاضغوطات: ﴿وَأَن احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَن يَفْتِنُوكَ عَن بَعْضِ مَا أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ﴾ [المائدة/49]، وهو أمر يجمع خط الرسل جميعاً، وإن كانت الشرائع تأتي مراعية لقدرات وإمكانيات الأجيال البشرية الفكرية والعلمية والحضارية: ﴿وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾ [المائدة/48].

وأما استمرار الحياة البشرية فتتم بالتناسل، وحفظ حقوق المستضعفين من النساء والأطفال على وجه التحديد، وللمرأة - في الحمل - الدور الأكبر في الحمل والوضع والإرضاع والرعاية، ورجل واحد وعدة نساء في هذا ليس كامراً واحدة وعدة رجال لمن يتأمل مسألة التكاثر، وحفظ الطفولة من العدوان جزء لا يتجزأ من منظومة الاستمرار والتكاثر، وقد أخبرنا الكتاب الكريم عن خطط الظالمين في استئصال المخالفين إذ تبدأ بقتل أطفالهم، كما فعل فرعون ببني إسرائيل: ﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ؕ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾ [البقرة/49]، فالحرى فطرة وتشريعاً وواقعاً حفظ النسل لضمان الاستمرار والتكاثر. وما زال الناس بفطرتهم عند وقوع الكوارث يهبون لإنقاذ الأطفال أولاً، وهذا ملاحظ حتى في العجماوات كالنمل والنحل وغيرها.

وأما القيام بدوره الذي خلق له فيكون بالتعليم والتهديب واكتساب المهارات في شقيها الذهني والعصلي، والعبرة في كتاب الله، أول ما نزل من الوحي خطة التعليم والتعلم بأركانها الأربعة المعلم والمتعلم والعلم والوسيلة: ﴿اقْرَأْ وَرَبُّكَ

³ عن علي (كرم الله وجهه) عن النبي ﷺ، قال: "رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَغْتَلِ" [الترمذي، رقم 1423. والنسائي، السنن الكبرى، رقم 7346. وأحمد، رقم 956].

⁴ ابن كثير (ت 774هـ)، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد السلامة، الرياض، دار طيبة، ط2، 1420هـ/1999م، ص 334/8 [التكوير/8-9].

الْأَكْرَمُ* الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ* عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿[العلق/3-5]، فالله سبحانه هو المعلم، والإنسان المخلوق هو المتعلم، والموضوع علم ما لم يكن يعلم، والوسيلة هي القلم.

الشريعة الإسلامية وحقوق الطفولة

السؤال الملح الذي يطرح نفسه، إن كان كل ما تقدم هو في الإطار النظري، فأين الإطار العملي منه؟! لأن قيمة النظرية في تطبيقها، ولا بد لتحقيق تطبيقها من آليات ووسائل. فهل كان الإسلامي في العهد النبوي وما تلاه مكتفياً بالمواعظ العامة الأخلاقية أم ارتبط ذلك بمنهج علمي وعملي يضمن تحقيق النظرية في عالم الواقع، ومن ثم استمرارها وتنميتها على مر العصور بما يناسب الزمان والمكان والحاجات؟! وعلى وجه الخصوص في أضعف الخلق وهم اليتامى الذين يفتقدون حماية الأب في مجتمع لا يعترف بالضعفاء، ونبينا الكريم ﷺ نفسه ولد يتيماً إن لم يذق طعم الاستضعاف بسبب كفالة جده ثم عمه له؟ واليتم أمر شائع في مجتمع الجهاد، فلكل شهيد ثكلى وأرملة ویتيم، والإسلام رعى هؤلاء جميعاً.

وفي ميدان التشريع لحفظ حقوق الطفولة، وردت كلمة (یتيم) مفرداً وجمعاً إحدى وعشرين مرة في سور مختلفة، مكية ومدنية، تدور كلها حول: حفظ حقوقه، وعدم العدوان عليه، وإعداده للمستقبل، وتجعل ذلك من علامات الإيمان والتقوى، وواجباً على أولي الأمر والحكام (القضاة)، كما في قوله تبارك وتعالى: ﴿لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَاتَّبَعَ السَّبِيلَ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ [البقرة/177]، وفي قوله سبحانه: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَبْتُمْ إِنْ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ [البقرة/220].

وقد فصل المفسر الفقيه المجتهد، الإمام القرطبي (ت671هـ) الأحكام الاجتماعية والأخلاقية والقانونية (التشريعية) الواردة في الآية الشريفة، في تفسيره (الجامع لأحكام القرآن)، في ثماني مسائل، عدّد فيها أقوال الأئمة، وجلّها في حفظ مال اليتيم وإنفاقه فيما يعود عليه بالفائدة دون محاباة، وإعداده ليكون قادراً على الاعتماد على نفسه وتنمية ماله، محصناً بصنعة أو علم أو مهارة، وزبدة ذلك في قوله في الفائدة (الثالثة): "تواترت الآثار في دفع مال اليتيم مضاربة والتجارة فيه، وفي جواز خلط ماله بماله دلالة على جواز التصرف في ماله بالبيع والشراء، إذا وافق الصلاح، وجواز دفعه مضاربة، إلى غير ذلك ...

واختلف في عمله هو قراضاً، فمنعه أشهب، وقاسه على منعه من أن يبيع لهم من نفسه أو يشتري لها. وقال غيره: إذا أخذه على جزء من الربح بنسبة قراض مثله فيه، أمضي، كشرائه شيئاً لليتيم بتعقب فيكون أحسن لليتيم. قال محمد بن عبد الحكم: وله أن يبيع له بالدين إن رأى ذلك نظراً. قال ابن كنانة: وله أن ينفق في عرس اليتيم ما يصلح من صنيع

وطيب، ومصلحته بقدر حاله وحال من يزوج إليه، وبقدر كثرة ماله. قال: وكذلك في ختانه، فإن خشني أن يتهم رفع ذلك إلى السلطان فيأمره بالقصد، وكل ما فعله على وجه النظر فهو جائز، وما فعله على وجه المحاباة وسوء النظر فلا يجوز. ودل الظاهر على أن ولي اليتيم يعلمه أمر الدنيا والآخرة، ويستأجر له ويؤاخره ممن يعلمه الصناعات. وإذا وهب لليتيم شيء فللوصي أن يقبضه لما فيه من الإصلاح" (إه).

لقد رعى الفقه الإسلامي حقوق الناس جميعاً وقدم رعاية المستضعفين والمنكسرين وذوي الحاجات، وفي جملة الطفل، واليتيم (ذكر وأنثى) خاصة، ابتداء من بناء الأسرة، بزوجين صالحين، ففي اختيار الزوج، قال النبي ﷺ: "إذا خطب إليكم من ترضون دينه وخلقه فزوجوه، إلا تفعلوا تكن فتنة في الأرض وفساد عريض" (5)، وفي اختيار الزوجة، روى أبو هريرة (رضي الله عنه) عن النبي ﷺ، قال: "نكح المرأة لأربع: لِمَالِهَا، وَلِحَسَبِهَا، وَلِحَمَالِهَا، وَلِدِينِهَا، فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاكَ" (6).

وأمر بتسميته والإحسان إليه بإعداده لغده ومستقبل أيامه، فقد نقل الرواة أن رجلاً جاء إلى عمر بن الخطاب (رضي الله عنه) يشكو إليه عقوق ابنه، فأحضر عمر الولد وابنه وأنبه على عقوقه لأبيه، ونسيانه لحقوقه، فقال الولد: يا أمير المؤمنين أليس للولد حقوق على أبيه؟ قال: بلى، قال: فما هي يا أمير المؤمنين؟ قال عمر: أن ينتقي أمه، ويحسن اسمه، ويعلمه الكتاب، قال الولد: يا أمير المؤمنين، إن أبي لم يفعل شيئاً من ذلك، أما أمي فإنها زنجية كانت لمجوسي، وقد سماني جعلاً، ولم يعلمني من الكتاب حرفاً واحداً. فالتفت عمر إلى الرجل وقال له: جئت إليّ تشكو عقوق ابنك! وقد عققته قبل أن يعقك، وأسأت إليه قبل أن يسيء إليك" (7).

وأمر إن كان كافلاً لليتيم أو وصياً عليه أن يأكل من ماله بدون إسراف ولا تبذير، وأن يحفظ له ماله وينمي به بدون محاباة ولا مجازفة، وأن يؤديه إليه عندما يبلغ: ﴿وَابْتُلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُوا وَمَن كَانَ عَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا﴾ [النساء/6]. وتفصيل ذلك في كتب التفسير والفقه.

ويستلزم إيناس الرشد إعدادهم وتعليمهم وإرشادهم إلى ما يحتاجونه في معاشهم وزواجهم ورعاية أسرهم مستقبلاً، ويرى السعدي () في تفسيره أن إيناس الرشد "هو الرشد في التصرف والتجارة". وقال القرطبي () في بيان كيفية هذا الاختبار أن يدفع الولي إلى اليتيم شيئاً من ماله، فإن نماه وحسن النظر فيه فقد وقع الاختبار، ووجب على الوصي تسليم جميع ماله إليه بعد بلوغه، وإن أساء النظر وجب عليه إمساك المال عنه. فيما يرى البغوي () أن الابتلاء يختلف باختلاف

(5) الترمذي، النكاح، رقم 1084.

(6) البخاري، رقم 4802، ومسلم، رقم 1466.

(7) عبد الله ناصح علوان، تربية الأولاد في الإسلام، القاهرة، دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع، ط 21، 1412هـ/1992م، ص 1/137.

أحوال اليتامى، فإن كان ممن يتصرف في السوق فيدفع الولي إليه شيئاً يسيراً من المال وينظر في تصرفه، وإن كان ممن لا يتصرف في السوق فيختبره في نفقة داره، والإنفاق على عبيده وأجرائه، وتُختبر المرأة في أمر بيتها وحفظ متاعها وغزها واستغزائها، فإذا رأى الولي أو الوصي أو القاضي، حسن تدبيره، وتصرفه في الأمور مراراً يغلب على القلب رشده، دفع المال إليه.

وسكوت المفسرين عن التفصيل في آليات الاختبار لإيناس الرشد مع ضرب أمثلة عامة يعني حرصهم على عدم تقييد من سيأتي بآليات وأساليب من مضى، فلكل جيل تحدياته وحاجاته.

الإسلام و(اتفاقية حقوق الطفل) العالمية⁽⁸⁾

فماذا عن أثر ذلك في التشريعات والقوانين المعاصرة؟ وشرعة الأمم المتحدة على وجه التخصيص؟ وسيم اعتماد (اتفاقية حقوق الطفل) العالمية، التي اعتمدت وعرضت للتوقيع والتصديق والانضمام بموجب قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة، رقم 25/44، المؤرخ في 1989/11/20م، وتم البدء بتنفيذه ابتداء من تاريخ 1990/09/02م، وفقاً للمادة 49.

تنص الديباجة بعد التذكير بقرارات الأمم المتحدة السابقة بشأن حقوق الإنسان على أن الأسرة هي البيئة الصحية لحضانة الطفل: "وإذ تقر بأن الطفل، كمي تتعرض شخصيته ترعراً كاملاً ومتناسقاً، ينبغي أن ينشأ في بيئة عائلية في جو من السعادة والمحبة والتفاهم"^(هـ).

ثم تنشأ في تحديد المواد، فننص **الفقرة 2/2**: " تتخذ الدول الأطراف جميع التدابير المناسبة لتكفل للطفل الحماية من جميع أشكال التمييز أو العقاب القائمة على أساس مركز والدي الطفل أو الأوصياء القانونيين عليه أو أعضاء الأسرة، أو أنشطتهم أو آرائهم المعبر عنها أو معتقداتهم"^(هـ).

فهذه الفقرة تجمع أكثر من حكم شرعي في الكتاب والسنة الشريفة: كمنع التمييز العنصري: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ﴾ [الحجرات/13]، وَعَنْ أَبِي نَضْرَةَ: حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ خُطْبَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي وَسْطِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ، فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَلَا إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ، وَإِنَّ آبَاءَكُمْ وَاحِدٌ، أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ، وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ، وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ، وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ، إِلَّا بِالتَّقْوَى أَبْلَغْتُ"⁽⁹⁾. وعدم تحميل الأطفال أوزار آبائهم أو أوصيائهم العقدية والفكرية والحقوقية: ﴿كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَىٰهَا وَلَا تَرِيءُ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى﴾ [الأنعام/164].

⁽⁸⁾ موقع الأمم المتحدة الإلكتروني، صفحة حقوق الإنسان - مكتب المفوض السامي

www.ohchr.org/ar/professionalinterest/pages/crc.aspx

⁽⁹⁾ الإمام أحمد (ت241هـ)، المسند، تحقيق: شعيب الأرنؤوط وآخرون، بيروت، مؤسسة الرسالة، ط1، 1421هـ/2001م، رقم23489، ص474/38

وتنص **الفقرة 3/3** على كفاءة وأمانة المشرفين على رعاية الأطفال: "تكفل الدول الأطراف أن تتقيد المؤسسات والإدارات والمرافق المسؤولة عن رعاية أو حماية الأطفال بالمعايير التي وضعتها السلطات المختصة، ولا سيما في مجالي السلامة والصحة وفي عدد موظفيها وصلاحياتهم للعمل، وكذلك من ناحية كفاءة الإشراف".

ويجمع هذا النص أيضاً ما ذكره تعالى في كتابه الشريف، وفضّله الفقهاء: ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ﴾ [الضحى/9]. و﴿أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ * وَلَا يُخْصُ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ﴾ [الماعون/1-3].

فيما لم يخرج نص **المادة 5**، عن شروط الإسلام في إعداد الطفل (واليتيم ضمناً) لمستقبل أيامه وتمكينه من حقوقه المشروعة، تقول: "تحتزم الدول الأطراف مسؤوليات وحقوق وواجبات الوالدين أو، عند الاقتضاء، أعضاء الأسرة الموسعة أو الجماعة حسبما ينص عليه العرف المحلي، أو الأوصياء أو غيرهم من الأشخاص المسؤولين قانوناً عن الطفل، في أن يوفرها بطريقة تتفق مع قدرات الطفل المتطورة، التوجيه والإرشاد الملائمين عند ممارسة الطفل الحقوق المعترف بها في هذه الاتفاقية" (إه).

حتى أن الفقه الإسلامي يحفظ للجنين المتوفى عنه والده، حقوقه المالية، جاء في موسوعة الفقه الإسلامي تفصيل ما يقع في حالة حمل الزوجة عند وفاة الزوج، وأبرزها في حفظ حق الجنين: "للحمل ستة تقادير: فهو إما أن يولد ميتاً فهذا لا يرث، أو يولد حياً حياة مستقرة، وحينئذ إما أن يكون ذكراً فقط، أو أنثى فقط، أو ذكرين، أو أنثيين، أو ذكراً وأنثى. وعند القسمة قبل الولادة يوقف للحمل الأَحَاطَ من إرث ذكرين، أو أنثيين؛ لأن فيه احتياطاً للحمل، وإن كان لا يختلف إرثه بالذكورة والأنوثة كأولاد الأم يوقف له إرث اثنين؛ لأنهم في الميراث الذكر كالأنثى" (إه).

تنص **الفقرة 6/1**: "تعترف الدول الأطراف بأن لكل طفل حقاً أصيلاً في الحياة".

وهذا عين قوله تعالى عن تحريم الموودة وعن قتل الأطفال، بل إن الشرع الإسلامي يمنع إجهاض الجنين، ومن الفقهاء من رأى حبس ماء الرجل عن المرأة بغير إذنها هو الوادة الصغرى⁽¹⁰⁾، ففي الكتاب الكريم: ﴿وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ * بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ﴾ [التكوير/8-9]، وفيه: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ ۗ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ۗ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا﴾ [الإسراء/31].

بل إن الشريعة تتفوق على القوانين الوضعية التي يبيح بعضها الإجهاض، بقيد أو بدون قيد، فإجماع الفقهاء منعقد على تحريم إسقاط الجنين بعد فترة نفخ الروح المذكورة في الحديث الشريف عن عبد الله بن مسعود: "إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ

⁽¹⁰⁾ عن جدامة بنت وهب (رضي الله عنها)، قالت: حَضَرْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي أَنَسٍ وَهُوَ يَقُولُ: "لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَهْمِي عَنِ الْغَيْلَةِ، فَنَظَرْتُ فِي الرُّومِ وَفَارَسَ فَإِذَا هُمْ يُعْمَلُونَ أَوْلَادَهُمْ فَلَا يُضْرُّ ذَلِكَ أَوْلَادَهُمْ شَيْئاً" ثم سأله عن العزل، فقال ﷺ: "ذَلِكَ الْوَادُ الْحَقِي" [مسلم، رقم 1422]، والغيلة: أن يجامع الرجل زوجته وهي ترضع.

في بطن أمه أربعين يوماً ثمَّ يَكُونُ فِي ذَلِكَ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مَضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَرْسِلُ الْمَلَكُ فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ وَيَوْمُزُّ بِأَرْبَعٍ، كَلِمَاتٍ: بِكُتْبِ رِزْقِهِ وَأَجَلِهِ وَعَمَلُهُ وَشَقِيٍّ أَوْ سَعِيدٍ⁽¹¹⁾.

واستند الفقهاء في التحريم إلى قوله تعالى: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ [الأنعام/151]. وإلى قوله: ﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ﴾ [البقرة/205]، ومن أباح الإجهاض من الفقهاء المعاصرين جعله مقيداً بأضيق الحدود، وأنها أن يكون قبل نفع الروح فيه، وتحقق الخطر على حياة الأم.

وقد قضى رسول الله ﷺ في امرأتين من هذيل اقتتلتا، فرمت إحداها الأخرى بحجر فقتلتها وما في بطنها، فاختصموا إلى رسول الله، فقضى ﷺ أن دية جنينها غرة عبد أو وليدة، وقضى بدية المرأة على عاقلتها، وورثها ولدها ومن معهم⁽¹²⁾، وعن المغيرة بن شعبة (رضي الله عنه)، عن عمر (رضي الله عنه)، أنه استشارهم في إفلاص المرأة، فقال المغيرة: قضى النبي ﷺ بالغرة، عبد أو أمة. فشهد محمد بن مسلمة أنه شهد النبي ﷺ قضى به⁽¹³⁾.

ونصت الفقرتان 7/1، و8/1، على التوالي بالتالي: "يسجل الطفل بعد ولادته فوراً، ويكون له الحق منذ ولادته في اسم، والحق في اكتساب جنسية، ويكون له قدر الإمكان، الحق في معرفة والديه وتلقي رعايتهما".

تنص الفقرة 8/1، التالي: "تتعهد الدول الأطراف باحترام حق الطفل في الحفاظ على هويته بما في ذلك جنسيته، واسمه، وصلاته العائلية، على النحو الذي يقره القانون، وذلك دون تدخل غير شرعي".

وهذا يتطابق مع تحريم الإسلام للزني، وتشريعه للكفالة، قال تعالى: ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ ۖ وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ الَّلَّامِي تَطَاهُرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ ۖ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ۖ ذَلِكَ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ ۖ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ۗ اذْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ ۖ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ ۖ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ۖ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ [الأحزاب/4-5]، وعن سهل بن سعد، قال: رسول الله ﷺ: "أنا وكافل اليتيم في الجنة هكذا"، وأشار بالسبابة والوسطى، وفرج بينهما شيئاً⁽¹⁴⁾.

تنص الفقرة 9/3: "تتكرم الدول الأطراف حق الطفل المنفصل عن والديه أو عن أحدهما في الاحتفاظ بصورة منتظمة بعلاقات شخصية واتصالات مباشرة بكلا والديه، إلا إذا تعارض ذلك مع مصالح الطفل الفضلى".

⁽¹¹⁾ البخاري (شرح فتح الباري)، رقم 3332. مسلم (شرح النووي)، رقم 6599.

⁽¹²⁾ البخاري، كتاب الطب، رقم 5427.

⁽¹³⁾ إِمْلَاصِ الْمَرْأَةِ: قَتْلُهَا لِجَنِينِهَا (الإجهاض). الحديث في الصحيحين، وانظر لفظه وشرحه في: ابن دقيق العيد (ت702هـ)، إحصاء الأحكام شرح عمدة الأحكام، تحقيق: أحمد محمد شاكر، بيروت، عالم الكتب، ط2، 1407هـ/ 1987م، 345 - الحديث السادس، ص228-229.

⁽¹⁴⁾ البخاري، رقم 4892.

أما في الفقه الإسلامي فقد أجمع الفقهاء على أحقية الأم بمحاضنة أولادها القاصرين، مع بعض الاختلاف في تحديد عمر كل من الذكر والأنثى، وذلك لرواية عبد الله بن عمرو (رضي الله عنهما)، أن امرأة قالت: يا رسول الله، إن ابني هذا بطني له وعاءٌ، وتديي له سقاءٌ، وججري له جواءٌ، وإن أباه طلقني وأراد أن ينزعني مني. فقال: "أنت أحقُّ به ما لم تُنكحي" (15). مع حفظ حق الرؤية للزوج.

تنص المادة 12/1: "تكفل الدول الأطراف في هذه الاتفاقية للطفل القادر على تكوين آرائه الخاصة حق التعبير عن تلك الآراء بحرية في جميع المسائل التي تمس الطفل، وتولى آراء الطفل الاعتبار الواجب وفقا لسن الطفل ونضجه".

ذخر التاريخ الإسلامي بالاهتمام بتأديب الصبية وتنشئتهم على فصاحة اللسان وجرأة الجنان، يروى عن عروة بن الزبير أنه قال لبنينه: "يا بني، تعلموا فإنكم إن تكونوا صغار قوم عسى أن تكونوا كبارهم، واسوأته ما أقيح من شيخ جاهل" (16)؟

ويروى أن وفد الحجاز قدم على عمر بن عبد العزيز يوم استغلقه لبيعته، فاشرب منهم غلام للكلام، فقال عمر: يا غلام، ليتكلم من هو أسنُّ منك. فقال الغلام: يا أمير المؤمنين، إنما المرء بأصغريه؛ قلبه، ولسانه، فإذا منح الله عبده لساناً لافظاً، وقلباً حافظاً؛ فقد أجاد له الاختيار، ولو أن الأمور بالسن لكان ها هنا من هو أحق بمجلسك منك. فقال عمر: صدقت، تكلم فهذا السحر الحلال. فقال: يا أمير المؤمنين، نحن وفد التهينة لا وفد التزينة، ولم يقدمنا إليك رغبة ولا رهبة؛ لأننا قد أمنا في أيامك ما خفنا، وأدركنا ما طلبنا. فسأل عمر عن سن الغلام، فقيل: عشر سنين. فعجب من فصاحته وقوة جنانه (17).

تنص الفقرة 16/1: "لا يجوز أن يجرى أي تعرض تعسفي أو غير قانوني للطفل في حياته الخاصة أو أسرته أو منزله أو مراسلاته، ولا أي مساس غير قانوني بشرفه أو سمعته".

وتنسجم هذه الفقرة على وجه اليقين مع احترام الإسلام لخصوصيات الأشخاص ما لم يتجاوزوا أحكام الشريعة الإسلامية أو الأعراف والقوانين المتبعة أو أن يسيؤوا إلى الغير. إلى:

(15) أبو داود، رقم 2276، واللفظ له. وأحمد، رقم 6707. وصححه ابن الملقن في البدر المنير، تحقيق: تحقيق: أحمد بن سليمان بن أيوب، دار الهجرة، ص 317/8، وصحح إسناده ابن كثير في إرشاد الفقيه، ص 250/2، وأحمد شاکر في تحقيق مسند أحمد، ص 177/10. وحسن الحديث الشوكاني في السيل الجرار، دار ابن حزم، ص 454، وقال: لا مطعن في إسناده. وانظر في موضوع المحضنة: أحمد القضاة، أحكام الطفولة في الفقه الإسلامي، عمان، وزارة الثقافة، ط 1، 2013م، ص 268-272.

(16) أبو نعيم الأصفهاني (ت 430هـ)، حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، القاهرة، مكتبة الخانجي/ بيروت، دار الفكر، ب.ط، 1416هـ/ 1996م، ص 177/2. ابن الجوزي (ت 597هـ)، صفة الصفوة، تحقيق: خالد طرطوسي، بيروت، دار الكتاب العربي، ب.ط، 1433هـ/ 2012م، ترجمة 161، ص 320.

(17) إبراهيم زيدان، نوادر الأدباء، القاهرة، مؤسسة هندواوي، ط 1، 2014م، (عن طبعة 1901م)، ص 62-63.

عن الحسن البصري في قوله تعالى: ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾ [الفرقان/74]: "أن يُرى الله العبد المسلم من زوجته، ومن أخيه، ومن حميمه طاعة الله. لا والله، ما شيء أقر لعين المسلم من أن يرى ولدًا، أو ولد ولد، أو أختًا، أو حميمًا مطيعًا لله (عز وجل)" (إه) (18).

تنص الفقرتان 18/1 و 19/1، على التوالي: "تبذل الدول الأطراف قصارى جهدها لضمان الاعتراف بالمبدأ القائل: إن كلا الوالدين يتحملان مسؤوليات مشتركة عن تربية الطفل ونموه. وتقع على عاتق الوالدين، أو الأوصياء القانونيين، حسب الحالة، المسؤولية الأولى عن تربية الطفل ونموه. وتكون مصالح الطفل الفضلى موضع اهتمامهم الأساسي".

"تتخذ الدول الأطراف جميع التدابير التشريعية والإدارية والاجتماعية والتعليمية الملائمة لحماية الطفل من كافة أشكال العنف أو الضرر أو الإساءة البدنية أو العقلية والإهمال أو المعاملة المنطوية على إهمال، وإساءة المعاملة أو الاستغلال، بما في ذلك الإساءة الجنسية، وهو في رعاية الوالد (الوالدين) أو الوصي القانوني (الأوصياء القانونيين) عليه، أو أي شخص آخر يتعهد الطفل برعايته".

وهذه الفقرة تتطابق مع حديث عبد الله بن عمر (رضي الله عنهما) عن النبي ﷺ قال: "أَلَا كَلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْأَمِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ، وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ، وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ، وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ، أَلَا فَكُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ" (19). وعن أنس (رضي الله عنه) أنه قال: قال رسول الله ﷺ: "مَنْ عَالَ جَارِيَتَيْنِ حَتَّى تَبْلُغَا، جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَا وَهُوَ، وَصَمَّ أَصَابِعُهُ" (20). وتربية الأبناء ضمن الأمر النبوي في رعاية من تعول، فعن أنس، عن النبي ﷺ، قال: "إِنَّ اللَّهَ سَائِلٌ كُلَّ رَاعٍ عَمَّا اسْتَرْعَاهُ، أَحْفَظَ ذَلِكَ أَمْ ضَيَّعَ؟ حَتَّى يُسْأَلَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ" (21).

تنص الفقرة 26/1: "تعترف الدول الأطراف لكل طفل بالحق في الانتفاع من الضمان الاجتماعي، بما في ذلك التأمين الاجتماعي، وتتخذ التدابير اللازمة لتحقيق الأعمال الكاملة لهذا الحق وفقا لقانونها الوطني".

تستند تشريعات التكافل الاجتماعي في الإسلام إلى قوله تعالى: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ [الحجرات/10]، وقوله سبحانه: ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ﴾ [التوبة/71]، وإلى سنة المصطفى ﷺ، فعن النعمان بن بشير

(18) ابن كثير (ت774هـ)، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد السلامة، الرياض، دار طيبة، ط2، 1420هـ/1999م، ص6/132 [الفرقان/74].

(19) البخاري، رقم2554. مسلم، رقم1829.

(20) مسلم، رقم2631.

(21) النسائي، السنن الكبرى، رقم7932.

(رضي الله عنهما)، قال: قال رسول الله ﷺ: "مثل المؤمنين في توادهم وتراحمهم وتعاطفهم مثل الجسد إذا اشتكى منه عضو تداعى له سائر الجسد بالسهر والحمى" (22)، وغيرها.

ولعل أول مؤسسة للتكافل الاجتماعي تمت في عهد أمير المؤمنين، عمر بن الخطاب (رضي الله عنه)، وهو القائل: "إني حريص على ألا أدع حاجة إلا سدتها ما اتسع بعضنا لبعض، فإذا عجزنا تأسينا في عيشنا حتى نستوي في الكفاف" (23).

وفي سيرة أمير المؤمنين عمر بن الخطاب (رضي الله عنه) أنه مرّ ذات يوم بباب قوم وعليه سائل يسأل، شيخ كبيرٍ ضريب البصر، فضرب عضده من خلفه، وقال: من أيّ أهل الكتاب أنت؟ فقال: يهودي. قال: فما لجأك إلى ما أرى! قال: أسأل الجزية والحاجة والسِّنَّ. فأخذ عمر بيده، وذهب به إلى منزله، فرضخ له بشيءٍ ممّا في منزله، ثم أرسل إلى خازن بيت المال، فقال: "انظر هذا وضرباه، فوالله ما أنصفناه، أن أكلنا شبيبته ثم نخذله عند الهرم، ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ﴾ [التوبة/60]، والفقراء هم المسلمون، وهذا من المساكين من أهل الكتاب". ووضع عنه الجزية، وعن ضربائه (24).

ويروي البلاذري أنّ عمر (رضي الله عنه) في خلافته، "مرّ - عند مقدمه الجابية - بقومٍ مجذومين من النصارى، فأمر أن يُعطوا من الصدقات، وأن يُجرى عليهم القوت" (25).

الخاتمة

في مقدمة ما تستخلصه هذه الدراسة أن الفقه الإسلامي لم يكن استمرارًا ولا استنساخًا لعادات وأعراف الجاهلية العربية بالرغم من أن الإسلام نشأ في البيئة العربية الجاهلية سواء في مكة أم في المدينة، كما لم يكن استنساخًا لقواني الفرس والروم بالرغم من تقدم الضارتين واستقرار العهد الأموي المبكر في البيئة الرومية اليونانية في بلاد الشام، وبعد أقل من قرن احتضنت أرض العراق القريبة عهد بالساسانيين الفرس العهد العباسي، ربما استفاد المسلمون من علوم وإداريات الدولتين، ولكن بقي الإسلامي هو المهيمن على الثقافة والقانون وصار التغلب على ما عداه ليس بالهيمنة العسكرية والسياسية فقط بل أيضًا بالتشريع والسلوك العام.

²² البخاري، رقم 6011. مسلم، رقم 2586.

²³ محمد سهيل طقوش، تاريخ الخلفاء الراشدين الفتوحات والإنجازات السياسية، بيروت، دار النفائس، ط1، 1424هـ/2003م، ص351.

²⁴ أبو يوسف (ت187هـ)، الخراج، بيروت، دار المعرفة، ب.ط، 1399هـ/1979م [عن طبعة بولاق 1302هـ]، ص126.

²⁵ البلاذري، فتوح البلدان، تحقيق: عبد الله أنيس الطباع وعمر أنيس الطباع، بيروت، مؤسسة المعارف، ب.ط، ب.ت، ص177.

ثم البحث فيما ورد أعلاه من مقدمة ومقارنة، ما هو إلا مساهمة في قراءة ومقارنة بعض مواد (اتفاقية حقوق الطفل) العالمية، بما في فقها الإسلامي من حقوق و ضمانات قانونية وإجراءات اجتماعية تستمد شرعيتها من الكتاب والسنة، عسى أن تكون مقدمة لدراسات شبيهة تؤكد أن نبع حقوق الإنسان هو التشريع الإسلامي الذي ترك بصماته على القوانين الدولية المعاصرة. وليس العكس، غد يظن بعض أبناء العصر أن الإسلام استمد هذه الحقوق وهذه الثقافة من الغرب عقب فترة الاستعمار ثم العولمة، غلا أن الفرق الرئيس أن التشريع الإسلامي مع مراعاته لحقوق الإنسان غلا أنه لا يخضع قط للأهواء، فيقف بصرامة وصلابة في وجه أي تقنين أو قرار لا يخدم الإنسان كإباحة المحرمات وإشاعة الفاحشة.

التوصيات

ولعله من المناسب أن يكون مؤتمرنا هذا منطلقاً علمياً موضوعياً لعمل التالي، خدمة للحقيقة وللإنسانية ورفعاً لغبار الافتراءات:

- إعادة دراسة ما تم نشره عن السيرة النبوية في جانبها الاجتماعي والقانوني.
- استخلاص منهجية علمية/ تاريخية تعتمد على الوثائق والحقائق والتطبيق الميداني في دور الفقه الإسلامي وتطبيقاته في ميدان حقوق الإنسان امة والطفولة خاصة.
- دراسة المرجعيات الفكرية والثقافية في موضوع التشريعات الإسلامية الخاصة بالحقوق والواجبات المدنية والاجتماعية، وتواصلها مع الثقافة الغربية عامة وتشريعات حقوق الإنسان خاصة، بعيداً عن المواقف المسبقة.
- توثيق وترجمة الكتابات العربية والتركية والأجنبية ذات العلاقة بالسيرة النبوية وحقوق الإنسان.
- عقد حلقات دراسية لمقارنة لحقوق الطفل بين مختلف الثقافات.
- تخصيص أنشطة علمية خاصة بمفاهيم وآليات وتجارب حماية حقوق الطفولة.
- توفير ملتقيات ومؤتمرات تبادلية تناقش موضوع حقوق الطفولة من وجهة نظر إسلامية.

*** والله ولي التوفيق ***

المراجع والمصادر

- القرآن الكريم وتفسير الطبري والقرطبي وابن كثير .
 الصحيحان، ومسند أحمد وسنن الترمذي والنسائي.
 ابن الجوزي (ت597هـ)، صفة الصفوة، تحقيق: خالد طرطوسي، بيروت، دار الكتاب العربي، ب.ط، 1433هـ/2012م.
 ابن دقيق العيد (ت702هـ)، إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، تحقيق: أحمد محمد شاکر، بيروت، عالم الكتب، ط2، 1407هـ/1987م.

- ابن سعد (ت230هـ)، الطبقات الكبرى، تحقيق: علي محمد عمر، القاهرة، مكتبة الخانجي، ط1، 1421هـ/2001م.
- ابن كثير (ت774هـ)، إرشاد الفقيه إلى معرفة أدلة التنبيه، تحقيق: بحجة يوسف، بيروت، مؤسسة الرسالة، ط1، 1416هـ/1996م.
- ابن كثير (ت774هـ)، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد السلامة، الرياض، دار طيبة، ط2، 1420هـ/1999م.
- ابن الملقن (ت804هـ)، البدر المنير في تخريج الأحاديث والآثار الواقعة في الشرح الكبير، تحقيق: أحمد بن سليمان بن أيوب وعبد الله بن سليمان، الرياض، دار الهجرة للنشر والتوزيع، ط1، 1425هـ/2004م.
- أبو نعيم الأصفهاني (ت430هـ)، حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، القاهرة، مكتبة الخانجي/بيروت، دار الفكر، ب.ط، 1416هـ/1996م.
- أبو يوسف (ت187هـ)، الخراج، بيروت، دار المعرفة، ب.ط، 1399هـ/1979م [عن طبعة بولاق 1302هـ].
- الإمام أحمد (ت241هـ)، المسند، تحقيق: شعيب الأرنؤوط وآخرون، بيروت، مؤسسة الرسالة، ط1، 1421هـ/2001م.
- أحمد القضاة، أحكام الطفولة في الفقه الإسلامي، عمان، وزارة الثقافة، ط1، 2013م.
- إبراهيم زيدان، نادر الأدباء، القاهرة، مؤسسة هنداوي، ط1، 2014م، [عن طبعة 1901م].
- البلاذري، فتوح البلدان، تحقيق: عبد الله أنيس الطباع وعمر أنيس الطباع، بيروت، مؤسسة المعارف، ب.ط، ب.ت.
- الشوكاني (ت1250هـ)، السيل الجرار المتدفق على حدائق الأزهار، بيروت، دار ابن حزم، ط1، 1425هـ/2004م.
- عبد الله ناصح علوان، تربية الأولاد في الإسلام، القاهرة، دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع، ط21، 1412هـ/1992م.
- محمد سهيل طقوش، تاريخ الخلفاء الراشدين الفتوحات والإنجازات السياسية، بيروت، دار النفائس، ط1، 1424هـ/2003م.
- موقع الأمم المتحدة الإلكتروني، صفحة حقوق الإنسان - مكتب المفوض السامي:
- www.ohchr.org/ar/professionalinterest/pages/crc.aspx

أطفال حول الرسول صلى الله عليه وسلم

د. محمد توفيق الشاتي*

تمهيد :

الإهتمام بالطفل فطرة أصيلة في الوالدين, يعطونه حباً وعطفاً ورعاية، ويحصلون سعادة الدنيا في بناء أسرة تتأسس كلبنة في المجتمع، قال تعالى (المال والبنون زينة الحياة الدنيا) "وتعتبر مرحلة السنوات الخمس من أهم المراحل في حياة الإنسان، فالمجتمع الواعي هو الذي يعرف ويقدر مدى أهمية مرحلة الطفولة، ولذلك يوليها من العناية والاهتمام أكثر مما يولي أي مرحلة أخرى، وفي هذه المرحلة تتشكل شخصية الإنسان، لأنها تعد تكملة لمرحلة الجنين وامتداد لها، وبناءً على ذلك تكون الأساس الذي يتركز عليه حياة الفرد من المهد إلى أن يرى كهلاً"¹

أولاً:

إتجاهات مفهوم الطفل منها:

- أنه الإنسان منذ لحظات ولادته الأولى حتى يبلغ رشده، ويحدد سن الرشد نظام الدولة والمجتمع والقانون في كل بلد بشكل مستقل.
 - وهو الإنسان الوليد، فمن المرحلة العمرية الأولى حتى بلوغ الثانية عشر عاماً من عمره بغض النظر عن بلوغه وعن التشريعات المتبعة في بلاده والقوانين والأنظمة والاتفاقيات،
 - هو الوليد منذ لحظة ولادته حتى بلوغه على أن يفرق بين الرشد والبلوغ².
- وحاصله:

مرحلة الطفولة تنتهي بين 12 و14 عاماً حيث تبدأ بعدها مرحلة الحداثة والفتوة.

الاسلام والطفولة

للطفل في الاسلام مكانة خاصة، من حيث انسانيته ومن حيث رعاية حقوقه "وقد عني الإسلام بالطفولة عناية خاصة، واعتبر حياته مصانة من بداية الحمل حتى نهاية حياته، وقرر له حقوقاً من النسب والإرث والرضاعة والنفقة والتعليم والرعاية والتملك... قال تعالى: "والوالدات يرضعن أولادهن حولين لمن أراد ان يتم الرضاعة"³

* كلية الدعوة الجامعية (لبنان)

1 - رياض الأطفال - عصام فارس - دار اسامة والمشرق التنفي - عمان - 2006 ص 18

2 - النظام القانوني لحماية الطفل ومسؤوليته الحياتية والمدنية - خالد فهمي - دار الفكر الجامعي - الإسكندرية ط 1 - 2012 | ص 18

وألزم الوالد بالنفقة على الأم والطفل لذلك سنّت التشريعات⁴ حفاظاً على حقوقه وأهمها الحياة منذ كونه جنيناً في بطن أمه... وحمائته من العنف والأذى والجهل وسوء المعاملة والاستغلال والإهمال.... وبدا ذلك جلياً من بداية دعوة الإسلام بالاهتمام بالطفل... من يوم تتشكل الأسرة حتى يأتي طفلاً بين أبويه , ورسم حقوقه, واحتفى به, ورعاه في باقي مراحل عمره... كإنسان له حقوق وعليه واجبات... وتقدير إنسانيته ومراعاة كل أسباب سعادته وراحته ومستقبله.

أهميه التنشئة الاجتماعية للطفل

من حق الطفولة علينا حسن التنشئة وسلاسة الاندماج، وهي عملية عن طريقها يتم تحويل الفرد إلى عضو في الجماعة، ويكتسب بها الأفراد المعرفة والمهارات والطباع التي تمدهم بالقدرة للمساهمة بشكل فعال في الجماعات والمجتمع... والتي يكتسب بمقتضاها: المعرفة والمهارات والاتجاهات والقيم والتجديدات والأنماط التي تؤثر في بيئة الفيزيقية والاجتماعية والثقافية⁵

والاسرة هي المؤسسة التربوية الأولى التي تزود الطفل باللغة والقيم والاعتقاد... وكذلك متطلبات النمو والأمن والثقافة التي تحقق الاندماج والتكامل والتكيف مع المجتمع .

ومرحلة السنوات الخمس -الطفولة المبكرة- هي من أهم مراحل حياة الإنسان. وتعتمد على الاسرة، وتعتبر الركيزة والمقياس للطفل في تعامله مع المجتمع والمدرسة والآخر.

تعريف الطفولة : هي المرحلة العمرية من حياة الانسان تبدأ من الولادة حيث الطفولة المتأخرة وتقدر بما دون أربعة عشر عاماً.

عناية النبي صلى الله عليه وسلم بالأطفال :

حب الاطفال فطرة متجذرة في النفس البشرية السليمة, فكيف إذا اجتمعت مع رحمة النبي صلى الله عليه وسلم ؟ قال تعالى: {إنما أنا بشر مثلكم يوحى إلي} ⁶ أي "ما أنا إلا بشر مثلكم في الجنس والصورة والهيئة لست بملك" ⁷ بل إنسان يشارك الناس أحاسيسهم ومشاعرهم وفطرتهم وأحوالهم وحاجاتهم... لقد: حاز من البشرية كمالاتها, ومنها حبة للأطفال ورحمته بهم, ورعايته لهم, وتربيته إياهم, وتقريبه منهم.

مظاهر العناية النبوية بالأطفال:

³ - البقرة آية 233-

⁴ - ما صدر عن المؤتمر الإسلامي 32 لوزراء الخارجية المنعقد في صنعاء اليمن من 28 إلى 30\6\2005 عام 1426- وسمي عهد حقوق الطفل في الإسلام وضم 26 مادة ومنتزعاتها

⁵ - رياض الأطفال -ص 10-11

⁶ - الكهف آية 110

⁷ جامع البيان في تأويل القرآن-ابن جرير الطبري- تحقيق أحمد شاكر - الرسالة - ط1-200"

اعتنى صلى الله عليه وسلم بالأطفال عناية بالغة، حبا وتوصية وتوجيها وصحبة، لأن "الطريق الاقصر إلى قلوب الصغار هو حسن رعايتهم وملاطفتهم وممازحتهم ومنحهم المزيد من الاهتمام وهو ما وضعه النبي صلى الله عليه وسلم مع العديد من الاطفال الذين كانوا يتلألأون من حوله" ⁸

ولقد اعتنى بالطفولة وإكرامها، ومنها:

- الحض على الزواج: " فعن معقل بن يسار مرفوعا أنه صلى الله عليه وسلم قال: "تزوجوا الولود الودود؛ فإنني مكاثر بكم الأمم يوم القيامة" ⁹

- اختيار أحب الاسماء لهم وأحسنها.

- الحضّ على العقيقة.

- انتقاء الامهات الصالحات , وتزويج الصالحات بالصالحين، فعن عائشة رضی الله عنها قالت قال النبي الله صلى الله عليه وسلم : تحيروا لنطقكم وأنكحوا الأكفاء وانكحوا إليهم" ¹⁰ وقوله صلى الله عليه وسلم "فاظفر بذات الدين..." ¹¹

- الاذان والإقامة في أذن المولود ...

- النفقة عليهم والاجر في ذلك

- استقبالهم وتحنيتهم والدعاء لهم .

- الامر بتعليمهم العبادات ومنها الصلاة.

- الامر بتربيتهم على أدب حسن .

- الرحمة بهم.

- ممازحتهم.

- الدعاء لهم "

- اللعب معهم "

- اهداؤهم "

⁸ - الدين المعاملة - منقذ بن محمود السقار - رابطة العالم الإسلامي - سلسلة دعوة الحق (كتاب شهري محكم) - السنة 24، العدد 237،

عام 1430 هـ - 2009 م - ص 24

⁹ - (1) إسناده قوي. أخرجه النسائي في "الكبرى" (5323) من طريق يزيد بن هارون، بهذا الإسناد. وهو في "صحيح ابن حبان" (4065) و (4057). أحمد في "مسنده" (12613)، وابن حبان في "صحيحه" (4028)، وأخرجه أبو داود والنسائي والبيهقي.

¹⁰ - ابن ماجة 1968 والمستدرک 2687 وصحيح الجامع 2928 والصحيح 1067

¹¹ - مسلم 1466 والبخاري 4802 والثاني 3220 وابو داود 2047 وأحمد 25232

- وصف الحفيد بالابن.
- الصبر عليهم .
- التصابي معم.
- حملهم .
- الصدق معهم.

ثانياً:

الأطفال حول الرسول صلى الله عليه وسلم ومعاملته لهم:

عاش النبي صلى الله عليه وسلم بين الناس، فلم يحتجب منهم، ولم يتعد عنهم، ولم يخصص لحياته ما يميزه عنهم، فأخذوا عنه وتعلموا منه، واقتدوا به، وسجلوا عنه كل كبيرة وصغيرة، وكما قالت السيدة عائشة: كان قرآنا يمشي بين الناس. وهو الرحمة المهداة، فكان الأطفال حوله، يُهرعون إليه، فيستقبلون ويمازحهم، ويوجههم، ويوصي بهم خيراً...

1- تسليمه على الأطفال

كان صلى الله عليه وسلم يولي اهتماماً بالأطفال من حوله، فالفرصة متاحة لهم للسلام عليه صلى الله عليه وسلم، بل ليسلم هو عليهم...وليمنحهم بذلك شرف الصحبة والاتحاق بالصحابة، وكفى بذلك رتبة وشرفاً.

وكما أخبر أنس رضي الله عنه :

أن النبي صلى الله عليه وسلم "كان يزور الأنصار ويسلم على صبياتهم، ويمسح على رؤوسهم"¹² ثم يعلمهم الادب بقوله: "يسلم الصغير على الكبير والمار على القاعد والقليل على الكثير"¹³ ولذلك تسابقوا إليه، وتحلقوا حوله، وحملوا عنه أجمل الذكريات، وراقى العواطف، وأصدق المشاعر...

2- الصغار والبطولة:

تقدم معاذ بن عمرو الجموح ومعاذ بن عفراء، وهما في سن الطفولة، إلى النبي صلى الله عليه وسلم رغبة في الجهاد .. ففي غزوته الأولى يوم بدر: وفي الطريق استعرض النبي - صلى الله عليه وسلم -

الجيش فرد صغار السن، ومنهم عبد الله بن عمر رضي الله عنهما، وكان عمره أربعة عشر سنة"¹⁴

قال الصحابي عبد الرحمن بن عوف: "إني لفي الصف يوم بدر فاذا عن يميني وعن يساري فتبان

¹² صحيح ابن حبان رقم (459) - وهو صحيح في صحيحه الالباني (12789) وعند الشيخ شعيب رحمهما الله تعالى

¹³ صحيح البخاري 8 | 52 رقم 6234

¹⁴ - متفق عليه: أخرجه البخاري (4097)، كتاب: المغازي، باب: غزوة الخندق وهي الأحزاب، ومسلم (1868)، كتاب: الإمارة، باب:

بيان سن البلوغ.

حديثاً السن (وعند أحمد: فإذا أنا بين غلامين من الأنصار حديثه أسناهما) فكأني لم آمن بمكائهما, إذ قال لي أحدهما سرا من صاحبه : يا عم أرني أبا جهل .. فقلت يا ابن اخي وما تضع به؟ قال عاهدت الله إن رأيته ان اقتله أو أموت دونه, فقال لي الآخر سرا من صاحبه مثله , قال "فما سرني أبا بين رجلين مكائهما , فأشرف لهما إليه, فشدًا عليه مثل الصقرين حتى ضرباه, وهما ابنا عفراء 15

وفي المسند : فابتدراه فاستقبلاه ضربا حتى قتلاه "16

هؤلاء الصغار الذين تربوا حول الرسول صلى الله عليه وسلم يبحثون عن فرعون هذه الأمة... فلما عرفاه انقضًا عليه كالصقر يضربانه من كل جهة... ضربات انتقام لدينهم ولنبينهم.

ويقول ابن مسعود: وما هي الا لحظات وسقط على الارض, وقتلاه وهرعا إلى النبي صلى الله عليه وسلم... وكان يه رمق أجهز عليه ابن مسعود وكل واحد يقول: أنا قتلته فقال صلى الله عليه وسلم هل مسحتما سيفكما قالا: لا... فنظر إلى السيف ثم قال صلى الله عليه وسلم "أبشرا أبشرا كلاكما قتلة".

عرض الغلمان وردهم عن القتال

وفي أحد طلب النبي صلى الله عليه وسلم رؤية صغار من خرج مع الجيش للجهاد، فعرضوا جميعًا عليه صلى الله عليه وسلم وهم: عبد الله بن عمر، وزيد بن ثابت، وأسامة بن زيد، والنعمان بن بشير، وزيد بن أرقم، والبراء بن عازب (وعمر بن حزم)، وأسيد بن ظهير، وعرابة بن أوس، وأبو سعيد الخدري، (وسعد بن حبة الأنصاري) ، وسمرة بن جندب، ورافع بن خديج، فردهم، ثم أجاز رافع بن خديج لأنه رام، فقال سمرة بن جندب لزوج أمه مري بن سنان: أجاز رسول الله رافع بن خديج وردني وأنا أصرعه، فأعلم بذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: تصارعا، فصرع سمرة رافعا فأجازهما"17

وقال ابن عمر رضي الله عنهما: عرضني يوم أحد من القتال وأنا ابن أربعة عشر فلم يجزني وعرضني يوم الخندق وأنا ابن خمس عشرة سنة فأجازني. "18

فنيان وصغار "في ذلك السن كان - واحدهم - معداً اعداداً إيمانياً، كانت تربيته معلقة بالسماء، معلقه بالله عز وجل، معلقه بالآخرة وثوابهما، معلقة بنصرة الدين واعزازة، لا تلتفت إلى صغائر الأمور وسفسافها"19 كانوا صغاراً بأعمارهم ولكنهم كانوا كباراً بتربيتهم على يد خير خلق الله عز وجل.

15- صحيح البخاري 5 | 78 رقم 2988

16- مسند احمد 2 | 214 رقم 1673

17 - إمتاع الأسماع بما للنبي من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع - أحمد بن علي بن عبد القادر، أبو العباس الحسيني العبيدي، تقي الدين المقرئ (المتوفى: 845هـ) 1/ 136 - الطبقات الكبرى ج 2 ص 39.

18 مختصر صحيح مسلم للمنذري (1114)

3- الاطفال الأبناء :

أحب النبي صلى الله عليه وسلم أبناءه وأحفاده وأمر بحبهم وكان حبه لا يداينه حبّ ابداً، فقد كان يقصد العوالي ليرى ولده إبراهيم، يحتضنه ويقبله، دلالة شوق أبويّ ورحمة نبويّة عاليّة، فعن أنس قال:

ما رأيت احداً كان أرحم بالعيال من رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: كان إبراهيم مسترضعاً في عوالي المدينة، فكان ينطلق ونحن معه، فيدخل البيت وإنه ليدخن، وكان ظفره قتيماً، فيأخذه فيقبله ثم يرجع". رغم أن زوج مرضعة إبراهيم يوقد النار ذات الدخان المؤذية من صنعته.

قال عمرو: فلما توفّي إبراهيم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن إبراهيم إبي وإن مات في الندي، وإنّ له لظفرين تكملان رضاعه في الجنة²⁰ وفي حديث جابر: أخذ النبي صلى الله عليه وسلم بيد عبد الرحمن بن عوف فأتى النخل، فإذا ابنه إبراهيم يجود بنفسه، فأخذه صلى الله عليه وسلم، فوضعه في حجرة، ثم ذرفت عيناه، ثم قال: إن بك يا إبراهيم لمخزونون، تبكي العين ويحزن القلب ولا نقول ما سيخط

الرب²¹ فإذا بلهفه الحب تستبدل بغصة الفراق، وآلام الفقد، ومصيبه الموت وكان يدعو لهم دعاءً مميّزاً.

قال اسامه: كان النبي صلى الله عليه وسلم يأخذني والحسن ويقول: اللهم إني أحبهما فأحبهما²² وعند أحمد أنه قال للحسن: اللهم إني أحبّه فأحبّه وأحبّد من يحبّه" وعن الحسن والحسين كان يقول: الحسن والحسين سيّدا شباب أهل الجنة²³

"وعقّ الرسول الله صلى الله عليه وسلم من الحسن والحسين رضى الله عنهما بكبشين كبشين²⁴ ثم يجمع الناس على تلك العقيقة المباركة.

ومن حبه العاطر المبارك المميز بالأطفال ذلك الدلال العابق بالرحمة، بعيداً عن مستلزمات القيادة، بل كان صلى الله عليه وسلم يحمل أحفاده على عاتقه، فعن ابن عباس قال: خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم حاملاً الحسن على عاتقه، فقال رجل يا غلام نعم المركب ركبت، فقال صلى الله عليه وسلم: ونعم الراكب هو²⁵

¹⁹ درس للشيخ علي بن عمر بن بادح الشبكة الاسلامية www.Tslomweb.net

²⁰ سلم 1808 رقم (2316)

²¹ - أخرجه البخارى (1303) فى الجنائز، باب: قول النبي - صلى الله عليه وسلم-: إنا بك لمخزونون، ومسلم (2315) فى الفضائل، باب: رحمته - صلى الله عليه وسلم- الصبيان والعيال، من حديث أنس - رضى الله عنه-

²² البخاري 3747

²³ الترمذي 3768 واحمد 3 | 62 والحاكم 3 | 166-167

²⁴ س 4219-النسائي 4545 س: السنن الصغرى النسانس: السنن الكبرى

وكان يأخذ الحسن والحسين... وكان يشمهما ويضمهما إليه²⁶ فتتجلى تلك الومضة الساحرة من الأبوة العابقة، حتى يضم ويشم ويقبل ويدعو، ولما كان الحسن والحسين يدخلان عليه اثناء خطبته... اذا به يسرع اليهما فينزل رسول الله صلى الله عليه وسلم من المنبر ويقطع خطبته، ثم يحملهما، ثم يقول: صدق الله (إنما أموالكم وأولادكم فتنة) فنظرت الى هذين الصبيين يمشيان ويعثران في قميصهما فلم أصبر حتى قطعت حديثي ورفعتهما²⁷ رفعهما الى المنبر ليجلسا بقربه، لأنهما اخترقا الصفوف نحوه فبادلهما حباً بحب، ويقول: "الحسن والحسين هما ريحانتاي من الجنة"²⁸

وهو من أعلى مقامات الوصف العاطفي للأبناء... حتى يرجو الله أن يجمعه بهما في الجنة لتبقى سعادته برؤيتهما معه. ومن هنا يقول صلى الله عليه وسلم: "ما من مسلمين يتوفى لهم ثلاثة من الولد لم يبلغوا الحنث، إلا أدخله الله الجنة بفضل رحمته للصيبة"²⁹

4- الرحمة بهم والشفقة عليهم

هذا النبي الذي قال فيه ربه في وصفه في محكم كتابه: { وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ }³⁰. ومنها رحمته بالصغار، فعن ابن عباس رفعه للنبي صلى الله عليه وسلم قال: ليس منّا من لم يوقر الكبير ويرحم الصغير ويأمر بالمعروف وينه عن المنكر³¹ وحديث جرير أن النبي صلى الله عليه وسلم قال "من لا يرحم الناس لا يرحمه الله"³² وحديث: إن الرحمة لا تنزع الا من شقي³³

وفي صحيح مسلم قيل: يا رسول الله - صلى الله عليه وسلم - ادع على المشركين، قال: "إني لم أبعث لعناً وإنما بعثت رحمة"³⁴.

لقد وصفه ربه جل وعلا بقوله "وبالمؤمنين رؤوف رحيم" وقال صلى الله عليه وسلم "إنما أنا رحمة مهداة"³⁵ وقال صلى الله عليه وسلم: "ليس منا من لم يرحم صغيرنا ويعرف حق كبيرنا"³⁶ وحين كانت تأتي الأم وتترك طفلها في بيتها

²⁵ أبو يعلى في مسنه

²⁶ أخرجه الترمذي 2772 ويوسف ابن ابراهيم ضعيف

²⁷ الترمذي 2774- ابن ماجه 2600 وأحمد 23045 ومحمد الالباني 3757

²⁸ البخاري (3753) والترمذي (3770)

²⁹ - مسند الإمام أحمد بن حنبل 35/ 326 وإسناده صحيح

³⁰ - [الأنبياء: 107]

³¹ - صحيح ابن حبان (458) ضعفه الألباني وشعيب الازياووط

³² - الطبراني في الكبير (2495) - والبخاري 7376 وسلم (2319)

³³ - حديث حسن في الكبير - صحيح ابن حبان رقم 209-2-462

³⁴ - صحيح مسلم (2599) من حديث أبي هريرة،

رغبة في الصلاة في المسجد خلف النبي صلى الله عليه وسلم، أو يأتي الصغير خلفها ينتظرها أمام المسجد، أو يدخل معها، كان عليه صلاة وسلم، يشفق على الامهات وعلى الأبناء الصغار في الصلاة، فيخفف الصلاة إكراماً لهم، قال عليه الصلاة وسلم: "إني أدخل الصلاة أريد اطلتها فاستمع بكاء الصبي، فأخفف من شدة وجد أمه" فهو يشعر بهذا الوجد ويسارع لتعود الأم إلى صغيرها ...

وقال صلى الله عليه وسلم: من أمّ الناس فليخفف، فإن وراءه الكبير والصغير وذا الحاجة " 37...فمراعاة الصغار هدي نبوي ووصية من الحبيب صلى الله عليه وسلم .

ولما رأى الحسن والحسين في المسجد نزل لهما عن المنبر واحتضنهما وأجلسهما معه، ليعلم الناس أن الإسلام دين يراعي فطرة البشرية... ولا ينقلب عليها... ويراعي هؤلاء الصغار اطفال اليوم رجال الغد

لذلك ينبغي على الدعاة مراعاتهم، والاهتمام بهم، وحسن تربيتهم ليكونوا جيلاً خالياً من النقص والانحراف والتشوية، والاهتمام بهم في المساجد وفي الصلاة وفي التعليم، وفي الرعاية والتكريم، والترغيب بالطاعة. ومن الرحمة بهم ترك حضانتهم لأنهم، فعن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده عبد الله ابن عمرو ان امرأة قالت: يا رسول الله ان إبني هذا كان بطني له وعاء وئدي له سقاء، وحجري له حواء، وإن أباه طلقني وأراد أن ينزعه مني، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أنت أحق به ما لم تنكحي" 38

فالحضانة للأم، والبقاء معها والحصول على عنايتها بهم من رحمة النبي صلى الله عليه وسلم بالصغار .

5- يتقبل بيعتهم

الاهتمام بالصغار كان من أولويات دعوة النبي صلى الله عليه وسلم، ولذلك كان يستقبلهم مع الكبار في مراسم البيعة ولا يستثنهم.

فقد روى محمد بن الأسود بن خلف أن أباه النسور بن خلف رضى الله عنه، حضر النبي صلى الله عليه وسلم يبايع الناس عند قرن مسقلة قال: وَقَرَنَ مَسْقَلَةَ مِمَّا يَلِي بِيوت ابى تَمَامَةَ، "وهو الذي ما أقبل منه على دار أبي ابن عامر،

35 - رواه الحاكم وصححه على شرطهما واللفظ له، رقم 100 - والطبراني والبخاري والبراز رجال الصحيح. وروى ابن سعد في الطبقات " 192 / 1، والبيهقي في شعب الإيمان " (339) عن طريق وكيع بن الجراح، أخبرنا الأعمش، عن أبي صالح قال: قال رسول الله - صَلَّى الله عليه وسلم -: " يا أيها الناس، إنما أنا رحمة مهداة" وهذا سند صحيح لكنه مرسل، وبعضه حديث مسلم قبله.

36- البخاري الادب المفرد - باب رحمة الصغير رقم 263 وعند الطبراني وأحمد بإستاذ حسن عن عبادة : ليس من امتي من لم يحل كبيرنا وغيرهم صغيرنا ويعرف لعالمنا حقه 22 / 12610 مجمع الزوائد ومنبع الفوائد

37 - مسند أبي داود الطيالسي 2 / 5 رقم 641 والطبراني رقم 555

38 رواه أحمد 2/182 وأبو داود (2276)

وما أدير منه على در أبي سمرة وما حولها " قال الأسود: فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم يبايع الناس، فجاءه الرجال والنساء والصغار والكبار، فبايعوه على الإسلام والشهادة" ³⁹، وكانوا يأخذون الصغار معهم للبيعة طلباً للبركة .

فمن أبي عقيل زهرة بن معبد عن جدة عبد الله بن هيثم وكان قد أدرك النبي صلى الله عليه وسلم وكان صغيراً، ذهبت أمه زينب بنت حميد إلى رسول الله عليه الصلاة والسلام فقالت: يا رسول الله بايعه، فقال النبي صلى الله عليه وسلم هو صغير فمسح رأسه ودعا له... ⁴⁰ ولكنه كان يقبل بيعة ثمان سنوات حيث يدرك الكثير من تلك المعاني التي تحيط بالبيعة...

وعن عروة قال: خرجت أسماء بنت أبي بكر حيث هاجرت وهي حبلى بعبد الله بن الزبير، فقدمت قباء فنفست بعبد الله بقياء، ثم خرجت حين نفست إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فحنكه، فأخذه رسول الله صلى الله عليه وسلم فوضعه في حجره ثم دعا يتمره قال: قالت عائشة مكثنا ساعة نلتمسها قيل أن نجدها، فمضغها ثم بصقها في فيه، فإن أول شيء دخل بطنه لريق رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم قالت أسماء: ثم مسح وصى عليه، وسماه عبد الله، ثم جاء وهو ابن سبع سنين أو ثمان ليبايع رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأمره بذلك الزبير، فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآه مقبلاً إليه، ثم بايعه" ⁴¹

وليكون لعبد الله بن الزبير فيما بعد تاريخ حافل بالبطولات والتضحيات .

6 - الهدية لهم:

إن الهدية مدعاة التحاب بين الناس لقوله صلى الله عليه وسلم "تهادوا تحابوا" ⁴² فكان صلى الله عليه وسلم يعطيهم بيده فيقبلون عليه، ويرتفعون إلى مقام الصحبة، ويحفظون عن هذا النبي صلى الله عليه وسلم معاني الرأفة والرحمة والعطاء والكرم.

فمن أبي هريرة رضى الله قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أتى بالباكورة بأول الثمرة قال: اللهم بارك لنا في مدينتنا، وفي ثمرتنا وفي مدنا وفي صاعنا، واجعل بركة مع بركة، ثم يعطيه أصغر من يحضر من الولدان ⁴³

وفي الشمال: ثم أول ناضج من الثمار لهم لأنهم أكثر رغبة فيه وفرحاً به وشكراً عليه...

ولتصيبيهم بركة النبي صلى الله عليه وسلم بالهدية المغلفة بأجمل الدعوات.

³⁹ المعجم الكبير للطبراني 280/1 رقم 815 - وأحمد 415/3

⁴⁰ صحيح البخاري 79/9 رقم 7210

⁴¹ - صحيح مسلم 2146

⁴² - الطبراني في الاوسط عن السيدة عائشة 7 / 190

⁴³ سنن الدارمي 106/2 - والنسائي في عمل اليوم والليلة 108 - والترمذي في السنن 472/5 رقم 3454

7- تقبيل الأطفال:

هذا الحب النبوي للأطفال تراه مع كل طفل يلقيه حيث يمسح على رأسه ... ويخاطبه ويسأله عن اسمه... ويجلسه إلى جانبه ويعلمه ما يحتاج من آداب وتوجيه... ويسلم عليه ويقبله... صلى الله عليه وسلم، فعن أبي هريرة قال: أبصر الأقرع بن حابس التميمي النبي صلى الله عليه وسلم يقبل الحسن بن علي فقال: إن لي عشرة من الولد ما قبلت أحداً منهم فقال نبي الله صلى الله عليه وسلم " من لا يرحم لا يرحم "44

وعندما رأى الاعرابي كيف يجلس النبي صلى الله عليه وسلم للأطفال بحجره ويقبلهم فانكر ذلك كما روت السيدة عائشة، أنه جاء إلى النبي صلى الله عليه وسلم: أو أملك لك أن نزع الله من قلبك الرحمة"45

ولأنهم كانوا يعدونها منافيه لمقامات السادة... وتضر بهيبه الرجال، لأنّ الطفل لا بدّ أن يكون مع أمه صغيراً... ومع والده كبيراً....

لكنّ معايير الرحمة الإسلامية النبوية تختلف في مفاهيمها ومصطلحاتها وصورها العلمية في إطار الحياة الانسانية والبيئة الاسرية التي ينبغي أن يتشبع الطفل منهما عاطفة وحناناً وأنساً ورعاية .

8- الأطفال الإناث:

أحبّ النبي صلى الله عليه وسلم بناته وأوصى بحبّ البنات وعظم الجزاء، فيما كانت الجاهلية تنظر الى الفتاة الصغيرة بين الصبر على تركها حيّة وبين الوأد أو الاستحياء عند البشارة، كان النبي صلى الله عليه وسلم يوصي بهنّ خيراً فقال: من أتى من البنات بشي فأحسن إليهنّ كنّ له ستراً من النار"46

جاءت مسكينة تحمل ابنتين لها، وأعطتها ثلاث ثمرات، فأعطت كل واحدة منهن ثمرة لتأكلها بينهما، فأعجبني فذكرت الذي صنعت لرسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: إن الله تعالى أوجب لها بها الجنة واعتقها بها من النار. "47

ولذلك قال صلى الله عليه وسلم: من كان له ثلاث بنات، فصبر عليهنّ، وأطعمهنّ وسقاهنّ وكساهنّ من جدته، كنّ له حجاباً من النار يوم القيامة"48 ورواية "وإن كانت اثنتين".49

44 صحيح ابن حبان 202/2-457

45 الآداب للتهامي 14/11 رقم 14 باب من رحمة الأولاد وتقبيلهم والاحسان إليهم

46 متفق عليه عن أبي اليمان وفي سنن البيهقي الكبرى 15735

47 الآداب للبيهقي 16/11 رقم 16

48 ابن ماجه 2669 وأحمد 17439- صحيح الجامع 6488

49 أحمد 14286 - والصحيحة 1027

ويكفي تلك الكلمات الخالدات بحق البنات، وهذا الفيض من الحب والعدل والاعجاز اللغويّ الرائع، والتوصيف الدقيق عن الإنس الذي يملأن به البيوت، حيث قال صلى الله عليه وسلم: لا تکرهوا البنات فإنهنّ المؤمنات الغاليات

50"

وأما فاطمة رضی الله عنها: فكانت اذا دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم قام إليها فرحب بها وقبّلها ثم أخذ بيدها فجاء بها حتّى ويجلسها مكانه "51

وعن أبي قتادة الانصاري رضی الله عنه أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم: كان يصلي وهو حامل أمامه بنت زينب بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فإذا سجد وضعها وإذا قام حملها"52 وعند أحمد اذا قام حملها فوضعها على رقبته. "53 ورواية مسلم: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يؤم الناس وأمامة على عاتقه"54

فهذه الحفيدة التي تعلقت به، ولحقت به الى المسجد، ويقيت معه بين الناس ولم تتركه في إمامته، ويقيت تتعلق به وتمسك به فيحملها على عاتقه، ما هو إلا دليل رحمته وحبه للصغار، لأنّ الطفل لا يتعلق إلا مع من يوليه أهمية، ويعتني به ويلاعبه، وينش إليه، وهو ما كان من شأن النبي صلى الله عليه وسلم مع الأطفال لا يميز بين الأبناء والبنات.

ولم يقف الإسلام عند رفع المذلة عن الطفلة البريئة والصبية والمرأة، بل أعطاها حقوقاً كثيرة كريمة، بل طلب اختيار أجمل الأسماء لها، كما يختار للذكر... وغير صلى الله عليه وسلم اسم ابنة لعمر من عاصية إلى جميلة، وشرع العقبة والذبيحة للبنات عند قدومها... وعند الامام مالك ان عقبة الأنثى كعقبة الذكر فيقع عن كل منهما شاة فما أعظم أخلاقه، ومن شدة تواضعه يحمل الأطفال، ويضعها في حجره ويحنكها ويباركها ويدعو لها، وأما الأطفال الذين فوق سن الرضاعة فكان يمازحهم وينبسط معهم، ويكنيهم ويداعبهم ويدعوهم بقوله: يا بني.

8- مع الأطفال حديثي الولادة:

كان صلى الله عليه وسلم يُؤتي بالصغار حديثي الولادة، يطلبون منه اختيار اسم له، فيأخذه ويمسح على رأسه ويجلسه في حضنه ويطلق عليه اسماً، فيبقى هذا الغلام يتفاخر على الناس بذلك المجلس العظيم المبارك، فعن يوسف بن عبدالله بن سلام رضی الله عنه قال: سماني رسول الله صلى الله عليه وسلم يوسف، ومسح على رأسي وأجلسني في حجرة" 55 وعن ابي إياس عن ابيه أنه أتى النبي صلى الله عليه وسلم وسماه إياس فدعا له ومسح رأسه. 56

50 أحمد 17411- الطبراني 856 والصحيح الالباني (3206)

51 ابو دواد (5217) والبخاري في الادب المفرد 947

52 البخاري 516 وسلم 543 وأخرجه الستة الا الترمذي - ابو دواد 917 والنسائي 711 والموطأ 170/1

53 المسند 303/5 -3- صحيح مسلم 42/ 543

54 فتح المنعم شرح صحيح مسلم - موسى شاهين لاشين -4403/8

55 مسند أحمد 23887-وقال الشيخ شعيب الارناؤوط: اسناده صحيح

وعن سهل قال أُنِّي بالمنذر بن أبي أسيد إلى النبي صلى الله عليه وسلم حين ولد، فوضعه على فخذه وأبو أسيد جالس فلها رسول الله صلى الله عليه وسلم بشيء بين يديه، فأمر أبو أسيد بابنه فاحتمل عن فخذ النبي، فاستفاق رسول الله، قال: أين الصبي؟ فقال أبو أسيد: قلبناه يا رسول الله، قال: ما اسمه قال فلان، قال: ولكن اسمه المنذر فسماه يومئذ المنذر. "57

9- الدعاء لهم:

الأطفال شباب الغد للأمم، وقلبيها النابض، وجدوتها المعطاءة، ولذلك كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا حضره أحد سأله عن أولاده وأسمائهم، ودعا لهم، ذلك الدعاء مبتدأً لمجد الخالد الذي يتقلده الأطفال أو سمة عزّ على صدورهم ويتفاخر به الأبناء إلى قيام الساعة. فعن هانئ بن زيد رضى الله عنه قال: لما وفدت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، سمعني رسول الله صلى الله عليه وسلم وهم يكتنوني أبا الحكم فدعاني رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال: إن الله هو الحكم وإليه الحكم فلم تكفني أبا الحكم؟ فقلت: إن قومي إذا اختلفوا في شيء أتوني فحكمت بينهم، فرضيني كلا الفريقين، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما أحسن هذا، فما لك من الولد؟ فقلت: لي شريح، وعبد الله، ومسلم، قال: فمن أكبرهم؟ قلت: شريح... قال: "فأنت أبو شريح ودعا لي ولولدي" 58

وعن عائشة رضى الله عنها أنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يؤتى بالصبيان، فيدعو لهم بالبركة ويحنكهم "59

- حدثنا محمد بن عبيد الله، حدثنا حاتم، عن الجعيد بن عبد الرحمن، قال: سمعت السائب بن يزيد، قال: ذهبت بي خالتي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقالت: يا رسول الله، إن ابن أختي وقع فمسح رأسي ودعا لي بالبركة، وتوضأ فشربت من وضوئه، ثم قمت خلف ظهره، فنظرت إلى خاتم بين كتفيه،⁶⁰ قال: ابن عبيد الله: الحجلة من حجل الفرس الذي بين عينيه، قال: إبراهيم بن حمزة: مثل زر الحجلة "61

⁵⁶ أحمد 15621/ وقال الشيخ شعيب اسناده صحيح

⁵⁷ البخاري 5150 مسلم 2145 واحمد 19588

⁵⁸ النسائي 5387 وأبو داود 4955- صحيح الألباني في الارواء 2615

⁵⁹ ابو دود 5106 والبخاري 5994 وسلم 2147

⁶⁰ - وفي رواية: مثل زَرِّ الحَجَلَةِ.

⁶¹ - البخاري 186/4 رقم 3541

واتفق العلماء على استحباب تحنيك المولود عند ولادته بتمر" وأن يكون الخنك من الصالحين ... فانه لم يكن حاضراً عند المولود مُجَل إليه"62 إحياءً لسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم مع الصبيان والدعاء بالبركة والصلاح وحسن الخلق.

وهذا فعلة مع أول مولود في الإسلام عبد الله بن الزبير فحنكه وسماه عبد الله، فأول ما دخل بطنه ريق النبي صلى الله عليه وسلم،63 وهو ابن أسماء بنت ابي بكر الصديق رضي الله عنهما. وعن ابن عباس قال: ضمنى رسول الله عليه الصلاة والسلام، وقال: "اللهم علّمه الكتاب" وبهذا صار خبر الأمة، وترجمان القرآن، ومرجع الأمة في التفسير رضوان الله عليه، ببركة الدعاء النبي، صلى الله عليه وسلم. فعن أبي موسى، قال: ولد لي غلام، فأتيته به النبي صلى الله عليه وسلم «فسماه إبراهيم، فحنّكه بتمرّة، ودعا له بالبركة، ودفعه إلي»، وكان أكبر ولد أبي موسى64. فهنيئاً لهم هذه المكارم وهذه العطايا.

10- مآزحتهم:

مما يدل على حسن خلق النبي صلى الله عليه وسلم، ولطافة معاشرته، وروائع ألفاظه، قوله لأبن عمر: (يا بني) وكذلك قوله للمغيرة: (أي بني)، فإنه أنزلة منزلة ابنه الصغير في الرحمة والرفق والشفقة".65 ومن ثم مآزحتهم، فعن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أحسن الناس خلقاً، وكان يدخل علينا، ولي أخ صغير يكتي أب عمير، وكان له نغر - طائر صغير - يلعب به فمات، فدخل عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم فرآه حزيناً فقال: ما شأنه؟ قالوا مات نغرة، فقال: يا أبا عمير ما فعل النغير؟66

وعن يعلى بن مرة قال: خرجنا مع النبي صلى الله عليه وسلم، ودعينا إلى طعام، فإذا حسين يلعب في الطريق، فأسرع النبي صلى الله عليه وسلم أمام القوم ثم بسط يديه، فجعل يمر مرة من هنا ومرة من هنا، يضاحكه حتى أخذه، وجعل احدى يديه في ذقنه والأخرى في رأسه، ثم اعتنقه فقبله، ثم قال النبي صلى الله عليه وسلم: حسين مّي وأنا منه أحبّ الله من أحبّ الحسن والحسين سيّطان من الأسباط"67

11- الحضّ على الانفاق على الأطفال:

يحتاج الأطفال إلى رعاية وتربية وعناية، ثم إلى نفقه تصلح شأنهم من ملابس ومطعم ومشرب ومأوى ورعاية وتعليم وتأديب... وكل ذلك يحتاج إلى نفقه...

62 شرح النووي 276/7

63 البخاري 3698 عن عائشة رضي الله عنها

64 - صحيح البخاري 8 / 4 رقم 6198

65 الفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم: الأبي عباس القرطبي - دار ابن كثير - 1996 - 5/472 بيروت

66 البخاري الصحيح 5850 ومسلم 2150 والترمذي 333 وابن ماجه 3740 وأحمد 12980 وابو داود 4969

67 البخاري -الادب المفرد- وحسنه الألباني رقم 364

فعن أيوب: أبي قلابة عن ثوبان قال: قال رسول الله عليه وسلم: أفضل دينار ينفقه الرجل دينار ينفقه على عياله، ودينار ينفقه الرجل على دابته في سبيل الله، ودينار ينفقه على أصحابه في سبيل الله، قال أبو قلابة وبدأ بالعيال، ثم قال: وأي رجل أعظم أجراً من رجل ينفق على عيال صغار؟ يعقهم، أو ينفقهم الله به ويغنيهم "68... إنه الهدى الأكمل والأرحم والأجمل بالأطفال والعيال.

12- الوصية بحسن تربيتهم:

إن المسؤولية الكبرى في تنشئة الأطفال تقع على الوالدين، ولأنه صلى الله عليه وسلم يهتم بهم كجزء أصيل في الأمة... ولاهتمامه بالناشئة، أمر بتربية قلوبهم وأرواحهم وأجسادهم... والتوجه بهم نحو الأخلاق الفاضلة الحميدة وحذر من رفاق السوء ومسائى الأعمال ومنكرات الأخلاق، وحمل الوالد المسؤولية، فعن عبد الله رضي الله عنه: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «كلكم راع فمسؤول عن رعيته، فالأمير الذي على الناس راع وهو مسئول عنهم، والرجل راع على أهل بيته وهو مسئول عنهم، والمرأة راعية على بيت بعلها وولده وهي مسؤولة عنهم، والعبد راع على مال سيده وهو مسئول عنه، ألا فكلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته»69 وقال صلى الله عليه وسلم: ما نحل والد ولده من نحل أفضل من أدب حسن "70 فالأدب يرفع لأعلى الرتب، وهي من ألزم الضرورات في بناء الأمة المؤهلة للقيادة والتمكين.

13- ملاعبتهم:

لقد أحبَّ الأطفال حتى لو رأوه في الصلاة اسرعوا إليه يلاعبونه، فيطيل لهم السجود حتى لا يزعجهم أو يفسد عليهم لعيهم... وبينما رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي بالناس إذ جاءه الحسين فركب عنقه، فأطال صلى الله عليه وسلم السجود بالناس حتى ظنوا أنه قد حدث أمر، فلما قضى صلاته قالوا: قد اطلت السجود يا رسول الله حتى ظننا أنه قد حدث أمر، فقال: (إن ابني قد ارتحلني فكرهت أن أعجله حتى يقضي حاجته)71. حتى انتهى بنفسه، ونزل عن عاتق النبي صلى الله عليه وسلم. فالرحمة العظمى تتجلى في الاشفاق بالأطفال الذين نشأوا حوله يحملون من تلك اللحظات غنيمة العطاء النبوي، والذي يمتد في الحياة من الطفولة حتى منتهى الحياة... من المثل الأعلى في الحنو والطيب والرحمة والشفقة والإكرام، فعن الزهري، عن محمود بن الربيع، قال: «عقلت من النبي صلى الله عليه وسلم مجة مجها في وجهي وأنا ابن خمس سنين من دلو»72 (مجة) مجة الشراب رماه من فمه.. والمج طرح الماء من الفم بالترقيق. ولم ينس محمود الصغير ذلك المزاج الطيب الذي رفعه الى مقام الصحبة.

68 - مسلم 994-والترمذي 1966-وابن ماجة 2760 وأحمد 22506

69 - صحيح البخاري 3/ 150 رقم 2554

70 - الترمذي: 1952 - والبخاري في التاريخ الكبير - 1356 والحاكم 263/4 والبيهقي 18/2 وذكره العقيلي في الضعفاء 208/3

71 - مسند أحمد 16076

72 - متفق عليه واللفظ للبخاري: 26/1 رقم 77

14- الإكرام:

كان صلى الله عليه وسلم يعطيهم حقهم من الإكرام ولو كانوا أطفالاً... ويستأذنتهم في حقوقهم ويعلي من شأنهم فيعاملهم معاملة من هم أكبر سناً.

فمن سهل بن سعد أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أتى بشراب فشرب منه وعن يمينه غلام وعن يساره الأشياخ فقال للغلام: «أتأذن لي أن أعطي هؤلاء؟» فقال الغلام: والله يا رسول الله لا أؤثر بنصبي منك أحداً... قال فتلّه رسول الله صلى الله عليه وسلم في يده⁷³

"فتراه كثير العطف عليهم، ويقطع كلامه للصحابة ليحمل الحسن والحسين عطفاً عليهما وحبا لهما، وكذلك يداعب الأطفال ولا يجد غضاضة في ذلك لما في ذلك من اشعارهم بالحب والعطف الذي يؤثر خيراً في نفوسهم كذلك كان يحترمهم فلا يمنعهم حقاً لهم بحجة أنهم صغار"⁷⁴

فهذا الإكرام أولاً بالجلوس عن يمين النبي صلى الله عليه وسلم، ثم ضيافته، كما كان يكرم بعضهم فيردفهم خلفه على الدابة... ويتبادل معهم الحديث...

15- تعليمهم

إنّ تعليم الأطفال وتوجيههم أمراً أو نهيّاً هو بعض من حقوقهم علينا؛ وقد كان الأطفال حول الرسول صلى الله عليه وسلم يتلقون التوجيهات العقديّة والتربويّة ضمن عملية متقفة. فمن تعليم الآداب للأطفال حول الرسول الله صلى الله عليه وسلم.. ما جاء عن عمر بن أبي سلمة الذي قال: كنت غلاماً في حجر رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكانت يدي تطيش في الصفيحة - أي وعاء الطعام - فقال لي رسول الله عليه وسلم: يا غلام سمّ الله، وكل بيمينك، وكل ممّا يليك.⁷⁵

- في العبادات:

قال صلى الله عليه وسلم: مروا أبناءكم بالصلاة وهم أبناء سبع، وأضربوهم عليها وهم أبناء عشر، وفرقوهم في المضاجع⁷⁶

- وفي السلوك التربوي:

أخذ الحسن رضی الله عنه تمرّة من ثمر الصدقة فجعلها في فيه، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم كخ كخ، ارم بها، أما علمت أنّا لا نأكل الصدقة⁷⁷. وكخ هي كلمة يزجر بها الصبيان عن المستقدرات، وعند زجر الصبي عن تناول شيء ما ليلقيه من فمه، وهي من باب التعليم.

⁷³ متنق عليه البخاري 9620

⁷⁴ الدروس اليومية من السنن والأحكام الشرعية - راشددين حين العبد الكرم دار الاصمعي - السعودية ط 4 / 1431-280 ص 257

⁷⁵ - صحيح البخاري 521 ومسلم 2022 وعبرهما

⁷⁶ - ابو داود 495

- وفي العقيدة:

يحمل معه على الدابة عبد الله بن عباس رضى الله عنهما رديفًا، وأخبر عن ذلك قائلًا: كنت خلف النبي صلى الله عليه وسلم يوماً، فقال: يا غلام إني أعلمك كلمات، احفظ الله يحفظك تجده تجاهك، إذا سألت فأسأل الله، وإذا استعنت فاستعن بالله، واعلم أن الأمة لو اجتمعوا على أن ينفعوك بشيء لن ينفعوك إلا بشيء قد كتبه الله لك، واعلم أن لو اجتمعوا على أن يضروك بشيء لن يضروك إلا بشيء قد كتبه الله عليك، رفعت الأقلام، وجفت الصحف.⁷⁸

ففيها:

- مشروعية وعظ الأولاد وتوجيههم ولو كانوا صغاراً.
- مشروعية مراعاة مراحل نمو الأولاد في تربيتهم.
- ضرورة تعليمهم أمور العقيدة في بداية حياتهم.
- التلطف بهم عند نهيمهم عن المنكر، وإقناعهم بالنهي، والتعليم بالتشويق والسؤال ليثير مكامن فضولهم، بقوله: يا غلام إني أعلمك كلمات... فهي أدعى للاهتمام والتركيز والعمل والعمل.
- تعليمهم الآداب في الأمور كلها، ومنها آداب الطعام والشراب، والدخول على الناس، وباقي الآداب..

- تعويدهم على الطاعات

لا شك أن الأسرة المسلمة كانت تتفانى في طاعة الله كباراً وصغاراً، وكان الرسول الله صلى الله عليه وسلم يهتم بالأطفال، وخاصة لناحية العبادة، حيث النهج أن يتدرج الأهل معهم في الإلزام بالطاعة، ففي الصلاة ثلاث سنوات ترغيب من السابعة للعاشرة ثم يبدأ الالتزام، فقد قال صلى الله عليه وسلم: علموا أولادكم الصلاة لسبع، وأضربوهم عليها لعشر، وفرقوا بينهم في المضاجع.⁷⁹

وأوصى بهم حين يكونوا في صلاة الجماعة، فقال: (من أمّ الناس فليخفف، فإن وراءه الكبير والصغير وذا الحاجة)⁸⁰ فالصغار كانوا يصلون خلف النبي صلى الله عليه وسلم في المسجد. ولا يجرمه من الحج صغيراً: حين امرأة رفعت صبياً فقالت: يا رسول الله أهدأ حج قال: نعم ولك أجر.⁸¹

77 - صحيح البخاري 2 / 127 رقم 1491 ومسلم 1069

78 - الترمذي 2516 وقال حسن صحيح

79 - أبو داود 495

80 - المعجم الكبير للطبراني 556 - ومصنف عبد الرزاق 3726

81 - مسلم 1336

فهو سيرافق أهله في رحلة عائلية إيمانية .. ثم سيتعلم أركان الحج، ويشارك الأمة كلها الطاعة الكبرى مع الناس، وسيتعرف على التاريخ الاسلامي، ويعتبرها رحلة جميلة لا ينساها... وسيجدد الشوق للزيارة ... والطواف والمقام والركن والكعبة والحجر الرمي والسعي...

وقد كان النبي صلى الله عليه وسلم يأمر بإخراجهم مع أهلهم لشهود صلاة العيد... ويشاركون الناس الالتقاء به، والسلام عليه، وفرحة العيد التي تبدأ بالطاعة صباحاً.

تقول الربيع بنت معوذ: كنا نصوم عاشوراء وتصومه صبياننا، فإذا جع أحدهم جعلنا له اللعبة من العهن حتى يأتي وقت المغرب.

ثالثاً:

نماذج من اطفال حول الرسول صلى الله عليه وسلم

1-أبن أبي أرتاه

2-أبن عمر

3-سهل بن سعد

4-أبو أمامه بن سهل

5-أبو هجينة بن وهب بن عبد الله

(ت74 بالكوفة في خلافة بشر بن مروان) لم يبلغ الحلم عند وفاة النبي .. على بيت المال-ويسميه وهب الخيزر(له

روايات)روى له/45 حديثاً.2-اتفقا عليهما البخاري"2" ومسلم"3".

6-النعمان بن بشير (ابن صحابي)

13-محمود بن الربيع (أبو محمد) روى عنه الطبراني: توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا ابن خمس سنين

روى عنه مكذك-والتلميذ عليه الزهري-توفي سنة 79- وله 73 سنة/وابن حبان94 وهو الراجح- صاحب مجلة رسول الله صلى الله عليه وسلم.

بعض من صغار الصحابة

الذين كانوا اطفالا حول النبي صلى الله عليه وسلم:

1- الربيع بنت معوذ بن عفراء الأنصارية⁸²

من بني النجار. لها: صحبة، ورواية، وقد زارها النبي -صلى الله عليه وسلم- صبيحة عرسها، صلة لرحمها. عمرت دهرا، وروت أحاديث.

حدث عنها: أبو سلمة بن عبد الرحمن، وسليمان بن يسار، وعبادة بن الوليد بن عبادة، وعمرو بن شعيب، وخالد بن ذكوان، وعبد الله بن محمد بن عقيل، وآخرون. وأبوها من كبار البدرين، قتل أبا جهل⁸³.

توفيت: في خلافة عبد الملك، سنة بضع وسبعين - رضي الله عنها - وحديثها في الكتب الستة.

روى الواقدي: عن عبد الحميد بن جعفر، وآخر، عن أبي عبيدة بن محمد بن عمار، عن الربيع، قالت: أخذت طيبا من أسماء بنت مخزبة؛ أم أبي جهل، فقالت: اكتبي لي عليك.

فقلت: نعم، أكتب على ربيع بنت معوذ. فقالت: حلقي⁸⁴، وإنك لابنة قاتل سيده.

قلت: بل ابنة قاتل عبده. قالت: والله لا أبيعك شيئا أبدا⁸⁵. والربيع: هي والدة محمد بن إياس بن البكير⁸⁶.

قال حماد بن سلمة: عن خالد بن ذكوان، قال: دخلنا على الربيع بنت معوذ، فقالت: دخل علي رسول الله -صلى الله عليه وسلم- في يوم عرسي، فقع على موضع فراشي هذا، وعندنا جاريتان تضربان بدف، وتندبان آبائي الذين قتلوا يوم بدر، وقالتا فيما تقولان:

وفينا نبي يعلم ما في غد... فقال: (أما هذا، فلا تقوله)⁸⁷.

وقال لنبيه صلى الله عليه وسلم: (قل لا أملك لنفسي نفعا ولا ضرا إلا ما شاء الله ولو كنت أعلم الغيب

لاستكثرت من الخير) وما كان النبي صلى الله عليه وسلم يخبر به من الغيوب إنما هو بإعلام الله تعالى إياه، لا أنه يستقل بعلم ذلك كما قال سبحانه (علم الغيب فلا يظهر على غيبه أحدا إلا من ارتضى من رسول).

⁸² طبقات ابن سعد 8 / 447، طبقات خليفة: ت 3294، المحرر: 430، الاستيعاب: 1837، أسد الغابة 5 / 451، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 2 / 343، تهذيب الكمال: 1682، تاريخ الإسلام 3 / 154، تهذيب التهذيب 4 / 260، الإصابة 4 / 300، تهذيب التهذيب 12 / 418، خلاصة تهذيب الكمال: 423.

⁸³ تحرفت في المطبوع إلى " محزومة " .

⁸⁴ حلقي: دعاء عليها بأن تصاب بوجع في حلقها. ويقال للمرأة إذا كانت مؤذية مشؤومة: عقرى حلقي.

⁸⁵ أورده الحافظ في " الإصابة " 4 / 232 في ترجمة أسماء بنت مخزبة من طريق الواقدي، وانظر " الطبقات " 4 / 129 و 5 / 443،

⁸⁶ ابن سعد 8 / 447.

⁸⁷ إسناده صحيح، أخرجه ابن سعد 8 / 447 من طريق موسى بن إسماعيل بهذا الإسناد، وأخرجه البخاري 9 / 174 في النكاح: باب ضرب الدف في النكاح والوليمة، من طريق مسدد، عن بشر بن المفضل، عن خالد بن ذكوان، عن الربيع.

2- زينب بنت أبي سلمة

من الاطفال حول الرسول صلى الله عليه وسلم: ربيبة النبي -صلى الله عليه وسلم - وأخت عمر بن أبي سلمة، ولدتهما أم المؤمنين بالحبيشة. روت أحاديث، ولها عن: عائشة، وزينب بنت جحش، وأم حبيبة، وجماعة.

حدث عنها: عروة، وعلي بن الحسين، والقاسم بن محمد، وأبو قلابة الجرمي، وكليب بن وائل، ومحمد بن عمرو⁸⁸ بن عطاء، وعبيد الله بن عبد الله بن عتبة، وعراك بن مالك، وابنها؛ أبو عبيدة بن عبيد الله بن زمعة⁸⁹، وآخرون. ابن لهيعة: عن عمرو بن شعيب: حدثني زينب بنت أبي سلمة:

أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم - كان عند أم سلمة، فجعل الحسن من شق، والحسين من شق، وفاطمة في حجره، فقال: رحمة الله وبركاته عليكم أهل البيت⁹⁰.
توفيت: قريبا من سنة أربع وسبعين.

3- أبو جحيفة السوائي الكوفي، وهب بن عبد الله صاحب النبي -صلى الله عليه وسلم

واسمه: وهب بن عبد الله. ويقال له: وهب الخير، من صغار الصحابة، الذين كانوا أطفالا حول النبي صلى الله عليه وسلم، ونشأوا على عينه. فعن إسماعيل بن أبي خالد، قال: سمعت أبا جحيفة رضي الله عنه قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم وكان الحسن بن علي عليهما السلام يشبهه، قلت لأبي جحيفة: صفه لي، قال: كان أبيض قد شمت، وأمر لنا النبي صلى الله عليه وسلم بثلاث عشرة قلوفا، قال: فقبض النبي صلى الله عليه وسلم قبل أن نقبضها. وقوله: شمت، أي: صار سواد شعره مخلطا لبياضه، وأن موضع الشمت كان في العنقفة، وهي ما بين الذنق والثفة السفلى. والقلوص: الانثى من الابل.

ولما توفي النبي -صلى الله عليه وسلم - كان وهب مراهقا - هو من أسنان ابن عباس - وكان صاحب شرطة علي فيما بعد -رضي الله عنه - . حدث عن: النبي -صلى الله عليه وسلم - وعن: علي، والبراء.

روى عنه: علي بن الأقرم، والحكم بن عتيبة، وسلمة بن كهيل، وولده؛ عون بن أبي جحيفة، وإسماعيل بن أبي خالد، وآخرون. وقيل: إن علي بن أبي طالب كان إذا خطب، يقوم أبو جحيفة تحت منبره.

⁸⁸ - ابن لهيعة: سبي الحفظ، وباقي رجاله ثقات.

⁸⁹ - طبقات ابن سعد 6 / 63، طبقات خليفة: ت 398، 895، الكنى 1 / 22، الجرح والتعديل 9 / 22، مشاهير علماء الأمصار: ت 295، المستدرک 3 / 617، جمهرة أنساب العرب: 273، الاستيعاب: 1561، تاريخ بغداد 1 / 199، الجمع بين رجال الصحيحين 2 / 540، أسد الغابة 5 / 95، 157، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 2 / 201، تهذيب الكمال: 1478، تاريخ الإسلام 3 / 218، العبر 1 / 84، تهذيب التهذيب 4 / 205 ب، الإصابة 3 / 642، تهذيب التهذيب 11 / 164، خلاصة تهذيب الكمال: 359، شذرات الذهب 1 / 82.

⁹⁰ - في البخاري 6 / 411، 412 في المناقب: باب صفة النبي صلى الله عليه وسلم من طريق إسماعيل بن أبي خالد

اختلفوا في موته؛ والأصح: موته في سنة أربع وسبعين. ويقال: عاش إلى ما بعد الثمانين - فالله أعلم - حديثه في الكتب الستة، وآخر من حدث عنه: ابن أبي خالد.

4- عبد الله بن عمر بن الخطاب بن نفيل العدوي⁹¹

ابن عبد العزى بن رياح بن قرط بن رزاح بن عددي بن كعب بن لؤي بن غالب، الإمام، القدوة، شيخ الإسلام، أبو عبد الرحمن القرشي، العدوي، المكبي، ثم المدني. أسلم وهو صغير، ثم هاجر مع أبيه ولم يحتلم، واستصغر يوم أحد، فأول غزواته الخندق، وهو ممن بايع تحت الشجرة.

وأمه وأم المؤمنين حفصة: زينب بنت مضعون؛ أخت عثمان بن مظعون الجمحي.

روى علما كثيرا نافعا عن النبي -صلى الله عليه وسلم- وعن: أبيه، وأبي بكر، وعثمان، وعلي، وبلال، وصهيب، وعامر بن ربيعة، وزيد بن ثابت، وزيد عمه، وسعد، وابن مسعود، وعثمان بن طلحة، وأسلم، وحفصة أخته، وعائشة، وغيرهم⁹². قال أبو بكر بن البرقي: كان ربيعة، يخطب بالصفرة، توفي بمكة.

وقال ابن يونس: شهد ابن عمر فتح مصر، واختط بها، وروى عنه أكثر من أربعين نفسا من أهلها.

قال عبد الله: عُرِضَتْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يوم أحد، وأنا ابن أربع عشرة سنة، فلم يجزي⁹³. وعرضت يوم الخندق وأنا ابن خمس عشرة سنة، فأجازني، فكانت أول مشاركته في القتال.

وقال أبو إسحاق: عن البراء، قال: عرضت أنا وابن عمر يوم بدر، فاستصغرنا رسول الله⁹⁴ -صلى الله عليه وسلم- وقال مجاهد: شهد ابن عمر الفتح، وله عشرون سنة.

وقال عبد الله: كان الرجل في حياة رسول الله -صلى الله عليه وسلم- إذا رأى رؤيا، قصها على رسول الله -صلى الله عليه وسلم- وكنت غلاما عزبا شابا، فكنت أنام في المسجد.

⁹¹ (*) طبقات ابن سعد 2 / 373 و 4 / 142 - 188، نسب قريش: 350 وما بعدها، طبقات خليفة: ت 120، 1496، الزهد: 189، المحرر: 24، 442، التاريخ الكبير 5 / 2 و 125، التاريخ الصغير 1 / 154، 155، المعرفة والتاريخ 1 / 249، 490، الجرح والتعديل 5 / 107، المستدرک 3 / 556، الحلية 1 / 292 و 2 / 7، جمهرة أنساب العرب: 152، الاستيعاب: 950، تاريخ بغداد، 1 / 171، طبقات الفقهاء: 49، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 238، تاريخ ابن عساکر: مصورة المجمع: 11 - 165، جامع الأصول 9 / 64

⁹² - أسد الغابة 3 / 277، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 1 / 278، وفيات الأعيان 3 / 28، تهذيب الكمال: 713، تاريخ الإسلام 3 / 177، العبر 1 / 83، تهذيب التهذيب 2 / 168 ب، مرآة الجنان 1 / 154، البداية والنهاية 9 / 4، مجمع الزوائد 9 / 346، العقد الفمين 5 / 215، غاية النهاية: ت 1827، الإصابة 2 / 347، تهذيب التهذيب 5 / 328، النجوم الزاهرة 1 / 192، خلاصة تهذيب الكمال: 175، شذرات الذهب 1 / 81.

⁹³ - أخرجه البخاري 7 / 302 في المغازي: باب غزوة الخندق، وقامه: وعرضت يوم الخندق وأنا ابن خمس عشرة سنة، فأجازني.

⁹⁴ - أخرجه البخاري 7 / 226 في المغازي: باب عدة أصحاب بدر، وهو في " الطبقات " 4 / 143.

فأريت كأن ملكين أتياي، فذهبا بي إلى النار، فإذا هي مطوية كطي البئر، ولها قرون كقرون البئر، فأريت فيها ناسا قد عرفتهم. فجعلت أقول: أعوذ بالله من النار. فلقينا ملك، فقال: لن ترع.

فذكرتها لحفصة، فقصتها حفصة على رسول الله -صلى الله عليه وسلم- فقال: (نعم الرجل عبد الله، لو كان يصلي من الليل). فكان بعد ذلك لا ينام من الليل إلا القليل".⁹⁵ . وعند نافع فيه: (إن عبد الله رجل صالح). وأكرم بما من شهادة.

وقال ابن مسعود: إن من أملك شباب قريش لنفسه عن الدنيا عبد الله بن عمر⁹⁶ وعاش سنوات قليلة مع النبي صلى الله عليه وسلم، لكنّه كان أكثر الصحابة تشبّهًا به، لأن الحبّ تشبّع في قلبه، فغدا نموذجا متجسدا في السنّة والإتباع والعبادة والجود والكرم.

5 - الحسن بن علي بن أبي طالب بن عبد المطلب ابن هاشم بن عبد مناف⁹⁷

هو الإمام السيد، ربحانة رسول الله -صلى الله عليه وسلم- وسبطه، وسيد شباب أهل الجنة، أبو محمد القرشي، الهاشمي، المدني، الشهيد.

ولد في شعبان، سنة ثلاث من الهجرة. وقيل: في نصف رمضانها. وعق عنه جدّه بكبش⁹⁸ . وحفظ عن جدّه أحاديث، وعن أبيه وأمه.

حدث عنه: ابنه؛ الحسن بن الحسن، وسويد بن غفلة، وأبو الحوراء⁹⁹ السعدي، والشعبي، وأصغ بن نباتة، والمسيب بن نجبة. وكان يشبه جده رسول الله صلى الله عليه وسلم كما قال أبو جحيفة¹⁰⁰

⁹⁵ -أخرجه البخاري 3 / 5، 6 في التهجد: باب فضل قيام الليل، وباب من تعار من الليل، فصلى، وفي فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم: باب مناقب عبد الله بن عمر، وفي التعبير: باب الاستبرق ودخول الجنة في المنام، وباب الامن وذهاب الروح، وباب الاخذ على اليمين في النوم، وأخرجه مسلم (2479) في فضائل الصحابة: باب فضائل عبد الله بن عمر، والترمذي (3825) في المناقب.

⁹⁶ - ابن سعد 4 / 144، و" الحلية " 1 / 294. وهو في " الزهد " لأحمد.

⁹⁷ - نسب قريش: 46، طبقات خليفة: ت 8، 822، 1482، 1968، المخبر: 18، 19، 45، 46، 57، 66، 293، 326، التاريخ الكبير 2 / 286، تاريخ الطبري 5 / 158، الجرح والتعديل 3 / 19، مشاهير علماء الأمصار: ت 6، مروج الذهب 3 / 181، الحلية 2 / 35، جمهرة أنساب العرب: 38، 39، الاستيعاب: 383، تاريخ بغداد 1 / 138، تاريخ ابن عساكر 4 / 244 ب، جامع الأصول 9 / 27، 36، أسد الغابة 2 / 9، الكامل 3 / 460، معجم الطبراني 3 / 5، 97، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 158، وفيات الأعيان 2 / 65، تهذيب الكمال: 271، تاريخ الإسلام 2 / 216، تهذيب التهذيب 1 / 140 آ، الوافي بالوفيات 12 / 107، مرآة الجنان 1 / 122، البداية والنهاية 8 / 14 و 33 و 45، مجمع الزوائد 9 / 174، العقد الثمين 4 / 157، الإصابة 1 / 328، تهذيب التهذيب 2 / 295، تاريخ الخلفاء: 187، خلاصة تهذيب الكمال: 67، شذرات الذهب 1 / 55، 56، تهذيب ابن عساكر 4 / 202.

⁹⁸ - أخرجه أبو داود (2841) وإسناده صحيح. وابن حبان من حديث أنس (1061) والبيهقي 9 / 299، وإسناده صحيح

⁹⁹ - تصحف في المطبوع إلى " أبي الجوزاء " واسم أبي الحوراء: ربيعة بن شيبان.

وروى أحمد عن أبي الخوراء أنه قال للحسن: ما تذكر من رسول الله - صلى الله عليه وسلم -؟
قال: أذكر أني أخذت تمر من تمر الصدقة، فجعلتها في فيء، فنزعها رسول الله - صلى الله عليه وسلم - بلعابها،
فجعلها في التمر. فقيل: يا رسول الله! وما كان عليك من هذه التمرة لهذا الصبي؟ قال: (إنا - آل محمد - لا تحل لنا
الصدقة).

قال: وكان يقول: (دع ما يريبك إلى ما لا يريبك، فإن الصدق طمأنينة، والكذب ريبة).
وكان يعلمنا هذا الدعاء: (اللهم اهدني فيمن هديت ...)، الحديث 101.
وعن علي قال: لما ولد الحسن، جاء رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فقال: (أروني ابني؛ ما سميتموه؟). قلت:
حرب. قال: (بل هو حسن ...)، وذكر الحديث 102.
ولد في نصف رمضان، سنة ثلاث، وفي شعبان أصح. وأن النبي - صلى الله عليه وسلم - أذن في أذن الحسن
بالصلاة حين ولد 103.

وعن ابن عباس: أن النبي - صلى الله عليه وسلم - عقّب عن الحسن والحسين كبشاً كبشاً 104.
وعن عقبة بن الحارث، قال: صلى بنا أبو بكر العصر، ثم قام وعلي يمشيان، فرأى الحسن يلعب مع الغلمان،
فأخذه أبو بكر، فحمله على عنقه، وقال: بأبي شبيه النبي ... ليس شبيه بعلي 105 وعلي يتبسم.
وكان له مكانة عند عالية عند جدّه فقد قال ابن الزبير: رأيت الحسن يأتي النبي صلى الله عليه وسلم وهو ساجد،
يركب على ظهره، ويأتي وهو راکع، فيفرج له بين رجله حتى يخرج من الجانب الآخر 106

100- هو وهب بن عبد الله السوائي، وقوله هذا أخرجه البخاري في " صحيحه " 6 / 411 في المناقب: باب صفة النبي صلى الله عليه وسلم.
وهو في " تاريخ دمشق " 1 / 587 لأبي زرعة.

101- وقامه: وعافني فيمن عافيت، وتولني فيمن توليت، وبارك لي فيما أعطيت، وقتي شر ما قضيت، إنه لا يذل من واليت"، وربما قال "تباركت ربنا وتعاليت" وهو في " المسند " 1 / 200، وإسناده صحيح.

102- أخرجه أحمد 1 / 98 و 118، والطبراني (2713) و (2774) و (2775) و (2776) وأورده الهيثمي في " المجمع " 8 / 52، وزاد
نسبته للبرار، وقال: رجال أحمد والبرار رجال الصحيح غير هانئ بن هانئ، وهو ثقة، وصححه ابن حبان (2227).

103- وهو في " المصنف " (7986)، و " المسند " 6 / 9، 392، وأبي داود (5105)، والترمذي (1514)، والطبراني (2578)،
والبيهقي 9 / 305، وله شاهد من حديث ابن عباس عند البيهقي في " شعب اليمان " يتقوى به نقله عنه ابن القيم في " تحفة المودود "
ص (31).

104- أخرجه أبو داود (2841) في الاضاحي: باب في العقيقة، والطبراني برقم (2566)، والنسائي 7 / 166، وإسناده صحيح، وصححه
ابن دقيق العيد، وله شاهد من حديث أنس،

105- كذا الأصل " شبيه " بالرفع، وهو كذلك في البخاري 7 / 75 في فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم: باب مناقب الحسن
والحسين، وأخرجه الطبراني (2527)، والحاكم 3 / 168.

106- إسناده ضعيف لضعف علي بن عباس وشيخه، وأورده الهيثمي في " المجمع " 9 / 175، وأعله بعلي بن عباس.

ويقول أنس: كان أشبههم بالنبي - عليه الصلاة والسلام - الحسن بن علي¹⁰⁷ .

ونال شرف اعلان محبة جده كما قال أسامة: كان النبي صلى الله عليه وسلم يأخذني والحسن، ويقول: اللهم إني أحبهما، فأحبهما¹⁰⁸ . وقال النبي -صلى الله عليه وسلم - للحسن: اللهم إني أحبه، فأحبه، وأحب من يحبه¹⁰⁹ . فكان أبو هريرة يردد: ما رأيت الحسن إلا دمعت عيني¹¹⁰ .

قال أبو بكر: رأيت رسول الله -صلى الله عليه وسلم - على المنبر، والحسن إلى جنبه، وهو يقول: (إن ابني هذا سيد، ولعل الله أن يصلح به بين فئتين من المسلمين)¹¹¹ .

ويقول: (الحسن والحسين سيدا شباب أهل الجنة)¹¹² .

وفي في مشهد لافت، أن النبي -صلى الله عليه وسلم - سمع حسيناً يبكي، فقال لأمه: (ألم تعلمي أن بكاءه يؤذيني)¹¹³ .

ولما سئل رسول الله -صلى الله عليه وسلم -: أي أهل بيتك أحب إليك؟ قال: (الحسن والحسين) . وكان يشمهما، ويضمهما إليه¹¹⁴ .

يقول حذيفة: سمعت النبي -صلى الله عليه وسلم - يقول: (هذا ملك لم ينزل قبل هذه الليلة، استأذن ربّه أن يسلم علي، ويبشّرني بأن فاطمة سيّدة نساء أهل الجنّة، وأن الحسن والحسين سيدا شباب أهل الجنة)¹¹⁵ . وإذا أبصر الحسن والحسين، فقال: (اللهم إني أحبهما، فأحبهما)¹¹⁶ .

¹⁰⁷ - أخرجه عبد الرزاق (20984) ، والترمذي (3778) ، والطبراني (2543) من طريق معمر، عن الزهري، عن أنس.. وهذا سند صحيح، وقال الترمذي: حسن صحيح.

¹⁰⁸ - أخرجه البخاري 7 / 70 في فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم: باب ذكر أسامة بن زيد، وأحمد 5 / 210، وابن سعد 4 / 62.

¹⁰⁹ - أسناده صحيح، وهو في " المسند " 2 / 249 و 331.

¹¹⁰ - أخرجه أبو نعيم 2 / 35.

¹¹¹ - أخرجه البخاري 7 / 74 في فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم: باب مناقب الحسن والحسين، والترمذي (3775) ، والنسائي 3 / 107، وأبو داود (4662) ، والطبراني (2588) و (2592) و (2593) ، وأحمد 5 / 38 و 44 و 49 و 51.

¹¹² - الترمذي وصححه (3768) ، وأخرجه أحمد 3 / 3 و 62 و 44 و 84، والطبراني (2610) و (2612) ، وأبو نعيم 5 / 71،

والخطيب 4 / 207 و 11 / 90، والحاكم 3 / 166، 167، والفسوي في " تاريخه " 2 / 644، كلهم من طريق عبد الرحمن بن أبي

نعم، عن أبي سعيد.

¹¹³ - أخرجه الطبراني رقم (2847) ، وقال الهيثمي في " المجمع " 9 / 201: إسناده منقطع.

¹¹⁴ - أخرجه الترمذي (3772) ، ويوسف بن إبراهيم ضعيف.

¹¹⁵ - حسنه الترمذي (3781) ، وأخرجه أحمد 5 / 391، والخطيب 6 / 372، وإسناده صحيح، وصححه الحاكم 3 / 151، وواقفه

الذهبي، وصححه ابن حبان (2229) ، لكنه اختصره.

¹¹⁶ - هو في " سنن الترمذي " (3782) ، وقد تقدم.

وقد كان هذا الإمام سيّداً، وسيماً، جميلاً، عاقلاً، رزيناً، جواداً، ممدحاً، خيراً، ديناً، ورعاً، محتشماً، كبير الشأن. وكان يعطي الرجل الواحد مائة ألف.

وقيل: إنه حج خمس عشرة مرة، وحج كثيراً منها ماشياً من المدينة إلى مكة، ونجائبه تقاد معه. عن أم سلمة: أن النبي -صلى الله عليه وسلم- جلل حسناً وحسيناً وفاطمة بكساء، ثم قال: (اللهم هؤلاء أهل بيتي وخاصتي، اللهم أذهب عنهم الرجس، وطهرهم تطهيرا) 117 .

وعن أبي هريرة، قال: كنا مع النبي -صلى الله عليه وسلم- في صلاة العشاء، فكان إذا سجد، ركب الحسن والحسين على ظهره، فإذا رفع رأسه، رفعهما رفعا رفيقا، ثم إذا سجد، عادا. فلما صلى، قلت: ألا أذهب بهما إلى أمهما؟ قال: فبرقت برقة، فلم يزالا في ضوئها حتى دخلا على أمهما 118 .

عن انس قال: خرج علينا رسول الله -صلى الله عليه وسلم- وهو حامل حسنا أو حسينا، فتقدم، فوضعه، ثم كبر في الصلاة، فسجد سجدة أطالها، فرفعت رأسي، فإذا الصبي على ظهره، فرجعت في سجودي. فلما قضى صلاته، قالوا: يا رسول الله، إنك أطلت! قال: إن ابني ارتحلني، فكرهت أن أعجله حتى يقضي حاجته 119 .

او عن عمير بن إسحاق، قال: كنت مع الحسن، فلقينا أبو هريرة، فقال: أرني أقبل منك حيث رأيت رسول الله -صلى الله عليه وسلم- يقبل. فقال بقميصه 120 ، فقبل سرته 121 .

قال جرير بن حازم: قتل علي، فبايع أهل الكوفة الحسن، وأحبوه أشد من حب أبيه. وقال الكلبي: فوليتها سبعة أشهر وأحد عشر يوماً، ثم سلم الأمر إلى معاوية. فكتب الحسن إلى معاوية في الصلح 122 .

هذا مثل حي عن مسيرة رجال ابطال كانوا اطفالا حول الرسول صلى الله عليه وسلم ثم اصبحوا ابطالا وقادة وائمة.

6 - عبد الله بن حنظلة الغسيل الأنصاري 123

هو ابن أبي عامر الراهب عبد عمرو بن صيفي بن النعمان، أبو عبد الرحمن الأنصاري، الأوسي، المدني، من صغار الصحابة.

117- حديث صحيح بطرقه وشواهده، وهو في "المسند" 6 / 298، 304 والطبراني (2664) و (2665) و (2666)، والطبري في "تفسيره" 22 / 67 من طريق شهر بن حوشب، عن أم سلمة.

118- صححه الحاكم 3 / 167، ووافقه الذهبي. وهو في "المسند" 2 / 513، وانظر "المجمع" 9 / 181.

119- إسناده صحيح، وهو في "المسند" 3 / 493، 494، والنسائي 2 / 229، 230 في التطبيق: باب هل يجوز أن تكون سجدة أطول من سجدة. وفي الباب بنحوه عن أنس عند أبي يعلى كما في "المجمع" 9 / 181.

120- (4) أي: رفع قيمته، ولابن حبان: فكشف عن بطنه، فقبل سرته.

121- (5) أخرجه أحمد 2 / 255 و 427 و 488 و 493، والطبراني (2580) و (2764)، رواه: عدة، عنه.

122- (3) "الطبري" 5 / 159 و 160، و"البداية" 8 / 14، و"تهذيب ابن عساکر" 4 / 223

123- (*) طبقات ابن سعد 5 / 65، طبقات خليفة: ت 2023، المخر 3 / 403، 424، التاريخ الكبير 5 / 68، المعرفة والتاريخ 1 / 263،

المرح والتعديل 5 / 29، الاستيعاب: 892، تاريخ ابن عساکر 9 / 74 آ، أسد الغابة 3 / 218، تهذيب الكمال: 676، تاريخ

الإسلام 3 / 28، تهذيب التهذيب 2 / 139 ب، الإصابة 2 / 299، تهذيب التهذيب 5 / 193، خلاصة تهذيب الكمال: 165.

استشهد أبوه يوم أحد، فغسلته الملائكة لكونه جنباً¹²⁴، فلو غسل الشهيد الذي يكون جنباً استدلالاً بهذا، لكان حسناً. وقد رأى النبي -صلى الله عليه وسلم- يطوف بالبيت على ناقه.

إسناده حسن. وهو: ابن جميلة بنت عبد الله بن أبي ابن سل

- عبد الله بن عباس البحر أبو العباس الهاشمي¹²⁵

هو حبر الأمة، وفقه العصر، وإمام التفسير، أبو العباس عبد الله، ابن عم رسول الله -صلى الله عليه وسلم- العباس بن عبد المطلب شيبه بن هاشم¹²⁶، واسمه عمرو بن عبد مناف بن قصي بن كلاب بن مرة بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر القرشي، الهاشمي، المكّي، الأمير -رضي الله عنه- مولده: بشعب¹²⁷ بني هاشم، قبل عام الهجرة بثلاث سنين.

صحب النبي -صلى الله عليه وسلم- نحو من ثلاثين شهراً، وحدّث عنه بجملة صالحة.

وحدث عن: عمر، وعلي، ومعاذ، ووالده، وعبد الرحمن بن عوف، وأبي سفيان صخر بن حرب، وأبي ذر، وأبي بن كعب، وزيد بن ثابت، وخلق. وقرأ على: أبي، وزيد. وأمّه؛ هي أم الفضل لبابة بنت الحارث بن حزن بن بجير الهلالية، من هلال بن عامر.

وله جماعة أولاد؛ أكبرهم: العباس - وبه كان يكنى - وعلي أبو الخلفاء - وهو أصغرهم - والفضل، ومحمد، وعبيد الله، ولبابة، وأسماء. وكان وسيماً، جميلاً، مديد القامة، مهيباً، كامل العقل، ذكي النفس، من رجال الكمال.

¹²⁴ - أخرج الحاكم في "المستدرک" 3 / 204، 205، والبيهقي 4 / 15 من طريق ابن إسحاق وهذا سند جيد، وصححه الحاكم، وأقره الذهبي، وله شاهد من حديث ابن عباس عند الطبراني بسند حسن، كما قال الهيثمي في "المجمع" 3 / 23.

¹²⁵ - طبقات ابن سعد 2 / 365، نسب قريش، 26، طبقات خليفة: ت 821، 1485، 2605، الزهد: 188، المحرر: 16، 24، 92، 289، 292، 378، التاريخ الكبير 5 / 3، التاريخ الصغير 1 / 126، 127، 137، أنساب الاشراف 3 / 27، 55، المعرفة والتاريخ 1 / 241، 270، 493، الجرح والتعديل 5 / 116، المستدرک 3 / 533، الخلية 1 / 314، جمهرة أنساب العرب: 19، 20، وانظر الفهرس، الاستيعاب: 933، تاريخ بغداد 1 / 173، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 239، تاريخ ابن عساکر 9 / 238، ب، جامع الأصول 9 / 63، أسد الغابة 3 / 290، الحلة السيرة 1 / 20، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 1 / 274.

¹²⁶ - وفيات الأعيان 3 / 62، تهذيب الكمال: 698، تاريخ الإسلام 3 / 30، تذكرة الحفاظ 1 / 37، العبر 1 / 76، معرفة القراء: 41، تهذيب التهذيب 2 / 156، ب، البداية والنهاية 8 / 295، العقد الثمين 5 / 190، غاية النهاية: ت 1791، الإصابة 2 / 330، تهذيب التهذيب 5 / 276، المطالب العالية 4 / 114، النجوم الزاهرة 1 / 182، خلاصة تذهيب الكمال: 172.

¹²⁷ - شعب بكسر الشين، كان منزل بني هاشم غير مساكنهم، ويعرف بشعب أبي يوسف، وهو الشعب الذي أوى إليه رسول الله صلى الله عليه وسلم وبنو هاشم لما تحالفت قريش على بني هاشم، وكتبوا الصحيفة.

كان طفلاً حين انتقل ابن عباس مع أبويه إلى دار الهجرة سنة الفتح، وقد أسلم قبل ذلك، فإنه صح عنه أنه قال: مسح النبي -صلى الله عليه وسلم - رأسي، ودعا لي بالحكم¹²⁸.

قال: دخل رسول الله -صلى الله عليه وسلم - المخرج وخرج، فإذا تور مغطى، قال: من صنع هذا؟ . فقلت: أنا. فقال: (اللهم علمه تأويل القرآن)¹²⁹.

وقال: أقبلت على أتان، وقد ناهزت الاحتلام، ورسول الله -صلى الله عليه وسلم - يصلي بالناس بمي، فمررت بين يدي بعض الصف، فنزلت، فأرسلت الاتان ترتع، ودخلت في الصف، فلم ينكر ذلك علي أحد. وكان ذلك في حجة الوداع.¹³⁰ وقال: توفي النبي -صلى الله عليه وسلم - وأنا ابن عشر¹³¹.

وقال: جمعت المحكم في عهد رسول الله -صلى الله عليه وسلم - وقبض وأنا ابن عشر حجج¹³²

وعن سعيد بن جبير، عن ابن عباس، قال: توفي رسول الله -صلى الله عليه وسلم - وأنا ابن خمس عشرة سنة، وأنا ختين¹³³.

قال الواقدي: لا خلاف أنه ولد في الشعب، وبنو هاشم محصورون، فولد قبل خروجهم منه بيسير، وذلك قبل الهجرة بثلاث سنين. وهذا أثبت مما نقله أبو بشر في سنه.

ثم إن عمر دعا ابن عباس، فقربه، وكان يقول: إني رأيت رسول الله -صلى الله عليه وسلم - دعاك يوماً، فمسح رأسك، وتفل في فيك، وقال: (اللهم فقهه في الدين، وعلمه التأويل)¹³⁴. قال ابن عباس: وضعت لرسول الله -صلى الله عليه وسلم - وضوءاً، فقال: (اللهم فقهه في الدين، وعلمه التأويل). ودعا لي رسول الله بالحكمة مرتين¹³⁵.

128- أخرجه البخاري 1 / 155 في العلم: باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: " اللهم علمه الكتاب " و 7 / 78 في فضائل الصحابة: باب ذكر ابن عباس و 13 / 208 في أول كتاب الاعتصام، والترمذي (3824) وابن ماجه (166) والطبراني (10588) والبلاذري في " أنساب الاشراف " 3 / 29 كلهم من طريق خالد الحذاء عن عكرمة، عن ابن عباس قال: ضمنى النبي صلى الله عليه وسلم إلى صدره، وقال: " اللهم علمه الحكمة " وأخرجه ابن سعد 2 / 365 من طريق عمرو بن دينار عن طاووس، عن ابن عباس قال: دعاني رسول الله صلى الله عليه وسلم، فمسح على ناصيتي وقال: " اللهم علمه الحكمة وتأويل الكتاب ".

129- أخرجه الحاكم في " المستدرک " 3 / 537، و صححه، وتعقبه المؤلف في مختصره، فقال: شبيب فيه لين.

130- أخرجه مالك في " الموطأ " 1 / 155 والبخاري 1 / 472 ومسلم (504)، وأحمد 1 / 264.

131- إسناده صحيح أخرجه أحمد 1 / 253 و 287 و 337 و 357 من طرق عن أبي بشر، عن سعيد بن جبير عن ابن عباس.

132- أخرجه الطيالسي 2 / 148 من طريق شعبة، عن أبي بشر، عن سعيد بن جبير، عن ابن عباس قال: توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا ابن عشر سنين محتون، قد قرأت المحكم من القرآن. وأخرجه الطبراني (10577) من طريق شعبة به

133- أخرجه الطيالسي 2 / 149، والحاكم 3 / 533، والطبراني (10578) و صححه الحاكم على شرط الشيخين، ووافقه الذهبي.

134- أخرجه البلاذري في " أنساب الاشراف " 3 / 37.

135- أخرجه ابن سعد 2 / 365 من طريق القاسم بن مالك، عن عبد الملك، عن عطاء، عن ابن عباس، وأخرجها البلاذري 3 / 28 من طريق يحيى بن آدم وللترمذي (3823) من طريق عطاء عن ابن عباس قال: دعا لي رسول الله صلى الله عليه وسلم أن أوتي الحكمة مرتين.

وعن نافع، عن ابن عمر، مرفوعاً: (إن حبر هذه الأمة ابن عباس)

وطلب العلم من الصحابة الكبار، فلما توفي رسول الله -صلى الله عليه وسلم- قال لرجل من الأنصار: هلم نسأل أصحاب رسول الله -صلى الله عليه وسلم- فإنهم اليوم كثير، فقال: واعجبا لك يا ابن عباس! أترى الناس يحتاجون إليك، وفي الناس من أصحاب النبي -عليه الصلاة والسلام- من ترى؟ فترك 136 ذلك، وأقبلت على المسألة، فإن كان ليبلغني الحديث عن الرجل، فآتيه وهو قائل، فأتوسد ردائي على بابه، فتسفني الريح علي التراب، فيخرج، فيراي، فيقول: يا ابن عم رسول الله! ألا أرسلت إلي فآتيك؟ فأقول: أنا أحق أن آتيك، فأسألك. قال: فبقي الرجل حتى رأني وقد اجتمع الناس عليّ، فقال: هذا الفتى أعقل مني 137 .

وفي قصة تظهر نباهته، قال سعيد بن جبير: كان ناس من المهاجرين قد وجدوا على عمر في إدنائه ابن عباس دوعهم. قال: وكان يسأله، فقال عمر: أما إني سأريكم اليوم منه ما تعرفون فضله. فسألهم عن هذه السورة: {إذا جاء نصر الله} [النصر: 1] ، فقال بعضهم: أمر الله نبيه إذا رأى الناس يدخلون في دين الله أفواجا أن يحمده ويستغفره. فقال عمر: يا ابن عباس، تكلم. فقال: أعلمه متى يموت، أي: فهي آيتك من الموت، فسبح بحمد ربك واستغفره 138 .

وعن عامر بن سعد بن أبي وقاص: سمعت أبي يقول: ما رأيت أحدا أحضر فهما، ولا ألب لبأ، ولا أكثر علما، ولا أوسع حلما من ابن عباس، لقد رأيت عمر يدعوه للمعضلات فيقول: قد جاءت معضلة، ثم لا يجاوز قوله، وإن حوله لأهل بدر 139 .

وعن طاووس، قال: أدركت نحو من خمس مائة من الصحابة، إذا ذكروا ابن عباس، فخالفوه، فلم يزل يقرهم حتى ينتهوا إلى قوله.

وعن عكرمة، قال: كان ابن عباس في العلم بحرا ينشق له الأمر من الأمور، وكان النبي -صلى الله عليه وسلم- قال: (اللهم ألهمة الحكمة، وعلمه التأويل) .

قال ابن حزم في كتاب (الإحكام) 140 : جمع أبو بكر محمد بن موسى بن يعقوب بن المأمون أحد أئمة الإسلام فتاوى ابن عباس في عشرين كتابا.

136- (1) في " الطبقات " و " المستدرک " : " فترکت " و في " المجمع " : " فركبت " وهو تحريف.

137- إسناده صحيح، وهو عند ابن سعد 2 / 367، 368، والفسوي 1 / 542، وصححه الحاكم 3 / 538، ووافقه الذهبي، وأورده

الهيتمي في " المجمع " 9 / 277، وقال: رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

138- إسناده قوي، وهو بهذا السند عند البلاذري 3 / 33، وأخرجه البخاري في المناقب و8 / 99 في المغازي

139- هو في " طبقات ابن سعد " 2 / 369.

140- : " الاحكام في أصول الاحكام " 5 / 92.

عن سعيد؛ قال: مات ابن عباس بالطائف، فجاء طائر لم ير على خلقته، فدخل نعشه، ثم لم ير خارجاً منه، فلما دفن، تليت هذه الآية على شفير القبر، لا يدري من تلاها: {يا أيها النفس مطمئنة ارجعي إلى ربك راضية مرضية} [الفجر: 27]، الآية¹⁴¹. فهذه قضية متواترة.

قال علي بن المديني: توفي ابن عباس سنة ثمان، أو سبع وستين. وقال الواقدي، والهيثم، وأبو نعيم: سنة ثمان. وقيل: عاش إحدى وسبعين سنة. و(مسنده): ألف وست مائة وستون حديثاً. وله من ذلك في (الصحيحين): خمسة وسبعون. وتفرد البخاري له بمائة وعشرين حديثاً، وتفرد مسلم بتسعة أحاديث.

وهذا هو اعداده صلى الله عليه وسلم للاطفال الذين اصبحوا فيما بعد علماء وامراء وسادة.

7- عبد الله بن الزبير بن العوام بن خويلد الأسدي¹⁴²

هو عبد الله بن الزبير بن العوام بن خويلد الأسدي ابن أسد بن عبد العزى بن قصي بن كلاب بن مرة، أمير المؤمنين، أبو بكر، وأبو خبيب القرشي، الأسدي، المكي، ثم المدني، أحد الأعلام، والحواري الإمام أبي عبد الله، ابن عمه رسول الله -صلى الله عليه وسلم - وحواريه.

(مسنده): نحو من ثلاثة وثلاثين حديثاً. اتفقا له على حديث واحد، وانفرد البخاري: بستة أحاديث، ومسلم: بمحدثين¹⁴³.

كان عبد الله أول مولود للمهاجرين بالمدينة. ولد: سنة اثنتين.

وقيل: سنة إحدى. وله صحبة، عداه في صغار الصحابة، وكان كبيراً في العلم، والشرف، والجهاد، والعبادة. وقد روى أيضاً عن: أبيه، وجده لأمه؛ الصديق، وأمه أسماء، وخالته عائشة، وعن عمر، وعثمان، وغيرهم.

¹⁴¹ - أورده في "المجمع" 9 / 285، وقال: رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح، وهو في "المستدرک" 3 / 543، 544.
¹⁴² - نسب قريش: 237 وما بعدها، طبقات خليفة: ت 69، 1489، 1987، المحر: 21، 55، 58، 275، 305، 481، التاريخ الكبير 5 / 6، المعرفة والتاريخ 1 / 243، 543، الجرح والتعديل 5 / 56، تاريخ الطبري 5 / 563، 582، 622 و 6 / 166، 187، مروج الذهب 3 / 272 وما بعدها، المستدرک 3 / 547، الحلية 1 / 329، جمهرة أنساب العرب: انظر الفهرس، الاستيعاب: 905، طبقات الشيرازي: 50، المجمع بين رجال الصحيحين 1 / 240، جامع الأصول 9 / 65، أسد الغابة 3 / 242، الكامل 4 / 348، الحلة السيرة 1 / 24، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 1 / 266، وفيات الأعيان 3 / 71، تهذيب الكمال: 682، تاريخ الإسلام 3 / 167، تهذيب التهذيب 2 / 144 ب، البداية 8 / 332، العقد الثمين 5 / 141، غاية النهاية: ت 1770، الإصابة 2 / 309، تهذيب التهذيب 5 / 213، تاريخ الخلفاء: 211، خلاصة تهذيب الكمال: 167، شذرات الذهب 1 / 79، 80.
¹⁴³ - انظر البخاري 3 / 391 في الحج، و 5 / 27 في الشرب، و 7 / 16 في المناقب، و 8 / 229 و 454 في التفسير، و 10 / 243 في اللباس، و 1 / 218 في الرقاق، ومسلم (579) و (554) في المساجد، و (2357) في الفضائل.

حدث عنه: أخوه؛ عروة الفقيه، وابناه عامر وعباد، وابن أخيه؛ محمد بن عروة، وعبيدة السلماني، وطاووس، وعطاء، وابن أبي مليكة، وعمرو بن دينار، وثابت البناني، وأبو الزبير المكي، وأبو إسحاق السبيعي، ووهب بن كيسان، وسعيد بن ميناء، وحفيده: مصعب بن ثابت بن عبد الله، ويحيى بن عباد بن عبد الله، وهشام بن عروة، وفاطمة بنت المنذر بن الزبير، وآخرون. وكان فارس قريش في زمانه، وله مواقف مشهودة.

قيل: إنه شهد اليرموك وهو مراهق، وفتح المغرب، وغزو القسطنطينية، ويوم الجمل مع خالته. ويوبع بالخلافة عند موت يزيد سنة أربع وستين، وحكم على الحجاز، واليمن، ومصر، والعراق، وخراسان، وبعض الشام.

ولم يستوسق له الأمر، ومن ثم لم يعده بعض العلماء في أمراء المؤمنين، وعد دولته زمن فرقة، فإن مروان غلب على الشام ثم مصر، وقام عند مصرعه ابنه عبد الملك بن مروان، وحارب ابن الزبير، وقتل ابن الزبير -رحمه الله - فاستقل بالخلافة عبد الملك وآله، واستوسق لهم الأمر، إلى أن قهرهم بنو العباس بعد ملك ستين عاما.

قيل: إن ابن الزبير أدرك من حياة رسول الله -صلى الله عليه وسلم - ثمانية أعوام وأربعة أشهر، وكان ملازما للولج على رسول الله، لكونه من آله، فكان يتردد إلى بيت خالته عائشة.

وعن هشام بن عروة، عن أبيه، وزوجته فاطمة، قالوا: خرجت أسماء حين هاجرت حبلتي، فنفست بعبد الله بقاء. قالت أسماء: فجاء عبد الله بعد سبع سنين ليبياع النبي -صلى الله عليه وسلم - أمره بذلك أبوه الزبير، فتبسم النبي -صلى الله عليه وسلم - حين رآه مقبلا، ثم بايعه. حديث غريب، وإسناده قوي 144 .

لما قدم المهاجرون، أقاموا لا يولد لهم، فقالوا: سحرتنا يهود، حتى كثرت القالة في ذلك، فكان أول مولود ابن الزبير، فكبر المسلمون تكبيرة واحدة حتى ارتجت المدينة، وأمر النبي -صلى الله عليه وسلم - أبا بكر، فأذن في أذنيه بالصلاة.

وفي البخاري، عن عروة: أن الزبير أركب ولده عبد الله يوم اليرموك فرسا وهو ابن عشر سنين، ووكل به رجلا 145 " خرجت أسماء بنت أبي بكر، حين هاجرت، وهي حبلتي بعبد الله بن الزبير .

فقدمت بقاء. فنفست بعبد الله بقاء. ثم خرجت حين نفست إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ليحنكه. فأخذه رسول الله صلى الله عليه وسلم منها فوضعه في حجره، ثم دعا بتمرّة.

قال قالت عائشة: فمكثنا ساعة نلتمسها قبل أن نجدها، فمضغها. ثم بصقها في فيه.

144 - أخرجه مسلم (2146) في الآداب: باب استحباب تحنيك المولود ... من طريق الحكم بن موسى بهذا الإسناد.

145 - أخرجه البخاري 7 / 234 في المغازي: باب قتل أبي جهل.

فإن أول شيء دخل بطنه لريق رسول الله صلى الله عليه وسلم. ثم قالت أسماء: ثم مسحته وصلى عليه، وسماه عبد الله. ثم جاء وهو ابن سبع سنين أو ثمان، ليبيع رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأمره بذلك الزبير. فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآه مقبلاً إليه، ثم بايعه".

ترى طفلاً حول النبي صلى الله عليه وسلم وصار بطلاً.

- عبد الله بن الحارث بن جزء الزبيدي¹⁴⁶

الصحابي، العالم، المعمر، شيخ المصريين، أبو الحارث الزبيدي، المصري.

شهد فتح مصر، وسكنها، فكان آخر الصحابة بها موتاً. له جملة أحاديث، روى عنه أئمة.

حدث عنه: يزيد بن أبي حبيب، وعقبة بن مسلم، وعبيد الله بن المغيرة، وسليمان بن زياد الحضرمي، وعمرو بن

جابر الحضرمي، وآخرون. هو ابن أخي الصحابي محمية بن جزء الزبيدي¹⁴⁷.

وقد طال عمره، وعمي، ومات بقرية سفت القدور من أسفل مصر في سنة ست وثمانين¹⁴⁸

وقيل: توفي سنة سبع. وقيل: سنة خمس وثمانين. والأول أصح، وأشهر.

له رواية في: (سنن أبي داود) و (جامع أبي عيسى) و (سنن القزويني) - والله أعلم -.

-8 عبد الله بن السائب القرشي¹⁴⁹

ابن أبي السائب صيفي بن عابد بن عمر بن مخزوم بن يقظة بن مرة، أبو عبد الرحمن، وأبو السائب القرشي،

المخزومي، المكي¹⁵⁰. مقرئ مكة، وله صحبة ورواية، عداده في صغار الصحابة.

¹⁴⁶ طبقات ابن سعد 7 / 497، طبقات خليفة: ت 495، 2715، المعرفة والتاريخ 1 / 268، الجرح والتعديل 5 / 30، المستدرک 3 / 633، الحلية 2 / 6، الاستيعاب: 883، أسد الغابة 3 / 203، تهذيب الكمال: 672، تاريخ الإسلام 3 / 263، العبر 1 / 101.

¹⁴⁷ كان قديم الإسلام، وهو من مهاجرة الحبشة، وتأخر عوده منها، وأول مشاهدته المريسيع، واستعمله النبي صلى الله عليه وسلم على

الاحماس، كما في صحيح مسلم (1072)، مترجم في "أسد الغابة" 5 / 119، و "الاستيعاب" 3 / 495، و "الإصابة" 3 / 388.

¹⁴⁸ "المستدرک" 3 / 633.

¹⁴⁹ طبقات ابن سعد 5 / 445، طبقات خليفة: ت 110، 2506، التاريخ الكبير 5 / 8، التاريخ الصغير 1 / 126، المعرفة والتاريخ 1 / 247،

الجرح والتعديل 5 / 65، جمهرة أنساب العرب 143، الاستيعاب: 915، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 246، أسد الغابة

3 / 254، تهذيب الكمال: 685، تاريخ الإسلام 3 / 29، معرفة القراء: 42، تهذيب التهذيب 2 / 147، مجمع الزوائد 9 / 409،

العقد الثمين 5 / 163، غاية النهاية: ت 1775، الإصابة 2 / 314، تهذيب التهذيب 5 / 229، خلاصة تهذيب الكمال: 168.

¹⁵⁰ -تهذيب التهذيب 2 / 136، ب، مرآة الجنان 1 / 177، الإصابة 2 / 291، تهذيب التهذيب 5 / 178، حسن المحاضرة 1 / 212،

خلاصة تهذيب الكمال: 164، شذرات الذهب 1 / 97.

9- أنس بن مالك بن النضر بن ضمضم الأنصاري¹⁵¹

ابن زيد بن حرام بن جندب بن عامر بن غنم بن عدي بن النجار. الإمام، المفتي، المقرئ، المحدث، راوية الإسلام، أبو حمزة الأنصاري، الخزرجي، النجاري، المدني، خادم رسول الله - صلى الله عليه وسلم - وقربته من النساء، وتلميذه، وتبعه، وآخر أصحابه موتا. ¹⁵² روى عن: النبي - صلى الله عليه وسلم - علما جما، وعن: أبي بكر، وعمر، وعثمان، ومعاذ، وأسيد بن الحضير، وأبي طلحة، وأمه أم سليم بنت ملحان، وخالته أم حرام، وزوجها عبادة بن الصامت، وأبي ذر، ومالك بن صعصعة،

وأبي هريرة، وفاطمة النبوية، وعدة. وعنه: خلق عظيم، منهم: الحسن، وابن سيرين، والشعبي، وأبو قلابة، ومكحول، وعمر بن عبد العزيز، وثابت البناني، وبكر بن عبد الله المزني، والزهري، وقتادة، وابن المنكدر، وإسحاق بن عبد الله بن أبي طلحة، وعبد العزيز بن صهيب، وشعيب بن الحبحاب، وعمرو بن عامر الكوفي، وسليمان التيمي، وحמיד الطويل، ويحيى بن سعيد الأنصاري، وكثير بن سليم، وعيسى بن طهمان، وعمر بن شاعر. وبقية أصحابه الثقات إلى بعد الخمسين ومائة،¹⁵³.

وقد سرد صاحب (التهذيب) نحو مائتي نفس من الرواة عن أنس.

وكان أنس يقول: قدم رسول الله - صلى الله عليه وسلم - المدينة وأنا ابن عشر، ومات وأنا ابن عشرين، وكان أمهاتي يحننني على خدمة رسول الله¹⁵⁴ - صلى الله عليه وسلم - . عن سفيان بن عيينة، عن الزهري، عن أنس، وتمامة: فدخل علينا دارنا، فحلبنا له من شاة داجن، وشيب له من بئر في الدار، فشرب رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال له عمر - وأبو بكر على شماله - يا رسول الله أعط أبا بكر، فأعطاه أعرابيا عن يمينه، وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الايمن فالايمن".

صحب الطفل أنس نبيه - صلى الله عليه وسلم - أتم الصحبة، ولازمه أكمل الملازمة منذ هاجر، وإلى أن مات، وغزا معه غير مرة، وبايع تحت الشجرة.

¹⁵¹ - طبقات ابن سعد 7 / 17، طبقات خليفة: ت 575، 1455، الخبر: 301، 344، 379، التاريخ الكبير 2 / 27، التاريخ الصغير 1 / 209، المعارف: 308، الجرح والتعديل 2 / 286، مشاهير علماء الأمصار: ت 215، المستدرک 3 / 573، الاستيعاب: 108. ¹⁵² - الشيرازي: 51، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 35، تاريخ ابن عساکر 3 / 17، آ، جامع الأصول 9 / 88، أسد الغابة 1 / 151، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 1 / 127، نهاية الأرب 18 / 223، تهذيب الكمال 124، تاريخ الإسلام 3 / 339، تذكرة الحفاظ 1 / 42، العبر 1 / 107، تهذيب التهذيب 1 / 73، ب، مرآة الجنان 1 / 182، البداية والنهاية 9 / 88، غاية النهاية: ت 803، مجمع الزوائد 9 / 325، تهذيب التهذيب 1 / 376، الإصابة 1 / 71، النجوم الزاهرة 1 / 224، خلاصة تهذيب الكمال: 35، شذرات الذهب 1 / 100، 101، تهذيب ابن عساکر 3 / 142.

¹⁵³ - تحرف في المطبوع إلى "ابن نعيم".

¹⁵⁴ - أخرجه أحمد 3 / 110، ومسلم (2029) (125)، وابن سعد 7 / 20 من طرق

قيل لأنس: أشهدت بدرا؟ فقال: لا أم لك، وأين أغيب عن بدر. وقد خرج مع رسول الله -صلى الله عليه وسلم - إلى بدر، وهو غلام يخدمه وعن أنس، قال: كُنَّابِي النبي -صلى الله عليه وسلم - أبا حمزة ببقلة اجتنبتها¹⁵⁵.

وروى: علي بن زيد - وفيه لين - عن ابن المسيب، عن أنس، قال:

قدم رسول الله -صلى الله عليه وسلم - المدينة وأنا ابن ثمان سنين، فأخذت أُمِّي بيدي، فانطلقت بي إليه، فقالت: يا رسول الله! لم يبق رجل ولا امرأة من الأنصار إلا وقد أتخفك بتحفة، وإني لا أقدر على ما أتخفك به إلا ابني هذا، فخذ، فليخدمك ما بدا لك. قال: فخدمته عشر سنين، فما ضربني، ولا سبني، ولا عبس في وجهي.¹⁵⁶ هكذا كان يعاملهم، أطفالا صغارا.

وقد حدث أنس، فقال: جاءت بي أم سليم إلى رسول الله -صلى الله عليه وسلم - قد أزرني بنصف

خمارها، وردتني ببعضه، فقالت: يا رسول الله! هذا أنيس ابني، أتيتك به يخدمك، فادع الله له.

فقال: (اللهم أكثر ماله وولده). فوالله إن مالي لكثير، وإن ولدي وولد ولدي يتعادون على نحو من مائة اليوم

157 .

فأخبرني بعض أهلي أنه دفن من صليبي أكثر من مائة¹⁵⁸ وقال: حتى إن كرما لي لتحمل في السنة مرتين، وولد لصلبي مائة وستة¹⁵⁹ عن أنس: أن النبي -صلى الله عليه وسلم - دخل على أم سليم، فأنته بتمر وسمن، فقال: (أعيدوا تمركم في وعائكم، وسمنكم في سقائكم، فإني صائم).

ثم قام في ناحية البيت، فصلى بنا صلاة غير مكتوبة، فدعا لأم سليم وأهل بيتها، فقالت: يا رسول الله! إن لي خويصة. قال: (وما هي؟). قالت: خادمك أنس فما ترك خير آخرة ولا دنيا إلا دعا لي به، ثم قال: (اللهم ارزقه مالا وولدا، وبارك له فيه).

قال: فإني لمن أكثر الأنصار مالا، وحدثني أمينة ابنتي: أنه دفن من صليبي إلى مقدم الحجاج البصرة تسعة وعشرون

ومائة¹⁶⁰.

وأما موته: فاختلّفوا فيه، فروى معمر، عن حميد: أنه مات سنة إحدى وتسعين.

155- أخرجه الترمذي (3918) والطبراني (656) وفي سننه جابر الجعفي وهو ضعيف.

156-(2) الترمذي واللفظ لأبي يعلى كما في "المجمع" 1 / 271، 272 وله تنمة عنده روى بعضها الترمذي في مواضع متفرقة من "سننه" انظر (589) و (2678) و (2698) وهو عند ابن عساکر 3 / 78 ب من طريق أبي يعلى.

157- أخرجه مسلم في "صحيحه" (2481) (143) في فضائل الصحابة: باب من فضائل أنس بن مالك.

158- البخاري 11 / 122 و 154 في الدعوات، ومسلم (2480) في فضائل الصحابة، دون قوله: "فأخبرني بعض أهلي ...".

159- أخرجه ابن عساکر 3 / 80 ب، وأخرجه بنحوه البخاري في "الأدب المفرد" (653)، وابن سعد 7 / 19 وسنده حسن.

160- وأخرجه البخاري 4 / 198، 199 في الصوم: باب من زار قوما فلم يفطر عندهم

وروى: معن بن عيسى، عن ابن لؤس بن مالك: سنة اثنتين وتسعين. وتابعه: الواقدي. وقال عدة - وهو الأصح - مات سنة ثلاث وتسعين. قاله: ابن عليه، وسعيد¹⁶¹ فيكون عمره على هذا: مائة وثلاث سنين.
(ومسنده): ألفان ومائتان وستة وثمانون. اتفق له: البخاري، ومسلم على مائة وثمانين حديثاً. وانفرد البخاري: بثمانين حديثاً، ومسلم: بتسعين.

10 - عمر بن أبي سلمة بن عبد الأسد القرشي¹⁶²

ابن هلال بن عبد الله بن عمر بن مخزوم، أبو حفص القرشي، المخزومي، المدني، الحبشي المولد.
ولد: قبل الهجرة بسنتين أو أكثر، فإن أباه توفي في سنة ثلاث من الهجرة، وخلف أربعة أولاد، هذا أكبرهم، وهم: عمر، وسلمة، وزينب، ودره.
ثم كان عمر هو الذي زوج أمه بالنبي - صلى الله عليه وسلم - وهو صبي¹⁶³.
ثم إنه في حياة النبي - صلى الله عليه وسلم - تزوج وقد احتلم، وكبر، فسأل عن القبلة للصائم¹⁶⁴
وقد علمه النبي - صلى الله عليه وسلم - إذ صار ربيبه أدب الأكل، وقال: (يا بني! ادن، وسم الله، وكل بيمينك، وكل مما يليك¹⁶⁵).

¹⁶¹ - تحرف في المطبوع إلى " سعد " .

¹⁶² -المخير: 84، 293، التاريخ الكبير 6 / 139، الجرح والتعديل 6 / 117، جمهرة أنساب العرب: 88، الاستيعاب: 1159، تاريخ بغداد 1 / 194، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 339، تاريخ ابن عساکر 13 / 116 ب، أسد الغابة 4 / 183، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 2 / 16، تهذيب الكمال: 1012، تاريخ الإسلام 3 / 194، 286، تهذيب التهذيب 3 / 85 آ، العقد الثمين 6 / 307، الإصابة 2 / 519، تهذيب التهذيب 7 / 455، خلاصة تهذيب الكمال: 240.

¹⁶³ - (1) أخرجه النسائي 6 / 81 في النكاح: باب إنكاح الابن أمه، وإسناده صحيح كما قال الحافظ في " الإصابة " 4 / 459.
لفظه: أن أم سلمة لما انقضت عدتها، بعث إليها أبو بكر يخطبها عليه، فلم تزوجه، فبعث إليها رسول الله صلى الله عليه وسلم عمر بن الخطاب يخطبها عليه، فقالت: أخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم أي امرأة غيري، وأي امرأة مصيبة، وليس أحد من أوليائي شاهداً، فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فذكر ذلك له، فقال: " ارجع إليها، فقل لها، أما قولك: إني امرأة غيري، فسأدعو الله لك، فيذهب غيرتك، وأما قولك: إني امرأة مصيبة، فستكفين صبيانك، وأما قولك: أن ليس أحد من أوليائي شاهداً، فليس أحد من أوليائك شاهداً ولا غائباً يكره ذلك " فقالت لابنها: يا عمر، قم فزوج رسول الله صلى الله عليه وسلم، فزوجه.

¹⁶⁴ - أخرجه مسلم في " صحيحه " (1108) من طريق عبد ربه بن سعيد، عن عبد الله ابن كعب الحميري، عن عمر بن أبي سلمة أنه سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم: أيقبل الصائم؟ فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: " سل هذه " لام سلمة، فأخبرته أن رسول الله صلى الله عليه وسلم يصنع ذلك، فقال: يا رسول الله: قد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: " أما والله إني لانتقاكم الله، وأخشاكم له " .

¹⁶⁵ - أخرجه مالك 4 / 934، والبخاري 9 / 458 في الاطعمة: باب التسمية على الطعام والاكل باليمين، ومسلم (2022) في الاشرية: باب آداب الطعام والشراب وأحكامهما، وأبو داود (3787) والترمذي (1858) .

وحفظ ذلك وغيره عن النبي -صلى الله عليه وسلم - . وكان النبي -صلى الله عليه وسلم - عمه من الرضاع. وروي عن: ابن الزبير، قال: عمر أكبر مني بستين.

وطال عمره، وصار شيخ بني مخزوم. قال محمد بن سعد: توفي في خلافة عبد الملك بن مروان. ونقل ابن الأثير: أن موته كان في سنة ثلاث وثمانين¹⁶⁶

11- النعمان بن بشير بن سعد بن ثعلبة الأنصاري¹⁶⁷

الأمير، العالم، صاحب رسول الله -صلى الله عليه وسلم - وابن صاحبه، أبو عبد الله - ويقال: أبو محمد - الأنصاري، الخزرجي، ابن أخت عبد الله بن رواحة.

(مسنده) : مائة وأربعة عشر حديثاً. اتفقوا له على خمسة، وانفرد البخاري بحديث، ومسلم بأربعة¹⁶⁸ شهد أبوه بدرًا.

وولد النعمان: سنة اثنتين؛ وسمع من النبي صلى الله عليه وسلم وعد من الصحابة الصبيان باتفاق.

وكان من أمراء معاوية؛ فولاه الكوفة مدة، ثم ولي قضاء دمشق بعد فضالة¹⁶⁹ ، ثم ولي إمرة حمص. قال البخاري: ولد عام الهجرة. قال سماك بن حرب: كان النعمان بن بشير -والله - من أخطب من سمعت. قيل: إن النعمان لما دعا أهل حمص إلى بيعة ابن الزبير، ذبحوه.

وقيل: قتل بقرية بيزين¹⁷⁰ ، قتله خالد بن خلي بعد وقعة مرج راهط، في آخر سنة أربع وستين -رضي الله عنه -

12 - عمرو بن حريث بن عمرو بن عثمان المخزومي¹⁷¹

ابن عبد الله بن عمر بن مخزوم المخزومي، أخو¹⁷² سعيد بن حريث.

¹⁶⁶ - ذكر ذلك في "أسد الغابة" في ترجمته 4 / 183، ولكنه في "تاريخه" 5 / 525 أرخ وفاته سنة 86.

¹⁶⁷ - طبقات ابن سعد 6 / 53، طبقات خليفة: ت 593، 930، 2853، المحبر: 276، 294، 421، التاريخ الكبير 8 / 75، المعارف: 294، أخبار القضاة 3 / 201، الجرح والتعديل 8 / 444، الاغانى 16 / 28، 54، المستدرک 3 / 530، جمهرة أنساب العرب: 364، الاستيعاب: 1496، الجمع بين رجال الصحيحين 2 / 531، تاريخ ابن عساکر 17 / 293 ب، أسد الغابة 5 / 326، الكامل 4 / 149، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 2 / 129، تهذيب الكمال: 1413، تاريخ الإسلام 3 / 88، تهذيب التهذيب 4 / 97 ب، البداية والنهاية 8 / 244، الإصابة 3 / 559، تهذيب التهذيب 10 / 447، خلاصة تهذيب الكمال: 345، شذرات الذهب 1 / 72.

¹⁶⁸ - (1) انظر البخاري 11 / 373 و 2 / 173 و 1 / 117، 119، 5 / 155، 156، 10 / 367 و 5 / 94، ومسلم (213) و (436) و (878) و (1599) و (1623) و (1879) و (2586) و (2745) و (2977) .

¹⁶⁹ - "تاريخ القضاة" 3 / 201.

¹⁷⁰ - قال ياقوت: بيزين: من قرى حمص، وفيها قتل خالد بن خلي النعمان بن بشير.

¹⁷¹ - طبقات ابن سعد 6 / 23، نسب قرينش: 333، طبقات خليفة ت 106، 833، المحبر: 156، 379، التاريخ الكبير 6 / 305، التاريخ الصغير 1 / 189، المعارف: 293.

كان عمرو من بقايا أصحاب رسول الله -صلى الله عليه وسلم - الذين كانوا نزلوا الكوفة.
مولده: قبيل الهجرة. له: صحبة، ورواية.

أخبرنا أبو بكر بن أبي شيبة، حدثنا وكيع؛ حدثنا شريك، عن أبي إسحاق:
سمعت عمرو بن حريث يقول: كنت في بطن المرأة يوم بدر 173 .

وروى: فطر بن خليفة، عن أبيه؛ سمع مولاه عمرو بن حريث يقول:

انطلق بي إلى رسول الله - صلى الله عليه وسلم - وأنا غلام؛ فدعا لي بالبركة، ومسح رأسي، وخط لي دارا
بالمدينة بقوس، ثم قال: (ألا أزيدك 174 ؟)

وروى أيضا عن: أبي بكر الصديق، وابن مسعود.

وروى: معبد بن خالد، عن عمرو بن حريث، قال: أمرني عمر -رضي الله عنه - أن أؤم النساء في رمضان. قال
الواقدي: ثم ولي الكوفة لزياد ابن أبيه، ولابنه عبيد الله بن زياد: عمرو بن حريث، وحصل مالا عظيما وأولادا، منهم: عبد
الله، وجعفر، ويحيى، وخالد، وأم الوليد، وأم عبد الله، وأم سلمة، وسعيد، ومغيرة، وعثمان، وحريث.

قال الواقدي: قبض النبي -صلى الله عليه وسلم - ولعمرو بن حريث اثنتا عشرة سنة 175 . وشهد أخوه سعيد
بن حريث فتح مكة وهو حدث. توفي: سنة خمس وثمانين.

13- مسلمة بن مخلد بن الصامت الأنصاري 176

الخرزجي، الأمير، نائب مصر لمعاوية. يكنى: أبا معن. وقيل: كنيته: أبو سعيد. له صحبة، ولا صحبة لأبيه.

قال علي بن رباح: سمعته يقول: ولدت مقدم النبي -صلى الله عليه وسلم - المدينة، وقبض ولي عشر
سنين 177 . فكان من اطفال الصحابة وصغارهم.

172- المعرفة والتاريخ 1 / 323، الكنى 1 / 71، الجرح والتعديل 6 / 226، تاريخ الطبري 5 / 523، الاستيعاب: 1172، الجمع بين
رجال الصحيحين 1 / 363، أسد الغابة 4 / 213، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 2 / 26، تهذيب الكمال: 1030، تاريخ الإسلام 3
/ 289، العبر 1 / 100، تذهيب التهذيب 3 / 96 آ، مرآة الجنان 1 / 176، مجمع الزوائد 9 / 405، العقد الثمين 6 / 368،
الإصابة 2 / 531، تهذيب التهذيب 7 / 17، خلاصة تهذيب الكمال: 244، شذرات الذهب 1 / 95.
173- شريك: هو شريك بن عبد الله بن أبي شريك النخعي الكوفي القاضي: كثير الخطأ، وباقي رجاله ثقات.
174- أخرجه أبو داود (3060) في الامارة: وذكره الهيثمي في "المجمع" 9 / 405، وقال: رواه الطبراني وإسناده جيد.
175- أخرجه ابن سعد 6 / 23.
176- طبقات ابن سعد 7 / 504، طبقات خليفة: ت 607، 2716، التاريخ الكبير 7 / 387، الولاة والقضاة: 38، المستدرک 3 /
495، جمهرة أنساب العرب: 366، الاستيعاب: 1397، تاريخ ابن عساکر 16 / 228 آ، أسد الغابة 5 / 174، تهذيب الكمال:
1329، تاريخ الإسلام 3 / 78، العبر 1 / 66، تذهيب التهذيب 4 / 40 آ، الإصابة 3 / 418، تهذيب التهذيب 10 / 148،
خلاصة تهذيب الكمال: 322، شذرات الذهب 1 / 70.

حدث عنه: أبو أيوب الأنصاري - وهو أكبر منه - وأبو قبيل، وابن سيرين، وهشام بن أبي رقية، وجماعة. وكان من أمراء معاوية نوبة صفين، ثم ولي له وليزيد إمرة مصر.

روى: ابن جريج، عن رجل ضرير¹⁷⁸، عن عطاء، قال: خرج أبو أيوب إلى عقبة بن عامر بمصر، ليسأله عن حديث، فالتقاه مسلمة، وعانقه¹⁷⁹. عن عطاء بن أبي رباح قال: خرج أبو أيوب إلى عقبة بن عامر وهو بمصر، يسأله عن حديث سمعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم، لم يبق أحد سمعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم غيره وعقبة، فلما قدم، أتى منزل مسلمة بن مخلد الأنصاري وهو أمير مصر، فأخبر به، فعجل، فخرج إليه، فعانقه، ثم قال: ما جاء بك يا أبا أيوب؟ فقال: حديث سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم، لم يبق أحد سمعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم غيره وعقبة، فابعث من يدلني على منزله، قال: فبعث معه من يدل على منزل عقبة، فأخبر عقبة، فعجل، فخرج إليه فعانقه، وقال: ما جاء بك يا أبا أيوب؟ فقال: حديث سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم، لم يبق أحد سمعه غيره وغيرك في ستر المؤمن.

قال عقبة: نعم سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: " من ستر مؤمناً في الدنيا على خزية، ستره الله يوم القيامة " فقال أبو أيوب: صدقت، ثم انصرف أبو أيوب إلى راحلته، فركبها راجعاً إلى المدينة، فما أدركته جائزة مسلمة بن مخلد إلا بعريش مصر.

قال الواقدي، وغيره: توفي النبي -صلى الله عليه وسلم- ومسلمة بن مخلد أربع عشرة سنة. وقال البخاري، والدارقطني، وابن يونس: له صحبة.

وورد: أن عمر بعث مسلمة عاملاً على صدقات بني فزارة. قال الليث: عزل عقبة بن عامر عن مصر سنة سبع وأربعين، فوليها مسلمة حتى مات زمن يزيد. وقال مجاهد: صليت خلف مسلمة بن مخلد، فقرأ سورة البقرة، فما ترك واوا ولا ألفاً. قال ابن يونس: توفي سنة اثنتين وستين، في ذي القعدة، بالإسكندرية.

177- ابن عساکر 16 / 229، وأخرجه ابن سعد 7 / 504 من طريق معن بن عيسى، عن موسى بن علي بهذا الإسناد، وهو صحيح، ولفظه: " أسلمت وأنا ابن أربع سنين، وتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا ابن أربع عشرة سنة، وسيدكرها المصنف عن الواقدي بعد قليل.

178- هو أبو سعد المكي الأعمى وهو مجهول لم يرو عنه سوى ابن جريج.

179- أخرجه الحميدي في " مسنده " (384)، ومن طريقه الخطيب البغدادي في " الرحلة " (34) حدثنا سفيان، حدثنا ابن جريج، قال: سمعت أبا سعد الأعمى، يحدث

وهو في " المسند " 4 / 153 مختصراً، وللحديث طرق أخرى يتقوى بما انظرها في " الرحلة " (35) و (36) و (37)، و " مجمع الزوائد " 1 / 134.

14- عبد الله بن سرجس المزني 180

الصحابي، المعمر، نزيل البصرة، من حلفاء بني مخزوم.

صح أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم - استغفر له: فعن عاصم الاحول، عن عبد الله بن سرجس قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم، وأكلت معه خبزاً ولحماً، أو قال: ثريداً، قال: فقلت له: أستغفر لك النبي صلى الله عليه وسلم؟ قال: نعم ولك، ثم تلا هذه الآية (واستغفر لذنبك وللمؤمنين والمؤمنات) قال: ثم درت خلفه، فنظرت إلى خاتم النبوة بين كتفيه عند ناغض كتفه اليسرى جمعاً عليه خيلان كأمثال التأليل.

وقد روى أيضاً عن: عمر. حدث عنه: عثمان بن حكيم، وقتادة بن دعامة، وعاصم الأحول. أظن أن أيوب السخيتياني أدركه. قال أبو عمر بن عبد البر: لا يختلفون في ذكره في الصحابة على قاعدتهم في السماع واللقاء. مات ابن سرجس: في دولة عبد الملك بن مروان، سنة نيف وثمانين، بالبصرة. وروايته في الكتب سوى (صحيح البخاري).

15- المقدم بن معد يكرب بن عمرو بن يزيد 181

أبو كريمة. ويقال: أبو يحيى، نزيل حمص، صاحب رسول الله -صلى الله عليه وسلم - . روى: عدة أحاديث.

عن أبي يحيى الكلاعي، قال: أتيت المقدم في المسجد، فقلت: يا أبا يزيد! إن الناس يزعمون أنك لم تر رسول الله -صلى الله عليه وسلم - . فقال: سبحان الله! والله لقد رأيته وأنا أمشي مع عمي. فأخذ بأذني هذه، وقال لعمري: (أترى هذا؟). يذكر أباه وأمه 182 . حدثنا سليمان 183 بن سليم، عن صالح بن يحيى، عن جده المقدم، قال:

180- (*) طبقات ابن سعد 7 / 58، طبقات خليفة: ت 224، 1369، التاريخ الكبير 5 / 17، المعرفة والتاريخ 1 / 256، الجرح والتعديل 5 / 63، الاستيعاب: 916، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 246، أسد الغابة 3 / 256، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 1 / 269، تهذيب الكمال: 687، تاريخ الإسلام 3 / 265، تهذيب التهذيب 2 / 148 ب، العقد الثمين 5 / 165، تهذيب التهذيب 5 / 232، خلاصة تهذيب الكمال: 168.

181- (*) طبقات ابن سعد 7 / 415، التاريخ الكبير 7 / 429، الاستيعاب: 1482، الجمع بين رجال الصحيحين 2 / 508، تاريخ ابن عساكر 17 / 77 ب، أسد الغابة 5 / 254، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 2 / 112، تهذيب الكمال: 1368، تاريخ الإسلام 3 / 306، العبر 1 / 103، تهذيب التهذيب 4 / 67 آ، البداية والنهاية 9 / 73، الإصابة 3 / 455، تهذيب التهذيب 10 / 287، خلاصة تهذيب الكمال: 331، شذرات الذهب 1 / 98.

182- إسناده ضعيف، وهو في ابن عساكر 17 / 77 ب، وأورده الحافظ في "الإصابة" 3 / 455 ونسبه للبغوي.

183- في الأصل "سليم" وهو خطأ.

قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: (أفلحت يا قديم، إن مت ولم تكن أميراً، ولا جابياً، ولا عريفياً) 184 .
قال جماعة: توفي سنة سبع وثمانين. زاد أبو حفص الفلاس: وهو ابن إحدى وتسعين سنة. وقيل: قبره بجمص. وقال علي بن عبد الله التميمي: توفي سنة ثمان وثمانين -رضي الله عنه -

16- عبد الله بن بسر بن أبي بسر أبو صفوان المازني 185

الصحابي، المعمر، بركة الشام، أبو صفوان المازني، نزيل حمص. له: أحاديث قليلة، وصحبة يسيرة، ولأخويه عطية والصماء ولأبيهم صحبة 186. وقد غزا جزيرة قبرص مع معاوية في دولة عثمان.

قال البغوي: حدثنا زياد بن أيوب، حدثنا ميسرة، حدثنا حريز بن عثمان، قال:

رأيت عبد الله بن بسر وثيابه مشمرة، ورداؤه فوق القميص، وشعره مفروق يغطي أذنيه، وشاربه مقصوص مع الشفة، كنا نقف عليه، ونتعجب 187 .

قال صفوان بن عمرو: رأيت في جبهة عبد الله بن بسر أثر السجود. إبراهيم بن محمد بن زياد الألهاني: عن أبيه، عن عبد الله بن بسر:

أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- قال له: (يعيش هذا الغلام قرناً) .

قال: فعاش مائة سنة. سمعه: شريح بن يزيد الحضرمي، منه. حدثنا الحسن بن أيوب الحضرمي، قال: أراي عبد الله بن بسر شامة في قرنه، فوضعت أصبعي عليها، فقال: وضع رسول الله -صلى الله عليه وسلم- أصبعه عليها، ثم قال: (لتبلغن قرناً) . رواه: أحمد في (المسند) 188 .

وقال: أكل رسول الله -صلى الله عليه وسلم- عندنا حيساً، ودعا لنا، ثم التفت إلي وأنا غلام، فمسح علي رأسي، ثم قال: (يعيش هذا الغلام قرناً) . فعاش مائة 189 .

184- صالح بن يحيى ابن، وباقي رجاله ثقات، وهو في " المسند " 4 / 133، وابن عساكر 17 / 80 آ. وقديم: تصغير مقدم.

185- طبقات ابن سعد 7 / 413، طبقات خليفة: ت 350، 2835، التاريخ الكبير 5 / 14، التاريخ الصغير 2 / 76، المعرفة والتاريخ 1 / 258 / الجرح والتعديل 5 / 11، الاستيعاب 874، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 243، تاريخ ابن عساكر 9 / 1 ب، أسد الغابة 3 / 186، تهذيب الكمال: 668، تاريخ الإسلام 3 / 261، و 4 / 18، العبر 1 / 103، 113، تهذيب التهذيب: 2 / 133 آ، مرآة الجنان 1 / 178، البداية والنهاية 9 / 75، مجمع الزوائد 9 / 404، الإصابة 2 / 281، تهذيب التهذيب 5 / 158، خلاصة تهذيب الكمال: 162، شذرات الذهب 1 / 111.

186- " تاريخ دمشق " لأبي زرعة 1 / 216

187- " تاريخ ابن عساكر " 5 / 323 ب.

188- 4 / 189، وسنده حسن، وأورده الهيثمي في " المجمع " 9 / 405 وقال: رواه الطبراني وأحمد، ورجال أحمد رجال الصحيح غير الحسن بن أيوب وهو ثقة، ورجال الطبراني ثقات.

189- ابن عساكر 5 / 324 ب.

وفي رواية فقلت: يا رسول الله! كم القرن؟ قال: مائة سنة¹⁹⁰. وفي (صحيح البخاري): لحريز بن عثمان، أنه سأل عبد الله بن بسر: أكان النبي شيخاً؟ قال: كان في عنفقتة شعرات بيض¹⁹¹.

وعن أم هاشم الطائية، قالت: رأيت عبد الله بن بسر يتوضأ، فخرجت نفسه -رضي الله عنه¹⁹²

قال الواقدي: مات سنة ثمان وثمانين، وهو آخر من مات من الصحابة بالشام.

قال: وله أربع وتسعون سنة. وقال أبو زرعة الدمشقي¹⁹³: مات قبل سنة مائة.

وقال عبد الصمد بن سعيد الحافظ: توفي سنة ست وتسعين. وقال يزيد بن عبد ربه الجرجسي: توفي في إمرة

سليمان بن عبد الملك¹⁹⁴. وحديثه في الكتب الستة.

17- السائب بن يزيد بن سعيد بن ثمامة الكندي¹⁹⁵

أبو عبد الله، وأبو يزيد الكندي، المدني، ابن أخت نمر، وذلك شيء عرفوا به.

وكان جده سعيد بن ثمامة حليف بني عبد شمس.

قال السائب: حج بي أبي مع النبي -صلى الله عليه وسلم - وأنا ابن سبع سنين

وقال: رأيت النبي -صلى الله عليه وسلم - قتل عبد الله بن خطل يوم الفتح، أخرجوه من تحت الأستار، فضرب

عنقه بين زمزم والمقام، ثم قال: (لا يقتل قرشي بعد هذا صبراً)¹⁹⁶.

حدث عطاء مولى السائب، قال: كان السائب رأسه أسود من هامته إلى مقدم رأسه، وسائر

رأسه - مؤخره وعارضاه ولحيته - أبيض. فقلت له: ما رأيت أعجب شعراً منك!

¹⁹⁰ - ابن عساکر 5 / 324 ب.

¹⁹¹ - أخرجه البخاري 6 / 412 في المناقب: باب في صفة النبي صلى الله عليه وسلم، وهو في "المسند" 4 / 187 و188، و"تاريخ دمشق" لأبي زرعة 1 / 154، 155 و213، والعنفقة: ما بين الدفن والشفة السفلى.

¹⁹² - "تاريخ دمشق لأبي زرعة" 1 / 215.

¹⁹³ - في "تاريخه" 2 / 693.

¹⁹⁴ - "تاريخ دمشق" لأبي زرعة 1 / 242 و2 / 693.

¹⁹⁵ - طبقات خليفة: ت 39، التاريخ الكبير 4 / 150، المعرفة والتاريخ 1 / 358، مشاهير علماء الأمصار: ت 141، معجم الطبراني 7 /

172، جمهرة أنساب العرب: 428، الاستيعاب: 576، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 202، تاريخ ابن عساکر 7 / 26 ب، أسد

الغابة 2 / 321، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 1 / 208، تهذيب الكمال: 466، تاريخ الإسلام 3 / 369، تهذيب التهذيب 2 / 5

ب، الوافي بالوفيات 15 / 104، مرآة الجنان 1 / 180، الإصابة 2 / 12، تهذيب التهذيب 3 / 450، خلاصة تهذيب الكمال:

113، شذرات الذهب 1 / 99 (1) أخرجه البخاري 4 / 61 في الحج: باب حج الصبيان، والطبراني (6678)، وأحمد 3 / 449،

وأخرجه الترمذي (925) وزاد فيه: "في حجة الوداع" وقال: هذا حديث حسن صحيح.

¹⁹⁶ - وهو في "تاريخ ابن عساکر" 7 / 28 ب، وانظر "المسند" 4 / 213، والدارمي 2 / 198.

فقال لي: أو تدري مما ذاك يا بني؟ إن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - مرّ بي وأنا ألعب، فمسح يده على رأسي، وقال: (بارك الله فيك)، فهو لا يشيب أبدا¹⁹⁷ يعني: موضع كفه.

وعن الزهري، قال: ما اتخذ رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قاضيا، ولا أبو بكر، ولا عمر، حتى قال عمر للسائب ابن أخت نمر: لو روحت عني بعض الأمر. حتى كان عثمان¹⁹⁸.

وعن عبد الأعلى الفروي: رأيت على السائب بن يزيد مطرف خز، وجبة خز، وعمامة خز¹⁹⁹. يروى عن الجعيد بن عبد الرحمن: وفاة السائب بن يزيد في سنة أربع وتسعين.

وقال الواقدي، وأبو مسهر، وجماعة: توفي سنة إحدى وتسعين.

18- جبير بن الحويرث بن نقيد بن بجير بن عبد بن قصي بن كلاب القرشي*²⁰⁰

صحابي صغير، له رؤية بلا رواية. وحدث عن: أبي بكر، وعمر. روى له: سفيان بن عيينة، حدثنا عن محمد بن المنكدر، فوهم، وقال: عن سعيد بن عبد الرحمن بن يربوع، عن جبير بن الحويرث، قال:

رأيت أبا بكر واقفا على قرح...، فذكر الحديث²⁰¹.

قال الزبير بن بكار: كان الحويرث أبوه ممن أهدر النبي - صلى الله عليه وسلم - دمه يوم الفتح.

وعن جبير: أنه شهد يوم اليرموك، فسمع أبا سفيان يحرضهم على الجهاد²⁰².

وعلق الحافظ عليه، فقال: ومن يكون يوم اليرموك رجلا، يكون يوم الفتح مميزا، فلا مانع من عده من الصحابة، وإن لم يرو.

19 - قثم بن العباس بن عبد المطلب بن هاشم الهاشمي²⁰³

ابن عم النبي - صلى الله عليه وسلم - وأخو: الفضل، وعبد الله، وعبيد الله، وكثير. وأمه: هي أم

197- أخرجه الطبراني في "الكبير" (6693) و1 / 249 في "الصغير" و"الأوسط": 365 من "مجمع البحرين".

قال الهيثمي في "المجمع" 9 / 409: ورجال الكبير رجال الصحيح، غير عطاء مولى السائب، وهو ثقة.

198- ابن عساكر 7 / 29 ب.

199- ابن عساكر 7 / 29 ب.

200- طبقات خليفة: ت 1991، الجرح والتعديل 2 / 512، الاستيعاب: 234، أسد الغابة 1 / 322، تاريخ الإسلام 2 / 273، العقد

التمين 3 / 410 وفيه ابن الحويرث بن نقيد، الإصابة 1 / 225، تعجيل المنفعة: 48.

201- وتماه: وهو يقول: يا أيها الناس أسفروا. ثم دفع، فكأنني أنظر إلى فخذيه مما بخرش بعيره بمحجنه "أخرجه الشافعي في "مسنده" 2 /

60، 61 من طريق سفيان. وقزح: هو القرن الذي يقف عنده الامام بالمزدلفة وهو المشعر الحرام.

202- ونقل الحافظ في "الإصابة" 1 / 225 عن الواقدي، عن ابن المسيب، عن جبير بن الحويرث قال: حضرت يوم اليرموك المعركة، فلا أسمع

للناس كلمة إلا صوت الحديد.

203- طبقات ابن سعد 7 / 367، نسب قريش: 27، طبقات خليفة: ت 1973، الخبر: 17، 46، 107، التاريخ الكبير 7 / 194،

التاريخ الصغير 1 / 142، الجرح والتعديل 7 / 145، أنساب الاشراف 3 / 65، جمهرة أنساب العرب: 19، الاستيعاب: 1304،

المجمع بين رجال الصحيحين 2 / 427، أسد الغابة 4 / 392، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 2 / 59، تهذيب الكمال: 1125، تاريخ

الإسلام 2 / 311، العبر 1 / 61، تهذيب التهذيب 3 / 157 ب، مرآة الجنان 1 / 138، البداية والنهاية 8 / 78، العقد الثمين 7

67 / الإصابة 3 / 226، تهذيب التهذيب 8 / 361، خلاصة تهذيب الكمال: 271، شذرات الذهب 1 / 61.

الفضل لبابة بنت الحارث الهلالية، وكانت ثانياً امرأة أسلمت، وأسلمت بعد خديجة. قاله: الكلبي.
 لقتهم صحبة، وقد أرفه النبي -صلى الله عليه وسلم - خلفه²⁰⁴ فعن جعفر بن خالد بن سارة المخزومي، أن أباه
 أخبره أن عبد الله بن جعفر قال: لو رأيته، وقثما، وعبيد الله بن عباس نعب، إذ مر بنا النبي صلى الله عليه وسلم
 على دابته، فقال: ارفعوا هذا إلي، فحملني أمامه، وقال لقتهم: ارفعوا هذا إلي، فحمله وراءه... وكان أخا الحسين بن
 علي من الرضاة²⁰⁵. وكان يشبه بالنبي -صلى الله عليه وسلم - وهو قليل الرواية.
 وعن ابن عباس، قال: كان آخر من خرج من لحد رسول الله -صلى الله عليه وسلم - قثم.
 ولما استخلف علي بن أبي طالب، استعمل قثم على مكة، فما زال عليها حتى قتل علي.
 قاله: خليفة بن خياط²⁰⁶.

قال ابن سعد: غزا قثم خراسان وعليها سعيد بن عثمان بن عفان، فقال له: أضرب لك بألف سهم؟
 فقال: لا، بل خمس، ثم أعط الناس حقوقهم؛ ثم أعطني بعد ما شئت.
 وكان قثم -رضي الله عنه - سيديا، ورعا، فاضلا²⁰⁷.

قال الزبير: سار قثم أيام معاوية مع سعيد بن عثمان إلى سمرقند، فاستشهد بها.
 ولا شيء له في الكتب الستة. وقد ذكره: أبو عبد الله الحاكم في (تاريخ نيسابور)، فقال:
 كان شبيه النبي -صلى الله عليه وسلم - وآخر الناس به عهدا.
 وحديث أم الفضل ناطق بذلك بأسانيد كثيرة. قال: فأما وفاة قثم، وموضع قبره، فمختلف فيه.
 قال الحاكم: والصحيح أن قبره بسمرقند. قال: وسعيد بن عثمان بن عفان أبو عبد الرحمن الأموي²⁰⁸ غزا
 خراسان، فورد نيسابور في عسكر، منهم جماعة من الصحابة والتابعين، ثم خرج منها إلى مرو، ومنها إلى جيحون، وفتح
 بخارى وسمرقند. سمع: أباه، وطلحة. روى عنه: هانئ بن هانئ، وعبد الملك بن محمد بن عمرو بن حزم.

20- سعيد بن العاص بن أبي أحيحة الأموي²⁰⁹

²⁰⁴ - أخرجه البخاري في " تاريخه " 7 / 194، وأحمد 1 / 205 من طريق روح بن عباد، أخبرنا ابن جريج، ورجاله ثقات.
²⁰⁵ - أخرجه أحمد 6 / 339 من طريق يحيى بن بكير، حدثنا إسرائيل، عن سماك بن حرب، عن قابوس بن محارق، عن أم الفضل قالت: رأيت
 كأن في بيتي عضوا من أعضاء رسول الله صلى الله عليه وسلم، قالت: فجزعت من ذلك، فأتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فذكرت له
 ذلك، فقال: " خيرا، تلد فاطمة غلاما فتكفلينه بلبن ابنك قثم " قالت: فولدت حسنا، فأعطيته،
²⁰⁶ - في " تاريخه " : 201.
²⁰⁷ - " طبقات ابن سعد " 7 / 367.
²⁰⁸ - مترجم في " الجرح والتعديل " 4 / 47.
²⁰⁹ - * * * طبقات ابن سعد 5 / 30، المحبر: 55، 150، 174، التاريخ الكبير 3 / 502، أنساب الاشراف 4 / 433، معجم الطبراني 6 /
 73، المعرفة والتاريخ 1 / 292، مشاهير علماء الأمصار: ت 446، الجرح والتعديل 4 / 48، تاريخ الطبري 5 / 293، مروج الذهب
 3 / 80، الاغانى 16 / 39، جمهرة أنساب العرب: 80 وفيه سعيد هو أبو أحيحة، الاستيعاب: 621، الجمع بين رجال الصحيحين 1
 / 174، تاريخ ابن عساکر 7 / 127 آ، أسد الغابة 2 / 391، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 1 / 218، تهذيب الكمال: 497، تاريخ
 الإسلام 2 / 286.

سعيد بن العاص بن أمية بن عبد شمس بن عبد مناف²¹⁰ بن قصي، والد عمرو بن سعيد الأشدق، ووالد يحيى، القرشي، الأموي، المدني، الأمير. قتل أبوه يوم بدر مشركا، وخلف سعيدا طفلا.

قال أبو حاتم: له صحبة²¹¹ ولم يرو عن النبي -صلى الله عليه وسلم - وروى عن: عمر، وعائشة، وهو مقل. حدث عنه: ابنه، وعروة، وسالم بن عبد الله.

وكان أميرا، شريفا، جوادا، ممدحا، حليفا، وقورا، ذا حزم وعقل، يصلح للخلافة. ولي إمرة المدينة غير مرة لمعاوية. وقد ولي أمر الكوفة لعثمان بن عفان. وقد اعتزل الفتنة، فأحسن، ولم يقاتل مع معاوية.

ولما صفا الأمر لمعاوية، وفد سعيد إليه، فاحترمه، وأجازه بمال جزيل. ولما كان على الكوفة، غزا طبرستان، فافتتحها.

قال ابن سعد: توفي النبي -صلى الله عليه وسلم - ولسعيد تسع سنين أو نحوها.

وكان سعيد بن العاص يوم الدار مع المقاتلة عن عثمان. ولما سار طلحة والزبير، فنزلوا بمر الظهران، قام سعيد خطيبا، وقال:

أما بعد، فإن عثمان عاش حميدا، وذهب فقيدا شهيدا، وقد زعمتم أنكم خرجتم تطلبون بدمه، فإن كنتم تريدون ذا، فإن قتلته على هذه المطي، فميلوا عليهم. فقال مروان: لا، بل نضرب بعضهم ببعض. فقال المغيرة: الرأي ما رأى سعيد.

ومضى إلى الطائف، وانعزل سعيد بمن اتبعه بمكة، حتى مضت الجمل وصفين²¹².

قال قبيصة بن جابر: سألت معاوية: من ترى للأمر بعدك؟ قال: أما كريمة قريش فسعيد بن العاص ... ، وذكر جماعة²¹³.

قال سعيد بن عبد العزيز الدمشقي: إن عربية القرآن أقيمت على لسان سعيد بن العاص، لأنه كان أشبههم لهجة برسول الله²¹⁴ -صلى الله عليه وسلم - وعن سعيد، قال: القلوب تتغير، فلا ينبغي للمرء أن يكون مادحا اليوم ذاما غدا.

²¹⁰- = 1 / 64، تذهيب التهذيب 2 / 22 آ، الوافي بالوفيات 15 / 227، البداية والنهاية 8 / 83، العقد الثمين 4 / 571، الإصابة 2

/ 47، تهذيب التهذيب 4 / 48، خلاصة تذهيب الكمال: 118، شذرات الذهب 1 / 65، تهذيب ابن عساكر 6 / 133.

²¹¹- (1) البيتان في ديوانه: 615، 618، و"طبقات ابن سلام": 321، و"الآغاني" 21 / 321، و"معجم الأدباء" 7 / 258، و"

نسب قريش": 176، و"سيرة ابن هشام" 1 / 243، و"أنساب الأشراف" 4 / 438، و"أمالي المرتضى" 1 / 296، وابن عساكر

7 / 128 ب، و"خزانة الأدب" 3 / 74، و"تهذيب ابن عساكر" 6 / 136.

²¹²- (1) أورده ابن سعد في "الطبقات" 5 / 31، 35 بأطول مما هنا.

²¹³- (2) "تاريخ دمشق" لأبي زرعة 1 / 592، 593، وابن عساكر 7 / 130.

²¹⁴- أخرجه ابن أبي داود في "المصاحف": 24 من طريق العباس بن الوليد، حدثنا أبي، حدثنا سعيد بن عبد العزيز ...

قال الزبير بن بكار: توفي سعيد بن العاص بقصره بالعروسة، على ثلاثة أميال من المدينة، وحمل إلى البقيع في سنة تسع وخمسين. وقد كان سعيد بن العاص أحد من ندبه عثمان لكتابة المصحف؛ لفصاحته، وشبه لهجته بلهجة الرسول -صلى الله عليه وسلم- 215 .

21- الهرماس بن زياد بن مالك أبو حدير الباهلي²¹⁶

عداده في صغار الصحابة.

رأى النبي -صلى الله عليه وسلم- يخطب بمنى على بعير. وعمر دهرًا. حدث عنه: حنبل بن عبد الله، وعكرمة بن عمار. وقع لي حديثه عاليًا. قال أبو عامر العقدي²¹⁷: حدثنا عكرمة بن عمار، عن الهرماس بن زياد، قال: رأيت النبي -صلى الله عليه وسلم- يوم النحر يخطب على ناقته العضباء²¹⁸.

بقي حيا إلى حدود سنة تسعين

22- قدامة بن عبد الله بن عمار الكلابي العامري²¹⁹

عداده في صغار الصحابة الذين لهم رؤية، رأى النبي -صلى الله عليه وسلم- يرمي الجمار.

كناه أبو العباس الدغولي: أبا عمران.

روى: سفيان الثوري، وأبو داود الطيالسي، وأبو عاصم، وجماعة، عن أيمن²²⁰ بن نابل؛ عن قدامة بن عبد الله، قال: رأيت رسول الله -صلى الله عليه وسلم- يرمي الجمرات على ناقه صهباء، لا ضرب، ولا طرد، ولا جلد، ولا إليك إليك²²¹.

²¹⁵ - أخرجه البخاري 9 / 14، 19 في فضائل القرآن: باب جمع القرآن من طريق موسى ابن إسماعيل، عن إبراهيم بن سعد، عن الزهري، عن أنس بن مالك، وأخرجه أبو زرعة في " تاريخ دمشق " 1 / 590 من طريق الحكم بن نافع، عن شعيب بن أبي حمزة، عن الزهري، عن أنس.

²¹⁶ - طبقات ابن سعد 5 / 553، طبقات خليفة: ت 299، 2683، التاريخ الكبير 8 / 246، الجرح والتعديل 9 / 118، الاستيعاب: 1548، أسد الغابة 5 / 393، تهذيب الكمال: 1435، تاريخ الإسلام 3 / 309، تهذيب التهذيب 4 / 112 ب، مجمع الزوائد 9 / 408، الإصابة 3 / 600، تهذيب التهذيب 11 / 28، خلاصة تهذيب الكمال: 351.

²¹⁷ - تحرف في المطبوع إلى " الغندي " واسم أبي عامر: عبد الملك بن عمرو القيسي.

²¹⁸ - إسناده حسن، وأخرجه أبو داود (1954) في المناسك، وأحمد 3 / 485 و 5 / 7، وابن سعد 5 / 553، من طرق عن عكرمة بن عمار، عن الهرماس بن زياد.

²¹⁹ - طبقات خليفة: ت 415، التاريخ الكبير 7 / 178، جمهرة أنساب العرب: 288، الاستيعاب: 1279، أسد الغابة 4 / 393، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 2 / 60، تهذيب الكمال: 1126، تاريخ الإسلام 3 / 291، تهذيب التهذيب 3 / 158 آ، العقد الثمين 7 / 71، الإصابة 3 / 227، تهذيب التهذيب 8 / 364، خلاصة تهذيب الكمال: 268.

²²⁰ - تحرف في المطبوع إلى " أعين " .

²²¹ - إسناده حسن، وأخرجه الترمذي (903): (سنن النسائي)، و (الترمذي)، و (القزويني)، و (مسند الإمام)

عاش إلى بعد الثمانين. وما علمت من يروي عنه سوى أيمن الحبشي المكي²²²

23- غضيف بن الحارث بن زعيم السكوني²²³

أبو أسماء السكوني، الكندي، الشامي. عداؤه في صغار الصحابة، وله رواية.

وروى أيضا عن: عمر، وأبي عبيدة، وبلال، وأبي ذر، وأبي الدرداء، وطائفة.

وله قصة مع النبي صلى الله عليه وسلم: فعن عيسى بن أبي رزين الثمالي، سمعت غضيف بن الحارث، قال:

كنت صبيا أرمي نخل الأنصار، فأتوا بي النبي -صلى الله عليه وسلم- فمسح برأسي، وقال: (كل ما سقط،

ولا ترم نخلهم)²²⁴.

وعن يونس بن سيف، عن غضيف بن الحارث الكندي: أنه رأى النبي -صلى الله عليه وسلم- واضعا يده اليمنى

على اليسرى في الصلاة²²⁵.

عن عبادة بن نسي، عن غضيف بن الحارث: أنه مرّ بعمر، فقال: نعم الفتى غضيف، فلقيت أبا ذر بعد ذلك،

فقال: يا أخي! استغفر لي. قلت: أنت صاحب رسول الله -صلى الله عليه وسلم- وأنت أحق أن تستغفر لي. قال: إني

سمعت عمر يقول: نعم الفتى غضيف، وقد قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم: (إن الله ضرب الحق على لسان عمر

وقلبه²²⁶.

قال ابن أبي حاتم: له صحبة. قال أبي، وأبو زرعة: الصحيح أنه غضيف بن الحارث، وله صحبة.

وعن صفوان بن عمرو: أن غضيف بن الحارث كان يتولى لهم صلاة الجمعة إذا غاب خالد بن يزيد بن معاوية

²²⁷.

وعن حبيب بن عبيد، عن غضيف، قال: بعث إلي عبد الملك، فقال: يا أبا أسماء! قد جمعنا الناس على أمرين:

رفع الأيدي على المنابر يوم الجمعة، والقصاص بعد الصبح والعصر. قال غضيف: أما إنهما أمثل بدعتكم عندي، ولست

²²²- ذكر ابن حجر في "الإصابة" 3 / 277 أن ممن روى عنه أيضا: حميد بن كلاب، وقال: وفيه تعقب على قول مسلم، والحاكم،

والازدي، وغيرهم أن أيمن تفرد بالرواية عنه

²²³- طبقات ابن سعد 7 / 429، 443، طبقات خليفة: ت 2899، الجرح والتعديل 7 / 54، الاستيعاب: 1254، تاريخ ابن عساكر

14 / 66 ب، أسد الغاية 4 / 340، تهذيب الكمال: 1091، تاريخ الإسلام 3 / 201، تهذيب التهذيب 3 / 134 آ، الإصابة 3

/ 186، تهذيب التهذيب 8 / 248، خلاصة تهذيب الكمال: 261.

²²⁴- العلاء بن يزيد ترجمه ابن أبي حاتم 6 / 362 فلم يذكر فيه جرحا ولا تعديلا، وباقي رجاله ثقات. وهو عند ابن عساكر 14 / 67 آ.

²²⁵- رجاله ثقات، وسنده قوي. وهو في "المسند" 4 / 105 و 5 / 290، وابن سعد 7 / 429، وابن عساكر 14 / 67 آ.

²²⁶- إسناده صحيح، وأخرجه أحمد 5 / 145 من طريق يونس وعفان، بهذا الإسناد، وأخرجه أحمد 5 / 165 و 177، وأبو داود (2962)

، وابن ماجه (108) من طريق ابن إسحاق، عن مكحول، عن غضيف، عن أبي ذر، وصححه الحاكم 3 / 86، 87 وواقفه الذهبي.

²²⁷- "تاريخ دمشق" لأبي زرعة 1 / 603.

مجيبك إليهما. قال: لم؟ قال: لأن النبي -صلى الله عليه وسلم- قال: (ما أحدث قوم بدعة إلا رفع مثلها من السنة). رواه: أحمد في المسند²²⁸.

قال أبو الحسن بن سميع: غضيف بن الحارث التمالي من الأزدي، حمصي.
توفي في حدود سنة ثمانين.

24 - عبد الله بن جعفر بن أبي طالب الهاشمي²²⁹

عبد مناف بن عبد المطلب بن هاشم. السيد، العالم، أبو جعفر القرشي، الهاشمي، الحيشي المولود، المدني الدار، الجواد ابن الجواد ذي الجناحين.

له: صحبة، ورواية، عداة في صغار الصحابة.

استشهد أبوه يوم مؤتة، فكفله النبي -صلى الله عليه وسلم- ونشأ في حجره.
وروى أيضا عن: عمه؛ علي، وعن أمه؛ أسماء بنت عميس. وهو آخر من رأى النبي -صلى الله عليه وسلم- وصحبه من بني هاشم.

عن هشام بن عروة، عن أبيه: أن عبد الله بن جعفر، وابن الزبير بايعا النبي -صلى الله عليه وسلم- وهما ابنا سبع سنين. فلما رأهما النبي -صلى الله عليه وسلم- تبسم، وبسط يده، وبايعهما²³⁰.

وله وفادة على معاوية، وعلى عبد الملك. وكان كبير الشأن، كريما، جوادا، يصلح للإمامة.

فعن الحسن بن سعد، عن عبد الله بن جعفر، قال:

أردفني رسول الله -صلى الله عليه وسلم- ذات يوم خلفه، فأسر إلي حديثا لا أحدث به أحدا، فدخل حائطا، فإذا جمل، فلما رأى النبي -صلى الله عليه وسلم- حنّ، وذرفت عيناه²³¹.

²²⁸ - 4 / 105، وإسناده ضعيف لتدليس بقرية، ولضعف أبي بكر بن عبد الله وهو ابن أبي مريم الغساني، وهو عند ابن عساکر 14 / 69

ب.

²²⁹ - نسب قریش: 81، 82، طبقات خليفة: ت 823، 1484، المخیر: 55، 148، 149، 293، التاريخ الكبير 7 / 5، التاريخ الصغير 1 / 197، المعرفة والتاريخ 1 / 242، الكنى 1 / 66، الجرح والتعديل 5 / 21، المستدرک 3 / 566، جمهرة أنساب العرب: 68، الاستيعاب: 880، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 239، تاريخ ابن عساکر 9 / 27 ب، أسد الغابة 3 / 198، تهذيب الأسماء واللغات 1 / 1 / 263، تهذيب الكمال: 670، تاريخ الإسلام 3 / 163، العبر 1 / 91، تهذيب التهذيب 2 / 135 آ، البداية والنهاية 9 / 33، العقد الثمين 5 / 120، الإصابة 2 / 289، تهذيب التهذيب 5 / 170، المطالب العالية 4 / 105، خلاصة تهذيب الكمال: 163، شذرات الذهب 1 / 87.

²³⁰ - "المستدرک" 3 / 566، 567، وابن عساکر 9 / 31 آ.

عن علي بن أبي حملة، قال: وفد عبد الله بن جعفر على يزيد، فأمر له بألفي ألف 232 .
 قال مصعب الزبيري: هاجر جعفر إلى الحبشة؛ فولدت له أسماء: عبد الله، وعونا 233، ومحمدا 234 .
 وروي أن النبي -صلى الله عليه وسلم- أتاهم بعد ما أخبرهم بقتل جعفر بعد ثلاثة، فقال: (لا تبكوا أخي بعد اليوم) . ثم قال: (اتوني ببني أخي) . فجاء بنا كأننا أفرخ، فقال: (ادعوا لي الحلاق) .
 فأمره، فحلق رؤوسنا، ثم قال: (أما محمد؛ فشبهه عمنا أبي طالب، وأما عبد الله؛ فشبهه خلقي وخلقي) ثم أخذ بيدي، فأشالها، ثم قال: (اللهم اخلف جعفرا في أهله، وبارك لعبد الله في صفقته) . قال: فجاءت أمتنا، فذكرت يتمنا، فقال: (العيلة تخافين عليهم وأنا وليهم في الدنيا والآخرة؟) 235 .
 وروى أيضا: لعاصم الأحول، عن مورق العجلي، عن عبد الله بن جعفر، قال:
 كان رسول الله -صلى الله عليه وسلم- إذا قدم من سفر، تلقى بالصبيان من أهل بيته، وإنه قدم مرة من سفر، فسبق بي إليه، فحملني بين يديه، ثم جاء بأحد ابني فاطمة، فأردفه خلفه، فدخلنا المدينة ثلاثة على دابة 236 .
 وعن عمرو بن حريث، قال: مر النبي -صلى الله عليه وسلم- بعبد الله بن جعفر وهو يلعب بالتراب، فقال: اللهم بارك له في تجارته 237 .

وكان ابن عمر إذا سلم على عبد الله بن جعفر، قال: السلام عليك يا ابن ذي الجناحين 238 .
 قال أبو عبيدة: كان على قريش وأسد وكنانة يوم صفين عبد الله بن جعفر .
 ولعبد الله بن جعفر أخبار في الجود والبذل 239 .
 قال الواقدي، ومصعب الزبيري: مات في سنة ثمانين .

231- إسناد صحیح علی شرط مسلم، وتمامه: فأناه النبي صلى الله عليه وسلم، فمسح ذفراه، فسكت، فقال: " من رب هذا الجمل؟ لمن هذا الجمل؟ " فجاء فتى من الانصار، فقال: لي يا رسول الله، فقال: " أفلا تتقي الله في البهيمة التي ملكك الله إياها؟ فإنه شكك إلى أنك تجيعه وتدئبه " أخرجه أحمد 1 / 204، 205، وأبو داود (2549)، وصححه الحاكم 2 / 99، 100، ووافقه الذهبي.
 وهو في " تاريخ ابن عساکر " 9 / 28 آ.
 232- ابن عساکر 9 / 28 آ.
 233- تحرف في المطبوع إلى " عوف " .
 234- " نسب قريش " : 80.
 235- رواه: أحمد في (مسنده) 1 / 204 وأخرجه مختصرا أبو داود (4192) والنسائي 8 / 182، وهو عند ابن عساکر 9 / 30 ب.
 236- أخرجه أحمد 1 / 203، ومسلم (2428) في فضائل الصحابة وهو عند ابن عساکر 9 / 31 ب.
 237- ذكره الهيثمي في " المجمع " 9 / 286، وقال: رواه أبو يعلى والطبراني، ورجاهما ثقات، وهو عند ابن عساکر 9 / 32 آ.
 238- أخرجه البخاري 7 / 62.
 239- أوردها ابن عساکر، انظرها في 9 / 34 ب وما بعدها.

وقال المدائني: توفي سنة أربع، أو خمس وثمانين.

وقال أبو عبيد: سنة أربع وثمانين.

25 - قيس بن عائد أبو كاهل الأحمسي²⁴⁰

عداده في صغار الصحابة. نزل الكوفة، وهو بكنيته أشهر. رأى النبي -صلى الله عليه وسلم- يخطب على

ناقته²⁴¹.

حدث عنه: إسماعيل بن أبي خالد، وأبو معاذ رجل تابعي.

روى له: أحمد، والنسائي، وابن ماجه. بقي إلى حدود سنة ثمانين.

26 - حجر بن عدي بن جبلة بن عدي بن ربيعة الكندي²⁴²

ابن معاوية الأكرمين بن الحارث بن معاوية²⁴³ الكندي، وهو حجر الخير، وأبوه عدي الأديب.

وكان قد طعن موليا، فسمي الأديب، الكوفي، أبو عبد الرحمن الشهيد. له صحبة، ووفادة.

قال غير واحد: وفد مع أخيه هانئ بن الأديب، ولا رواية له عن النبي -صلى الله عليه وسلم-

وسمع من: علي، وعمار. روى عنه: مولاة؛ أبو ليلى، وأبو البختري الطائي، وغيرهما.

وكان شريفا، أميرا مطاعا، أمارا بالمعروف، مقدا على الإنكار، من شيعة علي -رضي الله عنهما-.

شهد صفين أميرا، وكان ذا صلاح وتعبد.

²⁴⁰ طبقات ابن سعد 6 / 62، طبقات خليفة: ت 223، 849، التاريخ الكبير 7 / 142، الجرح والتعديل 7 / 102، الاستيعاب:

1296، أسد الغابة 4 / 435 و6 / 260، تهذيب الكمال: 1638، تاريخ الإسلام 3 / 291، تذهيب التهذيب 4 / 229 ب،

الإصابة 4 / 164، تهذيب التهذيب 12 / 208، خلاصة تهذيب الكمال: 394.

²⁴¹ أخرجه أحمد 4 / 78 و77 و178 و306، وابن ماجه (1284) و (1285). من طرق، عن إسماعيل بن أبي خالد، عن قيس بن

عائد قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يخطب على ناقته، وحبشي آخذ بخطامها. وإسناده صحيح.

²⁴² طبقات ابن سعد 6 / 217، طبقات خليفة: ت 1042، المحبر: 292، التاريخ الكبير 3 / 72، التاريخ الصغير 1 / 95، المعارف:

334،

²⁴³ تاريخ الطبري 5 / 253، مروج الذهب 3 / 188، مشاهير علماء الأمصار: 648، الاغانى 17 / 133، معجم الطبراني 4 / 39،

المستدرک 3 / 468، جمهرة أنساب العرب: 426، الاستيعاب: 329، تاريخ ابن عساکر 4 / 131 ب، أسد الغابة 1 / 461، الكامل

3 / 472، تاريخ الإسلام 2 / 275، العبر 1 / 57، مرآة الجنان 1 / 125، البداية والنهاية 8 / 49، الإصابة 1 / 314، شذرات

الذهب 1 / 57،

27 - أبو الطفيل عامر بن وائلة الليثي الكنايني 244

خاتم من رأى رسول الله - صلى الله عليه وسلم - في الدنيا²⁴⁵

واسم أبي الطفيل: عامر بن وائلة بن عبد الله بن عمرو الليثي، الكنايني، الحجازي، كان من شيعة الإمام علي. مولده: بعد الهجرة. رأى النبي - صلى الله عليه وسلم - وهو في حجة الوداع وهو يستلم الركن بمحجته، ثم يقبل المحجن .

وروى عن: أبي بكر، وعمر بن الخطاب، ومعاذ بن جبل، وابن مسعود، وعلي.

قال معروف: سمعت أبا الطفيل يقول: رأيت رسول الله - صلى الله عليه وسلم - وأنا غلام شاب يطوف بالبيت على راحلته، يستلم الحجر بمحجته²⁴⁶.

وروي عن أبي الطفيل، قال: أدركت من حياة رسول الله - صلى الله عليه وسلم - ثمان سنين وحارب قتلة الحسين. وكان أبو الطفيل ثقة فيما ينقله، صادقاً، عالماً، شاعراً، فارساً، عمر دهرًا طويلاً، وشهد مع علي حروبه.

قال خليفة: وأقام بمكة حتى مات سنة مائة، أو نحوها - كذا قال -.

ثم قال: ويقال: سنة سبع ومائة²⁴⁷. وقال البخاري²⁴⁸: حدثنا موسى بن إسماعيل، حدثنا مبارك، عن كثير بن أعين، قال: أخبرني أبو الطفيل بمكة سنة سبع ومائة.

وقال وهب بن جرير: سمعت أبي يقول: كنت بمكة سنة عشر ومائة، فرأيت جنازة، فسألت عنها، فقالوا: هذا أبو

الطفيل²⁴⁹

²⁴⁴- طبقات ابن سعد 5 / 457 و 6 / 64، طبقات خليفة: ت 176 و 841 و 2519، تاريخ البخاري 6 / 446، المعارف: 341، المعرفة والتاريخ 1 / 295 و 359، الكنى 1 / 40، الجرح والتعديل 6 / 328، مشاهير علماء الأمصار: ت 214، الاغانى 13 / 166.

²⁴⁵- جمهرة أنساب العرب: 183، المستدرک 3 / 618، الاستيعاب: 1344، تاريخ بغداد 1 / 198، الجمع بين رجال الصحيحين 1 / 378، تاريخ ابن عساکر 8 / 412 ب، أسد الغابة 3 / 145، و 6 / 179، تذيب الكمال: 647، 1623، تاريخ الإسلام 4 / 78، العبر 1 / 118 و 136، تذيب التهذيب 2 / 118 آ، مرآة الجنان 11 / 207، البداية والنهاية 9 / 190، العقد الثمين 5 / 87، الإصابة 4 / 113، تذيب التهذيب 5 / 82، النجوم الزاهرة 1 / 243، خلاصة تذيب الكمال: 157، شذرات الذهب 1 / 118، خزنة الأدب 4 / 41 و 2 / 91،

²⁴⁶- (4) ابن سعد 6 / 64، و " تاريخ البخاري " 6 / 446.

²⁴⁷- انظر " طبقات خليفة " ت (176) وت (2519) .

²⁴⁸- في " تاريخه الصغير " 1 / 250.

²⁴⁹- ابن عساکر 8 / 418 آ.

28 - عمرو بن أخطب أبو زيد الأنصاري²⁵⁰

الجزرجي، المدني، الأعرج. روي أن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - مسح رأسه، وقال: (اللهم جملة). فبلغ مائة سنة، وما ابيض من شعره إلا اليسير²⁵¹.

وله بالبصرة مسجد يعرف به²⁵².

روى عن: النبي - صلى الله عليه وسلم - أحاديث، وغزا معه ثلاث عشرة غزوة²⁵³.

حدث عنه: ابنه؛ بشير، ويزيد الرشك، وعلباء بن أحمر، وأبو قلابة الجرهمي، وأنس بن سيرين، وجماعة. حديثه في

الكتب سوى (صحيح البخاري).

توفي: في خلافة عبد الملك بن مروان.

ورضى الله عن الصحابة اجمعين.

كلمة أخيرة:

الصحابة الاطفال الصغار كثر، نكتفي بمؤلاء رضوان الله عليهم، علما اني أذكر في نسخة اخرى عددا كبيرا منهم، راجيا المولى أن يحشرنا معهم، وينفعنا بهم، ويرفعنا بهم الى قرب النبي صلى الله عليه وسلم.

أشكر لجامعة حران هذا الجهد الطيب المبارك في الاضاءة على الطفولة في الاسلام، وعلى حياتهم اول دعوة

الاسلام...

ربنا اغفر لنا ولوالدينا وللمسلمين. وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين.

لبنان الشمالي - عكار

²⁵⁰ - طبقات ابن سعد 7 / 28، طبقات خليفة: ت 636، 1459، التاريخ الكبير من مشاهير الصحابة الذين نزلوا البصرة.

²⁵¹ - أخرجه الترمذي (3629) في المناقب من طريق محمد بن بشار، عن أبي عاصم

النبيل، عن عزرة بن ثابت، عن علباء بن أحمر، حدثنا أبو زيد بن أخطب، قال: مسح رسول الله صلى الله عليه وسلم يده على وجهي ودعا لي.

قال عزرة: إنه عاش مئة وعشرين سنة، وليس في رأسه إلا شعرات بيض.

وهو في "المسند" 5 / 77 و 341، وحسنه الترمذي، وصححه ابن حبان (2274) والحاكم، وأخرجه أحمد 5 / 340 من طريق آخر بنحوه،

وصححه ابن حبان (2273).

²⁵² - ابن سعد 7 / 28.

²⁵³ - "المسند" 5 / 340، وابن سعد 7 / 28 من طريق عبد الصمد بن عبد الوارث، عن شعبة، عن تميم بن حويص (وقد تحرف في "

المسند" حردعوا

تربية القيم : منطلقات و مقاصد النظرية التربوية الإسلامية

د. عبد الحكيم بوصلب *

Dr. Abdulhakim Bouselb

د. عبدالله صحراوي

Dr. Abdullah Sahraoui

ملخص :

تشهد الساحة التربوية زخما هائلا من النظريات التربوية التي تحاول جاهدة حل مشكلات الفرد في الأسرة والمدرسة والمجتمع، وتعمل على وضع الأسس النظرية وتطبيقاتها العملية لجعل الأطفال والشباب أكثر صحة نفسية وسعادة في محيطهم الاجتماعي ، وأكثر مسايرة وتلاؤما مع مقتضيات ممارسة الحياة و إعدادهم لحاضرهم ومستقبلهم.

وتتموضع النظرية التربوية الإسلامية ضمن تلك الرؤى في موقع يؤهلها على الدوام للإستجابة لحاجات الفرد النفسية والعقلية والجسمية ، لتكون مقاصدها متكاملة جامعة للقيم الروحية والمادية في تناغم وانسجام يحقق للفرد / الإنسان / التوافق النفسي الكامل وفهم حقيقة وجوده ودوره في الحياة ، فتصنع منه الإنسان النموذج في تعاطيه مع شؤون العمارة ماديا ، وتزكية النفس روحيا.

لقد اشتملت آيات القرآن الكريم على النماذج الإرشادية المسطرة للمقاصد الكلية لتوجيه الأولاد وتربيتهم بمثلها أبلغ تمثيل وصايا لقمان الحكيم لإبنه ، وهو يرشده ويعظه ، وزخرت السنة النبوية بالحكمة بالمواقف العملية والتوجيهات النظرية التي تحدد طرقا واستراتيجيات واضحة سليمة للتعامل مع الأبناء وتنشئة الصغار إعدادا لهم لتحمل مسؤولياتهم باقتدار ذنوبيا ، وربط ذلك بتحسينهم مستقبلهم في آخرة سعيدة بضمان ارتباطهم الوثيق بحالهم ودينهم وتعاليمهم وممارساته الصحيحة.

تأتي الورقة الحالية لتضيء بعض جوانب المقاصد التربوية الكلية في النظرية الإسلامية في موضوع تربية النشء وتعليمهم على المنهج المتكامل روحيا وماديا ، من خلال استعراض أهم المنطلقات القيمية لتوجيه الأولاد وتربيتهم ، ومقابلتها بالنظريات التربوية الوضعية.

Abstract

The educational arena witnesses a tremendous momentum of educational theories that try hard to solve educational problems inside both the family and school. They work to set the theoretical foundations and their practical applications to make children and the Youth more psychologically healthy and happy in their social

* جامعة محمد لمين دباغين (الجزائر) abdelhakimbouselb@yahoo.fr sabenms@yahoo.com

environment, and more in line with the requirements of life practice and preparing them for their present and future.

The Islamic educational theory is positioned within these visions that permanently qualifies it to respond to the psychological, mental, and physical needs of the upbringing of children, so that its objectives are holistic that comprise spiritual and material values in harmony so that it helps the individual, or the child achieves complete psychological compatibility and understanding the reality of his existence and his role in life. Also, it creates from him the type of man in his dealing with architectural matters materially and recommending oneself spiritually.

The verses of the Holy Qur'an included the guiding models established for the overall purposes of guiding and educating children. The best example that represents this type of education is Prophet Luqman al-Hakim's advice to his son, as he guides and preaches him. The wise Prophet's Sunnah is rich in practical situations and theoretical directions that define clear and sound ways to deal with children and raise young people in preparation for them to assume their responsibilities with worldly ability; and linking that to their immunization of their future in a happy hereafter by ensuring their close connection with their Creator, their religion, his teachings, and his correct practices.

The present paper sheds light on some aspects of the overall educational objectives in Islamic theory on the subject of raising children and teaching them on the spiritually and worldly integrated curriculum, by reviewing the most important Qur'anic models and prophetic examples for guiding and raising children and comparing them to positivist theories.

تمهيد

تنطلق النظريات التربوية الوضعية من رؤية معمقة وثاقبة لتفاعلات الحياة لدى المجتمعات وكذا تطلعات شعوبها نحو حياة أفضل، مراعية في ذلك أصولها الثقافية بكل أبعادها السياسية والاجتماعية والدينية ، دون نسيان متطلباتها المعيشية وما تتضمنه من خبرات حياتية ، لذا يمكن اعتبار النظرية التربوية عبارة عن خريطة طريق يقترحها الفلاسفة والمفكرين والمربين و يعتقد بها الأفراد والجماعات وتستغلها الأنظمة السياسية للاستمرار والبقاء أو التغيير والتطوير. إلا أن معظم هاته النظريات الوضعية تعاني قصورا يتمثل في عدم إجابتها عن الكثير من الأسئلة المتعلقة بالطبيعة الروحية والمادية للإنسان، حيث تحاول معالجة سبل الكسب ، وكذا طرق التعبير، والحريات والعيش المشترك كالديموقراطية، والتسامح... إلا أنها في كثير من الأحيان تقف جامدة ويائسة أمام مسائل خلافية كالمسائل من الحياة . والحياة بعد الممات. وما إلى ذلك من مسائل أخلاقية وقيم دينية ، هذا العجز يجعل من العودة إلى الاعتقاد بفعالية الفلسفة التربوية الإسلامية وقدرتها على تجاوز كثير من المشكلات الحياتية، وتجعل من حياة الإنسان غرضها قيمية (روحي) أكثر منه نفعي مادي يتعلق بتحقيق الاشباع الآنية وانتهى، إنما يتعلق الأمر بالدور المنوط بهذا الإنسان على وجه الأرض كما تحدده مقاصد الشريعة الإسلامية.

مفهوم النظرية التربوية :

هي عبارة عن نسق من المفاهيم والمعارف والنماذج يتصف بالصلاحية، موضوعه المساهمة في تطوير التربية من جهة، ومن جهة أخرى المساعدة على تفسير الظواهر التربوية والتنبؤ بها (غريب، 2006، ص957).

تستمد النظرية التربوية مفهومها في أي مجتمع من العقيدة والفلسفة السائدة فيه، سواء أكانت عقيدة دينية أو فلسفة مثالية أو مادية أو طبيعية، ويتأثر هذا المفهوم بعوامل عديدة منها:

الحضارة السائدة، وطبيعة العصر، وكذا الأهداف السياسية والاجتماعية والنظام الاجتماعي، والمستوى الاقتصادي (الكيلاني، 1985، ص19).

وقد عرف تاريخ البشرية العديد من التجارب التربوية التي حاولت استخدامها الشعوب لتفرض وجودها وتجلت في شكل فلسفات اجتماعية وتربوية من مثل الفلسفة التربوية المثالية مع منظرها الأول الفيلسوف أفلاطون الذي أسس نظام تعليمي حاول من خلاله ان يربط بين التربية والفلسفة والسياسة (سمعان 1962 ص 114). أو الفلسفة التربوية الواقعية وأشهر روادها أرسطو، والفلسفة التربوية الطبيعية على رأس روادها جون جاك روسو صاحب فكرة التربية السلبية ومبدأ الجزء الطبيعي حيث يرى ان النفوس تفسد بمقدار تقدم العلوم والفنون نحو الكمال فهو يدعو للرجوع الى الحالة الطبيعية والابتعاد عن الترف الذي افسد على الناس عيشتهم واذهب فضائلهم (ثناء القاضي، 2000 ص124) ، والفلسفة التربوية البرجماتية من أهم منظرها وليام جيمس، وجون ديوي.

لكنها بقت فلسفات لم تصل الى مستوى النظرية او النموذج، وعليه يصنف كثير من المربين النظريات التربوية الى اربعة اتجاهات والتي بدورها ينتج عنها مجموعة من النماذج التربوية:

ومن أهم النظريات التربوية نجد مايلي:

النظرية التربوية التواترية:

والمقصود بها إتباع ما هو متواتر، وهي نظرية تربوية محافظة تمتد بأصولها التاريخية إلى الفلسفة المثالية ، فهي تمقت الكثير مما في الحياة الحديثة ، مثل نتائج الثورة الصناعية ، الثورة العلمية ، القيم غير الدينية ، قيم البروليتاريا، الثورة التكنولوجية ، ثورة الالكترونيات. فهي تؤكد على الماضي الذي يمثل كبار الكتاب أي أنها دعوة لمجد السلف ، وللطبيعة غير متغيرة للكون، والطبيعة الإنسانية ، والحقيقة ، والمعرفة ، والفضيلة، والجمال أي كل ما هو متواتر. وبالتالي مبادئ التربية ثابتة غير متغيرة.(مرسي 1982 ص293).

من مبادئها :

- ان الطبيعة البشرية ثابتة وكذلك طبيعة التربية.
- ميزة الإنسان العقل ويجب على التربية التركيز عليه.

- التجاوب الوحيد للتربية يكون مع الحقيقة لأنها عالمية وغير متغيرة وليس لما يمليه العالم المعاصر لأنه فان.
- ليست التربية بمرادفة للحياة بل هي إعداد لها.
- أفضل المراجع بالنسبة لها هي الكتب العظمى في الأدب والفلسفة ، والتاريخ والعلوم
- على الأطفال أن يتعلموا الموضوعات الأساسية التي تمكنهم معرفة الصفات الثابتة الدائمة في العالم من الناحية الروحية والمادية.(مرسي ، المرجع نفسه، ص294).
- يقول آدلر أن التربية الأساسية للإنسان هي تنظيم قدراته العقلية وتنمية ذكائه، ويكون ذلك من خلال الفنون الحرة .(نفس المرجع ص 300).

النظرية التربوية الجوهريّة (الأساسية):

إن الجوهريّة كاتجاه سائد في التنظير التربوي الأمريكي قد بدأت كفلسفة تربوية تشبه في آرائها ما يسمى بالفلسفة التربوية الواقعية، حيث ترى بأنه هناك بعض الأساسيات التي يجب أن يعرفها كل إنسان متعلم ، حيث يركز أنصارها جهودهم لإعادة فحص مواد المنهج للفرقة بين ما هو جوهري وما ليس جوهري في البرامج التربوية لإعادة السلطة للمعلم في حجرة الدراسة .(مرسي ، نفس المرجع ص، 309)

من مبادئها:

- إن التعلم عملية تتضمن بالضرورة العمل الشاق والمثابرة من جانب التلميذ (عملية الفرز لا مفر منها ويجب ان تتم عن طريق امتحانات مشددة).
- المبادأة في العملية التربوية يجب ان تكون من جانب المعلم وليس المتعلم لأن هذا الأخير في حاجة الى رقابة وإرشاد.
- إن لب التربية هو معرفة المواد الدراسية الأساسية للحفاظ على أحسن ما في التراث المجتمعي وفق تنظيم منطقي.
- يجب على المدرسة ان تحافظ على الطرق التقليدية في التنظيم العقلي (مرسي ، نفس المرجع ص311).
- وعليه فالجوهريّة ترى بان الفارق بين المتعلمين يكون في القدرات العقلية لديهم وبالتالي يجب العمل على تنميتها إلى أقصى درجة يمكن كل فرد من تحملها.(مرسي ، نفس المرجع ص 317).

النظرية التربوية التقدمية:

بدأت هاته النظرية في الانتشار في أواخر القرن التاسع عشر في أمريكا بلغت أوجها في عشرينيات وثلاثينيات القرن العشرين ، نادت من أجل الإصلاح والتغيير الاجتماعي من خلال العمل التربوي الذي يجب ان يركز حو الطفل حيث يرى أكبر روادها جون ديوي ان المدرسة هي الوسط الأنقى ويتمثل دورها في إحداث التغيير الاجتماعي وكذا تقدم المجتمع، (مرسي ، نفس المرجع ص 319).

فالتقدمية كفلسفة تقوم بدرجة كبيرة على تطبيق البرجماتية على التربية، فالتغير أساس الحقيقة وعلى التربويين ان يكونوا في استعداد دائم لتعديل أساليبهم وسياساتهم بما يتناسب والمعارف الجديدة والتغيرات التي تحدث في البيئة (مرسي ، نفس المرجع ص 321).

من أهم مبادئها:

- يجب على التربية أن تكون عملية نشيطة متمركزة حول الطفل. من خلال استغلال نتائج دراسات العلوم السلوكية والإنسانية والاجتماعية.
- يجب على التعلم القائم على حل المشكلات ان يحل محل غرس المعلومات.
- إن التربية بوصفها عملية ذكية لإعادة بناء الخبرة تعتبر مرادفة للحياة المتحضرة وعليه يجب ان تكون هي الحياة نفسها وليس الإعداد للحياة.
- دور المعلم يجب ان يكون هاديا وناصحا وليس رمزا للسلطة والسيطرة.
- يجب على المدرسة ان تشجع التعاون أكثر بدل التنافس.
- الديمقراطية هي التي تسمح بالتبادل الحر للأراء والأفكار مما يعبر عن الشروط الحقيقية للنمو. وعليه فالمدارس يجب أن تدار بطريقة ديمقراطية.(مرسي ، نفس المرجع ص 322).

النظرية التربوية التجديدية:

جاءت الدعوة التجديدية في التربية لتحاول ان تحل محل النظرة التقدمية ، حيث كان غرضها الأساسي من التربية هو تجديد المجتمع حتى يتمكن من مواجهة الأزمة الثقافية في عصرنا، فالتجديدية ليست مجرد فلسفة تربوية لكنها منطلق استراتيجيات العمل الاجتماعي والسياسي .

فالمدرسة حسب كاونتس **counts** هي مؤسسة إصلاح اجتماعي ، يجب ان يكون لديها ارتباط عضوي بالمجتمع. (مرسي ، نفس المرجع ص 340).

من مبادئها:

- ان الغرض الأساسي للتربية هو تقديم برنامج دقيق وواضح للإصلاح الاجتماعي وبناء مجتمع أفضل.
- النظام الاجتماعي الجديد يجب أن يكون ديمقراطيا أصيلا تسهم التربية في توجيئه.
- يجب على المعلم إقناع تلاميذه بالوجهة التجديدية وبطريقة ديمقراطية.
- يجب أن تعاد صياغة الأهداف والوسائل بحسب نتائج العلوم السلوكية.
- ان الطفل والمدرسة وحتى التربية تصاغ بالقوى الاجتماعية والثقافية .(مرسي ، نفس المرجع ص342).
- وعليه فالفرق بين النظرية التقدمية والنظرية التجديدية في التربية يتمثل في كون التجديدية تتجه لحل الأزمات الثقافية والاجتماعية التي تعيشها الإنسانية، ومحاولة إيجاد تصور جديد للإنسان بغية الوصول للرفاه الاجتماعي.

نماذج من النظريات التربوية الحديثة

التربية الروحانية:

تعتبر الروحانية أول التيارات التربوية التي ظهرت، حيث ارتبطت في القدم بمحاولة إيجاد تفسيرات للظواهر الغيبية من خلال إرضاء الأرواح الشريرة التي تتحكم في حدوث هذه الظواهر، وقد تحكمت الفلسفة الروحانية في كل ما يحدث داخل المجتمعات القديمة بالخصوص في الحضارات الشرقية على شاكلة الحضارة الهندية مع الديانة الهندوسية، والصينية مع الديانة البوذية والمذهب الطاوي، وكذا مع الحضارة الفارسية وتعاليم زرادشت، كما كان لها وجود في الحضارات الغربية مثل الإغريق الذين حاولوا إشراك آلهتهم في ملاحظتهم البطولية، و الرومان الذين استوحوا قوانينهم الوضعية من كثير من التفسيرات الدينية لديهم، التي ترتبط بعدد كبير من الآلهة، كما تواصل وجود الروحانية بشكل بارز بظهور الأديان السماوية وأصبحت الكتب السماوية هي المراجع الفعلية المنظمة للسلوك الإنساني من خلال القواعد التي دعا إليها الأنبياء والرسل، وظهر ذلك بشكل بارز في نماذج التربية اليهودية المسيحية والتربية الإسلامية .

ونظرا لتفشي القيم المادية وطغيان التفسيرات العلمانية لكل ما يحدث في الدول المتطورة وابتعاد الناس عن الاعتقاد بالقيم الروحية التي تدعو الى التعالي والتسامي، وسعيهم الحثيث على تحقيق منافعهم بأي وسيلة واشباع نزواتهم دون مراعاة لاي ضابط تحت مسمى الحرية الفردية المستوحاة من المقاربة الحقوقية

جاء هذا التيار ليعبر عن القيم الروحية المفقودة والحقائق الثابتة، حيث يرى أنصاره حسب برتراند انه ينبغي على الشخص ان يتعلم كيف يتحرر مما هو معروف وكيف يتجاوز ذاته بغرض بلوغ القدرة على السمو إلى مستوى روحاني، كما أنهم يرون انه ينبغي للشخص أن يكتسب القدرة على التحكم في مستواه الروحاني مستعملا طاقاته الباطنية وتركيزها على التأمل الذاتي وتأخذ هذه الطاقة تسميات مختلفة كما الطاو، الإله الخفي، الطاقة الربانية. (برتراند، 2001، ص17).

وتطرح التربية الروحانية مقارنة تربوية تتمحور حول نظرة روحية للعلاقة بين الإنسان والكون، وتنعت هذه التربية بالميتافيزيقا أو الصوفية (برتراند، 2001، ص28). وتدعو التربية الروحانية للرجوع الى الفلسفة الأبدية والكونية التي نستطيع العثور على بذورها الأولى في أساطير الشعوب البدائية، كما توجد الأشكال الأكثر تطورا لهذه الفلسفة في مختلف الديانات الكبرى التي ترجع قواسمها المشتركة إلى أكثر من خمسة وعشرون قرنا (برتراند، 2001، ص29).

أما الروحانية الحديثة فان أهم الرواد التي يمثلون هذا نجد ماسلو **maslow** الذي انتقل مابين التيارات التربوية المختلفة بدءا سلوكيا ثم أصبح من أقطاب المذهب الإنساني الفردي وفي سعيه للكلمة واحتكاكه ببعض المهتمين بالبوذية اتجه الى الاهتمام بالتربية الروحانية، وهي ترى بأنه يجب على التربية ان تعمل على تسهيل معرفة الذات من خلال انتماءها للكون، فالأمر يتعلق بان نتعلم من نكون من خلال الإصغاء للنداءات الباطنية التي تدعونا لاكتشاف معنى الحياة، ويجب على التربية ان تسعى لإرضاء الحاجات الماورائية ويجب ان تقودنا لاكتشاف متعة العيش، ويجب على المدرس أن يكون

منفتحا وذا نظرة ايجابية للمتعلم فيعمل على مساعدته في اكتشاف ذاته، ويعمل على إرضاء حاجاته النفسية الأساسية كالأمن الشعور بالانتماء، الحب الاحترام التقدير ليصل في النهاية المتعلم أن يربط بين ما هو دنيوي وما هو ابدى في آن واحد ويصل في النهاية إلى إدراك كينونته .

كما تظهر بشكل لافت نظرية **هرمان** والذي يرى بان التربية المناسبة للمجتمع الحديث تلك التي تركز جهودها في البحث عن المركز الرباني في الشخص (برتراند، 2001، ص33)

التربية الشخصية المتمركزة حول نمو الشخص الانسان :

جاءت التربية المتمركزة على الشخص كرد فعل ضد تيار التكوين المتمحور حول تعليم فوجي يقدم محتوياته وفق طريقة تبليغية غالبا ما تأخذ في شكل محاضرات ، مستعملة شعار ميريو **1991 merieu** والذي مفاده بناء شخص حر .

حيث يرى باجيس **pagés** عام 1965 انه يجب على التربية أن تحتوي على التعليمات التي تمس اهتمامات الطفل وخبرات الطالب عن قرب (برتراند ص47). كما يقدم لنا ليفي رايان **léveille rayan** عام 1990 وصفا لهذا النوع من التربية حيث يقول ان المقاربة الإنسانية (الشخصية) ترى بان الشخصية الإنسانية طفلا كانت أم راشدا تتحدد من خلال مشروعها الحياتي الذي تتبناه ، والذي يدعوها الى ابتداء ذاتها كشخصية إنسانية حرة ومسؤولة (برتراند، 2001، ص44).

أدت التأثيرات المتنوعة الى ميلاد تيارات شخصية مختلفة أهمها اثنان :

أ- لتربية اللا توجيهية:

والتي تمثلها البيداغوجيا الراجسية نسبة الى كارل روجرس **c.rogers** و الذي يؤكد على ما يسمى بالتعلم الخبراتي الذي يرى فيه التزاما شخصيا تنغمس فيه الشخصية بكاملها ، ويرى بان كل الناس لديهم توجهها ايجابيا للتعلم (برتراند، ص 50، 51).

وكذا البيداغوجية الإنسانية لدى فوتيناس. **fotinas** الذي يرى فيها بأنها تحاول الإجابة على الأسئلة التالية

- من أكون كشخص ومدرس أو كطالب؟.
- كيف أتصرف كشخص ومدرس او كطالب؟
- لماذا؟
- هل أنا راض على من أكون وعلى ما افعل ؟.
- كيف يمكنني أن أتدخل في وجودي وفي تصرفاتي؟.

إن الإجابة على هاته الأسئلة حسب فوتيناس هي بمثابة قاعدة التعلم لأنها تسمح للمتعلم بالتعرف على مشاعره وأفكاره وأحاسيسه وسلوكياته، كما تمكنه من التعرف على منهجيته الخاصة وكذا منهج حياته. (برتراند، 2001، ص 58).

ما يمكن قوله حول هذا النموذج أن المعلمين يقومون بأدوار ميسرة من خلال المقدمات المفعمة بالحب والمودة ومشبعة بروح الانتماء والتضحية قصد النمو سويا برفقة المتعلمين .

ب- البيداغوجيا التفاعلية:

والتي تمثلها على وجه الخصوص البيداغوجيا العضوانية لأنجرس **angers** والتي تؤكد على ديناميكية الشخص والجماعة ، حيث تدعو هاته النظرية بأنه على التربية أن تتأسس على الموارد العميقة للفرد بدلا من تركيزها على تحصيل المعرفة الثقافية والتقنية ، انطلاقا من كون الشخصية أهم بكثير من تحصيل أي محتوى ، وبالتالي يجب على التعليم أن يركز على تنمية القدرة الإبداعية لدى الطالب وتنمية خياله وعفويته في التعبير. (برتراند، 2001، ص 61).

حيث ترى فيه كائنا علائقيا بمعنى أن أي تغير او تطور على مستوى ذات الفرد وخبرتها سيكون له أثر على الآخرين.

أما الاتجاه الآخر في هذا التيار نجد ما يسمى بالبيداغوجيا المفتوحة ل باري **paré** :

الذي يؤكد على مفهوم المدرسة المفتوحة هي تلك التي تقوم على مشاركة من يعيشون بداخلها وتسمح بتحقيق أقصى نمو ممكن ، وبشكل مستقل ، وبالتالي هي تركز على تنمية الشعور بالفردانية وبناء صورة إيجابية عن الذات ، وتقبل الطالب كشخص مع التركيز على التعلم. (برتراند ، 2001، ص 65).

النظريات النفسية المعرفية:

مازالت تؤثر الدراسات النفسية التي تتناول عمليات التعلم والمعالجة المعرفية للمعلومات وخصائص المتعلم بشكل وافر في البحوث التربوية ، ويعتبر تيار النظريات التي ترى بان التعلم هو عملية بناء للمعرفة مع التركيز على المعارف القبلية حيث يبنى الفرد معرفته من خلال مجالات التفاعل والتكيف مع محيطه حيث ينمو ضمن سيرورة شاملة من التعديل الذاتي هو الاتجاه الأول ، أما الاتجاه الثاني فيتمثل في محاولة تتبع مراحل النمو ومن أهم رواده جون بياجيه.

و ترجع البدايات الأولى للتفكير في الثقافة القبلية للمتعلم وفي المعوقات الاستمولوجيا للتعلم إلى باشلار **bachlard** الذي اهتم منذ عام 1934 بفلسفة المعرفة العلمية ، هذا الأخير الذي يدعو إلى إعطاء أهمية للخطأ الاستمولوجي فهو يرى بان الفكر العلمي لا ينشأ إلا من خلال الفكر غير العلمي. (برتراند ، ص 71).

حيث يقول أن اشد ما أثار انتباهي أثناء تتبعي لأساتذة العلوم أنهم لا يفهمون أننا لا نفهم ما يقولون ، فالتلاميذ يأتون مزودون بمعارف اكتسبوها في وقت سابق ، فالأمر لا يتعلق بإكساب التلاميذ ثقافة تجريبية بل بمحاولة تغيير ثقافتهم وإسقاط المعوقات التي كدستها الحياة اليومية في نفوسهم. (برتراند، نفس المرجع ص 73).

وبالتالي فهي دعوة للتركيز على المعرفة القبليّة لأنها غير مكتملة ومشوهة مما يضع المتعلم في كثير من التفسيرات

الخاطئ

النظريات الاجتماعية المعرفية:

هناك أكثر من نظرية واحدة في التعلم الاجتماعي وتؤكد هذه النظريات على الحركة الاجتماعية الثقافية التي يختص بها التلاؤم المعرفي بين الشخص ومحيطه .

فمنذ ظهور هذه النظريات على يد باندورا عام 1963 بدأت مفاهيم الثقافة والسياق تأخذ مكانة هامة في التفكير حول التربية .

ومن أهم مبادئ هذا التيار في التعلم نجد التأثير المتبادل ، التعلم غير المباشر ، التمثيل الرمزي التعديل الذاتي ، إدراك الفرد لفعاليته، النمذجة ، الضبط الذاتي.(برتراند ، نفس المرجع ص132).

وأهم ما تقدمه كاستراتيجيات تعليمية تعلمية نجد مايلي:

- عرض نماذج من السلوك على المتعلمين.
- تبرير وتقييم قيمة السلوكيات.
- تعزيز سلوكيات المتعلمين.
- الممارسة .

إضافة الى النظريات الاجتماعية التاريخية التي تؤكد على مبدأ التفاوض والوساطة .ونظريات التناظر المعرفي ، ونظرية التعلم السياقي التي تدعو إلى وضع المتعلم في مواقف شبيهة بالواقع وكذا النظريات التعاونية للتعليم والتعلم والتي تركز على مبادئ الشراكة في التعلم التعاوني، والمرونة، والتعاون المتبادل، ومبدأ التعقيد المعرفي ، ومبدأ تقويم الذات.

ما يمكن قوله في آخر المطاف أن لا يوجد نظام تربوي حاليا يلتزم بفلسفة تربوية واحدة دون سواها كذلك الأمر للمعلمين والعاملين في ميدان التربية ومما يساعد على فهم الممارسات الجارية في ميادين التربية ومدارسها يجب معرفة الأصول التاريخية والفلسفات لهذه الممارسات.(صمويلسون، ويتز، 1998 ، ص17).

الحاجة إلى وجود نظرية تربوية إسلامية:

إن الوضع الراهن للتربية عموماً ولمخرجات الأنظمة التعليمية في البلدان الإسلامية مترددي مقارنة بما تتوفر عليه من مناهج الاهي يتمثل في المضامين القيمية والتربوية المنبثقة من تشريعات الديانة الإسلامية ، مما يجعلنا نطرح العديد من الأسئلة الى ماذا يرجع هذا الوضع ، وهل الأنظمة التعليمية المستوردة كقيلة بإرجاعنا لسكة التطور ، وهل نحن لدينا قراءة معمقة للقيم الإسلامي؟ وان كانت لدينا فكيف يمكن لنا من غرسها في عقول أبنائنا؟ وماهي السبل إلى ذلك؟ ، مما يجعل من الرجوع الى أطروحات وقراءات فلاسفة الفكر الإسلامي والانغماس فيها ومحاوله فهمها أمر أكثر من صائب..

من التصور التربوي إلى النظرية التربوية الإسلامية :

إن مفهوم النظرية التربوية الإسلامية فيه اختلاف لدى الباحثين فإريك يعتقد بأن الشريعة الإسلامية هي شريعة ربانية والتربية الإسلامية مستوحاة من أهم مصدرين للتشريع وهما القرآن والسنة، فلا يمكن اعتبارها نظرية لأنها ليس نتاج جهود فردية أو جماعية للبشر، ويسير في هذا الاتجاه مذكور وي طرح بدل ذلك فكرة التصور الإسلامي للتربية حيث " يعرفها بأنها نظام من الحقائق والمعايير والقيم الإلهية الثابتة والمعارف والخبرات والمهارات الإنسانية المتغيرة." (مذكور 1427هـ، ص41).

أما الفريق الثاني فهو يعتقد بأنه بدون ضبط نظرية تربوية إسلامية شاملة وموحدة ومعقدة لن يستطيع المسلمون أبدا التحكم في الجهد التربوي المتخصص المهادف البعيد عن الطفيليين ومرزقة أحكام الدين، حيث يعرفها بالجن "بأنها مجموعة من التصورات والمفاهيم والأفكار والأهداف والأحكام والقيم ذات الحد الأقصى من التجريد والعمومية، المرتبطة بإعداد الإنسان المسلم، حسب الأصول الإسلامية" (الجن 1411. ص399).

ونحن نعتقد بالدور الوظيفي للنظرية التربوية أي كانت فمن خلالها يمكن توجيه الفعل التربوي الوجهة الصحيحة من خلال مدخلات، وعمليات، ومخرجات النظام التعليمي وليس نصائح وتوجيهات عامة قي بعض الأحيان تكون غير ملزمة حتى لأصحابها وهذا ما يلاحظ في مناهج كثير من أنظمة التعليم في بلدان العالم الإسلامي والعربي تحت عنوان مادة التربية الإسلامية وكأنها ثقافة إسلامية بل الأصل ان يكون التصور الإسلامي موجود في مجالات الخبرة المدروسة وفي الممارسة اليومية للمعلمين والمتعلمين داخا المدارس وفي نواتج التعليم النهائية التي يجب ان تكون مشبعة بالرؤية الإسلامية المستنيرة القائمة على التفكير الاستدلالي والاستقرائي على السواء في معالجة المشكلات المختلفة ، لأن من بين إشكالات أنظمة التعليم المعاصرة انها كونت عقول أفادت الإنسانية في كثير من المجالات وعلى النقيض من ذلك يفتقد كثير منها للعنصر القيمي وبالتالي لا يجدون إجابات للأسئلة التالية . ما الدور المنوط بي اتجاه الله؟ اتجاه الكون؟ اتجاه الإنسان، اتجاه المجتمع ؟.

التربية على القيم في الفكر التربوي الإسلامي:

ان الفكر التربوي الإسلامي في نظره إلى القيم، هي نظرة تكاملية، إذ يأخذ بالقيم المثالية المستخلصة من الشريعة الإسلامية السمحاء مثل القيم المتعلقة بالتوحيد والتقوى والعمران والسعي لكسب الرزق والحرية والإحسان والكرم والأمانة والحلم والصدق، او ما يسمى بالقيم الدينية.

فضلاً عن أخذه بالقيم المادية المرتبطة بخراتنا المادية والتي لها علاقة بواقع الحياة ، إضافة إلى تلك المرتبطة بترائنا الاجتماعي ، وهي تلك القيم التي تنظم علاقة الفرد مع نفسه وذلك من قبيل قيم الطهارة والنظافة والمسؤولية، والمبادأة، والجدارة ، والشجاعة ، وكل الفضائل الأخلاقية الأخرى، وكذا القيم العقلية من تعلم ونظر وتأمل وتبصر، وتلك التي تنظم

علاقة الفرد مع غيره من قبيل قيم الأخوة والألفة والتعارف والتضحية والولاء للجماعة والانتماء إليها، والعطاء، والاحترام، والتعاون، والمساندة....

علاقة التربية بالقيم:

إن علاقة التربية بالقيم هي علاقة عضوية ووظيفية فهما مرتبطان الى الحد الذي لا يمكن التفريق بينهما، فحسب لهبوب استحضر احدهما يستلزم استحضر الآخر ، فلا يمكن لاي منهما استيفاء ماهيته الدلالية والوظيفية إلا في ظل وجود الآخر، فالقيم مضمون التربية وغايتها، وبما ان المجتمعات البشرية تختلف من حيث ثقافتها ومرجعياتها ونظمها السياسية والاقتصادية، والاجتماعية وطبيعة صراعاتها ، فإنها تختلف أيضا من حيث الاتجاهات التي تتبناها إزاء القيم المراد تربية المتعلمين عليها من داخل المدرسة، هذا ما يفسر حسب داينو d hainaut اختلاف الأنظمة التربوية حول مواصفات وقيم ونوع الإنسان المراد بناؤه (لهبوب، 2019، ص15) ، فغالبية الأيديولوجيات الوضعية حاولت ان تغرس قيمها في عقول المتعلمين والأداة الرئيسية في ذلك كانت أنظمة التعليم بمدارسها ومحتوياتها.

أما دولاندشير فيرى في الراشدي 2008 "ان جميع الأنظمة التربوية كيفما كان نوعها لا يمكن أن تحيد عن ثلاثة افتراضات ممكنة، وذلك بحسب تأثيرها بنوعية الثقافات التي تحتضنها، وهي حسب قوله: ثقافة استاتيكية، وثقافة ديناميكية، وثقافة ذات منطق مزدوج (لهبوب، نفس المرجع، ص15). وهو يتحدث عن القيم.

أما التصور الإسلامي للقيم فهو مرتبط بكل ما ورد في القرآن والسنة والسلف الصالح ، غايته إيجاد الفرد المؤمن بعقيدته ومنتشعا بمبادئها و متمسكا بقواعدها ومراعيا لحدودها يأخذ من دينها بجهده وبما يتناسب مع هذه القواعد ، راض بما قدره الله عليه ، ويعمل لآخرته لأنها الدار الأبدية ، وهو في ذلك يوظف عقله وقلبه وأحاسيسه للحكم على التصرفات والمواقف والأفعال مما ينتج عنه منظومة قيمة راسخة في ذهنه ، وموجهة لسلوكه.

فلسفة القيم :

يعود أصل كلمة القيمة إلى الأصل اللاتيني والمقصود بها valeur والذي تعني "أنني قوي"، او " أنني أرفل بصحة جيدة"، وكان لفظ قيمة يدل على الاستعمال اليومي على البسالة او الشجاعة لأنها صفة متميزة (العوا، 1986 ، ص270).

وتشير القيمة إلى ما هو ثمين أو جدير بالثقة، أما حكم القيمة فيعرفه بول بوي في العوا بأنه الحكم الذي يعترف للأشياء بصفة القيمة، بصفة انها جديرة بالتقدير. ويعود العوا مرة أخرى ليصف حكم القيمة بقوله يطلق حكم قيمة بعاطفة "يستلزم الوجود"، أو على الأقل يستلزم القبول أو الاحترام أو الترجيح أو الإعجاب. (العوا، 1986 ، ص28).

وعليه فيمكننا القول بأن كل فلسفة من الفلسفات التربوية الوضعية هي بالأساس فلسفة قيم مادام أنها تطرح مبادئ و تصورات وأفكار تعتقد بأنها الأنسب والأحسن ، ويبقى الصراع الموجود بين هذه الفلسفات هو صراعا قيميا.

المفهوم الإسلامي للقيم :

مفهوم القيم في الإسلام لا يخرج عن مضمون النصوص الشرعية ومقاصدها وعليه فغالبية التعريفات تتشابه في تحديدها لمفهوم القيم الإسلامية .

حيث عرفها الرفاعي بأنها "مجموعة من المبادئ والقواعد والمثل العليا التي نزل بها الوحي والتي يؤمن بها الإنسان ويتحدد سلوكه في ضوءها وتكون مرجع حكمه في كل ما يصدر عنه من أفعال وأقوال وتصرفات تربطه بالله والكون". (الرفاعي، 1980، ص15) .

كما تعرف بأنها "موجهات ودوافع للسلوك، لها جانب معرفي وسلوكي، وهي إلهية المصدر وتهدف إلى إرضاء الله دائماً". (فرحان ومرعي، 1988، ص97).

أما الريان فيرى في القيمة الإسلامية بأنها "معيار نابع من الشرع وينبثق من العقيدة الإسلامية ليحدد سلوك الأفراد، تجاه الأشخاص، والأفعال، ويكون محل التزام الجميع". (الريان، 1991، ص، 655). وتعرف كذلك بأنها مجموعة من المثل العليا والغايات والمعتقدات والتشريعات والوسائل والضوابط والمعايير لسلوك الفرد والجماعة مصدرها الله عز وجل". (القيسي، 1995، ص، 235). بينما يعرفها الدرابعة 2001 في حاتم السعدي والذي نعتقد بأنه التعريف الأكثر الأحدث والأكثر شمولاً لما ورد من مفاهيم حول القيم الإسلامية حيث يرى فيها "مجموعة من المعايير والغايات النابعة عن العقيدة الإسلامية، التي توجه سلوك الفرد والمجتمع، تهدف إلى إرضاء الله تعالى، للحكم على الأفكار والأشخاص والأنماط السلوكية والمواقف الفردية والجماعية من حيث حسنها وقبحها والرغبة والالتزام بما لها من القوة والتأثير عليه". (الدرابعة، 2001، ص، 21).

التحديات التي تواجه التربية بالعالم الإسلامي:**تحديات داخلية تتمثل في :**

- حالة اللاوعي والتبعية الثقافية والقيمية التي يعيشها المجتمع في ظل صراع قيمي وحضاري.
- غياب ثقافة التربية وإعداد النفس البشرية والارتقاء بها كأداة أساسية للنهوض حدوث والتحول الاستراتيجي في حياة الأمة.
- الفهم المبتور القاصر للتربية لدى عموم المجتمع، وحصره في بعض الجوانب والأحداث الشكلية من ملبس ومطعم وسكن ورعاية صحية، وبعض الرفاهية، وتعلم بعض المواد الدراسية والتفوق فيها، والتي غالباً لا توجد بها مجالات تطبيق عملية في واقع الحياة، ناهيك عن التشوه المتعمد في الكثير منها.
- الإحساس بالدونية أمام الآخر الأقوى بسلاحه وقوته وعلمه وتقدمه في شتى مجالات الحياة، والاستسلام في بعض الأحيان لثقافته وقيمه.
- ضعف وتخلف منظومة العملية التعليمية والتربوية (المعلم - نظم التعليم - أدوات التعليم - المواد الدراسية).

- ضعف الاهتمام بالمعلم وتشويه صورته ومكانته كقيمة سامية في المجتمع، والانتقال به إلى الدرجات الدنيا من السلم الاجتماعي والاقتصادي في المجتمع؛ وهو ما أفقده الكثير من دوره في التعليم والتربية والتنمية.
- تخلي أغلب الشركاء الأساسيين للعملية التربوية عن دورها؛ إما لعدم الوعي به ولخطورته، وإما لعدم امتلاك أدواته ووسائله، وإما للوقوع فريسة للأوضاع الاجتماعية والثقافية السائدة (الآباء والأمهات - المدرسة - الأندية الشبابية - الإعلام -
- عدم وجود منظومة قيمية عامة للمجتمع يجتمع حولها الأفراد والمؤسسات لتبنيها والتمسك بها، والذوبان فيها وتعميقها في نفوس الأجيال القادمة؛ وهو ما يعني حالة من الفراغ القيمي الرسمي المؤسسي.
- حالة الصراع القيمي (أزمة القيم) بين ما هو وافد ومفروض من الخارج، وبين ما هو أصيل وثابت من الثوابت. (توزيع الانتماء - إزدواجية الانتماء - تشتت الانتماء).
- حالة (المفارقة القيميية) والتي تتبدى في التناقض وعدم الاتساق بين القول والعمل؛ حيث نقول ما لا نعتقد، ونعتقد ما لا نقول، ونعمل بغير ما نعتقد ونقول.

تحديات خارجية تتمثل في :

- التقدم التكنولوجي وثورة الاتصالات والإعلام والفضائيات (الثقافات) المفتوحة على بعضها البعض، وما حققته من سرعة في انتشار وتداول القيم والثقافات المختلفة.
- الأجندة الاستعمارية للدول الكبرى والأقوى التي تخطط لفرض ثقافتها وقيمها على العالم، وتستخدم في سبيل ذلك كل الأساليب المشروعة وغير المشروعة.
- التقدم والتراكم المعرفي والمهاري الكبير في أساليب ووسائل غسل الأدمغة والتلاعب بالعقول وتفريغها من مضمونها، واستبدالها بقيم وثقافات أخرى مستهدفة؛ وهو ما يطلق عليه في ثقافتنا العربية (الفتن).
- التفاوت الكبير بين عالمنا العربي والعالم الغربي في القدرات والإمكانيات الاقتصادية والتكنولوجية، ومن ثم التفاوت الكبير في أدوات وأساليب وبرامج التنمية البشرية، ومن ثم الصراع القيمي والحضاري السائد (الديب 2006 ص 18،19).

هذا كله يدعو إلى ضرورة تبني نظرية إسلامية مستوحاة من فلسفة إسلامية مستمدة من القرآن والسنة وليس من الإسرائيليات التي تحاول تقزيم عقول المسلمين وتجعل منهم أتباع ومريدين لأشخاص يدعون بالتقوى، وأن طريق الخلاص يمر على أيديهم وكأننا بحركة صكوك الغفران التي سادت المجتمع المسيحي في القرون الوسطى تعيد إنتاج نفسها مع بعض الأشكال الذين يسمون أنفسهم بالمرشدين والمفتين، و الدعاة ، بمعنى آخر هم أكثر تقوى من غيرهم ، وتفسيرهم للدين هو المرجع الأول في قراءة وتأويل النصوص الدينية ، وسلوكهم التديني هو النموذج الذي يجب أن يقتدى به في سائر الأمة ...

معوقات في مسار النظرية التربوية الإسلامية:

يلاحظ المتتبع والدارس المتعمق للشأن التربوي في غالبية الأقطار الإسلامية عموماً والعربية على وجه الخصوص، بان هاته المجتمعات تفتقد للتنظير التربوي المشبع بقيمها ورؤيتها للوجود، أي ليس لها إطار مرجعي يحدد الأهداف التربوية الضابطة والمحددة لنوع الإنسان المنشود من كل فعل تربوي نظامي أو غير نظامي، يتضح هذا الأمر جلياً في نماذج الأنظمة التربوية الحديثة والمستوحاة من الفلسفات التربوية الغربية، وأن ما يحاول البعض أن يوهنا بنموذج تربية إسلامية ما هو الا قشور الدين وليس جوهر التربية الإسلامية النابعة من الفلسفة الإسلامية، المستوحاة من تصور الحياة، حيث انتبه أبو الأعلى المودودي لهذا الأمر بقوله " إن مراكز التوجيه الديني في العالم الإسلامي مازالت متصلة حيث هي على الخطأ القديم الذي أدى بنا الى هذه الحال الأسفة المحزنة فهم يرون بأن المعرفة يجب ان تقتصر على ما خلفه لنا الأسلاف". (المودودي 1962 ص18)، وكأنا نوقفنا في أزمنة السلف دون الإنقاص من جهودهم.

وقراءتنا لهذا المقولة تضعنا أمام محكات حقيقية تدفعنا لإيجاد رؤى مجددة ، بدل معالجة مشكلات العصر الحالي برؤى واجتهادات الأسلاف السابقين الذين عاشوا في أوضاع وسياقات مختلفة، وكأنا نقف مشلولي العقول وجامدي التفكير في مسائل حياتية تتعلق بوقتنا الحالي.

ويعلق على المودودي على نموذج التربية القائم في زمانه (زمن الصراع الإيديولوجي بين المعسكر الاشتراكي والمعسكر الرأسمالي إبان الحرب الباردة) "بقوله مثل هذا النظام يستحيل عليه أن ينجب رجالا يستطيعون ان يحققوا الثورة في نظم التعليم." (المودودي ، المرجع السابق ، ص 30).

من هذا يمكن الجزم بأن مسيرة الفكر التربوي هي مسيرة متطورة ومتغيرة وليست ثابتة ، لان ما ينفذ اليوم يصبح بدون جدوى بعد سنين، أما نحن كمسلمين لازلنا حبيسين الجمود الذي انتاب الرؤية والفلسفة الإسلامية نتيجة طبيعة التفكير لدى البعض، وكذا محتويات المناهج التربوية الإسلامية التي تحاول أن تعالج القضايا وفق اطر ضيقة وأحكام ارجالية تخدم في الغالب التوجهات السياسية والانتماءات الإيديولوجية لأصحابها والذين في غالبيتهم محسوبين على التيار الإسلامي او كمثلين لرؤية إسلامية، مما يجعل من أطروحاتهم قاصرة أي تفتقد الجانب الشمولي في الطرح فهي أحادية تناول مما يجعل من إمكانية تطبيقها صعبا ، هذا الأمر يجعل من الحاقدين والناقمين على هذه الرؤية يتهمونها بالتقصير وعدم القدرة على مجاراة مشكلات العصر، فيتجهون إلى التقليد الأعمى للنظريات التربوية الغربية الوضعية التي قد نجد لها تشابهاً في مجالات الخبرة المادية ولكن لديها اختلافات جوهرية فيما يتعلق بالخبرة الثقافية والاجتماعية وكذا المعايير القيمية التي تبقى ثابتة .

5- مصادر النظرية التربوية الإسلامية:

إن النظرية التربوية الإسلامية ينبغي ان تكون المصادر فيها ثابتة، وكذلك الأهداف والمقاصد والغايات، فالمصادر الثابتة هي القرآن والسنة ، ومنهما يتم بناء النظرية التربوية الإسلامية، وهذه ليست فرضيات تثبت عن طريق التجربة ،

وبالتالي فهي ليست قابلة للرفض والتطوير، يتم التعامل معها من خلال الاستنباط العلمي ، وكذا العلم بالقواعد الشرعية ومقاصد الشريعة ، والعلم بالأدلة الشرعية التابعة لهما من اجتهاد ، وإجماع ، وقياس ، وعرف واستحسان ، كل ذلك يجمعه صحة الفهم والرسوخ في العلم ، اما المتحرك هي الطرائق والوسائل والخبرة العلمية والتاريخية والاجتماعية والاقتصادية ، لأن كل يعالج في سياقها المكاني والزمني والنفعي، اما معايير الحكم القيمي فتبقى ثابتة ، ولهذا السبب الذي جعل البعض على شاكلة يالجن بشرط التخصص التربوي والشرعي لبناء النظرية التربوية الإسلامية وتحديد معالمها.

وقد يستنير المنظرين للتربية الإسلامية ببعض المصادر الثانوية مثل:

1- الدراسات التاريخية والدراسات التربوية لأراء العلماء المسلمين.

2- دراسة الشخصيات الإسلامية اللامعة في مجال التربية كإبن خلدون الغزالي ابن تيمية ابن القيم ابن جماعة ...

3- معطيات البحوث العلمية الصحيحة التي تلقي الصور على الإنسان وطريقة تعلمه.

4- كل خبرات البشر التي لا تتعارض مع العقيدة الإسلامية. (الغامدي، 1433 هـ، ص 14).

ونضيف نحن مصدرا نراه من الأهمية التي تجعله منطلقا للنظرية التربوية الإسلامية بعد القرآن والسنة وهو مساهمات فلاسفة المسلمين ومفكرهم قديمهم وحديثهم على شاكلة ابن رشد، ومالك ابن نبي ، ومحمد الجابري، الذين يبحثون في تصور الإنسان المسلم وتغيرات المجتمع المسلم المعاصر في ظل التحديات المفروضة عليه.

6- أسس المنهج التربوي وفق التصور الإسلامي :

يتفق العديد من الباحثين في التربية الإسلامية على ان نظرية المنهج وفق التصور الإسلامي تقوم على مجموعة من

الأسس:

أ- تصويب النظرة لحقيقة الألوهية :

تعد هذه الحقيقة مصدر جميع صور وأشكال الوجود فكل شئ صدر منها ويعود إليها، وهي القوة الحقيقية الفاعلة

الأزلية الباقية.

ب- تصويب العلاقة مع الكون :

يعتبر الملحدون بأن الكون وجد مصادفة اما المنهج الإسلامي فيرى فيه معجزة خلقية أوجدها الله تعالى بإرادته،

وكل شئ في هذا الكون يسير وفق تقدير ومشئئة وتدبير الهي، (نفس المرجع، ص 35)، وكون الكثير مما يوجد في الكون

لازال غير معروف فإن هذا الكون سيكون وفق المنهج الإسلامي ميدان للتأمل والبحث والتفكير.

ت- فهم حقيقة وجود الإنسان:

إن الإنسان وفق المنهج الإسلامي من خلق الله وهو جزء من الكون وليس نسخة متطور لنماذج حيوانية كما يدعي الملاحدة الوضعيين، فهو مخلوق من ثنائية روحية ومادية، فضله الله على سائر المخلوقات وكرمه بالعقل والملكية الفكرية.

ث- فهم حقيقة الحياة:

هي حقيقة أنشأها الله لغاية وحكمة بالغة، وتمضي وفق قدر وأسباب مقدره سلفا بمشيئة الله، وهي نوعان ، حياة دنيا وهي دار التكليف ، والابتلاء والعمل ، وحياة الآخرة وهي دار القرار ، يكون فيها الثواب والعقاب . هذه الأسس الأربعة تمثل التصور المعرفي و الاعتقادي الذي يعبر عنه بالفلسفي للإنسان والمجتمع والحياة(الغامدي، 1433 ص36).

وبالنتيجة ومن خلال استعراض النظريات التربوية الوضعية ونماذجها التطبيقية ، يتبين جليا بأن فيها كثير من النقائص كونها عبارة عن اجتهادات فردية لمفكرين وفلاسفة ومربين حاولوا أن يبلوروا رؤيتهم للكون وكذا الحياة الطبيعية البشرية والمادية ، راغبين في إفادة مجتمعاتهم والسير بها نحو الانقياد وراء أفكارهم والقيم السلوكية التي يدعون إليها كما أنها مرتبطة بمرحلة زمنية معينة هدفها تحقيق المتطلبات الاجتماعية والاقتصادية لتلك الفترة مما يجعلها عبارة عن طرح فردي او تبني جماعي هدفه إعادة صياغة المجتمعات بناء على قيم وضعية بعيدا عن القيم الروحية الربانية التي تنادي بها النظرية التربوية الإسلامية ، وقد ساد الاعتقاد منذ القدم انه بإمكان صناعة الإنسان بالشكل الذي يريده النظام السياسي سواء كان ديمقراطي او استبدادي، رأسمالي او اشتراكي ، عن طريق غرس القيم والاعتقادات الفكرية التي تنطلق منها فلسفتهم الوضعية، والملاحظ أن لا القيم الجماعية التي كانت شعار الشيوعية المتطرفة والاشتراكية المعتدلة نجحت بشكل كلي ودائم في الحفاظ على وجودها وعلى قيمها، ولا قيم الرأسمالية الفردية التي همشت القيم الأسرية وأطلقت العنان للنزوات الفردية من تملك وجاه ونفوذ وحب السيطرة وكسب المال، دون أن ننسى دعوتها المفرطة لإشباع الأهواء والنزوات الشخصية دون قيود ولا رادع مما يوحي بان فترة اختيار قيمها ليس بيعي، فهي لن تصون كرامة الإنسان ابدا سواء كان فردا، عاملا، امرأة ، طفلا ، متعلما، أو مواطنا وكلها تدخل ضمن خاتمة الحقوق الوضعية التي تنادي بها هاته الانظمة.

هذا الأمر يضعنا كمسلمين أمام حقبة تاريخية مفصلية إما الاستمرار في إتباع الفلسفات الغربية ممثلة في نظرياتها التربوية او اختيار مشروع مضموي مختلف ، نابع من حقيقتنا ومن تراثنا الثقافي ومن عقيدتنا المنزلة البعيدة عن الإضافات الوضعية والتأويلات الشخصية التي تضر بجوهر الدين أكثر مما تفيده ، فيجب ان تكون مرجعيتنا أساسها هي القيم الإسلامية المستوحاة من مصادر التشريع القرآن الكريم والسنة النبوية ،هاته القيم التي تحاول ان تجمع بين ما هو حريات فردية وبين ما هو حقوق جماعية، وعليه فالإشكال المطروح لدينا كيف يمكن لنا من استغلال دستورنا الرباني وتأخذ منه مناشير تنفيذية تصاغ في شكل قواعد سلوك تشكل نظرية تربوية ، توازن بين العقل والنقل في نظرها للمعرفة المادية والروحية، وتوازن بين الحياة المعاشة والحياة الأبدية وتوفق بين العمل والایمان وتقدر العلم كما تقدر التقوى ، وبالتالي سؤالنا

الأخير ما هو نموذج الأولاد لدينا الذي نراه سيكون قادرا على مجابهة التحديات المستقبلية الإقليمية والعالمية، ومواجهة المؤامرات الخفية والظاهرة التي تحاك اتجاه الأمة الإسلامية؟...

خاتمة

إن صلاح الأمم وشعوبها مرتبط بنوعية انظمتها التربوية و التعليمية ومقاصدها في إنتاج الإنسان المنشود في ثقافتها، فالهدف الذي وجدت من اجله الأنظمة التربوية هو الحفاظ على بقاءها واستمراريتها وتميزها عن الآخرين، ونعتقد أن ما يعيق عجلة التطور في بلدان العالم الإسلامي هو سيطرة التفكير الخرافي البعيد عن الدين والمنطق والعلم، أو الإنقياد الأعمى لفكر دخيل، كوننا نعبر عن عجزنا في كثير من الأمور بأنه أمر مقدر ولكن الحقيقة هي إننا لا نبحث عن الحلول ولا نشغل عقولنا بحل مشكلاتنا بل نحاول استيراد حلول مشاكلنا، مثل استيرادنا لأطعمتنا وألبستنا وأدويتنا دون أن ننسى بقية الكماليات الحياتية الأخرى، إذن نحن أمام إنتاج قوالب تربوية ونماذج تعليمية غير مناسبة لبيئتنا، حيث تبقى المدرسة تقوم بالوظيفة التحصيلية فقط دون الوظائف الأخرى مثل وظيفة الإنتاج وإعادة الإنتاج للمعرفة ونقل الثقافة وإحداث التغيير والحراك الاجتماعي بل هي مؤسسة استاتيكية تمنحنا المعرفة وتقيمنا عليها، مبتعدة في الغالب عن القيم المنشودة سواء في أهدافها ومراميها، أو في مناهجها وممارساتها و في مخرجاتها أو نواتج التربية والتعلم فيها، فالهدف لدى المتعلمين النجاح والتفوق والحصول على أعلى العلامات وليس اكتساب شخصيات مشبعة بقيم الانتماء والغيرة على الدين والوطن والأمة.

المراجع:

محمد لهوب، اتجاهات نظرية في التربية على القيم مقارنة تحليلية نقدية .

http://search.shamaa.org/PDF/Articles/MRAjp/AjpNo7Y2019/ajp_2019-n7_151-2020/12/02.172.pdf تاريخ الإطلاع 2020/12/02

عادل العوا، 1986، العمدة في فلسفة القيم، ط1، طلاس دار، دمشق

الرفاعي عبد الرحيم، 1980، القيم الأخلاقية في التربية الإسلامية من واقع منهج المدرسة الابتدائية العامة، رسالة ماجستير، كلية التربية، جامعة طنطا، القاهرة.

فرحان، أسحق وتوفيق مرعي، اتجاهات المعلمين في الأردن نحو القيم الإسلامية في مجال العقائد والعبادات والمعاملات كما حددها الإمام البيهقي، مجلة أبحاث اليرموك، سلسلة العلوم الإنسانية والاجتماعية، مجلد44، عدد 2.

الريان محمد هاشم، 1991، أساليب تدريس القيم والمفاهيم، مركز التدريب التربوي، وزارة التربية، الأردن.

القيسي، مروان، 1995، المنظومة القيمية الإسلامية كما تحددت في القرآن والسنة الشريفة، مجلة دراسات العلوم الإنسانية، مجلد422.

حاتم جاسم عزيز السعدي، القيم التربوية من وجهة نظر الفلسفة الإسلامية https://imamhussain-lib.blogspot.com/2014/04/blog-post_9.html?m=0 تاريخ الإطلاع 2020/12/1.

إبراهيم رمضان الديب، 2006، أسس ومهارات بناء القيم التربوية وتطبيقاتها في العملية التعليمية، ط1.

- أبو الأعلى المودودي 1962، منهج جديد للتربية والتعليم ، ط1، دار النذير ، بغداد.
- مدكور، علي أحمد، 1411، مفهوم المنهاج التربوي في التصور الإسلامي .عمان، بحوث مؤتمر نحو بناء نظرية تربوية إسلامية معاصرة. المجلس مقداد، 1411، النظريات التربوية في ضوء الإسلام، دار عالم الكتب ، الرياض .
- ماجد بن سالم محمد الغامدي، 1433 هـ، قراءة لنظرية المنهج الاسلامي في ضوء النظرية الاسلامية، www.alukah.net .
- عبد الكريم غريب 2006 سوسولوجيا المدرسة ط1 مطبعة النجاح ، الدار البيضاء المغرب.
- الكيلاي ماجد عرسان 1985 تطور مفهوم النظرية التربوية الإسلامية ط2 دار بن كثير بيروت.
- محمد منير مرسي 1982 فلسفة التربية اتجاهاتها ومدارسها ،عالم الكتب ، القاهرة.
- صادق سمعان 1962 الفلسفة والتربية، دار النهضة العربية ،ط1، القاهرة.
- ثناء يوسف القاضي 2000 - تربية الطفل نظريات وآراء ،دار المعرفة الجامعية، الإسكندرية.
- ي . برتراند 2001 ترجمة محمد بوعلام -النظريات التربوية المعاصرة ،قصر الكتاب ، المغرب
- صمويلسون ماركو ويتز 1998 ترجمة ماجد عرسان الكيلاي - في فلسفة التربية ،ط1، دار الفرقان عمان.

خصائص طفولة النبي صلى الله عليه وسلم وأثرها التربوي في الأطفال

د. عبد الرزاق مرزوق*

الحمد لله حمدا أستسقي به غَمَامَ رَفْدِهِ الواسع، وأستجدي بركات توفيقِهِ الكبير الشَّاسِع، والصلاة والسلام على سيدنا أحمد المصطفى نبيا قبل زمانه بِعُصُور، المنصورِ بالرعب من مسافات لا تقاس إلا بالشهور، وعلى آله وصحبه الذين وقروه حق التوقير، ونصروه نصرَ الجسور الظهير.

وبعد،

إن الاضطرار إلى العناية بالطفل المسلم اضطرارُ الوقتِ الواجبِ شرعا وعقلا وعرفا على علماء الوقت، لا مناص لأحد من أدائه على النحو الذي يُوَدَى به واجب العين، لا سيما وأن واجب الكفاية لا يتصور فيه؛ ما دام لكل منا أبناءٌ فَرَضَ الشارع الحكيم علينا صيانة الحنيفة التي فطروا عليها، والحذر من أن يصيبهم من لوثات التهويد أو التنصير أو التمجيس شيءٌ يقصدهم عن المحجة البيضاء فيهلكوا وتحلَّك قلبهم وبعدهم.

ولا يمكن أن تصح منا هذه العناية ويستقيم منهاجها إلا بما اشتمل عليه القرآن الكريم والسيرة النبوية الشريفة من أصول التربية والإصلاح، ثم التعاون على أن نستخلص منهما الشؤون الضرورية الثلاثة الآتية:

- 1 - القيم والقواعد التربوية المعينة على تكوين شخصية الطفل الصالح المشبع بروح الإسلام، العارف لما شُرِع له على لسان نبيه صلى الله عليه وسلم من الأحكام والآداب.
- 2 - السبل الموصلة إلى إعداد الطفل القادر على صناعة قدوة الطفولة داخل أسرته عامة، وبين بني عمره من الأطفال خاصة.

- 3 - الكفايات المعينة على إغناء الطفل المسلم عن اللجوء إلى المصادر التربوية المائلة به عن سبيل الاستقامة، لا سيما وأن التجربة أكدت على أن الطفل الذي ينشأ في المجتمعات المفصلة عن الوحي والنبوة ينشأ تائها ضحيةً للحرمان الروحي والنفسي، قابلا للانجراف وراء كل فتنة تربوية أو اجتماعية.

وقد أحسنّت كلية الإلهيات بجامعة حران الرائدة لما قررت بمناسبة المولد النبوي الشريف الأبرك تنظيم هذا المؤتمر الدولي الأغر تحت هذا الشعار الأثور (الإسلام والطفل)، الدال على نباهة مبينة في القرار، ورشد بعيد في الاختيار.

وإني لأسعد بالمشاركة فيه بهذا البحث القليل، الذي جرى له فضلُ الاعتبار من قِبَل أهل الدار، وفضلُ الانتماء إلى هذا المجلس المبارك، المؤلف من السادة الأساتذة المشاركين الفضلاء، سميتُه: (خصائص طفولة النبي صلى الله عليه وسلم

* جامعة القاضي عياض مراكش المغرب

وأثرها التربوي في الأطفال) تسمية أتطلع بها إلى مقام سيدنا محمد صلى الله عليه وسلم عين الرحمة العظمى ومأرز الحكمة المتلى، عساني أصيب من صَبَا صلاته وسلامه سوانحٍ تشعري دفاء رضاه، وتدثرتني بسابغ شفاعته وسلواه.

والبحث الذي ألقيه منتظم خلال مقدمة ومبحثين:

المقدمة: في بيان سياق البحث الموضوعي ومناسسته، وقد مرت.

المبحث الأول: في بيان صلة القدوة النبوية بطفولة النبي صلى الله عليه وسلم.

المبحث الثاني: في بيان خصائص طفولة النبي صلى الله عليه وسلم عامة، وما فيها من القواعد التربوية.

المبحث الأول: بيان صلة القدوة النبوية بطفولة النبي صلى الله عليه وسلم.

ولا يخفى على السادة الفضلاء المشاركين والمتابعين من دارسي السيرة النبوية الشريفة أن مقام القدوة النبوية فيها لا يتعلق بمجال من مجالات الحياة الإنسانية دون مجال، وأن المجال التربوي أعظمها وأشملها على الإطلاق، لأنه مرتبط بكل مراحل العمر الإنساني، غير أن مرحلة الطفولة النبوية في السيرة النبوية لم تلق الاهتمام التربوي الكافي لاستخلاص جوانب القدوة فيها، ولم أجد من أسهب وفصل في ربط القدوة النبوية بالطفولة، مع أن ما كُتِبَ وقيل في شأن القدوة النبوية وعُلقَ بمن بلغ سن الرشد كثيرٌ جداً قد فات حد الحاجة، وصار فيه من الإسراف السالب لحكمة الشريعة - في تصور المتلقين - مخاطرٌ ثلاثة:

الخطَرُ الأول: صرفُ الطفل عن تلقي خطاب الشارع محلاً وأثراً ومقصداً.

الخطَرُ الثاني: ظهور العجز لدى أهل الإسلام عن مواكبة ما أنتجت الحضارات المختلفة للطفل من الثقافات العديدة، وقواعد التربية ومناهجها المتكاثرة، وهو عجز فينا عن التأمل التشريعي في نصوص الوحيين، يبدو كأنه عجز فيهما، فيتصيده المغرضون للحمل على شريعة الإسلام بالظن والتنقيص.

الخطَرُ الثالث: انفراد أهل الثقافات العالمية بالطفل المسلم، انتهازا لانعدام التفعيل الثقافي والتربوي لمكانته في التشريع الإسلامي، فيُشربونه منها ما يشاؤون من السموم الفاتكة بعقله وفكره، المحففة لكل موارد الفطرة السوية التي فطر عليها، يُعِدُّونه لما يشاؤون من نماذج السوء والانحراف، فلا يكاد يَشِبُّ ويبلغ الخُلُم حتى يكون قد بدل دينه فضلاً عن لغته وثقافته.

والحق أن ربط القدوة النبوية بالطفولة مشروع تربوي عظيم لَوْ وَجَدَ استعداداً لدى الأكاديميين المسلمين المختصين من أهل الغيرة على أطفال المسلمين المتخطين في قيظ الانحراف وماء الخلاص منهم قريب، يُتَوَجَّحُ إن شاء الله بإنجاز يمكن أن تُسمَّى "موسوعة الطفل المسلم القدوة"، ثم تُكَلَّلُ ببرنامج ميدانيٍّ عالميٍّ يتولى إفضاء هذه الموسوعة حتى تصل إلى يَدَيِّ كل طفل مسلم، فيعرف نبيه حق المعرفة، ويعرف ما بُعثَ به لأجله باعتباره طفلاً لا باعتباره مكلفاً بالغاً فحسب.

إن قول ربنا عز وجل (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا)¹، إن هذه الآية الكريمة أعم من أن يكون الخطاب التربوي فيها مقتصرًا على البالغين المكلفين وحدهم، ومن حَسِبَ أنها كذلك فقد أخطأ خطأ جسيماً، وأخرجها عن سياقها المقاصدي إخراجاً شنيعاً، وذلك أن ميم المخاطبين في الآية شاملة لأطفالهم على جهة التبع اللزومي، لأن الأبوين مسؤولان عن صيانة الفطرة التي فطرت عليها ذريتهما، بالتلقين الحاتِّ على الطاعة تارة، والكافِّ عن المعصية تارة أخرى، كما قال تعالى في الآية الأخرى: (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِّنْ عَمَلِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ ۚ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ)²، فما كان أطفال المؤمنين ليلحقوا بأبائهم في الجنة لولا اتباعهم لهم في الإيمان والطاعة، ولا يتحقق الاتباع على الطاعة إلا بالحمل عليه، ولذلك قال سيدنا ابن عباس رضي الله عنه في تفسير الآية: (والذين آمنوا بالله ورسوله، وأتبعناهم ذرياتهم الذين أدركوا الإيمان بإيمان، وآمنوا بالله ورسوله، ألحقنا بالذين آمنوا ذريتهم الذين أدركوا الإيمان فأمنوا في الجنة فجعلناهم معهم في درجاتهم)³.

فالأسوة التي للكبار البالغين في رسول الله صلى الله عليه وسلم هي نفسها التي للصغار الأطفال، ويجب أن تؤثر في سلوك الصغار تأثيراً موازياً لتأثيرها في سلوك الكبار، كما في الحديث الصحيح الشهير: (مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يمجِّسَانِهِ)⁴، ولازم فحوى هذا الحديث الجامع التأكيد على أمرين اثنين: الأول: مشاركة الأطفال لأبائهم فيما هم عليه من الاستقامة أو الانحراف، وتأثرهم به تأثراً اضطرارياً. الثاني: الائتساء برسول الله صلى الله عليه وسلم سبيل الحفاظ على الفطرة التي يولد عليها الأطفال أن يصيبها ما يجيد بها عن سبيل الاستقامة.

إن الذين درسوا مشاهد طفولة النبي صلى الله عليه وسلم من سيرته، واستخرجوا ما فيها من الفقه والتشريع؛ لم يفرقوا في ذلك بينها وبين سائر أحداث السيرة العامة، واقفين عند إحصاء المعجزات النبوية التي تحللت سنوات عمره الطفولي؛ ليلحقوها بسائر المعجزات التي تحللت سنوات عمره الأخرى، والحق أن مرحلة الطفولة النبوية تستحق من العناية الدراسية الخاصة أكثر من ذلك اعتباراً للقواعد الآتية:

أولاً: الربط بينها وبين شأن القدوة العام، والتبيين المفضَّل لمحلها التربوي كيف ينبغي أن يستثمر. ثانياً: البحث عن السبيل التربوي الأليق الذي يمكن الطفل المسلم من متابعة مشاهد طفولة نبيه صلى الله عليه وسلم وهو جالس في مقعده الواسع الخاص، ليس واقفاً في أي مكان، أو جالساً بجانب أمه أو أبيه.

1 - سورة الأحزاب، الآية 21.

2 - سورة الطور، الآية 21.

3 - جامع البيان عن تأويل آي القرآن: 36/27.

4 - صحيح البخاري، رقم 1358.

ثالثاً: إشعار الطفل المسلم أنه معنيٌّ بمشاهد الطفولة النبوية وإن كانت خاصة برسول الله صلى الله عليه وسلم، وأنه مدعوٌّ إلى التأمل فيها، ليس لكي يكون نبياً مثله، ولكن ليتربى تربية نبوية على طلب الرفعة وعشق الكمال.

رابعاً: التمييز بين الكمال التربوي النبوي في مجتمع الطفل المسلم وغيره من أصناف الكمال التربوية التي لا تخلو منها ثقافة ولا حضارة في المجتمعات الأخرى، ولا يزال أهل كل ثقافة وحضارة يصنعون للطفل في أسرهم ومجتمعاتهم نموذج كمال يعلقون عليه عينه وعقله وطموحه وقراره وخياره، ويجعلونه مقرره التربوي الضروري، ومرجعه التنموي اللازم، حتى استعانوا في الإصرار على ذلك بأساطير وخرافات وافتراءات صار لها الوعاء الأدبي المعداد، والكيان الفني المشهود.

ولا يخفى ما جرى غير بعيد عن اليوم قبل أقل من عامين؛ لما جمع قس فرنسي من جمعٍ من النصراري في كنيسته مرتبكا حائرا قائلا : (إن الاسم الأكثر تداولاً للمواليد جميعاً في بروكسيل هو محمد، أكثر من خمسين بالمئة من المواليد أسماءهم محمد، والكنيسة هنا باردة ساذجة؛ تراقب الحسائر ولا تفعل شيئاً).

إن هؤلاء يعرفون ماذا يعني الإسلام، ويعرفون ما يعنيه انتشار اسم نبي الإسلام اسماً للأطفال، ويؤسسون خطط أعمالهم الدينية والثقافية والحضارية على الوعي بخطورته، ولازم هذا أن نكون نحن المسلمين أولى الناس بمعرفة ديننا ومقام نبينا صلى الله عليه وسلم، وأن نُحِلَّ أطفالنا من ذلك كله الحِلَّ المُفْصِلِيَّ العمليّ.

المبحث الثاني: في بيان خصائص طفولة النبي صلى الله عليه وسلم عامة،

وما فيها من القواعد التربوية.

إن أجل مشاهد الطفولة النبوية وأزخرها بالمشاهد التربوية التي تنادي على الطفل المسلم نداءً مباشراً هي المشاهد التي روحها لنا بتفصيل متين مبين مرضعة النبي صلى الله عليه وسلم السيدة حليلة السعدية رضي الله عنها، وهي مشاهد غاصة بالأصول التعليمية والحكم التربوية، كلما طالعها الطفل مطالعة تأملية نقشت في وجدانه تعلقين وتطلعين:

تعلق اندهاش يورثه تعظيم النموذج التأثري.

وتعلق محبة يورثه هيمنة الولاية التربوية.

وتطلُّع افتقار يعمُرُ كيانَه الغض الطري ويغنيه بمرجع الرقي الإنساني الحقيقي.

وتطلُّع افتخار يسقط لديه شعارات القدوة الزائفة.

ولا يخفى - من ثمة - أن كل أطفال المسلمين من جيل الصحابة رضي الله عنهم ومن بعدهم قد أشربوا في قلوبهم ناموس كل هذه القيم إدراكاً وأخلاقاً وسلوكاً وهم ينشؤون في مجتمع لا تخلو بيوته ومجالس العلم فيه من أنفاس التردد لمشاهد طفولة النبي صلى الله عليه وسلم صباحها ومساءها، حتى جاءت مثل الصحابية الجليلة سيدتنا الرُّبَيِّع بنت النَّصْر رضي الله عنها، أم سيدنا حارثة بن سُراقَةَ رضي الله عنه - أول شهيد غلام بيد من الأنصار - .. جاءت النبي صلى الله عليه وسلم

تقول: (يا نبي الله ألا تحدثني عن حارثة، فإن كان في الجنة صبرْتُ، وإن كان غير ذلك اجتهدت عليه في البكاء)، فقال صلى الله عليه وسلم: (يا أُمَّ حارثة إنها جنانٌ في الجنة، وإنَّ ابْنَكِ أصاب الفردوسَ الأعلى)⁵.

ويمكن لمطالع بعض مشاهد الطفولة النبوية الشريفة - في وصف سيدتنا حليلة السعدية - أن يحصي الكثير من أصول التربية الإسلامية للطفل المجلِّبة لمقامات العظمة في شخصية النبي الطفل صلى الله عليه وسلم، وما تُرْفَعُ إليه الأطفال إذا لُقِنُوها من محال الاستقامة والاتزان والحماية من كل تأثير تربوي دخيل.

وقد يتساءل بعض من يتساءل قائلاً: ما العلاقة بين الطفولة النبوية وبين ما يحتاجه الطفل المسلم من التوجيه التربوي؟ .. أوليس كل ما جرى للنبي صلى الله عليه وسلم من مشاهد التكريم خاصا به؟

فالجواب على هذا التساؤل الوجيه في مقامات ثلاثة:

المقام الأول: حق الطفل المسلم في معرفة ما يناسب عمره من سيرة نبيه الخاتم صلى الله عليه وسلم، وهو حق لا يقل عن حق مَنْ قَوْقُهُ من أهل الفئات العمرية الأخرى.

المقام الثاني: حاجة الطفل المسلم إلى تقدير مرحلته العمرية، وأنها قد شرفت بنموذج عُلوِّيِّ قدسي لم تعرفه طفولة أحد ممن كانوا ويكونون أئمة في الناس، وهذا من الخصائص التي خص الله بها الطفل المسلم؛ لم تقع لطفل سواه من أطفال الديانات والمذاهب الأخرى في ماضي البشرية وحاضرها ومستقبلها.

فتصير مشاهد الطفولة النبوية أمام الطفل المسلم معاهد مجد وشموخ؛ يستثمرها استثماراً فريداً في محبة نبيه صلى الله عليه وسلم والإشادة به، حتى إذا لقي سواه من الأطفال - من غير ملته - في محفل أو سواه، وجرى ما يجري في المحافل الاجتماعية من التَّبَارِي الدِّينِي والفكري، والتحدي والثقافي والحضاري، ثم اعتر طفلاً بزعيمة كان اعتراز الطفل المسلم بنبيه الطفل اعترازاً مبيناً، وافتخاره به افتخاراً مهيمناً ظاهراً.

المقام الثالث: حاجة الطفل المسلم إلى تأسيس قاعدة استقامته على رصيد تربوي سابق لمرحلة شبابه، صاف من الأكدار الحائلة بينه وبين اليقين والثبات، فإذا طالع مشاهد طفولة نبيه صلى الله عليه وسلم كانت تعلقه به في شبابه أشد، وثقته فيه أكبر وأعظم.

وفأول ما يُخَصِّى من ذلك: المقايسة بين حال السيدة حليلة السعدية لما كانت في طريق ذهابها إلى مكة تلتمس رضيعاً تصيب برضاعته معروف والديه، وبين حالها في طريق عودتها ورسول الله صلى الله عليه وسلم لديها، قالت في طريق ذهابها:

⁵ - صحيح البخاري، رقم 3761.

«قدمت على أتان لي قمراء قد أَدَمَّتْ⁶ بالركب حتى شقّ ذلك عليهم ضعفاً وعجفاً⁷، ومعني صبيّ لنا، وشارف⁸ لنا والله ما تَبِضُّ⁹ بقطرة، وما ننام ليلنا أجمع من صَبِينَا ذاك؛ لا يجد في شارفنا ما يكفيه، ولا في تَدَيِّي ما يغنيه، ولكن كنا نرجو الغيث والفرج.

ثم قالت في طريق عودتها:

فلما وضعتني في حجرني أقبل عليه ثدياي بما شاء الله من لبن، فشربت حتى رَوَيْ¹⁰، ثم شرب أخوه حتى رَوَيْ ثم ناما.

وقام زوجي إلى شارفنا فإذا إنهما لحافل، فحلّب فشربت وشربت حتى انتهينا، وبتنا بخير ليلة. فقال صاحبي: تعلمي¹¹ يا حلّيمة والله إني لأراك قد أخذت نسمةً مباركة، ألم تري إلى ما بتنا فيه الليلة من الخير والبركة حين أخذناه؟.. قلت: والله إني لأرجو ذلك».

على هذا النحو يمكن المضي مع مشاهد هذا القصص النبوي الأبرك تحليلاً لما اشتمل عليه من مقاصد هذا البحث، واستخراج ما ينبغي أن يلقن منه للطفل المسلم نظر إلى القواعد والمسالك التي تقدم بياها مطلع هذا المبحث، ولو اتسع الوقت لاستقصيت كل مشهد بما فيه من ذلك، والله الموفق وعليه التكلان.

6 - أَدَمَّ بِهِ بَعِيرُهُ: أعيا وتأخر عن جماعة الإبل.

7 - هَزَالًا.

8 - ناقة شارف: مسنة.

9 - ما تسيل.

10 - رَوَيْ: اللازم، مثل رَضِي، تقول: رَوَيْتُ أَرْوَى رِيًا وَرِيًا وَرَوَيْ، والمتعدي منه: رَوَيْتُ الْقَوْمَ أَرْوِيهِمْ: إذا استقيت لهم الماء.

11 - من أفعال القلوب التي تتعلق معانيها بالقلب، أي: اعلمي يقينا.

أثر صلاح الآباء في العناية بأحوال الأبناء [قراءة في تفسير قوله تعالى (وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا)]

د. أحمد زكريا*

لا تقف مسئولية رب الأسرة عند الإنفاق على أولاده، وتلبية احتياجاتهم من مأكّل ومشرب وملبس، بل تتجاوز ذلك إلى تربيّتهم على مبادئ الإسلام وأخلاق القرآن، فإن لم يفعل فقد خان الأمانة التي كلفه الله بها؛ قال تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ). [التَّحْرِيم: 6] ولا تكون الوقاية من النار إلا باتباع ما أمر الله به، واجتناب ما نهى عنه، وتنشئة الأبناء على ذلك، وأي تقصير في ذلك الجانب هو تفريط سوف يسأل العبد عنه يوم القيامة؛ لقوله **p**: "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنِ رَعِيَّتِهِ؛ فَالْإِمَامُ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنِ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ فِي أَهْلِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنِ رَعِيَّتِهِ، وَالْمَرْأَةُ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا رَاعِيَةٌ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنِ رَعِيَّتِهَا، وَالخَادِمُ فِي مَالِ سَيِّدِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنِ رَعِيَّتِهِ".¹

وليس من المعقول أن ينتظر رب الأسرة من أولاده صلاحاً، وهو في غفلة عن الحق، منحرفاً عن الصواب، قد ضل الطريق؛ فأغلب الظن أن فاقد الشيء لا يعطيه، وكما قيل: لا يستقيم الظل والعود أعوج!

وعليه فإن صلاح الأب وكذا الأم يمهد الطريق لصلاح الأبناء، بل ويصلح الله أحوال الذرية ببركة صلاح الآباء والأجداد، وقد أشار القرآن إلى ذلك في قصة موسى **u** مع الخضر، حيث قام الأخير ببناء الجدار للغلامين دون أجر، ولما تعجب موسى من صنيعه، ذكر الحكمة من ذلك في قوله تعالى: (وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا). [الكَهْف: 82] وسوف نحاول في هذه المقالة تناول المسألة بشيء من التفصيل من خلال تتبع أقوال المفسرين وأهل العلم.

قال تعالى:

(وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا) [الكَهْف: 82] صدق الله العظيم

أولاً: سياق الآية الكريمة:

تأتي الآية الكريمة في سياق قصة موسى **u** مع الخضر **u**، وذلك حين ذكر موسى عليه السّلام لبعض قومه أنه لا يوجد من هو أعلم منه، فأوحى الله إليه أن ثمة رجلاً يفوقه علماً، ويُدعى الخضر، فسافر إليه موسى عليه السّلام، وحدثت

*كلية الإلهيات، جامعة حران

¹ أخرجه البخاري (2554)، ومسلم (1829)، وأبو داود (2928)، والترمذي (1705)، والنسائي في ((السنن الكبرى)) (9173)، وأحمد (5167)

بَيْنَهُمَا حَوَادِثُ خَرَقِ السَّفِينَةِ، وَقَتْلِ الْغُلَامِ، وَبِنَاءِ الْجِدَارِ، وَالَّتِي حَكَاهَا لَنَا الْقُرْآنُ الْكَرِيمُ فِي سُورَةِ الْكَهْفِ بَدْءًا مِنَ الْآيَةِ (60) وَحَتَّى الْآيَةِ (82). كَمَا أورد البخاري تفاصيلها في حديث ابن عباس (ت 68/687)، قال: حَدَّثَنِي أَبِي بْنُ كَعْبٍ (ت 30/651): أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِنَّ مُوسَى قَامَ حَاطِبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسُئِلَ: أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ، فَقَالَ: أَنَا، فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يُؤَدِّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ إِنَّ لِي عَبْدًا بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ² هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ، قَالَ مُوسَى: يَا رَبِّ فَكَيْفَ لِي بِهِ، قَالَ: تَأْخُذُ مَعَكَ حَوَاتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكَتَلٍ،³ فَحَيْثُمَا فَقدَتِ الْحَوَاتُ فَهُوَ تَمَّ، فَأَخَذَ حَوَاتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكَتَلٍ، ثُمَّ انْطَلَقَ وَانْطَلَقَ مَعَهُ بَقْتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ، حَتَّى إِذَا أَتَيْتَا الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُؤُوسَهُمَا فَتَامَا، وَاضْطَرَبَ الْحَوَاتُ فِي الْمِكَتَلِ، فَخَرَجَ مِنْهُ فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ، (فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا)، وَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحَوَاتِ جِزْيَةَ الْمَاءِ، فَصَارَ عَلَيْهِ مِثْلُ الطَّاقِ، فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ نَسِيَ صَاحِبَهُ أَنْ يُجِبِرَهُ بِالْحَوَاتِ، فَانْطَلَقَا بِقِيَّةٍ يَوْمَهُمَا حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْعَدِ، قَالَ مُوسَى (لِقَتَاهُ أَتَيْتَا عَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا)، قَالَ: وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَا الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ، فَقَالَ لَهُ قَتَاهُ: (أَرَأَيْتَ إِذْ أَوْتِينَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحَوَاتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا)، قَالَ: فَكَانَ لِلْحَوَاتِ سَرَبًا، وَلِمُوسَى وَلِقَتَاهُ عَجَبًا، فَقَالَ مُوسَى: (ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَاثْتَدَا عَلَى آثَارِهَا فَصَصًا)، قَالَ: رَجَعَا يَحْمِلَانِ آثَارَهُمَا حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ، فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجَّى⁴ نُوبًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى، فَقَالَ الْخَضِرُ: وَأَنْتَ بِأَرْصِكَ السَّلَامُ، قَالَ: أَنَا مُوسَى، قَالَ: مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ: نَعَمْ، أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَنِي رَشْدًا، قَالَ: (إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا)، يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنَ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنَ اللَّهِ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ، فَقَالَ مُوسَى: (سَجْدُنِي إِذْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا، وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا)، فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ: (فَإِنْ أَتْبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا)، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَمَرَّتْ سَفِينَةٌ فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ، فَعَرَفُوا الْخَضِرَ فَحَمَلُوهُمْ بِغَيْرِ نَوْلٍ،⁵ فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ لَمْ يَفْجَأْ إِلَّا وَالْخَضِرُ قَدْ قَلَعَ لَوْحًا مِنَ الْأَلْوَابِ السَّفِينَةَ بِالْقُدُومِ، فَقَالَ لَهُ مُوسَى: قَوْمٌ قَدْ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدَتْ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقَتْهَا (لِتُغْرَقَ أَهْلُهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا) قَالَ أَمْ أَقُلُّ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا)، قَالَ: وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَكَانَتْ الْأُولَى مِنَ

² يعني: البحر العذب، والبحر المالح، وهما بحر فارس بما يلي المشرق، وبحر الروم بما يلي المغرب. انظر: المجموع المغيث في غريب القرآن والحديث، محمد بن عمر بن أحمد بن عمر بن محمد الأصبهاني المدني، أبو موسى (المتوفى: 581هـ)، المحقق: عبد الكريم الغزالي، جامعة أم القرى، مركز البحث العلمي وإحياء التراث الإسلامي، كلية الشريعة والدراسات الإسلامية - مكة المكرمة، دار المدني للطباعة والنشر والتوزيع، جدة - المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى، (350/1)

³ الفقه والزَّيْبِيلُ. انظر: مشارق الأنوار على صحاح الآثار، عياض بن موسى بن عياض بن عمرو اليحصبي السبتي، أبو الفضل (المتوفى: 544هـ)، المكتبة العتيقة ودار التراث، (335/1)، (مادة: كتل)

⁴ مُعْطَى. انظر: تفسير غريب ما في الصحيحين البخاري ومسلم، محمد بن فتوح بن عبد الله بن فتوح بن حميد الأزدي الميورقي الحميدي أبو عبد الله بن أبي نصر (المتوفى: 488هـ)، المحقق: زبيدة محمد سعيد عبد العزيز، مكتبة السنة - القاهرة - مصر، الطبعة الأولى، ص 37

⁵ بغير أجر. انظر: غريب الحديث، أبو سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم بن الخطاب البستي المعروف بالخطابي (المتوفى: 388هـ)، المحقق: عبد الكريم إبراهيم الغزالي، خرج أحاديثه: عبد القيوم عبد رب النبي، دار الفكر - دمشق، طبعة 1402 هـ - 1982 م، (189/1)

موسى نسياناً، قال: وجاء عصفور فوق على حرف السفينة فنقر في البحر نقرة، فقال له الخضر: ما علمي وعلمك من علم الله إلا مثل ما نقص هذا العصفور من هذا البحر، ثم خرّجنا من السفينة فبينما هما يمشيان على الساحل إذ أبصر الخضر غلاماً يلعب مع الغلمان، فأخذ الخضر رأسه بيده فأقتلعه بيده فقتله، فقال له موسى: (أقتلت نفساً زكيةً بغير نفسٍ لقد جئت شيئاً نكراً. قال ألم أقل لك إنك لن تستطيع معي صبراً) قال: وهذه أشد من الأولى، قال: (إن سألتك عن شيء بعدها فلا تصاحبني، قد بلغت من لدني عذراً، فأنطلقا حتى إذا أتيا أهل قرية استطعما أهلها فأبوا أن يضيّفوهما، فوجدّا فيها جداراً يريد أن ينقض) - قال: مائل - فقام الخضر فأقامه بيده، فقال موسى: قوم أتيناكم فلم يطعمونا ولم يضيّفونا، (لو شئت لأخذت عليه أجرًا)، قال: (هذا فراق بيني وبينك) إلى قوله: (ذلك تأويل ما لم تستطع عليه صبراً) فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ودنا أن موسى كان صبر حتى يفص الله علينا من خبرها".⁶

ثانياً: المعنى الإجمالي للآية الكريمة:

أي: وأما الجدار الذي كان وعلى وشك الانقراض، ثم قمت ببنائه دون أن أتقاضى أجراً، فكان لغلّامين مات أبوهما، فصارا من بعده يتيمين في تلك القرية التي طلبنا الطعام من أهلها، فضنوا به علينا، وكان تحت هذا الجدار كنز لهما، خلفه لهما واحد من أهلها، كأبيهما أو جدهما أو غير ذلك، وكان أبوهما صالحاً، فرأيت أنه من الأصح أن أقيم الجدار على الكنز خشية سقوطه، فيظهر ما كان مكنوزاً تحته، فيسلبه من لا حق له فيه، ولم أكن لأحرم اليتيمين كنزهما جزاء صنيع أهل هذه القرية معنا، فلا ذنب لهما في ذلك، كما أن الإحسان إلى اليتامى له أجر عظيم. وهكذا أراد ربك يا موسى أن يبلغ اليتيمان كمال القوة في الرأي والبدن، فيتمكنا من استخراج كنزهما من أسفل الجدار، ولولا أنني قمت ببنائه لانهدم وانكشف الكنز قبل تحصيل القدرة على حفظه، وليس هذا محض اجتهاد ورأي لي، بل هو وحي من ربك وربي، وهذا هو تفسير تلك الأحداث التي لم تستطع الصبر عليها، حتى أوضح سرها لك في الوقت المناسب.

ثالثاً: قولهم في ماهية الكنز:

قال تعالى:

(وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا) [الكهف: 82]

أخْتَلَفَ فِي ماهية ذلك الكنز:

⁶ صحيح البخاري، كتاب تفسير القرآن، باب (وإذ قال موسى لفتاه لا أتبع حتى أبلغ مجمع البحرين أو أمضي حفتاً) [الكهف: 60]، (4725)

قَالَ بَعْضُهُمْ: كَانَ ذَلِكَ الْكَتْرُ صُحُفًا فِيهَا عَلِمَ مَدْفُونَةً. وَهُوَ قَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، وَمُجَاهِدٍ.⁷

وَقَالَ آخَرُونَ: كَانَ ذَلِكَ الْكَتْرُ مَالًا مَكْنُوزًا كَنَزَهُ أَبُوهُمَا أَوْ غَيْرَهُ. وَهُوَ قَوْلُ عِكْرِمَةَ، وَالْحَسَنِ، وَقَتَادَةَ.⁸

فَقَدْ رُوِيَ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ (ت 733/114)، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ (ت 687/68) عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ، (وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا) [الكهف: 82] قَالَ: "كَانَ عَلِمًا فِي لَوْحٍ مِنْ ذَهَبٍ شِبْرٌ فِي شِبْرٍ، مَكْتُوبٌ فِيهِ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، عَجَبًا لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْمَوْتِ كَيْفَ يَفْرُخُ، وَعَجَبًا لِمَنْ يُؤْمِنُ بِالْقَدْرِ كَيْفَ يَحْزُنُ، وَعَجَبًا لِمَنْ قَدِ رَأَى الدُّنْيَا وَتَقَلَّبَهَا بِأَهْلِهَا كَيْفَ يَطْمَئِنُّ إِلَيْهَا، وَيَتَّبِعِي لِلَّذِي عَقَلَ عَنِ اللَّهِ أَمْرُهُ أَنْ لَا يَسْتَبْطِئَ اللَّهُ فِي رِزْقِهِ وَلَا يَتَّهَمُهُ فِي قَضَائِهِ".⁹

كَمَا رُوِيَ أَيْضًا عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ (ت 714/95)، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (ت 687/68) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، (وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا) [الكهف: 82] قَالَ: "مَا كَانَ ذَهَبًا وَلَا فِضَّةً كَانَ صُحُفًا عَلِمًا".¹⁰

⁷ تفسير مجاهد، أبو الحجاج مجاهد بن جبر التابعي المكي القرشي المخزومي (المتوفى: 104هـ)، المحقق: الدكتور محمد عبد السلام أبو النيل، دار الفكر الإسلامي الحديثة، مصر، الطبعة: الأولى، 1410 هـ - 1989 م، ص450؛ تفسير الثعلبي = الكشف والبيان عن تفسير القرآن، أبو إسحاق أحمد بن إبراهيم الثعلبي (المتوفى: 427 هـ)، تحقيق: عدد من الباحثين، دار التفسير، جدة - المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى، (236/17)

⁸ زاد المسير في علم التفسير، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: 597هـ)، المحقق: عبد الرزاق المهدي، دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة الأولى، (104/3)

⁹ الإبانة الكبرى لابن بطة، أبو عبد الله عبيد الله بن محمد بن محمد بن حمدان العُكْبَرِي المعروف بابن بَطَّة العكبري (المتوفى: 387هـ)، المحقق: رضا معطي، وعثمان الأثيوبي، ويوسف الوابل، والوليد بن سيف النصر، وحمد التويجري، دار الراجحة للنشر والتوزيع، الرياض، (1661)، (172/4)؛ الزهد الكبير، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الحُسْرُوْجَرْدِي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، المحقق: عامر أحمد حيدر، مؤسسة الكتب الثقافية - بيروت، الطبعة الثالثة، 1996، ص214

¹⁰ المستدرک علی الصحیحین، أبو عبد الله الحاكم محمد بن عبد الله بن محمد بن حمدويه بن نعيم بن الحكم الضبي الطهماني النيسابوري المعروف بابن البيع (المتوفى: 405هـ)، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة الأولى، (3396)، (400/2).

وَقَدْ وَرَدَتْ الرَّوَايَةُ بِضِدِّهِ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ (ت 653/32) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ: (وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا) [الكهف: 82] قَالَ: "ذَهَبٌ وَفِضَّةٌ".¹¹

قال أبو بكر الأصبم (ت 892/279): "لا يحتمل على أن يكون علمًا؛ لأن العلم مما يعلمه العلماء ويشترك الناس فيه؛ فلا يحتمل أن يحفظ ذلك لهما دون الناس؛ فإن ثبت وحفظ ما روي في الخبر فهو مال وعلم".¹²

وهو ما ذهب إليه الإمام الطبري (ت 923/310)، حيث رجح قول من قال إنه كان مالا، معللا ذلك بأن "المعروف من كلام العرب أن الكنز اسم لما يُكنز من مالٍ، وأنَّ كُلَّ مَا كُنِيَ فَقَدْ وَقَعَ عَلَيْهِ اسْمُ كَنْزٍ، فَإِنَّ التَّأْوِيلَ مَصْرُوفٌ إِلَى الْأَعْلَبِ مِنَ اسْتِعْمَالِ الْمُخَاطَبِينَ بِالتَّنْزِيلِ، مَا لَمْ يَأْتِ دَلِيلٌ يَجِبُ مِنْ أَجْلِهِ صَرْفُهُ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ".¹³

إلا أن الزجاج (ت 923/311)، رغم ترجيحه كون الكنز مالا، ترك احتمالا لإمكانية الجمع بين القولين، فذكر أن "المعروف في اللغة أن الكنز إذا أفرد، فمعناه: المال المدفون والمدخر، فإذا لم يكن المال، قيل: عنده كنز علم، وله كنز فهم، والكنز ههنا بالمال أشبه، لأن العلم لا يكاد يتعلم إلا بمعلِّمٍ، والمال لا يحتاج أن ينتفع فيه بغيره. وجائز أن يكون الكنز مالا مكتوبًا فيه علم؛ لأنه قد روي أنه كان لوخًا من ذهب عليه مكتوب: "لا إله إلا الله محمد رسول الله"، فهذا مال وعلم عظيم، وهو توحيد الله تعالى، وإعلام أن محمداً **p** مبعوث".¹⁴

وعلى ذلك يمكن الجمع بين القولين فلا ريب أن أعظم كنز هو كنز العلم والمعرفة، لكنه لما كان مكتوباً على لوح من ذهب فهو كنز من هذه الناحية أيضاً؛ إذ أن هذه القطعة من الذهب تساوي الكثير.

¹¹ سنن الترمذي، المؤلف: محمد بن عيسى بن سورة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: 279هـ)، تحقيق وتعليق: أحمد محمد شاكر (ج 1، 2)، ومحمد فؤاد عبد الباقي (ج 3)، وإبراهيم عطوة عوض المدرس في الأزهر الشريف (ج 4، 5)، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي - مصر، الطبعة: الثانية. (3152)، (313/5). هذا الحديث في سنده عند الحاكم والترمذي يزيد بن يوسف الرحي أبو يوسف الصنعائي الدمشقي. قال أحمد. رأيت ولم أكتب عنه شيئاً. وقال ابن معين: ليس بشيء. وقال مرة: ليس بثقة. وقال أبو داود: ضعيف. وقال النسائي: متروك الحديث. وقال صالح بن محمد. تركوا حديثه. وقال ابن عدي: وهو مع ضعفه يكتب حديثه. وقال الدارقطني: متروك. وقال مرة: يحيى بن معين يغمز عليه، وليس يستحق الترك عندي. وقال أبو حاتم: لم يكن بالقوي. وقال البزار: لا بأس به. وقال الأزدي. متروك. وقال ابن شاهين في الضعفاء: قال ابن معين. كان كذاباً. تهذيب التهذيب (11/373). وقال ابن حبان في الضعفاء: كان سيء الحفظ كثير الوهم ممن يرفع المراسيل ولا يعلم، ويسند الموقوف ولا يفهم، فلما كثر ذلك منه في حديثه صار ساقط الاحتجاج به إذا انفرد (3/106). وقال ابن حجر في التقریب: ضعيف (2/372). وقال الذهبي في الكاشف: واه (3/288)، لكن قال في ديوان الضعفاء: تركوه (ت 4754). مما تقدم يتبين أن أكثر العلماء على أن يزيد متروك، الحديث بهذا الإسناد ضعيف جداً.

¹² تفسير الماتريدي (تأويلات أهل السنة)، محمد بن محمد بن محمود، أبو منصور الماتريدي (المتوفى: 333هـ)، المحقق: د. مجدي باسلوم، دار الكتب العلمية - بيروت، لبنان، الطبعة الأولى، (202/7)

¹³ تفسير الطبري = جامع البيان عن تأويل آي القرآن، محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري (المتوفى: 310هـ)، تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان، الطبعة: الأولى، (15/365)

¹⁴ معاني القرآن وإعرابه، إبراهيم بن السري بن سهل، أبو إسحاق الزجاج (المتوفى: 311هـ)، المحقق: عبد الجليل عبده شلي، عالم الكتب - بيروت، الطبعة الأولى، (307/3)

رابعاً: قولهم في معنى الصلاح:

قال تعالى: (وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا) [الْكَهْف: 82]

أ) الصلاح لغة:

قال صاحب لسان العرب: "الصَّلَاحُ: ضِدُّ الْفَسَادِ؛ صَلَحَ يَصْلُحُ وَيَصْلُحُ صَلَاحًا وَصُلُوحًا؛ وَأَنْشَدَ أَبُو زَيْدٍ: فَكَيْفَ بِإِطْرَاقِي إِذَا مَا شَتَّمْتَنِي؟ ... وَمَا بَعْدَ شَتْمِ الْوَالِدَيْنِ صُلُوحٌ."

وَيُقَالُ: فَلَانَ صَالِحًا وَصَلِحًا¹⁵. وقال الراغب: وهما مختصان في أكثر الاستعمال بالأفعال، وقوبل في القرآن تارة بالفساد، وتارة بالسيئة. قال تعالى: (خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا) [التوبة/ 102]، (وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا) [الأعراف/ 56]¹⁶

ب) الصلاح اصطلاحاً:

الصلاح: استقامة الحال على ما يدعو إليه العقل والشرع.¹⁷

وعرفه أبو حيان (ت 1344/745) فقال: هُوَ اعْتِدَالُ الْحَالِ وَاسْتِوَاؤُهُ عَلَى الْحَالَةِ الْحَسَنَةِ.¹⁸

وقيل: هو الحصول على الحالة المستقيمة النافعة.¹⁹ وقيل: الصَّلَاحُ: هُوَ سُلُوكُ طَرِيقِ الْهُدَى. والصلاح: المُسْتَقِيمُ الْحَالِ فِي نَفْسِهِ وَقَالَ بَعْضُهُمْ: الْأَقَائِمُ بِمَا عَلَيْهِ مِنْ حُقُوقِ اللَّهِ وَحُقُوقِ الْعِبَادِ.²⁰ وقيل: هو المكثّر من العمل الصالح.²¹ وذكروا أن الصلاح في الدين، نوعان: "أحدهما: أداء الفرائض؛ أي الصلوات الخمس والجمعة، بسننها الراتبية، فلا تقبل ممن داوم على تركها؛ لأن تماونه بالسنة يدل على عدم محافظته على أسباب دينه، وكذا ما وجب من صوم وزكاة

¹⁵ لسان العرب، محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين ابن منظور الأنصاري الرويفي الإفريقي (المتوفى: 711هـ)، دار صادر - بيروت، الطبعة: الثالثة - 1414 هـ، (مادة: صلح)، (2/ 516)

¹⁶ المفردات في غريب القرآن، أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني (المتوفى: 502هـ)، المحقق: صفوان عدنان الداودي، دار القلم، الدار الشامية - دمشق بيروت، الطبعة: الأولى - 1412 هـ، ص 489

¹⁷ نظم الدرر في تناسب الآيات والسور، إبراهيم بن عمر بن حسن الرباط بن علي بن أبي بكر البقاعي (المتوفى: 885هـ)، دار الكتاب الإسلامي، القاهرة، (10/ 331)

¹⁸ البحر المحيط في التفسير، أبو حيان محمد بن يوسف بن علي بن يوسف بن حيان أثير الدين الأندلسي (المتوفى: 745هـ)، المحقق: صدقي محمد جميل، دار الفكر - بيروت، الطبعة: 1420 هـ، (1/ 100)

¹⁹ تفسير الزمخشري = الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفى: 538هـ)، دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة: الثالثة - 1407 هـ، (1/ 62)

²⁰ الكلمات معجم في المصطلحات والفروق اللغوية، أيوب بن موسى الحسيني القرظي الكفوي، أبو البقاء الحنفي (المتوفى: 1094هـ)، المحقق: عدنان درويش - محمد المصري، مؤسسة الرسالة - بيروت، ص 561

²¹ الروض المُتَّبِعُ شرح زاد المُسْتَفْتِيعِ، منصور بن يونس بن صلاح الدين ابن حسن بن إدريس البهوتي الحنبلي (المتوفى: 1051هـ)، دار المؤيد، مؤسسة الرسالة، ص 93

وحج. والثاني: اجتناب المحارم بأن لا يأتي كبيرة، ولا يدمن على صغيرة. والكبيرة ما فيه حد في الدنيا، أو وعيد في الآخرة، كأكل الربا ومال اليتيم وشهادة الزور وعقوق الوالدين. والصغيرة ما دون ذلك من المحرمات كسب الناس بما دون القذف، واستماع كلام النساء الأجانب على وجه التلذذ به، والنظر المحرم".²²

كما ذكر أهل التفسير أن الصلح في القرآن على عشرة أوجه:

أحدها: الإيمان. ومنه قوله تعالى في الرعد: (جَنَّتْ عَدْنٌ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ) [الرعد: 80]، وفي النور: (وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ)، وفي النمل: (وَأَدْخَلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ)، وفي المؤمن: (رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ).

والثاني: غلُو المنزلة. ومنه قوله تعالى في البقرة: (وَأِنَّهُ فِي الآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ)، وفي يوسف: (وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ)، أراد: تصلح منازلكم عند أبيكم.

والثالث: الرفق. ومنه قوله تعالى في الأعراف: (اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ)، وفي القصص: (سَنَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ).

والرابع: تسوية الخلق. ومنه قوله تعالى في الأعراف: (لَنْ أَتَيْنَنَا صَالِحًا)، أي: سوي الخلق.

والخامس: الإحسان. ومنه قوله تعالى في هود: (إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ).

والسادس: الطاعة. ومنه قوله تعالى في البقرة: (قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصَلِحُونَ)، وفي الأعراف: (وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا)، أي: بعد الطاعة فيها. ومثله: (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ).

والسابع: أداء الأمانة. ومنه قوله تعالى في الكهف: (وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا)، أي: كان ذا أمانة.

والثامن: بر الوالدين. ومنه قوله تعالى في بني إسرائيل: (وَاحْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْنِي صَغِيرًا. رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ)، أي: بارين بالآباء.

والتاسع: الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر. ومنه قوله تعالى في هود: (وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا مُصَلِحُونَ)، أي: يأمر بالمعروف وينهون عن المنكر.

والعاشر: النبوة. ومنه قوله تعالى في يوسف: (تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ)، أي: بالأنبياء، وهو معنى قول مقاتل.

وقد ألقى بعضهم وجهاً حادي عشر فقالوا: والصلح: أداء الزكاة ومنه قوله تعالى في المنافقين: (فَأَصَدِّقْ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ).²³

²² الروض المُزيع شرح زاد المُستفتي، ص 721، 722

خامساً: قولهم في أدلة الانتفاع بِعَمَلِ الْغَيْرِ:

قَالَ الْمُفَسِّرُونَ: إِنَّ صَلَاحَ الآبَاءِ يَنْفَعُ الأَبْنَاءَ، وَإِنَّ تَقْوَى الأَصُولِ تَنْفَعُ الفُرُوعَ. حَتَّى إِنَّهُ يُقَالُ إِنَّ هَذَا الأبَ الَّذِي وَرَدَ ذِكْرُهُ فِي الآيَةِ الكَرِيمَةِ لَيْسَ هُوَ الأبُّ المُبَاشِرُ، وَأَمَّا هُوَ الجُدُّ السَّابِعُ، وَهَذَا عَزَبٌ بَعِيدٌ، إِلَّا أَنَّ الأَوَّلَى تَأْوِيلُ الفُرْآنِ عَلَى ظَاهِرِهِ إِذَا غَابَتِ القَرِينَةُ المُرْجِحَةُ، وَمَعَ ذَلِكَ فَهُوَ إِِنْ صَحَّ لَا يَتَنَافَضُ مَعَ ظَاهِرِ الآيَةِ، فَإِذَا كَانَتْ بَرَكَهُ الأُبُوءُ الصَّالِحَةِ عَلَى بُعْدِهَا أَفَادَتِ الذُّرِّيَّةَ السَّابِعَةَ فَمَا هُوَ الحَالُ مَعَ الأُبُوءِ الأَوَّلَى وَالثَّانِيَّةِ وَالثَّلَاثَةِ. وَفِي هَذَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ الذُّرِّيَّةَ تَنْتَفِعُ بِصَلَاحِ الآبَاءِ وَالأَجْدَادِ، وَأَنَّ الرَّجُلَ الصَّالِحَ يُحْفَظُ فِي ذُرِّيَّتِهِ، وَتَشْمَلُ بَرَكَهُ عِبَادَتِهِ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالأُخْرَى، بِشَفَاعَتِهِ فِيهِمْ وَرَفَعِ دَرَجَتِهِمْ إِلَى أَعْلَى دَرَجَةٍ فِي الجَنَّةِ لِنَقَرِ عَيْنِهِ بِهِمْ، كَمَا جَاءَ فِي الفُرْآنِ وَوَرَدَتِ السُّنَّةُ بِهِ.

وقد تواترت عن السلف الصالح الأخبار التي تؤكد هذا المعنى، فعن سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ (ت 714/95)، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى (وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا) [الكهف: 82] قَالَ: "كَانَ يُؤَدِّي الأَمَانَاتِ وَالأَوْدَاعِ إِلَى أَهْلِهَا، فَحَفِظَ اللهُ تَعَالَى لَهُ كَنْزَهُ حَتَّى أَذْرَكَ وَكَدَاهُ فَاسْتَحْرَجَا كَنْزَهُمَا".²⁴

وعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (ت 687/68) قَالَ: "حَفِظَا بِصَلَاحِ أَبِيهِمَا، وَمِمَّ يَذْكَرُ عَنْهُمَا صَلَاحًا".²⁵

وَقَرَأَ الحَسَنُ هَذِهِ الآيَةَ ثُمَّ قَالَ: "مَا أَسْمَعُهُ ذَكَرَ فِي وَوَلَدَيْهَا خَيْرًا؛ حَفِظَهُمَا اللهُ بِحِفْظِ أَبِيهِمَا".²⁶

وعَنْ حَيْثِمَةَ²⁷ قَالَ: "قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ: طُوبَى لَوَالِدِ المُؤْمِنِ، طُوبَى لَهُمْ يُحْفَظُونَ مِنْ بَعْدِهِ" وَقَرَأَ حَيْثِمَةُ: (وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا) [الكهف: 82].²⁸

وَقَدْ رُوِيَ عَنِ الحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ لِيَعْبُضِ الخَوَارِجِ فِي كَلَامِ جَرَى بَيْنَهُمَا: بِمِ حَفِظَ اللهُ العُلَمَاءِ؟ قَالَ: بِصَلَاحِ أَبِيهِمَا. قَالَ: فَأَبِي وَجَدِّي خَيْرٌ مِنْهُ: فَقَالَ الخَارِجِيُّ: قَدْ أَنبَأَنَا اللهُ أَنَّكُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ.²⁹

²³ زهدة الأعين الناظر في علم الوجوه والنظائر، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: 597هـ)، المحقق: محمد عبد الكريم كاظم الراضي، مؤسسة الرسالة - لبنان/ بيروت، الطبعة: الأولى، ص 396: 398.

²⁴ حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران الأصبهاني (المتوفى: 430هـ)، دار السعادة - بجوار محافظة مصر، طبعة 1394هـ - 1974م، (287/4)

²⁵ الزهد والرفائق لابن المبارك، أبو عبد الرحمن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلي، التركي ثم المروزي (المتوفى: 181هـ)، المحقق: حبيب الرحمن الأعظمي، دار الكتب العلمية - بيروت، بابُ صَلَاحِ أَهْلِ النَّبِيِّ عِنْدَ اسْتِقَامَةِ الرَّجُلِ، ص 112؛ السنن الكبرى، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني، النسائي (المتوفى: 303هـ)، حققه وخرج أحاديثه: حسن عبد المنعم شلبي، أشرف عليه: شعيب الأرنؤوط، قدم له: عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة - بيروت، الطبعة: الأولى، كتاب المواعظ، (401/10)

²⁶ الكتاب المصنف في الأحاديث والآثار، أبو بكر بن أبي شيبة، عبد الله بن محمد بن إبراهيم بن عثمان بن خواستي العبسي (المتوفى: 235هـ)، المحقق: كمال يوسف الحوت، مكتبة الرشد - الرياض، الطبعة: الأولى، (198/7)

²⁷ حَيْثِمَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَبْرَةَ الجُعْفِيِّ (المتوفى بعد سنة 80 هـ) تابعي كوفي، وأحد رواة الحديث النبوي.

²⁸ الكتاب المصنف في الأحاديث والآثار، أبو بكر بن أبي شيبة، عبد الله بن محمد بن إبراهيم بن عثمان بن خواستي العبسي (المتوفى: 235هـ)، المحقق: كمال يوسف الحوت، مكتبة الرشد - الرياض، الطبعة: الأولى، (66/7)

- وَكَانَ سَعِيدُ بَنِي الْمُسَيَّبِ (ت 713/94) إِذَا رَأَى ابْنَهُ قَالَ: أَيُّ بَنِي لَأَزِيدَنَّ فِي صَلَاتِي مِنْ أَجْلِكَ، رَجَاءً أَنْ أُحْفَظَ فِيكَ. وَيَتْلُو هَذِهِ الْآيَةَ.³⁰
- وَعَنْ شَيْبَانَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبِي مُعَاوِيَةَ التَّمِيمِيِّ (ت 780/164) قَالَ: إِنَّ اللَّهَ - عَزَّ وَجَلَّ - لَيُحْفَظُ الصَّالِحِينَ فِي أَبْنَائِهِمْ؛ لِقَوْلِهِ - عَزَّ وَجَلَّ - (وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا) [الكهف: 82]³¹
- وَرَوَى جَابِرٌ (ت 698/78) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ يُصَلِّحُ بِصَلَاحِ الرَّجُلِ وَلَدَهُ وَوَلَدَ وَلَدِهِ وَأَهْلَ دُورَتِهِ وَدُورَاتِ حَوْلِهِ وَلَا يَزَالُونَ فِي حِفْظِ اللَّهِ مَا دَامَ فِيهِمْ".³²
- وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ (ت 693/73) قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ لَيَدْفَعُ بِالْمُؤْمِنِ الصَّالِحِ عَنْ مِائَةِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ وَجِيرَانِهِ الْبَلَاءَ". ثُمَّ قَرَأَ ابْنُ عُمَرَ (وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ) [البقرة: 251].³³
- وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (ت 678/59) عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَهْلًا عَنِ اللَّهِ مَهْلًا، لَوْلَا شَبَابٌ حُشِّعَ، وَشَيْوخٌ رُكِّعَ، وَأَطْفَالٌ رُضِّعَ، وَهَاءُ رُكِّعَ، لَصَبَّ عَلَيْكُمُ الْعَذَابُ صَبًّا".³⁴
- وَأَخْرَجَ ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ (ت 939/327) عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (ت 687/68) قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ يُصَلِّحُ بِصَلَاحِ الرَّجُلِ وَلَدَهُ وَوَلَدَ وَلَدِهِ وَيَحْفَظُهُ فِي دُورَتِهِ، وَالِدُورَاتِ حَوْلِهِ، فَمَا يَزَالُونَ فِي سِتْرِ مِنَ اللَّهِ وَعَافِيَةٍ".³⁵
- وَعَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ سُلَيْمٍ أَبِي سَلَمَةَ (ت 765/147) قَالَ: "مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَةِ: إِنَّ اللَّهَ لَيَحْفَظُ الْقَرْنَ إِلَى الْقَرْنِ إِلَى سَبْعَةِ قُرُونٍ، وَإِنَّ اللَّهَ لَيُهْلِكُ الْقَرْنَ إِلَى الْقَرْنِ إِلَى سَبْعَةِ قُرُونٍ".³⁶

²⁹ الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جاز الله (المتوفى: 538هـ)، دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة: الثالثة، (742/2)

³⁰ روائع التفسير (الجامع لتفسير الإمام ابن رجب الحنبلي)، زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السلامي، البغدادي، ثم الدمشقي، الحنبلي (المتوفى: 795هـ)، جمع وترتيب: أبي معاذ طارق بن عوض الله بن محمد، دار العاصمة - المملكة العربية السعودية، الطبعة: الأولى، (311/2)

³¹ تفسير مقاتل بن سليمان، أبو الحسن مقاتل بن سليمان بن بشير الأزدي البلخي (المتوفى: 150هـ)، المحقق: عبد الله محمود شحاته، دار إحياء التراث - بيروت، الطبعة: الأولى، (606/2)

³² الجامع لأحكام القرآن = تفسير القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى: 671هـ)، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، دار الكتب المصرية - القاهرة، الطبعة: الثانية، (260/3)

³³ الترغيب والترهيب من الحديث الشريف، عبد العظيم بن عبد القوي بن عبد الله، أبو محمد، زكي الدين المنذري (المتوفى: 656هـ)، المحقق: إبراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، (246/3)

³⁴ مسند أبي يعلى، أبو يعلى أحمد بن علي بن المثنى بن يحيى بن عيسى بن هلال التميمي، الموصلي (المتوفى: 307هـ)، المحقق: حسين سليم أسد، دار المأمون للتراث - دمشق، الطبعة: الأولى، (287/11)

³⁵ تفسير القرآن العظيم لابن أبي حاتم، أبو محمد عبد الرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر التميمي، الحنظلي، الرازي ابن أبي حاتم (المتوفى: 327هـ)، المحقق: أسعد محمد الطيب، مكتبة نزار مصطفى الباز - المملكة العربية السعودية، الطبعة: الثالثة، (2375/7)

وَقَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ (ت 720/101): "مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَمُوتُ إِلَّا خَفِظَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي عَقِبِهِ وَعَقِبِ عَقِبِهِ".³⁷
 وَأَخْرَجَ أَبُو دَاوُدَ فِي الرَّهْدِ عَنْ كَعْبٍ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ يَخْلُفُ الْمُؤْمِنَ فِي وَوَلَدِهِ وَفِي أَهْلِهِ تَمَانِينَ عَامًا".³⁸
 وَأَخْرَجَ أَحْمَدُ عَنْ وَهْبٍ قَالَ: يُقُولُ اللَّهُ: ائْتُوا غَضَبِي، فَإِنَّ غَضَبِي يُدْرِكُ إِلَى ثَلَاثَةِ آبَاءٍ، وَأَحِبُّوا رِضَائِي، فَإِنَّ رِضَائِي
 يُدْرِكُ فِي الْأُمَّةِ.

وَأَخْرَجَ ابْنُ حَجْرٍ عَنْ وَهْبٍ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَيَحْفَظُ بِالْعَبْدِ الصَّالِحِ الْقَبِيلَ مِنَ النَّاسِ".³⁹
 وَعَنْ طَلْحَةَ قَالَ: سَمِعْتُ حَبِئَةَ⁴⁰ يَقُولُ: "إِنَّ اللَّهَ لَيَطْرُقُ بِالرَّجُلِ الشَّيْطَانَ مِنَ الْأَدْوَارِ".⁴¹
 وَسُئِلَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ (ت 714/95) عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ)
 [الطور: 21] قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْمُؤْمِنُ تُرْفَعُ لَهُ ذُرِّيَّتُهُ وَإِنْ كَانَ دُونَهُ فِي الْعَمَلِ فَيَقْتَرُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ عَيْنَهُ.⁴²
 وقد استدل العلماء بتلك الآية وما ورد من أحاديث وأخبار عن السلف الصالح على جواز الانتفاع بعمل الغير،
 كما ذكروا أدلة أخرى منها:

دُحُولُ أَوْلَادِ الْمُؤْمِنِينَ الْجَنَّةَ بِعَمَلِ آبَائِهِمْ، كَمَا فِي آيَةِ⁴³ (وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ) [الطور: 21]. وَمِنْهَا النَّفْعُ
 بِالْجَارِ الصَّالِحِ فِي الْمَحَبَّةِ وَالْمَمَاتِ كَمَا فِي الْأَثَرِ،⁴³ وَرَحْمَةُ جَلِيسِ أَهْلِ الذِّكْرِ وَهُوَ لَمْ يَكُنْ مِنْهُمْ وَلَمْ يَجْلِسْ لِذَلِكَ، بَلْ
 لِحَاجَةِ عَرْضَتْ لَهُ وَالْأَعْمَالُ بِاللِّيَّاتِ.⁴⁴ وَمِنْهَا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لِنَبِيِّهِ ﷺ (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ) [الأنفال:

³⁶ المصدر السابق، (2381/2)

³⁷ جامع العلوم والحكم في شرح خمسين حديثاً من جوامع الكلم، زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السلامي، البغدادي، ثم
 الدمشقي، الحنبلي (المتوفى: 795هـ)، المحقق: شعيب الأرنؤوط - إبراهيم باجس، مؤسسة الرسالة - بيروت، الطبعة: السابعة، (467/1)

³⁸ الزهد لأبي داود السجستاني، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السجستاني (المتوفى: 275هـ)،
 تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم بن محمد، أبو بلال غنيم بن عباس بن غنيم وقدم له وراجعته: فضيلة الشيخ محمد عمرو بن عبد اللطيف،
 دار المشكاة للنشر والتوزيع، حلوان، الطبعة: الأولى، ص 375

³⁹ إتخاف المهرة بالفوائد المبتكرة من أطراف العشرة، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (المتوفى: 852هـ)، تحقيق:
 مركز خدمة السنة والسيرة، بإشراف د زهير بن ناصر الناصر (راجعته ووجد منهج التعليق والإخراج)، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف
 الشريف (بالمدينة) - ومركز خدمة السنة والسيرة النبوية (بالمدينة)، الطبعة: الأولى، (600/19)

⁴⁰ حَبِئَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَبْرَةَ الْجَعْفِيِّ (المتوفى بعد سنة 80 هـ) تابعي كوفي، وأحد رواة الحديث النبوي.

⁴¹ الزهد والرفائق لابن المبارك، أبو عبد الرحمن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلي، التركي ثم المروزي (المتوفى: 181هـ)، المحقق: حبيب الرحمن
 الأعظمي، دار الكتب العلمية - بيروت، (112/1)

⁴² النفقة على العيال، أبو بكر عبد الله بن محمد بن عبيد بن سفيان بن قيس البغدادي الأموي القرشي المعروف بابن أبي الدنيا (المتوفى:
 281هـ)، المحقق: د نجم عبد الرحمن خلف، دار ابن القيم - السعودية - الدمام، الطبعة: الأولى، (540/1)

⁴³ ربيع الأبرار ونصوص الأخيار، جار الله الزمخشري (المتوفى: 583 هـ)، الناشر: مؤسسة الأعلمي، بيروت، الطبعة: الأولى، (125/5)

⁴⁴ الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه = صحيح البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبد الله
 البخاري الجعفي، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، الطبعة: الأولى، باب فضل ذكر الله ﷻ، (86/8)، (رقم:

[33] وَقَالَ تَعَالَى: (وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ) [الفتح: 25] إِلَى قَوْلِهِ: (لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَاباً أَلِيماً) [الفتح: 25] وَقَالَ تَعَالَى: (وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ) [البقرة: 251] فَقَدْ رَفَعَ اللَّهُ تَعَالَى الْعَذَابَ عَنِ بَعْضِ النَّاسِ بِسَبَبِ بَعْضٍ، وَمَا ذَلِكَ إِلَّا لِإِتِّفَاعِهِمْ بِأَعْمَالِ غَيْرِهِمُ الصَّالِحَةِ، وَمِنْهَا أَنَّ الْإِنْسَانَ يَنْتَفِعُ بِدَعَاءِ غَيْرِهِ، وَهُوَ ائْتِفَاعٌ بِعَمَلِ الْغَيْرِ. وَمِنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ يَشْفَعُ لِأَهْلِ الْمُؤَقَفِ فِي الْحِسَابِ، ثُمَّ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ فِي دُخُولِهَا ثُمَّ لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ فِي الْخُرُوجِ مِنَ النَّارِ. 45 وَهَذَا ائْتِفَاعٌ بِسَعْيِ الْغَيْرِ. وَمِنْهَا أَنَّ الْمَلَائِكَةَ يَدْعُونَ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ، وَذَلِكَ مَنَفَعَةٌ بِعَمَلِ الْغَيْرِ. وَمِنْهَا أَنَّ اللَّهَ يُخْرِجُ مِنَ النَّارِ مَنْ لَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ بِمَحْضِ رَحْمَتِهِ، 46 وَهَذَا ائْتِفَاعٌ بِغَيْرِ عَمَلِهِمْ. وَمِنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ ائْتَمَعَ مِنَ الصَّلَاةِ عَلَى الْمَدِينِ حَتَّى قَضَى ذَنْبَهُ أَبُو قَتَادَةَ 47 فَانْتَفَعَ بِصَلَاةِ النَّبِيِّ ﷺ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ مِنْ عَمَلِ الْغَيْرِ، وَمِنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لِمَنْ صَلَّى وَخَدَهُ: "أَلَا مَنْ يَتَصَدَّقُ عَلَيَّ هَذَا فَلْيُصَلِّ مَعَهُ". 48 فَقَدْ حَصَلَ لَهُ فَضْلُ الْجَمَاعَةِ بِفِعْلِ الْغَيْرِ.

وَتَصَدِيقُ هَذَا مَا رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «يُدْفَعُ بِي مَنْ يُصَلِّي مِنْ أُمَّتِي عَمَّنْ لَا يُصَلِّي، وَبِمَنْ يَزُكِّي عَمَّنْ لَا يَزُكِّي، وَبِمَنْ يَصُومُ عَمَّنْ لَا يَصُومُ، وَبِمَنْ يَحُجُّ عَمَّنْ لَا يَحُجُّ، وَبِمَنْ يُجَاهِدُ عَمَّنْ لَا يُجَاهِدُ، وَلَوْ اجْتَمَعُوا عَلَيَّ تَزَكَّ هَذِهِ الْأَشْيَاءُ لَمَا أَنْظَرْتُهُمُ اللَّهُ طَرْفَةَ عَيْنٍ» ثُمَّ تَلَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِهِ الْآيَةَ عَلَى صِحَّةِ هَذَا الْقَوْلِ مِنَ الْقُرْآنِ. 49

ومن الأخبار التي تروى في ذلك ما ذكره إسماعيل بن يحيى بن سلمة بن كهيل (ت 796/179) 50 قال: "كانت لي أخت أسن متي فاختلفت وزهد عقلها، وتوحشت، وكانت في غرفة في أقصى سطوحها، فمكنت بذلك بضع عشرة

6408)، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله ﷺ، 8، مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى:

261هـ)، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي - بيروت، باب فضل مجالس الذكر، (4/2069)، (رقم: 2689)

45 مسند أبي داود الطيالسي، (3/250)، (رقم: 1774)

46 صحيح البخاري، كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى: (وَجُودٌ يُؤْمِنُ نَاصِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) [القيامة: 23]، (9/129)، (رقم: 7439)،

صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب معرفة طريق الرؤية، (1/167)، (رقم: 183)

47 انظر: مسند أبي داود الطيالسي، أبو داود سليمان بن داود بن الجارود الطيالسي البصري (المتوفى: 204هـ)، المحقق: الدكتور محمد بن عبد

الحسن التركي، دار هجر - مصر، الطبعة: الأولى، (3/253)

48 صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن معبد، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البستي (المتوفى:

354هـ)، المحقق: شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة - بيروت، الطبعة: الثانية، (6/157)

49 انظر: الفردوس بمأثور الخطاب، شيرويه بن شهردار بن شيرويه بن فناخسرو، أبو شجاع الديلمي الهمداني (المتوفى: 509هـ)، المحقق: السعيد

بن بسويون زغلول، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، (5/259) (رقم: 8182) من حديث ابن عباس. وروى نحوه ابن أبي

حاتم في "تفسير القرآن العظيم"، (2/480) (رقم: 2537)، ومن طريقه البيهقي في "شعب الإيمان"، (6/97) (رقم: 7597) عن ابن

عباس موقوفاً.

سنة، وكانت مع ذهاب عقلها تحرص على الصلاة والطهور. فبينما أنا نائم ذات ليلة إذ باب بيتي يدق في نصف الليل، فقلت: من هذا؟ قالت: بحّة. قلت: أختي قالت: أختك. فقلت: لبيك. وقمت ففتحت الباب، فدخلت ولا عهد لها بالبيت منذ أكثر من عشر سنين، فقلت لها: يا أختاه خيرا؟ قالت: خير، أتيت الليلة في منامي، فقيل: السلام عليك يا بحّة، فقلت: وعليك السلام، فقيل: إن الله قد حفظ أباك يحيى⁵¹ لِسَلْمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ،⁵² وَحَفِظَ إِسْمَاعِيلَ لِأَبِيكَ، فإن شئت دعوت الله لك فأذهب ما بك، وإن شئت صبرت ولك الجنة، فإن أبا بكر وعمر قد تشفعا لك إلى الله عزّ وجلّ بحب أبيك وجدك إياهما. فقلت: إن كان لا بدّ من اختيار أحدهما، فالصبر على ما أنا فيه والجنة، فإن الله عزّ وجلّ لواسع لخلقته لا يتعاطمه شيء، إن يشأ يجمعهما لي فعل. قالت: فقيل لي: قد جمعهما الله عزّ وجلّ لك ورضي عن أبيك وجدك بجهما أبا بكر وعمر، قومي فانزلي. قال: فأذهب الله ما بها.⁵³

قَالَ ابْنُ تَيْمِيَّةَ: وَمَنْ تَأَمَّلَ الْعِلْمَ وَجَدَ مِنْ انْتِفَاعِ الْإِنْسَانِ بِمَا لَمْ يَعْمَلْهُ مَا لَا يَكَادُ يُحْصَى فَمَنْ اعْتَقَدَ أَنَّ الْإِنْسَانَ لَا يَنْتَفِعُ إِلَّا بِعَمَلِهِ فَقَدْ خَرَقَ الْإِجْمَاعَ، وَذَلِكَ بَاطِلٌ مِنْ هَذِهِ الْوُجُوهِ وَغَيْرِهَا.⁵⁴

سادساً: وجه الإشكال مع قوله تعالى: (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) [النجم: 39] ونحوه:

في الوقت الذي استدل فيه العلماء على جواز الانتفاع بعمل الغير، كانت ثمة آيات كريمة وأحاديث نبوية شريفة، تبدو في ظاهرها متناقضة مع هذا المعنى، حيث تشير إلى أن الإنسان لن ينفعه إلا عمله، ولن يعاقب إلا بذنبه، منها قوله تعالى: (أَلَا تَرَى وَارِزَّةً وَرِزًّا أُخْرَى وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى)، أي: أن لا تأتمم أئمة إثم أخرى غيرها، ولا يجازى عاملاً إلا بعمله، خيراً كان ذلك أو شراً.⁵⁵

⁵⁰ قال الدارقطني: متروك الحديث. ونقل ابن الجوزي عن أبي الفتح الأزدي القول نفسه. انظر: الضعفاء والمتروكون، أبو الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن النعمان بن دينار البغدادي الدارقطني (المتوفى: 385هـ)، المحقق: د. عبد الرحيم محمد القشقر، أستاذ مساعد بكلية الحديث بالجامعة الإسلامية، مجلة الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، الطبعة: جزء (1): العدد 59، (ت84)، (1/256)؛ الضعفاء والمتروكون، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: 597هـ)، المحقق: عبد الله القاضي، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، (ت427)، (1/123)

⁵¹ يحيى بن سلمة، متروك، وكان شيعياً، توفي سنة تسع وسبعين ومئة. انظر: تقريب التهذيب، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (المتوفى: 852هـ)، المحقق: محمد عوامة، دار الرشيد - سوريا، الطبعة: الأولى، ص591

⁵² سلمة بن كهيل الحضرمي، أبو يحيى الكوفي، ثقة، توفي سنة إحدى وعشرين ومئة. انظر: المصدر السابق، ص248

⁵³ صفة الصفوة، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: 597هـ)، المحقق: أحمد بن علي، دار الحديث، القاهرة، مصر، الطبعة: 1421هـ/2000م، (2/116)

⁵⁴ جامع المسائل - المجموعة الخامسة، شيخ الإسلام أحمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام ابن تيمية (661 - 728 هـ)، تحقيق: محمد عزيز شمس، إشراف: بكر بن عبد الله أبو زيد، دار عالم الفوائد للنشر والتوزيع - مكة، الطبعة: الأولى، ص203، ص206

⁵⁵ تفسير الطبري = جامع البيان عن تأويل آي القرآن، (22/79)

ومنها قوله تعالى: (كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ)، وقوله تعالى: (كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ) [الطور: 21] أي: كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَعَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ وَشَرٍّ مُرَهَّنَةٌ لَا يُؤَاخِذُ أَحَدٌ مِنْهُمْ بِذَنْبِ غَيْرِهِ، وَإِنَّمَا يُعَاقَبُ بِذَنْبِ نَفْسِهِ،⁵⁶ فالكل مرتحن بعمله وبكسبه، فكأن نفس العبد رهن عند الله بالعمل الصالح الذي هو مطالب به، كما يرهن الرجل عبده بدين عليه، فإن عمل صالحا فكها وخلصها، وإلا أُوْبِقَهَا.⁵⁷

ومنها قوله تعالى: (تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ) [البقرة: 134]، أي لها ثواب ما كسبت ولكم ثواب ما كسبتم.

قال الرازي (ت 1208/604) في تفسير الآية: "أي: فَعَلَيْكُمْ بِتَرِكِ الْكَلَامِ فِي تِلْكَ الْأُمَّةِ فَلَهَا مَا كَسَبَتْ وَأَنْظَرُوا فِيمَا دَعَاكُمْ إِلَيْهِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِنَّ ذَلِكَ أَنْفَعُ لَكُمْ وَأَعْوَدُ عَلَيْكُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ إِلَّا عَنْ عَمَلِكُمْ".⁵⁸ وذكر أن "الآية دالة على أن الأبناء لا يُقَابُونَ عَلَى طَاعَةِ الْأَبَاءِ بِخِلَافِ قَوْلِ الْيَهُودِ مِنْ أَنَّ صَلَاحَ آبَائِهِمْ يَنْفَعُهُمْ".⁵⁹

وَاسْتَدَلَّ عَلَى ذَلِكَ بِمَا رُوِيَ عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: "يَا صَفِيَّةُ عَمَّةُ مُحَمَّدٍ، يَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ، انْتَوَيْتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَعْمَالِكُمْ لَا بِأَنْسَابِكُمْ فَإِنِّي لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا".⁶⁰

وَقَالَ: «وَمَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ». ⁶¹ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ) [المؤمنون: 101] وَقَالَ تَعَالَى: (لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ) [النساء: 123] وَكَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: (وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا، وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى) [الأنعام: 164] وَقَالَ: (فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ) [التور: 54].

⁵⁶ المصدر السابق، (587/21)

⁵⁷ الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفى: 538هـ)، دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة: الثالثة، (411/4)

⁵⁸ مفاتيح الغيب = التفسير الكبير، أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة الثالثة، (78/4)

⁵⁹ المصدر السابق

⁶⁰ أخرج نحوه البخاري في صحيحه، كتاب الوصايا، باب هل يدخل النساء والولد في الأقارب، من طريق شعيب بن أبي حمزة عن الزهري به. وأخرجه مسلم في كتاب الإيمان - باب في قوله تعالى: (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ) (192/1) (رقم: 351) عن حرمله بن يحيى عن ابن وهب عن يونس عن الزهري به. وأخرجه ابن جرير الطبري في "التفسير" (19/144 - 145)، والطحاوي في "شرح معاني الآثار" (3/285 - 286) كلاهما عن يونس بن عبد الأعلى عن سلامة بن روح عن عَقِيلِ بْنِ الزهري به، وعن يونس بن عبد الأعلى عن ابن وهب عن يونس عن الزهري به.

⁶¹ طرف من حديث أخرجه مسلم، (82/1)، (رقم: 225)، وانظر: مسند الدارمي المعروف بـ (سنن الدارمي)، المؤلف: أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَرَامِجِ بْنِ عَبْدِ الصَّمَدِ الدَّارِمِيِّ، التَّمِيمِيُّ السَّمُرْقَنْدِيُّ (المتوفى: 255هـ)، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني، دار المغني للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية، الطبعة: الأولى، (363/1)، (رقم: 356)

قال الزمخشري (ت 1144/538): "أي إن أحدا لا ينفعه كسب غيره، متقدما كان أو متأخرا، فكما أن أولئك لا ينفعهم إلا ما اكتسبوا فكذلك أنتم لا ينفعكم إلا ما اكتسبتم وذلك لافتخارهم بأبائهم".⁶²

قال البيضاوي (ت 1287/685): "أي لكل أجر عمله، والمعنى أن انتسابكم إليهم لا يوجب انتفاعكم بأعمالهم، وإنما تنتفعون بموافقتهم واتباعهم"،⁶³ كما قال عليه الصلاة والسلام: «لا يأتيني الناس بأعمالهم وتأتوني بأنسائهم». ⁶⁴

قال ابن كثير (ت 1373/774): "أي: إن السلف الماضين من آبائكم من الأنبياء والصالحين لا ينفعكم انتسابكم إليهم إذا لم تفعلوا خيرا يعود نفعه عليكم، فإن هم أعمالهم التي عملوها ولكم أعمالكم".⁶⁵ وقال أيضا: "وليس يعني عنكم انتسابكم إليهم، من غير متابعتهم منكم هم، ولا تعتروا بمجرد النسبة إليهم حتى تكونوا مثلهم منقادين لأوامر الله واتباع رسوله".⁶⁶

قال ابن عاشور: "والخطاب موجّه إلى اليهود أي لا ينفعكم صلاح آبائكم إذا كنتم غير متبعين طريقتهم، فقوله: (لها ما كسبت) تمهيد لقوله: (ولكم ما كسبتم) إذ هو المقصود من الكلام، والمراد بما كسبت وبما كسبتم ثواب الأعمال بدليل التعبير فيه بلها ولكم، ولك أن تجعل الكلام من نوع الاحتباك،⁶⁷ والتقرير لها ما كسبت وعليكم ما كسبتم، أي إثم".⁶⁸

⁶² الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفى: 538هـ)، دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة: الثالثة، (194/1)

⁶³ أنوار التنزيل وأسرار التأويل، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي البيضاوي (المتوفى: 685هـ)، المحقق: محمد عبد الرحمن المرعشلي، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الأولى، (108/1)

⁶⁴ تخرّيج الأحاديث والآثار الواقعة في تفسير الكشاف للزمخشري، جمال الدين أبو محمد عبد الله بن يوسف بن محمد الزبيعي (المتوفى: 762هـ) المحقق: عبد الله بن عبد الرحمن السعد، دار ابن خزيمة - الرياض، الطبعة: الأولى، (91/1)، (رقم: 69). وقال: غريب جدا.

⁶⁵ تفسير القرآن العظيم، أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (المتوفى: 774هـ)، المحقق: سامي بن محمد سلامة، دار طيبة للنشر والتوزيع، الطبعة: الثانية، (448، 447/1)، (452/1)

⁶⁶ المصدر السابق، (452/1)

⁶⁷ الاحتباك: أحد أقسام الحذف وقد سماه الزركشي "الحذف المقابلي" وعرفه بقوله: "هو أن يجتمع في الكلام متقابلان فيحذف من واحد منهما مقابله لدلالة الآخر عليه".

⁶⁸ التحرير والتنوير = تحرير المعنى السديد وتنوير العقل الجديد من تفسير الكتاب المجيد، محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي (المتوفى: 1393هـ)، الدار التونسية للنشر - تونس، طبعة: 1984 هـ، (735/1)

وذكر ابن العثيمين أن من فوائد الآية: أن الاعتماد على أعمال الآباء لا يجدي شيئاً؛ لقوله تعالى: (تلك أمة قد خلت ... الآية؛ يعني هم مضوا، وأسلموا لله؛ وأنتم أيها اليهود الموجودون في عهد الرسول صلى الله عليه وسلم عليكم أن تنظروا ماذا كسبتم لأنفسكم.⁶⁹

وهو ما أكده الشيخ ابن باز، فذكر أن "المعيار الحقيقي هو اتباع ما جاء في القرآن الكريم والسنة المطهرة قولاً وعملاً واعتقاداً، أما الأنساب فإنها لا تنفع ولا تجدي".⁷⁰

وقد حاول علماء الرأي الأول تفنيد هذه الأقوال، والرد عليها، وبيان أنه لا تتعارض مع ما ذهبوا إليه من انتفاع الإنسان بعمل غيره، فذهب بعضهم إلى أن قوله تعالى: ﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ [النجم: 39] منسوخ، مستندين إلى ما روي عن ابن عباس أنه قال: "هَذَا مَنْسُوخُ الْحُكْمِ فِي هَذِهِ الشَّرِيعَةِ بِقَوْلِهِ تَعَالَى: (أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ) [الطور: 21] فَأَدْخَلَ الأَبْنَاءَ الجَنَّةَ بِصَلَاحِ الأَبَاءِ".⁷¹ وما روي عن عكرمة أنه قال: "إِنَّ ذَلِكَ لِقَوْمِ مُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ - عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - وَأَمَّا هَذِهِ الأُمَّةُ فَلَهُمْ مَا سَعَوْا وَمَا سَعَى لَهُمْ غَيْرُهُمْ".⁷² ولما روي من أن "افرأة رفعت صبياً لها، وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلْهَذَا حَجٌّ فَقَالَ: نَعَمْ وَلكَ أَجْرٌ".⁷³ وَقَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ ﷺ: "إِنَّ أُمَّيْ افْتُلِتَتْ نَفْسُهَا، وَأَطْنَتْهَا لَوْ تَكَلَّمَتْ تَصَدَّقَتْ، فَهَلْ لَهَا أَجْرٌ إِنْ تَصَدَّقَتْ عَنْهَا؟ قَالَ: نَعَمْ".⁷⁴

ومن قال: إنه غير منسوخ الحكم، قال: الآية تدل على منع النيابة في الطاعات، إلا ما قام عليه الدليل كالحج.⁷⁵ وحمل بعضهم قوله تعالى ﴿وَأَنْ لَيْسَ لِلإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ [النجم: 39] وقوله تعالى: ﴿إِنَّمَا تُحْرَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ [الطور: 16] وشبههما على الإيمان أو عليه وعلى سائر الأعمال القلبية.⁷⁶

⁶⁹ تفسير الفاتحة والبقرة، محمد بن صالح بن محمد العثيمين (المتوفى: 1421هـ)، دار ابن الجوزي، المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى، (81/2)

⁷⁰ مجموع فتاوى ابن باز، عبد العزيز بن عبد الله بن باز (المتوفى: 1420هـ)، أشرف على جمعه وطبعه: محمد بن سعد الشويعر، (99/3)

⁷¹ معالم التنزيل في تفسير القرآن = تفسير البغوي، أبو محمد الحسين بن مسعود بن محمد بن الفراء البغوي الشافعي (المتوفى: 510هـ)، المحقق: عبد الرزاق المهدي، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الأولى، (314/4)

⁷² المصدر نفسه

⁷³ صحيح مسلم، كتاب المناسك، باب صحة حج الصبي وأجر من حج به، (974/2)، (رقم: 409)

⁷⁴ صحيح البخاري، باب موت الفجأة البغية، (102/2)، (رقم: 1388)، صحيح مسلم، كتاب الزكاة، باب وصول ثواب الصدقة عن الميت إليه، (696/2)، (رقم: 1004)

⁷⁵ الوسيط في تفسير القرآن المجيد، أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد بن علي الواحدي، النيسابوري، الشافعي (المتوفى: 468هـ)، تحقيق وتعليق: الشيخ عادل أحمد عبد الموجود، الشيخ علي محمد معوض، الدكتور أحمد محمد صبرة، الدكتور أحمد عبد الغني الجمل، الدكتور عبد الرحمن عويس، قدمه وقرظه: الأستاذ الدكتور عبد الحي الفرماوي، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى، (204/4)

⁷⁶ الفروق = أنوار البروق في أنواع الفروق، أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي الشهير بالقرافي (المتوفى: 684هـ)، عالم الكتب، (233/4)

وقيل المراد بالإنسان العموم. وَقَالَ الرَّبِيعُ بْنُ أَنَسٍ: (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) يَعْنِي الْكَافِرَ وَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَلَهُ مَا سَعَى وَمَا سَعَى لَهُ غَيْرُهُ.⁷⁷ وَالْمَعْنَى لَيْسَ لَهُ مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا مَا عَمِلَ هُوَ فَيُنَابُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا بِأَنْ يُوسَّعَ عَلَيْهِ فِي رِزْقِهِ وَيُعَاقَبَ فِي بَدَنِهِ حَتَّى لَا يَبْقَى لَهُ فِي الْآخِرَةِ خَيْرٌ. وَيُرْوَى أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي كَانٍ أَعْطَى الْعَبَّاسَ قَمِيصًا أَلْبَسَهُ إِيَّاهُ، فَلَمَّا مَاتَ أُرْسِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَمِيصَهُ لِيُكْفِنَهُ فِيهِ، فَلَمْ يَبْقَ لَهُ حَسَنَةٌ فِي الْآخِرَةِ يُنَابُ عَلَيْهَا.⁷⁸

وَقِيلَ: إِنَّ قَوْلَهُ (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) [النجم: 39] مِنْ بَابِ الْعَدْلِ. وَأَمَّا مِنْ بَابِ الْفَضْلِ فَجَائِزٌ أَنْ يَزِيدَهُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ مِنْ فَضْلِهِ وَكَرَمِهِ.⁷⁹

وَقِيلَ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: (كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ) [المدثر: 38] هُوَ عَامٌّ لِكُلِّ إِنْسَانٍ مُرْتَهِنٌ بِعَمَلِهِ فَلَا يُنْقَضُ أَحَدٌ مِنْ ثَوَابِ عَمَلِهِ، فَأَمَّا الزِّيَادَةُ عَلَى ثَوَابِ الْعَمَلِ فَهِيَ تَفْضُلٌ مِنَ اللَّهِ. وَيَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ هَذَا فِي الدَّرَجَةِ الَّذِينَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَلَا يَلْحَقُونَ آبَاءَهُمُ الْمُؤْمِنِينَ بَلْ يَكُونُونَ مُرْتَهِنِينَ بِكُفْرِهِمْ.⁸⁰

وَعَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ (ت 768/150) قَالَ: كُلُّ نَفْسٍ بِعَمَلِهَا مُحَاسَبَةٌ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ وَهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ، فَإِنَّهُمْ لَا يُحَاسَبُونَ.⁸¹

الخاتمة

جاء قوله تعالى ﴿وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا﴾ [الكَهْف: 82] ليشير إلى أن أعظم ما يتركه الآباء لأبنائهم أن يكونوا صالحين في ذواتهم، فبفضل من الله تعالى وإكراماً لهذا الأب بعد وفاته، أمر الخضر بصحبة موسى عليهما السلام أن يبنيا الجدار الذي كان آيلاً للسقوط؛ حفاظاً على الكنز الذي خلفه الأب لابنيه اليتيمين، فحفظ الله اليتيمين وكرههما بصلاح الأب.

وبالتدبر في آيات القرآن الكريم يُلاحظ أن ثمة آيات كريمة تحمل المعنى نفسه، وتشير إلى أن الأب إذا كان من الصالحين، وبلغ درجة عالية في الجنة، فإن ابنه المقصر قد يلحق بأبيه في المرتبة العالية؛ إكراماً من الله عز وجل لأبيه، لتقر عينه به، وتفضلاً منه سبحانه وتعالى على الابن، فالابن الصالح ينتفع بسعي أبيه، كما في قوله تعالى: (وَالَّذِينَ آمَنُوا

⁷⁷ المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، أبو محمد عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن بن تمام بن عطية الأندلسي البخاري (المتوفى: 542هـ)، المحقق: عبد السلام عبد الشافي محمد، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، (206/5)

⁷⁸ معالم التنزيل في تفسير القرآن = تفسير البغوي، (315/4)

⁷⁹ فتح البيان في مقاصد القرآن، أبو الطيب محمد صديق خان بن حسن بن علي ابن لطف الله الحسيني البخاري القنوجي (المتوفى: 1307هـ)، عني بطبعه وقدم له وراجعته: خادم العلم عبد الله بن إبراهيم الأنصاري، المكتبة العصرية للطباعة والنشر، صيدا - بيروت، (271/13)

⁸⁰ الجامع لأحكام القرآن = تفسير القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى: 671هـ)، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، دار الكتب المصرية - القاهرة، الطبعة: الثانية، (68/17)

⁸¹ تفسير الماوردي = النكت والعيون، أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (المتوفى: 450هـ)، المحقق: السيد ابن عبد المقصود بن عبد الرحيم، دار الكتب العلمية - بيروت / لبنان، (148/6)

وَأَتَّبَعْتُهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ (الطور: 21). وكذلك الأب ينتفع بسعي ولده كذلك، كما في قول النبي صلى الله عليه وسلم: "إذا مات ابن آدم انقطع عمله إلا من ثلاث ومنها: ولد صالح يدعو له"،⁸² وقول النبي صلى الله عليه وسلم فيما حسنه بعض أهل العلم: "إن الرجل ترفع درجته يوم القيامة، فيقول: يا رب! أنى لي هذا؟ فيقال: باستغفار ولدك لك"،⁸³ فالولد الصالح ينتفع بصلاح أبيه، والأب ينتفع بصلاح الولد.

وعليه فإن الذي يجب أن يحرص المسلم على تركه لذريته في المقام الأول هو التقوى والصلاح، لا الأموال والعقارات، فقد قال الله تعالى: (وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا) [النساء: 9] فإنه سبحانه يتولى الصالحين.

المصادر والمراجع

الإبانة الكبرى لابن بطة، أبو عبد الله عبيد الله بن محمد بن محمد بن حمدان العُكْبَرِي المعروف بابن بطة العكبري (المتوفى: 387هـ)، المحقق: رضا معطي، وعثمان الأثيوبي، ويوسف الوابل، والوليد بن سيف النصر، وحمد التوجيري، دار الراجعية للنشر والتوزيع، الرياض.

إتحاف المهرة بالفوائد المبتكرة من أطراف العشرة، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (المتوفى: 852هـ)، تحقيق: مركز خدمة السنة والسير، بإشراف د. زهير بن ناصر الناصر (راجعته ووحده منهج التعليق والإخراج)، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف (بالمدينة) - ومركز خدمة السنة والسير النبوية (بالمدينة)، الطبعة: الأولى.

أنوار التنزيل وأسرار التأويل، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي البيضاوي (المتوفى: 685هـ)، المحقق: محمد عبد الرحمن المرعشلي، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الأولى.

البحر المحيط في التفسير، أبو حيان محمد بن يوسف بن علي بن يوسف بن حيان أثير الدين الأندلسي (المتوفى: 745هـ)، المحقق: صدقي محمد جميل، دار الفكر - بيروت، الطبعة: 1420 هـ

التحرير والتنوير = تحرير المعنى السديد وتنوير العقل الجديد من تفسير الكتاب المجيد، محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي (المتوفى: 1393هـ)، الدار التونسية للنشر - تونس، طبعة: 1984 هـ

تخریج الأحاديث والآثار الواقعة في تفسير الكشاف للزمخشري، جمال الدين أبو محمد عبد الله بن يوسف بن محمد الزيلعي (المتوفى: 762هـ)، المحقق: عبد الله بن عبد الرحمن السعد، دار ابن خزيمة - الرياض، الطبعة: الأولى.

الترغيب والترهيب من الحديث الشريف، عبد العظيم بن عبد القوي بن عبد الله، أبو محمد، زكي الدين المنذري (المتوفى: 656هـ)، المحقق: إبراهيم شمس الدين، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى.

تفسير الثعلبي = الكشاف والبيان عن تفسير القرآن، أبو إسحاق أحمد بن إبراهيم الثعلبي (المتوفى: 427 هـ)، تحقيق: عدد من الباحثين، دار التفسير، جدة - المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى.

⁸² صحيح مسلم، كتاب الوصية، باب ما يلحق الإنسان من الثواب بعد وفاته، (3/1255)، (رقم: 1631)

⁸³ مسند الإمام أحمد بن حنبل، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ)، المحقق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، وآخرون، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة، الطبعة: الأولى، (16/356)، (رقم: 10610)

- تفسير الزمخشري = الكشف عن حقائق غوامض التنزيل، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفى: 538هـ)، دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة: الثالثة - 1407 هـ
- تفسير الطبري = جامع البيان عن تأويل آي القرآن، محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري (المتوفى: 310هـ)، تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان، الطبعة: الأولى.
- تفسير الفاتحة والبقرة، محمد بن صالح بن محمد العثيمين (المتوفى: 1421هـ)، دار ابن الجوزي، المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى.
- تفسير القرآن العظيم لابن أبي حاتم، أبو محمد عبد الرحمن بن محمد بن إدريس بن المنذر التميمي، الحنظلي، الرازي ابن أبي حاتم (المتوفى: 327هـ)، المحقق: أسعد محمد الطيب، مكتبة نزار مصطفى الباز - المملكة العربية السعودية، الطبعة: الثالثة.
- تفسير القرآن العظيم، أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (المتوفى: 774هـ)، المحقق: سامي بن محمد سلامة، دار طيبة للنشر والتوزيع، الطبعة: الثانية.
- تفسير الماتريدي (تأويلات أهل السنة)، محمد بن محمد بن محمود، أبو منصور الماتريدي (المتوفى: 333هـ)، المحقق: د. مجدي باسلوم، دار الكتب العلمية - بيروت، لبنان، الطبعة الأولى.
- تفسير الماوردي = النكت والعيون، أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (المتوفى: 450هـ)، المحقق: السيد ابن عبد المقصود بن عبد الرحيم، دار الكتب العلمية - بيروت / لبنان.
- تفسير غريب ما في الصحيحين البخاري ومسلم، محمد بن فتوح بن عبد الله بن فتوح بن حميد الأزدي الميورقي الحويدي أبو عبد الله بن أبي نصر (المتوفى: 488هـ)، المحقق: زبيدة محمد سعيد عبد العزيز، مكتبة السنة - القاهرة - مصر، الطبعة الأولى.
- تفسير مجاهد، أبو الحجاج مجاهد بن جبر التابعي المكي القرشي المخزومي (المتوفى: 104هـ)، المحقق: الدكتور محمد عبد السلام أبو النيل، دار الفكر الإسلامي الحديثة، مصر، الطبعة: الأولى، 1410 هـ - 1989 م
- تفسير مقاتل بن سليمان، أبو الحسن مقاتل بن سليمان بن بشير الأزدي البلخي (المتوفى: 150هـ)، المحقق: عبد الله محمود شحاته، دار إحياء التراث - بيروت، الطبعة: الأولى.
- تقريب التهذيب، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (المتوفى: 852هـ)، المحقق: محمد عوامة، دار الرشيد - سوريا، الطبعة: الأولى.
- جامع العلوم والحكم في شرح خمسين حديثاً من جوامع الكلم، زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السلمي، البغدادي، ثم الدمشقي، الحنبلي (المتوفى: 795هـ)، المحقق: شعيب الأرنؤوط - إبراهيم باجس، مؤسسة الرسالة - بيروت، الطبعة: السابعة.
- جامع المسائل - المجموعة الخامسة، شيخ الإسلام أحمد بن عبد الحليم بن عبد السلام ابن تيمية (661 - 728 هـ)، تحقيق: محمد عزيز شمس، إشراف: بكر بن عبد الله أبو زيد، دار عالم الفوائد للنشر والتوزيع - مكة، الطبعة: الأولى.
- الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه = صحيح البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبد الله البخاري الجعفي، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، الطبعة: الأولى.
- الجامع لأحكام القرآن = تفسير القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى: 671هـ)، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، دار الكتب المصرية - القاهرة، الطبعة: الثانية.
- الجامع لأحكام القرآن = تفسير القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى: 671هـ)، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، دار الكتب المصرية - القاهرة، الطبعة: الثانية.
- حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران الأصبهاني (المتوفى: 430هـ)، دار السعادة - بجوار محافظة مصر، طبعة 1394هـ - 1974م

- ربيع الأبرار ونصوص الأخيار، جار الله الزمخشري (المتوفى: 583 هـ)، الناشر: مؤسسة الأعلمي، بيروت، الطبعة: الأولى.
- روائع التفسير (الجامع لتفسير الإمام ابن رجب الحنبلي)، زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السلامي، البغدادي، ثم الدمشقي، الحنبلي (المتوفى: 795 هـ)، جمع وترتيب: أبي معاذ طارق بن عوض الله بن محمد، دار العاصمة - المملكة العربية السعودية، الطبعة: الأولى.
- الروض المربع شرح زاد المُستفيع، منصور بن يونس بن صلاح الدين ابن حسن بن إدريس البهوتي الحنبلي (المتوفى: 1051 هـ)، دار المؤيد، مؤسسة الرسالة.
- زاد المسير في علم التفسير، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: 597 هـ)، المحقق: عبد الرزاق المهدي، دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة الأولى.
- الزهد الكبير، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الحُسْرُوْجْدِي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458 هـ)، المحقق: عامر أحمد حيدر، مؤسسة الكتب الثقافية - بيروت، الطبعة الثالثة، 1996.
- الزهد لأبي داود السجستاني، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السجستاني (المتوفى: 275 هـ)، تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم بن محمد، أبو بلال غنيم بن عباس بن غنيم وقدم له وراجعته: فضيلة الشيخ محمد عمرو بن عبد اللطيف، دار المشكاة للنشر والتوزيع، حلوان، الطبعة: الأولى.
- الزهد والرقائق لابن المبارك، أبو عبد الرحمن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلي، التركي ثم المروزي (المتوفى: 181 هـ)، المحقق: حبيب الرحمن الأعظمي، دار الكتب العلمية - بيروت.
- الزهد والرقائق لابن المبارك، أبو عبد الرحمن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلي، التركي ثم المروزي (المتوفى: 181 هـ)، المحقق: حبيب الرحمن الأعظمي، دار الكتب العلمية - بيروت.
- سنن الترمذي، المؤلف: محمد بن عيسى بن سَورَة بن موسى بن الضحاک، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: 279 هـ)، تحقيق وتعليق: أحمد محمد شاكر (ج 1، 2)، ومحمد فؤاد عبد الباقي (ج 3)، وإبراهيم عطوة عوض المدرس في الأزهر الشريف (ج 4، 5)، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي - مصر، الطبعة: الثانية.
- السنن الكبرى، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني، النسائي (المتوفى: 303 هـ)، حققه وخرج أحاديثه: حسن عبد المنعم شلبي، أشرف عليه: شعيب الأرنؤوط، قدم له: عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة - بيروت، الطبعة: الأولى.
- صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مُعَبَد، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البستي (المتوفى: 354 هـ)، المحقق: شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة - بيروت، الطبعة: الثانية.
- صفة الصفوة، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: 597 هـ)، المحقق: أحمد بن علي، دار الحديث، القاهرة، مصر، الطبعة: 1421 هـ/2000 م
- الضعفاء والمتروكون، أبو الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن النعمان بن دينار البغدادي الدَارْقُطْنِي (المتوفى: 385 هـ)، المحقق: د. عبد الرحيم محمد القشقرى، أستاذ مساعد بكلية الحديث بالجامعة الإسلامية، مجلة الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، الطبعة: جزء (1): العدد 59
- الضعفاء والمتروكون، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: 597 هـ)، المحقق: عبد الله القاضي، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى.
- غريب الحديث، أبو سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم بن الخطاب البستي المعروف بالخطابي (المتوفى: 388 هـ)، المحقق: عبد الكريم إبراهيم الغرابوي، خرج أحاديثه: عبد القيوم عبد رب النبي، دار الفكر - دمشق، طبعة 1402 هـ - 1982 م.

- فتح البيان في مقاصد القرآن، أبو الطيب محمد صديق خان بن حسن بن علي ابن لطف الله الحسيني البخاري القنوجي (المتوفى: 1307هـ)، عني بطبعه وقدم له وراجعته: خادم العلم عبد الله بن إبراهيم الأنصاري، المكتبة العصرية للطباعة والنشر، صيدا - بيروت.
- الفردوس بمأثور الخطاب، شيرويه بن شهردار بن شيرويه بن فناخسرو، أبو شجاع الديلمي الهمداني (المتوفى: 509هـ)، المحقق: السعيد بن بسويون زغلول، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى.
- الفروق = أنوار البروق في أنواع الفروق، أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي الشهير بالقرائي (المتوفى: 684هـ)، عالم الكتب.
- الكتاب المصنف في الأحاديث والآثار، أبو بكر بن أبي شيبة، عبد الله بن محمد بن إبراهيم بن عثمان بن خواسي العبسي (المتوفى: 235هـ)، المحقق: كمال يوسف الحوت، مكتبة الرشد - الرياض، الطبعة: الأولى.
- الكتاب المصنف في الأحاديث والآثار، أبو بكر بن أبي شيبة، عبد الله بن محمد بن إبراهيم بن عثمان بن خواسي العبسي (المتوفى: 235هـ)، المحقق: كمال يوسف الحوت، مكتبة الرشد - الرياض، الطبعة: الأولى.
- الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفى: 538هـ)، دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة: الثالثة.
- الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفى: 538هـ)، دار الكتاب العربي - بيروت، الطبعة: الثالثة.
- الكليات معجم في المصطلحات والفروق اللغوية، أيوب بن موسى الحسيني القريني الكفوي، أبو البقاء الحنفي (المتوفى: 1094هـ)، المحقق: عدنان درويش - محمد المصري، مؤسسة الرسالة - بيروت.
- لسان العرب، محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين ابن منظور الأنصاري الرويعي الإفريقي (المتوفى: 711هـ)، دار صادر - بيروت، الطبعة: الثالثة - 1414 هـ.
- المجموع المغيب في غريب القرآن والحديث، محمد بن عمر بن أحمد بن عمر بن محمد الأصبهاني المدني، أبو موسى (المتوفى: 581هـ)، المحقق: عبد الكريم العزباوي، جامعة أم القرى، مركز البحث العلمي وإحياء التراث الإسلامي، كلية الشريعة والدراسات الإسلامية - مكة المكرمة، دار المدني للطباعة والنشر والتوزيع، جدة - المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى.
- مجموع فتاوى بن باز، عبد العزيز بن عبد الله بن باز (المتوفى: 1420هـ)، أشرف على جمعه وطبعه: محمد بن سعد الشويعر.
- المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، أبو محمد عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن بن تمام بن عطية الأندلسي الحاربي (المتوفى: 542هـ)، المحقق: عبد السلام عبد الشافي محمد، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى.
- المستدرک علی الصحیحین، أبو عبد الله الحاكم محمد بن عبد الله بن محمد بن حمدويه بن نعيم بن الحكم الضبي الطهماني النيسابوري المعروف بابن البيع (المتوفى: 405هـ)، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة الأولى
- مسند أبي داود الطيالسي، أبو داود سليمان بن داود بن الجارود الطيالسي البصري (المتوفى: 204هـ)، المحقق: الدكتور محمد بن عبد المحسن التركي، دار هجر - مصر، الطبعة: الأولى
- مسند أبي يعلى، أبو يعلى أحمد بن علي بن المثنى بن يحيى بن عيسى بن هلال التميمي، الموصلي (المتوفى: 307هـ)، المحقق: حسين سليم أسد، دار المأمون للتراث - دمشق، الطبعة: الأولى.
- مسند الإمام أحمد بن حنبل، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ)، المحقق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، وآخرون، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة، الطبعة: الأولى.

- مسند الدارمي المعروف بـ (سنن الدارمي)، المؤلف: أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بھرام بن عبد الصمد الدارمي، التميمي السمرقندي (المتوفى: 255هـ)، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني، دار المعنى للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية، الطبعة: الأولى.
- المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله، مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: 261هـ)، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي - بيروت.
- مشارك الأنوار على صحاح الآثار، عياض بن موسى بن عياض بن عمرو بن يحيى السبتي، أبو الفضل (المتوفى: 544هـ)، المكتبة العتيقة ودار التراث.
- معالم التنزيل في تفسير القرآن = تفسير البغوي، أبو محمد الحسين بن مسعود بن محمد بن الفراء البغوي الشافعي (المتوفى: 510هـ)، المحقق: عبد الرزاق المهدي، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الأولى.
- معاني القرآن وإعرابه، إبراهيم بن السري بن سهل، أبو إسحاق الزجاج (المتوفى: 311هـ)، المحقق: عبد الجليل عبده شلي، عالم الكتب - بيروت، الطبعة الأولى.
- مفاتيح الغيب = التفسير الكبير، أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة الثالثة.
- المفردات في غريب القرآن، أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني (المتوفى: 502هـ)، المحقق: صفوان عدنان الداودي، دار القلم، الدار الشامية - دمشق بيروت، الطبعة: الأولى. - 1412 هـ.
- نزهة الأعين النواظر في علم الوجوه والنظائر، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي (المتوفى: 597هـ)، المحقق: محمد عبد الكريم كاظم الرازي، مؤسسة الرسالة - لبنان/ بيروت، الطبعة: الأولى.
- نظم الدرر في تناسب الآيات والسور، إبراهيم بن عمر بن حسن الرباط بن علي بن أبي بكر البقاعي (المتوفى: 885هـ)، دار الكتاب الإسلامي، القاهرة.
- النفقة على العيال، أبو بكر عبد الله بن محمد بن عبيد بن سفيان بن قيس البغدادي الأموي القرشي المعروف بابن أبي الدنيا (المتوفى: 281هـ)، المحقق: د نجم عبد الرحمن خلف، دار ابن القيم - السعودية - الدمام، الطبعة: الأولى.
- الوسيط في تفسير القرآن المجيد، أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد بن علي الواحدي، النيسابوري، الشافعي (المتوفى: 468هـ)، تحقيق وتعليق: الشيخ عادل أحمد عبد الموجود، الشيخ علي محمد معوض، الدكتور أحمد محمد صيرة، الدكتور أحمد عبد الغني الجمل، الدكتور عبد الرحمن عويس، قدمه وقرظه: الأستاذ الدكتور عبد الحي الفرماوي، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة: الأولى.